

Bács-Kiskun  
megye múltjából  
*é v k ö n y v*

---

17.





BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL  
XVII.



**BÁCS-KISKUN MEGYE  
MÚLTJÁBÓL  
XVII.**

Kecskemét, 2001

*A kötet szerzői:*

Iván László, Iványosi-Szabó Tibor, Köhegyi Mihály, Mayer János, Orgoványi István,  
Péterné Fehér Mária, Terenyi Éva

*Szerkesztő:*  
Tóth Ágnes

*Az összefoglalói fordította:*  
Kőfalviné Ónodi Márta

*Borítóterv:*  
Zalatnai Pál

*Tipográfia:*  
Varga Judit

ISSN 1217-6869



Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára  
Felelős kiadó: Dr. Tóth Ágnes levéltárigazgató

Nyomdai munkálatok:  
Adriaprint Kft., Kecskemét

## KŐHEGYI MIHÁLY\*

### Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig

A Sárköz honfoglalás kori, Árpád-kori és középkori történetét eddig senki sem írta meg. Wosinszky Mór monográfiája<sup>1</sup> és Ódor János Gábor Tolna megyei leleteinek felsorolása is csak a Duna jobb partjának emlékeire terjed ki.<sup>2</sup> A Fehér-Éry-Kralovánszky szerkesztette leletkataszter negyven évvel ezelőtt jelent meg – ráadásul több hiba is csúszott a munkába – az utóbbi évtizedek ásatásai pedig természetesen nem szerepelnek benne.<sup>3</sup> Magam sem vállalkozhatom erre a több évtizedet igénylő munkára, legfeljebb hevenyészett áttekintést nyújthatok a magyar történelem korai századainak Csanád környéki emlékeiből.

Általában igen kevés klasszikus honfoglalás kori emlékünkhöz van e vidékről. Érsekcsanádhoz legközelebb a bajaszentistváni lelőhely esik, ám kétségtelen, hogy a bal parti Sárköz területén várhatóak még korabeli leletek, hiszen a vidék a Megyer törzs legdélibb szállásterületéhez tartozott. Árpád fejedelem unokája, Fajsz (Falitzi) birtokolta e területet.<sup>4</sup>

Némileg jobban állunk az Árpád-kori lelőhelyekkel, mert a falu határából többet is ismerünk. A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi azt a szablyát, melynek hüvelyén ezüst borítás van.<sup>5</sup> Az 1857-ben beszolgáltatott szablya közelebbi lelőhelyét (dűlőnév) nem jegyezték fel. Mindössze annyit tudunk, hogy Bárczy Károly dusnoki jegyző volt az ajándékozó, aki elmondta, hogy 1832-ben „egy magas domb oldalában” találták. A leltárkönyv szerint 3 vaskard, 2 vaskardcsúcs és egy nyílhegy volt a leletben. A kardot először Nagy Géza írta le: „Mindegyik darabon megmaradtak az egykori fahüvely rátapadt maradványai, aminek következtében első pillanatra a penge kétélűnek látszik, de figyelmesebb vizsgálatnál kitűnik, hogy egyik oldala határozottan vastagabb s egyélű. Volt-e valami csekély görbülete vagy egészen egyenes volt: egész biztosan nem lehet megállapítani, de inkább egyenesnek látszik.”<sup>6</sup>

A falu mai határában több Árpád-kori lelőhely is van. Közülük a Veránka-szigeti a legismertebb. Gellért Károly tanító jelentette 1959 őszén, hogy a Duna jobb partján, a leszakadt löszfalból cserepek kerültek elő. Többet be is hozott a múzeumnak. Ezek bronzkori és Árpád-kori leleteknek bizonyultak.<sup>7</sup> 1960 tavaszán, a tavaszi zöldár levonulása után kimentünk a helyszínre, ahol a partoldalban hamus foltokat

---

\* *A tény visszavonhatatlan: Kőhegyi Mihály halott. Személyében e régió és táj szakavatott ismerőjét, tudományos kérdésekre választ kereső kutatóját veszítettük el. Jelen tanulmánya közlésével – mely utolsó munkái egyike – is tisztelgünk emléke előtt. (A szerk.)*

<sup>1</sup> WOSINSZKY Mór, 1896.

<sup>2</sup> ÓDOR János, 1999.

<sup>3</sup> FEHÉR Géza – ÉRY Kinga – KRALOVÁNSZKY Alán, 1962.

<sup>4</sup> HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula, 1935-1936. I. 144.

<sup>5</sup> MNM Lsz. 65/1857.

<sup>6</sup> ng.[Nagy Géza], 1901. 285-286. – Megemlíti a leleteket még HAMPEL József, 1905. II. 628-629.; HAMPEL József, 1907. 110.; KŐHEGYI Mihály 1954. 167.; FEHÉR Géza – ÉRY Kinga KRALOVÁNSZKY Alán, 1962. 35. (290. lelőhely).

<sup>7</sup> A leletanyag TIM RL 65.6.1.-65.6.11.; 60.11.1-60.11.12.; További bográcsperem és edényperem, edényoldal az 1960. augusztus 5-ei leletmentésből. TIM 61.4.1.-61.4.6. Kőhegyi Mihály jelentése TIM RA 892/II. Irodalmi említése BURGER Alíz, 1960. 23., TÓTH Elvira H., 1990. 88. – Görbe Gyula gyógyszerész 1961. augusztusában újabb bográcsperemeket hozott be ugyaninnen, mire Kőhegyi Mihály augusztus 16-án ismét a helyszínre sietett és bográcsperemeket, oldalakat hozott be a múzeumba. TIM RL 65.6.1.-65.6.11.

lehetett látni a leszakadt löszfal oldalában. A leszakadt földet a víz szétmosta, így került napvilágra több Árpád-kori cserépbogrács átfúrt pereme. Miután a lelőhely közvetlenül a Parrag-fok által félkörben körülvelt Duna-ág alatt fekszik, úgy vélem, hogy ez az egykori Parrag falu helye.

2000 szeptemberében Kozma Róbert (Érsekcsanád, Kossuth L. u. 23.) jelentette, hogy a Veránka-szigeten településnyomokat talált. Október 3-án a bajai múzeum régésze kiment a helyszínre. A sziget nyugati felén fekszik a gáttól délnyugatra, az erdei nyiladék két oldalán mintegy 80-100 m hosszan és 40-60 m széles területen egy Árpád-kori falu. Sajnos a területet sűrű aljnövényzet és erdő fedi. A felszín itt a legmagasabb: 89,6 m. A régi csanádiak Bé falunak nevezik ezt a területet. Úgy vélem ez az egykori Bő névnek eltorzult formája. Kora Árpád-kori átfúrt cserépbogrács-peremek mellett grafitos, ún. bécsi edény is előfordul a leletanyagban, bizonygául annak, hogy a település a XII-XIII. században is tovább élt. Talán a tatárjárás alatt pusztult el, mert középkori cserép nem került elő.<sup>8</sup>

Ugyancsak Kozma Róbert leletbejelentésének köszönhetjük a Szent-György dűlőben megtalált Árpád-kori falu megismerését. Az Érsekcsanádot a hajóállomással összekötő köves úttól északra, a Duna-völgyi-főcsatornától nyugatra homokbuckás terület húzódik. Észak-déli irányban 400-500 méter hosszan Árpád-kori cserépbogrács-peremeket, középkori cserepeket lehetett találni.<sup>9</sup> Vele párhuzamosan húzódik egy 20 m széles völgy, majd egy észak-déli irányú emelkedés következik. Itt már inkább középkori cserepek és téglák hevertek jelölül annak, hogy a település eredetileg kisebb területen kezdődött, majd a XIV-XV. században terjeszkedett a szomszédos homokbuckákra.<sup>10</sup> A dűlő nevéből nem kétséges, hogy az egykori Csanád-Szent-György falu helyét sikerült azonosítanunk, melyről ugyan csak 1400-ból van az első okleveles említésünk, de a falu Árpád-kori előzményekre tekint vissza.<sup>11</sup> Az okmányokban még a török korban is említik, a XVII. században azonban elpusztult.<sup>12</sup>

Nikolin Edit régészhallgató 1978-ban azt kapta feladatul, hogy szakdolgozatában a Duna keleti felén lévő Sárköz lelőhelyeinek kataszterét állítsa össze. Több hónapig járta a területet és számos telepet fedezett fel az őskortól a középkorig. Minket természetesen most csak az Árpád-koriak érdekelnek.<sup>13</sup> (1. sz. melléklet.)

A faluból a Duna felé vezető út 2. kilométerkövétől északra és délre egyaránt fél-fél kilométerre, az utat kissé nyugatabbra keresztező ÉK-DNy irányú öntözőcsatorna keleti partján mintegy 300 méteres szélességben Árpád-kori és középkori cserepek sűrűn borították a felszínt. Miután ez a lelőhely viszonylag közel van az előbbihez, lehetséges, hogy a két lelőhely összetartozik. (Nikolin Edit 2/3 lelőhelye).<sup>14</sup>

Még mindig a Szent-György dűlőben maradv a öntözőcsatorna nyugati oldalán, a Dunára vezető aszfaltos útból ÉNy-i irányban földút ágazik ki, mely a Márkusfokhoz vezet. A lelőhely a földút mentén, az aszfaltos úttól ÉNy-ra 700 méter hosz-

<sup>8</sup> Kőhegyi Mihály jelentése TIM RA. A leletanyag a TIM-ben még leltározatlan. Első okleveles említése 1198-ból való. GYÖRFFY György, 1963-1998. I. 714. Támogatja az azonosítást MIKOVINY Sámuel, 1740. körül készült kézíratos térképe.

<sup>9</sup> A leletanyag a TIM-be került. Jelenleg még leltározatlan.

<sup>10</sup> Kőhegyi Mihály jelentése TIM RA.

<sup>11</sup> CSÁNKI Dezső, 1890-1897. II. 209.

<sup>12</sup> KŐHEGYI Mihály, 2000. II.

<sup>13</sup> NIKOLIN Edit, 1978. A TIM RA-ban található a szakdolgozat gépelt másolata, az adatok ebből ellenőrizhetők. A következőkben mindig erre hivatkozunk.

<sup>14</sup> NIKOLIN Edit, 1978. 35-36.

szan (a gémeskút környékén) terül el, mintegy 200x200 méteres körzetben több Árpád-kori és késő középkori cserép került elő. (Nikolin Edit a 2/4 számot adta neki.)<sup>15</sup>

Az Érsekcsanád és Sükösd közötti határt jelentő csatorna déli partján, az öntözőcsatorna nyugati partján, mintegy 1 km hosszúságban a felszínen rengeteg cserép található. A lelőhely a kanyargó partot követi 200-250 méter szélességben. Őskori (Körös-kultúra, vonaldíszes, bronzkori) cserepek mellett néhány szarmata és a lelőhely keleti felén Árpád-kori cseréptöredékekre is bukkant a kutató. (Nikolin Edit 2/5 lelőhely).<sup>16</sup>

A falutól a Duna felé vezető aszfaltút déli oldalán, az öntözőcsatornától 200-300 méterre nyugatra néhány Árpád-kori cserép hevert. (Nikolin Edit 2/12. lelőhely) Nem kizárható, hogy Nikolin Szent-György faluhoz tartozó településnyomokat fedezett fel ezen a területen.<sup>17</sup>

A dunai töltéstől keletre, nagyjából a szivattyútelep magasságában (attól 1 kilométerre) a töltéssel nagyjából párhuzamosan húzódó mocsaras árok nyugati partján 50x100 méteres körzetben néhány Árpád-kori (köztük sok kézzel formált) cserepet talált. (Nikolin Edit 2/13. lelőhely) A környéket Harábónak hívják.<sup>18</sup>

A Matkó-fok északi partján, a töltés lábánál, az azzal párhuzamosan húzódó csatornától keletre egy 200-250 méter hosszú, 100-150 méter széles körletben – kora bronzkori és késő bronzkori cserepek mellett – Árpád-kori cserepek is heverték a felszínen. (Nikolin Edit 2/14. lelőhelye.)<sup>19</sup>

Utoljára hagytuk a mai Csanád ósét képező lelőhelyet, ahonnan több ízben is kerültek elő településre és temetésre utaló nyomok. 1938 szeptemberében ajándékozott a bajai múzeumnak egy csatot ifj. Cserba György, melyet az „érsekcsanádi hajóállomás vízmosta partfalából kimosott csontok egyike mellől” szedett össze. Ugyaninnen, egy másik csontváz mellől, egy bronz fülönfüggőt és számos cserépedénytöredéket is beadott a múzeumnak.<sup>20</sup> Bizonyára megdicsérte az akkori múzeumvezető (Borsay Jenő), mert három nap múlva újabb leleteket hozott be: „Az érsekcsanádi hajóállomásnál való Dunapart omlásából”. Volt közöttük egy férfi koponya alsó állkapocccsal, számos agyag edény darabja.<sup>21</sup> Egy évvel később Féderer Ferenc V. éves tanítójelölt hozott a múzeumba leleteket ugyaninnen. Elmondása szerint azok az „érsekcsanádi Dunagőzhajó állomás Dunapartjának szakadékaiból, a fölszintől számítva 1-2 méter mélységből” kerültek elő. Volt köztük csizmasarok-vert, 8 késpenge, ajtózár, karika, sarkantyú, nyílhegy, csiholóacél, állati csont, agyagedény töredéke, (fedő, szűrőedény) kályhaoromdész és kovakő.<sup>22</sup>

Mindezekből világos, hogy a hajóállomás környékén Árpád-kori település és templom körüli temető volt. Honfoglalás kori előzményei is lehettek, amire a nyílhegy és a tűzcsiholó utal, de miután ezek a leletek időközben elkallódtak, biztosat nem lehet róluk tudni. A területen hitelesítő ásatás nem történt, pedig Zalotay Elemér már 1954-ben azt írta a leltárkönyv „megjegyzés” rovatába: „Hitelesítő ásatás végzése e helyen elengedhetetlenül szükséges, mert az itt rendelkezésre álló anyag a

<sup>15</sup> NIKOLIN Edit, 1978. 36.

<sup>16</sup> NIKOLIN Edit, 1978. 36-37.

<sup>17</sup> NIKOLIN Edit, 1978. 39. A lelőhely a Harábó dűlőben van.

<sup>18</sup> NIKOLIN Edit, 1978.39. Téves Nikolin adata, hogy a lelőhely a Harábó dűlőben található. A leírás alapján az a Várad dűlő nyugati szélén terül el.

<sup>19</sup> NIKOLIN Edit, 1978. 40.

<sup>20</sup> BVM SZN 1270-1272. Később átletlározták őket. TIM RL 54.9.1. és 54.9.27.

<sup>21</sup> BVM SZN 1273-1276. Később átletlároztta Zalotay Elemér TIM RL 54.9.20–54.9.27. Hivatkozik rájuk KŐHEGYI, 1954. 179. Az ő nyomán ZALOTAY Elemér, 1957. 72., de az anyagot összekeverte, a hivatkozott leltári számok hibásak.

<sup>22</sup> BVM SZN 2466. 1-23., 2467. 1-4., 2468. 1-41., 2469. 1-5.

tökéletes képalkotáshoz nem elegendő.” Valóban, az esetlegesen előkerült leletek vegyes anyagot tartalmaznak, de egyértelműen igazolják, hogy ezen a helyen az Árpád-kortól a XVIII. századig nagyobb település volt, melyet a Duna mai medrének áásakor tettek tönkre. Kis csücske átnyúlt a mai Veránka-sziget északi területére, mert innen is kerültek elő leletek. 1938 májusában Kubinszky Aladár ajándékozott a bajai múzeumnak egy Árpád-kori ereklyetartó keresztet, illetve annak egyik felét.<sup>23</sup> A kereszt „Érsekcsanáddal átellenes Negyvenes melletti Dunazátony sziget partszakaszából” került elő.<sup>24</sup> Ugyaninnen több Árpád-kori edénytöredék is napvilágot látott, melyeket a kereszttel együtt adott át Kubinszky Aladár a bajai múzeumnak. Már 1907-ben találtak itt egy Árpád-kori fokost, mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került.<sup>25</sup>

Ásatásainak során több ízben (Baja-Pető,<sup>26</sup> Bácsalmás-Óalmás<sup>27</sup>) tapasztaltuk, hogy a település és temetés a XI. században elkezdődött és a XIV. századig tartott. Ez a helyzet valószínűleg Érsekcsanád esetében is, bár okleveles említését csak 1390-ből ismerjük.

Csanád község századokon át élte a maga életét anélkül, hogy valaha is szó esett volna róla az oklevelekben. Ám Nagy Lajos halála után leánya, Mária került a trónra, és uralma ellen csakhamar fellázadtak a délvidéki nemesek. Mária 1385 nyarán feleségül ment Luxemburgi Zsigmond brandenburgi őrgrófhhoz, aki erélyes kézzel vetett véget a lázadó főurak hatalmaskodásának. Ebben a történeti helyzetben erősen elszaporodnak a rablások, fosztogatások, gyilkosságok az országban. Ezek megfékezésére hívta össze Losonczi István macsói bán, aki egyúttal Bodrog vármegye ispánja is, a megyei közgyűlést, ahol a megye nemesei egyenként felsorolják a „megrögzött gonosztevőket” és utána írásba is foglalják azokat. Hogy fogalmunk legyen egy ilyen oklevél jellegéről, nyelvezetéről, és mivel ez említi először „Chanad” település nevét, az oklevelet teljes terjedelmében leközöljük.

*1391. május 7. Bodrog (Zichy Okmánytár IV. 379. szám)*

*Losonczi István macsói bán, Bodrog vármegye ispánja, Bodrog megye tolvajai, orgazdái és gonosztevői fölött ítélt.*

*Mi, Lossunch-i István, macho-i bán és többek között Bodrug-i ispán, emlékezetül adjuk: mivel az országban megsokasodtak a tolvajok, rablók és más megrögzött gonosztevők, ugyanazon vármegye nemesseinek egyetemével és egyéb, bármely állású és állapotú emberével a tolvajok, rablók, útonállók és más megrögzött gonosztevők megbabolázására és kiirtására, valamint, hogy minden panaszosnak megfelelő igazságot szolgáltatassunk, a királyi felség Szent György vértanú utáni legközelebbi vasárnapon (ápr. 30.) Bodrug helység közelében általános megyegyűlést tartatott. Az említett Bodrug vármegye nemesseinek egyeteme által tartott azon közgyűlésünkön kértük, hogy mellénk esküdekké jelöljék Sary-i Olivér fiát Istvánt, Gezth-i Lőrinc fiát Jánost. Kelud-i Pál fiát Mátyást, Lekche-i Péter fiát Györgyöt, Barchan-i Bako fiát Miklóst, Gergery-i János fiát Pétert, Kengy-i Jakab fiát Tamást, Aranyan-i Lewkú fiát Miklóst, Pakka-i Mihályt, Bessenew-i Albert fiát Miklóst, Lekche-i Mykola fiát Jánost, Zantho-i Mihály fiát Jánost. Az esküdek Seleud-i Albert mesterrel alispánunkkal, valamint Chepch-i Gergely fia Miklóssal és Reeg-i*

<sup>23</sup> BVM SZN 816. Hivatkozik Banner János meghatározására.

TIM RL 54.9.1.; FEHÉR Géza – ÉRY Kinga – KRALOVÁNSZKY Alán, 1962. II. 35.

<sup>24</sup> BVM SZN 816. Új szám TIM RL 54.9.1. - 54.9.7. – NEPPER Ibolya, 1993-2000. III. 261.

<sup>25</sup> JNMN 1907. 57.

<sup>26</sup> TÓTH Elvira H., 1960. 172.

<sup>27</sup> TÓTH Elvira H., 1990. 173.



Tamással, ugyanazon vármegye szolgabíráival az Istennek járó hitre és király urunk valamint királyi szent koronája iránti hűség megtartására az esküt letették arra, hogy mindenben megtartják az igazságot, azt meg nem tagadják sem el nem nyomják, a hamisságot ki nem igazítják és az Úr keresztfáját érintve érett és megfontolt tárgyalással minden megrögzött gonosztevőt név szerint elő sorolnak. A Magos-nak mondott Péter fiát Miklóst; az említett Chepch-i Veres-nek mondott Mihály fiát Istvánt; Borothy-i Pált, mint tolvajokat és útonállókat; Zeche-i Antal fia János fiát Mihály hospest, mint tolvajt; a Zenthlazlo-i Forronak mondott Pétert és Egyedet; Kethaz-i Buga-nak mondott Miklóst, mint tolvajokat; Jakab fiát Pétert és Leeg-i Choma fia János fia Gergelyt, mint tolvajokat; a Chuchkach-nak mondott István papot, Bodrugaczonzaka-i nemest, hamis pecsétek vésőjét és hamis iratok kiadóját; a Chuchkach-nak mondott László hospest, azon István pap testvérét, mint tolvajt; a Zaka nemzetségből való Ábrahámot, mint tolvajt és útonállót; Kakach-i Márton fia Tamás özvegy anyósát és leányát, Zaka-i Miklós fiának Györgynek özvegyét, ugyanazon György gyilkosát; CHANAD-i Resistromusnak mondott Benedeket, a kalocsai érsek úr jobbágyát, mint tolvajt; a Side-i Syb-nek mondott Dénest, a Tompa-nak mondott László mester jobbágyát, mint tolvajt; Chantha-t és Arany-nak mondott Simon fiát Györgyöt, Thewtus fia László mester jobbágyát, mint tolvajokat; az Igalheg-i Chasma fiát Istvánt, a Hercheg-nek mondott Péter mester jobbágyát, mint tolvajt és útonállót; ennek testvérét, a Dws-i Chasma fiát Pált, az említett Hercheg-nek mondott Péter mester jobbágyát, mint tolvajt és Pál fiát János hospest, mint tolvajt; a Lengel-i Rufus Pál hospest, mint tolvajt, az odavaló Gellért jobbágyát; a Zobotka-inak mondott Ágoston tolvajt, Pakay-i László fia András jobbágyát, ugyanazon Pakay-i András szolgáját; a Kwrz-nak mondott Istvánt, Kwlug-i Hamus-nak mondott Benedeket, és Nagwlg-i Demeter jobbágyát, mint tolvajokat; a Tatarrew-i Repas-nak mondott Gergely tolvajt; a Barchan-i Sachal-nak mondott György jobbágyát; ugyanazon Tatarrew-i Leonard testvérét, János tolvajt és hospes tolvajt, a Sachal-nak mondott György jobbágyát; az említett Tatarrew-i Repas-nak mondott Gergely fiát, a tolvaj Györgyöt, Barchan-i Péter fia Miklós jobbágyát; Claudus Gergely tolvajt; a Repas-nak mondott Gergely tolvajt, aki jelenleg a Vellez-nek mondott Jakab jobbágya Bach vármegyéből; a Zenthkiral-i Sartor Jakab tolvajt, a kalocsai érsek úr jobbágyát; a Mezewzenthgergy-i Chonth-nak mondott Benedek tolvajt, Gelethy fiainak jobbágyát; az említett Zenthgergy-i Ipolh fiát Pál tolvajt, ugyanazon Gelethy fiainak jobbágyát; az Aranyan-i tolvajnak mondott Chonth tolvajt, Zantho-i Mihály fia Jakab jobbágyát; az Arnath-i Marsw-nak mondott Domonkos tolvajt, a kalocsai érsek jobbágyát; a Teremus-nak mondott Benedek fiát Antal tolvajt; Magnus Tamást; ugyanonnan a Balogh-nak mondott Mihályt, ugyanannak jobbágyait; az említett Arnoth-i Machkazemew-nek mondott István tolvajt, az érsek úr jobbágyát; a Zodloch-nak mondott Bako tolvajt; Beeg-nek mondott Lászlót; ugyanazon Apathyí-i Veres-nek mondott Kelemen fiát Pétert, ugyanazon kalocsai érsek úr jobbágyit, mint tolvajokat; a Gwllench-i más néven Igalzeg-i Felkethew-nek mondott Tamást, a Hercheg-nek mondott Péter mester jobbágyát; a Fatha-nak mondott Literatus Mihály tolvajt; az ugyanazon Dauoth-on élő Dauoth-i plébános szolgáját; Péter fia Domonkos tolvajt és útonállót, Kayand-i Miklós fia Pál szolgáját és jobbágyát; Janusy-i György fia Jakab tolvajt, az ugyanonnan való János fia István jobbágyát; a Reegh-i Arthelz-nek mondott György útonállót, akit népiesen Huzzas-nak mondanak, az ugyanonnan való Dénes fia Balázs szolgáját; Dakoch tolvajt, Okur-i hospest, Chorogh-i István nagyságos úr jobbágyát; a Lengel-i Antal fia András tolvajt, az ugyanoda való Gellért jobbágyát; a Nanalag-i Fintha-nak mondott Pál tolvajt, Hercheg Péter mester jobbágyát; a Gerhy-nek mondott Hethees-i hospes Miklós tolvajt és útonállót, az ugyanoda való Pál fia Demeter

jobbágyát; és Huzzas-t; a Zythazeue-nek mondott Benedek fia Balázst, Thetewszaka-i hospest, a kalocsai érsek úr jobbágyát; Gere tolvajt, Zentmihal-i carnifexet, az ugyanonnan való Chobor-nak mondott János jobbágyát; Santus fia Mihály tolvajt; Faber Pált, madaras-i hospeseket, a Tompa-nak mondott László jobbágyait; a Zalanas-nak mondott János fia György tolvajt, Zeremyen-i hospest; a Taar-nak mondott Mihály tolvajt, egykor arnath-i officiálist, Rednek-i polgárt, tolvajt és úton-állót, hospest; az arcán megsebesített Langos-nak mondott Demeter tolvajt, Peres Mihály szolgálját; Egyed fia Pált; Carnifex Istvánt; Bako fia Mihályt; Az Ezzes-nek mondott Pált; Mibus fia Jánost; Ewzzh-nek mondott Gergelyt; Fodor-nak mondott Tamást, más néven Fekethew; a Boros-nak mondott Jakobot; Harsani-nak mondott Imrét; Magnus Pétert; Domonkost, más néven Dako-t, a Repas-nak mondott Gergely testvérét; Symeg-nek mondott Miklóst; Sclauus György fia Andrást; Ethee-inek mondott Mihályt; Andrást, egykor Reeg-i Márton szolgálját; Hozzyw-nak mondott Istvánt; Sclauus Márton fia Andrást, mint rejtőzködő tolvajokat. Az előbb megnevezett nyilvános tolvajok, útonállók és rablók, valamint egyéb megrögzött gonosztevők az előírt büntetés kiszabása végett lajstromba jegyeztettek. Az előbb írt gonosztevők bűnösségük bizonyításakor a jog és igazságszolgáltatás színe előtt távol maradtak és nem jelentek meg gyűlésünkön, sem arról nem gondoskodtak, hogy valakit küldtek volna az ítélőhatalra. Ezért mi, az említett Bodrug vármegye alispánjával, szolgálbíráival és esküdtszéjjel együtt ezennel egyhangúan fővesztésre ítéljük és mindennemű birtokuk, tulajdonuk, javaik és dolgaik elvesztésére, bárhol legyenek is. Hogy pedig a gonosztevők száma ne növekedjék – bárcsak egészen kiirtatnának az országból – megbízást adunk arra, hogy bárhol és bárkinél, akár várakban és városokban, akár szabad királyi és királynői helységekből, vagy nemesi birtokokon, ezen fent írt gonosztevőket, vagy közülük egyenként bármelyiket, bárki és bárhol fölleli, ezentúl mindenki fölhatalmazást nyer, hogy őket megölje, fölakassza vagy bármilyen kínzásnak alávetse, javaikat és bárminemű dolgaikat magának megszerezze és megtartsa. A fent írtak nemzetségéből vagy rokonságából soha senki semmiféle pert nem indíthat azok megölése és holmijaik elvétele miatt azokkal szemben, akik őket megölik. Ezen felül mindenki, akár nemes ember, vagy bármilyen más állású legyen, ugyanazon büntetésnek teszi ki magát, ha a fent írt gonosztevőket befogadja. Mi, az említett vármegye szolgálbírái, jelen voltunk a fent írt báni gyűlésen és a fentieket a bán úrral teljes egyetértésben rendeltük el. Mindezeknek bizonyosságául a bán úr pecsétje mellé függesztjük saját pecsétünket. Kelt az említett helyen a fent jelzett gyűlés 8. napján (máj. 7.), az Úrnak 1391-ik évében.

(Hátlapján egy nagyobb, meglehetősen ép, kerek pecséttel. Mellette jobbra és balra két kisebb pecsét töredékeivel.)<sup>28</sup>

Csanád első írásbeli említését egy tolvajnak köszönheti, akiről az is kiderül, hogy a kalocsai érsek úr jobbágya, tehát a falu földesura a kalocsai érsek volt.<sup>29</sup> Innen már viszonylag sűrűn követik egymást az adatok. 1408-ban a Csanádon lakó tisztartó jobbágyaival együtt rátámadt a szomszédos Szent-Györgyre. Erről Bodrug vármegye alispánjának jelentéséből értesülünk.<sup>30</sup> 1411. január elsején jelentik Zsigmond királynak Bodrug megye alispánjai, hogy a király parancsára kivizsgálták a Zenthgeorg-on (Szentgyörgy) elkövetett hatalmaskodást, melyet a Chanad-i (Csanád) tisztartók Bedmer Benedek és Miklós vezetésével hajtottak végre. Ekkor Kis Pétert

<sup>28</sup> ZICHY okm. 1872-1915. IV. 379. számú oklevél

<sup>29</sup> A latin szöveget Kapocs Nándor fordította magyarra. KAPOCS Nándor – KŐHEGYI Mihály, 1980. 46-48.

<sup>30</sup> IVÁNYI István, 1889-1907. IV. 17.

és Gonda Andrást elvitték. Ezzel meg nem elégedve Miklós és László jobbágyoktól két kutyáját is elvitték.<sup>31</sup> Az ügyet Ujlaki László bán is kivizsgálta, amikor is Bodrog megye alispánja és szolgabírái bizonyították, hogy Bodmári Benedek és Miklós csanádi tisztek elvitték bátmonostori Töttös László két szentgyörgyi jobbágyát: Kis Pétert és Sydo Andrást.<sup>32</sup> (Az előbbi jelentésben Gonda András szerepel. Lehet, hogy a Zsidó a beceneve volt.) 1420-ban Zsigmond király a szekszárdi konventet küldi ki, hogy azt a hatalmaskodást, melyet Haraszty Dénes (Dionisius de Harazthy), Ozorai Pipo csanádi tisztje Mátyusházán elkövetett, vizsgálják meg.<sup>33</sup> Ebből a jelentésből az is kiderül, hogy időközben Ozorai Pipo, Zsigmond király nagyhírű hadvezére szerezte meg Csanádot a kalocsai érsektől. A megye tisztviselőivel is vizsgálta Zsigmond az ügyet, hiszen az elkövető (Ozorai Pipo) és a károsult (Bátmonostori Töttös László) egyaránt kedves híve volt a királynak. A helyszíni vizsgálat során – ahogy később a királynak jelentették – a kiküldött Barss Mihály és Máté 34 ökor és 4 ló elrablását találta igaznak.<sup>34</sup> Nagytermészetű ember lehetett Haraszty Dénes, a csanádiak tisztartója, mert még el sem ült az előbbi hatalmaskodás, amikor 1420. szeptember 14-én Zsigmond ismét kénytelen megkérni a szekszárdi konventet, vizsgálja meg, igaz-e, hogy Ozorai Pipo csanádi tisztje (officialis) bátmonostori Töttös László özvegyének és fiainak Szentgyörgy nevű birtokára törtek és Bors János 1 lovát, valamint pénzét elvették.<sup>35</sup> Haraszty segítőitársai Balh Demeter és Barnabás, valamint György és Benedek. (Az utóbbiak vezetékeve nem szerepel.) 1430 novemberében Garai Miklós nádor utasítja a pécsváradai konventet, hogy Haraszty Dénest, Ozorai Pipo csanádi tisztjét idézze meg, mert Matyusházáról 27 ökröt és 80 juhot elhajtott.<sup>36</sup> Meg is idézték (Balásfalvi Miklós és Mihály pap) a nádor elé, de Haraszthy nem jelent meg a tárgyaláson.<sup>37</sup> Sorozatos perhatalaskodás után végül is nem tudjuk meg, mi lett a per vége. Bármennyire furcsa, a mai nemzedék hálás lehet a sorozatos rablásokért, hatalmaskodásokért, mert így írásban is nyoma van Csanád község létezésének.

Érseksanád két tagból álló helységnév. A megkülönböztető szerepű „Érsek-” előtag azzal kapcsolatos, hogy a falu a kalocsai érsekségnek volt a birtoka évszázadokon át.<sup>38</sup> Csanádról annyit tudunk Anonymus krónikájából, hogy Doboka fia volt, Szent István rokona (nepos regis). A hagyomány szerint Ajtony hadvezére, akinek törzsi állama a Tiszától az Erdélyi középhegységig és a Körösöktől az Al-Dunáig terjedt. A Maroson leúsztatott fát megvámolta, ezért összeütközésbe került a királlyal. Ajtony seregét 1027-28 körül győzték le, törbe csalták. Hadvezére, Csanád, aki István királyhoz szökött és a király hadainak élén leverte Ajtonyt, majd annak kivágott nyelvével hitelesítette diadalát. A monda szerint mindvégig Ajtony hadvezére, aki főnökét csatavesztésük után megölte, és levágott fejével a királyhoz menekült.<sup>39</sup> Hogy a közeli Fajsz,<sup>40</sup> Nyék,<sup>41</sup> Bő<sup>42</sup> és Asszonyfalva<sup>43</sup> helynevek miképpen

<sup>31</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VI. 63. oklevél

<sup>32</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VI. 106. oklevél

<sup>33</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VI. 415.; IVÁNYI István, 1889-1907. IV. 17.

<sup>34</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VI. 408.

<sup>35</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VI. 425.; IVÁNYI István, 1889-1907. IV. 17.

<sup>36</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VIII. 297.

<sup>37</sup> ZICHY okm. 1872-1915. VIII. 297. oklevél végén szereplő apróbetűs jegyzetben szerepel csak ez az adat.

<sup>38</sup> FÉNYES Elek, 1851. I. 197.; VIRÁGH Rózsa, 1931. 24.

<sup>39</sup> KRISTÓ Gyula, 1994. 145. A szócikket Szegfű László írta.

<sup>40</sup> Első előfordulása 1212-ből való. CZAJTÁNYI István, 1971/a. 42. KUCZI Károly, 1967. 4. Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév értelme „faló”, „falánk”. Árpád unokája volt. KISS Lajos, 1980. 211. Fajsz egykori Csanád helyétől 18-20 kilométerrel van északra.

függnek össze, az még tovább kutatandó feladatot képez.<sup>44</sup> Igen korai helyneveink azt bizonyítják, hogy Csanád körül a Duna két partján már az Árpád-kor elején, esetleg még korábban is volt élet. Régészeti leleteink pedig egyértelműen igazolják ezt.

Csanád középkori történetét nem lehet lezárni egy vitás oklevél tárgyalása nélkül. 1327-ben a pécsi káptalan előtt Bogár István panaszt emel, mivel Pető jobbágyai Csanádfalva (Chanadfalua) helységet elpusztították.<sup>45</sup> Sajnos a viszonylag rövid oklevél adatai nem elegendők annak eldöntésére, melyik „Chanadfalua” elpusztításáról van szó. Ráadásul a benne szereplő földesurak neveinek nincs nyoma a környék okleveleiben, a „-falua” sem szerepel többé Csanád neve mellett. Így – bármennyire is fájdalmas – nem merjük mai Csanádunkkal azonosítani, pedig ez lenne a községre vonatkozó első adat.

Lényegesebb ennél az a jegyzék, mely a bátmonostori és Baranya megyei Töttös-birtokok földesúri tartozásait írja le, illetve azt, mely falvak adóznak Várdai István kalocsai érseknek.<sup>46</sup> Csanád nem szerepel a jegyzékben, de ez nem jelenti azt, hogy a XV. század közepe táján elpusztult, csupán kikerült az érsek fennhatósága alól. Hogy a mi Csanádunk él, azt egy 1521-ben keletkezett dézsmajegyzékből tudjuk, ahol a I. csoportban Oroz, Ságod, Körtvélyes, Szentgyörgy, Csanád, Iser, Kákony, Istvánvölgye és Szent Pál szerepel.<sup>47</sup> Hogy a későbbi Érsekcsanádról van szó, azt a közeli (ma már jórészt elpusztult) helységek bizonyítják.

Van még egy igen fontos forrásunk Csanád történetére vonatkozóan és ez a kalocsai érsekség tized lajstroma. Hivatkozik rá Iványi alapvető helynévtára, mely elmondja, hogy az 1520. évi Bács megyei dézsmajegyzékben Csanád és mellette Csanádszentgyörgy is szerepel.<sup>48</sup> Az 1521. évben egyszerűen csak Szent-György. Az „egyszerűen” Szent-Györgyre vonatkozik, melyet az 1520-as jegyzék Csanádszentgyörgyként tüntet fel. Azaz nem azt jelenti, hogy Csanád nincs a jegyzékben. Csánki történeti földrajzában az 1520-as jegyzék falvai szerepelnek. A IV. csoportban „Oroz, Sagad, Chanadzeuthgergh, Kertwels, Chanad, Iser, Kakony, Zenthystwan” falvak dézsmáját írták össze. Az 1521-esben: „Zenth Gerg, Chanad, Iser, Kakon, Zent Isthwan, Istvanwelge” szerepel. Miután köztudomású, hogy a dézsmajegyzékek a kerülethez tartozó jobbágyfalvakat és lakóik névsorát tartalmazzák, megpróbáltuk megkeresni a lajstromokat. Időközben Szabó István feldolgozta az

<sup>41</sup> A magyar Nyék törzsnévből keletkezett. Jelentése „kerítés”, „sövény”. KISS Lajos, 1980. 50. 217.; KRISTÓ Gyula 1994. 497. Az egykori Csanád helyétől 8-10 km-re DK-re lévő település.

<sup>42</sup> Az Árpád-kori Bő helyét Kőhegyi Mihály és Kozma Róbert azonosította 2000-ben. (Jelentés a TIM RA-ban). Az egykori Csanádtól DNy-ra volt 3 km-re, a Béfalunak nevezett helyen. A „Bő” Györffy György szerint a nemzetségfő magyar neve, a szláv „zsupán” megfelelője. GYÖRFFY György, 1959. 24-26.; MEZŐ András – NÉMETH Péter, 1972. 127.; KISS Lajos, 1980. 124.

<sup>43</sup> Az Asszonyfalva helyneveknek „királyné falva” az értelme. KÁZMÉR Miklós, 1970. 109. A régi Csanádtól ÉNy-ra, annak közvetlen szomszédja volt. Ma: Szomfóva. Az erdészház részben a falu templomának falaira épült.

<sup>44</sup> Arany Dénes közlése szerint, Natkó Pál decsi lelkipásztor 1807-ben öreg Kőncsöl András bemondása alapján a következő feljegyzést tette: „Pöszeparty Örzse és Kondorváry Kati szűz kisasszonyok ezelőtt 500 egynéhány esztendővel építették a mai napiglan is látható szomfóvai templomot.” Egyúttal megírja, hogy a szomfóvai erdészház ennek a rommá tett templomnak egyik falára épült. ARANY Dénes – CSÉCSY István, 1990. 3. – Eredetileg ármentes dombocskán települt Asszonyfalva. PATAKI József, 1936. 30., 195. PATAKI József, 1955. 75., 85., 87.; ANDRÁSFALVY Bertalan 1965. 3.; ANDRÁSFALVY Bertalan, 1973. 9.

<sup>45</sup> ZICHY okm. 1872-1915. I. 326.

<sup>46</sup> ZICHY okm. 1872-1915. XII. 234.

<sup>47</sup> GROSSCHMID Gábor, 1887. 142. Ezt a fontos tizedlajstromot használja fel CSÁNKI Dezső, 1890-1897. II. 131-132., 184-185., és megjegyzi, hogy az okmány az OL-ban található.

<sup>48</sup> IVÁNYI István, 1889-1907. IV. 17.

1522-es évit, de ebben községünk és a környező falvak nem találhatók. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy az 1522. évi dézsmálásról Bodrog megyéből csak két kerület lajstroma maradt meg, 3 utólag elkallódott.<sup>49</sup> Köztük – sajnálatos módon – a Csanádot tartalmazó is. Óriási kár, mert a középkor alkonyán készült lajstromok, négy évvel az ország egy részének török megszállása előtt, igen fontos népességtörténeti adatokat tartalmaznak. Miután Csánki Dezső még látta ezeket és belőlük a falvak nevét ki is írta, van remény előkerülésükre.<sup>50</sup> Figyelemre méltó Grosschmid Gábor megjegyzése, mely szerint: „Bács és Bodrog vármegyék helységei nagy részben, a nemesi kúriák pedig majdnem kivétel nélkül még az összeírás előtti időben Dózsa felkelői által elpusztítottak.”<sup>51</sup>

A környék életében az 1514-es parasztháború eseményei nagy szerepet játszottak. A keresztes had meghirdetése után Bács és Bodrog megyében tetemes számú paraszthad gyűlt össze. Fegyverzetük bot, csép, kasza, vasvilla volt, puskával és karddal csak kevesen rendelkeztek. A nemességet megrémítette az egybegyülekezett és felfegyverkezett parasztság nagy száma, s kezdtek – az idénymunkára való hivatkozással – visszatartani jobbágyaikat. Május végén pedig felfüggesztették a keresztes hadjáratot. A sorsával elégedetlen parasztság válaszul urai ellen fordult. Frangepán Gergely kalocsai érsek ugyan kísérletet tett a Hájszentlőrincen és Bács környékén egybesereglett keresztes hadak feloszlására, csakhogy akkor már minden intézkedés hasztalannak bizonyult, és a megyék sem tudták a felkelt népet megfékezni.

Az eseményeket Verancsics Antal korabeli magyar nyelvű naplójából ismerjük. Tőle tudjuk, hogy Dózsa György egyik legképzettebb és leghűbb emberét, Mészáros Lőrinc ceglédi papot küldte a Duna-Tisza közére, hogy az itteni keresztesekkel egyesüljön. A mintegy 3000 főnyi sereg katonai vezetője Nagy Antal volt. Verancsics kéziratának lapjai között egy tenyérnyi cédulán ezt a betoldásra szánt szöveget olvashatni: „Ötödik keresztes hadnagy támada Nagy Antal, ki mind az egész Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldűlta, ígété, valahol nemes háza vala, sok vitéztlő népet ölete, karóra vonata nagy sok nemes embereket, sok dúlás, fosztás után....”<sup>52</sup> A bácsi és bodrogi jobbágyság nagy része szintén csatlakozott Dózsa csapataihoz, a nemesség pedig Bács várába zárkózott. Mészáros Lőrinc és Nagy Antal Bács vára alól június folyamán Szegednek vette útját és ott, Dózsa főhadával egyesülve, a temesi részekre távozott.<sup>53</sup>

Kevéssel ezután egy másik parasztcsoport egy Borbás nevű pap vezetésével átkelt a Szerémségből a Duna-Tisza közti részekre, s tovább folytatta a nemesek, valamint azok javainak pusztítását. A Duna-Tisza közti nemesek védekezni képtelenek lévén, a nándorfehérvári őrséghez és a szerémségi szerbekhez fordultak segítségért, akik azután egyesült erővel Borbás hadát Hájszentlőrincbe szorították, majd a várost felgyújtották. „Hol csak az Isten mondhatná számát meni ezer lelket ölinek, kiket szénnel megégetinek.” Magát Borbás papot pedig égő öltözetben dobták le a templom tornyából. Az emberveszteség nem lehetett csekély, mert Verancsics megjegyzi, hogy Bodrog vármegyében „az szegínség, ki filliben, ki pedig szabad akarat szerint mind keresztessi lőtt vala.”<sup>54</sup>

<sup>49</sup> SZABÓ István, 1954. 5.

<sup>50</sup> CSÁNKI Dezső, 1890-1897. II. 185. Levéltári jelzetüket nem adja meg.

<sup>51</sup> GROSSCHMID Gábor, 1887. 142. A dézsmajegyzékek levéltári jelzetét ő sem közli, de az I. csoportban felsorolja a falvakat mai helyesírással átírva: Orosz, Ságod, Körtvényes, Szentgyörgy, Csanád, Iser, Kákony, Istvánvölgye.

<sup>52</sup> OSZKK Fol. lat. 2380. III.

<sup>53</sup> MÁRKI Sándor, 1883. 91.

<sup>54</sup> SZALAY László, 1859. II. 5-12.

Miután Dózsa György hadait a temesi részeken szétverték, Bornemissza János a királyi seregek egy részével a Tisza-Duna közére jött át, s a szintén vele lévő Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári bánokkal, valamint a szerb haddal Madarasnál táboroztak, majd „nagy dobjaveréssel” hazatértek.<sup>55</sup> A sok ezer katona bizonyára alaposan letarolta a környéket, a pusztítás nagyságát azonban források hiányában sajnos nem tudjuk nyomon követni.

Dózsa seregeinek leverése után a nemesség által elszenvedett sérelmek kegyetlen megtorlására került sor. Kenderesi András Bács megyei földesúr például tüzes vassal keresztet süttetett jobbágyai homlokára, s úgy bélyegezte meg őket, mint a barmokat szokás.<sup>56</sup>

Mindez már Mohács előestéjén történik. Az egyre fenyegetőbb török veszély elhárítására a sebtében hozott intézkedések nem elegendők. Tomory Pál kalocsai érsek erőfeszítései a király és a főnemeselek nemtörődömségén sorra elakadnak.<sup>57</sup> 1521-ben az ország déli határait őrző – Hunyadi János világraszóló diadala óta szilárdan álló Nándorfehérvár – török kézre kerül. Az ország rohan a pusztulásba...

### Vidékünk a török korban

Füstoszlopok a szemhatáron, egyre több, egyre közelebb, a támadók útját jelvezve. Űszökbe roskadó, tegnap még békés falvak az ország szívében, amely emberemlékezet óta nem látott külső ellenséget, és most a hódítók torkában találja magát. Száguldó portyák, meztelen, hajlott pengékkel, nyerítő lovak hátán bőbugyogós, vértől mámoros, marcona harcosok, az út szélén halottak, akikben megdermedt az utolsó mozdulat, s torkukra fagyott a jajkiáltás. Mocsarak, dunai árterek, telecskai erdők, rögtönzött szekértáborok védelmét kereső parasztság, amelyet saját urai kis ideje oly kegyetlenül eltiportak, az ország védelmében nem mertek fegyverbe hívni, majd elmenekülve sorsára hagytak. Mindig új hadak észak felé, vissza pedig sok ezernyi nép rabszjira fűzve: férfiak, nők, gyermekek, útban távoli emberpiacok felé. Az üresen, lakatlanul maradt falvak némasága szörnyű kegyetlenkedésekről beszél. A megmenekültek könnyező szemmel néznek a füstfelhőre, amely falujuk fölött gomolyog az égre. A még élők gondolata messze száll. A férj elrablott asszonyára gondol, akinek útja többé haza nem vezet. A magára maradt özvegy zokogva néz a bizonytalan jövőbe, és napról-napra bánatosabban hordja végig tekintetét azon az úton, amelyen férjét fogságba hurcolták. Bánatos szülők örvöngve szólítják-siratják elrablott gyermeküket, kivel lassan majd elfelejtetik anyanyelvét is, és nemsokára a török hadsereg bátor, fanatikus katonája: janicsár lesz belőle, ki majd kegyetlenül végigpusztít azon a földön, ahol egykor bölcsője ringott.

A kései utókor előtt ilyen képek elevenednek fel, és nem túlzó képzeletből, ha a kortársak leveleit, szemtanúk elbeszéléseit, az egykorúak siralmas verseit olvassa abból az időből, amikor a török hódítás az országra zúdult.

Az ifjú, gyenge akaratú Lajos a pártoskodásoktól zilált, belsőleg korhadt országot nem volt képes megvédeni. A mohácsi csatavesztés (1526) után dermedt csend üli meg a tájat és a szíveket, de van még valami halovány remény: hátha a végveszélyben összefognak a keresztény fejedelmek a török ellen, s egyesült erővel kiszorítják az országból. Katonai értelemben a mohácsi csatavesztés nem volt döntő je-

<sup>55</sup> GROSSCHMID Gábor, 1888. 55.

<sup>56</sup> IVÁNYI István, 1886-1892. I. 46.

<sup>57</sup> FRAKNÓI Vilmos, 1881.

lentőségű; azzá tette azonban az ország vezetőinek egymás közötti torzalkodása, egyéni önzése, bűnös felelőtlensége. A Habsburgok néhány százalmas kísérlet után feladják a terület javarészét s az „örökös” tartományaikat védelmező keskeny sáv tartására szorítkoznak.<sup>58</sup>

A török nem tekinti teljesen legyőzöttnek Magyarországot. A győzelmes szultán ugyan néhány nappal Mohács után bevonult Budára, hiszen feudális hadak nem állották útját, az ország megmaradt vezetői nem próbálták megszervezni annak védelmét,<sup>59</sup> ám az idegen ország idegen királyi várában a szultán nem érezte biztonságban magát. Az idő is egészen őszbe fordult, megindult hát csapataival hazafelé. Budára a Duna jobb partján ment a török, s nyilván annyira kirabolta a vidéket, hogy a visszafelé utat az innesső parton kellett megtennie. A pesti oldalra hajóhídon átkelt sereg szeptember 25-én kezdte meg a kivonulást. Szulejmán szultán naplója szerint az út igen viszontagságos volt, a katonaság sokat szenvedett az ivóvíz- és élelemhiány miatt, az állatok egy része elpusztult.<sup>60</sup> Az Ibrahim nagyvezér parancsnoksága alatt délre vonulók nem hagyták el üres kézzel az országot.<sup>61</sup> Kemálpasazéde, a szultán egyik bizalmas fővezére, így ír erről: „...az említett vidéken, amennyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől-egyig előzönlötte árjával; a nyomorult magyarság szerencsésjének erős gyökerű fáját e tartományból is kitépte a fenséges pasa erős karja... Egy ház sem maradt benne épen, mindnyáját elhamvasztotta az óriási sereg haragjának és bosszújának tüze... A gonosz ellenség életének gabonáját szélnek eresztette, a gaz hitetleneket összeapritotta bosszúálló kardjával, a rózsaligetnek töviseit előbb letördelte, s azután leszedte virágait, gyümölcsseit és lombját. A parancsnoksága alatt lévő szolgáltnak és szabadoknak, lovasoknak és gyalogosoknak szívük-szemük jóllakott, s kezük és markuk megtelt mindennemű zsákmánnyal és foglyokkal, úgy hogy a gyors lovakon száguldó és zsákmányra vadászó harcosoknak minden vágyuk és reményük teljesezésbe ment. Miután az országban egy lelket sem hagytak, s a hitetlenség házát teljesen elpusztították, megindultak hazafelé győzelmesen és diadalmasan, gazdagon és épségben, tömérdek zsákmánnyal megrakodva.”<sup>62</sup>

Bács megyében – ezt külön hangsúlyozzák az egykorú leírások – a török útjába eső területek népe puskával, bittal, nyíllal, kövel folytatta küzdelmét. A főseregtől zsákmányolásra, takarmányszerzésre kiküldött törökök egy része nem tért vissza.<sup>63</sup> A sereg a rablott kincsek mellett a magyar foglyok – immáron rabszolgák – tízezreit hajtotta maga előtt.<sup>64</sup> A sárospataki magyar nyelven vezetett krónika röviden csak ennyit jegyzett fel: „...lőn Tisza és Duna közinek pusztulása.”<sup>65</sup> Verancsics Antal történeti műve is annyit mond csupán: „...az Tisza-Duna között mind megrablák, ígetik.”<sup>66</sup> A tömérdek ember elhurcolása után pusztává komorult a táj.<sup>67</sup> Október 10-én a megfeszített ütemben épített péterváradhi hídon átkelt a szultán serege, és a közelgő tél miatt sietve vonult hazafelé, csak „a pusztaság földet és füstölgő üsegeket

<sup>58</sup> ELEKES Lajos, 1954. 37.

<sup>59</sup> NEMESKÜRTY István, 1968.

<sup>60</sup> THÚRY József, 1893. I. 319.

<sup>61</sup> FÁBRI János, 1967. 3.

<sup>62</sup> THÚRY József, 1893. 269.; ÉRDÚJHELYI Menyhért, 1899. 280-281.

<sup>63</sup> SINKOVICS István, 1954. 48.

<sup>64</sup> RÓSS Bertalan, 1936. 203.

<sup>65</sup> TOLDY Ferenc, 1857. 49.

<sup>66</sup> VERANCSICS Antal, 1857-1875. II. 25.

<sup>67</sup> PESTY Frigyes, 1880. I. 221.

hagyá hátra Magyarországon.”<sup>68</sup> A török egyelőre csupán a szerémi várakat szállta meg véglegesen, nyilván ugródeszkának szánta azokat egy új betöréshez.<sup>69</sup>

Dselalzáde Musztafa lelkesedéssel verseli meg a győzők énekét:

Magyarországot réműlet szállta meg,  
A föld megrendült és reszketett,  
Beütöttek a gyaurok országába.  
Hurik kerültek a hit bajnokainak kezei közé.  
A templomok kigyulladtak, leégtek,  
A füst eltakarta az eget,  
Az egész országot végig fölégették,  
A világot egészen füstbe bocsátották.<sup>70</sup>  
A magyar Batizi András így kiált fel:  
Árváku! eladád néped,  
Városrul városra viszik őket.  
Összekötve hajtják el őket.<sup>71</sup>

A szultán rabszolgamunkára rendelte a magyarokat. Rusbeck konstantinápolyi követ 1554-ben azt írja naplójába, hogy „amint elhagytam Konstantinápolyt, több kocsirakomány fiút és leányt láttam, akivel Magyarországról vittek a konstantinápolyi rabszolgapiacra. Ez a legmindennapibb török áru.”<sup>72</sup>

Szulejmán szultán győztes török csapatai 1526 szeptemberében kettéválva Pestről – az esőzés miatt – gyors ütemben vonultak vissza hazájukba. A szultán az ázsiai seregrészekkel szeptember 20-a körül vonulhatott át Kalocsa táján.<sup>73</sup> Az átvonulás jelentős károkkal járt a környék lakosságára nézve. Erről Lászkay Ferenc János-párti magyar követ és Musztafa török másodvezér 1528-as tárgyalásaiból értesülünk. Lászkay azt indítványozta, hogy Ferdinánd király seregét: „...ama sivatag földre... kellene csalni, melyet a Tisza és Duna között elpusztítottak...” és ott könnyen lehetne szétverni.<sup>74</sup> A török 1526. évi kivonulása után a kalocsai káptalan János kanonokot helynöknek (vicarius) választotta meg. A káptalan élén (Fejérváry) Mihály prépost állott, aki Ferdinánd király híve volt.<sup>75</sup>

A törökök tehát elvonultak, de a terület feladására nem gondoltak. Ibrahim nagyvezír így nyilatkozott Szapolyai János követe előtt: „Mi Lajos királyt megöltük, fejedelmi székét elfoglaltuk, abban lakomáztunk és aludtunk: Magyarország a mienk. Körmeink élesebbek a sólyoménál.”<sup>76</sup> Tény, hogy pillanatnyilag szabad volt az ország, ám a déli területek – közöttük környékünk is – erősen elnéptelenedtek. Csakhamar megkezdődött azonban a feltöltődés a balkáni országokból, főleg Szerbiából, olyan népekkel, akik szintén a török miatt hagyták el otthonukat.<sup>77</sup>

Már október közepe táján arról hallunk, hogy bizonyos Cserni Jován, „kit Fekete embernek hívnak vala, ugyanez időben támada, és minden felí sok dülást, emberölést

<sup>68</sup> HELTAI Gáspár, é.n., 457.

<sup>69</sup> BÁNKÚTI Imre, 1957. 14-15.

<sup>70</sup> FÖLDVÁRY Antal, 1940. 14.

<sup>71</sup> SZILÁDY Áron, 1877-1912. II. (1880) 72.

<sup>72</sup> UNGHVÁRY Sándor, 1994. 57.

<sup>73</sup> WINKLER Pál, 1927. 34.; WINKLER Pál, 1935. 18.

<sup>74</sup> SZALAY László, 1859. 114-115.

<sup>75</sup> BUNYITAI Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János, 1902-1912. I. 347.

<sup>76</sup> THURY József, 1893/a. 572.

<sup>77</sup> VANICSEK, Franz 1875. I. 26.



títete.”<sup>78</sup> Az összegyűlt tömeg lassan egész hadsereggé növekedett. Cserni Jován behódolt az időközben királlyá koronázott Szapolyainak, aki a Tisza mellékére, a Maros tortolatához küldte népét letelepedni, hiszen a vidék úgy is pusztán állott a török beütés óta.<sup>79</sup>

November közepe táján a Felvidékre menekült földesurak is kezdtek lassan hazatérni, de Jován arra hivatkozva, hogy ő a földet János királytól kapta, nem engedte őket birtokaikba, sőt elfoglalta azok kastélyait, földjeiket pedig saját népének osztotta szét.<sup>80</sup> Jován székhelye a szomszédos Szabadkán volt, Török Bálint várában, s amikor az erőszakkal akarta visszafoglalni sajátját, nyílt ütközetben leverte.

A magyar urak panasza mentek János királyhoz, de az semmit sem tett Jován ellen, hiszen katonai erejére nagyon is szüksége volt.<sup>81</sup> A szerbek közismerten jó katonák voltak, s ezért Ferdinánd is igyekezett megszerezni őket. Fráter Györgynek megírta, hogy szedjen össze számára amennyi hadat csak tud, főleg szerb lovasokat és gyalogosokat, Komáromhoz pedig szerb naszádosokat kért.<sup>82</sup> Titkos szövetségek útján is igyekezett megnyerni Jovánt, mert 1527. február 27-én jelentik a királynak, hogy a küldött még nem adta át a pénzt és a nemeslevelet.<sup>83</sup> Április 13-án azonban II. Lajos özvegye, Mária már arról értesítette fivérét, Ferdinándot, hogy Jovánnak 15 000 katonája van, és kész átállni a Habsburg királyhoz.<sup>84</sup> Időközben Jován Szegedre tette át székhelyét, mert a Bácskát felélték hadai.<sup>85</sup>

Szapolyai János a tőle elpártolókat megbüntetni akarván nagyobb hadsereget küldött ellenük, de ezt szétverték és Erdélybe törtek. 1527. április 12-én Gyulaféhvártort kelt levelében azt írja az erdélyi püspök, hogy a Fekete ember kegyetlenül elüzi a krisztusi vallás híveit, nem kíméli az oltárokat és templomokat, korra és nemre való tekintet nélkül elüzi a katolikusokat.<sup>86</sup> Jován híveinek zöme görögkeleti volt.<sup>87</sup> Végül is július közepén Czibak Imre temesi főispán serege verte szét Jován hadát, maga Jován is megsebesült.<sup>88</sup> A menekülőnek Török Bálint vette fejét. A szerbek ezután két pártra szakadtak, és némileg szétszóródtak, de vidékünket továbbra is ők népesítették be. Hoberdanecz János rác kapitány ugyanis azt jelentette a királynak még közvetlenül Jován halála előtt, hogyha urának valami baja esne, úgy ő viszi a Duna-Tisza közére a sereget táborozni.<sup>89</sup>

Habsburg Ferdinánd király akkor Budán székelt, és 1528. január 1-jén kelt oklevél záradékában felsorolta az ország főpapjait. Kalocsáról azt írja: „...a kalocsai szék üres”, tehát Mohács óta nem neveztek ki új érseket.<sup>90</sup> Néhány nappal később Frangepán Ferenc ferencendi szerzetesnek felmentést adnak szerzetesi fogadalma alól, minek következtében egyházi méltóságot és javadalmat is elfogadhatott.<sup>91</sup> Közben Mihály kalocsai prépost 1529. július 22-én azt írja Ferdinánd királynak, hogy elfogták Lukács deákat, János király titkárát, aki a királyhoz volt küldve.<sup>92</sup> Pósa

<sup>78</sup> VERANCSICS Antal, 1857-1875. II. 26.

<sup>79</sup> SIRMIENSIS, Georgius 1857. I. 25.; ISTVÁNFY Miklós, 1962. 124.

<sup>80</sup> POPOVICS D. J., H.n., é.n. I. 189-200.

<sup>81</sup> ZERMEGH, Joannes 1955, 36-38.

<sup>82</sup> KÁROLYI Árpád, 1878. 501.

<sup>83</sup> GÉVAY Antal, 1868-1872. I. 42.

<sup>84</sup> SZENTKLÁRAY Jenő, 1885. 506-507.

<sup>85</sup> SMOLKA Szaniszló, 1883. 14.

<sup>86</sup> IORGA Nicolae, 1911. XV/1. 295.

<sup>87</sup> SZENTKLÁRAY Jenő, 1885/a. 100.

<sup>88</sup> IVÁNYI István, 1876. 25.

<sup>89</sup> SZENTKLÁRAY Jenő, 1885. 510-513.

<sup>90</sup> BUNYITAI Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János, 1902-1912. I. 358.

<sup>91</sup> VASS Előd, 1980. 19.

<sup>92</sup> SZALAY László, 1859. 129.

István értesíti Mihály kalocsai prépostot, hogy a török a rácokkal együtt a Duna közti területet irtóztatatosan pusztítja, sok ezer lakost rabláncra fűztek. Szentimre, Tetétlen, Vadkert, Kiskörös szerepel a felsorolásban.<sup>93</sup> Ennek nyomán Mihály kalocsai prépost Ferdinánd királyhoz intézett levelében arról ír, hogy a törökök és szerbek a Pest melletti Harasztig nyomultak előre. A keresztények mindenhol menekülnek. Kalocsa felett, Pesttől három mérföldnyire sok keresztény átment a Dunántúltra.<sup>94</sup> A törökök és a szerbek minden terményt és azokat a lakosokat, akiket elértek, elfogták, és magukkal hurcolták. Kalocsát és az ide menekült családokat Török Bálint szabadkai emberei végpusztulással fenyegetik.<sup>95</sup> Ugyanazon a napon kelt Kalocsán János mester, kanonok és helynök levele, melyben arra kéri Mihály prépostot, hogy küldjön segítséget a szerbek ellen, mert különben ők is elmenekülnek. Kalocsa és környéke már elnéptelenedett – említi a levél.<sup>96</sup> Feltételezhető, hogy a helyszínről írt levelek túlzást is tartalmaznak, de az eseményeket viszonylagos hűséggel őrizték meg számunkra.

Mihály prépost Budára menekült. Egy innen írt, 1529. július 22-én kelt leveléből arról értesülünk, hogy a dunai naszádosok Báta, Kesztölt, Szék, Ecse, Ebes, Szekszárd, Tolna, Paks helységeket felégették,<sup>97</sup> azaz jóval északabbra is felhatoltak Csanádnál. A kalocsai káptalan helyzete is válságosra fordult. Egy 1529. augusztus 12-én kelt káptalani helyzetjelentés szerint a városba futott nép eltávozott. A kalocsai lakosság is menekülni fog, ha a törökök megjelennek. Az emberek hajókon és kocsiokon távoztak sűrű könnyhullatások között.<sup>98</sup> Bayay Ferenc káplán augusztus 14-ei levelében a Budán lakó Mihály prépostot értesíti, hogy a török már Patajon van, s ő is menekülni készül. Egyben a környéken kitört pestisről is ír.<sup>99</sup>

A Ferdinánd-párti káptalan 1529 nyarán elhagyta Kalocsát.<sup>100</sup> A környéket immár János király hívei tartották fennhatóságuk alatt. Nyilván a Csanád környéki falvakat is elfoglalták. Erre egy János király által kiadott parancsból következtethetünk, melyben egyik hívét Pesthány Gergely országbíró utasítja az általa elfoglalt káptalani birtokok visszaadására.<sup>101</sup> Az ország közepén állandóan jelen lévő törökök utánpótlási útvonala a Duna két partján véglegesült. Történeti irodalmunk eddig szinte kizárólagosan az Eszék–Buda útvonalat emelte ki az 1526–1541 közötti események tárgyalásánál, pedig a török a Pétervárad–Baja–Pest útvonalat éppen úgy használta, azaz Csanád környékét állandóan érintették ezek a fel- és levonulások. Bajától északra, közvetlenül Csanád területén, 1542 őszén táborn is ütöttek télire a törökök. Zákány István szegedi főbíró írja Fráter Györgynek: „...ugyanis a beglerbég és Mehemed bég, Mihál béggel letáborozott a Sárközben, Baja mellett csapataikkal; ahogy a mi emberinek képessége szerint megítélni tudta, 32 ezren.”<sup>102</sup> A szegedi tanács egy másik levelében a csapatok helyzetét szintén Baja mellett, a Dunánál (prope Baja penes Danubium) adja meg.<sup>103</sup> Ekkor készült a bajai párkány is.<sup>104</sup> Érsekcsanád és a környező falvak véglegesen a török kezére kerültek. Igazat kell

<sup>93</sup> BUNYITAI Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János, 1902-1912. I. 422.

<sup>94</sup> Uo. I. 477-478.

<sup>95</sup> Uo. I. 453.

<sup>96</sup> Uo. I. 455-456.

<sup>97</sup> Uo. I. 481.

<sup>98</sup> VASS Előd, 1980. 22.

<sup>99</sup> BUNYITAI Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János, 1902-1912. I. 485-486.

<sup>100</sup> WINKLER Pál, 1935. 16.; WINKLER Pál, 1927. 10.

<sup>101</sup> BÁRTFAI SZABÓ László, 1938. 380-381.

<sup>102</sup> KÁROLYI Árpád, 1878. 511-512.

<sup>103</sup> Uo. 512-513.

<sup>104</sup> IVÁNYI István, 1886. 170.; Ezt tartja valószínűnek SOÓS Elemér, é.n. és CSORBA Csaba, 1974. 188.

adjunk Báthory Mihálynak, aki azt írja: „Ferdinánd és János király egymás ellen való törések juttatá pogánykézbe a mi várainkat.”<sup>105</sup>

A török hódoltság első éveiből való az a dézsmajegyzék, melyben a kalocsai érsek birtokai szerepelnek. 1526-ban Foktó 2 1/2, Kara 3/4, Uszos 3/4, Boáislo 1, Szent Benedek és Lak együttesen 1, Csaniad, Seremlin és Kakon 1-1 portával szerepel.<sup>106</sup> 1527-ben Csaniad a kalocsai érseké, és 1 portája van.<sup>107</sup> A „porta” az adó kivetésének egysége, mely a századok folyamán többször változott.<sup>108</sup> Bővebb kifejtése azonban felesleges, mivel a dézsmajegyzék adatai nem megbízhatóak, a kalocsai levéltárban található másolatok ugyanis szinte kivétel nélkül 1772-ben készültek a liber Generalis alapján, Szendrei Benedek kamarai levéltáros által.<sup>109</sup> Vass Előd egyszerű hamisítványoknak tartja ezeket és az 1543-ra, 1575-re vagy 1580-ra utólagosan keltezett érseki összeírásokat. Véleménye szerint 1645-1657 között készítették őket.<sup>110</sup> Későbbi keletkezésüket más történész is valószínűnek tartja.<sup>111</sup> Szerencsénkre nem is kell ezekre a kétes értékű adatokra építkeznünk, hiszen 1548-ból rendelkezünk egy török összeírással, melyben név szerint felsorolják az egyes községek lakóit. Íme Csanád névsora:

András Tomas	Dijenös fia legény
András János	Tomás legény
Halászi Imre	Miklós legény
Föső Demetri	Benedek testvére házas, Petri testvére legény,
Fábiján	legény
Kásás Mátyás	
Alsó János házas	István fia legény
Föső Tamás házas	
Föső Ferenc	Petre legény
Kun Pál házas	
Bodocs Máté házas	
Bende Tomás házas	Petri fia legény
Futó Pál házas	
Márkus Tamás házas	
Sebestyén Lőrinc házas	Mátyás legény
Kovács Benedek házas	
András Imre házas	Gergel legény
András György házas	
Vajas István házas	
András Simon házas	
Alföldi András házas	Pál fia legény
Angyal Tomás házas	Márton testvére házas, Báлинд legény
Bácsi János házas	Mihály legény, Simon testvére legény,
	Mátyás legény

<sup>105</sup> BÁTHORY Miklós, 1664. 29. Idézi: FÖLDVÁRY Antal, 1940. 19.

<sup>106</sup> KÉLG Birtoklásra vonatkozó iratok. 45. piros szám.

<sup>107</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 42.

<sup>108</sup> BÁN Péter, 1989. II. 115.

<sup>109</sup> OL E Szekció: Magyar kincstári levéltárak XI-XX. sz. (a továbbiakban E) 156. U. et. C. Fasc. 103. Nr. 47. (1543) és KÉLG Birtoklásra vonatkozó iratok. (1543, 1580.)

<sup>110</sup> VASS Előd, 1980. 46. Jelzi, hogy az 1657-ben összeállított birtokjegyzék is hamis. VASS Előd, 1980. 54-55.

<sup>111</sup> SZAKÁLY Ferenc, 1981. 266-268. Részletesen felsorolja ellenérveit, s Szelepcsényi György érsek kinevezése utánra (1657) teszi a kelteztést.

Lovas Mátyás házas	Lőrinc fia legény, György testvére legény
Simon Tamás házas	Gergel legény
Simon Kelemen házas	Petre legény
Borsód András házas	Bálint legény
Nagy György házas	Orbán testvére legény, Miklós testvére legény
Kovács István házas	Lőrinc testvére legény
Simon Mátyás házas	István legény
Mancsur? Mihál házas	
Sárkezi Lőrinc házas	Petri fia legény
Szántó Mihál házas	Tomás fia házas, Baláz legény
András János házas	
Alföldi Gergel házas	Tomás fia legény
Sár György házas	
Bántó Márton házas	
Sebestyén László házas	
Faddi Petri házas	
Mátyás Bálint házas	
Balok Tamás házas	
Újfalvi Gergel házas	Lőrinc fia legény
Oroszlán Gergel házas	
Csándó György házas	
Simon István házas	András testvére házas, János legény
Sánta Bálint házas	
Petre Bálint házas	
Varga Márkus házas	
Kovács Boldizsár házas	Mihál testvére házas
Császár Márton házas	Mihál testvére legény
Bácsi Bertalan házas	Tamás testvére legény
Lévai Gergely házas	
Vincse István házas	
Török Máté házas	
Farkas Imre házas	
Simogyi Ferenc házas	András testvére legény
Serős Petre házas	
Nagy Lukács házas	
Csernödi Tamás házas	

Az adófizetők (hane) száma: 19, egyenként 50 (akcse):	950 (akcse)
Bevétel a tizedekből a forint adót kivéve	10 023 (akcse)
Kapu 39, egyenként 50	1950 (akcse)
Búza 700 kila, egyenként 10	7000 (akcse)
Kétszeres 60 kila, egyenként 5	300 (akcse)
Méhkás tized	355 (akcse)
Sertés adó	250 (akcse)
Bosztánkert illetéke	88 (akcse)
Büntetéspénz	100 (akcse)
Ér halastó, kincstári	50 (akcse)

A furcsaság a végén szereplő összesítőben, hogy csak 19 adófizetőt tüntet fel, holott a névsorban 58 házas szerepel.<sup>112</sup> Az ellentmondást nem tudjuk feloldani, hacsak fel nem tételezzük, hogy egyes családok olyan szegények voltak, hogy ingóságuk a 300 akcset nem érte el, s így nem kellett fizetniük.<sup>113</sup> A családfőn kívül nyilvántartásba vették nőtlén fiát vagy fiait (feltehetően 15 éves kortól, de ez vitatható), a háztartásban élő nő és nőtlén testvérét, esetenként a vejét.<sup>114</sup> A török adóügyi rendeletek szerint a defterek (adóösszeírások) három év termésének átlagát tartalmazzák, így adataik viszonylag pontosak, és hűen tükrözik a falu jövedelmét.<sup>115</sup> A legtöbb összeírás első lapján szerepel, hogy mennyit kell adózni: „Ha egy rája<sup>116</sup> egyedül, akár fiaival együtt, vagy egy atyától származó két-három olyan testvér lakik, akiknek kenyerük, vetésük vagy kereskedésük egy helyen van és együtt élnek, nem külön-külön számítanak, hanem együttesen ötven akcse dzsizje-adót fizetnek.”<sup>117</sup> A „bosztán” kertadó, minden bosztán (939,3 m<sup>2</sup>), illetve 260 négyszögöl után 4 akcse.<sup>118</sup> A „dünüm” káposztáskert, dinnyeföld lehetett a folyópartokon.<sup>119</sup> A hagyma-, fokhagyma-, káposztatermést külön tizedelték. A folyóban fogott hal után általában tizedet, de a halastavak után a fogott hal felét kellett szolgáltatásképpen adni. Ennek csak pénzbeni értékét jegyezték fel.<sup>120</sup> Az ország halbősége szinte legendás volt. Egy francia szerzetes, aki egész Európát bejárta, azt írja, hogy Magyarországon van a legtöbb hal. Galleotto Marzio, Mátyás király tudós humanistája arról a közfelfogásról tudósít bennünket, hogy a magyar folyók 2/3 része vízből és 1/3 része halból állnak. Ugyanezt említi a XVII. század első felében katonaként Magyarországon járt Wernherus is.<sup>121</sup> Miután a halászat nálunk sohasem volt regale (királyi privilégium), mindenki annyi halat fogott, amennyit bírt.

Óriási szerencsénkre még egy már közölt defterrel rendelkezünk Csanád esetében. Ez 1560-ban keletkezett és a falu minden családfőjének nevét tartalmazza.<sup>122</sup>

Szántó Tamás, Mihál fia legény, Gáspár fia legény, Boldozsár fia legény,  
Szántó Mihál  
Halász Imre  
Angyal Tamás, Márton testvére legény, János fia legény, István fia legény,  
Simon Tamás, Bálint fia legény, Jancsi fia legény,  
Somogyi Ferenc, András testvére legény  
Főső Benedek, Demetör testvére legény, Pétfő testvére legény, János fia legény,  
István fia legény  
András Tamás, Vitáros fia legény  
Kerékjártó Bálint, Gergel tesvére legény, András fia legény  
Nagy Orbán, Tamás testvére legény, Péter testvére legény  
Dórsi Gergő, István fia legény, Fábiján fia legény  
Balók Vid, Máté testvére legény

<sup>112</sup> VASS Előd, 1979. 48.

<sup>113</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 23.

<sup>114</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 6-7.

<sup>115</sup> MÉSZÁROS László, 1979. 76.

<sup>116</sup> A rája a török birodalom alattvalóinak gyűjtőneve. Magyarországon a jobbágnak felel meg.

<sup>117</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 23.

<sup>118</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 77.

<sup>119</sup> BÁLINT Sándor, 1957. I. 182.

<sup>120</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 43.

<sup>121</sup> ANDRÁSFALVY Bertalan, 1965. 39.; ANDRÁSFALVY Bertalan, 1973. 24.

<sup>122</sup> VASS Előd, 1980. 87-88.

Balók György  
Alföldi István, Máté testvére legény,  
Bodács Máté, Márton fia legény, Imre fia legény  
Simon Kelemen, István fia legény  
Bácsi Bertalan, János fia legény, Mihál fia legény, Gáspár fia legény  
Nagy György, Máté fia legény, Gergel fia legény  
Csáni János, Bálind fia legény, Pítör fia legény  
Kis Bálind, Mihál fia legény, János fia legény, Imre fia legény  
Tót Mátyás, Márton fia legény  
Bara Simon  
Sebestyén László, Máté fia legény, János fia legény  
Csávládó György  
Császár Mihál, Mátyás fia legény  
Vincse Venedek, Márton fia legény  
Tót István, Gáspár fia legény, Mátyás fia legény  
Hárs Orbán  
Faddi Petre, Balázs fia legény, Gergel fia legény  
Tót Barabás, Márton fia legény, Mihál fia legény  
Jóka Gergör, Márk fia legény  
Miklós bíró, Miklós fia legény  
Simon Mátyás  
Fölső Tamás, Demeter fia legény  
Ficsor Miklós  
Török Máté, Pál fia legény, Berta fia legény, Jancsi fia legény  
Imre Kovács, Balás fia legény  
Fölső Petre, István fia legény, János fia legény  
Tót Balás  
Császár Márton  
Balók Tamás, Mátyás fia legény  
Buza Mihál  
Bócsi János, Márton fia legény, György fia legény  
Csikola Mátyás, János fia legény  
Alföldi Bálind, Gúl testvére legény, Imre testvére legény  
Simon István, Márton fia legény  
Oroszlán György  
Cseh Máté  
Nagy Anbrus, Tamás fia legény  
Kun Lőrincz  
Bácsi Benedek, Péter fia legény, Mátyás fia legény  
László Imre  
Lovas Bendek  
Csípős Kelemen  
Márkus Tamás, András fia legény, István fia legény  
Kovács Mátyás, Vincse fia legény, Palkó fia legény, Bendek fia legény  
Kovács Boldizsár, Miklós fia legény  
Nagy Imre, Mátyás fia legény, Miklós fia legény  
Bolgár Tamás, Benedek fia legény, Gergel fia legény  
Balók Miklós  
Ferencs János  
Ferencs Lőrinc  
Manga János

Csipőr István, András fia legény  
Simon András  
Nagy Pál  
Kis Anbrus  
Kocsa Pál  
Bertős Gergőr  
Sós Tamás  
Sós Gergőr  
András Simon, Márk fia legény

Fejadófizető (hane):	73
Adóbevétel (haszil):	16948 (akcse)
Kapu:	68.....3400 (akcse)
Búza tized	595 kila 7140 (akcse)
Kétszeres tized	315 kila 1890 (akcse)
Kender tized	100 (akcse)
Káposzta tized	100 (akcse)
Hagyma és fokhagyma tized	72 (akcse)
Méhkas tized	70 (akcse)
Lencse és bab tized	70 (akcse)
Bosztánkert illeték	136 (akcse)
Len és lenmag tized	1360 (akcse)
Hordó illeték	500 (akcse)
Menyasszonyi illeték	250 (akcse)
Kincstári hal tized	700 (akcse)
Büntetéspénz és mezei illeték	900 (akcse)

Nézzük meg kissé közelebbről az adatokat. Az 1548-as defterben 58 családfő neve szerepel, míg az 1561-ben már csak 55 fő. A fogyás olyan kismértékű, hogy nagyobb, pusztító esemény (háború, járvány) nem tételezhető fel, bár a környéken dühöngött a pestis. Tolnán 1552-ben van róla adatunk.<sup>123</sup> A két defter ideje között 1543-ban készült a kalocsai érsekség urbárium, mely ábécés rendben tartalmazza az egyes községeket. Csanád 5 forintot fizetett.<sup>124</sup> Az adat hitelessége azonban kérdéses, amint ezt már az előzőekben láttuk.

Népességmozgás bizonyára volt, hiszen 1545-ben és 1560-ban is van Csanád vezetéknevű a közeli Kalocsán.<sup>125</sup> 1660-ban Baja, Csanád, Szökesd, Ságod, Pandur nevek szerepelnek a kalocsai dézsmajegyzékben.<sup>126</sup> Kár, hogy ez a jegyzék információit tekintve nem megbízható, megerősíthetné a török adatokat. Verancsics Antal értesülése szerint 1541 végén Kalocsa környékén török csapatok teleltek.<sup>127</sup> Ez mindig a környék nagyarányú pusztulását vonta maga után. Csanád azonban tovább él, erre éppen az 1548-as és 1560-as defter a bizonyíték. A budai szandzsákot 1546-ban, 1559-ben, 1562-ben, 1570-ben, 1580-ban és 1613-ban ismételten összeírták, ám e hat összeírás közül az 1570-es és 1613-as nem maradt fenn, a többi pedig nem közzölték le,<sup>128</sup> így nem lehetnek segítségünkre Csanád történetének felvázolásában. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy az 1548-as defter Kalocsa, Pataj és Solt gazda-

<sup>123</sup> ZOVÁNYI Jenő, 1921. 222.; LAMPE Adolf Friedrich – EMBER Pál, 1728. 668.

<sup>124</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 64.

<sup>125</sup> VASS Előd, 1980. 49., 51.

<sup>126</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 14.

<sup>127</sup> VERANCICS Antal, 1857-1875. I. 85.

<sup>128</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 5.

sági megerősödését tükrözi. A többi 91 falu közül a népesség és háztartásai száma alapján csupán hat emelkedett ki: Foktő, Révfalló, Fajsz, Varajt, Drágszél és Csanád. Ezek tehát kisebb gazdasági alközpontok voltak. Általában egy családfőre 5 személyt lehet számítani, és ehhez még 44%-ot kell hozzáadni.<sup>129</sup>

Így 1548-ban – ezzel a módszerrel számolva –  $58 \times 5 = 290$  jön ki, ehhez 40%-ot számolva 116 fő, összesen 406 lélek. Az 1560-as 55 családfő  $275 + 111 = 386$  fő. Azt mondhatjuk, hogy körülbelül 400 lakója volt Csanádnak a XVI. század közepén. A kalocsai nahije területe 1548-ban a Duna bal partján Apostagtól Csanádig, majd onnan vissza Kecelen áthaladó félkör alakú vonal mentén húzódott. Az 1560-as részletes összeírásból látható, hogy újabb török közigazgatási átszervezést hajtottak végre. Létrehozták a kalocsai nahijét, és ide sorolták a zombori nahijéből Bátmonostor, Szeremle, Csanád helységeket. Ez a beosztás hosszú ideig megmaradt.<sup>130</sup>

A sorozatos hadjáratok természetesen örök létbizonytalanságot jelentettek. Kalocsa környékén 1526-1620 között tizenhárom (!) hadjáratról van tudomásunk, mégpedig 1526-ban, 1529-ben, 1540-ben, 1541-ben, 1542-ben, 1552-ben, 1566-ban, 1569-ben, 1594-ben, 1596-ban és végül 1602-ben. A tizenhárom hadjárat mindegyikében több ezres török sereg vonult át e tájon.<sup>131</sup>

Egyre gyakrabban, sűrűbben és pusztítóbb módon az észak-magyarországi területekről is lejárnak az adó behajtására a végvári katonák. 1548-ban írja Dobó István egri főkapitány Ferdinánd királynak: „...társaimmal együtt ma kaptuk meg levelét, amelyben Királyi Felség azt írja, hogy a budai pasa panaszkodik reánk, hogy a fegyverszünetet nem tartjuk meg, hanem Baján cenzust hajtottunk be.” A levélből bizonyossá válik, hogy az egri végvár katonái Kalocsa környékét teljes egészében hatóságukba tudták vonni.<sup>132</sup> Csanád nem pusztult el, mert az 1570. évi török adóösszeírásban Szeremle és Bátmonostor társaságában, az újonnan kialakított bajai nahijében szerepel.<sup>133</sup>

Mielőtt lezárnánk a XVI. század történetét, még egy félreértést kell tisztáznunk. Bihari József Csanád legújabb címerét bemutató írásában arról olvasunk, hogy 1580-ban Csanád török haszonélvezője Ferhád-Kul volt.<sup>134</sup> Ez igaz, csak nem a mi Csanádunkra vonatkozik. Káldy-Nagy közölte a budai szandzsák 1546-1590. évi összeírását. Ebben szerepel a pesti nahijében a 114. számon „Csanád pusztja”. 1562-ben fordul elő először Vecse [Dunavecse] közelében. 1580-ban is a vecseiek szántják-vetik. Haszonélvezője Mehmed Kethüda.<sup>135</sup> Ezt vélte a mai Csanádunknak Bihari József, de a Káldy-Nagy-féle közlésből egyértelmű, hogy ez egy Apostagtól kissé keletre lévő pusztja.

A tizenöt éves háború vidékünket is érintette. 1597 decemberében a nógrádi magyar huszárok Solt és Dunaföldvár török erődjeit rombolták le.<sup>136</sup> A győri hajdúk 1596-ban elfoglalták Szekszárdot.<sup>137</sup> A kanizsai hajdúk egy Tolna és Paks közötti szigeten szétverték a Budára hadi utánpótlást vivő török hajókonvojt.<sup>138</sup> Ezek a hadjáratok még nem érintették községünket, ám Nádasdy Ferenc és Pogány Benedek

<sup>129</sup> VASS Előd, 1980. 22.

<sup>130</sup> VASS Előd, 1980. 25.

<sup>131</sup> TÁLASI István, 1977. 36.

<sup>132</sup> VASS Előd, 1980. 65.

<sup>133</sup> VASS Előd, 1980. 27.

<sup>134</sup> BIHARI József, 1994. 2.

<sup>135</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 174.

<sup>136</sup> VASS Előd, 1978. 174-175.

<sup>137</sup> HAAS Mihály, 1852-1862. II. 374.; JEDLICSKA Pál, 1897. 627-628.

<sup>138</sup> VASS Előd, 1989. 82.



huszárai 1600 decemberében Dunaföldvárt, Paksot és a tőlünk délebbre fekvő Bátát, Mohácsot és Baját fosztogatták.<sup>139</sup> 1602-ben Kalocsát is megostromolták, elpusztították a várost, és felégették a székesegyházat.<sup>140</sup> 1603-ban és 1604-ben nagyobb létszámú török csapat vonult fel Kalocsán keresztül Budára Lala Mehmed pasa vezetésével. A Pétervárad–Baja–Kalocsa–Solt irányában húzóódó hadiút ismét vonuló török csapatokkal telt meg.<sup>141</sup> A hadi helyzet súlyosságát mutatja, hogy a kádi<sup>142</sup> elmenekült Kecskemétről.<sup>143</sup> A háború pusztításának különböző szakaszai közül főleg az 1593-1606 közötti hosszú háborúnak volt igen nagy része. A megye több éven át a tatárok telelőhelyévé vált.<sup>144</sup> Egy 1597-es jelentés szerint a tatárok „feljövéséért és rablásaiért a szegénység megfutamék, az egész föld elpusztult, kit levágának s kit elvinek.”<sup>145</sup> A lakosságot járványok és természeti csapások is tizedelték.<sup>146</sup>

Kötelességszerűen megemlíjtük, hogy az Érseki Levéltár iratai között van egy kimutatás, mely arról tudósít, hogy Csanád 5 forintot ad.<sup>147</sup> Egy keltezés nélküli irat, de a török kori iratok csomójába téve, azt tartalmazza, hogy Csanád 5 forint 10 denárt fizet.<sup>148</sup> 1582-ben 4 forintot fizetett.<sup>149</sup> Az okmányok hitelessége erősen kétséges.

Ha visszatekintünk az elmúlt évtizedekre, akkor joggal állapíthatjuk meg, hogy nincs a magyar nemzet történetének izgalmasabb, messze ható eseményekben gazdagabb időszaka, mint a XVI. század első ötven esztendeje. Véresen levert parasztháború nyitotta meg az emlékezetes események sorát, csakhamar követte a mohácsi csatavesztés, mely véget vetett a nemzeti királyságnak, három darabra tépte és állandó hadszíntérré változtatta a századok óta összeforrott állam területét. A háború romboló korszaka leterelte a fejlődés útjáról az országot. A két király, Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János hirdette ugyan a török elleni harcot, de mit sem tett a vész elhárítására. Fontosabb volt számukra a másik hatalmának megtörése, mint az ország megmentése az ellenségtől. A birtokos osztály pedig gazdagodni akart a két király ellentétén, egyiktől a másikhoz pártolt, mindíg ahhoz, akitől gazdagabb birtokadományt remélt. A Mohács óta eltelt idő elegendő lett volna a veszteségek kiheverésére, az ország megmentésére, e belső küzdelmek révén kárba veszett. A török uralom, mint valami ék hasított az ország szívébe, a megmaradt területek életét pedig a folytonos betörések, rablások, dúlások mellett elsőtétítette az attól való félelem és rettegés, hogy a török a szétszakított ország egészére ráteszi a kezét. A hatvanas évek végén megmerevedett az eddig hullámozó határvonal, s így maradt egészen a török korszak végéig. Az új hatalom hozzáfoghatott a végleges birtokbavételhez.

A Duna-Tisza közt és az ország déli részét „örök jogon” hódította meg Szulejmán. A városokban otthonosan berendezkedett a török, s istentiszteletet is tartott péntekenként. Ilyen alkalmakkor a szultán nevét is belefoglalták az imába, márpedig ahol egyszer „Khutbe”-t tartottak, a mohamedánoknak a szent törvény értelmében

<sup>139</sup> RUZSÁS Lajos, 1966. 288.

<sup>140</sup> KATONA Stephanus, 1800. II. 61.; RUPP Jakab, 1870-1876. III. 9.

<sup>141</sup> FEKETE Lajos – NAGY Lajos, 1973. 340-343.

<sup>142</sup> A beglerbég mellett működő bíró, aki az iszlám egyházjog szerint ítélezett különféle szerződések kötésében, örökösödési, hagyatéki ügyekben.

<sup>143</sup> MÉSZÁROS László, 1979. 63.

<sup>144</sup> KOSÁRY Domokos, 1965. 10.

<sup>145</sup> HORNYIK János, 1927. 30.

<sup>146</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1979. 289.

<sup>147</sup> KÉLG Birtoklásra vonatkozó iratok. 64. vörös szám.

<sup>148</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 41. szám.

<sup>149</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. szn. Csanádot a Sárközhöz írták. Ugyanekkor Kákony 13, Pandur 19, Bessenyő 2, Kalocsa 5 forintot fizetett.

nem volt szabad többé azt a települést visszaadniuk. A pénteki imának ezt a jelentőségét a kortárs magyarok is nagyon jól ismerték.<sup>150</sup>

Történetírásunk régen megállapította már, hogy a legnagyobb pusztulás a XVI. század legvégére és a XVII. század legelejére esik.<sup>151</sup> Jellemző, hogy a kecskeméti kádi után a Tolnán, Jászberényben és Ráckevén lévő is visszarendelik biztonságosabb felvidéki várakba, hiszen a jórészt lakatlan és felperzselt vidéken ekkor már a hajdúk voltak az urak.<sup>152</sup>

1606-1607 fordulóján a magyar nemességet és az udvart a hajdúkérdés megoldatlansága tartotta izgalomban. Az elbocsátott, de fizetetlen hajdúk szerte kóborolva az országban, rettegésben tartották a lakosságot, és gyakran összecsaptak a hosszú háború után békét áhító parasztsággal is.<sup>153</sup> A magyar biztosok az 1609-es tárgyalásokon panaszolják: „az mely uraknak és keresztényeknek Somogyban, Baranyában, Sárközben... lévő jobbgátságot, se ráczot, se magyart urok jövedelmével [a törökök] fel nem bocsátják”, akik azelőtt felhozták adójukat a felvidéki városokba.<sup>154</sup> Ez azt is bizonyítja, hogy a Sárköz – más vidékekhez hasonlóan – a töröknek is, saját magyar földesuruknak is adózott. Láttuk, hogy ezt kezdetben az egri végvár katonái hajtották be.

A XVI. és XVII. század fordulójáról nem rendelkezünk adatokkal Csanád létéről. Úgy tűnik azonban, hogy a széles ártéri erdő és mocsár mindig elegendő területet kínált a lakosoknak, hogy az öregek által „búvófalunak” nevezett helyeken átvészelje a nehéz időket. Vass Előd szedegette össze az Országos Levéltárban található dikális adóösszeírásokat és táblázatban mutatta be annak eredményét. Ezt, néhány szomszéd helységgel együtt mi is közöljük:

Helységek	Földesuruk	Évenkénti „porta” számok				
		1626	1647	1661	1668	1683
Bátya	Kal. érsek				1/4	1/4
Dusnok	Kal. érsek				1/4	1/4
Csanád	Kal. érsek	5			1/2	1/2
Fajsz	kuriális	-	-	-	-	-
Kákony	Kal. érsek				1/4	1/4
Sükösd	Kal. érsek				1/4	1/4
Szeremle	Kal. érsek	5			1/4	1/4

A korai magyar királyi adóösszeírások (1552-1590) csak Solt-Kecskemét vonalig terjedtek.<sup>155</sup> A 15 éves háború után azonban a 1626/27-ben készült dikális összeírásban már Szeremléig kiterjedő helységnevekkel találkozunk. Az ezt követő magyar dikális összeírásokban a helységek száma egyre gyarapodik, jeléül annak, hogy a magyar megyei közigazgatás jóval délebbi területeket is el tudott érni.<sup>156</sup> Valamennyi falu a Pest megyei solti járásban fekszik.<sup>157</sup> A csökkenés főleg gazdasági

<sup>150</sup> THÚRY József, 1893/a. 582-583.

<sup>151</sup> PATAKI József, 1937. 3.

<sup>152</sup> A tolnai kádiról SZAKÁLY Ferenc, 1981. 154. A jászberényi kádiról TÓTH Tivadar, 1913. 30.

<sup>153</sup> RÁCZ István, 1964. 35.

<sup>154</sup> IPOLYI Arnold, 1887. 408.

<sup>155</sup> OL E-158. XVI. LXII. és XXXI. Tom.

<sup>156</sup> OL E-158. LXI. (1626-27). A magyar részre történő adózásról MÉSZÁROS László, 1979. 150.; BÁRTH János, 1975. 4.; SZAKÁLY Ferenc, 1981. 225., 269., 417., 431.

mennyi falu a Pest megyei solti járásban fekszik.<sup>157</sup> A csökkenés főleg gazdasági jellegű, a népesség számára csupán feltételesen utal.<sup>158</sup>

A „porta” ezekben az időkben a paraszti termelőerő, illetve az adózóképeség bizonyos mennyiségét kifejező adóegység volt. A megye időről időre megállapította, hogy egy-egy helység hány portát képvisel, és ennek arányában vetette ki ezután a fizetendő összeget. 1647-ben saját ekével (4-6 vonómarhával) vagy 8 fél ekefogattal (2 vonómarhával) rendelkező jobbágy, vagy pedig 16 zsellér után kellett 1 portát számítani.<sup>159</sup> Mivel a porta ezek szerint hol több, hol kevesebb parasztszaladót jelentett, a népességet nem lehet belőle valamilyen egységes szorzószám alkalmazásával kiszámítani.<sup>160</sup>

A végvári kapitányok 1620 táján írott levelükben már eltiltják a szerteszét kóborló katonákat és hajdúkat a hatalmaskodásoktól, és büntetést helyeznek kilátásba, de ennek aligha lesz foganatja;<sup>161</sup> ott rabolnak, ahol van mit. A vitézek helyzetének jellemzésére Batthyány Kristóf jelentését idézzük 1662-ből: „A legjobb vitézek, hogy családjukat táplálhassák, kénytelenek a falukra menni, s a másét elvenni. S ha megfogják őket, a hazának hű és vitéz katonáit, mint rablókat kerékbe török, vagy felakasztják.”<sup>162</sup>

A XVII. század közepe táján növekedtek a török adóterhek, mert a török földesúr a maga eszközeivel egyre erőteljesebben igyekezett bekapcsolódni a hódolt-sági terület fejlett árutermelésébe, s ezért tanulta el a magyar földesúrtól a majorsági gazdálkodás módszereit.<sup>163</sup>

A súlyos terhek ellenére Csanád élő falu. Ezt nemcsak a bemutatott (az előbbi táblázat) porta összeírások bizonyítják. A falvak úgynevezett „parasztvármegyék”-be tömörültek, hogy összefogva jobban meg tudják védeni magukat a garázda, harácsoló elemekkel szemben. Az 1666 körüli évek valamelyikéből ránk maradt a parasztvármegye hadnagyságainak egyik legteljesebb beosztása. Ennek solti járásában szerepel Csanád is, Szeremle és Kákony mellett. De a listakészítő megjegyzi, hogy ezek 1674-ben kerültek csak feljegyzésre.<sup>164</sup> Nagy szükség volt erre az összefogásra, mert éppen egy évvel korábban, 1673 nyarán panaszolja Fias András solti parasztkapitány: „a midőn se magunk se szolgálaink nem bátorságossak miattok, az hol kit találnak közülünk, üzik, kergetik jószágaink mellől, adományra, ajándékozásra veréssel és jószágainkba való meg károsításunkkal erőltetnek. Házainkban nincsen békességünk, erős fenyegetőző parancsolat alatt ránk izennek, hol csizmákra, hol abákra, hol fejtőre, hol foszlánra, hol nadrágnak, dolmánnak való ráksára, gránátra, egyebekre erőltetnek, sarczoltatnak bennünket. Lakó helyinkben bé jóvén esztelen dülást követnek rajtuk, bíráinkon az közönségesből karmasin csizmákat, végh abákat, summa pénzeket, hol tíz, hol húsz hol harmincz, hol negyven talérokát s többeket is ki ki vonszanak, s ezzel is nem elégedvén magánosan embereink közül, kit öt, 6, 7, 8, 10 tallérokon s többekre sarcolnak bennünket. Ruházatunkat, fegyvereinket, lovainkat szerszámostúl ki vágván föl fűzik, istállóinkat, lovainkat, komoráinkat föl vagdallyák, ládáinkat meg nyittatják s föl verik, jószágunkat az mint nekik

<sup>157</sup> VASS Előd, 1980. 67-68.

<sup>158</sup> Ez a jegyzék a KÉLG Jogbiztosító iratok.14. számon is megtalálható.

<sup>159</sup> Az adózás egységét királyi rendeletek szabályozták. KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen, 1900. 455. III. Ferdinánd 1647. évi II. dekrétuma. XXXVI. cikkely.

<sup>160</sup> BAKÁCS István, 1957. 60-75.

<sup>161</sup> BACHÓ László, 1941. 87.

<sup>162</sup> TAKÁTS Sándor, 1941. 40.

<sup>163</sup> PURJESZ István, 1958. 175.

<sup>164</sup> SZAKÁLY Ferenc, 1969. 122.

tetszik sákmányolják.”<sup>165</sup> Nem csoda, ha Ráday Gáspár alispán a solti járásban 2 nagyobb megmaradt és 1 apró helységet talált 1686 őszén.<sup>166</sup> Egyetlen vigasztalás, hogy mindez Buda visszafoglalásának évében történt, s úgy látszott, hogy végre megszabadulnak a törököktől. Kevéssel utóbb (1669), arról olvassunk egy „Esztergomi Érsek-Székben lévő faluk kik most hodultanak” fejlécű összeírásban, hogy

Csanád sessiones	12
Szeremle	12
Kákony	7 sellyérek is vannak
Szent István	1 sellyér Négyigh
Pandur	7 itt többen is fizetnének, ha meg ijesztenék őket.
Sükösd	most szallyák. <sup>167</sup>

Szóról szóra megisméltük ezeket az adatokat egy 1686-ban – tehát Buda visszafoglalásának évében – készült összeírásban.<sup>168</sup>

Ezeknek az adatoknak a pontosságában lehetnek kételyeink, ám a Kossáry Domokos által közöltekében aligha. Ő Pest megye helységeinek portaszámait szedte össze egykori, hiteles, a Pest megyei levéltárban őrzött összeírások alapján. Csak a minket közelebről érdeklő falvak adatait közöljük:

Helység	1647	1661	1668	1683	1686	1689	1690	1691	1692	1693	1695
Csanád	?	?	1/2	1/2	x	k+	hk	1/32	1/16	1/16	1/4
Fajsz	?	?	6 c	?	cx	k+	c,h	1/8	-	c/8	c3/4
Sükösd	?	?	1/4	1/4	x	1/16	h,k	1/32	1/4	1/16	1/4
Szeremle	?	?	1/4	1/4	x	?	h,k	3/8	1/8	1/4	1

A jelek magyarázata: c=curiális község, ?= az adat hiányzik, x= lakatlan pusztá, k=csak kivetési összeg szerepel, h=lakott hely, +=portaszám nincs, alig fizet.

Az egész XVII. század második felét átívelő adatsorral nyomon tudjuk követni Csanád sorsának alakulását. Néha csak egy éves hézag van az összeírások között, néha másfél évtized is, 1689 után gyakorlatilag minden évről van összeírásunk. Az első két év (1647,1661) kérdőjelei nem jelentik azt, hogy a község nincs, hiszen az összeírás hiányos lehet, vagy nem tudták elérni Csanádot a kiküldött összeírók. Az 1686-os adat viszont elgondolkodtató, akkor ugyanis lakatlan pusztának tüntetik fel Csanádot. De még ez sem jelenti, hogy a község teljes egészében elpusztult. Néhány tucat lakója behúzódhatott a mocsaras-erdős rengetegbe. Erre utal az 1689-es és 1690-es „lakott hely” megjelölés, ahol olyan kevesen maradtak, hogy portaszámot sem lehetett kivetni. A visszafoglaló háborúk hadainak járása gazdaságilag is megtépázhatta a néhány család vagyoni helyzetét. Erre utal a következő három év (1691, 1692, 1693) igen alacsony portaszáma is. A Buda visszafoglalása körüli hadi események vidékünket is érintették. A szorongatott török őrség megsegítésére maga Szulajmán nagyvezér tett kísérletet, de hadait visszaverték.<sup>169</sup> Buda elfoglalása után

<sup>165</sup> SZAKÁLY Ferenc, 1969. 73.

<sup>166</sup> A „szenvető nép” erőinek felmérésére kiküldött bizottság a nádor utasítása alapján mérte föl Pest megyét. Jelentésük megtalálható OL Eszterházy Pál iratai, 50/4734. Hivatkozik rá KOSÁRY Domokos, 1965. 26.

<sup>167</sup> KÉLG Jobbiztosító iratok. 45. vörös szám.

<sup>168</sup> KÉLG Birtoklásra vonatkozó iratok. 45. szám.

<sup>169</sup> KŐHEGYI Mihály – SOLYMOSNÉ Göldner Márta, 1975. 29.

a bádeni csapatok egészen Pécs-Siklós vonaláig kalandoztak, de a sebesen visszavonuló nagyvezért már nem érthették utol.<sup>170</sup> A bajor választófejedelem útjáról készített naplójában ezeket írták: „két... magyar azt mondta, hogy az ellenség Sexárt, Újpalánkát és Baját elégette és szándékoltak mindent elpusztítani, mert mindent itt kell hagyniuk.”<sup>171</sup>

## **Buda felszabadulásától a Rákóczi-szabadságharcig**

A török kivonulása után a teljes pusztulás képét mutatja a Sárköz. A lakosság száma a megmaradt községekben hihetetlenül lecsökkent, alig pár tucat települést írtak össze.<sup>172</sup> A sűrűn lakott dunántúli Sárköz 18 helységéből a hódoltság végén csak 4 maradt.<sup>173</sup> Tolna megye 25 községéből 8 elte túl a felszabadító háborút.<sup>174</sup> A Duna-Tisza közéről a háború majdnem az egész népességet elsodorta.<sup>175</sup> Széchényi Pál kalocsai érsek (1696-1710) levelet ír a sárközi distriktus falvai hadiadójának (portio) csökkentése tárgyában Pest-Pilis megyéhez. A nevezett érseki falvakban ugyanis az őrségbe menő katonák nagy károkat okoztak. A vármegye 1697. április 15-ei közgyűlésén megtárgyalták az érsek kérését, és csökkentették a név szerint felsorolt települések: Kalocsa, Báltya, Varajt, Fajsz, Bogyiszló, Sükösd, Csanád, Kákony, Pandur, Szeremlye, Orbath, György, Sugó adóját, összesen 380 forint 88 krajcárral.<sup>176</sup> Mikor kerültek vissza az érsek tulajdonába ezek a falvak? Megmaradt I. Lipót megerősítő oklevele 1662-ből, mely ismételten rögzíti az érsekség tulajdonjogát falvak, mezővárosok és puszták felett. A levél Szelepcsényi György bácskalocsai érseknek szól.<sup>177</sup> 1665. december 12-én újfent felsorolja Lipót oklevele az érsekséghez tartozó falvakat, köztük Csanádot.<sup>178</sup>

Buda visszavétele után (1686. szeptember 2.) újabb szenvedések sorozata szakadt a nép nyakába, hiszen az ország teljes felszabadítása még majd másfél évtizedes erőfeszítést kívánt, a seregek pedig itt táboroztak Magyarországon.

Kalocsa török palánkját magyar huszárok lepték meg rajtaütésszerűen, s őrségét kardélre hányták. Buda ostromakor ugyanis a pesti oldalt ők biztosították váratlan támadás ellen, s miután ellenség nem mutatkozott, unaloműzés gyanánt beszáguldozták a vidéket.<sup>179</sup> Így kerültek Kalocsa alá.

Az 1687-es év újabb sikereket hozott a császári seregeknek. Miután Siklósnál hatalmas győzelmet arattak a törökök, Bajánál egyik részük átkelt a Dunán, s Apatinig vonult le, tehát lényegében területünkön haladt keresztül. A katonákat iszonyú pusztítás képe fogadta. Az egész hosszú úton nem találtak élő fát. Ellenben a fű és a tömött, összefüggő bozót oly magasra nőtt, hogy a lovasság kényszerült rajta utat törni és taposni a gyaloghad számára. A messze terjedő síkságon néma csönd uralkodott. Egész napi járóföldön alig lehetett találni e hatalmas térségen emberi hajlékot vagy emberi tevékenység nyomát, legfeljebb itt-ott tünt fel valami pásztor

<sup>170</sup> ARNETH, Alfred Ritter von 1858. I. 25.

<sup>171</sup> VASS Előd, 1989/a. I. 94.

<sup>172</sup> PATAKI József, 1936. 21.

<sup>173</sup> ARANY Dénes – CSÉCSY István, 1990. 9., 13.

<sup>174</sup> PATAKI József, 1955. 88-89.

<sup>175</sup> SZAKÁLY Ferenc, 1969. 88.

<sup>176</sup> BOROSY András, 1983-1987. III. 199.

<sup>177</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 7. szám.

<sup>178</sup> KÉLG Jogbiztosító iratok. 94. vörös szám.

<sup>179</sup> WINKLER Pál, 1929. 50-51.

nádkunyhója.<sup>180</sup> Ahol egykor sűrűn állottak a népes falvak, ott most elpusztult templomok romjai tünedeztek fel elszórva az úttalan tágas láthatáron. A nép, mely azokat építette, és a helység eltűnt. Nyomukat betakarta a dunai áradás, a szél, a futóhomok, helyüket benőtte a fű. A természet elvadulását a Duna-Tisza közén az évről-évre kiáradó folyók is sietették. Az árterületek nádtermelő állóvizekké, feneketlen lápos mocsarakká változtak, ahol idegennek életveszélyes volt a közlekedés. Csak azoknak jelentett oltalmat, akik gyerekkoruk óta ismerték a járható utakat. Ezen a számukra ismeretlen területen, kellett átvergődnük a császári csapatoknak.

Sándor Pál erdélyi követ járt ezidőben a töröknél a Dunántúlon. 1687. augusztus 31-én ezeket jegyezte fel naplójába: „hír ilyen jöve, hogy a német Bajánál költözött volna által, a hidat maga után elhányatá, és a lotharingus Eger alá, Hayzler pedig Tömösvár alá szándékoznának.”<sup>181</sup>

Szeptember 15-én jelentik Sárodi János és követársai az erdélyi fejedelemnek valahonnan a Pétervárad körüli török táborból, hogy a siklósi csatát a törökök elvesztették. Továbbá azt írják: „az német is a Dunán Bajától által jött.” A levél lepecsételése előtt még a legfrissebb szállongó híreket is hozzáírják. Azt hallották, hogy a német tábor egy részét megverte a török, a többi Bajánál van, azokkal is meg lett eddig a harcuk.<sup>182</sup>

Az ide-oda hullámzó csatározásokkal egyidőben Szegeden, Baján, Szabadkán és Títelen szerveztek helyőrséget a császáriak. Baja várának parancsnokságát Czobor Ádám mint bajai földesúr magának kéri, de az udvari haditanács elutasította ezt, mert nem akarná – úgymond – a katonai kapitányságot a földesúri jog függelékének tekinteni. Baján ekkor már voltak rácok, akikből azonban egy 1687. április 28-án kelt jelentés szerint naponként többen szöktek át a törökhöz. Ezek mellett magyar őrség is volt. Egyelőre Dalmay Sándort nevezték ki kapitánynak, de már egy május 4-én kelt udvari haditanácsi rendelet szerint helyét Berthóthy István szolnoki főkapitánynak adta át, mert Baját a szolnoki kapitánysághoz csatolták. Berthóthy le is jött Bajára, és július 4-én kelt jelentésében azt írja az udvari haditanácsnak, hogy mintegy 5000 török Eger felé mentében Baja városára rontott, s ez alkalommal 25 legény elesett az őrségből.<sup>183</sup>

Nyilvánvaló, hogy a törökök rabolva, gyilkolva vonultak át a területen. Csanád népe csak a búvófaluba menekülve úszhatta meg az átvonulást.

Buda visszavétele, a felszabadító háborúk sikere osztatlan lelkesedést keltett mindenfelé és méltán. Ámde a magyar nemzet öröme nem sokáig tartott, mert be kellett látnia, hogy csöbörből vödörbe esett. Felszabadult a török iga alól, hogy azt még súlyosabbal cserélje fel. Amilyen napok következtek rá a felmentő harcok idején és utána, olyanokhoz még az átkos török uralom sem szoktatta. A megyékben elszállásolt idegen katonaságnak élelmezése bár súlyos, de valahogyan mégis elviselhető teher lett volna; a zsarolások, fosztogatások és ezerféle kártételek azonban, miket a lakosság szenvedett az ilyen beszállásolt, vagy határukon átvonuló s részint a zsold elmaradása, részint a katonai fegyelem teljes hiánya miatt féktelenül garázdálkodó német hadaktól és tisztjeiktől, szinte elviselhetetlenné váltak. A zsoldosok Magyarországon mindig úgy viselkedtek, mintha ellenséges földön lennének, s ellenségnek tekintették az itteni lakosságot is, melynek vagyonával, sőt életével szabadon rendelkezhetnek. Sok becsületes ember mellett a külföldi népek egész söpredéke, Európa martalócai, kalandorai szolgáltak a császári seregben. Noha kitűnő zsoldot

<sup>180</sup> HORVÁTH Mihály, 1871-1873. VII. 187.

<sup>181</sup> JAKAB Elek, 1874. 179.

<sup>182</sup> SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor, 1868-1874. VII. 265., 266.

<sup>183</sup> IVÁNYI István, 1885. 4-5.

ígérték nekik, néha hónapokig nem láttak egy krajcárt sem, mert a kincstár által küldött pénzt a tisztikar – melyben szintén sok volt a kétes, züllött, jellemetlen elem – elsikkasztotta. A császár legszigorúbb rendeletei sem tudták a rákfenét kiirtani, s a közkatonát egyes tisztek zsarolásától megóvni. A katona azután a szegény népen kárpótolta magát. Pedig a felsőbb rendeletek igyekeztek rendet teremteni, s minden kihágásra szigorú fenyítést szabtak. A rablást, gyűjtogatást, szállásadójának megsértését halállal; a házakban, kertekben, gyümölcsfákban, szántóföldön, réten való minden kártételt kemény büntetéssel sújtottak – papíron. A tisztek nem gondoltak a végrehajtással, mert maguk éppen úgy megszegték a szabályokat, mint a legénység. Nyáron, amikor a katonaság rendszerint a harctéren volt és a kincstár élelmezte, a lakosság helyzete még tűrhető volt. De télen mindezt a falu viselte.

A XVII. század katonai rendszere szerint a zsoldos csak májustól októberig, tehát fél esztendeig állott császári élelmezésben. A többi hat hónapot a téli szálláson töltötte, mégpedig a szállásadó terhére. A katona a téli szállást a csatatér küzdelmeiért, veszedelmeiért, nélkülözéseieit nyújtott kárpótlásnak vette, melyet egész lelketlenséggel igyekezett kihasználni. Nem elégedett meg az élelmezéssel, mely maga is sok pénzbe került a népnek, hanem kiszipolyozta a vidéket. Ahol ez a sáskasereg pusztított fél esztendeig, a helyzet rettenetes volt. Megtörtént, hogy némely házban 30-40 embert szállásoltak el. Ahol tűzrevaló fát nem kaptak, ott lebontották a kerítést, sőt a tetőt is, majd a gyümölcsfákat vágták ki. Ami a házban mozgatható volt, azt szétosztották maguk között, néha nyílt erőszakkal, máskor lopva. A tisztek zsarolták a lakosságot, vasra verték, tömlöcbe dobták, botoztatták, amíg oda nem adta csekélyke eldugott pénzét.

Mindezt Johann Nikolaus Flämitzer császári hadbíró írta meg, akinek ítélnie kellett a súlyosabb esetek felett. Neki, a szem- és füllanúnak, igazán elhihetjük a mondottakat.<sup>184</sup>

A visszaélésekről 1686-ban Eszterházy Pál nádor magának a királynak tett panaszt levelében, és felteszi a kérdést: „Csoda-e, ha a föld népe elfut, s hihető-e, hogy Magyarországból e gazdálkodással más legyen mint vadon termő, sivár puszta, melyen csak a fenevad kóborol?”<sup>185</sup> A városok és megyék a panaszok áradatát zúdították felsőbb hatóságaikhoz – hasztalanul.<sup>186</sup>

Az ide-oda kóborló hajdúk, a viszonylag szervezeten vonuló katonák garázdálkodását még csak-csak el tudták kerülni a csanádiak, ám a vármegye intézkedéseit aligha. Az itt telelő hadseregeknek mindenre szüksége volt, ami az élethez kellett, és lóállományát is el kellett tartania. A Pest-Pilis-Solt vármegyének ránk maradt közgyűlési jegyzőkönyveiben tömegével található a XVII-XVIII. század fordulójáról olyan adatok, melyek a contributio, azaz a hadiadó beszedéséről intézkednek. A hadiadót ugyanis az ország egészére határozták meg, azután portaszám alapján osztották meg a megyék között. A megye viszont falvakra vetette ki azt. Az 1698. január 3-ai közgyűlés foglalkozik ezzel. Számos község után, a jegyzőkönyv végén, szerepel Faisz, Dusnok, Sükösd, Csanád, Kákony, Pandur, Szeremlye is.<sup>187</sup> Mindez annak biztos jele, hogy a falu él. Az 1699. január-április hónapokra kivetett hadiadót osztják el falvakra. Csanád ismét szerepel.<sup>188</sup> Miután a kivetés oly sűrűn történik, és a feljegyzések sablonosak, a továbbiakban nem soroljuk fel aprólékosan az adatokat, csak jelezzük az egyes kivetéseket és csak akkor teszünk megjegyzést, ha újabb információ hámozható ki a jegyzőkönyvből. 1698. április 30-án a megyén átvonuló

<sup>184</sup> FLÄMITZER, Johann Nikolaus 1688.

<sup>185</sup> KÁROLYI Árpád, 1886. 137.

<sup>186</sup> THURY József, 1901. 422.

<sup>187</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 13-14.

<sup>188</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 18-19.

királyi katonáknak kellett vágómarhát adni. Több kis falu nem szerepel, Csanád igen.<sup>189</sup> Július 1-jén elosztják az átvonuló királyi hadsereg ellátására kirendelt szénás szekereket helységenként. Csanád szerepel a fuvaradók között.<sup>190</sup> Augusztus 24-én felolvassák a király mandátumát, melyben a vármegyéből 64 hatókrós szekeret követel, mindegyik szekérhez 2-2 emberrel, ezen kívül kevert búzát, zabot. Mindezt Budára kell szállítani. Ezen kívül ügyük vontatására 100 ökröt kell küldeni a hadsereghez. A környék helységei között Csanádot is felsorolják.<sup>191</sup> Ez év telén a Savoyai Eugén herceg ezredének alakulatait itt telettetik. Csanádra is jut belőlük.<sup>192</sup> A katonák még el sem mentek – az előbbieken láttuk mit jelentett egy ilyen beszállásolás – amikor már az 1699. évre megtörténik a contrabutio kivetése. Csanád is kiveszi belőle a részét.<sup>193</sup> Ekkor búzát kellett adni. Újdonság, hogy mérőjét 14 forintjával kifizetik. Hogy ez valójában megtörtént-e, affelől vannak kételyeink. Szeptember 7-én a savoyai és a Gnetenstein gyalogos ezred katonáinak és lovainak kell az élelem. Az érintett helységek között Pandur, Kákony mellett Csanád is szerepel.<sup>194</sup>

Az 1697. szeptemberében vívott győztes zentai csata után még évekig itt telettették a birodalom hadseregének jelentős részét.<sup>195</sup> Belgrád sikeres elfoglalása után újra fel kellett adnia a várat. 1690. október 1-jén Köprülü Musztafa nagyvezér 40 ezer gyalogossal és 20 ezer lovalal körülfárta a várat, 8 napra rá Ferdinánd Gobert Aspremont-Reckheim altábornagy feladta azt a töröknek. 1690-ben fordulat állott be a háborúban, és hat évi dicsőség és siker után vereségek következtek. A törököt támogató francia király nyugati támadása és a török új erőfeszítése nemcsak megosztotta a szövetségesek erejét, hanem lelassította, még egy évtizedig tartó, változó szerencsésű háborúvá húzta el a felszabadító hadjáratot.

A másfél évtizeden át tartó háború során mindkét fél kimerült, a harcok folytatását egyik sem óhajtotta. A létrejött karlócai béke 16 esztendei véres küzdelemnek vetett véget. A főúrnak aligha nevezhető kis Duna parti faházban kötött béke (1699) híret futárok vitték gyors lovakon távoli országokba. Az új szerződés gyökerestől forgatta fel Délkelet-Európa hatalmi viszonyait, több ezer mérföldet metszett le Törökország óriási testéből. A mohamedán veszély megszűnt, a Birodalom elvesztette európai befolyását és egykori szörnyű félelmetességét.<sup>196</sup> Ám a területet nem a magyar király, hanem a német császár szerezte vissza. A békekötés tárgyalásaiban egyetlen magyar sem vett részt. Magyarországról szó sem esett az okmányokban. Mindenütt „császári, császári birtok, császári alattvalók” kifejezésekkel találkozunk.<sup>197</sup> Ránk nézve a szerződés III. pontja a legfontosabb, mely kimondja, hogy a Bácska a császár területe.<sup>198</sup> Mindössze azt köti ki, hogy Titelen ne épüljön vár, de ez már mellékes körülmény.<sup>199</sup> Buda visszavételében és a rákövetkező harcok során a magyaroknak mindenestre nagyobb részük volt, mint amennyit utóbb elismertek. A törökkel 150 éven át harcoló nemzet fiai most mégis háttérbe szorultak, a győzelem a császáré lett, s ennek következményei a későbbiekben meg is látszottak.

<sup>189</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 27-28.

<sup>190</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 36-37.

<sup>191</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 43-44.

<sup>192</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 59-60.

<sup>193</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 66-67.

<sup>194</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 101-102.

<sup>195</sup> FELDZÜGE..., 1876-1878. II. 205. Baja környékén állomásozó lovasok, akiket magánháznaknál szállásoltak el. Néhány bizonyára Csanádra is jutott.

<sup>196</sup> ACSÁDY Ignác, 1899. 1-5.

<sup>197</sup> BÖHM Lénárt, 1867. I. 326.

<sup>198</sup> A békeszerződés szövege: GRUND..., 1702.

<sup>199</sup> HURMUZAKI Eudoxius, 1887-1911.



Fontosabb a mi szempontunkból, hogy a Maros-Tisza köze Temesvárral a szultán fennhatósága alatt maradt, ezért kellett nagyszámú, idegen csapatot teletelni a Duna-Tisza közén, ami mérhetetlen szenvedést zúdított Csanádra is. Már eddig is láttuk, hogy a hadiadó és a különféle szolgáltatások terhét a kis községnek is viselnie kellett. 1700 márciusában a savoyai herceg ezredének kell élelmisszert adniuk.<sup>200</sup> Májusban újabb kivetés, júniusban már ismét újabb szolgáltatás.<sup>201</sup> 1701-ben kíméletlenül folytatódik a hadiadó kivetése. Május 6-án pénzt várnak. Augusztus végén szénát és abrakot kér a Kollonics és az Ebergényi ezred. Októberben ugyancsak az előbbi két ezrednek szállítanak szénát és abrakot. Ráadásul november 14-én a Kollonics ezred egy részét be is szállásolják Csanádra.<sup>202</sup>

A földesurak minden terhet áthárítottak a jobbágyokra. A „fegyverjog”-ot vagy „fegyverváltság”-ot a törökellenes felszabadító háború után a fegyverrel visszaszerzett területek ismételt birtokbavételéért kellett fizetni, amit a megyék végül a jobbágyokkal fizetettek meg, pedig jórészt az ő nemesi birtokok visszaadásáról volt szó. Pest-Pilis-Solt megyére 35 523 forint 20 denár esett. Ezért a lakott helyeken jobbágyonként 6 forintot, a pusztá telkek után telkenként 15 forint 44 denárt kellett fizetni. Mondanom sem kell, hogy Csanád jobbágyai is fizettek 1702 novemberében. Az 1702-es évről több adatunk nincs a kivetésre vonatkozóan. Annál több az 1703-as évről vonatkozóan. Már a február közepi közgyűlésen határoznak a hadiadó helységenkénti összegéről.<sup>203</sup> Július 19-én Szolnok várát erősítik, amihez 200 embert követelnek a megyétől.<sup>204</sup> Bár a budai dikasztérium (kormányshé) levele nem mondja, de nyilvánvaló a küszöbön álló kuruc felkelés miatt történik az erősítés. Ezt nyomósítja, hogy júliusban már „a béke megőrzése céljából a felkelők ellen állít ki a megye 400 katonát”, amiből Csanádra is jut.<sup>205</sup> Szeptember végén elrendelik a személyes nemesi felkelést: a négy járás 110 lovat és 136 gyalogost állít ki.<sup>206</sup> Közben Globiz János Frigyes a szegedi vár parancsnoka rengeteg abrakot és több szekér szénát követel a Csongrád mellett táborozók számára.<sup>207</sup> Október elején közlik a megyével, hogy az ingyenmunkásokat és 24 szekeret 2-2 emberrel ne Szolnokra küldjék, hanem Budára.<sup>208</sup>

A rázúduló sokfajta adó és különböző szolgáltatások végre arra készítették Pest megye vezetőit, hogy megpróbálják pontosan felmérni mennyi is valójában a jobbágyok száma és milyen gazdasági erővel rendelkeznek. Ez az összeírás, nagy szerencsénkre, ránkmaradt (2. sz. melléklet). A faluban ekkor 24 családfőt írtak össze. Miután a bíró és helyettese nem fizetett adót, az ő nevük után nem szerepel állatlalományuk. A többi 22-ről azonban részletes az összeírás. Kitűnik, hogy minden gazda nő. Feltűnően magas a családtagok száma, ezek nyilván elsősorban az állatok gondozásához kellettek. 22 gazdának 39 igásőkre volt. A lovak száma feltűnően alacsony. A nehéz, sáros-mocsaras területen talán nem is bírták volna a lovak szántást. A rossz utak miatt nyilván a szekereket is ökrök húzták. A kiöregedett ökröket bizonyára hízásra fogták és lábon eladták. Érdekes, hogy viszonylag sok boruk volt. Ez nyilván az egészségtelen víz miatt is kellett. Szőlőik a Dunán túl voltak, a szekszárdi dombokon. Már az 1600-as évek végén is volt szőlőjük Decsen, ezt a decsie

<sup>200</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 113-114.

<sup>201</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 121-122., 125-126.

<sup>202</sup> BOROSY András, 1983-1987. IV. 158-160., 164-165., 168-169., 171-172.

<sup>203</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 23-24.

<sup>204</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 31-32. A megye természetesen leosztja a falvakra, közte Csanádra is.

<sup>205</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 40-41.

<sup>206</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 51-52.

<sup>207</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 49-50.

<sup>208</sup> BOROSY András, 1983-1987. V. 54-57.

1714-ben írott leveléből tudjuk, melyben ez áll: „Ennek előtte 17 esztendőknél elfolyása előtt Jáni Ferenc földesurunk fogadta volt böcsületes Csanádi és Szeremléni uramékat, hogy az mi decsi szőlőhegyeinkben szabadon csináhatnak szőlőket, melyekből soha nonát önagsága nem veszen...” Ez a szerződés a zürzavaros időkben elveszett, de az elöljárók emlékeznek a megállapodásra.<sup>209</sup>

Búzát viszonylag sokat termeltek. Egy lakóra 4,68 „mérő” jutott. Hazánkban közel félszáz „mérő” volt használatban. A gyakorlatban egyre inkább a „pozsonyi mérő” alapján számoltak. Ez 1697-1807 között 62 liter volt, ami 46,56 kilogrammnak felelt meg.<sup>210</sup> A 22 jobbágy mindegyikére (összesen 4796 kg) 2,17 mázsa búza jut. A bírónak és helyettesének lehetett a legtöbb földje, legtöbb termése, tehát a mennyiség bizonyára növekedett még valamivel. Csak a legszegényebbeknek (Chilás István, Szabó Jakab, Faiszi Mihály, Dancsa Péter, Csósz János) nem termett búzája. Árpát már jóval kevesebben vetettek, ezt még azok se mind, akik a tehetősebbek közé tartoztak (Cseke István). Csanádon 1703-ban 17 mérő árpát írtak össze. Elenyésző a zab mennyisége: 8 mérő. Ezt csak a legmódosabb gazdák termeltek, elsősorban a lovak számára, mint az az összeírás adataiból kitűnik.<sup>211</sup> Az összeírás egész sor kérdést vet fel, de itt meg kell elégednünk néhány főbb jelenség értelmezésével. Mindezekelőtt azt látjuk, hogy az állattenyésztés volt a fő tényező, méghozzá külterjes formában.<sup>212</sup> Igás ökre csak a legszegényebbeknek nem volt, tehát is majd minden családban található. Figyelembe kell venni, hogy a vetőmag mennyisége évről-évre ingadozik, ezért nem lehet belőle a termésre következtetni.<sup>213</sup> Mindezeknek a hiányosságoknak ellenére az 1703-as összeírás fontos okmánya Csanád történetének.

Idézni szeretnénk még a Bécsből Bátaszékre adminisztrátornak küldött kapucinus páter, Peregrinus Ubaldus életrajzi leírását, mely a XVII. század végi viszonyokat jól világítja meg: „A Sárköz lakói inkább vízi állatok, mint emberek. Hun-tatár eredetűek, vallásuk, melyet matjarhidnek neveznek [a latin szövegben magyarul ír egyes szavakat]. A férfiak állatbőrökből ruházkodnak, a nők viszont különféle, ördögi színekben tarkálló vászonban járnak. Épületeket nem ismernek, hanem sárral tapasztott lakásokban piszkoskodnak és ezeket úgy hívják, hogy Haas. Hidakat ves??szöből készítenek, s úgynevezik őket Hit. Napon szárított hallal élnek és nyers szalonnával. Ételeik egyetlen fűszere az a vörös bestia, aminek babriga a neve. De ez mar mind az ördög. De a boruk kitűnő.”<sup>214</sup>

<sup>209</sup> ARANY Dénes – CSÉCSY István, 1990. 10., Pataki József könyvére hivatkoznak, de oldalszám és a könyv címének megnevezése nélkül. Kerestük, de nem találtuk meg a kérdéses helyet Pataki könyvében.

<sup>210</sup> BOGDÁN István, 1987. 98-99.

<sup>211</sup> PML Összeírás 27., a solti járásról név szerint vannak adatok.; KOSÁRY Domokos, 1965. 31. és a 79. jegyzet.; Az 1703. évi összeírás jelenleg PML-ben található: IV. 23.a. Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének iratai – Adószedői összeírások CP II. 41.

<sup>212</sup> Gyakran az egész birtokterületet elvitte az árvíz. A jószágot lábon lehetett hajtani, így kevésbé voltak veszélyben.

<sup>213</sup> SZABAD György, 1957. 78-79.

<sup>214</sup> ARANY Dénes – CSÉCSY István, 1990. 9.

## Rác támadás – kuruc megtorlás

A rácok a Dunától és a Szávától délre eső délszláv területről Lipót császár idején, a nagy török háború éveiben, 1686 és 1691 között kerültek át magyar földre. Az udvart természetesen nem valami emberbaráti érzelem vezérelte, mikor befogadta őket, hanem politikai számítás: kezdettől fogva úgy igazgatták, szervezték és telepítették őket a központi hatóságok, hogy bármikor Bécs rendelkezésére állhassanak a török ellen, de a „lázdó” magyarok megfékezésére is alkalmas eszközül szolgálhassanak. Lipót kiváltságlevelei lehetővé tették számukra, hogy zárt politikai egységben élhessenek, biztosították görögkeleti vallásuk és vajdaválasztásuk szabadságát. 1707-ben, tehát éppen abban az évben, mikor a bécsi udvar a jászokat és kunokat megfosztotta kiváltságaiktól, a rác népet katonai kerületekbe szervezte Erdély határánál a Maros, majd a Tisza mellett Titelig húzódó határvidéken.<sup>215</sup> Saját bírálk alatt, kiváltságos sorban éltek, adót és tizedet nem fizettek, robotot nem teljesítettek. A bécsi kormány mindent elkövetett, hogy a nemzetiségi ellentéteket a magyarok és rácok között elmélyítse. Így az adó behajtására rendszeresen rác katonaságot küldött magyar községekbe. Különösen nagy hasznukat vették a kirobbant nemzeti szabadságharc idején.

Az 1690-es évektől szinte nincs esztendő, melyben kisebb-nagyobb felkelésekről, zendülésekről ne hallanánk. A mérhetetlenül magas adó, a császári parancsra lerombolásra kerülő magyar váraknál teljesített közmunka, az álrúhában a falvakat járó Thököly-tisztek együttesen fellobbantják a régen parázsló gyűlölet lángját. Esze Tamás megnyeri ügyüknek a bujdosó Rákóczi Ferencet, és hazajöve kibontja a Tiszaháton a szabadság zászlaját. Bécs eleinte félvállról veszi a „tumultánsok” harci sikereit, de csakhamar be kell látnia a helyzet komolyságát. Első teendői közé tartozik a rácok jóindulatának biztosítása, illetve azok magyarok elleni fellázítása. Ilyen szándékkal ír Lipót 1703. november 22-én Csernovics görögkeleti patriarchának, s az eredmény nem marad el.<sup>216</sup>

Rákóczi már korábban elhatározta a rácok megnyerését, de minden igyekezete hiábavalónak bizonyult. Így azután Bercsényi Miklós már ez év júliusában a „Duna-Tisza közére ment rabolni”, hogy a korábban esett sérelmeket megtorolja.<sup>217</sup> Alig vonult azonban el Bercsényi, a rácok újra támadtak. Rákóczi most Károlyi Sándort küldte ellenük. Amíg Károlyi Kecskeméten volt, a rácok nem vonultak ki Bajáról, de alig távozott, ismét Kecskemét vidékére törtek, és Duna menti községeket fosztogattak. Nagykőrös és Kecskemét tovább nem tűrhetvén sanyargatásukat, küldöttséget menesztett Bécsbe. Nem eredménytelenül, mert 1703. december 5-én kelt levelében az udvari kancellária arra figyelmezteti Monasterly János alvajdát, hogy ne merjen népével a városokra és falvakra rohanni, iszonyú zsákmányolást, gyilkolást, barmok falkástól való elhajtását, s tetszés szerint az erőszak minden nemét szabadon elkövetni.<sup>218</sup> Lehetett tehát némi szerepe a bécsi leiratnak, de leginkább a beálló tél akasztotta meg a további hadakozást. A bácskai szerbek 1704. január 12-én küldöttséget menesztettek Károlyi Sándor dunántúli főhadiszállására, és felajánlották csatlakozásukat Rákóczihoz.<sup>219</sup> Mialatt azonban a küldöttség Károlynál járt, a kurucok – mit sem tudva az alkudozásról – január 15-e és 20-a között megtámadták és szétverték a Monasterly rác vajda által vezetett csapatokat. A rácok ezt árulásnak

<sup>215</sup> IVÁNYI István, 1885/a. 17.

<sup>216</sup> SZENTKLÁRAY Jenő, 1888. 372-373.

<sup>217</sup> Bottyán Jánosnak Koháry Istvánhoz írott levele, 1703. július 21. ARCHIVUM..., 1873-1935. I. 106.

<sup>218</sup> BOROVSZKY Samu, 1909. II.139.

<sup>219</sup> CZIRÁKY Gyula, 1893. 11.

bélyegezték és egész dühükkel a Dunántúlra támadtak. E félreértés volt egyik fő oka, hogy a kurucok és a rácok között többé közeledés nem történt. Az egykori híradás szerint többé „semmi áron nem nyerhették meg Rákóczi számára”<sup>220</sup> a rácokat

1704. január végén Baját elfoglalták a kurucok.<sup>221</sup> Részleteit Hellepront Jánosnak Károlyi Sándorhoz írott leveléből ismerjük. Az elfoglalt sáncban lövő-szerszám, liszt és élés elég találatot, ezt a hadsereghez szállították. A sáncot pedig parancsolat szerint szétrombolták a kuruc csapatok. „Dráva mellékét megjártam, mennyi kompot, hajókat, csónakot kaphattam, megégettem; a passusokon (átkelő) vigyázatok: ne jöhessen által a pogány rác s a falukat ne rabolja, a mint minekelőtte idejöttem volna, 4 falut felraboltak: a Duna mellett Bátát, Szekcsőt is az én jószágomat felverték, az embereket mind, még a gyermeket is levágták, kettőt megsütettek... Ennek oka az volt, hogy amely rácok meghódultak s protectionalisuk (menlevelük) volt: azokra előbb bátai, szeremlei, kalocsai, sárközi parasztság reámenvén, azokat levagdalták, kínozták, mindenükből kiforgatták; erre nézve ők is a magyarokon tromfot ütöttek. Ezek nem jól esnek; mit kell azokkal cselekednem, a kik vétkesek?” – kérdezi.<sup>222</sup> Hellepront közelről ismerte a helyzetet, ítélete éles, de teljesen igaz. Talán egészen ő sem sejtette, hogy a jövőt illetően próféta beszélt belőle. A szemet szemért elve végső soron a két nemzet hatalmas arányú pusztulását eredményezte.

Ezek a harcok sohasem voltak nyíltszíniek, nem kiképzett és fegyelmezett csapatok küzdöttek egymással, hanem – mai szóval – amolyan partizán megmozdulások voltak. Jól látták ezt az egykorúak is. Legszebben Cserey Mihály fogalmazta meg Károlyi Sándorhoz írott levelében: „Én nekem kalocsai pap írta: azon falukban a rácok felvívén a népet levágták... ott a Duna-berkén rác Kalocsáig nehol Erdőtül fogvást... Bajai sáncz miatt Kalocsáig mehet az berkeken: mert az nem táboros rác, – hanem 50-60 öszveveri magát; ketten vállokra teszik a csónakot, egy mérföldre is elviszik, úgy megyen a vízen, ugyan suhan. Ilyen szokás vagyottan. Azok már haramiák, de majd nyárára 2000 is leszen olyan, s azok rontják a magyar falukat a Duna mellett.”<sup>223</sup> Persze a visszavágás nem maradt el. Másnap Bercsényi gyorsfutárral tudósítja Károlyit: „Igenis azon leszek: az Tiszán le, s az Dunán fel gázoljuk a rácot.”<sup>224</sup>

1704 tavaszán a kurucok nagyarányú hadmozdulatokba kezdtek. A cél Dunántúl meghódítása volt, Károlyi csapatai azonban, kezdeti sikerek után, súlyos vereséget szenvedtek.<sup>225</sup> Rákóczi április 2-án értesült Károlyi futásáról, s szinte nincs nap április folyamán, hogy a fejedelem ne intézett volna rendeletet a különböző katonai személyekhez a dunántúli új támadás előkészítése ügyében. Földvárral átellenben, Soltánál sáncot készített, hogy a dunai átkelést biztosítsa.<sup>226</sup> Ezt a rácok, sajkákkal felhajóztatva a Dunán, megtámadták és bevették, magát Földvárt pedig kegyetlenül feldúlták.<sup>227</sup> Április 16-án a már régen ostromlott Eger német őrsége feladta a várat, s az eddig itt elfoglalt fejedelem a dunántúli hadjárat tervével megindult a Duna felé. Táborával április 30-án Ordason állapodott meg, s egy teljes hónapot töltött itt. Hatalmas csapatösszevonásokat rendelt el, és a hadsereg zömét átszállította Dunán-

<sup>220</sup> HAAS Mihály, 1852-1862. II. Idézi ANDRÁSFALVY Bertalan, 1975. 55.

<sup>221</sup> Kraknek György levele Károlyihoz (Simontornya, 1704. február 2.) ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat I. 99.

<sup>222</sup> Helleprot a siklósi vár parancsnokságát kéri jutalmul. Dátum: Páli réten, 1704. február 26. ARCHIVUM..., 1873-1935. I. 108.

<sup>223</sup> Károlyi Sándornak Cserey Mihály (Hidesség 1704. március 6.). ARCHIVUM..., 1873-1935. I. 304.

<sup>224</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat II. 58.

<sup>225</sup> VÁRKONYI Ágnes, 1952. 419.

<sup>226</sup> NAGY Béla, 1966. 55.

<sup>227</sup> A ferences rendház főnökének levele Rákóczihoz. OSZKK Thaly-gyűjtemény, III/206-208.

túlra. Az újabb akció sikere megint kérészetének bizonyult. Koronczónál a kurucok vereséget szenvedtek (1704. június 13.), és ez meghiúsította a további előrenyomulást. Rákóczi ekkor eltökélte, hogy a rácok ellen vezeti seregét – vele voltak a kuruc hadak legértékesebb ezredei – és azokat saját területükön semmisíti meg. Június 29-én már útban van a Dunán lefelé a Bácskaságra. Emlékiratában ezeket írja a rácokról: „Ez a nemzet... meghúzódott lakóhelyeiken, amikor tudta, hogy valamelyik hadtestem a közelben táborozik, de amint a mieink eltávolodtak, összegyűltek és rácsaptak a városokra és falvakra, ahol csak asszonyok és öregek maradtak. Ezekkel azután egész barbár módon bántak el, a nőket és gyerekeket lemészárolták, a házakat felgyújtották.”<sup>228</sup> Hogy ez a kegyetlenkedés mit jelentett, azt egy túlélő decsi ember vallomásából tudjuk, Pilisi István mesélte a rácjárásról, hogy az asszonyok csecset átszúrták és úgy vezették el őket szörkötélen.<sup>229</sup> Ekkor pusztult el Ete is. „Ete hajdan falu vagy város volt, mely a Rákóczi zenebona alkalmakor az alsóbb vidékről feljövő szerviánusok vagy Rátzok pusztították légyen el.”<sup>230</sup>

A kocsikra ültetett magyar gyalogság váratlan gyorsasággal Bátmonostornál termett, ahol a mai Pusztafalu nevű határreszen állott Monostort megtámadta, és a benne levő kalugyereket (görögkeleti papokat) legyilkolta. A kurucok itt, szerb források szerint hajmeresztő kegyetlenségeket vittek vége, s szinte bizonyos, hogy Csanád is szenvedett tőlük. A kocsikat nyilván a Baja környéki falvakból szedték össze, de élelmet is ők adtak.

A kurucok harci tüze körülkigyózta a környező falvakat, majd tovarohant. „A rácok mindenfelé menekültek, a mieink vadászatot tartottak rájuk a mocsarakban és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem...” – írja Rákóczi későbbi visszaemlékezéseiben.<sup>231</sup> A kurucok éppen olyan kíméletlenül pusztítottak mindent, mint a rácok, a Bácska irtóháború szinterévé vált. A Kalocsa, Baja, Bátmonostor vonalából jövő betörés hírére a rácok fejvesztett menekülésbe kezdtek a Szeremség felé, és Rákóczi hadai nem is találtak nagyobb, szervezettebb ellenállásra Titelig. Bács erődjét minden ostrom nélkül feladták a császáriak (július 12.)<sup>232</sup> Darvas Ferenc kuruc főhadbíztos július 19-én ezeket írja Kecskemét érdemes tanácsának: „... mi az egész Bácsországban, Dunán-Tiszán innen levő nagy roppant helyeket összeégettük.”<sup>233</sup>

A kurucoknak is voltak persze veszteségeik. Az elfogottakat leölték, kevesen szabadultak csak meg közülük. Ismerjük Balogh János katonai Rákóczihoz írott kérvényét, melyben elmondja, hogy Pásztor István nevű társával Bács város mellett táborban volt, majd egy „próba” alkalmával Illoknál elfogták a rácok. Péterváradon tartották fogva, de innen szerencsésen megszabadult. Fogsága idejére kéri fizetését, melyet meg is kap.<sup>234</sup>

A Dunán le-, a Tiszán felmeneteltek a fejedelem katonái. Szeged várát is megostromolták, de sikertelenül. 1704. augusztus 2-án a szegedi táborban Rákóczi „a bajai Fő Kapitányságnak tisztét” Bakács Lukácsra bízta,<sup>235</sup> aki azután valószínűleg 1708. elejéig – keszthelyi főkapitánnyá való kinevezéséig – viselte azt.<sup>236</sup>

<sup>228</sup> VAS István, 1951. 84-85.

<sup>229</sup> A defterekben sűrűn szerepel a szörkötél. A fordítók sövényből készült kötélként tüntetik fel. FEKETE Lajos – KÁLDY-NAGY Gyula, 1962. 37., 150., 240., 273., 275.

<sup>230</sup> ANDRÁSFALVY Bertalan, 1975. 111.

<sup>231</sup> VAS István, 1951. 86-90.

<sup>232</sup> DUDÁS Gyula, 1896. 393.

<sup>233</sup> MUHI János, 1944. 86.

<sup>234</sup> OSZKK Fol. Hung. 1389. Thaly-gyűjtemény, IV. 35.

<sup>235</sup> ESZE Tamás, 1955. 281.

<sup>236</sup> THALY Kálmán, 1901. 622.

Szeptember elején már Gyöngyösön találjuk a fejedelmet, ahol Széchényi Pál kalocsai érsekkel, a császár megbízottjával tárgyalt a megkötendő béke ügyében.<sup>237</sup> Széchényi érsek annak a csoportnak volt a feje, mely elismerte a nemzet és Rákóczi sérelmeinek jogosságát, de a fegyveres „felkelést” elvetette. A két fél között éppen ezért vállalta a közvetítő szerepet.<sup>238</sup> A tárgyalások idején fegyverszünet lépett életbe, s ennek megtartására a császári tisztek is törekedtek. A kibocsátott tilalmat a rácok is megtartották. Hellepront János kuruc ezredes október 4-én a solti táborból így ír Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös városához: „Minthogy, hála Istennek! ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy a rácság mind Zombort, úgy más falukat is megszállottak, bajaiak a szedésre (szüretre) feljöttek és a többi is feljön lakóul, az Zombor táján lévő helységek már szántanak, vetnek és minden gazdaságot folytatják, azzal a szándékkal, hogy ők az magyarsággal megegyeztek volna se az rác, se pedig az magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni...”<sup>239</sup>

1705. telén a rácok több ízben megtámadták a Duna-Tisza között. Rákóczi a nemrég kuruccá lett Bottyán Jánost bízta meg a terület védelmével, aki azután tavasz kezdetével ide teszi át székhelyét.<sup>240</sup> „Bácskaságról pedig a mely embereim gyűttek, azok semmi gyülekezetit Bácskaságban az rácoknak nem hallották.” – írja 1705. július 5-én Kalocsáról keltezett levelében Hellepront János ezredes Rákóczinak.<sup>241</sup> Nyilván a Kiskunhalas táján táborozó kuruc hadak akadályozták meg a betöréseket, de ezeket nem sokára átvezényelték Dunántúlra, hogy a „szegénység azzal ereje felett ne terheltessék.”<sup>242</sup> Az újra gyülekező rácságra a fejedelem Bottyán hadait küldi „ki is egészen Péterváradí sánczig bényargalván, feles rácokat vágta... szarvasmarhát, juhot sokat hajtottak, – egy szóval egész Péterváradí sánczig az körül s belül lévő helységeket s úgy mindennemű jószágokat porrá tették.”<sup>243</sup> Búzájukat mind megégették.<sup>244</sup> Augusztus 31-én pedig így számol be Bottyán Károlyi Sándornak: „már másodszer küldöttem az Bácskaságra, kit is egész Péterváradí sánczig mindenemű javaiból elpusztítottam, szarvasmarháit, juhait, lovait egészen elhajtottam, magokban sokat levágattam... és egész életeket, jószágokat, úgy falujokat porrá égettettem...”<sup>245</sup> A rácok erre a Tiszántúlra, török földre menekültek.<sup>246</sup>

Az 1706. év viszonylag nyugalomban telt el, a nagyobb hadjáratok más területen folytak. A császári seregek ugyan megpróbálták Erdély felől is a támadást, hogy a dunántúli hadtesttel egyesülve harapófogóba szorítsák a kurucokat, de tervük meghiúsult. A labancok oldalán „hullongó” (kevés, szétvert) bácskai rácok is harcoltak. Rákóczi ekkor megparancsolja Károlyinak, hogy hadai „az Bácskaságot elpusztítsák, és az Duna mellett térjenek vissza”, tehát Szegeden lefelé haladtak a Tiszán, a Dunán felfelé.<sup>247</sup> A pusztítást nyilván Csanád sem kerülte el, ha ugyan egyáltalán megmaradtak lakói a szüntelen becsapások alatt, hiszen még a jóval északabbra levő Solt megye is azt panaszolja Rákóczinak, hogy a rácok több ízben felpredálták őket.<sup>248</sup>

<sup>237</sup> BACHÓ László, 1941. 27.

<sup>238</sup> ARNETH, Alfred Ritter von 1858. I. 230.

<sup>239</sup> HORNYIK János, 1868. 625.

<sup>240</sup> THALY Kálmán, 1865. 45.

<sup>241</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 201.

<sup>242</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 185.

<sup>243</sup> Bottyán levele Rákóczihoz. ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 263.

<sup>244</sup> Bottyán János levele Eszterházy Antalnak. ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 264.

<sup>245</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 266.

<sup>246</sup> REIZNER János, 1899-1900. I. 215.

<sup>247</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat V. 308., I. 648.

<sup>248</sup> OL Városi és falusi pecséttel ellátott iratok, Pest megye, 1700.

A kuruc csapatok potyázásainak kiinduló pontja rendszerint Kecskemét volt, s ezért a rácok elhatározták elpusztítását. A támadásra 1707. április 3-át választották, éspedig azért, mert ekkor ott vásár lévén, nemcsak a vidék mesteremberei, árusai, hanem – biztos jelentést tettek erről kémeik – mintegy félszáz török kalmár is jelen lesz, és így nem csekély préda ígérkezett.<sup>249</sup> A közelgő veszedelemről mit sem sejtő kecskemétiak nem gondoltak a védelemre, a berontó rácok közel négyszáz embert megöltek, szinte mindenkit válogatás nélkül, aki útjukba akadt. 155 személyt fogolyként hurcoltak el.<sup>250</sup> A nap rettenetét „nyelv ki nem mondhatja, és senki megh nem számlálhattya.” A város alétlan hevert, évekig nem tudott felegyenesedni. A támadásból nemzetközi bonyodalom támadt, mert a Nándorfehérvári szerdár értesülvén a török kalmárok leöléséről, nagy lármát ütött, s a karlóczi béke megtörését hánytorgatta.<sup>251</sup> Rákócziék igyekeztek kihasználni a helyzetet, hiszen mi sem lett volna előnyösebb, mint a törököt a Bécs elleni küzdelemben fegyvertársnak tudni. A kísérlet nem sikerült, mert a Habsburg-kormány a legyilkolt törökök családját úgy kárpótolta, hogy a rablásban részt vett rácokra 2-2, a többi családra 1-1 forint harácsot vetett ki.<sup>252</sup> Az év végéig elhúzódó vizsgálat ideje alatt az alvajdák és a császári tisztek szigorúbb fegyelem alatt tartották csapataikat, s így újabb vállalkozásokról nem hallunk.

Kőrös város felverésében azonban újból részt vettek bácskai rácok, amint arról Rákóczinak 1708. július 24-én Károlynak írott leveléből értesülünk.<sup>253</sup> Ez azonban csak amolyan alkalmoszerű rajtaütés lehetett, mert szeptember 11-én intéznek komolyabb támadást a város ellen, amit azonban – okulva Kecskemét példáján – hősiiesen visszavertek a város lakói.<sup>254</sup>

Az 1709-es év jelenti a kurucok számára az utolsó nagy nekifeszülést, s ezzel párhuzamosan vidékünkön is megszokasodnak a harci cselekmények. Április elején Rákóczi engedélyt ad Károlynak, hogy a Bácskaságra vigye hadait, de figyelmezteti, hogy „élést” vigyen magával. Bottyán írására (az nyilván óva intette) nem kell hallgatni, mert ő ugyan a vak szemével meg nem látja, hogy honnan erednek és milyen hamar leapadnak a vizek.<sup>255</sup> Néhány nap múlva (április 9.) Baja körül gyülekeztek a rácok, de támadásukat megghiúsította a Bottyán jelezte tavaszi árvíz.<sup>256</sup> „Innen az Alföldön az Duna-mellékit az nagy árvíz elfogta, sok falukban nem is lakhatnak, Kalocsán alá által kellett menni nekik az Dunán; mind mezei vetéseket, mind az földben levő vermes életeket [elvermelt búzát], mind kívül az mi volt, az nagy víz elvette szegényektül. Tudom, elég éhelhalál leszen közöttök. Kalocsán Péter Uram nálam lévén mai napon, beszéllette: sok apró gyermek is holt az házokban az vízben, nem tudtak mihez kapni az szígyénység, magát vagy gyermekit oltalmazza előbben?”<sup>257</sup> Sükösd, Csanád, Kákony, Pandur, Szeremle a dunántúli magasabb partokra költözött, és az amúgy is leégett falut talán ekkor hagyták véglegesen ott a baracskaiak, s mai falu helyére költöztek.

Alighogy elmúlt a vízi veszedelem, a rácok újból háborgatni kezdték Kecskemét vidékét, április 21-én Cegléden ütöttek rajta.<sup>258</sup> Rákóczi erre Bottyánt küldi le, aki

<sup>249</sup> DUDÁS Gyula, 1889. 186-187.

<sup>250</sup> HORNYIK János, 1860-1866. IV. 184.

<sup>251</sup> MÁRKI Sándor, 1907-1910. II. 335-336., III. 5.

<sup>252</sup> RÁDAY Pál – MAKSAY Ferenc, 1961. 274-276.

<sup>253</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat, II. 339-340.

<sup>254</sup> IRHÁZI Ambrus, 1935. 80.

<sup>255</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat II. 463.

<sup>256</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat, IX. 653.

<sup>257</sup> Sötér Tamás levele Bottyán Jánoshoz. (1709. április 19.), ARCHIVUM..., I. sorozat, IX. 661.

<sup>258</sup> KOSÁRY Domokos, 1965. 61.

azután július első hetében már a Bácskában jár.<sup>259</sup> A pusztulás nagyméretű lehetett. Egy augusztus 16-án kelt levél keltezésénél pusztán ez a szó áll: Bácska. A környező néptelen pusztaságban egyszerűen nincs hely, ahonnan dátumozhatnák a levelet.<sup>260</sup> Augusztusban még egyszer s utoljára megpróbálják a Tisza-Duna közének déli végét megszerezni.<sup>261</sup> 17-én a nagyhírű, kuruc nótákból is jól ismert Balogh Ádám jött át Bogyszlónál a Dunán.<sup>262</sup> 28-án pedig arról tudósítja Bottyán titkos írásos levelében Bercsényit, hogy két nap múlva egy fordulást tesz a Bácskába, nyolc nap alatt pedig el is végzi küldetését.<sup>263</sup> Hirtelen megbetegedése, majd váratlan halála (szeptember 26.) megakasztották a további portyázásokat.<sup>264</sup>

A kurucok helyzete mind nehezebbé válik. 1710. márciusában Bercsényi levelet ír a fejedelemnek: a hajdú nyomorék, mert egész télen az utcákon vajt lyukakban, szalma és fa nélkül lakott.<sup>265</sup> Lassan-lassan már nemcsak Bácskából, hanem Pest megyéből is kiszorulnak a kurucok, területünk tehát kikerül a frontvonalból.<sup>266</sup> 1711-ben hosszú időre lezárult Magyarországon a nemesi – nemzeti mozgalmak korszaka, s a Habsburg kormányzati rendszer évszázadokra berendezkedett az egész országban. A szétfutott, sokat szenvedett lakosságunk a nagyobb hadműveletek elmúltával kezdett újra elhagyott helyére visszatelepülni, s egy negyed századnyi embertelen szenvedés után új életet teremt magának.

### Az új élet küszöbén

A Rákóczi-szabadságharc éveit nehezen élték túl Csanád lakói. Egy 1705-ös kimutatásban, mely ábécérendben tartalmazza a kálocsai érsekség falvait, hiányzik Csanád.<sup>267</sup> „A Duna-melléki, már sokszor elpusztult Solt vármegyében lévő ordasi, pathai, solti, apostagi, vecsei, szalkszenmártoni, tasi, dabi és dömsödi lakosok” 1706-ban magához Rákóczihoz folyamodnak pártfogásért, mert már többször felprédálták őket.<sup>268</sup> Eszerint a Csanádtól jóval északabbra fekvő falvakig felhatoltak a rácok, de ez nem jelent okvetlenül a község lakosainak pusztulását, akik az irdatlan ártéri erdőben és széles mocsárvilágban menedéket találtak. Sokszor a szomszédos helységek lakói fogadták be a menekülteket. A bácskai rácok kegyetlensége miatt megüresedett falvak lakói Bogyszlóra, Decsre, Öcsénybe és Pilisre vették lakásukat, majd a veszély elmúltával visszatértek eredeti lakóhelyükre.<sup>269</sup> Nem volt ez másképpen Csanád esetében sem, legfeljebb gyér forrásaink hallgatnak róla.

A harcok (pontosabban a kölcsönös vérengzések) elmúltával az állam is szerette volna megtudni alattvalóinak számát, ezért összeírásukat rendelte el, amit 1715-ben hajtottak végre, a csalások elkerülése végett – más megye kiküldöttei. Csanádon 21 családfőt találtak (3. sz. melléklet). Az összeírás két részből áll: a rovatolt táblázatba kerültek az adózó háztartásokra vonatkozó kérdések, míg az adott községet illető egyéb feljegyzések szövegszerűen követik a táblázatos részt, mindössze egy-egy

<sup>259</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat VI. 305., 312.

<sup>260</sup> A levél dátuma 1709. augusztus 16. ZIMMERMANN Rezső, 1909. 45.

<sup>261</sup> DUDÁS Gyula, 1896/a. 137-139.

<sup>262</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 716.

<sup>263</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat IX. 724.

<sup>264</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat X. 52.

<sup>265</sup> ARCHIVUM..., 1873-1935. I. sorozat III. 65.

<sup>266</sup> TAKÁCS János, 1941. 281.

<sup>267</sup> KÉLG Jogbiztosítási iratok. 24. vörös szám.

<sup>268</sup> SZAKÁLY Ferenc, 1969. 105.

<sup>269</sup> ANDRÁSFALVY Bertalan, 1975. 88.



bekezdéssel választották el a feleleteket. Célszerűnek látszott, hogy a rovatos részt külön közöljük, a szöveges részt pedig – elsősorban gazdaságtörténeti vonatkozásai miatt – itt ismertessük.

A királyi rendelkezés az egyöntetűség érdekében, közös mértékrendszer használatát írta elő.<sup>270</sup> Szántóföldeknél ez a „pozsonyi köből” volt, ami a gyakorlatban akkora terület, melybe egy „pozsonyi mérő”, vagyis 62,52 liter magot vetettek. Rétnél a „kaszás”-t használták. Egy „kaszás” egyenlő volt egy ember által egy nap alatt lekaszált rét területével. A szőlőnél a „kapás” szerepel, mely akkora terület, amit egy ember egy nap alatt megkapált. Acsády Ignác,<sup>271</sup> aki elsőként tette közzé e nagyfontosságú forráscsoportot négyyszögöltre is átszámította a fenti értékeket:

1 pozsonyi köblös szántó	= 1100-1200 négyyszögöl
1 kaszás rét	= 800-1200 négyyszögöl
1 kapás szőlő	= 94 négyyszögöl

A táblázatos részből kiderül, hogy négy család főnek nem találtak összeírni valót (Kasza Pál, Kenyeres Sámuel, Molnár Mihály, Tolnay János). Nyilván ők is éltek valamiből. Molnárnak a – nevéből következően – malma lehetett a Dunán. A többiek halászzattal, hajóvontatással tarthatták fenn családjukat, amire a szöveges részben van is utalás:

*„Észrevételek.*

*Ennek a birtoknak területén létező szántóföldek két vetésforgóra vannak beosztva, úgy hogy az egyik felük az egyik évben, a másik felük a másik évben szokott bevetésre kerülni. Jó időjárás esetén közepes terméshozamúak, árvíznek vannak kitéve.*

*A szénahozam általában silány. Nincs elegendő legelőjük, ezért Bács megyéből kénytelenek bérelni, miként szántóföldeket is.*

*Az egy kapás munkájának megfelelő szőlőjük többé-kevésbé egy urna bort szokott hozni. Egy urna bor 75 dénárért szokott elkelni.*

*Makkos erdejük nincs, tűzifájuk és saját szükségleteiket kiszolgáló puha fájuk azonban van.*

*Ez a község a Dunának köszönhetően részben halászzattal, részben bérhajózással fenntartását biztosítani tudja, mivelhogy dunai vizek veszik körül.”<sup>272</sup>*

Hogy az 1715-ös összeírás mennyire nem a tényleges állapotot tünteti fel, azt éppen a csanádi összeírás is bizonyítja. A széna valóban sásos lehetett, de a vizek lehúzódása után annyi terület állt rendelkezésükre, amennyit akartak. Az érsekség tilalmazta a disznók makkoltatását, csak pénzért engedte meg. De szerettem volna azt a kasznárt vagy erdőkerülőt látni, aki a szertesét kóborló konda nyomában tudott járni. Hiszen gyakran a gazda sem tudta számon tartani disznait, azok vaddisznókkal is pártottak, és megszorodva kerültek elő az erdőből. Történeti adataink vannak arra, hogy a Duna menti makkos erdőkben, mocsarakban mindig sok disznó nevelődött. Távoli falvak is hajtották már a középkorban ide sertésfalkáikat. A fehérvári

<sup>270</sup> DÁVID Zoltán, 1957. 149.

<sup>271</sup> ACSÁDY Ignác, 1896. 26. A szántóföld nagyságára vonatkozó adata téves. 1100-1200 négyyszögölnek a kassai köblössel bevetett terület felelt meg, mely a pozsonyi mérőnek kétszerese. Erre már többen rámutattak. BAKÁCS István, 1930. 125.; WELLMANN Imre, 1933. – A mértékegységekre LÉDERER Emma, 1923. 135.

<sup>272</sup> Az eredetileg latin nyelvű szöveg magyar fordítását Sulyok Ignácnak, egykori osztályfőnökömnek itt is megköszönöm.

prépost fegyveresei a szekszárdi apátság jobbágyainak 1000 anyadisznáját hajtották el erőszakkal. A tárgyaláskor az apátság 19 különböző falujából 450 károsult jobbágyot idéztek meg.<sup>273</sup> A disznó fajtájára ugyan nincs adatunk, de valószínűleg a régi réti (ártéri) sertésről van szó, amely a mohácsi vész után a Dráva-vidékéről terjedt el. Sörtéi gyérek, gyakran fekete színűek voltak.<sup>274</sup> Az emlékezés és a hagyomány a régi disznók vadságáról szól.<sup>275</sup>

Nem beszélünk még a lovakról, juhokról, kecskékről, tehenekről, ökrökről, amelyekből igencsak sok lehetett. A méhek, a vadgyümölcsök is megkönnyítették az élelmes csanádiak életét.

Az 1715-ös összeírás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért 1720-ban újabb összeírást rendeltek el.<sup>276</sup> A kalocsai érsekség területén összesen 14 településen találtak lakosságot. Igen kicsi a zsellérek száma. Néhány szomszédos község adatai:

Faluk	1715		1720	
	jobbágy	zsellér	jobbágy	zsellér
Benedek	9	2	10	3
Bogyiszló	22	-	42	4
Csanád	21	-	45	12
Kákony	18	-	25	-
Pandur	22	-	17	10
Szeremle	25	-	44	-
Sükösd	18	-	57	3

Csanád szépen gyarapodott, lakói 21-ről 45-re szaporodtak, tehát kétszeresénél is többre az 5 év alatt (4. sz. melléklet). Ez természetesen csak bevándorlással képzelhető el. Ezt támasztják alá a családnévek is: Matkó, Tolnay, Gombos, Lévy, Csekey. Megjelennek a zsellérek – eléggé nagy számban. Nem is lett volna értelme az irtásföldek feltüntetésének az összeírásban, hiszen évről évre annyi szárazzá vált területet törtek fel, amennyit meg tudtak művelni állataikkal. Ez tehát évről évre változott. Természetesen benne volt annak a kockázata, hogy áradáskor előnti a gabonát a víz, vagy kénytelenek állataikkal legeltetni a zöld termést. A jobbágytelkek száma majdnem háromszorosára növekedett. Réjtjük 23 1/2 kaszás nagyságú. A szőlők esetében több áthúzott tétel van. Hogy ez pontosan mit jelent, arra nem sikerült rájöttünk. (lásd: Matkó Mátyás, Matkó Mihály, Kenyeres Sámuel, Gyenes György, Gombos János, Toth Illés, Molnár Mihály, Ferencz István esetében). Minden esetben olyanoknál, akiknek sem földjük, sem réjtjük nem volt, azaz zsellérek voltak. Esetleg Decsnél írták össze őket? Varga Mihály 1 1/2 kapás szőlőjénél az 1-es elmaszatolódott, vagy szándékos kivakarás. (Általában megállapítható, hogy az 1720-as összeírás gondatlanabb az 1715-ösnél.) Sok az áthúzás, törlés, tinta elmaszatolódása. Hogy ez szándékosan történt-e, azt nem tudjuk. Ha Bakács<sup>277</sup> és Wellmann<sup>278</sup> megjegyzése helyes, akkor mindennek a felét kell vennünk. Gazdaság-

<sup>273</sup> HOLUB József, 1958. 28.; A sertésekből folyó jövedelem nagyságát jelzi, hogy a XIV. században a szekszárdi nemes apátság jobbágyai a sertéstized eltörléséért folyamodtak. FRANKÓI Vilmos, 1879. 20.

<sup>274</sup> GAÁL László, 1966. 318.

<sup>275</sup> RUDOLF trónörökös, 1890. 231.

<sup>276</sup> PML IV. 23.a. CP I. 3. A szöveg magyar fordítását Sulyok Ignácnak itt is megköszönöm.

<sup>277</sup> BAKÁCS István, 1930. 125.

<sup>278</sup> WELLMANN Imre, 1933. 43. jegyzete.

történetileg érdekes, hogy 1715-ben már felbukkan a Paprika családnév. 1720-ban két család is van, aki erre a névre hallgat. Eddig 1729-ből volt a legkorábbi adatunk a Paprika családnévre nézve.<sup>279</sup> Szegeden is később bukkan csak fel.<sup>280</sup> (Népesedési szempontból külön tanulmányban kívánjuk feldolgozni az adatokat.)

A szöveges rész itt sem hiányzik az összeírás végén:

„Észrevételek:

*A községnek két vetésforgóra osztott szántóföldjei vannak, melyek váltakozva vethetők be. Művelésükhöz háromszoros szántás szükséges, mely hat vagy nyolc ígás állattal végezhető el, közepes termés esetén 4 vagy 5 köből terem. A terület azonban árvíznek van kitéve.*

*A rétek egy kaszás után egy szekér sással vegyes szénát teremnek. Szárazság idején elegendő legelőjük van. Bérbevett ingatlanuk Bodrog vármegyében található.*

*Vannak sík területen fekvő szőlők, melyek egy kapás után két veder bort teremnek, melyből egy vödörnyi 85 krajcárért adható el.*

*Termékeiket a kicsinyben eladás fáradságos hasznával tudják értékesíteni. Faízásra pedig a fűves cserjéseket használják.*

*A borkimérés féléven át biztosít hasznot.*

*Kereskedést vagy üzletelést nem űznek, viszont tenyészállatok kicsiben való eladásával segítenek magukon.*

*A többi jövedelem – a Dunán kívül [halászat?] a település kezében van”.<sup>281</sup>*

A sárközi helytörténeti kutatásnak nagy szerencséje, hogy az egyházi földesúr, új érsek vagy felelős tisztartó hivatalba lépésekor számba vették alávett népeiket, paraszti használatban lévő birtokaikat és évenkénti rendszeres jövedelmeiket. A kalocsai érseki uradalom területén ilyen vagyoni- és jövedelem-felmérés (urbárium) 1725-ben készült. Ennek adatait Bárh János feldolgozta.<sup>282</sup> Minket természetesen csak a Csanádra vonatkozóak érdekelnek. (5. sz. melléklet).<sup>283</sup> Előljáróban megállapíthatjuk, hogy az 1725-ös urbárium minden eddiginél részletesebb. A falu gazdasági erejét ez tükrözi a legjobban. A bírón kívül (Lazar János), aki terhes tisztségének viselése fejében nem adózott, 48 gazda van a faluban. Az 1720-as 45 fővel szemben ez nem számottevő gyarapodás. Az urbárium fejlécei magyar nyelven íródtak, de a lakosok nevét fordítva, latinosan tüntették fel. Zömmel helyi születésűek. Fennáll azonban annak a lehetősége, hogy az összeírtak egy-két generációval előbb élt őse máshonnan költözött Csanádra, vagy beházasodás történt. A legtöbben Szeremléről jöttek a településre: 4 családfő. Baranya megyéből ketten, Tolnából ugyancsak ketten származnak, viszonylag közeli falvakból (Decs, Bogyiszló). Összesen 8 „beköltözött” személy van tehát a 41 helybélivel szemben. Mind jobbágyok, Acz János kivételével. Tehene szinte minden gazdának van. Ökre már nem mindenkinek, de akinek van, az kettő-négy-hat ökröt tart. Az 1720-as összeírás szöveges részéből az is kiderül, hogy szántani hat, vagy nyolc ígás állattal szoktak, akinek ennél kevesebb ökre volt – ez képezte a lakosság zömét – az kénytelen volt összefogni mással (cimborába szántani). Lova hozzávetőlegesen a gazdák felének volt csak. Zömének egy vagy kettő, Kis Istvánnak három, Fölső Istvánnak hat. Nekik van a legtöbb ökrük, tehénük, sertésük is. Nyilván a falu legmódosabb gazdáik voltak. Ezt erősíti a méhkasok száma, a szénaboglyák száma és a búzatermés is. Érdekes a juhek és kecskék teljes

<sup>279</sup> BÁLINT Sándor, 1962. 15.

<sup>280</sup> KOVÁCS János, 1901. 173.

<sup>281</sup> PML IV. 23.a. CP I. 3. A latin szöveg magyarra fordításáért Sulyok Ignácnak mondok köszönetet.

<sup>282</sup> BÁRTH János, 1974. 315-316.

<sup>283</sup> A táblázat lelőhelye: DÓKA Klára, 1997. 143. 62. táblázat.

hiánya. Egyes helyeken a földesúr eltiltotta a kecsketartást. Főleg szerbek tartották: „A rác, ha szabad neki, tej miatt kecskét tart. Van falu, ahol százanként találtak.” – írják Baranya megyéről.<sup>284</sup>

Új vonás, hogy elég nagyszámú méhkas van a lakosság birtokában. A méhek tartása nagy valószínűséggel még nem tervszerű tenyésztő tevékenység. Eleinte a mézért az emberek a természetben vadon élő, a fák odvában meghúzódozó méheket keresték meg és tőlük vették el a lépeket. Ez minden esetben a rovarok füsttel való elpusztításával járt. Csanádon nyilván a fejlettebb erdei méhtartás volt divatban. Ennek lényege, hogy az erdőben megtalált méhcsaládot nem ölik meg, hanem csak füsttel elkábítják a méheket, és csak a lépek egy részét szedik ki. Így azok áttelelnék, és jövőre újra kiszedhető a méz. Az erdei méhes fát a megtaláló rendszerint tulajdonjegyvel látja el, hogy más ne nyúljon hozzá. A pozsonyi mérőben kifejezett búzavesztés az 1720-ashoz képest (68 1/2) 253-ra növekedett, tehát több mint négyszeresére.

Nézzük meg néhány környékbeli falu jobbágy-zsellér arányát:

Település neve	Jobbágy	Zsellér
Csanád	49	1
Kákony	20	-
Pandur	26	-
Sükösd	48	-
Szeremle	26	35

Csanád nagyságát Sükösd közelítette meg leginkább, de ez is alatta marad a csanádi jobbágyok létszámának. Zsellérje viszont – Szeremlén kívül, ahol feltűnően nagy a zsellérek aránya – csak Csanádnak volt. Igaz csak egy; ez elenyészően kevés.

Egyértelműen megállapítható, hogy 1711 után a környező falvak népe túljutott a vészterhes időkhöz, s ha eleinte lassan is, ám egyre fokozódó ütemben gyarapodott. Szépen tükrözik ezt a folyamatot a minden évtizedben megejtett dicalis összeírások.<sup>285</sup> Emberközelié válik a kép a rendelkezésünkre álló úrbéri szerződésekből, melyek közül többet ismerünk. Valamennyi közül a legkorábbi: az 1741-es, melyet szó szerint érdemes közölni:

#### *A Csanádiak Új Censussuk iránt való Projectum*

*Primo. Minden ház vagy Gazda az bizonyos napokon kívül való Gyalog, és Marhákkal teendő Roboták meg váltásáért, az Magyar Ado, Csap, és Fonyo Pénz, ugy Hajdu fizetésén, és más mi aprólékos eddig tartozó Censu, Konyhára való egy Borgyun, Baromfi, és Tojássokon kívül Esztendőre két Terminusra, ugy mint Szent Mihálynapkor, és első Martiuskor, és minden halasztás nélkül, hogy tegyen le 4, seu Négy Forintot, az Zsellér pedig két forintot.*

*2-do. Tartoznyi fog minden Gazda az maga facultasi szerint Esztendőt által Robotalnyi Tizennégy Napot, az az, a' Marháttal Gyalog, és az Marhás, az az ökrös ökrejvel, lovas lovajval, az Zsellérek pedig hét napot.*

*3-tio. A Falu az maga költségén fog tartanyi az Méltóságos Uraság Szolgálatyára, Calocsán Esztendőre két Esztendőre, egy Bérest egy jó négy ökrü szerével, ugy ha valamely ökör megsántulna vagy meg öregednék, aztat vissza hogy*

<sup>284</sup> HAAS Mihály, 1845. 32., 54.

<sup>285</sup> BÁCSCAI Vera – MUZSNAI Lászlóné, 1965-1969. II.

vegyék, és helyette ismét más szolgálatra valót álítsanak, ha pedig történet szerint meg döglének valamelyik, ugysis mást helyette külgyenek.

4-to Tüzre valo fát fognak minden Esztendőben, az szokot mérték szerint, ugymint: 7 Schuch magassányit és 3 1/2 Schuch hoszányit vágnyi, és vagy Hajosra, vagy Calocsára az Tégla házhoz hordanyi, száz ölet, Idest 100, nem külömben.

5-to Jó Magyar Országí Baglya szénát föl takarítanyi és bé hordanyi 100.

6-to Kötelessek nem tsak az mogoktul obvenialando mindenféle Désrát és Kilenczedet az mezőben öszve hordanyi és bé raknyi, az szemet az Granariumban vinnyi, hanem midőn az Urasság aztat distrahalya, vagy föl felé küldenyi kívánná, az Granariumbul az Dunára az hajora hordanyi, az az azon szemet, az melly magoktul essik.

7-mo. Aratásnak Idejin Tartoznak le aratnyi az Urasság Buzajabul huszonhat jó kévéü köröszöt száz ötvent. Jó nagy kévéü Nádat 2000, és fonnyi való veszöt jo kévét 500.

8-vo. Esztendöt által Tartoznak adnyi vagy Györré, vagy Pestre, vagy Szegedre három vagy 4 lovu, vagy négy ökrü szekeret kettőt, vagy ha magok körül rendelnyi nem akarnának, pénzen fogadnyi.

9-no. Minden Esztendőben fognak adnyi két hajora, vagy Budára, vagy Pestre Tizenkét Embert, az az mindenik vagy Fás, vagy Buzás Hajora hat hat Embert.

10-mo. Az Cathedralis Calocsaj Templom, és Canonok Urajmék Házok építésére tartoznak magok költségen tartanyi és fogadnyi az kűmíves vagy Ácsok mellé egy Zsoldost, és akor azonnal mihelyest Tavaszal az munka kezdődik, öszig bé álitanyi.

11-mo. Ha történnék, hogy eő Excellentiája Sükösdre és onnéd Bajára, vagy Bajáarul fölfelé menne, és valamely forspont lovakra volna szüksége, tehát azokal secundalni tartoznak, nem külömben az Dominiumbéli Tiszt Urajmékot, vagy az Hajdukat, ha az árvíz miatt gyalog nem mehetne, és az Urasság dolgában sietve küldetnének kocsin, vagy csonikon promovealni az Dominiumbéli Tiszt Urajmék Comiisiójára; valamint hogy, ha az hajduk közül egyik vagy a' mássik az határokat vagy Dunaj Szigeteket vagy Erdőket Circulalni küldetnék, azok mellé Csonikot és egy vagy két Embert segítségül adnyi. Duna Áradásakor pedig az Urasságot egy vagy két jo Csonikal segitenyi.

12-mo. Az Pálinka kortsma marad az méltóságos Urasságé egész Esztendeig, az Bor korcsma pedig hat holnapig, ugymint: a' 1 Aprilis, usque ultimum inclusive oktobris, és fogják, az szükséges Pálinkát és bort magok hordanyi, és az Üress hordókat, oda a' honnéd el vitték ismét jó gondvisselés alatt vinnyi, valamint az eő Excellentiája és Tiszt Urajmék leveleit, ugymint az Currenseket, és Comissiókat halasztás nélkül promovealni.

13-tio. Az Méltóságos udvart az Vajassokbul fognak secundalni tehetségek szerint, és a' mint az Parantsolat magával hozza azon konyhára valo halat, vagy szárazon, vagy laitban Hajosra, vagy ha az szükség ugymint hozná magával, Calocsára hoznyi az robotán kívül. Azon kívül fognak observálni mindent a' mi az szofogadást illeti, Tiszt Urajmékot meg böcsülnyi, az határokat manutendálni, az Mak és Gyümölcs termő fa vágástul Indultum nélkül magokat önyi az régi dictalt büntetés alatt, egyszoval mindenben az Méltóságos Uriknak Térdet fejet hajtani, és semmiben contravenialnyi.

*Ha azért ezen Punctumokhoz magát az helység accomodalnyi akarja, tehát Stal ezen contractus az mostanyi Szent György naptul fogva, és ha Eő Excellentiája kegyelmes Urunk vissza jövend szerencsésen Pozsonybul, tehát fogia kiadnyi az maga saját kezi írása és Pöcsétye alatt.*

Calocsan, die 24 Mensis Április 1741  
Récsi János Praefectus<sup>286</sup>

A fenti szerződés lényegében egy tervezet, melyet Récsi János érseki felügyelő írt alá és látott el pecsétjével, mivel Patacsics Gábor érsek Pozsonyban volt. Az érseki aláírással ellátott változatot nem ismerjük, de a szerződés bizonyára érvénybe lépett, hiszen a csanádiaknak aligha lehetett más választásuk, minthogy alkalmazkodtak a sokrétű és szigorú előírásokhoz.

Az új érsek, Batthyany József néhány évvel az úrbérrendezés előtt, 1761-től kötött szerződést az uradalmához tartozó jobbágypalvakkal (Kalocsa, Uszód, Miske, Lak, Dusnok, Nádudvar, Bogyiszló Sükösd, Csanád, Kákony, Csávoly, Szeremle). A 20-21 pontból álló szövegben meghatározták az évente két alkalommal fizetendő cenzust, a gabonatedet és kilencedet, az állatok után járó természetbeni adományokat, a „hosszúfuvart”, az épületek karbantartását, valamint az erdők használatára vonatkozó előírásokat.<sup>287</sup> A falu lakói ebben egyeztek meg Hajóson kelt újabb szerződésben, hogy a robotot pénzből, egy összegben váltják meg, mert ez előnyösebb volt rájuk nézve. Az érsek pedig beleegyezett, hiszen így biztos jövedelemhez jutott, be is látta: „hogy Sárközi tartományban az Ár vizek miatt sok gátlást és hátramaradást kölletnék a szegénységnek szenvednie.” A természetbeni szolgáltatást azonban kérte, az alábbi mennyiségben:

Tüzre való fát	50 1/4 ölnyit
Ki főzött vaját	50 1/4 funtot
Kappant	101 darabokat
Csirkét	101 darabokat
Tojást	603 darabot
Hosszú fuvart	12 1/2
Borjút	1 5/8

Az uraság tisztjének engedélye nélkül senki nem építhetett házat, illetve a házak szaporodtával a census is szaporodott. Csanád helység nevében Eötvös Ferenc hites jegyző (notárius) írta alá a szerződést, és a falu pecsétjével hitelesítette azt.<sup>288</sup>

Miután Mária Terézia az 1764-65-i országgyűlésen nem tudta keresztülvinni a földesúri kisajátításnak és kizsákmányolásnak állami felügyeletét, rendeleti úton szabályozta a földesúri terheket és a jobbágy birtokállományát. A be nem vallott cél

<sup>286</sup> BÁRTH János, 1997. 105-107. Eredetije KÉLG Kontraktusok. Úrbéri. Csanád. A szövegbe több fogalomhoz magyarázatot kell fűznünk, mert az másképpen nem értelmezhető. A szöveg sorrendjében haladva: census = füstpénz. A jobbágy rendes pénzbeli tartozása földesurának. Házak (kémények) után vetették ki, ezért házas zsellérek is fizették. Terminus = határidő. Facultas = tehetség. A jobbágy gazdasága folytatására való képesség. Robot = úrdolga. A jobbágy földesurának teljesített ingyenmunka. Schuch = láb. Lényegében nem az egész láb, hanem annak alsó része: a talp. Többfélélt ismerünk, általában 28-35 cm. Obveniál = jut, jár valakinek. Distrahál = elad, értékesít. Gránium = magtár. Cathedrális = székesegyház. Forspont = erőfogat. Promoveál = továbbvisz. Dominium = uradalom. Circuliál = körüljár. Cursus = körözüvény. Commissio = megbízatás. Observal = tekintetbe venni. Manutendal = védelmez. Indultus = engedély nélkül. Contraveniál = ellenkezés. Accomodal = alkalmazkodik.

<sup>287</sup> KÉLG Jobbiztosító iratok.12.; DÓKA Klára, 1997. 146.

<sup>288</sup> KÉLG Kontraktusok. Úrbéri. Csanád. Közli: BÁRTH János, 1997. 127-128.

az állami adók biztosítása volt. Az úrbérrendezés kezdő lépéseként magukat a jobbágyokat kérdezték ki. A kilenc pontból álló válaszokat jegyzőkönyvbe vették. Az egyes kérdőpontok után következnek a feleletek.

1. *Vagyon-é vélemény urbáriumjok, s ha vagyon, minéműen és micsoda időtől fogva hozatott bé?*

*Ad 1<sup>um</sup> Urbárium nálunk nincsen, hanem Contractus szerint (:a' kit itten in paribus Sub Nro 7<sup>mo</sup> producalunk:) adózunk.*

2. *Ahol pedig semmi urbáriumok akkoráig nem voltak, contractus szerint-é avagy bevett szokás és usus az jobbágyi robotok tététek? És olyatén robotáknak pediglen ideje mioltától fogvast kezdődött és vétegett bé? Nem de talán a mostani contractusnak előtt más urbáriumok voltak? És mikor kezdődött mostani robotolásnak módgya?*

*Ad 2<sup>um</sup> Fent írtt Contractus szerint szoktunk 84. Boglya szénát takaríttani, és az hova az Uraság parancsollya oda hordani; Hasonló képpen 84. öl fát meg vágni, és azt-is vagy Bajara, vagy Hajósra bé hordani, hogy ha pediglen töb fára szüksége vagyon az Urasagnak, tartozunk á proportione vágni, és be hordani minden ölit a' xr. 30. vagy Árendánkban imputatattván, vagy pedig Kész Pénz fizetés mellett az melly fát többnyire István megyei Ser Házhoz (:melly ide kért mért föld:) hordgyuk. Azon kívül tölünk essett Désmabeli Gabonának forgatassara, szelelessére, és Rostallassara, embereket adni, nem Külömben ha el adatik Hajora is szekreinken ki hordani kötelesek vagyunk és egy Hajdunak Conventioját esztendönkint 36. forintbul állót pénzfel fizettük. A' midőn pedig valamint a' Mlgos Uraság épített mindenkor egy Zsoldost adunk mint más helységbeliek; Mint hogy pediglen számot reá nem tartottunk, mit Költöttünk ara nem tudhatyuk. Az Helység Kocsiját is olyanra tartyuk, hogy midőn Uraságnak szüksége vagyon rea és a Rend vagy is sor reánk jön azt szoktuk küldeni; ugy nem Külömben az midőn Pestre menet Mlgos Földes Urunk Két Termisnusra mindenkor, egy 3. lovu Kocsival, és 4. Hamos lóval tartozunk ő Excellentiajanak szolgálni. Azon kívül 600. kéve veszőt, ugy 300. szál karót esztendönkint vágni, azt is hova parancsoltatik el hordani, és süvényekre fel fonnai, Ugy nem Külömben 1500. Kéve Nádat is meg vágni, és bé hordani Kötelesek vagyunk. Ezeket pediglen mind Contractus szerint cselekszük. Ezen Contractus előtt néhai Mlgos Patacsics Érsek ő Excella ideiben, minden Gazda Esztendönként 14 Napot, hol Marhaval, hogy gyalogul Robotáltt, és minden Háznak 4. fíot fizettünk, az után Mlogos Csáky Miklós ő Excella ideiben 20. Napot Robotoltunk, és egy Bérest négy ökörrel Vasas Szekérel Kalocsán esztendőt által tartottunk, az után pediglen azon fellyebb producaltt Contractusra mostani Keyelmes Urunk ő Excellentiajaval léptünk.*

3. *Ahol semmi urbariumok és contractusok nincsenek, a szokott és ususba vett jobbágyi adók miből állók; ezen föllyül mikor és mi moddal az ollyatin szokásba vett robotok kezdődtek?*

*Ad 3<sup>um</sup> Fellyebb meg írtt mód, és Contractus mellett az ótatul fogva tartattunk.*

4. *Minden községnek micsoda és minémű haszonvétele, úgy ellenben micsoda kárára szolgáló állapot határiban vannak?*

*Ad 4<sup>um</sup> Uj Szöllőt kezdettünk építteni, Épületre, és Tüzre való fánk is vagyon az Uraság engedelmivel, Nád vágásunk szabad, Malmunk a' Dunán, mikor ideje vagyon Halászatunk, fél esztendeig Bor árultatásunk is szabad, Dunához fél órányi distantiára lakunk: Só alá is Szegedre járunk mellyet Bajai Só Házhoz Hordani szoktunk, Veteményes, és Gyümölcsös Kerteink is Vannak, Marhának való legelő Mezők Képpesen, és Mészárszékünk is vagyon, ugy Makkolásunk is a' midőn meg terem 12. xczart szoktunk fizetni egy sertéstül. Ellemben pediglen leg nagyobb Ká-*

runkra szolgál Dunának áradássa, melly a' Mezőnket, de kivált Kaszálónkat annyira el lepi, hogy semit sem Kaszálhatunk, gyakorta pediglen Kész szénánkot is Boglyával el viszi, Veteményes Kerteinket el boríttya, és haszontalanna teszi munkainkat. Sertéseinket, és Szarvas Marhainkat sokszor belé fulasztya, fő képpen a' jég-víz árja. Másodszor szántó földeink igen Homokossak, ugy hogy ha száraz, és szeles Esztendőök vannak elég kevés hasznát veszük vetéseinknek. Harmadszor: mint hogy igen lapály földön lakunk, sok Hidakat, s Töltéseket kell csinálnunk.

5. Hány és micsoda szántóföldeket és réteket egész ház helyes jobbágy bír, egy hold föld hány posonyi mérőre való, és réteken maga ideiben sarjut kaszálni lehet-é?

Ad 5<sup>um</sup> földeink két Ugar szerre lévén, egész Ház-helyes Gazda Esztendőnként mind Őszi, Tavaszt egybe számlálván el vethet 30. Posonyi Mérőt; és azon kívül Ugarnak marad 27. Posonyi Mérő alá való, És a' midőn Vitztül menten maradhat a' Rétiünk 10. szekérre való szénát takaríthat. Sarjut pedig nálunk nem lehet, nem is szoktunk kaszálni.

6. Egy jobbágy által hány napi és minémű robot, mennyi számú vonyó marhával eddiglen az uraságnak tétődött, és az menetelek az jöveletekkel az jobbágyinak számloltatott, az robotban vagy sem?

Ad 6<sup>um</sup> Contractusson kívül semmi némű adózást, és Robotot nem teszünk.

7. Az kilenczed eddiglen és micsoda időtől fogvást mikből adatott és azon kilencednek kiadássa azon vármegyebéli más domíniumokban szokásban vagyon-é? És miket még az jobbágyok más adó fejében esztendőnként magas földes uraságnak adott, és jelesen az adók és ajándékok az földes úr által akár kész pénzben, akár naturálékban miből állók?

Ad 7<sup>um</sup> Minden féle Őszi, és Tavaszi Gabonabul, és Gyümölcsökből Kilencedzet, és Tizedet ki szoktuk adni. Más Uraságok pedig itt a' N. Vármegyében miképpen Désmálnak mint hogy gondunk rea nem volt, nem tudhattuk, és más Különös adó feiben az Uraságnak egyebet nem adtunk, hanem az ki a' fent jelentett Contractusban specificálva vannak.

8. Hány pusztá ház helyek vannak minden helységben, melly időtül fogvást, és mi okbul pusztultak el, és ki által birattatnak?

Ad 8<sup>um</sup> Itt az Hellységben egy Pusztá ház sincsen.

9. Az jobbágyok szabadok-é vagy örökösök?

Ad 9<sup>um</sup> Mink szabad Jobbágyok vagyunk, és mikor tettük, lakását máshová veheti.

Matko Mihály Fő Bíró saját kezem + vonása

Paprika István saját kezem + vonása

Vén Ferencz Helység Notariussa m.k.<sup>289</sup>

Csanád népe 1770-ben megváltja pénzben a dézsmát és néhány ún. kisebb királyi haszonélvezetet, mellyel a földesúrnak tartozik. Kibérlik a kocsmát, mészárszékét és a bordézsmát 210 forintért, pénzben fizetik a bárány és méhek után járó dézsmát (100 Ft). A nádvagást úgy engedi meg az érsek, hogy minden kilencedik kéve a földesúré, halászni is lehet, de a fele hal az érseké, rőzsét a „Kis Gemes”-ben (Gemencz) gyűjthetnek.<sup>290</sup>

Az új érsektől, Patacsics Ádámtól, pénzben megváltják a robotjukat. A gyalogos robotért 10 krajcárt, az igásért 20 krajcárt fizetnek. A bor, sör és pálinka árulástát bérbe veszik. A további pontokban a nádvagást, fagyújtást, korcsmáltatást veszik

<sup>289</sup> NOVÁK László, 1979. 516-517.

<sup>290</sup> BÁRTH János, 1997. 128-130.



bérbe. Összesen 2553 Ft-ot fizetnek.<sup>291</sup> Lényegében a korábbi szerződést ismétlik meg az új érsekkel. Növekvő gazdasági erejüket mutatja az, hogy egyes gazdák is bérelnek a szomszédos Kákony helység határából gabonakilencedet és gabonatedet pénzért. Például Eötvös Ferenc nótárius.<sup>292</sup> Megjelenik az első csanádi boltos is Demeter Pál személyében, aki a kereskedés jogát szerzi meg 25 Rénes<sup>293</sup> forintokért árendába.<sup>294</sup> Bérbe veszi a község a Major-szigeti és Gemenc-szigeti makkoltatás jogát 26 Rénes forintért.<sup>295</sup> Csanádon külön volt az érsekségnek ispánja, amit egy kéményseprővel kötött szerződésből tudunk. Az érsekség területén lévő összes kiséprendő kémények között szerepel a szentistváni kerületben „Csanádi Ispány lakása” is.<sup>296</sup>

Az érsekségi falvakban 1785 körül került sor a II. József-féle kataszteri felmérésre. A ránk maradt térképlapok rendkívül becses forrásai helytörténetünknek. A térképszelvények pontos tájékoztatást nyújtanak a talajviszonyokról, az erdők és mocsarak kiterjedéséről, a településekről, szállásokról, tanyákról, majorokról. Néha a környék múltjáról is, mivel feltüntetik a régi erődítéseket, elpusztult templomot. Csanád a XIII. collone, 31. sectio 2. sorszámú szelvényen szerepel. A térképek kifejezetten katonai célból készültek. A térképen nem ábrázolható adatokról (épületek anyaga, vizek mélysége, ivásra alkalmas volta, erdők állapota, fafajták, utak minősége) külön leírás készült. Csanádról a következőket jegyezték fel:

1. A községnek a szomszédos helységtől való távolsága órákban Sükösd 1/2, Kakon 1, Baja 1 3/4
2. Szilárd épületek.  
Egy református temploma van és egy Warosháza. Egy része a falunak a XIII. collone 31. sectio lapjára megy át.
3. Ha a Duna kiönt, az egész környék több napon át víz alá kerül.
4. Erdők.  
Kevés erdeje van, és csak a Duna mentén található.
5. Rétek, mocsarak  
Rétek kizárólag a mocsarakban találhatóak az árvíz levonulása után, melyek sohasem száradnak ki.
6. Utak minősége.  
Az utak igen rosszak, esős idő esetén teljesen használhatatlanok.
7. Környező hegyek.  
Baja felé homokdombok találhatóak.<sup>297</sup>

Ezekből és az érseki levéltárban őrzött, 1810 körül készült nagyalakú térkép alapján pontosan tudjuk a régi Csanád helyét. A vizekkel át- és átszabdalt területen igen bonyolult eligazodni, a mára már jórészt eltűnt Duna-ágak között. A Vajas – az egykori Csanád felett – két ágra szakad, és csak az egykori Csanád alatt egyesül. A nyugati ágat kis Vajasnak hívták. Az így létrejött szigeten volt a község, illetve annak szétszórt házai. Nagyjából a közepén volt a református templom. A házak között gyalogösvények vezettek. A szigetre csak három kis fahídon lehetett eljutni. Az

<sup>291</sup> BÁRTH János, 1997. 130-132.

<sup>292</sup> BÁRTH János, 1997. 161-162.

<sup>293</sup> rajnai forint

<sup>294</sup> BÁRTH János, 1997. 225-226.

<sup>295</sup> BÁRTH János, 1997. 258.

<sup>296</sup> BÁRTH János, 1997. 288.

<sup>297</sup> EPERJESSY Kálmán, 1979. 609.

egyik északkeleten volt, és a Sükösd felé biztosította az összeköttetést. Keletről két hídon is át kellett kelni a Vajas mellékágain. (6. sz. melléklet) Ma a régi falu vagy ahogyan a csanádi öregek emlegetik az Ófalu – jórészt a Duna medrének helyén van, kis csücske esik csak a Duna keleti partjára, a révcvárda feletti részen. A jelenlegi révcárdától délre lévő kubikgödörben is középkori cserepeket találtunk.<sup>298</sup> A falu lakosai innen telepedtek fel 1806-ban jelenlegi helyükre. De ez már egy új fejezete a község történetének.

---

<sup>298</sup> A Nemzeti Múzeum egy XIV. századi fokost kapott innen. JELENTÉS..., 1907. 57. – 1938-ban ifj. Cserba György ajándékozott a bajai múzeumnak bronzfülönfüggőt, kocsíalkatrészeket, vassarlót. A fülönfüggő csontváz mellől került elő az Érsekszanádi hajóállomás szakadékanál. BVM SZN II. kötet 1270., 1271., 1272. 1-38., 1273. 1-2., 1274. 1-4., 1275., 1276. 1-2., 1277.; 2466. 1-23., 2468. 1-41. BVM 54.9.9.-54.9.27. MNM leltárkönyve 38/1890. „A Csanádi határban a töltést csinálták, üveg-edényt ástak ki apró ezüstpénzekkel Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos idejéből. Ilyen gyakran több százra menő leletek nálunk éppen nem ritkák, és talán az ország akkori háborús állapotával meg-egyeztethetőek. Az üveg edényt, melyben az érmek találtak, a solti járás főszolgabírája, Földváry Mihály a m.n. múzeumnak küldé be.” RÓMER Flóris, 1869. 199.

## Bibliográfia

- ACSÁDY Ignác  
1896 Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Budapest.
- 1899 A karlováci béke története, 1699. Budapest.
- ANDRÁSFALVY Bertalan  
1965 A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Pécs.
- 1973 A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. Budapest.
- 1975 Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In: TTT. 7.
- ARANY Dénes – CSÉCSY István  
1990 A decsi református egyház története. Decs.
- ARCHIVUM...  
1873-1935 Archivum Rákócziánium, II. Rákóczi Ferenc levéltára. 1-12. Buda-Pest.
- ARNETH, Alfred Ritter von  
1858 Prinz Eugen von Savoyen. 1-3. Wien.
- BACHÓ László, Dezséri  
1941 Gyöngyös város a török hódoltság idejében. Gyöngyös.
- BÁCSKAI Vera – MUZSNAI Lászlóné  
1965-1969 A területi állami levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. 1-3. Budapest.
- BAKÁCS István  
1930 Trautsohn herceg regéczi uradalmának terméseredményei a XVIII. században. In: A regéczi uradalom gazdálkodása a VIII. században. Budapest.
- 1957 A dicalis összeírások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 51-81.
- BÁLINT Sándor  
1957 Szegedi szótár. 1-2. Budapest.
- 1962 A szegedi paprika. Budapest.
- BÁN Péter  
1989 Magyar történelmi fogalomtár. 1-2. Budapest.
- BÁNKÚTI Imre  
1957 Az alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után 1526-1527. In: AUSzhist.
- BÁRTFAI SZABÓ László  
1938 Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. Budapest.

- BÁRTH János**  
1974 Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népese-  
déstörténetében. A kalocsai érseki uradalom 1725. évi  
urbáriumának népesedéstörténeti tanulságai. In:  
Cumania. 2. 285-329.
- 1975 Fajsz népessége a XVIII. század közepén. In:  
BKMM. 1. 81-131
- 1997 Kalocsai kontraktusok. Kalocsa
- BÁTHORY G. Mihály**  
1664 Hangos trombita. Debrecen.
- BENCZÉDI László**  
1963 A „vitézli rend” és ideológiája a Thököly-felkelés-  
ben. In: TSz. 6. 33-43.
- BIHARI József**  
1994 Érsekcsanád címeréről, zászlójáról, pecsétjéről.  
Érsekcsanád.
- BOGDÁN István**  
1987 Régi magyar mértékek. Budapest.
- BOROSY András**  
1983-1987 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyve-  
inek regesztái, 1638-1711. 1-5. Budapest.
- BOROVSKY Samu szerk.**  
1909 Bács-Bodrog vármegye. 1-2. Budapest.
- BÖHM Lénárt**  
1867 Dél-Magyarország, vagy az úgynevezett Bánság kü-  
lön történelme. 1-2. Pest.
- BUNYITAI Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János**  
1902-1912 Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás  
korából. 1-5. Budapest.
- BURGER Aliz**  
1960 Az 1959. év régészeti kutatásai. In: RégFüz Ser. I.  
No. 13.
- CSÁNKI Dezső**  
1890-1897 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak ko-  
rában. 1-3. Budapest.
- CSORBA Csaba**  
1972 Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkas-  
télyokról és erődítményekről. In: DDMÉ. 53. 177-  
233.
- CZAJTÁNYI István szerk.**  
1971 Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról.  
Kalocsa.
- CZIRÁKY Gyula**  
1893 A Duna-földvári vár ostroma és bevétele 1705-ben.  
Dunaföldvár.

- DÁVID Zoltán  
1957 Az 1715-20. évi összeírás. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Budapest. 145-199.
- DÓKA Klára  
1997 Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században. Budapest.
- DUDÁS Gyula  
1889 A Tisza-Duna-köz története II. Rákóczi Ferenc korában. In: BTTÉ. 5. 179-193.  
1896 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. 1-2. Zombor.  
1896/a A bácskai és bánági szerbek szereplésének története 1526-1711. In: BTTÉ. 12. 67-96., 97-143.
- ELEKES Lajos  
1954 A magyar nép szövetségesei és ellenségei a török hódítókkal vívott harcban. In: Az idegen hódítók elleni harcaink XI-XVIII. századi történetéből. Budapest. 15-40.
- ÉRDÚJHELYI Menyhért  
1899 A kalocsai érsekség a renaissance korban. Zenta.
- EPERJESSY Kálmán  
1979 Bács-Kiskun, illetve a hajdani Bács-Bodrog megye a II. József-kori országleírásban. In: BKMM. 2. 585-670.
- ESZE Tamás összeáll., bev., jegyz.  
1955 Kuruc vitézek folyamodványai 1703-1710. Budapest.
- FÁBRI János  
1967 Szentá a török uralom alatt. Zenta.
- FEHÉR Géza – ÉRY Kinga – KRÁLOVÁNSZKY Alán  
1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Budapest.
- FEKETE Lajos – KÁLDY-NAGY Gyula  
közzétette és ford.  
1962 Budai török számadáskönyvek 1550-1580. Budapest.
- FEKETE Lajos – NAGY Lajos  
1973 Budapest története a török korban. In: Gerevich László szerk.: Budapest története. Szerk. Gerevich László. 2. Budapest. 335-436.
- FÉNYES Elek  
1851 Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. 1-4. Pesten.
- FELDZÜGE...  
1876-1878 Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. 1-2. Wien.

- FLÄMITZER Johann Nikolaus  
1688 Der in Böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner, oder glorwürdigsten Erzhauses Oesterreich festgesetztes Souverain und Erb-Recht in Königreich Ungarn. Württemberg.
- FÖLDVÁRY Antal  
1940 A magyar református egyház és a török uralom. Budapest.
- FRAKNÓI Vilmos  
1879 A szekszárdi apátság története. Budapest.  
1881 Tomori Pál élete. 1-3. In: Századok. 15. 289-312., 377-396., 723-746.
- GAÁL László  
1966 A magyar állattenyésztés múltja. Budapest.
- GÉVAY Antal  
1868-1872 Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. 1-3. Pest.
- GROSSCHMID Gábor  
1887 Magyarország népesítésének áttekintése. Figyelemmel Bács-Bodrog vármegye történetére. In: BTTÉ. 3. 101-229.  
1888 A régi Bodrog vármegye és a Zichy grófok-okmánytára. In: BTTÉ. 4. 49-74.
- GRUND...  
1702 Grund - und umständlicher Bericht von denen v. Kais: Grossbotschaften wodurch der Friede oder Stillstand zwischen der Aller-Durchlautigst - Grossmächtig und Unüberwindlichten Römischen Kaiser Leopold Primo und Sultan Mustafa Han III, den 26 Januarii 1699. zu Karloviczi geschlossen wurde. Wien.
- GYÖRFFY György  
1959 Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest.  
1963-1998 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1-4. Budapest.
- HAAS Mihály  
1845 Baranya. Pécs.  
1865 Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig. In: Danielik János Emlékkönyv. 1-2. Eger.
- HAMPEL József  
1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. 1-3. Braunschweig.  
1907 Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Budapest.
- HELTAI Gáspár  
[1943] Magyar Krónika. Budapest.

- HOLUB József  
1958 Ete város története. In: TSK. 2. 3-4. sz. 28-46.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula  
1935-1936 Magyar történet. 2. bőv. kiad. 1-5. Budapest.
- HORNYIK János  
1860-1866 Kecskemét város története oklevéltárral. 1-4. Kecskemét.
- 1868 A rákok ellenforradalma 1703-1711. 1-4. In: Századok. 2. 530-552., 608-632., 693-719.
- 1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- HORVÁTH Mihály  
1871-1873 Magyarország történelme. 2. kiad. 1-8. Pest.
- HURMUZAKI Eudoxius  
1887-1911 Documente privitoare la istoria romanilor. 1-15. Bukarest.
- IORGA Nicolae  
1911 Documente privitoare la istoria romanilor. Bucuresti.
- IPOLYI Arnold szerk.  
1887 Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Budapest.
- IRHÁZI Ambrus  
1935 Nagykörös története a Rákóczi-féle szabadságharc alatt. Nagykörös.
- ISTVÁNFFY Miklós  
1962 A magyarok történetéből. Fordította: Juhász László. Budapest.
- IVÁNYI István  
1876 Lugos és Karánsebes története, 1526-1658. In: TRÉ 24-34., 70-91., 136-146.
- 1885 A tiszai határőrvidék, 1686-1750. Budapest.
- 1885/a A Péterváradai sánc polgárosítása. In: BTTÉ. 1. 13-20.
- 1886 Baja város történetéhez. In: BTTÉ. 2. 169-182.
- 1889-1907 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. 1-5. Szabadka.
- 1886-1892 Szabadka szabad királyi város története. 1-2. Szabadka.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor  
1979 Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: BKMM. 2. 287-342.
- JAKAB Elek  
1874 Sándor Pál kapithia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. In: MTT. 19.

- JEDLICKSA Pál  
1897 Adatok Erdődi Pállfy Miklós a győri hősnek életrajzához és korához 1552-1600. Eger.
- JELENTÉS...  
1907 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról.
- KÁLDY-NAGY Gyula  
1970 Magyarországi török adóösszeírások. Budapest.  
1985 A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Budapest.
- KAPOCS Nándor – KŐHEGYI Mihály  
1980 Szeremle középkori oklevelei a Zichy okmánytárban. Baja.
- KÁROLYI Árpád  
1878-1880 Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok. In: TT. 1878:211-338., 499-560., 1879:306-336., 466-528., 1880: 57-96., 234- 276., 649-668.  
1886 Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest.
- KATONA Stephanus  
1800 Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae. 1-2. Colocae.
- KÁZMÉR Miklós  
1970 A „falu” a magyar helynevekben (XVIII-XIX. század). Budapest.
- KISS Lajos  
1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1-2. Budapest.
- KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen  
ford. és utalásokkal ell.  
1900 Magyar törvénytár. 1608-1657. évi törvénycikkek. Budapest.
- KOSÁRY Domokos  
1965 Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Szerk. Keleti Ferenc. Budapest. 9-89.
- KOVÁCS János  
1901 Szeged és népe. Szeged.
- KŐHEGYI Mihály  
1954 A bajai Türr István Múzeumhoz tartozó községeinek lelőhelykatasztere irodalmi adatok feldolgozása alapján. Katymár. (Kézirat a szerző tulajdonában.)  
2000 Hol feküdt Szentgyörgy község? In: BH. 11. 11.
- KŐHEGYI Mihály – SOLYMOSNÉ Göldner Márta  
1975 Madaras története az őskortól az újratelepítés befejezéséig (1810). Baja.
- KRISTÓ Gyula  
főszerk.  
1994 Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Budapest.
- KUCZI Károly  
1967 Adalékok Fajsztörténetéhez. FHÉ 3-22.



- LAMPE, Friedrich Adolf. – EMBER Pál  
1728 *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania. Utrecht.*
- LÉDERER Emma  
1923 *Régi magyar úrmértékek. 1-2. In: Századok. 57. 133-137., 305-326.*
- MÁRKI Sándor  
1883 *Dózsa György és forradalma. Budapest.*  
1907-1910 *II. Rákóczi Ferenc. 1-3. Budapest.*
- MÉSZÁROS László  
1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: BKMM. 2. 58-286.*
- MEZŐ András – NÉMETH Péter  
1972 *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára. Nyíregyháza.*
- MIKOVINY Sámuel  
1740 k. *Mappa Danubii cursum, situmque tam ex eo, quam aliis Comit. Pesthiensis partibus, procurrentium Alveorum, Aquarumque meatun, ac inde per Solthiensea = Districtum Széchenyi Könyvtár, térképtára Ta. 1849.*
- MUHI János  
1944 *Zombor története. Zombor.*  
[NAGY Géza]  
1901 *A csanádi kard. In: ArchÉrt. 21. 285-286.*
- NAGY Béla  
1965 *Adatok Solt község történetéhez. Solt.*
- NEMESKÜRTY István  
1968 *Ez történt Mohács után. 2. kiad. Budapest.*
- NEPPER Ibolya, Módyné  
1997 *Érseksanád. In: Magyar katolikus lexikon. 3. Budapest. 261.*
- NIKOLIN Edit  
1978 *Terepbejárás Sükösd, Érseksanád, Baja térségében. Kézírtatos egyetemi szakdolgozat, TIM RA.*
- NOVÁK László  
1979 *Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: BKMM 2. 461-583.*
- ÓDOR János Gábor  
1999 *Honfoglalás- és kora Árpád-kori soros temetők sírleleteinek katasztere Tolna megyében. In: WMMÉ. 21 151-173.*
- PATAKI József  
1936 *A Sárköz gazdaság- és településföldrajza. Pécs, 1936.*  
1937 *Adalékok a Sárköz népességének történetéhez. Pécs.*

- 1955 A Sárköz természeti földrajza. Szekszárd.  
PESTY Frigyes  
1880 Az eltűnt régi vármegyék. 1-2. Budapest.  
POPOVICS D. J.  
é.n. Vojvodina u tursko doba. H. n.  
PURJESZ István  
1958 A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. In: LK. 28. 173-200.
- RÁCZ István  
1964 A hajdúkérdés a Bocskai szabadságharc után. In: AUDhist. 3. 31-55.
- RÁDAY Pál – MAKSAY Ferenc stb.  
sajtó alá rend.  
1961 Ráday Pál iratai. 2. köt. 1707-1708. Budapest.  
REIZNER János  
1899-1900 Szeged története. 1-4. Szeged.  
RÓMER Flóris  
1869 Egyveleg. In: ArchÉrt. 1. 199-207.  
RÖSS Bertalan  
1936 Aviánói Márk pápai követsége és a török félhold alkonya Magyarországon. Budapest.
- RUDOLF trónörökös  
1890 Tizenöt nap a Dunán. Budapest.  
RUPP Jakab  
1870-1876 Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. 1-3. Pest.
- RUZSÁS Lajos  
1966 Városfejlődés a Dunántúlon a XVI-XVII. században. In: DTGy. 71. Series Historica 38.
- SINKOVICS István  
1954 Végvári harcok. In: Az idegen hódítók elleni harcaink XI-XVII. századi történetéből. Budapest. 48-59.
- SIRMIENSIS Georgius  
1857 Epistola de perditione regni Hungarorum. Pest.  
SMOLKA Szaniszló  
1883 „Fekete” Iván. In: Századok. 17. 1-31.  
SOÓS Elemér  
é.n. Magyarország várai I-XXXV. OSZKK Fol. Hung. 3105. (kézirat)
- SZABAD György  
1957 A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest.
- SZABÓ István  
1954 Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Budapest.

- SZAKÁLY Ferenc  
1969 Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Budapest.
- 1981 Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest.
- SZALAY László  
1859 János király és az európai hatalmasságok. In: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest.
- SZENTKLÁRAY Jenő  
1883 A karlóczai patriarchális, és a fruska-górai monostori szerb levéltárak. 1-2. In: Századok. 17. 144-154. 369-380.
- 1885 Levelek Csernovics Nenád (Iván cár) a „fekete ember” történetéhez. In: TT. 1885.
- 1886 A dunai hajóhadak története. Budapest.
- SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor  
szerk., jegyz.  
1868-1874 Török-magyar kori állami okmánytár. 1-8. Pest.
- SZILÁDY Áron  
1877-1912 Régi Magyar Költők Tára. 1-7. Budapest.
- TAKÁCS János  
1941 A köztelherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg.
- TAKÁTS Sándor  
1941 Az igazi szegénylegények. In: Benda Kálmán: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Budapest. 37-43.
- TÁLASI István  
1977 Kiskunság. Budapest.
- THALY Kálmán  
1865 Bottyán János. Pest.
- 1901 Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706-1709. Budapest.
- THÚRY József  
1893 Török történetírók. Budapest.
- 1893/a A török hódítás kezdete Magyarországon. In: Századok. 27. 559-584.
- 1901 Pestvármegyei községek panaszai az 1696. évből. In: TT.
- TOLDY Ferenc  
1857 Sárospataki magyar krónika, 1523-1615. In: MTT. 4.
- TÓTH Tivadar  
1913 A jászkunok története a török hódoltság korában. Szolnok.
- TÓTH Elvira, H.  
1990 Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949-1989). In: Cumania. 12. 81-233.

- UNGHVÁRY Sándor  
1994 A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. Budapest.
- VANICSEK Franz  
1875 Spezialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und quellenwerken geschöft. 1-2. Wien.
- VÁRKONYI Ágnes  
1952 A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. In: Századok 86. 397-436.
- VERANCSICS Antal  
1857-1875 Verancsics A. összes munkái. Közread. Szalay László. 1-12. Pest.
- VIRÁG Rózsa  
1931 Magyar helységnevek eredete. A magyar helynév-kutatás eredményei. Szeged.
- VASS Előd  
1978 A török kor. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig. In: Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. Szerk. K. Balog János. 1. Szekszárd. 99-[199.]
- 1979 A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Cumania. 6. 7-62.
- 1980 Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa.
- 1989 A török szultán szandzsákszékhelye. In: Szekszárd város történeti monográfiája. Szerk. K. Balog János. 1. Szekszárd. 62-94.
- 1989/a Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig. In: Szekszárd város történeti monográfiája. Szerk. K. Balog János. Szekszárd. 39-94.
- VAS István (ford. és bev.)  
1951 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Budapest.
- WELLMANN Imre  
1933 A gödöllői Grassalkovich uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre. Budapest.
- WINKLER Pál  
1927 Kalocsa története. Kalocsa.
- 1929 A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig. Kalocsa.
- 1935 A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig. Kalocsa.
- WOSINSZKY Mór  
1896 Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. 1-2. Budapest.
- ZALOTAY Elemér  
1957 Baja népe az őskortól a középkorig. Baja.

ZERMEGH Joannes  
1955

Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius. Amsterdam, 1662. In: A hazai osztályharcok irodalma, 1525-1660. Összeáll., bev. jegyz. Geréb László. Budapest.

ZICHY okmánytár  
1871-1931

A zichy és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ágának okmánytára. 1-12. Budapest

ZIMMERMANN Rezső  
1909

Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs megye levéltárából. In: TT. 123-152., 269-306., 336-358.

ZOVÁNYI Jenő  
1921

A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest.

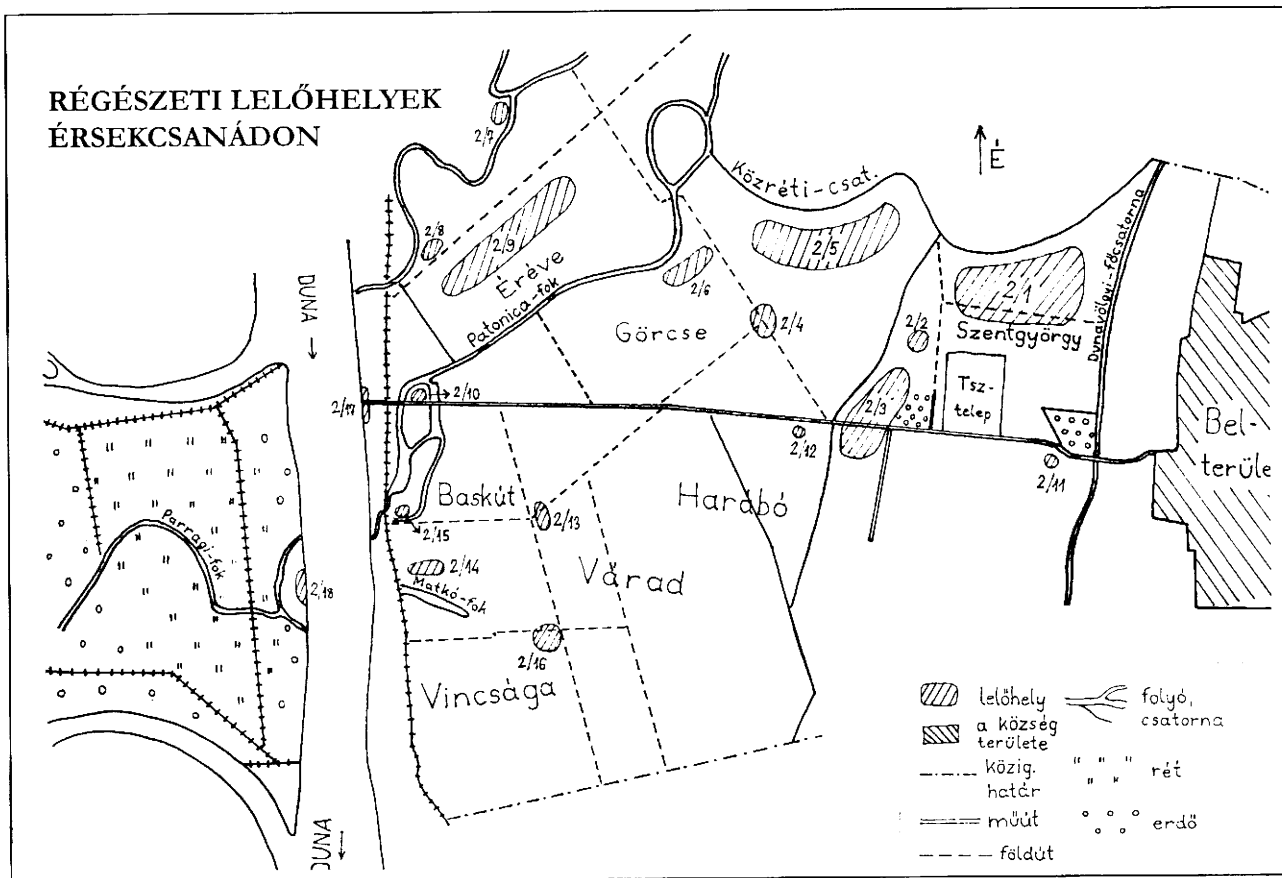
### Rövidítések

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
AUDhist	Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kosuth nominatae. Series Historica.
AUSzhist	Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica
BH	Bajai Honpolgár
BKMM	Bács-Kiskun megye múltjából (Kecskemét)
BTTE	Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve (Zombor)
DDMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
DTGy	Dunántúli Tudományos Gyűjtemény (Pécs)
FHÉ	Fajszi Honismereti Értesítő
JMNM	Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról (Budapest)
LK	Levéltári Közlemények (Budapest)
Lsz.	leltári szám
MTT	Magyar Történelmi Tár (Budapest)
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)
RégTan	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
TRÉ	Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár)
TSK	Történelmi Statisztikai Közlemények (Budapest)
TSz	Történelmi Szemle (Budapest)
TT	Történelmi Tár (Budapest)
TTT	Tanulmányok Tolna megye történetéből (Szekszárd)
WMMÉ	Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

### Levéltárak, könyvtárak, múzeumok rövidítései

BVM	Bajai Városi Múzeum
BVM SZN	Bajai Városi Múzeum Szerzési Naplója TIM RA-ban
KÉLG	Kalocsai Érseki és Főkapitányi Levéltár Gazdasági Levéltára
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
TIM	Türr István Múzeum
TIM RA	Türr István Múzeum Régészeti Adattára
TIM RL	Türr István Múzeum Régészeti Leltárkönyve
OL	Országos Levéltár
OSZK	Országos Széchenyi Könyvtár
OSZKK	Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára
PML	Pest Megyei Levéltár

## **Mellékletek**



1. sz. melléklet  
Régészeti lelőhelyek Csanád határában



Név	özv	házas zsellér	feleség	család	igás ökör	ló	tehén	ökör	bor urna	buza mérő	árpa	zab
Varga György			1	2	3		2	5		8	2	
Bencze András			1	2	3	2	1	6	1	7	1	1
Cseke István			1	2	2		3	7	2	5		
Pacika István			1	4	3		3	7	3			
Felső Péter			1	1	3	2	3	3	2	10	2	2
Felső István			1	1	2	1	2	7	1	8	2	1
Csősz János			1	3	3	1	2	4		7	3	1
Kis János			1	1			2		1			
Dancsa Péter			1				1					
Faiszi Mihál			1				1					
Lévai István			1	2	1		1			4	1	
Molnár Mihál			1		2		1					
Kiss István			1		2							
Chilás Tamás			1				1					
Kenyeres János			1		1		1			2		
Gyines István			1		2		1			5	2	
Matko Marci			1		2					5		
Zikókó István			1	2	4	3	2	2	2	8	1	1
Jelvoró János			1	1	1		1		2	3		
Bor András			1	2	2		1		3	6		
Kiss Jancsi			1	2	3		2					
Szabó Jakab			1									

2. sz. melléklet  
Csanád 1703-as összeírása

Név	Szántóföld területe	Irtásföld területe pozsonyi köbőlben	Rét területe kaszásban	Szőlő területe kapásban
Kiss István	4,0	0,5	3,0	1
Cseke István	4,0		2,0	
Felső István	4,0		2,5	1
Felső János	4,5		2,0	1
Gergely János	4,5		2,0	1
Markó Márton	4,5		3,0	
Paprika Gáspár	4,5	1,0	3,0	2
Bencze Gáspár	1,0	1,0	0,5	
Kasza Pál				
Bory János	3,0		1,0	
Szabó István	3,0		1,5	
Sikó Pál	2,0		1,0	
Kis János	2,0		2,0	
Bor János	2,0		2,0	
Kenyeres Sámuel				
Joó Pál			0,5	
Matkó Márton	4,5	4,5	2,0	
Levay István			1,0	
Bakssos István	1,0			
Molnár Mihály				
Tolnay János				

3. sz. melléklet  
1715-ös összeírás

<b>Folyószám</b>	<b>Név</b>	<b>Szántóföld területe pozsonyi köből</b>	<b>Irtásföld területe pozsonyi köből</b>	<b>Rét területe kaszás</b>	<b>Szőlő területe kapás</b>
1	Felső István bíró	4,5		2	
2	Bor Mihály	3,5		1	1
3	Kiss János	1		1	
4	Felső György	2		1	2
5	Bor János	2		1	1
6	Átall János	2		1,5	1
7	Szabó István	2		2	
8	Sikó István	2		1	1
9	Varga Gergely	2		1	1,5
10	Mattkó Mátyás	1			
11	Matkó Mihály				
12	Matkó Márton			2,5	1,5
13	Lassan Bálint	2,5		1	
14	Csösz Mihály	2		1	
15	Kiss vagy Kenyeres János	1		1,5	1,5
16	Bencze Gáspár	2,5		1	1
17	Csilás János	1			
18	Bárdos Mihály				
19	Paprika Gáspár			2	1
20	Kenyeres Sámuel	4		0,5	1,5
21	Gyenes György	1			
22	Tolnay János			1	
23	Bárdos István	1,5		1	
24	Vcsanor Mihály	1,5		1,5	

4. sz. melléklet  
Csanád 1720-as összeírása

Folyószám	Név	Szántóföld területe pozsonyi köből	Irtásföld területe pozsonyi köből	Rét területe kaszás	Szőlő területe kapás
25	Kasza Pál				
26	Ivó Pál	2,5		1	
27	Gombos János	1			
28	Tóth Illés				
29	Paprika Mihály			1	
30	Paprika János	1		1,5	
31	Varga Mihály	2		1,5	
32	Siposs Mihály	1		1	
33	Markó Márton	1		2	2
34	Lévay István	4		1	
35	Csapláross János	1,5		1	1,5
36	Vincze Péter	1,5		1	1
37	Molnár mihály	1,5			
38	Ferencz István				
39	Kiss istván			2	3
40	Csekey András	4		1	1
41	Molnár János	1,5		1	1
42	Felső János	1		1,5	
43	Lászár János	2			
44	Dancsa Péter				
45	Dancsa Imre				

4. sz. melléklet  
Csanád 1720-as összeírása

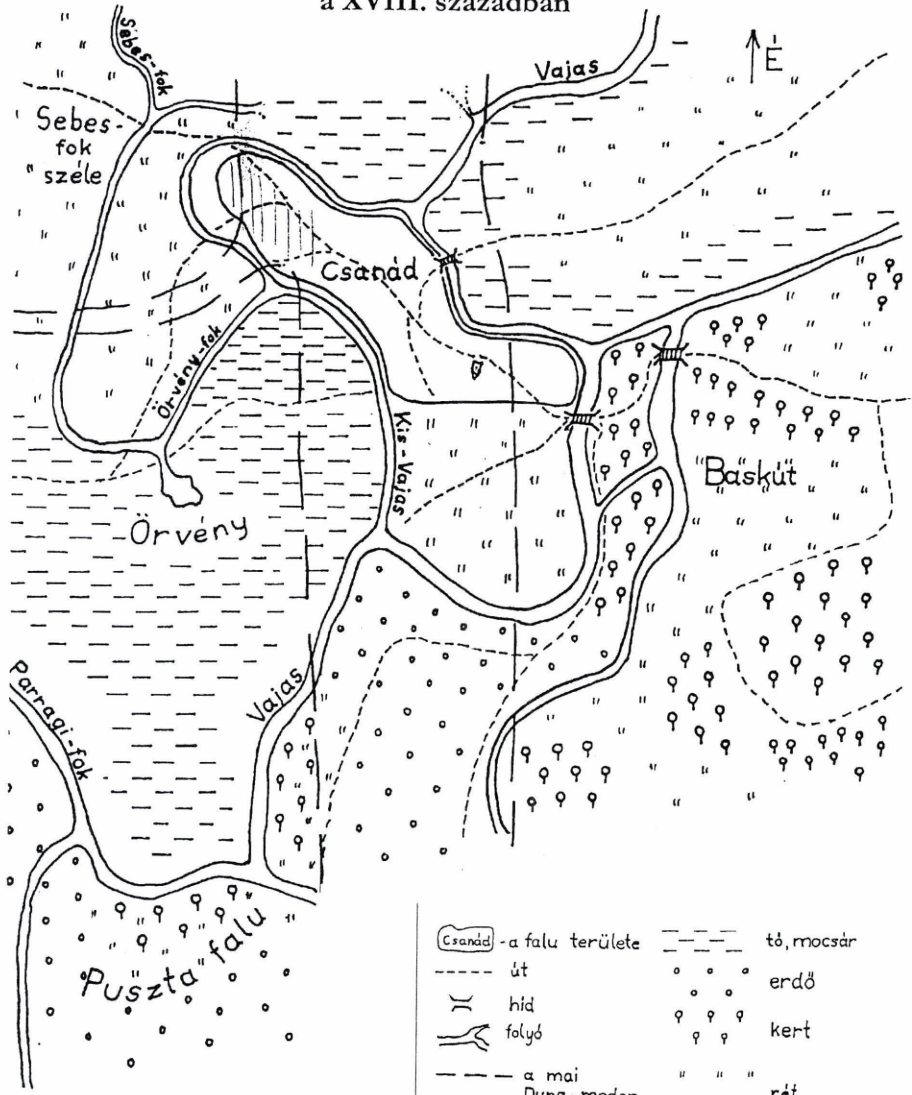
<b>Nomina Incolorum</b>	<b>Battya Öcse</b>	<b>Selle- rek</b>	<b>Őz- vegy Asz- szony</b>	<b>Őkrök</b>	<b>Tehe- nek</b>	<b>Lovak</b>	<b>Tino Uszu 3 fü.</b>	<b>Serté- sek</b>	<b>Juhok</b>	<b>Kecs- kék</b>	<b>Kas Méh</b>	<b>Széna Bogla</b>	<b>Szölő Kapás</b>	<b>Búza Vetés</b>	<b>Palin- ka Fazék</b>	
<b>Possesionis Csanád</b>	<b>Fia</b>														<b>P. Méré</b>	
Iudex Joannes Lazar																Szeremlértül
Stephanus Fölső	3			6	3	6	2	20			6	7		20		Csanádj.
Stephanus Kis	3			6	4	3	2	25			6	8	4	25		Csanádj.
Martinus Marko	1			4	2	2	1	10				4	2	10		Csanádj.
Paulus Kasza	2			4	2	2		6			6	5		10		
Joannes Acz	2	1		4	2	2	2	6				6	2	12		
Michael Varga																
Casparus Paprika	2			6	4	3		10				4	1	18		Csanádj.
Elias Toth				2	1		1					2	2	6		Csanádj.
Joannes Kis	1			2	1							2		3		Csanádj.
Georgius Tulsó	1			2	1						3	2	1	3		Csanádj.
Casparus Bencze	3			2	1	1	1	3			2	2	2	5		Csanádj.
Paulus Ivó	1			2	1		1					1	2			Csanádj.
Martinus Marko	1			4	1		1	4			2	2	1,5	7		Csanádj.
Georgius Szabo	1			2	2	2	2	4				3		6		Csanádj.
Mathias Marko												1	1			Csanádj.
Valentinus Lassu	2			4	2	2		3				2	1	6		Csanádj.
Joannes Tulsó				2	2	1	2	7				3		12	1	Csanádj.
Petrus Lévaj					1							1		3		Csanádj.
Petrus Vinceze				2	2	1	1	3				2	1,5	5		Csanádj.
Stephanus zivko	2			6	2	2	1	4				3	2	7		Csanádj.
R. Joannis Molnár				2	1	1	1					2	1	5		Csanádj.
Joannis Bori	2			4	3	2	2	7				3	1,5	6		Csanádj.
Stephanus Szabo				2	2	2		3				2		5		Szeremlej.
Michael Bor	2			4	1			5				3		6		Csanádj.

5. sz. melléklet  
Csanád 1725-ös összeírása

Nomina Incolorum	Battya Öcse	Selle- rek	Öz- vegy Asz- szony	Ökrök	Tehe- nek	Lovak	Tino Uszu 3 fü.	Serté- sek	Juhok	Kecs- kék	Kas Méh	Széna Bogla	Szőlő Kapás	Búza Vetés	Palin- ka Fazék
Possessionis Csanád	Fia													P. Mérő	
Michael Molnár				2	1		1					1	0,5	3	Csanádj.
Michael Fajszí	2			4	2		1	3				2	1	5	Csanádj.
Joannes Kenyeres	1			4	3	2	2	4				2	2	6	Csanádj.
Andreas Csáki	2			4	3		2	8				4		9	Csanádj.
Joannes Jenes	1				3	2	1	5				1			Csanádj.
Georgius Varga	2			2	2		1					3		7	Csanádj.
Stephanus Csekej				2	3		1					3			Csanádj.
Joannes Paprika	1			4	3	3	2	7				3		9	Csanádj.
Petrus Paprika				1	1	1		2				1		3	Csanádj.
Joannes Tolnaj				2	2		2				5	2		3	Csanádj.
Joannes Csilás														5	Csanádj.
Joannes Csaplár	1			4	2		1				3	3	2	9	Bogyiszloj.
Michael Végh	1			5	3			3				3	2	3	Csanádj.
Michael Sipos	1				1	2						2		3	Csanádj.
Samuel Kenyeres	1				2		1					2	1	3	Csanádj.
Michael Csósz				2	2	2	1					3	1		Szeremlej.
Michael Marko					1							1			Szeremlej.
Michael Bardos	1				2							1		5	Csanádj.
Stephanus Bardos				2	1	2						3			Csanádj.
Emericus Danca					1							1	1		Csanádj.
Michael Paprika				1	1							1			Csanádj.
Stephanus Ferencz															Csanádj.
Matheus Szabo					1							1			Csanádj.
Stephanus Tulso Junior	1				1							1			Csanádj.
<b>Summa Incolorum 49</b>	<b>44</b>	<b>1</b>		<b>111</b>	<b>82</b>	<b>46</b>	<b>36</b>	<b>152</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>33</b>	<b>114</b>	<b>36</b>	<b>253</b>	

5. sz. melléklet  
Csanád 1725-ös összeírása

CSANÁD ÉS KÖRNYÉKE  
a XVIII. században



Készítette: Kozma Róbert

6. sz. melléklet  
Csanád és környéke a XIV-XVIII. században





IVÁN LÁSZLÓ

**Érsekcsanád református és római katolikus  
szülőtteinek adattára  
1760-1945**

**Bevezető**

Érsekcsanád a Duna-Tisza közén, Bács-Kiskun megye délnyugati részén az 51. számú budapest–zombori út két oldalán, Bajától 10 kilométerre északi irányban található község. A középkorban már élénk községi élet színtere. Ekkor még egészen közel épült a Dunához. Mint a kalocsai érsek birtoka egyenletesen fejlődött. A török hódoltság azonban fejlődését visszavetette. A török világ alatt nem pusztult el teljesen, de lakossága jelentősen megfogyatkozott. 1695-ben 1/4 porta után adózott. 1715-ben 21, 1720-ban 43 adóköteles háztartást írtak össze.<sup>1</sup> A XVIII. század első évtizedeiben újból benépesült, főként református magyarokkal. A református egyház már a XVII. század elején is fennállott, papjainak névsorát 1650-ig ismerik. Anyakönyveiket csak 1760-tól vezetik. Az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején az anyakönyvi bejegyzések szerint az akkori települést gyakran előntötte a Duna. Az árvizek folytonos veszélyeztetése miatt a község 1806-ban a jelenlegi helyére költözött át. Új templomukat 1810-ben fejezték be.

A római katolikus plébánia 1839-ben kezdte újbóli működését, de temploma már 1829-ben megépült.<sup>2</sup> Anyakönyveiket 1799-től vezették. A közel 11 000 katasztrális holdú község földbirtokosa 1848-ig a kalocsai érsek volt, sőt 1945-ig is ő rendelkezett a legnagyobb birtokkal, uradalommal.

A község fejlődése a török kiűzése után újból megindult. Ezt bizonyítani a már bemutatott és ezután közlésre kerülő néhány statisztikai adattal szeretném. Amikor már két templommal rendelkezett a község és két egyházközség vezetett anyakönyveket híveiről, sőt a felekezeten kívüli nazarénusokat is bejegyezték nyilvántartásaikba (ha a községi jegyző református vallású volt akkor a református anyakönyvekbe kerültek, ha katolikus a jegyző természetesen a katolikus anyakönyvbe írta be). Így az állami anyakönyvezés előtti állapotokról is megbízható adatokkal rendelkezünk a két egyházközség anyakönyvei, egyéb nyilvántartásai alapján.

Az 1895-ben bevezetett állami anyakönyvezés viszont minden felekezetet mellőzött, s így akart adataival teljesen hitelessé válni. Ez igaz, de éppen az utóbbi időkben a különböző megszorítások miatt nehezen lehet ezekhez hozzáférni. Ezért örültem – és mondok köszönetet a bajai Türr István Múzeumnak – amikor a múzeum felajánlotta Érsekcsanádról készített cédulaanyagát. E rövid kitérő után következzen a fejlődést bemutató statisztikai táblázat:

<sup>1</sup> BOROVSZKY Samu, 1910. 61.

<sup>2</sup> CSATÁR István, 1939. 17.

Év	Református	Katolikus	Egyéb	Összesen	Megjegyzés
1715			21		család
1720			43		család
1869				1941 <sup>3</sup>	
1880				1985	
1890	1670	315	38	2023 <sup>4</sup>	
1894	1650	301	26	1977 <sup>5</sup>	
1900				1856 <sup>6</sup>	
1902	1600	360	16	1976 <sup>7</sup>	
1910	1313	514	120	1947 <sup>8</sup>	
1920				2101	
1930	1036	880	210	2126 <sup>9</sup>	
1936	1135	845	166	2146 <sup>10</sup>	
1939	1036	880	210	2126 <sup>11</sup>	
1942	1135	1054	165	2354 <sup>12</sup>	
1949				2278 <sup>13</sup>	
1963				2301	
1970				2289 <sup>14</sup>	
1980				2416	
1990		1150		2702 <sup>15</sup>	
1994		1150		2765 <sup>16</sup>	

Egy község lakosságának, népességének változása magával hozza a közösség gazdagodását, változását, fejlődését szellemi és anyagi téren. Ez érvényes Érsekcsanádra is, dolgozatomban részletesen csak a lakosság neveivel kívánok foglalkozni.

\*\*\*

Névtani dolgozatomban 7644 református és 1736 katolikus gyermek adatait dolgoztam fel. A katolikus születések negyed része a reformátusokénak. A megfigyelt időszak első és második részében különösen alacsony volt a katolikus lakosság száma, ezért esetükben a születés hónapos vizsgálatától eltekintettem, mivel abból semmilyen következtetés sem vonható le. Az egyes időtartamok alatt született fiúk és leányok számát már érdemes összevetni, vagy hozzáadni a református gyerekek számával illetve számához.

<sup>3</sup> Népszámlálás, 1930. 49.

<sup>4</sup> Schematismus, 1890. 31.

<sup>5</sup> Schematismus, 1894. 37.

<sup>6</sup> JEKELFALUSSY József, 1900.161.

<sup>7</sup> Schematismus, 1902. 38.

<sup>8</sup> Schematismus, 1910. 41.

<sup>9</sup> Népszámlálás, 1910. 194.

<sup>10</sup> Schematismus, 1936. 48.

<sup>11</sup> CSATÁR István, 1939. 109.

<sup>12</sup> Schematismus, 1942. 84.

<sup>13</sup> Magyar városok és községek, 1958. 112.

<sup>14</sup> A Magyar Népköztársaság Helységnévtára, 1973. 292.

<sup>15</sup> DANKÓ László, 1990. 48.

<sup>16</sup> LOVAS Dániel, 1994. 28.

Megnevezés	1760-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1945	1760-1945
Ref. fiú	1051	1362	1002	432	3847
leány	1036	1283	917	404	3640
Kat. fiú	3*	262	275	329	869
leány	4*	268	273	322	867
Összesen	2094	3175	2467	1487	9223

\* csak 1799-évi adat

A dolgozatban később közölt adatok és a fentiek közötti kismértékű eltérés abból adódik, hogy itt nem vettem figyelembe a halva születetteket, elvetélteket. Az adatsoroknál észrevehető az első időhöz képest az emelkedés, majd a visszaesés. Érvényes ez a református fiúkra és leányokra. A katolikus fiúk és leányok száma viszont lassan emelkedik. A református családokban minden időszakban több fiú született, mint leány. A katolikusoknál nagyjából megegyezik a számuk.

A református születések havi megoszlásának<sup>17</sup> vizsgálatakor önként adódik a kérdés: E családok már foglalkoztak a családtervezéssel? Mire alapozom ezt a kérdést? A kijegyzett adatok alapján grafikonokat<sup>18</sup> is készítettem. Ezeket szemlélve az a vélemény alakult ki bennem: az asszonyok a nagy munkák ideje alatt kevés gyereket szültek. A tavaszi munkák megkezdésével, márciustól júliusig csökken a szülések száma. A mélypontot június jelenti. A legtöbb szülés augusztus végén és szeptemberben volt (augusztus: 777, szeptember: 878). A vizsgált időszakban október, november, január hónapokban is 600 fölé emelkedik a gyermekáldás száma. Valóban elmondhatjuk, hogy a fogantatás hónapjai: január, február, március, április, május.

Mind a katolikus, mind a református anyakönyvekben sok az olyan gyermek, kik nem törvényes házasságban születtek. Őket törvénytelennek, nem tiszta, tisztátalan ágyból, bűnös ágyból származónak, zabinak tekintették. A nazarénusokat, illetve azok gyermekeit nem tartották törvénytelennek.<sup>19</sup> A református anyakönyv bejegyzése szerint felnőtteket (megkereszteletlen reformátusokat, nazarénusokat, a katolikus vallást elhagyókat) is kereszteltek 1926 után.

A 158 törvénytelen keresztelt láttán arra gondolhatunk, hogy Érsekcsanádra hordták a környékből is a törvényen kívül világrajötteket. Néhány esetben ez kimutatható. Azonban az egyházközségek életében voltak olyan időszakok amikor valamelyik egyház helyi vezetője nem tudta ellátni munkáját maradéktalanul és akkor az elmaradt kereszteléseket, házasságokat később pótolták.

Munkámat nem tartom teljesnek. Újabb kutatásokra lenne szükség. Egy-egy kétséges kijelentést ismételtelen ellenőrzött adatokkal kellene alátámasztani vagy megdönteni, a nevek sokaságát is érdemes lenne más szempontok szerint csoportosítani, feldolgozni.

<sup>17</sup> Lásd bővebben: Adattár I. D/1.

<sup>18</sup> Lásd bővebben: Adattár I. D/2-4.

<sup>19</sup> Szerk. megj.: Erre vonatkozóan a szerző nem végzett kutatást.

## Családnevek

A XVIII., XIX. és a XX. század első felében az alábbi nevek találhatóak Érsekcsanak református és katolikus egyházközségek anyakönyveiben<sup>20</sup>:

### A-Á

Ács, Adán, Adány (Ádány), Adányos (Ádányos), Agatity, Agócs, Ágoston, Albert, Andics, András, András, Andu, Angyó, Aranyos, Asztalos, Átal (Atal), Axter.

### B

Babocsai, Bácsovics, Bajai Gózon, Bajai Stumperger, Bajai Tóth, Bajai Török, Bajnai, Bajnok, Bajtai, Bakony, Bakay, Balatom, Balázs (Balás), Bálint, Ballabár, Balogh (Balog), Bán, Barát (Baráth), Bárdos Dani, Sz. Bárdos, Barna, Barta, Bartek, Becses, Beda (Béda), Békás (Bekás), Bene, Benedek, Benedek Felső, Béni (Bénis), Bentze (Bencze), Bentze Lévai, Bentses (Bencses), Berberovics, Berényi, Berger (Berge), Béri, Berta, Bévári Keresztes, Biber, Bilerák, Birinyi (Berinyi), Bíró, Blaskó, Bócs, Bócsa, Dodi (Bódi), Bognár, Bodó, Bodor, Bogár, Bogdán, Bogdánovics, Bognár, Bogyiszlói Illyés, Bogyiszlói Kiss, Boli (Bóli), Bolvári, Bor (Bór), Bor Vég, Bora, Borbás, Borbély, Boromissza, Borsodi, Borsos, Bottyán, Boz (Bozsi), Böbék, Bölts, Bóts (Bócs), Buday (Budai), Burány, Butsoki Varga, Büki.

### C-Cs

Czeplédi, Czeplédi Mester, Czifra, Czitus, Csáki, Csáki Felső, Csáki Kovács, Csányi (Csáni), Csányi Kovács, Csapa (Csapai, Tsapai), Csatai, Csáthi Dantsa, Csatt, Csekei (Tsekei), Csekő (Tsekő), Csengeri (Csengery), Csermák, Csilas Felső, Csile Felső, Csizmadia, Csordás, Csósz (Tsósz), Csuka, Csupo (Csupó), Csurai, Csurej.

### D

Dants, Dantsa (Dancsa), Dantsa Asztalos, Dantsa Imrő, Dantsa Kasza, Dantsa Máté, Dantsa Szőnyi, K. Dantsa, Dávid, Deák, Debretzeni (Debreczeni), Dévai, Diosz, Diószegi, Dobi, Dobler, Döme, Dömötör (Dömötöri), Dudás, Dusnoki Varga.

### E-É

Erdei, Erdélyi, Erdős, Erhart, Érsek, Esküth, Ézsi.

### F

Fábián, Fabik, Facskó, Fajsi, Fajsi Vég, Falusi, Faragó, Farka, Farkas, Fatter, Fegyvári, Fehér, Fehérváry (Fehérvári), Fejes, Fejes Nagy, Fekete, Fekete Paprika, Félix, Felső (Föső, Fölső), Felső Benedek, Felső Cs., Felső Mózsi, Felső Nagy, Felső Pál, Felső Szisze, B. Felső, Cs. Felső, N. Felső, P. Felső, Fényes, Ferentz, Feretzi (Ferenczi), Feró, Finta, Fitos, Fisér (Fischer), Fisér Mészáros, Foktúti Bálint, Forgáts (Forgács), Földvári, Frank, Fribánszki, Furu, Futnyák, Füle.

### G-Gy

Gál, Galambos, Gardalits, Garis, Gáspár, Gasparac, Geiger, Gentser Keresztes, Geodits, Gereb, Gerebits, Gerenda, Gergely, Gergő, Gerő, Gerőcs, Gibert, Gluszkievicz, Golubics, Gombkötő, Góra, Gózon, Gósi, Grábits, Gráczer, Grizsák, Gulyás, Gulyás Berényi, Gutai, Gyenes, Gyenis (Gyenizs), Gyenis Pál, Gyeska, Gyienes, Gyuka, Gyurai, Gyurákovics, Gyuricza, Gyurita, Gyurits, Gyürei (Györei), Gyürü (Gyürüs).

<sup>20</sup> Lásd bővebben: Adattár III. A/1.

*H*

Hajdú, Halász, Hanák, Harkai, Harmati, Hegedüs, Hentsei (Hencsei), Herczeg, Herman, Hernádi, Hodos, Hojkó, Holkovich, Holler, Horváth, Huba, Huber (Hubert), Hunyák, Hurton (Hurtony), Husti, Huszti.

*I*

Ihos, Ikotity, Imrő, Imrő Dantsa, Irázy, Istványovics, Ivánits (Ivánics), Ivók.

*J*

Jakab, Jakobus, Jakos, Jaksits, Jakus, Jámbor, Jankovác, Jankovics, Jánosi, Janovács, Janovits, Jászi, Jóföki, Jóföldi, Juhász, Jung, Jurtsik.

*K*

Kádas Tar, Kajtár, Kákonyi, Kállai (Kálai), Kalapos, Kálmán, Kalomicza, Kanász Gergő, Kanász Szabó, Kancsár, Kandi, Kapotsi (Kapocsi), Kaptza, Karajkó, Karaszi, Karlik, Karsai, Kassai, Kasza, Kasza Dantsa, Kasza Kenyeres, D. Kasza, Katlik, Katona, Katona Kis, Katona Lázár, Katona Varga, Katona Vég, Katus, Kazal, Kecskés, Kelemen, Keller, Kender, Kenyeres, Kenyeres Samu, Keresztes, Kerya, Keserű, Késmárky, Ketskeméti, Kiliti (Khiliti), Kintses (Kincses), Kis (Kiss), Kis Bárdos, Kis Bor, Kis Felső, Kis János, Kis Kenyeres, Kis Paprika, B. Kis, K. Kis, Klein, Kodány, Kolinászy, Kollár, Kolompár, Komár, Komáromi Kis, Komlósi. Konyár, Korsós, Kósa, Kosaras, Kosztolányi, Kotró, Kov. Paprika, Kov. Vég, Kovacsics, Kovacsik, Kováts (Kovács), Kováts Felső, Kováts Szűcs, Kováts Vég, Cs. Kováts (Cs. Kovács), Kozák, Kozma, Körmöczy, Körösy (Körösi), Kövesdi, Kreiniker (Krinicker), Krenka, Kuli, Kurutz (Kurucz), Kusper, Kusztor, Kutas (Kutasi), Kutus, Kuzman, Külkei.

*L*

Laczi, Lakatos, Lantos, Latsoni, Lázár, Lehotzky, Lehócz, Lengyel, Lepény, Leszig, Lévai, Lévai B. Lévai Gáspár, B. Lévai, G. Lévai, Lipót Liska, Liszkai Varga, Lógó (Lopó), Losonczy, Lovák, Lovrik, Lovrity, Luhácsovics, Lukáts, Lukátsi.

*M*

Mácsai, Magyar, Major, Majoros, Makái (Makai), Marfi, Margit, Marián (Márián), Marinkó, Markó, Makó Fölső, Markus (Márkus), Maros, Máté Dantsa, Márton, Marusa (Marussa), Matán, Matkó, Mayer, Mecseki, Méhes, Mester, Mester Juhász, Mészáros, Mészáros Fisér, Metz, Mihajlovics, Mihó, Milosevics, Miokovics, Molnár, Móra, Morvai, Mózsi (Mósi), Mózsi Felső, Musza.

*N-Ny*

Nagy, Nagy Felső, Nagy Kenyeres, Nebojsza, Németh (Német), Nettik, Nosztáni, Nyilas, Nyiráti, Nyúl.

*O-Ö*

Obertlich, Oéter, Oláh, Omorovita Molnár, Omorovitai Cserzán, Omorovitai Inotzi, Orbán, Orgyán, Orján, Oskó, Oswald, Oszucskó, Ördög, Öreg Bor, Ötsényi Tóth, Ötvös.

*P*

Pacskó (Patskó), Pagi Vég, Pákolitz, Paksi Vég, Pál (Páll), Palik, Pandur (Pandus), Pankhardt, Pap (Papp), Pápa, Pápity, Paprika, Á. Paprika, K. Paprika, Pásztor, Pataki, Patek, Patkai, Pauk, Peagity, Pelyhes, Pénzes, Peracsics, Perosics, Pertzél, Péter, Petőtz, Petrás, Petres, Petrity, Pilisi (Pilissy), Podhorszki, Polgár, Pósa, Potyondi, Pörsi, Prizik, Punczmann, Purák, Pusztai, Puti.

*R*

Rabata, Rác, Radits (Rádics), Radosin, Rafael, Rajcezi, Rajháty (Rajhádi), Rák, Rákóci Parcsetich, Rásztóczi, Ratman, Régi, Ribánszki (Ribántzki), Rimai, Rósa, Rosztóczi, Rosztolczki, Rózenplölc, Rusa, Rusa Felső.

S

Sági, Ságli, Sajda, Sámán (Sámány), Samu, Samu Kenyeres, Sánta Paprika, Sárközi, Sárváry, Sas (Sass), Scheffer, Schwantzer, Sebők, Sendula, Seregi, Sikó, Simon, Símony (Simonyi), Sipos, Smitykó, Socsí, Solti, Solti Farkas, Somogyi, Sós (Soós), Spach, Spreidin, Svartz, Sybilla.

Sz

Szabó, Szabó Molnár, B. Szabó, K. Szabó, Szakáts, Szalai, Szalinyka, Szántósi, Szarka, Székány, Szekeres, Szél, Szendrey, Szent, Szentgyörgyi, Szentgyörgyi Hajdú, Szerdnik, Szeremlei Bárdos, Szerezla, Szerelics, Szíjártó, Szilágyi, Szili, Sziráczi, Szisze Felső, Szitár, Szlanyinka, Szlávik, Szojka, Szondi Paprika, Szóke, Szőnyi, Szőnyi Dantsa, Sztakó, Sztarek, Sztóikó, Sztójka, Sztrikinác, Szumoner, Szűcs, Szvétnyik.

T

Taba, Tábori, Takács, Tallér, Tamás, Tamaskó, Tamosi, Tancsik, Tasi, Tatár, Tatter, Tautheimer, Tegzes, Teller, Tessényi, Titusz, Tlapák, Tófoldi, Toki, Tokodi, Tolnai, Tomaskó, Tomó (Tómó), Tomtsányi (Tomcsányi), Tóth (Tot, Tót, Toth), B Tóth, Tsiszár, Turcsányi, Turótzí (Turóczy), Turós, Turtsik (Turesik), Tusori, Tüske.

U-Ú

Újvári, Újvári Cseh, Umenhoffer, Ungvári.

V

Vajda, Vámos, Vantsik, Vantsura, Ványi, Váradi, Varga, H. Varga, N. Varga, T. Varga, Vég (Végh), Vetzstein, Vida, Vidács, Vidákovics, Vitéz, Vitus, Vozinger, Vörös.

W

Weisz, Wiedmann.

Z

Zagorszki, Zalákovits, Zavatits, Zih, Zórity, Zrinyi, Zubán.

Zs

Zsikó, Zsikó Csapai, Zsinór, Zsókó.

Mielőtt a családnevek részletesebb tárgyalásába fognék, egy táblázaton szeretném bemutatni néhány helység adatait, melyek az összehasonlításban segítségünkre lehetnek.

Sorszám	Település neve	Megfigyelt időszak	Születések száma	Családnevek száma	Nevek megterhelése
1.	Érsekcsanád	1760-1945	9 384	667	14,06
2.	Karcsa <sup>21</sup>	1972	2 396	161	14,88
3.	Kecel <sup>22</sup>	1799-1896	21 333	836	25,51
4.	Öregcsertő <sup>23</sup>	1920-1955	1 287	163	7,89

Már e néhány adatból is kiviláglik, a lakosok száma nincs arányban a nevek számával. Csak a megterhelés átlagát hasonlíthatjuk az időtartamok arányában. A nagyobb megterhelésnek kitett helységekben viszont érdemes elidőzni a keresztnévek változatosságánál, a kettős-, hármas keresztnévadásnál vagy a ragadványnevek megjelenésénél.

<sup>21</sup> NAGY Géza, 1977. 4-16.

<sup>22</sup> IVÁN László, 1981. 7-21.

<sup>23</sup> IVÁN László, 1993.

*A XVIII. században (1760-1799) fellelhető családnevek az alábbiak:*

Adány, Albert, Aranyos, Átal, Balázs, Ballabár, Balogh, Bárdos, Bárdos Dani, Békás, Benedek Felső, Berényi, Birinyi, Bodnár, Bodó, Bodor, Bogár, Bogyzslói Illyés, Bogyzslói Kis, Boli, Bor, Bora, Borbély, Buday, Czeglédi, Czeglédi Mester, Csáki Felső, Csányi, Csányi Kovács, Csapai, Csekei, Csekő, Csilás Felső, Csile Felső, Dantsa, Dantsa Imrő, Dantsa Máté, Dávid, Diószegi, Dusnoki Varga, Erdei, Erdélyi, Érsek, Fajszi, Fajszi Vég, Farkas, Fejes Nagy, Fekete Paprika, Felső, Felső Benedek, Felső Szisze, Fényes, Ferenczi, Fisér, Forgáts, Futnyák, Gentser Keresztes, Gerenda, Gulyás, Gyenes, Gyenis, Gyurai, Gyürei, Gyűrű, Hajdú, Imrő Dantsa, Jóföki, Kanász Szabó, Kasza, Kasza Dantsa, Katona Kis, Katona Vég, Kenyeres, Kenyeres Samu, Keresztes, Keserű, Kintses, Kis, Kis Bor, Kis Felső, Kis János, Kis Kenyeres, B. Kis, K. Kis, Komáromi Kis, Komlósi, Kováts, Kováts Felső, Kováts Szücs, Kováts Vég, Kurutz, Kutas, Kutus, Lázár, Lévai, Major, Márti, Marinkó, Markó, Markó Felső, Markus, Máté Dantsa, Méhes, Mester Juhász, Mészáros, Mészáros Fisér, Molnár, Mózsi Felső, Nagy, Nagy Kenyeres, Német, Öreg Bor, Ötvös, Pagi Vég, Paksi Vég, Paprika, Patskó, Péter, Podor, Polgár, Porkoláb, Pusztai, Rác, Rusa, Rusa Felső, Samu, Samu Kenyeres, Sánta Paprika, Sas, Sikó, Sípos, Sosci, Solti, Solti Farkas, Sós, Szabó, Szarka, Szél, Szentgyörgyi, Szentgyörgyi Hajdú, Szeremlei Bárdos, Szili, Szisze Felső, Szőnyi, Szücs, Tatár, Tolnai, Tóth, Tsiszár, Turótzai, Ungvári, Vajda, Varga, Végh, Vintze, Vitéz.

*A XIX. század első felében jelentkező új nevek:*

Ágoston, András, Asztalos, Bajai Gózon, Bajai Stumperger, Bajai Tóth, Bajai Török, Bakony, Bencze, Bene, Benedek, Béni, Bentze Lévai, Béri, Bévári Keresztes, Bilerák, Bódi, Bogárdi, Bogdánovics, Bor Vég, Borsos, Bottyán, Bölts, Butsoki Varga, Czifra, Czitrus, Csáthi Dantsa, Csermák, Csizmadia, Csupó, Dantsa Asztalos, Debretzeni, Dobi, Dömötör, Esküth, Faragó, Felső Mózsi, N. Felső, Foktúti Bálint, Fribánszki, Gál, Galambos, Geodits, Gergely, Gerő, Gózon, Gösi, Grábits, Grizák, Gulyás Berényi, Hentsei, Herczeg, Hernádi, Holovich, Horváth, Imrő, Jakos, Jakus, Jóföldi, Juhász, Jurtsik, Kajtár, Kállai, Kalapos, Kalomicza, Kanász Gergő, Kapocsi, Kaptza, Karlik, Katlik, Katona, Katona Lázár, Katona Varga, Ketskeméti, Kiliti, Kollár, Kolompár, Kósa, Kotró, Kozma, Kusztor, Lakatos, Latsonyi, Lehotzky, Lepény, Leszig, Lévai Gáspár, Liskai Varga, Lógó, Lukáts, Lukátsi, Marián, Maros, Matkó, Mester, Morvai, Mózsi, Nagy Felső, Nebojsza, Nyiráti, Oláh, Omorovita Molnár, Omorovita Cserzán, Omorovita Inotzi, Orbán, Orgyán, Oskó, Oszucskó, Ötsényi Tóth, Pákolitz, Pál, Palik, Pápa, K. Paprika, Pataki, Péntes, Perosits, Pertzel, Petótz, Prizik, Puti, Radits, Rajháty, Rák, Ratman, Ribánszki, Rósa, Ságli, Sajda, Sámán, Sárváry, Seregi, Simon, Simony, Smitykó, Stegman, Szabó Molnár, Szakáts, Szekeres, Szent, Szerdnik, Szerezla, Szijártó, Szőnyi Dantsa, Sztarek, Sztóikó, Szumoner, Szvényik, Tautheimer, Titusz, Tótföldi, Toki, Tomtsányi, Turós, Turtsik, Tusoni, Újvári, Újvári Cseh, Vantsik, Vantsura, N. Varga, Vátzi, Vitus, Vörös, Zalákovits, Zavatits, Zsikó.

*1800 és 1849 között megszűnt nevek:*

Adány, Balázs, Bullabár, Bárdos Dani, Békás, Bodnár, Bodó, Bodor, Bognár, Bogyzslói Illyés, Bora, Czeglédi, Czeglédi Mester, Csile Felső, Dávid, Dusnoki Varga, Érsek, Fajszi Vég, Fejes Nagy, Fekete Paprika, Felső Szisze, Fényes, Ferentz, Forgáts, Futnyák, Centser Keresztes, Gerenda, Gyienes, Gyurai, Jóföki, Kanász Szabó, Katona Kis, Katona Vég, Kenyeres Samu, Keresztes, Keserű, Kis

Bor, Kis Felső, B. Kis, K. Kis, Komlósi, Kováts Szűcs, Kováts Vég, Kutas, Kutus, Major, Márfi, Markó Felső, Méhes, Mester Juhász, Mészáros Fisér, Nagy Kenyeres, Öreg Bor, Ötvös, Pagi Vég, Péter, Podor, Polgár, Pusztai, Rác, Rusa, Rusa Felső, Samu Kenyeres, Socsi, Solti Farkas, Szél, Szili, Szűcs, Tsiszár, Vitéz.

*A XIX. század második felében megjelent új nevek:*

Ádám, Adány, Agócs, Andics, András, Axter, Bajnai, Bajtai, Baky, Balaton, Balázs, Sz. Bárdos, Barna, Bencses, Bilerák, Bogár, Borbás, Borbély, Boz, Bóts, Csáki, Csáki Kovács, Csatt, Csengeni., Csordás, Dantsa Kasza, Dantsa Szőnyi, K. Dantsa, Diosz, Döme. Dudás, Erhart, Ézsi, Farka, Fehérváry, Fejes, Felső Cs., Felső Nagy, Felső Pál, B. Felső, Cs. Felső, Feró, Fisén Mészáros, Gardalits, Garis, Gáspár, Gereb, Gergő, Gluszkievicz, Golubics, Gombkötő, Góra, Graczer, Gyenis Pál, Gyeska, Gyuka, Gyurita, Halász, Herman, Hódos, Hojkó, Holler, Istványovics, Ivanits, Ivók, Jakobus, Jankovác, Jankovics, Janovács, Janovics, Jung, Kákonyi, Kálmán, Kacsai, Kassai, Kasza Dantsa, Kasza Kenyeres, D. Kasza, Katona Vég, Kazal, Kelemen, Kender, Kernya, Kis Bárdos, Kis Paprika, Klein, Kodány, Kosaras, Kov. Paprika, Kov. Vég, Cs. Kovács, Körösy, Kreiniker, Krenka, Kutas, Kölkei, Lehóc, Lengyel, Lévai B., B. Lévai, G. Lévai, Lipót, Liska, Luhácsovics, Mácsai, Magyar, Major, Makay, Marussa, Mészáros Fisén, Murvai, Nyúl, Orján, Oswald, Pap, Á. Paprika, Peagity, Peracsics, Péter, Petres, Pilissy, Podharszki, Pörsí, Punczmann, Radosin, Rajczi, Rimai, Sas, Seffer, Sendula, Somogyi, Spreidin, Svartz, Sybilla, B. Szabó, K. Szabó, Szalai, Szertelics, Sziráczi, Szitán, Szondi Paprika, Sztrikinác, Szűcs, Tallér, Tegzes, Tetler, Vámos, Váradi, H. Varga, T. Varga, Vetzstein, Vinkovics, Vozinger, Zih, Zrinyi, Zsikó Csapai, Zsinór, Zsóko.

*1850 és 1899 között megszűnt nevek:*

Ágoston, András, Bajai Gózon, Bajai Stumperger, Bajai Tóth, Bajai Török, Bene, Benedek, Benedek Felső, Bencze, Béni, Béri, Bévári Keresztes, Bódi, Bogárdi, Bogdánovics, Bogyszlói Kis, Bulvári, Bor Vég, Borsos, Bottyán, Bölts, Butsoki Varga, Czifra, Czitus, Csáthi Dantsa, Csekei, Csermák, Dantsa Asztalos, Dantsa Imrő, Dantsa Máté, Debretzeni, Dobi, Dömötör, Esküth, Felső Mózsi, Ferentz, Foktűi Bálint, Fribánszki, Gál, Galambos, Geodits, Gergely, Gerő, Gózon, Gősi, Grábits, Grizák, Gulyás Berényi, Gyenes, Gyürei, Hernádi, Holovich, Imrő Dantsa, Jakos, Jóföldi, Jurtsik, Kajtár, Kállai, Kalomicza, Kanász Gergő, Karlik, Katlik, Katona Lázár, Katona Varga, Ketskeméti, Kiliti, Kis Kenyeres, Korcár, Kotró, Kováts Felső, Latsori, Lehotzky, Lepény, Leszig, Lévai Gáspár, Liszkai Varga, Lógó, Lukátsi, Markó, Márkus, Máté Dantsa, Mester, Mózsi Felső, Német, Nyiráti, Omorovita Molnár, Omorovita Cserzán, Omorovita Inotzi, Oskó, Ötsényi Tóth, Pákolitz, Paks Vég, Pápa, Pataki, Pénczes, Perosits, Pertz, Petőtz, Prizik, Puti, Rák, Rósa, Ságli, Sajda, Sánta Paprika, Sárváry, Seregi, Sikó, Simony, Smityók, Stegman, Szabó Molnár, Szakáts, Szekeres, Szentgyörgyi, Szerdnik, Szeremlei Bárdos, Szerezla, Szijártó, Szisze Felső, Sztarek, Sztoikó, Szumoner, Szvétnyik, Tatár, Tautheimer, Titusz, Tótföldi, Toki, Tolnai, Turtsik, Tusovi, Újvári Cseh, Vantsik, Vantsura, Vátzi, Vitus, Zalákovits, Zalatits.

*A XX. század első felében jelentkezett új nevek:*

Ács, Agatity, Andu, Angyó, Baboccai, Bácsovics, Bajnok, Bán, Baráth, Barta, Bartek, Becses, Beda, Bencze, Benedek, Berberovics, Berger, Berta, Biber, Bíró, Blaskó, Bocs, Bócsa, Bogdán, Boromissza, Borsodi, Böbék, Burány, Büki, Czifra, Csatai, Csuka, Csurai, Csurej, Deák, Dévai, Dobler, Erdős, Fábian, Fábik, Facskó, Falusi, Fatter, Fegyvári, Fehér, Fekete, Félix, P. Felső, Finta, Földvári, Frank, Furu,



Füle, Gasparac, Geiger, Gerebics, Gerócs, Gibert, Grizák, Gutai, Gyepes, Gyurákovics, Gyuricza, Gyurits, Harkai, Harmati, Hegedüs, Hosszú, Huba, Hubert, Hunyák, Hurton, Husti, Huszti, Ihos, Ikotity, Irázy, Jakab, Jaksits, Jámbor, Jánosi, Jászai, Kádas Tar, Karcsár, Kandler, Karajko, Karaszi, Kasza Dantsa, Katus, Kecskés, Keller, Késmárky, Kolinászy, Konyár, Korsós, Kosztolányi, Kovacsics, Kovacsík, Kozák, Körmöczy, Kövesdi, Kuli, Kusper, Kuzman, Laczi, Lantos, Lógó, Losonczy, Lovák, Lovrik, Lovrity, Majoros, Margit, Mankó, Markus, Márton, Matán, Mayer, Mecseki, Metz, Mihájlóvics, Mihó, Milosevics, Miokovics, Móra, Musza, Németh, Nettek, Nosztáni, Nyilas, Obertlich, Oéter, Ördög, Pandur, Pankhardt, Pápity, Pásztor, Pásztóczki, Pataki, Patek, Patkai, Pauk, Pelyhes, Petrás, Petrity, Polgár, Pósa, Potyondi, Purák, Rabata, Rác, Rafael, Rákóci Parcsetch, Régi, Rosztóczy, Rosztóczki, Rózenplölc, Sági, Sárközi, Schwantzer, Sebők, Spach, Szalinyinka, Szántósi, Székány, Szendrey, Szilágyi, Szlanyinka, Szlavik, Szojka, Szőke, Sztakó, Szojka, Taba, Tábori, Takács, Tamás, Tamaskó, Tamosi, Tancsík, Tasi, Tatter, Tessényi, Tlapák, Tokodi, Tomaskó, Tomó, B. Tóth, Turcsányi, Tüske, Umenhoffer, Ványi, Vári, Vas, Vastag, Vida, Vidács, Vidákovics, Világos, Vidman, Weisz, Wiedmann, Zagorszki, Zórits, Zórity.

*A korábbi nevek közül 1900 és 1945 között hiányoznak:*

Ádám, Adány, Andics, András, Asztalos, Axter, Bajnai, Bajtai, Bakony, Baky, Sz. Bárdos, Birinyi, Bogár, Borbás, Boz, Bóts, Csáki Kovács, Csatt, Csilás Felső, Dantsa Szőnyi, K. Dantsa, Diosz, Erdei, Erhart, Ézsi, Faragó, Farka, Fehérváry, Felső Benedek, Felső Cs., Felső Nagy, Feró, Fisér Mészáros, Gardalits, Garis, Gáspár, Gereb, Gergő, Gluszkievicz, Golubics, Gombkötő, Graczer, Gyenis, Pál, Gyeska, Gyuka, Gyurita, Hajdú, Herczeg, Herman, Hódos, Holler, Istványovics, Ivanits, Jakobus, Jankovác, Jankovics, Janovics, Kákonyi, Kalapos, Kálmán, Karsai, Kassai, Kasza Kenyeres, D. Kasza, Katona Vég, Kazal, Kelemen, Kender, Kis Bárdos, Kis János, Klein, Komáromi Kis, Kosaras, Kov. Paprika, Kov. Vég, Kreiniker, Krenka, Kusztor, Kutas, Külkei, Lehóc, Lévai B., Lipót, Liska, Luhácsovics, Lukáts, Mácsai, Magyar, Major, Marián, Maros, Mészáros Fisér, Mózsi, Nyúl, Oláh, Orbán, Orgyán, A. Paprika, K. Paprika, Podharszki, Porkoláb, Pörsi, Punczmann, Radits, Radosin, Rajczi, Rajháty, Ribánszki, Scheffer, Sendula, Spredin, Svartz, Sybilla, K. Szabó, Szentgyörgyi Hajdú, Szerelics, Szondi Paprika, Szőnyi, Sztrikinác, Szücs, Tallér, Tegzes, Teller, Tomtsányi, Turoczi, Turós, Ungvári, Vámos, Váradi, N. Varga, T. Varga, Vinkovics, Vozinger, Zih, Zsikó Csapai, Zsókó.

*1760 és 1945 között fennmaradó, tehát jellegzetesen érseksanádi családnevek:*

Albert, Aranyos, Átal, Bálint, Balogh, Bárdos, Boli, Bor, Budai, Csáki Felső, Csányi, Csányi Kovács, Csapai, Csekő, Csizmadia, Csösz, Csupó, Dantsa, Diószegi, Erdélyi, Fajszi, Farkas, Felső, Ferenczi, Fisér, Gulyás, Gyenis, Hanák, Hentsei, Horváth, Imrő, Juhász, Kasza, Katona, Kenyeres, Kincses, Kis, Kollár, Kolompár, Kósa, Kovács, Kozma, Kurucz, Lakatos, Lázár, Lévai, Marinkó, Matkó, Mészáros, Molnár, Nagy, Nagy Felső, Oszucskó, Palik, Paprika, Patskó, Samu, Simon, Sípos, Sós, Szabó, Szarka, Szőnyi Dantsa, Tóth Újvári, Varga, Vég, Vincze, Vörös.

## Kettős családnevek

Az „őshonos” családnevek ürügyén tett kitérő után jó lesz a megfigyelt időszakra visszatérni. Amikor átolvassuk a református és a katolikus anyakönyvek alapján elkészült névsort szembeötlik a sok három-, négyelemű név. A szakirodalom szerint a XVII. században befejeződött a személynevek kialakulása.<sup>24</sup> Megszilárdult, állandóvá vált és öröklődött a kételemű, család- és utónévből álló név. Érseksanád-  
ra ezek a megállapítások nem teljesen érvényesek. E faluban a családnév sokszor két részből, két tagból áll. Most csak a családnévek kerülnek nagytó alá.

A családnevek és keresztnévek feldolgozását, a református egyházközség és a katolikus egyházközség cédulaanyagát, külön-külön, táblázatokban dolgoztam fel. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a két egyházközség anyakönyveit nem azonos időben kezdték el vezetni. A vezetés módjában is mutatkozott eltérés. A református anyakönyvben nem tüntették fel a származás helyét, míg a katolikusban igen.<sup>25</sup> A vidékről idetelepülteknek gyakori a családnév előtt jelölni az i-képzős helynevet. Például: Bajai Gózon, Bajai Stumperger, Bajai Tóth, Bajai Török, Bogyiszlói Kis, Bogyiszlói Illyés, Czeglédi Mester, Csáki Felső, Csányi Kováts, Csáth Dantsa, Duskoni Varga, Fajszi Vég, Foktűi Bálint, Komáromi Kis, Omorovita Molnár, Omorovitai Cserzán, Omorovitai Inotzi, Ótsényi Tóth, Solti Farkas, Szentgyörgyi Hajdú, Szőnyi Dantsa, Újvári Cseh.

Amikor egy-egy családnévből már nagyon sok található a közösségen belül, akkor valamilyen módon megkülönböztetik az azonos nevűeket. Ezek a megkülönböztető elemek együtt is szerepelhetnek az eredeti családnévvvel, s így kettős családnevek alakulhatnak ki.<sup>26</sup> Ilyen kételemű névhasználat főleg a református családoknál volt szokásos, de használatossá válik a katolikusoknál is kis mértékben. A majdnem ragadványnévként felfogható első névelemet a lakosok a megfigyelt időszak végéig hivatalosan használták. A településnéven kívül sok valóságos családnévet használtak a megkülönböztetésre. Főleg nevezetesebb, vagyonosabb feleségek családnevei kerültek a gyerekek családnévébe. Például: Benedek Felső, Bentze Lévai, Bévári Keresztes, Bor Vég, Butsoki Varga, Dantsa Asztalos, Dantsa Imrő, Dantsa Kasza, Dantsa Máté, Dantsa Szőnyi, Fejes Nagy, Fekete Paprika, Felső Benedek, Felső Mózsi, Felső Nagy, Felső Pál, Felső Szisze, Fisér Mészáros, Gentser Keresztes, Gyenis Pál, Imrő Dantsa, Kasza Dantsa, Kasza Kenyeres, Katona Kis, Katona Lázár, Katona Varga, Katona Vég, Kenyeres Samu, Kis Bárdos, Kis Bor, Kis Felső, Kis János, Kis Kenyeres, Kis Paprika, Kováts Felső, Kováts Szücs, Kováts Vég, Markó Felső, Máté Dantsa, Mészáros Fisér, Mester Juhász, Mózsi Felső, Nagy Felső, Nagy Kenyeres, Rákóci Parcsetch, Samu Kenyeres, Szabó Molnár, Szisze Felső.

Néhány igazi becézőnévből, tulajdonságból, foglalkozásból keletkezett ragadványnév is szerepel a kételemű nevek között. Ilyen: Bárdos Dani, Csilás Felső, Csile Felső, Kádas Tar, Kanász Gergő, Kanász Szabó, Sánta Paprika, Szondi Paprika.

A felsorolásokat elolvasva tapasztalhatjuk, hogy a családnévekben a két tag gyakran felcserélődik. Egyes nevekben a név első tagja egy másik név második tagja lesz. Például: Benedek Felső – Felső Benedek, Dantsa Imrő – Imrő Dantsa, Dantsa Kasza – Kasza Dantsa, Dantsa Máté – Máté Dantsa, Felső Mózsi – Mózsi Felső, Felső Szisze – Szisze Felső, Fisér Mészáros – Mészáros Fisér. A kételemű neveknek gyakori a rövidítés. Érdemes megemlíteni: ez nem a XX. század vívmánya. Divatos

<sup>24</sup> BÁRCZI Géza, 1967. 381.

<sup>25</sup> Lásd bővebben: Adattár II. E/1.

<sup>26</sup> HAJDÚ Mihály, 1994. 40.

volt már a XIX. század elején is. A név első vagy második elemét egy betűvel jelölték, esetleg rövidítve írták le. Így: Sz. Bárdos, K. Dantsa, Felső Cs., B. Felső, Cs. Felső, N. Felső, P. Felső, D. Kasza, B. Kis, K. Kis, Kov. Paprika, Kov. Vég, Cs. Kováts, Lévai B., B. Lévai, G. Lévai, Á. Paprika, K. Paprika, B. Szabó, K. Szabó, B. Tóth, H. Varga, N. Varga, T. Varga.

Az ötvenes évek elején a személyi igazolványok bevezetésével még ezek a rövidített alakzatok is eltűntek. Csak itt-ott lelhetők fel néhány okmányban. Természetesen tünhet, hogy a faluközösség tudatából is lassan kieszik. Pedig hajdanán az azonos betűkkel ellátott családnevek egyből tudták róluk: "ez a mi fajtánk". E fejezet befejezéseként összegeznem szeretném a rövidített alakzatok jelentését. Elöl szerepel az anyakönyvi forma, utána zárójelben a jelentés vagy jelentés-változatok.

Á. Paprika (Átal Paprika), B. Felső vagy Ben. Felső (Benedek Felső), B. Kis (Bogyiszlói Kis), B. Lévai (Bentze Lévai), B. Szabó (Bárdos Szabó), B. Tóth (Bajai Tóth, Bogyiszlói Tóth, Beregi Tóth), Cs. Felső (Csáki Felső, Csilás Felső, Csile Felső), Cs. Kováts (Csányi Kováts), D. Kasza (Dantsa Kasza), G. Lévai (Gáspár Lévai), H. Varga (Hosszú Varga), K. Dantsa (Kasza Dantsa), K. Kis vagy Kom. Kis (Komáromi Kis), K. Paprika vagy Kov. Paprika (Kováts Paprika), K. Szabó (Kanász Szabó), Kov. Vég (Kováts Vég), N. Varga (Nagy Varga), P. Felső (feltehetően nem P. Felső, hanem R. Felső és akkor Rusa Felső, vagy B. Felső és akkor Benedek Felső, ragaszkodva az eredeti írásmódhoz akkor viszont csak Pál Felső lehet.), Sz. Bárdos (Szeremlei Bárdos), T. Varga (a T. jelentése egyelőre ismeretlen).

## A családnevek eredetéről

A magyar-családnevek már az Árpád-kor végén kezdenek kialakulni, írja Benkő Loránd. Igaz, akkor még csak körülírják a személyt. Legtöbbször az apa keresztnévének feltüntetésével. Pl.: András fia János, vagy Mihály János fia. Ebből alakultak évszázadokon keresztül az Andrású, Mihályú, Gálfi, Gyórfy stb. családnevek. Csanád nevei között is sok keresztnév eredetűt találni. Egyik sem ilyen patinás, mint a korábban említettek, de keresztnévből, becézőnévből származnak. Ágoston, Albert, András, Balázs, Bene, Benedek, Béni, Bentze, Berta, Dávid, Dömötör, Ézsi, Fábián, Farkas, Félix, Ferentz, Ferentzi, Gál, Gáspár, Gergely, Gergő, Gerő, Huba, Imrő, Ivók, Jakab, Jakos, Jánosi, Kálmán, Kelemen, Laczi, Lázár, Lipót, Lukáts, Margit, Marián, Marinkó, Markus, Márton, Mózsi, Orbán, Oswald, Pál, Péter, Petres, Rafael, Rosa, Samu, Sebők, Simon, Sybilla, Tamás, Titusz, Vida, Vitus.<sup>27</sup> A felsorolás nem teljes, mert az idegen hangzású nevekből még jó néhányat ki lehetne gyűjteni. Számba lehetne venni a nevek valamennyi becéző formáját is.

A családneveknél gyakori a származás helyére utalás. Erről már szoltam a kettős családnevek kapcsán. Az ezután felsorolásra kerülő nevek nem bizonyítják az egyén származási helyét, de a név eredetileg azt jelölte. A teljesség igénye nélkül lássuk a felsorolást: Adány, Bakony, Balaton, Berényi, Birinyi, Bócsa, Bogdán, Borsodi, Büki, Czeglédi, Csáki, Csányi, Csengeri, Debretzeni, Dévai, Erdélyi, Fajszi, Falusi, Fehérvári, Földvári, Harkai, Hernádi, Huszti, Jászi, Kákonyi, Kassai, Késmárky, Ketskeméti, Komáromi, Komlói, Körmöczy, Körösy, Lévai, Losonczy, Mácsai, Maros, Matkó, Mecseki, Morvai, Pápa, Pataki, Pilisi, Rimai, Sárközi, Sárváry, Solti, Somogyi, Szentgyörgyi, Szilágyi, Tasi, Tokodi, Tolnai, Turótzsi, Ungvári, Váradi Vátzi.

<sup>27</sup> FEKETE Antal, 1974. 15-235., HAJDÚ Mihály, 1974. 71-360., LADÓ János, 1978. 7-229.

Sok név foglalkozást, méltóságot jelent: Ács, Asztalos, Bán, Bárdos, Békás, Bíró, Bodnár, Bognár, Borbély, Csizmadia, Csordás, Csósz, Deák, Dudás, Erdős, Érsek, Esküth, Faragó, Forgács, Furu, Galambos, Gombkötő, Gulyás, Hajdú, Halász, Hegedűs, Herczeg, Hódos, Juhász, Kalapos, Kanász, Katona, Kecskés, Kenyeres, Kollár, Kolompár, Komlósi, Kosaras, Korsós, Kotró, Kováts, Kutas, Lakatos, Lantos, Major, Majoros, Mester, Mészáros, Molnár, Nyilas, Ötvös, Pandúr, Pap, Pásztor, Polgár, Porkoláb, Sámán, Sípos, Sós, Szabó, Szakáts, Szekeres, Szíjártó, Szitán, Szücs, Takács, Tegzes, Tsiszár, Túrós, Vajda, Vámos, Varga, Vitéz.

A nevek egy része a nemzetségre utal: Cseh, Frank, Hanák, Horváth, Kurucz, Lengyel, Magyar, Morvai, Németh, Oláh, Rác, Tatár, Tóth.

Jó néhány név született az ember tulajdonságából, állapotából, elért eredményeiből: Aranyos, Bajnok, Balogh, Barát, Barna, Becses, Bodor, Bölts, Czifra, Döme, Erdei, Fehér, Fekete, Fényes, Finta, Hosszú, Jámbor, Jung, Keresztes, Keserű, Kintses, Kis, Klein, Lógó, Nagy, Öreg, Pelyhes, Pénzes, Svartz, Szőke, Vastag, Világos, Vörös, Weisz.

Meglepően kevés az állat-, illetve növénynevből eredeztethető családnév: Bogár, Csuka, Nyúl, Paprika, Rák, Rusa, Sas, Szarka.<sup>28</sup>

### A családnevek gyakorisága

Az, hogy egy településen belül hány családnév fordul elő, nagyon eltérő. Függség a helység nagyságától, elhelyezkedésétől, nyitottságától, zártságától. Egy 1973-as adat szerint az 551 lakosú Mihályfán (1750-1950) 70 családnévet, a 11 103 lakosú Kunszentmártonon (1718-1729) 257 nevet, a 10 493 lakosú Kecelen (1734-1896) 923-at, az 1472 lakosú Öregcsertőn (1920-1955) 169 családnévet, Érsekcsanád pedig (1760-1945) egyes névváriációkat leszámítva 670 családnévet találunk. Igazából akkor lehetne összehasonlítani az adatokat, ha azonos időben és időtartamban állnának rendelkezésünkre a megfelelő számok. Arra viszont így is elegendőek, hogy elmondhassuk: az a település, mely a népek vándorútjától távolabb fekszik, vagy más ok miatt zártabb, kevesebb családnévvvel, de az egyes nevek nagyobb „megterheléssel” rendelkeznek. Az ilyen helységekben kevesebb az egyedi, a szórvány, a ritka név.

Mihályfa, Kunszentmárton esetében nem tudom közölni az általam felállított kategóriák számait, mivel ismeretlen előttem a családnevek gyakorisága. Öregcsertőről, Kecelről viszont igen. Így a 169 illetve 923 és a 670 érsekcsanádi családnév a következőképpen oszlik meg:

Nevek megoszlása	Öregcsertő		Kecel		Érsekcsanád	
Egyedi családnevek	75	44,38%	370	40,09%	309	46,12%
Szórvány családnevek	50	29,59%	297	32,18%	255	38,06%
Ritka családnevek	19	11,24%	77	8,34%	36	5,37%
Ismert családnevek	13	7,69%	67	7,26%	27	4,03%
Gyakori családnevek	12	7,1%	112	12,13%	43	6,42%

A három település családneveinek besorolási számait, illetve százalékait vizsgálva láthatjuk, hogy az egyedi, szórvány, ritka, ismert, gyakori nevek fokozatosan csökkennek, kivéve Kecelt és Érsekcsanádot.

<sup>28</sup> Lásd bővebben: Adattár III. A/1.

E kategóriák felállításánál mindhárom helységnél figyelembe vettem a megfigyelt időtartamot és a születések számát. Nem lehetett azonos számokat venni Öregcsertő–Kecel, Öregcsertő–Érseksanád vagy Kecel–Érseksanád összehasonlító arányaihoz. Míg Öregcsertőnél, Érseksanádnál az egyedi családnévhez az egy születést, az anyakönyvben az egyszeri előfordulást számítottam, addig már eltérés mutatkozott a szórvány (2-5, 2-10), a ritka (6-15, 11-20), ismert (16-25, 21-50), gyakori (26 felett, 50 felett) családneveknél.

E megokolásból fakadt Érseksanádon az alábbi nevek besorolása.

### *1. Egyedi családnevek:*

Adán, Agatity, Andics, Andrási, Andu, Angyó, Axter, Babocza, Bajai Gózon, Bajai Stumperger, Bajai Tóth, Bajai Török, Bajnai, Ballabár, Bán, Bárdos Dani, Sz. Bárdos, Barta, Bartek, Bene, Béri, Berta, Bévári Keresztes, Biber, Bilerál, Bíró, Blaskó, Bocs, Bódi, Bodnár, Bordó, Bogárdi, Bogdán, Bogyiszlói Illyés, Bor Vég, Bora, Borbás, Borsodi, Böbék, Burányi, Butsoki Varga, Czeplédi, Czeplédi Mester, Czitus, Csáki Kováts, Csáthi Dantsa, Csatt, Csermák, Csile Felső, Csurai, Csurej, Dants, Dantsa Asztalos, Dávid, Deák, Dévai, Diosz, Dobler, Dunsoki Varga, Erdős, Erhart, Érsek, Esküth, Fábik, Fajszi Vég, Falusi, Farka, Fegyvári, Fehér, Fejes Nagy, Fekete Paprika, Felső Cs., Felső Mózsi, Felső Nagy, Felső Szisze, P. Felső, Fényes, Ferentz, Feró, Finta, Foktúii Bálint, Földvári, Fribánszki, Furu, Futnyák, Füle, Gál, Galambos, Garis, Gasparac, Geiger, Geodits, Gereb, Gerebics, Gergő, Gerő, Gibert, Gluszkiewicz, Golubocs, Gombkötő, Gózon, Gösi, Grábits, Graczer, Gulyás Berényi, Gutai, Gyenis Pál, Gyuka, Gyurita, Harkai, Hegedűs, Hódos, Holkovich, Holler, Huba, Huszti, Ihos, Irázy, Istványovics, Ivók, Jakobus, Jakos, Jaksits, Jankovác, Jankovics, Janovác, Jászi, Jóföki, Jóföldi, Jurtsik, Kádas Tar, Kajtár, Kákonyi, Kálmán, Kalomicza, Kanász Gergő, Kancsár, Kandl, Karajkó, Karsai, Kassai, Kasza Kenyeres, D. Kasza, Katlik, Katona Kis, Katona Lázár, Katona Varga, Kelemen, Késmárky, Kis Bárdos, Kis Bor, Klein, Kolinászy, Komár, Komlósi, Konyár, Kosaras, Kotró, Kov. Paprika, Kov. Vég, Kovacsics, Kovacsik, Kováts Szücs, Kováts Vég, Körmöczy, Krenka, Kusper, Kutus, Kölkei, Laczi, Latsonyi, Lehotzky, Lehóc, Leszig, Lévai B., Lipót, Liszka Varga, Lovrik, Luhácsovics, Magyar, Márfi, Margit, Markó Fölső, Matán, Mecseki, Méhes, Mester Juhász, Miokovics, Móra, Morvai, Nagy Kenyeres, Nosztáni, Nyilas, Nyiráti, Nyúl, Obertlich, Oéter, Omorovita Molnár, Omorovitai Cserzán, Omorovitai Inotzi, Oskó, Öreg Bor, Ötsényi Tóth, Pápa, Pápity, Á. Paprika, Patek, Patkai, Pelyhes, Perosits, Pertz, Petőtz, Petrás, Podor, Pósa, Pörsi, Purák, Pusztai, Puti, Rafael, Rajczi, Rák, Rákóci Parcsetch, Rásztóczi, Ratman, Rósa, Rosztóczi, Rózenplölc, Rusa, Rusa Felső, Sági, Sajda, Samu Kenyeres, Sárközi, Sárváry, Seffer, Schwantzer, Sendula, Seregi, Socsi, Solti, Spach, Spredin, Stegman, Svartz, Sybilla, Szabó Molnár, Szalanyinka, Szántósi, Székány, Szél, Szendrey, Szenta, Szerdnik, Szerezla, Szijártó, Szlanyinka, Szojka, Szondi Paprika, Szőke, Sztakó, Starek, Sztoikó, Sztrikinác, Szumoner, Szvétnyik, Tábori, Tallér, Tamaskó, Tamosi, Tancsik, Tasi, Tatter, Tautheimer, Tegzes, Teller, Tessényi, Titusz, Tlapák, Tótföldi, Toki, B. Tóth, Tsiszár, Turcsányi, Tusori, Vantsik, Vantsura, Várad, T. Varga, Vári, Vas, Vastag, Vinkovics, Vitus, Vozinger, Wiedmann, Zagorszki, Zavatits, Zórity, Zsikó Csapai, Zsókö.

### *2. Szórvány családnevek:*

Ács, Adány, Adányos (Ádányos), Ágoston, András, Asztalos, Bácsovics, Bajnok, Bajtai, Baky, Balaton, Balázs (Balás), Barát (Baráth), Barna, Beda (Béda), Bé-

kás (Bekás), Benedek, Benedek Felső, Béni (Bénis), Bentze (Bencze), Bentze Lévai, Berberovics, Berger (Berge), Bócsa, Bogár, Bogdánovics, Bognár, Bogyiszlói Kis, Bolvári, Boromissza, Borsos, Bottyán, Bozsi (Boz), Bölts, Bots (Bocs), Budai (Buday), Büki, Czifra, Csatai, Csengeri (Csengery), Csilás Felső, Csizmadia, Csuka, Csupó, Dantsa Imrő, Dantsa Kasza, Dantsa Máté, Dantsa Szőnyi, K. Dantsa, Debretzeni, Dömötör (Dömötöri), Dudás, Ézsi, Fábián, Facskó, Fatter, Fehérváry (Fehérvári), Fejes, Fekete, Félix, Felső Pál, Fisér Mészáros, Forgáts, Frank, Gardalits, Gáspár, Gentser Keresztes, Gerenda, Gergely, Góra, Grizák, Gyeska, Gyienes, Gyurai, Gyurákovics, Gyuricza, Gyürei(Győrei), Gyürü (Gyürüs), Halász, Harmati, Herczeg, Herman, Hernádi, Hosszú, Hubert, Hunyák, Hurton (Hurtony), Husti, Ikotity, Imrő Dants, Ivanics, Jakus, Jámbor, Jánosi, Janovits, Jung, Kállai (Kálai), Kalapos, Kanász Szabó, Kapotsi (Kapocsi), Kaptza, Karaszi, Karlik, Katona, Katona Vég, Katus, Kazal, Kecskés, Kenyeres Samu, Keresztes, Kernya, Keserű, Ketskeméti, Kiliti (Khiliti), Kis Felső, Kis Kenyeres, Kis Paprika, B. Kis, K. Kis, Kodány, Kollár, Kolompár, Korsós, Kosztolányi, Kováts Felső, Kozák, Körösy(Körösi), Kövesdi Kreiniker (Krinicker), Kuli, Kusztor, Kuzman, Lakatos, Lantos, Lepény, Lévai Gáspár, B. Lévai, G. Lévai, Liska, Lógó, Losonczy, Lovák, Lovrity, Lukáts, Lukátsi, Mácsai, Major, Majoros, Makai, Markos, Maros, Máté Dantsa, Márton, Mayer, Mester, Mészáros Fisér, Metz, Milosevits, Mózsi, Mózsi Felső, Musza, Nagy Felső, Nebojsza, Nettik, Oláh, Orbán, Orgyán, Orján, Oswald, Ördög, Ötvös, Pagi Vég, Pákolitz, Pandur (Pandus), Pankhardt, Pap (Papp), K. Paprika, Pásztor, Pataki, Pauk, Peagity, Pénzés, Perasics, Petres, Petrity, Pilisi (Pilissy), Podharszki, Polgár, Potyondi, Prizik, Punczmann, Rabata, Rác, Radits (Rádics), Radosin, Rajháty (Rajhádi), Régi, Ribánszki, Rimai, Rosztolczki, Ságli, Sánta Paprika, Sebők, Simon, Simony (Simonyi), Smitykó, Solti Farkas, Somogyi, B. Szabó, K. Szabó, Szakáts, Szalai, Szekeres, Szentgyörgyi, Szentgyörgyi Hajdú, Szeremlei Bárdos, Szerletics, Szilágyi, Szili, Sziráczki, Szisze Felső, Szitár, Szlavik, Szőnyi Dantsa, Sztojka, Szücs, Taba, Takáts, Tamás, Tokodi, Tomaskó, Túrós, Turtsik (Turcsik), Tüske, Újvári, Újvári Cseh, Umenhoffer, Vajda, Vámos, Ványi, N. Varga, Vátzi, Vetzstein, Vida, Vidács, Vidákovics, Világos, Vildman, Vitéz, Vörös, Weisz, Zalákovits, Zih, Zrínyi, Zsibán, Zsinór.

### 3. Ritka családnevek:

Agócs, Bakony, Bodor, Csáki, Csáki Felső, Csányi, Csányi Kováts, Csordás, Döme, Faragó, Felső Benedek, B. Felső, Cs. Felső, Fisér (Fischer), Gyepes, Hajdú, Hentsei (Hencsei), Jakab, Kasza Dancsa, Kis János, Komáromi Kis, Cs. Kováts, Kutas (Kutasi), Lengyel, Marián (Márián), Marusa (Marussa), Német (Németh), Oszucskó, Palik, Sámán (Sámány), Szőnyi, Tatár, Tomó, Tomtsányi (Tomcsányi), H. Varga.

### 4. Ismert családnevek:

Albert, Bentses (Bencses), Birinyi (Berinyi), Boli (Bóli), Borbély, Erdei, Erdélyi, Farkas, N. Felső, Ferentzi (Ferenczi), Hanák, Hojkó, Imrő, Juhász, Kósa, Markó, Pacskó (Patskó), Paksi Vég, Pál (Páll), Péter, Porkoláb, Sas (Sass), Simon, Sós (Soós), Tolnai, Turóczi (Turótzai), Ungvári.

### 5. Gyakori családnevek:

Aranyos, Átal (Atal), Bálint, Balog (Balogh); Bárdos, Berényi, Bor (Bór), Csapai, Csekei (Tsekei), Csekő (Tsekő), Csősz (Tsősz), Dantsa (Dancsa), Diószegi, Fajszi, Felső, Gulyás, Gyenis (Gyenisz), Horváth, Kasza, Kenyeres, Kintses (Kincses), Kis (Kiss), Kováts (Kovács), Kozma, Kurutz (Kurucz), Lázár, Lévai, Marinkó (Márinkó), Matkó, Mészáros, Molnár, Nagy, Paprika, Samu, Sikó, Sípos, Szabó, Szarka, Tóth (Tot, Tót, Toth) Váradi Vég (Vég) Vintze (Vincze), Zsikó.

A ma Érseksanádon lakók vitakozhatnak azon, mely név ritka, ismert vagy gyakori. Főleg az ismert családnevek jelenthetnek problémát, mert szórványként, ritkaként kezelt nevek is lehetnek ismertek a nevek viselőinek tettei, cselekedetei, viselkedése miatt. Én a besorolásban a számok mutatta gyakoriságot néztem. Nem vettem figyelembe a hajdani községben elfoglalt helyet, rangot, foglalkozást. Természetesen a falu prédikátorának, lelkészének, jegyzőjének, tanítójának, kovácsának, egyéb mesterének neve abban a korban ismertebb volt, mint egy jobbágyé, földművesé.

Nem mindegy a család vallása sem, mivel a reformátusok 1760-tól 1945-ig sokkal többen voltak, mint a katolikusok. Így valószínűleg családjaik neve többször fordult elő az anyakönyvekben. A második világháború végéig már a családnévről is meg tudták mondani a faluban, ki a református, ki a katolikus. Csak 1945-től változott a helyzet, amikor a községben egyre több "idegen" telepedett le és a vallást, a vallásosságot az állam igyekezett háttérbe szorítani.

Eddigi vizsgálódásaim alkalmával figyelmen kívül hagytam a különböző felekezeteket és egybefogva csupán számuk alapján, vagy korábban a nevek jelentése szerint soroltam azokat csoportokba. Most is a számokkal teszek összehasonlítást, de ezt itt a református és a katolikus anyakönyvekből kijegyzett nevek miatt. A református egyházközség keresztelési anyakönyveibe 1760-tól 1945-ig 7644,<sup>29</sup> a katolikus keresztelési anyakönyvekbe 1799-től 1945-ig 1736<sup>30</sup> fiút és leányt jegyeztek be. A nevek viselőinél nem vettem figyelembe a halálozási és egybekelési anyakönyvek adatait.

A következőkben közlöm mindkét vallásúak családneveit rangsorolva 1-31-ig.

	Reformátusok <sup>31</sup>		Katolikusok <sup>32</sup>		Együtt <sup>33</sup>	
1.	Paprika	470	Matkó	201	Paprika	476
2.	Felső	465	Tóth	66	Felső	465
3.	Dantsa	417	Horváth	64	Bárdos	418
4.	Bárdos	414	Varga	53	Dantsa	417
3.	Szabó	361	Kozma	39	Szabó	390
6.	Bálint	253	Juhász	36	Varga	268
7.	Kenyeres	247	Hanák	29	Bálint	256
8.	Kiss	247	Mészáros	29	Kiss	254
9.	Varga	215	Szabó	29	Kenyeres	252
10.	Bor	208	Kósa	25	Bor	212
11.	Vég	208	Ádám	24	Vég	210

<sup>29</sup> Lásd bővebben: Adattár I. D/1.

<sup>30</sup> Lásd bővebben: Adattár II. D/1.

<sup>31</sup> Lásd bővebben: Adattár I. A/1.

<sup>32</sup> Lásd bővebben: Adattár II. A/1.

<sup>33</sup> Lásd bővebben: Adattár III. A/1.

12.	Gyenis	205	Kovács	24	Gyenis	206
13.	Fajszi	167	Simon	22	Matkó	201
14.	Lévai	150	Hojkó	21	Fajszi	168
15.	Csosz	136	Péter	21	Lévai	150
16.	Mészáros	130	Beneses	20	Csosz	136
17.	Kinceses	117	Molnár	19	Mészáros	132
18.	Vince	108	H. Varga	19	Kinceses	123
19.	Sikó	95	Palik	18	Vincze	115
20.	Marinkó	94	Agócs	17	Molnár	113
21.	Molnár	94	Marusa	17	Sikó	95
22.	Zsikó	92	Faragó	14	Zsikó	95
23.	Sipos	90	Farkas	14	Marinkó	94
24.	Átal	76	Jakab	14	Sipos	93
25.	Aranyos	75	Oszucskó	14	Kovács	85
26.	Diószegi	73	Hencsei	12	Átal	76
27.	Kasza	71	Lengyel	12	Balogh	76
28.	Balogh	67	Tómó	12	Aranyos	75
29.	Csapai	62	Döme	11	Diószegi	74
30.	Berényi	61	Márián	11	Tóth	71
31.	Kovács	61	Nagy	11	Kasza	71

A 31 családnév (ref. 8,3 %-a, kat. 7,8 %-a) bizonyítja, hogy a két felekezetnél kevés a névazonosság. A református egyház anyakönyveiből 372, a katolikus egyházközség anyakönyveiből 395 családnévet gyűjtöttem ki. A családneveket összeadva 767-et kapunk. Az összesített családnévtáblázatban viszont csak 670-et találunk. A kettő közötti különbség adja a református és katolikus családok névazonosságát. Tehát 97 olyan családnevet találunk, amely a két felekezetnél kisebb-nagyobb mértékben egyaránt megvan. A jóval népesebb reformátusoknál kevesebb családnevet írtunk össze. Így náluk a nevek megterhelése is magas (20,54), szemben a kisebb létszámú katolikusoknál, ahol 23-mal több név fordul elő, és persze a nevek megterhelése jóval alacsonyabb (4,4). Összehasonlítva az egyedi neveket: a 190 reformátussal szemben 205 katolikus áll. Együtt viszont csak 309-et olvashatunk. Ez a 86 névazonosságból adódik. A családnevek további elemzéséhez a későbbi időben még alaposabb felkészülésre, az anyakönyvekben (születési, keresztelési, halotti, egybekelelési) újabb vizsgálódásra, ellenőrzésre lesz szükség.<sup>34</sup>

<sup>34</sup> A további elemzésekhez lásd: Adattár I. A/1; II. A/1. Családnév táblái.



## Férfi keresztnév

A férfi és női keresztnév feldolgozásánál ugyanazt az időbeosztást használtam, mint a családneveknél. Külön táblázatokba szedtem a református és a katolikus lakosok által adott keresztnéveket, majd összesítettem azokat.

A reformátusok által adott nevek 1760 és 1799 között a következők: Ádám, András, Antal, Benedek, Beniamin, Dániel, Dávid, Ezékiás, Ézsaiás, Ferenc, Gábor, Gergely, György, Illés, István, Jábes, János, Jónás, József, Jusztin, Lajos, Lukács, Márton, Máté, Mátyás, Mihály, Miklós, Mózes, Pál, Péter, Sámuel, Sándor.

Újként jelentkeznek 1800 és 1849 között: Ábrahám, Áron, Balázs, Bálint, Elek, Géza, Gyula, Ignác, Imre, Izsák, Károly, László, Lőrinc, Tamás, Zsigmond. Ekkor tűnik el: Dávid, Ézsaiás, Jábes, Jónás, Márton.

Új név 1850 és 1899 közt: Dezső, Jónás (újból), Kálmán, Kázmér. Megszűnt: Antal, Elek, Géza, Izsák, Máté, Miklós, Sámuel, Zsigmond.

1900 és 1945 időszakában jelentkezett: Ákos, Antal (újból), Attila, Dávid (újból), Dénes, Emil, Ernő, Géza (újból), Gusztáv, Henrik, Nándor, Simon, Zoltán. Hiányzó nevek: Ezékiel (Ezékiás), Gergely, Jónás, Jusztin, Kázmér, Lőrinc, Lukács.<sup>35</sup>

A négy időszakban megfigyelhető a keresztnév számának növekedése és csökkenése is. Az első időszakban megfigyelhető 32 névvel szemben a második szakaszban 42 név szerepel, a harmadikban ez a szám 39-re esik vissza, és az utolsó időben újból emelkedés tapasztalható, ismét 42 név fordul elő.

A 185 év adatai alapján a fiúknak 62 féle nevet adtak. A neveket előfordulásuk gyakoriságának száma és százalékban kimutatott értéke alapján rangsorolva közlöm: János 613 (15,93%), István 464 (12,06%), Sándor 386 (10,03%), Ferenc 322 (8,37%), József 278 (7,22%), Mihály 270 (7,01%), András 218 (5,66%), Péter 213 (5,53%), Lajos 187 (4,86%), Pál 157 (4,08%), Illés 154 (4%), Beniamin 104 (2,7%), György 67 (1,74%), Mózes 56 (1,45%), Áron 37 (0,96%), Gábor 26 (0,67%), Benedek 21, Sámuel 21 (0,54%), Dániel 18%, Dezső 18%, Ignác 18 (0,46%), Gergely 17, Imre 17 (0,44%), Ádám 16, Károly 16 (0,41%), László 15 (0,38%), Jusztin 10, Kálmán 10 (0,25%), Máté 8, Mátyás 8 (0,2%), Ezékiel (Ezékiás) 7, Lőrinc 7 (0,18%), Tamás 5 (0,12%), Antal 4, Dávid 4, Dénes 4, Lukács 4, Miklós 4 (0,1%), Gyula 3, Zoltán 3 (0,07%), Balázs 2, Géza 2, Izsák 2, Jónás 2 (0,05%), Ábrahám, Ágoston, Ákos, Attila, Elek, Emil, Ernő, Ézsaiás, Gusztáv, Henrik, Jábes, Kázmér, Márton, Nándor, Simon, Zsigmond 1-1 (0,02%).

A felsorolásban az Ezékiást összevontam az Ezékiellel, mert helyesebb formának tartom az utóbbit, illetve elírásnak az előbbit. A reformátusok a Benjámint következetesen Beniaminnak írják. A cédulaanyagon jól érzékelhető a különböző korok helyesírása, az anyakönyvbe bejegyző helyesírási felfogása (ts-cs, tz-cz-c, Illyés-Illés, stb). Ezt most nem vettem figyelembe.

A nevek előfordulásának gyakoriságát, százalékát nézve ugyancsak az állapítható meg a keresztneveknél, mint a családneveknél. Sok az egyedi, szórvány és ritka név. Csak 14 tekinthető gyakorinak. A sor Mózzal fejeződik be. Ezt a 14 nevet 3489 fiú kapta, ami az összes fiúnak 90,69 %-a. A fennmaradó 9 %-on 47 keresztnév osztozik.

A katolikus fiúk bejegyzése majdnem egy teljes időszakkal később kezdődik. Létszámuk sokkal kisebb, negyedénél is kevesebb (3847 a református és 869 a katolikus). Ennek ellenére a keresztelésben kapott nevek száma nem mutat ilyen nagy

<sup>35</sup> Lásd bővebben: Adattár I. B/1.

eltérést (62 név szerepel a reformátusoknál, és 44 a katolikusoknál). Rangsorolva ezek a következők: János 187 (21,51%), József 138 (15,88%), István 124 (14,15%), Ferenc 74 (8,51%), Mihály 60 (6,9%), Lajos 40, Sándor 40 (4,6%), Antal 26 (2,99%), Pál 23 (2,64%), Imre 22 (2,53%), László 18 (2,07%), György 16 (1,84%), Péter 14 (1,61%), András 10 (1,15%), Ádám 9, Illés 9, Mátyás 9 (1,03%), Márton 6 (0,69%), Béla 5, Ignác 5, Károly 5 (0,57%), Gergely 3, Kálmán 3 (0,34%), Benjamin 2, Gyula 2, Simon 2 (0,23%), Bálint, Benő (Benedek becézője), Dávid, Dezső, Elek, Gusztáv, Győző, Henrik, Jákob, Kelemen, Miklós, Móric, Rudolf, Samu, Vendel, Vince, Weiszlav, Zoltán 1-1 (0,11%).

Az első időszakban 29, a másodikban 23, a harmadikban 31 név szerepel a választékban.<sup>36</sup> Először megjelent keresztnév a következők: Ádám, Antal, Bálint, Béla, Benjamin, Dávid, Elek, Ferenc, György, Ignác, Illés, Imre, István, Jákob, János, József, Kálmán, Károly, Lajos, László, Márton, Mátyás, Mihály, Móric, Pál, Péter, Sándor, Simon, Vendel.<sup>37</sup>

Új nevek 1850 és 1899 között: András, Kelemen, Rudolf. Megyszüntek: Benjamin, Dávid, Elek, Jákob; Kálmán, László, Móric, Péter, Vendel.

1900-1945 közt jelentek meg: Benjamin (ismét), Benő, Dezső, Gusztáv, Győző, Gyula, Henrik, Kálmán (ismét), László (ismét), Miklós, Péter (ismét), Samu, Vince, Weiszlav, Zoltán. Kimaradt: Kelemen, Márton, Simon.

A katolikusoknál gyakori keresztnévet csak hetet találunk: János, József, István, Ferenc, Mihály, Lajos, Sándor (gyakoriságuk sorrendjében). Egyedit 18-at, a szórványhoz és a ritkához 19-et sorolhatunk. A nevek megterhelése a születések és a választott keresztnév számától függ. Ezeket tekintve a három időszakban tapasztalatunk a következő: 1799-1849-ben 265 született fiú 29 féle keresztnévnek megterhelése 9,13, 1850-1899-ben 275 született 23 féle név 11,95 megterheléssel, 1900-1945-ig terjedő időben a születések száma 329 és 31 féle a keresztnév, melyek relatív megterhelése 10,61. Az összesített adatok 869 születést, 44 keresztnévet, 19,75 megterhelési értéket mutatnak. Tehát ahogy napjainkhoz közeledünk egyre több név közül választanak a szülők. Ezt igyekszik bizonyítani a falu összesített adata is: 1760 és 1799 között Érsekszanádon 1051-en születtek, 32 név közül választottak és azok viszonylagos megterhelése 32,84. 1800-1849-ig 1627 fiúnak 51 névből választottak, ami 31,9 megterhelést jelentett. 1850 és 1899 közt 1277 a születés, 45 a keresztnév és 28,37% a megterhelés. 1900-1945 terjedő időben a születések száma 761, a választott nevek száma 47, a nevek megterhelése 16,19. A csökkenő születések mellett nagyobb névválaszték jelenik meg. Egyre nagyobb a mozgás a községben. Új tiszteletesek, lelkészek, papok, tanítók, községi vezetők, menekültek (lengyel), különböző foglalkozású emberek jelennek meg. Hozzák magukkal más vidékek szokásait, azokat igyekeznek környezetükben, családjukban meghonosítani. Ezek hatással vannak szomszédaikra és az egész faluközösségre. Egyre inkább elhalványul a vallási különbség. A 70 keresztnév közül 35, vagyis a nevek 50 százaléka mindkét vallásnál ugyanakörnyezve lett. Ádám, András, Antal, Bálint, Benedek (Benő), Benjamin, Dávid, Dezső, Elek, Ferenc, Gergely, Gusztáv, György, Gyula, Henrik, Ignác, Illés, Imre, István, János, József, Kálmán, Károly, Lajos, László, Márton, Mátyás, Mihály, Miklós, Pál, Péter, Sándor, Sámuel (Samu), Simon, Zoltán. Csak a református lakosság között ismert név 26, ami 37,14 százalékot tesz ki, ezek: Ábrahám, Ágoston, Ákos, Áron, Attila, Balázs, Dániel, Dénes, Emil, Ernő, Ezékiel, Ézsaiás, Gábor, Géza, Izsák, Jábes, Jónás, Jusztin, Kázmér, Lőrinc, Lukács, Máté, Mózes, Nándor, Tamás, Zsigmond.

<sup>36</sup> Lásd bővebben: Adattár II. B/1.

<sup>37</sup> Lásd bővebben: Adattár II. B/1.

Csak a katolikusoknál szereplő keresztnév 9, ami 12,85%-nak felel meg, ezek: Béla, Gyöző, Jákob, Kelemen, Móric, Rudolf, Vendel, Vince, Weislaw. A két valószínű felsorolt nevek általában az egyedi, szórvány és a ritka csoportba tartoznak. Ettől a reformátusoknál az Áron és a Mózes nevek térnek el. Az összesített férfi keresztnévek között is csak a Mózes szerepel 1% fölött a kizárólagos református nevek közül.

A községben született fiúk neveinek divatja felekezetre való tekintet nélkül is azonosságot mutat. Szinte ugyanazok szerepelnek a leggyakrabban a reformátusoknál és a katolikusoknál is, legfeljebb a százaléokban van eltérés. Nézzünk erre néhány példát! Az első érték a reformátusoknál, második a katolikusoknál előforduló nevek százaléka: János 15,93-21,51%, István 12,06-14,15%, Sándor 10,03-4,6%, Ferenc 8,37-8,51%, József 7,22-15,88%, Mihály 7,01-6,9%, András 5,66-1,15%, Péter 5,53-1,61%, Lajos 4,86-4,6%, Pál 4,08-2,64%, Illés 4,0-1,03%, György 1,74-1,84%. Akadnak azonban olyan nevek is, amelyek egyik felekezetenél divatosabbak, mint a másiknál. Benjamin 2,7-0,23%, Antal 0,1-2,99%, Imre 4,44-2,53%, László 0,38--2,07%, Ádám 0,41-1,03%. Az összesített adatok szerint 1% feletti gyakorisággal szereplő nevek: János 16,98%, István 12,44%, Sándor 9,03%, József 8,82%, Ferenc 8,39%, Mihály 6,99%, András 4,83%, Lajos 4,81%, Péter 4,81%, Pál 3,81%, Illés 3,45%, Benjamin 2,24%, György 1,75%, Mózes 1,18%.<sup>38</sup>

Az előbb felsorolt neveket szeretném összehasonlítani Budapest VIII. kerület (1895-1899, 1945-1949, 1959),<sup>39</sup> Dunavecse (1797-1895),<sup>40</sup> Endrefalva (1734-1979),<sup>41</sup> Kecel (1799-1896),<sup>42</sup> Kunszentmárton (1718-1729),<sup>43</sup> Mersevát (1760-1970),<sup>44</sup> Öregcsertő (1920-1955)<sup>45</sup> neveinek ragsorolásával. A szinte találmokra kiválasztott települések férfi keresztnév rangsora Érseksanádnál követett szempontok szerint: 1. István (14), 2. János (15), 3. József (22), 4. Ferenc (33), 5. Sándor (45), 6. László (58), 7. András (59), 8. Mihály (60), 9. Lajos (61), 10. Károly (70), 11. Pál (72), 12. György (78), 13. Imre (79), 14. Gábor (83), 15. Péter (9?), 16. Gyula (106), 17. Antal (107), 18. Mátyás (116), 19. Béla (118 helyezési számmal). A két felsorolásból jól látszik, hogy Érseksanádon a nevek divatossága majdnem teljesen azonos az ország más vidékeivel, miután az első öt név (István, János, József, Ferenc, Sándor) azonos, csak a sorrend cserélődik fel. A továbbiakban községünk nevei között olyan is előfordul, melyet nem találhatunk meg a már említett több településen. Ilyenek az Illés, Benjamin, Mózes. Ez köszönhető a megfigyelt időszak különbözőségének és a lakosság vallási hovatartozásának. Érdemes egyéb adatokat is összevetni. Hány fiú született? Hány név közül választottak? Mennyi a nevek megterhelése? Ezeket vizsgálhatjuk a következő táblázatban.

<sup>38</sup> Lásd bővebben: Adattár I. B/1., II. B/1. és III. B/1-2.

<sup>39</sup> KÁLMÁN Béla, 1973. 49.

<sup>40</sup> KOCSIS Ilona, 1981. 17-19.

<sup>41</sup> BITTER Anikó, 1986. 17-20.

<sup>42</sup> IVÁN László, 1981. 22-25.

<sup>43</sup> KAKUK Mátyás, 1985. 37-38.

<sup>44</sup> KOVÁCS Jenő, 1985. 57-66.

<sup>45</sup> IVÁN László, 1993.

A település neve	Férfiak száma	Keresztnevek száma	A nevek terheltsége
Dunavecse	10594	64	165,53
Endrefalva	3204	94	34,08
Érsekcsanád	4716	70	67,37
Kecel	10840	100	108,4
Kunszentnárton	368	32	11,5
Mersevát	2032	75	27,9
Öregcsertő	689	40	17,22

A táblázatból jól látható, hogy a születések száma nincs arányban az adott keresztnevek számával. Dunavecse a tíz és félezer gyermek 64, Érsekcsanádon a felénél is kevesebb fiú 70 név közül kereszteltetett. Kecelt Dunavecsevel hasonlítva: kb. azonos számú fiúnak Kecelen 36-tal több név közül választanak nevet. A megterhelésnél is nagy eltérés mutatkozik Kecel javára. Elmondhatjuk: Endrefalván, Érsekcsanádon, Kecelen, Mersevátton a férfiak keresztnevei relatív változatosságot mutatnak.

A keresztnév megválasztásában a köztudatban élő, közeledő naptári névnek általában nagy szerepe van. Ezt olyan egyértelműen kimutatni, mint Kecel esetében, nem tudom. (Az András nevet legtöbbször novemberben kapták, az Istvánt augusztusban és decemberben, a Józsefet márciusban, a Mihály szeptemberben. stb.) Azt viszont állíthatom, hogy az elsőszülött fiú az édesapa keresztnévét, a másodszületett (ha az apa nem volt elsőszülött) az apai nagyapa keresztnévét kapta. A leányoknál az anya neve dominált. A reformátusoknál a nagyszámú keresztszülők (tíznel többet is felsoroltak az anyakönyvben) miatt keresztneveik nem nyomott sokat a latban a választásnál.

### Női keresztnevek

A XVIII. század női neveit főleg a reformátusok alkotják. Az 1036 született gyermeknek 17 nevet adtak. Anna 113 (10,9%), Erzsébet 199 (19,2%), Eszter 2 (0,19%), Éva 144 (13,89%), Ilona 38 (3,66%), Judit 66 (6,37%), Julianna, Juszina 1-1 (0,09%), Katalin 46 (4,44%), Lídia 1 (0,09%), Mária 3 (0,28%), Márta 2 (0,19%), Ráhel 53 (5,11%), Rebeka 17 (1,64%), Sára 128 (12,35%), Zsófia 4 (0,38%), Zsuzsanna 218 (21,04%).

1800 és 1849 között jelentkező nevek: Ágnes 5, Albertina 1, Borbála 10, Brigitta 2, Emilia 3, Etelka 1, Franciska 3, Karolina 2, Klára 2, Luca 1, Magdolna 4, Margit 2, Rozália 10, Terézia 7, Veronika 6. Ebben az időszakban összesen egy név, a Márta tűnt el.

1850 és 1899 közt új név: Amália 2, Ida 1, Kornélia 2, Rózsa 1. Megszűnt: Albertina, Brigitta, Karolina, Luca, Magdolna.

1900–1945-ig újjak: Edit 1, Gizella 1, Henriette 1, Ibolya 2, Irén 2, Irma 1, Johanna 1, Jolán 2, Magdolna (ismét), Márta (ismét), Piroska 1, Róza. 1, Sarolta 2. Megszűnt: Amália, Ida, Kornélia, Ráhel és Zsuzsanna.

Az 1760–1945 között született 4510 leány 48 nevet kapott. A nevek megterhelése magas 93,95. Az igazi megterhelést azonban csak 18-20 név bírja. A többi ritkának, szórványnak vagy egyedinek tekinthető, ezek a következők: Ágnes, Eszter,

Etelka, Margit, Veronika, Aranka, Franciska, Klára, Magdolna, Rózsa, Amália, Brigitta, Emilia, Ibolya, Irén, Jolán, Karolina, Márta, Sarolta, Albertina, Edit, Gizella, Henriette, Ida, Irma, Johanna, Luca, Piroska, Róza.

Ugyanennek az időszaknak az adatai alapján rangsoroltuk a gyakori és ismert neveket felekezetek felekezet szerint és összesítve is:

	Református <sup>46</sup>		Katolikus <sup>47</sup>		Összesen <sup>48</sup>				
		%		%				%	
1.	Erzsébet	521	14,31	Julianna	183	21,03	Erzsébet	686	15,21
2.	Éva	493	13,54	Erzsébet	165	18,96	Julianna	551	12,21
3.	Zsuzsanna	368	10,01	Mária	122	14,02	Éva	548	12,15
4.	Julianna	368	10,01	Katalin	59	6,78	Zsuzsanna	411	9,11
5.	Sára	320	8,79	Éva	55	6,32	Zsófia	328	7,27
6.	Lídia	294	8,07	Ilona	49	5,63	Sára	324	7,18
7.	Zsófia	287	7,88	Zsófia	41	4,71	Lídia	296	6,56
8.	Anna	151	4,14	Anna	36	4,13	Mária	207	4,58
9.	Ráhel	137	3,76	Borbála	21	2,41	Anna	187	4,14
10.	Rebeka	135	3,70	Rozália	18	2,06	Ilona	166	3,68
11.	Ilona	117	3,21	Veronika	14	1,6	Ráhel	137	3,03
12.	Jusztina	115	3,15	Terézia	13	1,49	Rebeka	137	3,03
13.	Judit	94	2,58	Etelka	11	1,26	Katalin	131	2,9
14.	Mária	85	2,33	Margit	11	1,26	Jusztina	115	2,54
15.	Katalin	72	1,97	Ágnes	10	1,14	Judit	94	2,08

A felsorolásból kiviláglik, hogy a népszerűbb nevek között alig találunk olyanokat, melyekre azt mondhatnánk: ezek jellegzetesen református vagy katolikus nevek. Akad azért kivétel: Jusztina, Judit és Ráhel (Rákhel, Rachel). Azt viszont bátran mondhatjuk, a Zsuzsanna, Sára, Lídia, Rebeka nevek gyakoribbak a reformátusok között.

A keresztnévek választéka fokozatosan bővül. Az első időszakban 17, a másodikban 31, a harmadikban 29, a negyedikben 38 név közül választottak a szülők és a keresztszülők. Az összes 48 leánynévből 7 (Edit, Ibolya, Judit, Jusztina, Kornélia, Piroska, Ráhel) csak reformátusoknál fordul elő. Katolikus névnek tekinthető 17 (Ágnes, Albertina, Brigitta, Emilia, Etelka, Franciska, Gizella, Henriette, Ida, Irma, Johanna, Jolán, Luca, Magdolna, Róza, Sarolta, Veronika). A női nevek relatív megterhelése 93,95. Sok-e, kevés-e? Erre csak összehasonlítással válaszolhatunk. Vizsgáljuk meg az alábbi táblázatunkban a megterheléseket!

A település neve	Időtartam	Nők száma	Keresztnévek száma	A nevek megterhelése
Csörötnek <sup>49</sup>	1907-1977	896	92	9,73
Dunavecse <sup>50</sup>	1737-1895	11367	51	222,88
Endrefalva <sup>51</sup>	1734-1979	3004	117	25,67

<sup>46</sup> Bővebben lásd: Adattár I. C/1. és III. C/1.

<sup>47</sup> Bővebben lásd: Adattár II. C/1. és III. C/1.

<sup>48</sup> Lásd: Adattár III. C/2.

<sup>49</sup> HORVÁTH Olga, 1982. 21-22.

<sup>50</sup> KOCSIS Ilona, 1981. 17-19.

<sup>51</sup> BITTER Anikó, 1986.17-20.

A település neve	Időtartam	Nők száma	Keresztnevek száma	A nevek megterhelése
Érsekcsanád <sup>52</sup>	1760-1945	4510	48	93,95
Kecei <sup>53</sup>	1799-1895	10493	73	143,73
Kunszentmárton	1718-1729	376 <sup>54</sup>	19	19,78
Mersevát <sup>55</sup>	1828-1970	1392	82	16,97
Öregecsertő <sup>56</sup>	1920-1955	598	28	21,35
Rábacsanak <sup>57</sup>	1911-1970	877	65	13,49

A fenti táblázatunk újból bizonyítja, hogy a megterhelés mindig az időtartam hosszúságától és a születések számától nagyban függ. Nem elhanyagolható a választott nevek sokasága, változatossága. A felsorolásban az időtartamok nagyon különbözők, a 11, 35, 49, 92, 142, 158, 185 és 245 éves időtartamok fordulnak elő. Ennek ellenére mégis alkalmasak az összehasonlításra. Ha a keresztnevek és születések számát nézem, azt látom, hogy Endrefalva, Mersevát, Rábacsanak helységekben kevesebben születtek, mint Érsekcsanádon, de sokkal több névre kereszteltek. Ilyen megvilágításban már válaszolhatunk az általunk feltett kérdésre. Bizony Érsekcsanádon a leányoknál a nevek átlagos megterhelése elég magas volt.

Most vessük össze a különböző vidékek névdivatját is! Melyek a legdivatosabbak, a legkedveltebb nevek?

Érsekcsanád <sup>58</sup>	Más helységek
1. Erzsébet	1. Erzsébet
2. Julianna	2. Mária
3. Éva	3. Anna
4. Zsuzsanna	4. Terézia
5. Zsófia	5. Julianna
6. Sára	6. Ilona
7. Lídia	7. Katalin
8. Mária	8. Margit
9. Anna	9. Éva
10. Ilona	10. Borbála
11. Ráhel	11. Rozália
12. Rebeka	12. Zsuzsanna
13. Katalin	13. Gizella

E rövid sorozatból is láthatjuk Érsekcsanád csak néhány név esetében követi az országos divatot. Megjegyzésre méltó, hogy az összehasonlításban szereplő helységek első 10 neve 27 keresztnév közül választódott ki. Ezek az alábbiak:

Ágnes, Anna, Borbála, Dorotty, Emilia, Erzsébet, Eszter, Etelka, Éva, Franciska, Gizella, Ilona, Irén, Judit, Julianna, Karolina, Katalin, Lidi, Margit, Mária, Rozália, Rózsa, Sára, Terézia, Veronika, Zsófia, Zsuzsanna.

<sup>52</sup> Bővebben lásd: Adattár I. D/1 – I. D/14. és a II. D/1 – II. D/7.

<sup>53</sup> IVÁN László, 1981. 26-30.

<sup>54</sup> KAKUK Máttyás, 1985. 37-38.

<sup>55</sup> KOVÁCS Jenő, 1985. 68-70.

<sup>56</sup> IVÁN László, 1993.

<sup>57</sup> HORVÁTH Olga, 1982. 21.

<sup>58</sup> Bővebben lásd: Adattár III. C/2.

## Második, harmadik keresztnévek

Érsekcsanádon 1760–1945 között 117 gyermek (ebből 60 fiú és 57 leány<sup>59</sup>) kapott két illetve három keresztnévet, ami az összes születetteknek 1,26 százaléka. A XVIII. században 0, a XIX. században 23, a XX. században 94 újszülöttet kereszteltek két névvel. Három nevet az 1800-as években 6, az 1900-as években 4 gyerek vett fel. A számadatok szemlélése után nyugodtan elmondhatjuk, Csanádon nem volt divat a kettős keresztnévadás. Egy-egy új család megjelenésével van fellángolás, de azután a feledés homálya borítja e szokást.

A kettős névadás a XX. századra tehető. Az ilyen névadást a községben csak divatnak tekinthetjük, mert a második névnek igazán nincs különösebb megkülönböztető funkciója. Ugyanis az első neveknél 7-7 (fiú és leány) egyedi, 10-8 ritka, 7-6 ismert, 4-4 gyakori név fordul elő.<sup>60</sup> Amint látjuk az ismert és gyakori nevek (11-10) kevesebbszer kaptak újabb második nevet, mint a ritkák, szórványok, egyediek (17-15). A második neveknél szerepel 5-5 egyedi név, szórvány, ritka 9-6, ismert 5-4, gyakori név pedig 5-5. Az első keresztnévadásnál nem található 5 fiúnév (Jenő, Ödön, Tibor, Szilveszter, Zénó) és 4 leánynév (Berta, Olga, Regina, Viktória). A második keresztnévadásnál kiemelésre érdemes a gyakori fiúnevek közül: István 4, János 5, József 10, Péter 1, Sándor 2, a leánynevek közül: Erzsébet 8, Éva 1, Julianna 5, Sára, Zsófia 1-1 esetben. A második névnek választottak néhány kivétellel nagyjából megegyeznek a fenti felsorolással:<sup>61</sup>

1.	József	10	Mária	10
2.	János	5	Erzsébet	8
3.	István	4	Julianna	5
4.	László	4	Magdolna	5
5.	Antal	3	Ilona	4
6.	Imra	3	Aranka	3

A második keresztnévek: Ádám, András, Antal, Béla, Dezső, Erasmus, Ferenc, Géza, Ignác, Illés, Imre, István, János, Jenő, József, Kálmán, Lajos, László, Márton, Mátyás, Mihály, Ödön, Pál, Péter, Sándor, Szilveszter, Tibor, Zénó, Zoltán. A hölgyek második nevei: Aranka, Berta, Borbála, Erzsébet, Etel, Éva, Gizella, Ibolya, Ilona, Johanna, Julianna, Katalin, Klára, Lídia, Luca, Magdolna, Margit, Mária, Olga, Piroska, Regina, Rózsa, Sára, Viktória, Zsófia.<sup>62</sup>

A nevek párosítását olvasgatva, igazi összetartozást nem találunk. A 117 névpárból talán csak 10-et: Sándor-József 3, Mária-Magdolna 5, Péter-Pál, Ferenc-József 1-1. Az első az időjárással, a második a bibliával, harmadik a mezőgazdasági munkákkal, az utolsó névpár a magyar történelemmel kapcsolatos.

A közel két évszázad alatt csak 10 gyermeket kereszteltek három névre, ebből két fiút (Gyula, Kajetan) és nyolc leányt (Emília, Erzsébet, Johanna, Julianna, Klára, Magdolna, Margit, Mária).<sup>63</sup>

<sup>59</sup> Bővebben lásd: Adattár III. D/1.

<sup>60</sup> Bővebben lásd: Adattár III. D/2. és D/3.

<sup>61</sup> Bővebben lásd: Adattár III. D/4. és D/5.

<sup>62</sup> Uo.

<sup>63</sup> Uo.

## Ikrek nevei

A családban az ikrek születése szenzációnak számított. A gyermekeket sokkal nagyobb gondoskodás vette körül, mint egyedül született társaikat. A keresztszülőket<sup>64</sup> is nagyobb körültekintéssel választották ki a rokonság, az ismerősök, barátok köréből. Amíg az egyes születéskor e gyerek keresztszüleit legtöbbször a család rokonságából választották, addig az ikrekét már tehetősebb (tiszteletes, lelkes, jegyző, tanító, iparos, nagyobb gazda) ismerősök köréből kérték fel.

A falu lakossága előtt rangot, megbecsülést jelentett az ikerszülés. Különösen a Bárdos és Felső családoknál, ahol többször (egy azon családban) is volt ilyen. Kimutathatóan ikres családok a Bárdos (11), Felső (8), Paprika (8), Dantsa (6), Szabó

A községben a figyelemmel kísért idő alatt 124 ikerpár született. Ezen 59 családnév osztozott. Ezek a következők: Bárdos 11, Felső, Paprika 8-8, Dantsa 6, Szabó 5, Bor, Vég 4-4, Bálint, Kenyeres, Kis, Mészáros, Varga 3-3, Boli, Borbély, Csekei, Gyenis, Kasza, Kováts, Lázár, Lengyel, Lévai, Marinkó, Molnár, Nagy, Páll, Samu, Sass 2-2, Ádám, Aranyos, Asztalos, Átal, Bodor, Csapai; Ézsi, Farkas, N. Felső, Ferentzi, F'isér, Gulyás, Herczeg, Horváth, Hurton, Imrő Dantsa, Juhász, Kazal, Kolompár, Kurutz, Marfán, Paksi Vég, Pénzes, Porkoláb, Sikó, Sípos, Szili, Újvári, Vajda, Vince, Zsikó, név nélkül 1-1. Mielőtt részletesebben foglalkoznánk a nevekkel, egy táblázatban mutatom be a különböző időszakokban született ikreket.

<sup>64</sup> Az egyházi anyakönyvek a helytörténeti kutatások kincsésbányái. A helyi szokásokon túl az egyházközség életében bekövetkezett eseményekről is tudósít. Például: 1799. március 13-án Felső Mihály és Átal Rebeka János nevű gyermekük születésekor, ily bejegyzést találni: „Ezt kereszteltem a rettertes nagy Jégvíz áradásakor, amely kezdődött 11-ik Március. Felette sok Földből verett Házak el is dülnek és 26. Esztendőtol fogva ilyen nem is volt. A Parochiális udvar vízzel tele, éppen a Konyha útjájáig. Sok szegényt tsinált. A barmának sokáig éjjel nappal vízbe állottak. Az Istenörizze a Következő Maradékot az ilyen keserves Nyomorúságtól. Éppen ma kezdett apadni. Egy kevésbé megapadván a templom tornácából el is menvén. Ismét áradni kezdett, de felényire, mint a Jégvíz vala. Mely második áradás 15-ik május fogott apadáshoz. Reméljük Isten ezt is elvész rollunk.” (A részlet a református egyházközség keresztelési anyakönyvéből való.) Az 1804. januári bejegyzés a község vezetőségével kapcsolatos problémára utal. Egy-két megkeresztelt nevének beírása okán, egy későbbi prédikátor így vélekedett: „...a korabeli Prédikátor elméje megzavarodott.” Ezután két példát hozok a keresztszülők sokaságára vonatkozóan:

1804. december 12.

Szülők:	Lévai Mihály – Varga Susa	Gyermeke: Rebeka
Keresztszülők:	Felső Péter – Sas Ráhel	
	Varga János – Kováts Kata	
	Szabó András – Berényi Éva	
	Paprika Sándor	
	Szabó János – Szabó Éva	
	Kintses Péter – Tsósz Éva	
	Molnár Mihály – Kasza Kata	
	Pacsó Mihály – Mészáros Susanna	

1821. február 22.

Szülők:	Oskola Mester Ketskeméti István – Basai Anna	Gyermeke: Mária
Keresztszülők:	Kováts Felső István	
	Lengyel Julianna	
	Kintses János – Sikó Judit	
	Albert János – Bor Sára	
	és még összesen 26 „koma”.	

E pár soros feljegyzésből láthatjuk, hogy a reformátusoknál a keresztszülők kiválasztása nem volt kis feladat. Nem úgy a katolikusoknál ahol csak egy leányt, vagy egy házaspárt választhattak. Vagy éppen ez a kis létszám jelentette a gondot?

<sup>65</sup> Lásd bővebben: Adattár III. E/1.



## Ikerpárok

Időszak	Ref.	Kat.	Összesen	Fiú	Leány	Vegyes ikerpárok	Megj.
1760-1799	40	-	40	11	10	18	1 h.sz.
1800-1849	44	5	49	15	18	16	
1850-1899	19	7	26	8	10	8	
1900-1945	4	3	7	2	4	1	
1760-1945	107	15	122	36	42	43	1

Az ismertetett adatok után elmondhatjuk: az ikerpárok születése Csanádon nem volt ritka jelenség. 185 év alatt 122 iker eléggé tekintélyes, még akkor is, ha az ikrek egy része halva született vagy csecsemőként, gyemekként halt meg.

Az összes férfi, női névvel hasonlítva az ikreknek adott neveket, egyezőséget mutat. A férfiaknál az első hét helyen különbség a Mihály illetve a Péter neveknel van. A többinél csak a sorrend változik. A férfiaknál a sorrend 1-7-ig:

János, István, Sándor, József, Ferenc, Mihály, András. Az ikreknel: János, István, András, József, Péter, Ferenc, Sándor.

Nagyobb eltérés van a nőknél az 1–9. helyen.

A nők sora: Erzsébet, Julianna, Éva, Zsuzsanna, Zsófia, Sára, Lídia, Mária, Anna. Az ikreknel: Éva, Erzsébet, Zsuzsanna, Katalin, Anna, Julianna, Ilona, Sára, Zsófia.

A fiúknál 27 (János, István, András, József, Péter, Ferenc, Sándor, Ádám, Mihály, Illés, Pál, Sámuel, György, Ignác, Áron, Benedek, Benjamin, Ezékiás, Gábor, Imre, Izsák, Károly, Lajos, László, Lőrinc, Márton, Mózes), a leányoknál 21 különböző nevet (szintén rangsorolva: Éva, Erzsébet, Zsuzsanna, Katalin, Anna, Julianna, Ilona, Sára, Zsófia, Juszina, Judit, Lídia, Mária, Ráhel, Rebeka, Ágnes, Karolina, Klára, Rozália, Rózsa, Sarolta) adtak az ikreknek.

A fiú ikerpároknál<sup>66</sup> a legnépszerűbb az István – János (7), érdekes párosítás a kettős keresztnévadásnál már említett Péter – Pál. Náluk 25 féle névpárosítást találunk. Lányoknál gyakori az Erzsébet – Katalin (5), Erzsébet – Éva (4). 34 variáció van a párok elnevezésében. Ugyanennyi található a vegyes ikerpároknál is. A 46 párból a 3 Ádám – Éva bibliai párost érdemes csak kiemelni. A vegyes ikerpároknál a férfiakat a János (9), András (5), József (4), István, Pál (2-2), Péter, Ferenc, Sándor, Mihály, Illés, Sámuel, Ignác, Benedek, Ezékiel, Imre, Izsák, Károly, Márton (1-1) nevek képviselték. A nőknek az Éva (11), Erzsébet (6), Katalin, Zsófia (3-3), Ilona, Judit, Juszina, Sára, Zsuzsanna (2-2), Ágnes, Anna, Julianna, Karolina, Klára, Ráhel, Rebeka (1-1) nevet adták.

Az ikreknel férfinevet<sup>67</sup> 27-et (Ádám, András, Áron, Benedek, Benjamin, Ezékiel, Ezékiás, Ferenc, Gábor, György, Ignác, Illés, Imre, István, Izsák, János, József, Károly, Lajos, László, Lőrinc, Márton, Mihály, Mózes, Pál, Péter, Sámuel, Sándor) gyűjthetünk ki. Ezek közül 20 (Ádám, András, Benedek, Benjamin, Ezékiel, Ferenc, Ignác, Illés, Imre, István, Izsák, János, József, Károly, Márton, Mihály, Pál, Péter, Sámuel, Sándor) található a vegyes ikerpároknál, 19 (András, Áron, Ferenc, Gábor, György, Ignác, Illés, István, János, József, Lajos, László, Lőrinc, Mihály, Mózes, Pál, Péter, Sámuel, Sándor) név pedig a férfi ikerpároknál. Az egynemű és különnemű csoportokban 12 közös név lehető fel (András, Ferenc, Ignác, Illés, István, János, József, Mihály, Pál, Péter, Sámuel, Sándor).

<sup>66</sup> Lásd bővebben: Adattár III. E/2.

<sup>67</sup> Lásd bővebben: Adattár III. E/3.

Kevesebb női név fordul elő az ikreknél is. A leány ikreknél 18 név (Anna, Éva, Erzsébet, Ilona, Judit, Julianna, Jusztna, Katalin, Lídia, Mária, Ráhel, Rebeka, Rozália, Rózsa, Sára, Sarolta, Zsófia, Zsuzsanna), a vegyes ikreknél 16 név (Ágnes, Anna, Éva, Erzsébet, Ilona, Judit, Julianna, Jusztna, Karolina, Katalin, Klára, Ráhel, Rebeka, Sára, Zsófia, Zsuzsanna) szerepel. Mindkét csoportban ott van 13 leánynév (Anna, Erzsébet, Éva, Ilona, Judit, Julianna, Jusztna, Katalin, Ráhel, Rebeka, Sára, Zsófia, Zsuzsanna).<sup>68</sup>

Itt szeretnék néhány megjegyzést tenni a nevek helyesírásáról. Már korábban is említettem, hogy az anyakönyvek vezetésénél mennyire számított a felekezeti hovatartozás, a prédikátor, tiszteletes, lelkész, káplán, plébános felkészültsége, nyelvi tudása, felfogása, meggyőződése, hallása. Így nem csoda, ha a c helyett még az 1800-as évek közepén is felleljük (keresztneveknél is) a tz-t és az 1900-as években a cz-t. Erzsébet neve néha Ersébet, Ersébeth, Örse, Örzse stb. Zsófia, Zsuzsanna sokszor Sofia, Susanna. Illés gyakran Ilyés, Illyés. Ezékiel lehet Ezékiás. Ráhel sokáig volt Rákhel, Ráchel. A Benjamin a reformátusoknál Beniamin, a József a múlt század közepéig Jósef. Mindezeket csak azért említem, mert időnként a táblázatokban igyekeztem követni a kor felfogását.<sup>69</sup> Tehát azok nem elírások.

---

<sup>68</sup> Lásd bővebben: Adattár III. E/4.

<sup>69</sup> Lásd bővebben: Adattár I. B/1.; I. C/1.; II. B/1.; II. C/1.

## Irodalomjegyzék

- BÁRCZI Géza  
1967 A magyar nyelv története. Budapest.
- BITTER Anikó  
1986 Endrefalva keresztnevei (1734–1979). ELTE Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkatató Munkaközösség. Budapest. (Magyar személynévi adattárak 71.)
- BOROVSKY Samu (szerk.)  
1910 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. Budapest. (Magyarország vármegyéi és városai)
- CSATÁR István – HOVHANNENSIA Eghia – OLÁH György (szerk.)  
1939 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest.
- DANKÓ László – DOMBAY Ernő – HARSÁNYI László (szerk.)  
1990 A Kalocsai Főegyházmegye Névtára. Kalocsa.
- FEKETE Antal  
1974 Keresztneveink, védőszentjeink. Budapest.
- HAJDÚ Mihály  
1974 Magyar becézőnevek (1770–1970). Budapest.  
1994 Magyar tulajdonnevek. Budapest.
- HORVÁTH Olga  
1982 Csörötnek személynevei. Budapest. (Magyar személynévi adattárak 48.)
- IVÁN László  
1981 Kecel személynevei. Budapest. (Magyar személynévi adattárak 40.)  
1993 Vizsgálódás egy anyakönyvben. Öregcsertő 1920-1955. (Kézirat)
- JEKELFALUSSY József (szerk.)  
1900 A magyar korona országainak helységnévtára 1900. Budapest.

- KAKUK Mátyás  
1977 A legrégebb kunszentmártoni anyakönyv (1718–1729) vizsgálatainak tanulságai. In: Múzeumi levelek 35-36. Damjanich Múzeum Szolnok.
- 1985 Hangtani változások Kunszentmárton XIX. századi családeveiben. Budapest. (Magyar névtani dolgozatok 54.)
- KÁLMÁN Béla  
1973 A nevek világa. Budapest.
- KOCSIS Ilona  
1981 Dunavecse keresztnévei (1737–1895). Budapest. (Magyar személynévi adattárak 42.)
- KOVÁCS Jenő  
1985 Mersevát személynevei. Budapest. (Magyar személynévi adattárak 65.)
- LADÓ János  
1978 Magyar utónévkönyv. Budapest.
- LOVAS Dániel (szerk.)  
1994 A Kalocsa-kecskeméti Főegyházmegye kalendáriuma az 1994. évre.
- A Magyar Népköztársaság helységnevtára.  
1973 Statisztikai Kiadó. Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.  
Budapest
- 1912 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Új sorozat. 42. köt.
- 1930 Az 1930. évi népszámlálás. Új sorozat. 83. köt.
- Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény.  
1958 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- NAGY Géza  
1977 Karcsa mai család- és ragadványnevei. Budapest. (Magyar személynévi adattárak 16.)
- Schematismus Cleri Archi – Dioecesis Colocensis et Bacsiensis. Colocae.  
1890., 1894., 1902., 1910., 1936., 1942.

**Adattár I.**

**Érsekcsanád református szülöttei  
1760-1945**



I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Ács							4	0,47	4	0,05	
Adány, Ádány	3	0,14							3	0,03	
Ágoston			3	0,11					3	0,03	
Albert	12	0,56	13	0,48	16		7	0,83	48	0,62	
Andics					1	0,04			1	0,01	
Angyal			1	0,03	1	0,04			2	0,02	
Angyó							1	0,11	1	0,01	
Aranyos	11	0,51	28	1,05	26	1,28	10	1,19	75	0,98	
Asztalos			2	0,07					2	0,02	
Átal, Atal	26	1,22	25	0,94	22	1,08	3	0,35	76	0,99	
Bajai Gózon			1	0,03					1	0,01	
Bajai Stumperger			1	0,03					1	0,01	
Bajai Tóth			1	0,03					1	0,01	
Bajai Török			1	0,03					1	0,01	
Bakony			12	0,45	5	0,24			17	0,22	
Baky					2	0,09			2	0,02	
Balás, Balázs	1	0,04			1	0,04	1	0,11	3	0,03	
Bálint	72	3,39	71	2,67	78	3,84	32	3,81	253	3,30	
Ballabár	1	0,04							1	0,01	
Balog	3	0,14	37	1,39	23	1,13	4	0,47	67	0,87	
Barát, Baráth							3	0,35	3	0,03	
Bárdos	100	4,71	155	5,83	118	5,80	41	4,89	414	5,41	
Bárdos Dani	1	0,04							1	0,01	
Sz. Bárdos					1	0,04			1	0,01	
Barta							1	0,11	1	0,01	
Bartek							1	0,11	1	0,01	
Becses							1	0,11	1	0,01	
Béda, Beda							4	0,47	4	0,05	
Bekás Békás	3	0,14							3	0,03	
Bencses							3	0,35	3	0,03	
Benedek			1	0,03					1	0,01	
Benedek Felső	3	0,14							3	0,03	Ben.Felső
Ben. Felső			1	0,03					1	0,01	
Bentze, Bencze			2	0,07			4	0,47	6	0,07	
Bentze Lévai, Bence Lévai			1	0,03	1	0,04	1	0,11	3	0,03	
Berberovics							1	0,11	1	0,01	
Berényi	30	1,41	21	0,79	8	0,39	2	0,23	61	0,79	
Bévári Keresztes			1	0,03					1	0,01	
Biber							1	0,11	1	0,01	
Birinyi, Berinyi	9	0,42	9	0,33	5	0,24			23	0,30	

## I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Bócs							1	0,11	1	0,01	
Bócsa							2	0,23	2	0,02	
Bodnár	1	0,04							1	0,01	
Bodó	1	0,04							1	0,01	
Bodor	11	0,51							11	0,14	
Bogár					2	0,09			2	0,02	
Bogárdi			1	0,03					1	0,01	
Bognár	3	0,14					1	0,11	4	0,05	
Bogyiszlói Illyés	1	0,04							1	0,01	
Bogyiszlói Kis	7	0,33	1	0,03					8	0,10	
Boli, Bóli	6	0,28	14	0,52	17	0,83	6	0,71	43	0,56	
Bor	72	3,39	66	2,48	55	2,70	15	1,78	208	2,72	
Bor Vég			1	0,03					1	0,01	
Bora	1	0,04							1	0,01	
Borbély	7	0,33	14	0,52					21	0,27	
Borsos			2	0,07					2	0,02	
Boz, Bozsi					2	0,09			2	0,02	
Böbék							1	0,11	1	0,01	
Bölds			4	0,15					4	0,05	
Bóts, Böcs					6	0,29			6	0,07	
Budai	3	0,14					1	0,11	4	0,05	
Butsoki Varga			1	0,03					1	0,01	
Büki							3	0,35	3	0,03	
Czeglédi, Tzeglédi	1	0,04							1	0,01	
Czeglédi Mester	1	0,04							1	0,01	Tzeglédi Mester
Czífra							1	0,11	1	0,01	
Csáki					11	0,54	2	0,23	13	0,02	
Csáki Felső	3	0,14	2	0,07	10	0,49	2	0,23	17	0,22	
Csáki Kovács					1	0,04			1	0,01	
Csáni, Csányi	2	0,09	9	0,33	3	0,14	1	0,11	15	0,19	
Csányi Kovács	6	0,28	5	0,18	8	0,39	1	0,11	20	0,26	Tsányi Kovács
Csapa	1	0,04							1	0,01	
Csapai, Tsapai	6	0,28	23	0,86	23	1,13	10	1,19	62	0,08	
Csáthi Dantsa			1	0,03					1	0,01	
Csatt					1	0,04			1	0,01	
Csekei, Tsekei	31	1,46	20	0,75					51	0,07	
Csekő, Tsekő	7	0,33	17	0,64	23	1,13	12	1,43	59	0,77	
Csilás Felső	1	0,04	2	0,07	1	0,04			4	0,05	
Csile Felső	1	0,04							1	0,01	



I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Csizmadia			4	0,15	4	0,02			8	0,10	
Csordás							3	0,35	3	0,03	
Csösz, Tsösz	48	2,26	40	1,50	36	1,77	12	1,43	136	1,77	
Csuka							2	0,23	2	0,02	
Dancs	1	0,04							1	0,01	
Dantsa, Dancsa	136	6,41	154	5,80	86	4,23	41	4,89	417	5,45	
Dantsa Asztalos			1	0,03					1	0,01	
Dantsa Imrő	1	0,04	1	0,03					2	0,02	
Dantsa (Kasza) Dantsa Kasza					8	0,39	1	0,11	9	0,11	
Dantsa Máté	2	0,09	2	0,07					4	0,05	
Dantsa (Szőnyi) Dantsa Szőnyi					2				2	0,02	
K. Dantsa					3	0,14			3	0,03	
Dávid	1	0,04							1	0,10	
Deák							1	0,11	1	0,01	
Debretzeni			3	0,11					3	0,03	Döbrötzöni
Dévai							1	0,11	1	0,01	
Diószegi	24	1,13	22	0,82	20	0,98	7	0,83	73	0,95	
Döme					2	0,09	3	0,35	5	0,06	
Dömötöri			1	0,03					1	0,01	
Dusnoki Varga	1	0,04							1	0,01	
Erdői	6	0,28	4	0,15	16	0,78			26	0,34	
Erdélyi	3	0,14	27	1,01	13		1	0,11	44	0,57	
Érsek	1	0,04							1	0,01	
Ézsi					5	0,24			5	0,06	
Fábián							1	0,11	1	0,01	
Facskó							1	0,11	1	0,01	
Fajszi	16	0,75	52	1,95	74	3,68	25	2,98	167	2,18	
Fajszi Vég	1	0,04							1	0,01	
Falusi							1	0,11	1	0,01	
Faragó					2	0,09			2	0,02	
Farka					1	0,04			1	0,01	
Farkas	9	0,42	121	0,45	7	0,34	8	0,95	36	0,47	
Fehér							1	0,11	1	0,01	
Fejes					1	0,04	2	0,23	3	0,03	
Fejes Nagy	1	0,04							1	0,01	
Fekete Paprika	1	0,04							1	0,01	
Félix							1	0,11	1	0,01	
Felső, Folsó	177	8,34	189	7,11	74	3,68	25	2,98	465	6,08	
Felső, B., Felső Benedek	1	0,04	4		6	0,29			11	0,14	

## I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Felső Cs.					1	0,04			1	0,01	
Felső Mózsi			1	0,15					1	0,01	
Felső Nagy					1	0,04			1	0,01	
Felső P., Felső Pál					3	0,14	5	0,59	8	0,10	
Felső Szisze	1	0,04							1	0,01	
B. Felső			2	0,07	8	0,39	4	0,47	12	0,15	
Cs. Felső					15	0,37	3	0,35	18	0,23	
K. Felső	1	0,04							1	0,01	
N. Felső					12	0,59	13	1,55	27	0,35	
P. Felső							1	0,11	1	0,01	
Fényes	1	0,04							1	0,01	
Ferentz			1	0,03					1	0,01	
Ferentzi, Ferenczi	11	0,51	13	0,48	13	0,64	2	0,23	39	0,51	
Fintos	1	0,04							1	0,01	
Fisér, Fischer	1	0,04	11	0,41	1	0,04	1	0,11	14	0,18	
fisér Mészáros Fisér Mészáros					2	0,09			2	0,02	
Foktűi Bálint			1	0,03					1	0,01	
Forgáts, Forgács	6	0,28							6	0,07	
Futnyák	1	0,04							1	0,01	
Gáspár					4	0,19			4	0,05	
Gentser Keresztes	3	0,14							3	0,03	
Gerebics							1	0,11	1	0,01	
Gerenda	3	0,14							3	0,03	
Gergely			3	0,11					3	0,03	
Gergő					1	0,04			1	0,01	
Gerő			1	0,03					1	0,01	
Gerőcs							2	0,23	2	0,02	
Gluszkievicz					1	0,04			1	0,01	
Gózon			1	0,03					1	0,01	
Gulyás, Gujás	1	0,04	25	0,94	23	1,13	7	0,83	56	0,73	
Gulyás Berényi			1	0,03					1	0,01	
Gyenes	6	0,28	11	0,41					17	0,22	
Gyenis, Gyenizs	40	1,88	90	3,38	56	2,75			205	2,68	
Gyenis Pál					1	0,04	19	2,26	1	0,01	
Gyienes	2	0,09							2	0,02	
Gyurai	2	0,09							2	0,02	
Gyurákovics							2	2,23	2	0,02	
Gyürei, Györei	4	0,18	6	0,22					10	0,13	

I. A/1. Családnevek

	1760- 1799	%	1800- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1760- 1945	%	Megjegyz.
Gyürü, Gyürüs	1	0,04	1	0,03					2	0,02	
Hajdu	11	0,51	5	0,18	2	0,09			18	0,23	
Halász					4	0,19	1	0,11	5	0,06	
Harmati							2	0,23	2	0,02	
Hegedüs							1	0,11	1	0,01	
Herczeg			4	0,15	2	0,09			6	0,07	
Horváth			1	0,03					1	0,01	
Hurtony							1	0,11	1	0,01	
Husti							2	0,23	2	0,02	
Huszi							1	0,11	1	0,01	
Imrő			14	0,52	9	0,44	2	0,23	25	0,32	
Imrő Dantsa	1	0,04	5	0,18					6	0,07	
Irázy							1	0,11	1	0,01	
Ivanits, Ivanics					1	0,04	1	0,11	2	0,02	
Jakos			1	0,03					1	0,01	
Jakus			2	0,07	7	0,34	1	0,11	10	0,13	
Jankovics							1	0,11	1	0,01	
Janovács					1	0,04			1	0,01	
Janovits					3	0,14			3	0,03	
Jófőki	1	0,04							1	0,01	
Jófoldi			1	0,03					1	0,01	
Jung							2	0,23	2	0,02	
Kádas Tar							1	0,11	1	0,01	
Kajtár			1	0,03					1	0,01	
Kálai, Kállai			8	0,30					8	0,01	
Kanász Gergő			1	0,03					1	0,01	
Kanász Szabó	2	0,09							2	0,02	
Kapotsi, Kapocsi			4	0,15	6	0,29	4	0,47	14	0,18	
Karajkó							1	0,11	1	0,01	
Karasz							4	0,47	4	0,05	
Kasza	29	1,36	15	0,56	22	1,08	5	0,59	71	0,92	
Kasza Dacs	1	0,04			10	0,49			11	0,14	Kasza (Dantsa)
Kasza Kenyeres					1	0,04			1	0,01	Kasza (Kenyeres)
D. Kasza					1	0,04			1	0,01	
Katona Kis	1	0,04							1	0,01	
Katona Lázár			1	0,03					1	0,01	
Katona Varga			1	0,03					1	0,01	
Katona Vég	1	0,04			1	0,04			2	0,02	
Kenyeres	50	2,35	84	3,16	73	3,59	40	4,77	247	3,23	

## I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Kenyeres Samu	2	0,02							2	0,02	
Keresztes	5	0,23							5	0,06	
Keserű	3	0,14							3	0,03	
Ketskeméti			2	0,07					2	0,02	
Kintses, Kincses	15	0,70	41	1,54	55	2,70	6	0,71	117	1,53	
Kis, Kiss	50	2,35	62	2,33	82	4,03	53	6,00	247	3,23	
Kis Bárdos					1	0,04		32,0	1	0,01	
Kis Bor	1	0,04							1	0,01	
Kis Felső	6	0,28							6	0,07	
Kis János	1	0,04	7	0,26	4	0,19			12	0,15	Kis Ján.
Kis Kenyeres	1	0,04	1	0,03					2	0,02	
Kis Paprika					1	0,04	1	0,11	2	0,02	
B. Kis	2	0,09							2	0,02	
K. Kis	2	0,09							2	0,02	
Kodány					3	0,13	2	0,23	5	0,06	
Kollár							1	0,11	1	0,01	
Komáromi Kis	16	0,75	1	0,03	2	0,09			19	0,24	Kom. Kis
Komlósi	1	0,04							1	0,01	
Kósa							2	0,23	2	0,02	
Kosaras					1	0,04			1	0,01	
Kov. Paprika					1	0,04			1	0,01	
Kov. Vég			1	0,03					1	0,01	
Kovács Szűcs	1	0,04							1	0,01	
Kováts, Kovács	13	0,61	28	1,05	8	0,39	12	1,43	61	0,79	
Kováts Felső	1	0,04	3	0,11					4	0,05	Kováts Fölső
Kováts Vég	1	0,04							1	0,01	
Cs. Kováts					7	0,34	7	0,83	14	0,18	Cs. Kovács
Kozma					5	0,24	8	0,95	13	0,17	
Körösy, Körösi					1	0,04	2	0,23	3	0,03	
Kövesdi							1	0,11	1	0,01	
Kurutz, Kurucz	29	1,36	24	0,90	5	0,24			58	0,75	
Kusper							1	0,11	1	0,01	
Kutas	14	0,66							14	0,18	
Kutus	1	0,04							1	0,01	
Lakatos							2	0,23	2	0,02	
Latsonyi			1	0,03					1	0,01	
Lázár	14	0,66	28	1,05	5	0,24			47	9,51	
Lehőc					1				1	0,01	
Lengyel							1	0,11	1	0,01	
Lévai	48	2,26	54	2,03	41	2,01	7	0,83	150	1,96	
Lévai B.					1	0,04			1	0,01	

## I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Lévai Gáspár			3	0,11					3	0,03	
B. Lévai					4	0,19	3	0,35	7	0,09	
G. Lévai					1	0,04	1	0,11	2	0,02	
Lipót					1	0,04			1	0,01	
Liszkai Varga			1	0,03					1	0,01	
Losonczy							3	0,35	3	0,03	
Lukáts			1	0,03	1	0,04			2	0,02	
Lukátsi			4	0,15					4	0,05	
Major	6	0,28							6	0,07	
Makay, Makai					2	0,09	1	0,11	3	0,03	
Márfi	1	0,04							1	0,01	
Marinkó	35	1,65	31	1,16	16	0,78	12	1,43	94	1,22	
Markó	18	0,84	8	0,30			4	0,47	30	0,39	
Markó Felső	1	0,04							1	0,01	
Markus, Márkus	3	0,14	5	0,18					8	0,10	
Máté Dantsa	1	0,04	2	0,07					3	0,03	
Mecseki							1	0,11	1	0,01	
Méhes	1	0,04							1	0,01	
Mester			2	0,07					2	0,02	
Mester Juhász	1	0,04							1	0,01	
Mészáros	35	1,65	41	1,54	21	1,03	6	0,71	103	1,34	
Mészáros (F)	1	0,04			9	0,44		1,31	10	0,13	Mészáros Fisér
Molnár, Mónár	27	1,27	31	1,16	25	1,23	11	1,31	94	1,22	
Mózi, Mósi			1	0,03	3	0,14			4	0,05	
Mózi Felső	1	0,04	3	0,11					4	0,05	
Musza							1	0,11	1	0,01	
Nagy	8	0,37	25	0,94	15	0,73	6	0,71	54	0,70	
Nagy Felső			2	0,07	4	0,19	3	0,35	9	0,11	Nagy Felső
Nagy Kenyeres	1	0,04							1	0,01	
Német	8	0,37					1	0,11	9	0,11	
Nyúl					1	0,04			1	0,01	
Obertlich							1	0,11	1	0,01	
Oláh					3	0,14			3	0,03	
Omorovita Molnár			1	0,03					1	0,01	
Omorovita Cserzán			1	0,03					1	0,01	
Omorovita Inotzi			1	0,03					1	0,01	
Orbán					4	0,19			4	0,05	
Orgyán			3	0,11	1	0,04			4	0,05	

## I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Orján					5	0,24	4	0,47	9	0,11	
Osvald					2	0,09			2	0,02	
Öreg Bor	1	0,04							1	0,01	
Ötsényi Tóth			1	0,03					1	0,01	
Ötvös	4	0,18							4	0,05	
Pacskó, Patskó	8	0,37	18	0,67	13	0,64	4	0,47	43	0,56	
Pagi Vég	4	0,18							4	0,05	
Paksi Vég	19	0,89	7	0,26					26	0,34	
Pál			12	0,45	15	0,73	1	0,11	28	0,36	
Paprika	150	7,07	177	6,66	114	5,61	29	3,46	470	9,68	
Á. Paprika					1	,04			1	0,01	
K. Paprika			3	0,11	4	0,19			7	0,09	
Pataki							2	0,23	2	0,02	
Pauk							2	0,23	2	0,02	
Peagity					1	0,04	2	0,23	3	0,03	
Péter	2	0,09							2	0,02	
Petótz			1	0,03					1	0,01	
Petryty							2	0,23	2	0,02	
Pilisi					2	0,09	3	0,35	5	0,06	
Podor	1	0,04							1	0,01	
Polgár, Pógár	3	0,14							3	0,03	
Porkoláb	18	0,84	13	0,48	3	0,14			34	0,44	
Pusztai	1	0,04							1	0,01	
Rácz	1	0,04							1	0,01	
Rádics					2	0,09			2	0,02	
Rák			1	0,03					1	0,01	
Régi							3	0,35	3	0,03	
Róka			1	0,03					1	0,01	
Rusa	1	0,04							1	0,01	
Rusa Felső	1	0,04							1	0,01	
Sámán, Sámány			7	0,26	6	0,29	5	0,59	18	0,23	
Samu	9	0,42	13		24	1,18	4	0,47	50	0,65	
Samu Kenyeres	1	0,04							1	0,01	
Sánta Paprika	2	0,09	1	0,03					30	0,03	
Sas, Sass	32	1,50	2	0,07					34	0,44	
Schwantzer							1	0,11	1	0,01	
Sikó	59	2,78	36						95	1,24	
Simon					3	0,14			3	0,03	
Sipos	33	1,55	24		20	0,98	13	1,55	90	1,17	
Socsi	1	0,04							1	0,01	
Solti	1	0,04							1	0,01	
Solti Farkas	2	0,09							2	0,02	

I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Sós	5	0,23	7	0,26	5	0,24	1	0,11	18	0,02	
Szabó	69	3,25	113		124	6,10	55	6,56	361	4,27	
Szabó Molnár			1	0,03					1	0,01	
B. Szabó					1	0,04	3	0,35	4	0,05	
K. Szabó					5	0,24			5	0,06	
Szakáts			4	0,15					4	0,05	
Szántósi							1	0,11	1	0,01	
Szarka	10	0,47	26		20	0,98			56	0,73	
Szél	1	0,04							1	0,01	
Szendrey							1	0,11	1	0,01	
Szent Györgyi, Szentgyörgyi	2	0,09	4	0,15					6	0,07	
Szent Györgyi Hajdu	3	0,14	2	0,07	1	0,04			6	0,07	Szengyör- gyi Hajdu
Szeremlei Bárdos	1	0,04	2	0,07					3	0,03	
Szilágyi							1	0,11	1	0,01	
Szili	8	0,37							8	0,10	
Sziszte Fölső	1	0,04	1	0,03					2	0,02	
Sziszte Felső										0,01	
Szondi Paprika					1	0,04			1	0,15	
Szőnyi	3	0,14	7	0,26	2	0,09			12	0,06	
Szőnyi Dantsa			1	0,03	2	0,09	2	0,23	5	0,11	Szőnyi Dancsa
Szücs	9	0,42							9	0,07	
Taba							6	0,71	6	0,01	
Tábori	1	0,04							1	0,01	
Takács							1	0,11	1	0,02	
Tamás							2	0,23	2	0,14	
Tatár	9	0,42	2	0,07					1	0,01	
Tegzes			1	0,03					1	0,01	
Tessényi							1	0,11	1	0,01	
Tótföldi			1	0,03					1		
Tolnai, Tólnai	21	0,99	9	0,33					30	0,39	
Tomtsányi, Tomcsányi			11	0,41	1	0,04			12	0,15	
Tót, Tóth, Tot	9	0,42			6	0,29	9	1,07	35	0,45	
Tsiszár	1	0,04	20	0,75					1	0,01	
Turóczi, Turotzi	12	0,56	6	0,22	1	0,04			33	0,43	Turoczy
Turós			4	0,15	1	0,04			7	0,09	
Újvári Cseh			22	0,82					4	0,05	
Ungvári	9	0,42	6	0,22	9	0,44			40	0,52	

I. A/1. Családnevek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Vajda	2	0,09							8	0,10	
Ványi			93	3,50			2	0,23	2	0,02	
Varga, Warga	62	2,92	1	0,03	47	2,31	13	1,55	215	2,81	
N. Varga					4	0,19			5	0,06	
T. Varga					1	0,04			1	0,01	
Vas							1	0,11	1	0,01	
Vastag							1	0,11	1	0,01	
Vátzi			9	0,33					9	0,11	
Végh, Végh, Wég	65	3,06	94	3,54	48	2,36	1	0,11	208	2,27	
Vida							2	0,23	2	0,02	
Vidákovics							2	0,23	2	0,02	
Vincze, Vintze	23	10,8	28	10,5	41	2,01	16	1,90	108	1,41	Vince
Vitéz	4	0,18							4	0,05	
Vörös							2	0,23	2	0,02	
Weisz							3	0,35	3	0,03	
Zih					4	0,19			4	0,05	
Zórits							1	0,11	1	0,01	
Zsikó			29		39	1,92	24	2,86	92	1,20	
Zsikó (Csapai)					1	0,04			1	0,01	
Zsókö					1	0,04			1	0,01	
Cs. név nélkül	2	0,09							2	0,01	
<b>Összesen:</b>	<b>2121</b>	<b>100</b>	<b>2654</b>	<b>100</b>	<b>2031</b>	<b>100</b>	<b>838</b>	<b>100</b>	<b>7644</b>	<b>100</b>	
<b>Nevek száma:</b>	<b>163</b>		<b>160</b>		<b>149</b>		<b>151</b>		<b>372</b>		
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>13,01</b>		<b>16,58</b>		<b>13,63</b>		<b>5,54</b>		<b>20,54</b>		



I. B/1. Férfi keresztnévek

	1760- 1799	%	1800- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1760- 1945	%	Megjegyz.
Ábrahám			1	0,07					1	0,02	
Ádám	10	0,95	5	0,36	1	0,09			16	0,41	
Ágoston					1	0,09			1	0,02	
Ákos							1	0,23	1	0,02	
András	97	9,22	85	6,24	32	3,19	4	0,92	218	5,66	
Antal	1	0,09	2	0,14			1	0,23	4	0,1	
Áron			6	0,44	16	1,59	15	3,47	37	0,96	
Attila							1	0,23	1	0,02	
Balázs, Balás			1	0,07	1	0,09			2	0,05	
Bálint			1	0,07	7	0,69	5	1,15	13	0,33	
Benedek	4	0,38	8	0,58	6	0,59	3	0,69	21	0,54	
Beniamin, Béni	11	1,04	48	3,52	33	3,29	12	2,77	104	2,7	Benjamin
Dániel	2	0,19	5	0,36	6	0,59	5	1,15	18	0,46	
Dávid	2	0,19					2	0,46	4	0,1	
Dénes							4	0,92	4	0,1	
Dezső					2	0,19	16	3,7	18	0,46	
Elek			1	0,07					1	0,02	
Emil							1	0,23	1	0,02	
Ernö							1	0,23	1	0,02	
Ezékias	2	0,19	3	0,22	1	0,09			6	0,15	
Ezékiel					1	0,09			1	0,02	
Esaiás (ma Ézsaiás)	1	0,09							1	0,02	
Ferentz, Ferencz	30	2,85	160	11,74	102	10,17	30	6,94	322	8,37	Ferenc
Gábor	1	0,09	9	0,66	13	1,29	3	0,69	26	0,67	
Gergely	5	0,47	11	0,8	1	0,09			17	0,44	
Géza			1	0,07			1	0,23	2	0,05	
Gusztáv							1	0,23	1	0,02	
György	26	2,47	17	1,24	21	2,09	3	0,69	67	1,74	
Gyula			1	0,07	1	0,09	1	0,23	3	0,07	
Henrik							1	0,23	1	0,02	
Ignátz, Ignác			7	0,51	10	0,99	1	0,23	18	0,46	Ignác
Illyés, Ilyés, Illés	4	0,38	72	5,28	62	6,18	16	3,7	154	4	
Imre			2	0,14	10	0,99	5	1,15	17	0,44	
István	176	16,47	132	9,69	113	11,27	43	9,95	464	12,06	
Isák, Izsák			2	0,14					2	0,05	
Jábes	1	0,09							1	0,02	
János	237	22,54	222	16,29	115	11,47	39	9,02	613	15,93	
Jónás	1	0,09			1	0,09			2	0,05	
József	69	6,56	114	8,37	59	5,88	36	8,33	278	7,22	

I. B/1. Férfi keresztnévek

	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Jusztin	4	0,38	2	0,14	4	0,39			10	0,25	
Kálmán					4	0,39	6	1,38	10	0,25	
Károly			6	0,44	8	0,79	2	0,46	16	0,41	
Kázmér					1	0,09			1	0,02	
Lajos	1	0,09	9	0,66	114	11,37	63	14,58	187	4,86	
László			3	0,22	1	0,09	11	2,54	15	0,38	
Lőrincz, Lőrincz			4	0,29	3	0,29			7	0,18	Lőrinc
Lukáts	1	0,09	2	0,14	1	0,09			4	0,1	
Márton	1	0,09							1	0,02	
Máté	5	0,47	3	0,22					8	0,2	
Mátyás	2	0,19	2	0,14	2	0,19	2	0,46	8	0,2	
Mihály	141	13,41	82	6,02	36	3,59	11	2,54	270	7,01	
Miklós	1	0,09	2	0,14			1	0,23	4	0,1	
Móses, Mózes	1	0,09	18	1,32	25	2,49	12	2,77	56	1,45	
Nándor							1	0,23	1	0,02	
Pál	38	3,61	66	4,84	44	4,39	9	2,08	157	4,08	
Péter	114	10,84	90	6,6	8	0,79	1	0,23	213	5,53	
Sámuel	11	1,04	10	0,73				0,23	21	0,54	
Sándor	51	4,85	145	10,64	134	13,37	56	12,96	386	10,03	
Simon							1	0,23	1	0,02	
Tamás			1	0,07	2	0,19	2	0,46	5	0,12	
Zoltán							3	0,69	3	0,07	
Zsigmond			1	0,07					1	0,02	
<b>Összesen:</b>	<b>1051</b>	<b>100</b>	<b>1362</b>	<b>100</b>	<b>1002</b>	<b>100</b>	<b>432</b>	<b>100</b>	<b>3847</b>	<b>100</b>	
<b>Nevek száma:</b>	<b>32</b>		<b>42</b>		<b>39</b>		<b>42</b>		<b>62</b>		
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>32,84</b>		<b>32,42</b>		<b>25,69</b>		<b>10,28</b>		<b>62,04</b>		

I. C/1. Női keresztnévek

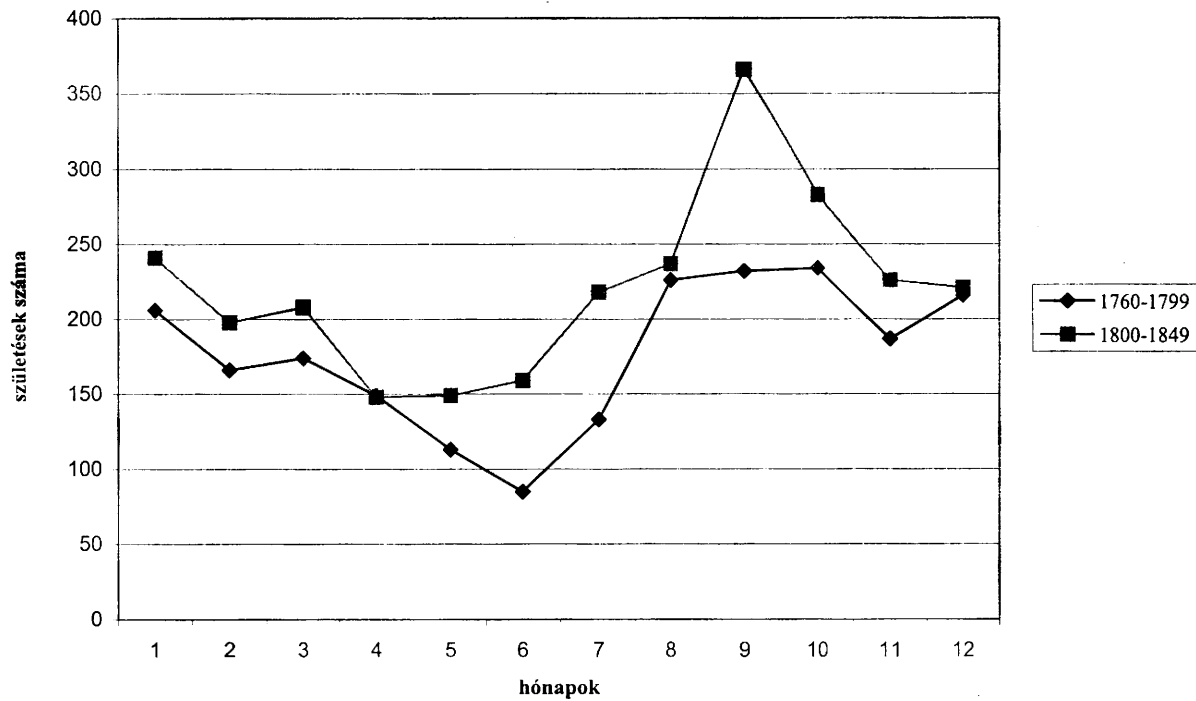
	1760-1799	%	1800-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1760-1945	%	Megjegyz.
Amália					1	0,1			1	0,02	
Anna, Panni	113	10,9	36	2,8	2	0,21			151	1,14	
Aranka							4	0,99	4	0,1	
Borbála					1	0,1			1	0,02	
Edit							1	0,24	1	0,02	
Erzsébeth, Erzsébet	199	19,2	198	15,43	92	10,03	32	7,92	521	14,31	Ersebet, Örse, Erse
Eszter, Ester	2	0,19	5	0,38	3	0,32	3	0,74	13	0,35	
Éva	144	13,89	249	19,4	82	8,94	18	4,45	493	13,54	
Ibolya							2	0,49	2	0,05	
Ilona	38	3,66	55	4,28	3	0,32	21	5,19	117	3,21	
Irén							1	0,24	1	0,02	
Judith, Judit	66	6,37	23	1,79	2	0,21	3	0,74	94	2,58	Jutka, Judó
Julianna, Juliána	1	0,09	45	3,5	207	22,57	115	28,46	368	10,1	Juliánna
Justina, Juszтина	1	0,09	50	3,89	57	6,21	7	1,73	115	3,15	
Karolina, Karola			1	0,07					1	0,02	
Katalin, Kata	46	4,44	22	1,71	4	0,43			72	1,97	
Klára							1	0,24	1	0,02	
Kornélia					2	0,21			2	0,05	
Lídia	1	0,09	48	3,74	180	19,62	65	16,08	294	8,07	
Margit					1	0,1	3	0,74	4	0,1	
Mária	3	0,28	13	1,01	18	1,96	51	12,66	85	2,33	
Mártha	2	0,19							2	0,05	
Piroska							1	0,24	1	0,02	
Ráchel, Rákhel	53	5,11	74	5,76	10	1,09			137	3,76	Ráhel
Rebeka, Rebi	17	1,64	79	6,15	33	3,59	6	1,48	135	3,7	
Rozália					1	0,1	5	1,23	6	0,16	
Rózsa							4	0,99	4	0,1	
Sára	128	12,35	118	9,19	47	5,12	27	6,68	320	8,79	
Sofia, Sophia, Zsófia	4	0,38	96	7,48	154	16,79	33	8,16	287	7,88	
Susa, Susanna, Susánna, Zsuzsánna	218	21,04	169	13,17	17	1,85			404	11,09	Zsuzsanna
Therésia, Teréz			2	0,15			1	0,24	3	0,08	
<b>Összesen:</b>	<b>1036</b>	<b>100</b>	<b>1283</b>	<b>100</b>	<b>917</b>	<b>100</b>	<b>404</b>	<b>100</b>	<b>3640</b>	<b>100</b>	
<b>Nevek száma:</b>	<b>17</b>		<b>18</b>		<b>21</b>		<b>22</b>		<b>31</b>		
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>60,94</b>		<b>71,22</b>		<b>43,66</b>		<b>18,36</b>		<b>117,4</b>		



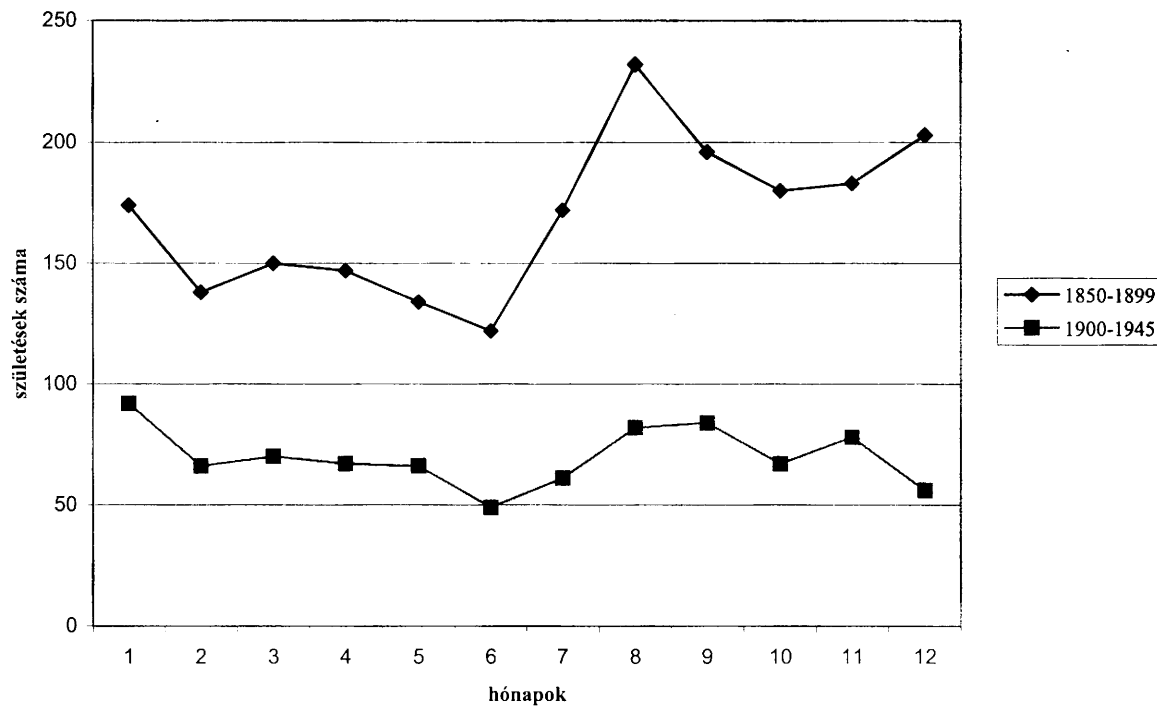
I. D/1. Születések havi megoszlása

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I-XII.
1760-1769	60	39	31	40	27	29	29	51	56	50	42	64	518
1770-1779	54	53	57	37	27	16	22	65	51	76	47	55	560
1780-1789	37	36	47	37	37	16	41	56	75	58	50	46	536
1790-1799	55	38	39	35	22	24	41	54	50	50	48	51	507
<b>1760-1799</b>	<b>206</b>	<b>166</b>	<b>174</b>	<b>149</b>	<b>113</b>	<b>85</b>	<b>133</b>	<b>226</b>	<b>232</b>	<b>234</b>	<b>187</b>	<b>216</b>	<b>2121</b>
1800-1809	61	46	46	27	28	28	28	44	70	51	45	31	505
1810-1819	47	36	44	40	40	37	44	65	80	62	56	52	603
1820-1829	52	49	41	28	27	29	48	37	70	61	40	55	537
1830-1839	39	34	32	29	31	30	47	48	70	48	35	47	490
1840-1849	42	33	45	24	23	35	51	43	76	61	50	36	519
<b>1800-1849</b>	<b>241</b>	<b>198</b>	<b>208</b>	<b>148</b>	<b>149</b>	<b>159</b>	<b>218</b>	<b>237</b>	<b>366</b>	<b>283</b>	<b>226</b>	<b>221</b>	<b>2654</b>
<b>1760-1849</b>	<b>447</b>	<b>364</b>	<b>382</b>	<b>297</b>	<b>262</b>	<b>244</b>	<b>351</b>	<b>463</b>	<b>598</b>	<b>517</b>	<b>413</b>	<b>437</b>	<b>4775</b>
1850-1859	39	33	38	35	45	33	47	53	50	50	43	47	513
1860-1869	37	29	27	31	27	19	34	63	37	26	37	41	408
1870-1879	43	36	37	37	27	24	43	51	50	46	45	54	493
1880-1889	34	24	29	26	20	30	25	35	30	29	33	36	351
1890-1899	21	16	19	18	15	16	23	30	29	29	25	25	266
<b>1850-1899</b>	<b>174</b>	<b>138</b>	<b>150</b>	<b>147</b>	<b>134</b>	<b>122</b>	<b>172</b>	<b>232</b>	<b>196</b>	<b>180</b>	<b>183</b>	<b>203</b>	<b>2031</b>
<b>1760-1899</b>	<b>621</b>	<b>502</b>	<b>532</b>	<b>444</b>	<b>396</b>	<b>366</b>	<b>523</b>	<b>695</b>	<b>794</b>	<b>697</b>	<b>596</b>	<b>640</b>	<b>6806</b>
1900-1909	16	13	17	13	15	16	19	26	19	22	20	17	213
1910-1919	26	12	7	5	11	6	7	14	22	12	14	8	144
1920-1929	25	16	24	18	18	9	12	19	17	15	23	14	210
1930-1939	9	18	12	21	15	15	13	14	19	10	13	11	170
<b>1940-1945</b>	<b>16</b>	<b>7</b>	<b>10</b>	<b>10</b>	<b>7</b>	<b>3</b>	<b>10</b>	<b>9</b>	<b>7</b>	<b>8</b>	<b>8</b>	<b>6</b>	<b>101</b>
<b>1900-1945</b>	<b>92</b>	<b>66</b>	<b>70</b>	<b>67</b>	<b>66</b>	<b>49</b>	<b>61</b>	<b>82</b>	<b>84</b>	<b>67</b>	<b>78</b>	<b>56</b>	<b>838</b>
<b>1760-1945</b>	<b>713</b>	<b>568</b>	<b>602</b>	<b>511</b>	<b>462</b>	<b>415</b>	<b>584</b>	<b>777</b>	<b>878</b>	<b>764</b>	<b>674</b>	<b>696</b>	<b>7644</b>

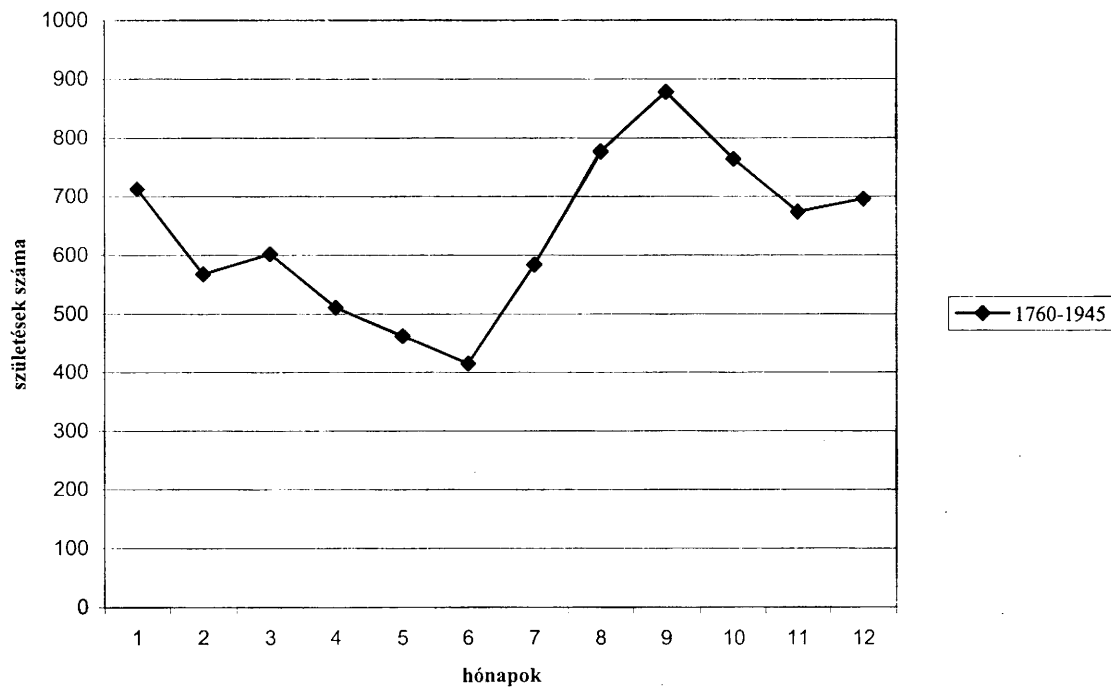
### I. D/2. Születések havi megoszlásában



### I. D/3. Születések havi megoszlásában



### I. D/4. Születések havi megoszlásban





**Adattár II.**

**Érsekcsanád római katolikus szülöttei  
1799-1945**



## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Ádám			15	2,73	9	1,37	24	1,37
Adán			1	0,18			1	0,05
Adányos, Ádányos			2	0,36			2	0,11
Agatity					1	0,15	1	0,05
Agócs			15	2,73	2	0,30	17	0,97
András			2	0,36			2	0,11
Andrási	1	0,18					1	0,05
Andu					1	0,15	1	0,05
Asztalos	4	0,74	2	0,36			6	0,34
Axter			1	0,18			1	0,05
Baboczai					1	0,15	1	0,11
Bácsovics					2	0,30	2	0,05
Bajnai			1	0,18			1	0,28
Bajnok					5	0,76	5	0,17
Bajtai			3	0,54			3	0,40
Balaton			5	0,91	2	0,30	7	0,40
Balázs			3	0,54	4	0,61	7	0,17
Bálint					3	0,45	3	0,51
Balog, Balogh	4	0,74	3	0,54	2	0,30	9	0,05
Bán					1	0,15	1	0,22
Bárdos					4	0,61	4	0,28
Barna			3	0,54	2	0,30	5	0,17
Bencze					3	0,45	3	1,14
Bencses, Bentses			19	3,46	1	0,15	20	0,11
Benc	1	0,18					1	0,11
Benedek					2	0,30	2	0,05
Béni	2	0,37					2	0,11
Bénis	1	0,18					1	0,22
Berberovics					2	0,30	2	0,11
Berge, Berger					4	0,61	4	0,22
Béri	1	0,18					1	0,05
Berta					1	0,15	1	0,05
Bilerák	1	0,18					1	0,05
Bíró					1	0,15	1	0,05
Blaskó					1	0,15	1	0,05
Bódi, Bodi	1	0,18					1	0,05
Bogdán					1	0,15	1	0,05
Bogdánovics	5	0,93					5	0,28
Bolvári			2	0,36	5	0,76	7	0,40
Bor, Bór	1	0,18			3	0,45	4	0,22
Borbás			1	0,18			1	0,05
Boromissza					2	0,30	2	0,11

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Borsodi					1	0,15	1	0,05
Bottyán	2	0,37					2	0,11
Budai, Buday	1	0,18	3	0,54	1	0,15	5	0,28
Burány					1	0,15	1	0,05
Czifra	1	0,18					1	0,05
Czitus	1	0,18					1	0,05
Csányi	1	0,18					1	0,05
Csapai					1	0,15	1	0,05
Csatai					2	0,30	2	0,11
Csengeri, Csengery			2	0,36	3	0,45	5	0,28
Csermák	1	0,18					1	0,05
Csizmadia					2	0,30	2	0,11
Csordás			3	0,54	5	0,76	8	0,45
Csupó, Csupo	3	0,55	1	0,18	3	0,45	7	0,40
Csurai					1	0,15	1	0,05
Csurej					1	0,15	1	0,05
Diosz, Diesz			1	0,18			1	0,05
Diószegi			1	0,18			1	0,05
Dóbi	2	0,37					2	0,11
Dobler					1	0,15	1	0,05
Döme					11	1,67	11	0,63
Dömötör	1	0,18					1	0,05
Dudás			1	0,18	3	0,45	4	0,22
Erdős					1	0,15	1	0,05
Erhart			1	0,18			1	0,05
Esküth	1	0,18					1	0,05
Fábián					1	0,15	1	0,05
Fábik					1	0,15	1	0,05
Facskó					1	0,15	1	0,05
Fajszi					1	0,15	1	0,05
Faragó	12	2,23	2	0,36			14	0,80
Farkas			8	1,45	6	0,91	14	0,80
Fatter					2	0,30	2	0,11
Fegyvári					1	0,15	1	0,05
Fehérváry, i			2	0,36			2	0,11
Fejes			3	0,54			3	0,17
Fekete					4	0,61	4	0,22
Félix					1	0,15	1	0,05
B. Felső					2	0,30	2	0,11
N. Felső					1	0,15	1	0,05
Ferentzi	1	0,18					1	0,05
Feró			1	0,18			1	0,05

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Finta					1	0,15	1	0,05
Fischer					3	0,45	3	0,17
Földvári					1	0,15	1	0,05
Frank					3	0,45	3	0,17
Fribánszki	1	0,18					1	0,05
Furu					1	0,15	1	0,05
Füle					1	0,15	1	0,05
Gál	1	0,18					1	0,05
Galambos	1	0,18					1	0,05
Gardalits			2	0,36			2	0,11
Garis			1	0,18			1	0,05
Gasparac					1	0,15	1	0,05
Geiger					1	0,15	1	0,05
Geodits	1	0,18					1	0,05
Geréb			1	0,18			1	0,05
Gibert					1	0,15	1	0,05
Golubics			1	0,18			1	0,05
Gombkötő			1	0,18			1	0,05
Góra			6	1,09	1	0,15	7	0,40
Gósi	1	0,18					1	0,05
Grábits	1	0,18					1	0,05
Graczer			1	0,18			1	0,05
Grizák	1	0,18			1	0,15	2	0,11
Gulyás			1	0,18	2	0,30	3	0,17
Gutai					1	0,15	1	0,05
Gyenes					1	0,15	1	0,05
Gyenis			1	0,18			1	0,05
Gyeska			5	0,91			5	0,28
Gyuka			1	0,18			1	0,05
Gyurákovics					1	0,15	1	0,05
Gyuricza, Gyurica					4	0,61	4	0,22
Gyurita			1	0,18			1	0,05
Gyurits					1	0,15	1	0,05
Halász			2	0,36			2	0,11
Hanák	5	0,93	6	0,09	18	2,74	29	1,66
Harkai					1	0,15	1	0,05
Hentsei, Hencsei	1	0,18	10	1,82	1	0,15	12	0,68
Herman			2	0,36			2	0,11
Hernádi	2	0,37					2	0,11
Hódos			1	0,18			1	0,05
Hojkó			13	2,37	8	1,22	21	1,20
Holkovich	1	0,18					1	0,05

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Holler			1	0,02			1	0,05
Horváth	33	6,14	14	2,55	17	2,59	64	3,67
Hosszú					2	0,30	2	0,11
Huba					1	0,15	1	0,05
Huber, Hubert					7	1,06	7	0,40
Hunyák					2	0,30	2	0,11
Hurton, Hurtony					7	10,60	7	0,40
Ihos					1	0,15	1	0,05
Ikotity					3	0,45	3	0,02
Istvánovics			1	0,18			1	0,05
Ivók			1	0,18			1	0,05
Jakab					14	2,13	14	0,08
Jakobus			1	0,18			1	0,05
Jaksits					1	0,15	1	0,05
Jámbor					9	1,37	9	0,05
Jankovác			1	0,18			1	0,05
Jánosi					4	0,61	4	0,22
Jászfi					1	0,15	1	0,05
Juhász	17	3,16	15	2,73	4	0,61	36	2,06
Jung			2	0,36	3	0,45	5	0,28
Jurtsik	1	0,18	1	0,18			1	0,05
Kákonyi			1	0,18			1	0,05
Kalapos	1	0,18	1	0,18			2	0,11
Kálmán							1	0,05
Kálomicza	1	0,18					1	0,05
Kancsár					1	0,15	1	0,05
Kandl					1	0,15	1	0,05
Kaptza	4	0,74					4	0,02
Karaszi					1	0,15	1	0,05
Karlik	5	0,93					5	0,28
Karsai			1	0,18			1	0,05
Kassai			1	0,18			1	0,05
Katlik	1	0,18					1	0,05
Katona	2	0,37	2		2	0,30	6	0,34
Katus					3	0,45	3	0,17
Kazal			2				2	0,11
Kecskés					4	0,61	4	0,22
Kelemen			1	0,18			1	0,05
Keller					1	0,15	1	0,05
Kender			1	0,18			1	0,05
Kenyeres					5	0,76	5	0,28
Kernya			3		2	0,30	5	0,28

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Késmárky					1	0,15	1	0,05
Kiliti, Khiliti			4				4	0,22
Kintses, Kincses			6				6	0,34
Király					1	0,15	1	0,05
Kis, Kiss	3	0,55	3		1	0,15	7	0,40
Klein			1	0,18			1	0,05
Koliánszky					1	0,15	1	0,05
Kollár	2	0,37	2		2	0,30	6	0,34
Kolompár	2	0,37	1	0,18	1	0,15	4	0,22
Komár	1	0,18					1	0,05
Konyár					1	0,15	1	0,05
Korsós					3	0,45	3	0,17
Kósa	4	0,74	16	2,91	5	0,76	25	1,43
Kosztolányi					2	0,30	2	0,11
Kotró	1	0,18					1	0,05
Kovács, Kováts	4	0,74	12	2,18	8	1,22	24	1,37
Kovacsics					1	0,15	1	0,05
Kovacsik					1	0,15	1	0,05
Kozák	18	3,35	15	2,73	3	0,45	3	0,17
Kozma					6	0,91	39	2,24
Körmöczy					1	0,15	1	0,05
Körösi					1	0,15	1	0,05
Kövesdi					1	0,15	1	0,05
Kreiniker, Krinicker			3	0,54			3	0,17
Krenka (Trenka?)			1	0,18			1	0,05
Kuli					2	0,30	2	0,11
Kusztor	7	1,30	1	0,18			8	0,45
Kutasi			1	0,18			1	0,05
Kuzman					2	0,30	2	0,11
Külkei			1	0,18			1	0,05
Laczi					1	0,15	1	0,05
Lakatos	2	0,37	4	0,72	1	0,15	7	0,40
Lantos					2	0,30	2	0,11
Lázár	3	0,55			1	0,15	4	0,22
Lehotzky	1	0,18					1	0,05
Lengyel			8	1,45	4	0,45	12	0,68
Lepény	2	0,37					2	0,11
Leszig	1	0,18					1	0,05
Liska			4	0,72			4	0,22
Logó, Lopó	1	0,18			1	0,15	2	0,11
Lovák					4	2,61	4	0,22
Lovrik					1	0,15	1	0,05

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Lovrity					2	0,30	2	0,11
Luhácsovics			1	0,18			1	0,05
Mácsai			2	0,37			2	0,11
Magyar	1	0,18					1	0,05
Major			1	0,18			1	0,05
Majoros					7	1,06	7	0,40
Márián, Marián	1	0,18	10	1,82			11	0,63
Margit					1	0,15	1	0,05
Márkus					1	0,15	1	0,05
Maros	2	0,37	1	0,18			3	0,17
Márton					2	0,30	2	0,11
Marusa, Marussa			8	1,45	9	1,37	17	0,10
Matán					1	0,15	1	0,05
Matkó	140	26,07	53	9,67	8	1,22	201	11,55
Mayer					7	1,06	7	0,04
Mészáros	16	2,97	10	1,82	3	0,45	29	1,66
Metz					3	0,45	3	0,17
Mihajlovics					1	0,15	1	0,05
Mihó					3	0,45	3	0,17
Milosevits					2	0,30	2	0,11
Miokovics					1	0,15	1	0,05
Molnár	7	1,30			12	1,83	19	1,09
Móra					1	0,15	1	0,05
Morvai	1	0,18					1	0,05
Musza					5	0,76	5	0,28
Nagy	1	0,18	3	0,54	7	1,06	11	0,63
Nagy Felső					1	0,15	1	0,05
Nebojsza	2	0,37	7	1,27			9	0,51
Németh	3	0,55					3	0,17
Nettik					2	0,30	2	0,11
Nosztáni					1	0,15	1	0,05
Nyilas					1	0,15	1	0,05
Nyiráti							1	0,05
Oéter	1	0,18			1	0,15	1	0,05
Oláh			2	0,36			4	0,22
Orbán	2	0,37	3	0,54			6	0,34
Oskó	3	0,55					1	0,05
Osuskó, Osuszkó								
Oszucskó	1	0,18	7	1,27	6	0,91	14	0,80
Osvald, Oszvald	1	0,18	2	0,36			2	0,11
Ördög					3	0,45	3	0,17
Pákolitz	2	0,37					2	0,11



## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Palik	3	0,55	11	2,00	4	0,61	18	1,03
Páll	2	0,37					2	0,11
Pandur, Pandus					5	0,76	5	0,28
Pankhardt					3	0,45	3	0,17
Pap, Papp			4	0,72	1	0,15	5	0,28
Pápa	1	0,18					1	0,05
Pápity					1	0,15	1	0,05
Paprika	2	0,37	1	0,18	3	0,45	6	0,34
Pásztor					2	0,30	2	0,11
Pataki	1	0,18					1	0,05
Patek					1	0,15	1	0,05
Patkai					1	0,15	1	0,05
Peagity, Peagity			4	0,72	1	0,15	5	0,28
Pelyhes					1	0,15	1	0,05
Pénzes	4	0,74					4	0,22
Perácsics, Peracsics			4	0,72	1	0,15	5	0,28
Perosits	1	0,18					1	0,05
Pertzel	1	0,18					1	0,05
Péter			10	1,82	11	1,67	21	1,20
Petrás					1	0,15	1	0,05
Petres			2	0,36	8	1,22	10	0,57
Pilisy, Pilissy, Pilisi					4	0,61	4	0,22
Podhorszki			2	0,36			2	0,11
Polgár					1	0,15	1	0,05
Pósa					1	0,15	1	0,05
Potyondi					6	0,91	6	0,34
Pörsi			1	0,18			1	0,05
Prizik	2	0,37					2	0,11
Puntzman, Punczmann			2	0,36			2	0,11
Purák					1	0,15	1	0,05
Puti	1	0,18					1	0,05
Rabata					5	0,76	5	0,28
Rác					3	0,45	3	0,17
Radits							1	0,05
Radosin			2	0,36			2	0,11
Rafael					1	0,15	1	0,05
Rajczi			1	0,18			1	0,05
Rajháty, Rajhádi	6	1,11	1	0,18			7	0,40
Rákóci Parcsétich					1	0,15	1	0,05
Rásztóczki	1	0,18			1	0,15	1	0,05
Ratman	8	1,48					1	0,05

## II. A/1. Családnevek

	1799-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1799-1945	%
Ribánszki, Ribántzki			1	0,18			9	0,51
Rimai			1	0,18	1	0,15	2	0,11
Rosztóczi					1	0,15	1	0,05
Rostolczky, Rosztolczki					2	0,30	2	0,11
Rózenplölc					1	0,15	1	0,05
Sági					1	0,15	1	0,05
Ságli	7	1,30					7	0,40
Sajda	1	0,18					1	0,05
Samu			1	0,18	3	0,45	4	0,22
Sárközi					1	0,15	1	0,05
Sárváry	1	0,18					1	0,05
Scheffer			1	0,18			1	0,05
Sebők					6	0,91	6	0,34
Sendula			1	0,18			1	0,05
Seregi	1	0,18					1	0,05
Simon	11	2,04	10	1,82	1	0,15	22	1,26
Simony, Simonyi	7	1,30					7	0,40
Sipos			3	0,54	2	0,30	5	0,28
Smitykó	3	0,55					3	0,17
Somogyi			1	0,18	3	0,45	4	0,22
Sós, Soós			1	0,18	3	0,45	4	0,22
Spach					1	0,15	1	0,05
Spedrin			1	0,18			1	0,05
Stegman	1	0,18					1	0,05
Svartz			1	0,18			1	0,05
Sybilla (Sibylla?)			1	0,18			1	0,05
Szabó	4	0,74	8	1,45	17	2,59	29	1,66
Szalai			2	0,36	1	0,15	3	0,17
Szalanynka					1	0,15	1	0,05
Szarka					3	0,45	3	0,17
Székány					1	0,15	1	0,05
Szekeres	3	0,55					3	0,17
Szenta	1	0,18					1	0,05
Szerdnik	1	0,18					1	0,05
Szerezla	1	0,18					1	0,05
Szerletics			2	0,36			2	0,11
Szífjártó	1	0,18					1	0,05
Szilágyi					1	0,15	1	0,05
Sziráczki, Szirácki			3	0,54	3	0,45	6	0,34
Szitár			1	0,18	2	0,30	3	0,17

## II. A/1. Családnevek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Szlanyinka					1	0,15	1	0,05
Szlavik, Szlávik					2	0,30	2	0,11
Szójka					1	0,15	1	0,05
Szöke					1	0,15	1	0,05
Sztakó					1	0,15	1	0,05
Sztarek	1	0,18					1	0,05
Sztoikó	1	0,18					1	0,05
Sztojka					3	0,45	3	0,17
Sztrikinác			1	0,18			1	0,05
Szumoner	1	0,18					1	0,05
Szücs			1	0,18			1	0,05
Szvétnyik	1	0,18					1	0,05
Takács					1	0,15	1	0,05
Tallér			1	0,18			1	0,05
Tamás					1	0,15	1	0,05
Tamaskó					1	0,15	1	0,05
Tamosi					1	0,15	1	0,05
Tancsik					1	0,15	1	0,05
Tasi					1	0,15	1	0,05
Tatter					1	0,15	1	0,05
Tautheimer	1	0,18					1	0,05
Teller			1	0,18			1	0,05
Títusz	1	0,18					1	0,05
Tlapák					1	0,15	1	0,05
Toki	1	0,18					1	0,05
Tokodi					6	0,91	6	0,34
Tomaskó					3	0,45	3	0,17
Tomó, Tómó					12	1,18	12	0,68
Tot, Tót, Toth, Tóth	41	7,63	12	2,18	13	1,98	66	3,79
B. Tóth					1	0,15	1	0,05
Turcsányi					1	0,15	1	0,05
Turtsik, Turcsik	4	0,74					4	0,22
Tusoni	1	0,18					1	0,05
Tüske					2	0,30	2	0,11
Újvári	2	0,37	1	0,18	1	0,15	4	0,22
Umenhofer, Umenhoffer					2	0,30	2	0,11
Vámos			2	0,36			2	0,11
Vantsis	1	0,18					1	0,05
Vantsura	1	0,18					1	0,05
Váradi			1	0,18			1	0,05
Varga	26	4,48	14	2,55	13	1,98	53	3,04

## II. A/1. Családnevek

	1799-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1799-1945	%
H. Varga			12	2,18	7	1,06	19	1,09
Vári					1	0,15	1	0,05
Végh, Vég			1	0,18	1	0,15	2	0,11
Vetzstein			2	0,36			2	0,11
Vida					5	0,76	5	0,28
Vidács					3	0,45	3	0,17
Világos					3	0,45	3	0,17
Vildman, Wildman					2	0,03	2	0,11
Vincze, Vintze	2	0,37			5	0,76	7	0,40
Vinkovics			1	0,18			1	0,05
Vítus	1	0,18					1	0,05
Vozinger			1	0,18			1	0,05
Vörös	1	0,18	1	0,18	1	0,05	3	0,17
Wiedmann					1	0,05	1	0,05
Zagorski					1	0,05	1	0,05
Zalákovits	2	0,37					2	0,11
Zavatits	1	0,18					1	0,05
Zórity					1	0,05	1	0,05
Zrínyi			3	0,54	3	0,45	6	0,34
Zubán	4	0,74					4	0,22
Zsikó					3	0,45	3	0,17
Zsinór			3	0,54	2	0,30	5	0,28
<b>Összesen:</b>	<b>537</b>	<b>100</b>	<b>548</b>	<b>100</b>	<b>655</b>	<b>100</b>	<b>1740</b>	<b>100</b>
<b>Ebből halva született:</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>		<b>4</b>	<b>0,61</b>	<b>4</b>	<b>0,22</b>
<b>Nevek száma:</b>	<b>122</b>		<b>143</b>		<b>236</b>		<b>395</b>	
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>4,40</b>		<b>3,83</b>		<b>2,77</b>		<b>4,40</b>	

## II. B/1. Férfi keresztnévek

	1799- 1849	%	1850- 1899	%	1900- 1945	%	1799- 1945	%
Ádám	7	2,64	2	0,72			9	1,03
András			6	2,18	4	1,21	10	1,15
Antal	15	5,66	5	1,81	6	1,82	26	2,99
Bálint	1	0,37					1	0,11
Béla	1	0,37	1	0,36	3	0,91	5	0,57
Benjamin	1	0,37			1	0,30	2	0,23
Benő					1	0,30	1	0,11
Dávis	1	0,37					1	0,11
Dezső					1	0,30	1	0,11
Elek	1	0,37					1	0,11
Ferentz, cz, c	23	8,67	25	9,09	26	7,90	74	8,51
Gergely			1	0,36	2	0,60	3	0,34
Gusztáv					1	0,30	1	0,11
György	7	2,64	6	2,18	3	0,91	16	1,84
Győző					1	0,30	1	0,11
Gyula					2	0,60	2	0,22
Henrik					1	0,30	1	0,11
Ignácz, Ignác	3	1,13	2	0,72			5	0,57
Illés	6	2,26	3	1,09			9	1,03
Imre	6	2,26	9	3,27	7	2,12	22	2,53
István, Istvány	31	11,69	42	15,27	50	15,19	123	14,15
Jákob	1	0,37					1	0,11
János	53	20,00	64	23,27	70	21,20	187	21,51
József	38	14,33	43	15,63	57	17,32	138	15,88
Kálmán	2	0,75			1	0,30	3	0,34
Károly	1	0,37	2	0,72	2	0,60	5	0,57
Kelemen			1	0,36			1	0,11
Lajos	2	0,75	20	7,27	18	5,47	40	4,6
László	2	0,75			16	4,86	18	2,07
Márton	4	1,50	2	0,72			6	0,69
Mátyás	4	1,50	3	1,09	2	0,60	9	1,03
Mihály	30	11,32	13	4,72	17	5,16	60	6,9
Miklós					1	0,30	1	0,11
Móricz	1	0,37					1	0,11
Pál	10	3,77	10	3,63	3	0,91	23	2,64
Péter	8	3,00			6	1,82	14	1,61
Rudolf			1	0,36			1	0,11
Samu					1	0,30	1	0,11
Sándor	4	1,50	13	4,72	23	6,99	40	4,6

## II. B/1. Férfi keresztnévek

	1799-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1799-1945	%
Simon	1	0,37	1	0,36			2	0,23
Vendel	1	0,37					1	0,11
Vincze					1	0,30	1	0,11
Weislav					1	0,30	1	0,11
Zoltán					1	0,30	1	0,11
<b>Összesen:</b>	<b>265</b>	<b>100</b>	<b>275</b>	<b>100</b>	<b>329</b>	<b>100</b>	<b>869</b>	<b>100</b>
<b>Nevek száma:</b>	<b>29</b>		<b>23</b>		<b>31</b>		<b>44</b>	
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>9,13</b>		<b>11,95</b>		<b>10,61</b>		<b>19,75</b>	

## II. C/1. Női keresztnévek

Nevek	1799-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1799-1945	%
Ágnes	5	1,83	2	0,73	3	0,92	10	1,14
Albertina	1	0,36					1	0,11
Amália			1	0,36			1	0,11
Anna	24	8,82	5	1,83	7	2,15	36	4,13
Aranka					3	0,92	3	0,34
Borbála	10	3,67	8	2,93	3	0,92	21	2,41
Brigitta, Brigita	2	0,73					2	0,22
Emília	3	1,10					3	0,34
Erzsébet, Örsze, Örsébet, Örsébeth	55	20,22	66	24,17	44	13,53	165	18,96
Eszter			1	0,36	1	0,30	2	0,22
Etelka, Etel	1	0,36	4	1,46	6	1,84	44	1,26
Éva	37	13,60	9	3,29	9	2,76	55	6,32
Franciska	3	1,10	1	0,36	1	0,30	5	0,57
Gizella					1	0,30	1	0,11
Henriette					1	0,30	1	0,11
Ida			1	0,36			1	0,11
Ilona	12	4,41	8	2,90	29	829,00	49	5,63
Irén					1	0,30	1	0,11
Irma					1	0,30	1	0,11
Johanna					1	0,30	1	0,11
Jolán					2	0,61	2	0,22
Julianna, Julis, Julia	19	6,98	82	30,03	82	25,23	183	21,03
Karolina	1	0,36					1	0,11
Katalin	32	11,76	18	6,59	9	2,76	59	6,78
Klára	2	0,73	2	0,73	1	0,30	5	0,57
Lidi					2	0,61	2	0,22
Luca	1	0,36					1	0,11
Magdolna	4	1,47			1	0,30	5	0,57
Margit	2	0,73			9	2,76	11	1,26
Mária, Mári	8	2,94	35	12,82	79	24,30	122	14,02
Márta					2	0,61	2	0,22
Rebeka	2	0,73					2	0,22
Róza			1	0,36			1	0,11
Rozália	10	3,67	4	1,46	4	1,23	18	2,06
Rózsa			1	0,36	4	1,23	5	0,57
Sára	3	21,00			1	0,30	4	0,45
Sarolta					2	0,61	2	0,22
Terézia	5	1,83	3	1,09	5	1,53	13	1,49
Veronika, Verona	6	2,20	4	1,46	4	1,23	14	1,6

## II. C/1. Női keresztnévek

Nevek	1799-1849	%	1850-1899	%	1900-1945	%	1799-1945	%
Zsófia, Zsófi	17	6,25	17	6,22	7	2,15	41	7,71
Zsuzsanna	7	2,57					7	0,8
<b>Összesen:</b>	<b>272</b>	<b>100</b>	<b>273</b>	<b>100</b>	<b>325</b>	<b>100</b>	<b>870</b>	<b>100</b>
<b>Nevek száma:</b>	<b>26</b>		<b>21</b>		<b>31</b>		<b>41</b>	
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>10,46</b>		<b>13,00</b>		<b>10,48</b>		<b>21,21</b>	



	<b>1799</b>	<b>1800</b>	<b>1801</b>	<b>1802</b>	<b>1803</b>	<b>1804</b>	<b>1805</b>	<b>1806</b>	<b>1807</b>	<b>1808</b>	<b>1809</b>	<b>1799-1809</b>
Fiúk száma:	3	7	2	4	2	5	4	3	3	5	3	41
Leányok száma:	4	4	5	4	9	11	2	3	3	6	2	53
Összesen:	7	11	7	8	11	16	6	6	6	11	5	94
	<b>1810</b>	<b>1811</b>	<b>1812</b>	<b>1813</b>	<b>1814</b>	<b>1815</b>	<b>1816</b>	<b>1817</b>	<b>1818</b>	<b>1819</b>	<b>1810-1819</b>	
Fiúk száma:	1	5	2	1	4	1	4	7	5	1	31	
Leányok száma:	2	4	2	7	2	2	5	3	11	7	45	
Összesen:	3	9	4	8	6	3	9	10	16	8	76	
	<b>1820</b>	<b>1821</b>	<b>1822</b>	<b>1823</b>	<b>1824</b>	<b>1825</b>	<b>1826</b>	<b>1827</b>	<b>1828</b>	<b>1829</b>	<b>1820-1829</b>	
Fiúk száma:	5	5	6	3	10	7	7	3	6	1	53	
Leányok száma:	4	5	4	4	6	1	4	3	6	2	39	
Összesen:	9	10	10	7	16	8	11	6	12	3	92	
	<b>1830</b>	<b>1831</b>	<b>1832</b>	<b>1833</b>	<b>1834</b>	<b>1835</b>	<b>1836</b>	<b>1837</b>	<b>1838</b>	<b>1839</b>	<b>1830-1839</b>	
Fiúk száma:	7	4	1	6	6	1	6	8	10	9	58	
Leányok száma:	6	6	4	4	9	8	6	4	7	6	60	
Összesen:	13	10	5	20	15	9	12	12	17	15	118	
	<b>1840</b>	<b>1841</b>	<b>1842</b>	<b>1843</b>	<b>1844</b>	<b>1845</b>	<b>1846</b>	<b>1847</b>	<b>1848</b>	<b>1849</b>	<b>1840-1849</b>	
Fiúk száma:	11	12	12	12	6	8	3	5	4	9	82	
Leányok száma:	9	7	7	8	10	8	9	3	8	6	75	
Összesen:	20	19	19	20	16	16	12	8	12	15	157	

## II. D/1. Születések nemenként

	<b>1850</b>	<b>1851</b>	<b>1852</b>	<b>1853</b>	<b>1854</b>	<b>1855</b>	<b>1856</b>	<b>1857</b>	<b>1858</b>	<b>1859</b>	<b>1850-1859</b>
Fiúk száma:	7	9	13	5	4	5	4	12	6	4	69
Leányok száma:	5	3	9	6	7	4	6	4	9	6	59
Összesen:	12	12	22	11	11	9	10	16	15	10	128
	<b>1860</b>	<b>1861</b>	<b>1862</b>	<b>1863</b>	<b>1864</b>	<b>1865</b>	<b>1866</b>	<b>1867</b>	<b>1868</b>	<b>1869</b>	<b>1860-1869</b>
Fiúk száma:	4	3	11	9	7	11	8	2	4	5	64
Leányok száma:	4	7	4	5	3	12	8	8	6	5	62
Összesen:	8	10	15	14	10	23	16	10	10	10	126
	<b>1870</b>	<b>1871</b>	<b>1872</b>	<b>1873</b>	<b>1874</b>	<b>1875</b>	<b>1876</b>	<b>1877</b>	<b>1878</b>	<b>1879</b>	<b>1870-1879</b>
Fiúk száma:	4	5	5	6	4	6	4	5	6	4	49
Leányok száma:	7	6	7	9	7	4	10	3	3	7	63
Összesen:	11	11	12	15	11	10	14	8	9	11	112
	<b>1880</b>	<b>1881</b>	<b>1882</b>	<b>1883</b>	<b>1884</b>	<b>1885</b>	<b>1886</b>	<b>1887</b>	<b>1888</b>	<b>1889</b>	<b>1880-1889</b>
Fiúk száma:	5	3	3	8	5	7	3	3	3	3	43
Leányok száma:	6	4	4	11	2	5	4	3	3	4	46
Összesen:	11	7	7	19	7	12	7	6	6	7	89
	<b>1890</b>	<b>1891</b>	<b>1892</b>	<b>1893</b>	<b>1894</b>	<b>1895</b>	<b>1896</b>	<b>1897</b>	<b>1898</b>	<b>1899</b>	<b>1890-1899</b>
Fiúk száma:	10	11	3	4	1	3	5	4	2	7	50
Leányok száma:	7	4	4	S	4	S	7	2	2	3	43
Összesen:	17	15	7	9	5	8	12	6	4	10	93

## II. D/1. Születések nemenként

	<b>1900</b>	<b>1901</b>	<b>1902</b>	<b>1903</b>	<b>1901</b>	<b>1905</b>	<b>1906</b>	<b>1907</b>	<b>1908</b>	<b>1909</b>	<b>1900-1909</b>
Fiúk száma:	6	5	7	8	1	4	3	6	6	8	54
Leányok száma:	5	5	9	Z	5	6	8	2	7	6	55
Összesen:	11	10	16	10	6	10	11	8	13	14	109
	<b>1910</b>	<b>1911</b>	<b>1912</b>	<b>1913</b>	<b>1914</b>	<b>1915</b>	<b>1916</b>	<b>1917</b>	<b>1918</b>	<b>1919</b>	<b>1910-1919</b>
Fiúk száma:	1	7	11	9	7	3	1	2	5	11	57
Leányok száma:	9	S	8	5	12	5	5	4	1	6	60
Összesen:	10	12	19	14	19	8	6	6	6	17	117
	<b>1920</b>	<b>1921</b>	<b>1922</b>	<b>1923</b>	<b>1924</b>	<b>1925</b>	<b>1926</b>	<b>1927</b>	<b>1928</b>	<b>1929</b>	<b>1920-1929</b>
Fiúk száma:	8	7	11	5	9	7	7	10	10	7	81
Leányok száma:	9	8	6	6	1	8	11	9	9	9	76
Összesen:	17	15	17	11	10	15	18	19	19	16	157
	<b>1930</b>	<b>1931</b>	<b>1932</b>	<b>1933</b>	<b>1934</b>	<b>1935</b>	<b>1936</b>	<b>1937</b>	<b>1938</b>	<b>1939</b>	<b>1930-1939</b>
Fiúk száma:	11	13	12	9	6	5	8	7	8	8	87
Leányok száma:	10	10	5	9	11	7	4	10	8	10	84
Összesen:	22	23	17	18	17	12	12	17	16	18	171
	<b>1940</b>	<b>1941</b>	<b>1942</b>	<b>1943</b>	<b>1944</b>	<b>1945</b>					<b>1940-1945</b>
Fiúk száma:	9	11	6	4	13	7					50
Leányok száma:	8	9	5	9	8	11					50
Összesen:	17	20	11	13	21	18					100

## II. D/1. Születések nemenként

	<b>1799-1809</b>	<b>1810-1819</b>	<b>1820-1829</b>	<b>1830-1839</b>	<b>1840-1849</b>	
Fiúk száma:	41	31	53	58	82	
Leányok száma:	53	45	39	60	75	
Összesen:	94	76	92	118	157	
	<b>1850-1859</b>	<b>1860-1869</b>	<b>1870-1879</b>	<b>1880-1889</b>	<b>1890-1899</b>	
Fiúk száma:	69	64	49	43	50	
Leányok száma:	59	62	63	46	43	
Összesen:	128	126	112	89	93	
	<b>1900-1909</b>	<b>1910-1919</b>	<b>1920-192</b>	<b>1930-1939</b>	<b>1940-1945</b>	<b>1799-1945</b>
Fiúk száma:	54	57	81	87	50	869
Leányok száma:	55	60	76	81	50	867
Összesen:	109	117	157	168	100	1736

## II. D/1. Születések nemenként

## II. E/1. Származási helyek

Akasztó	P-P-S-K. vm.
Algyő	Csongrád vm.
Alsónyék	Tolna vm.
Apostag	P-P-S-K-K. vm.
Bácsalmás, Almás, Bács-Almás	Bács-Bodrog vm.
Bácsbokod, Bokod, Bikity	Bács-Bodrog vm.
Bácsborsod, Borsod	Bács-Borsod vm.
Baja	Bács-Bodrog vm.
Bajaszentistván, Szentistván	Bács-Bodrog vm.
Báta	Tolna vm.
Bátmonostor, Monostor, Báth-Monostor	Bács-Bodrog vm.
Bátor	Heves vm.
Bátorkeszi	Esztergom vm.
Bátya	P-P-S-K-K. vm.
Békéscsaba, Békés-Csaba	Békés vm.
Beryslaw	Lengyelország
Bogyiszló	P-P-S-K-K. vm.
Borek Stary	Lengyelország
Borota	Bács-Bodrog vm.
Bród	Bosznia
Budapest	P-P-S-K-K. vm.
Császártöltés	P-P-S-K-K. vm.
Csátalja	Bács-Bodrog vm.
Csávoly	Bács-Bodrog vm.
Csehbánya	Veszprém
Csikópuszta	P-P-S-K-K. vm.
Dávod, Doutova	Bács-Bodrog vm.
Decs	Tolna vm.
Dunakeszi, Dunakesz	P-P-S-K-K. vm.
Dunapataj, Duna-Pataj	P-P-S-K-K. vm.
Dunaszekcső	Baranya vm.
Dusnok	P-P-S-K-K. vm.

## II. E/1. Származási helyek

Érsekcsanád, Csanád	P-P-S-K-K. vm.
Fadd	Tolna vm.
Fajsz	P-P-S-K-K. vm.
Felsőszentiván, Felső-Szent-Iván	Bács-Bodrog vm.
Gaiceana	
Géderlak	P-P-S-K-K. vm.
Gégény	Szabolcs vm.
Gyergyóremete, Gyergyó-Remete	Csik vm.
Gyöngypusztá	
Győr	Győr vm.
Gyula-Jovánca	Tolna vm.
Gyurity	Bács-Bodrog vm.
Hajós	P-P-S-K-K. vm.
Hercegszántó, Szántova	Bács-Bodrog vm.
Jánoshalma, Jankovác	Bács-Bodrog vm.
Kaczur	Szilágy vm.
Kakucs	P-P-S-K-K. vm.
Kalocsa	P-P-S-K-K. vm.
Katymár	Bács-Bodrog vm.
Kecel	P-P-S-K-K. vm.
Kecskemét	P-P-S-K-K. vm.
Kerekegyháza	P-P-S-K-K. vm.
Kiscsertő, Öregcsertő	P-P-S-K-K. vm.
Kishőgyész, Hőgyész	Tolna vm.
Kiskundorozsma, Dorozsma	Csongrád vm.
Leánycsók	Baranya vm.
Livozsény v. Livozsiny	Hunyad vm.
Madaras	Bács-Bodrog vm.
Mártonszállás	Bács-Bodrog vm.
Mátételek-Tatháza	Bács-Bodrog vm.
Mélykút	Bács-Bodrog vm.
Mikanovci	Szerém vm.
Mikóújfalú, Mikó-Újfalú	Háromszék vm.

## II. E/1. Származási helyek

Miske	P-P-S-K-K. vm.
Mohács	Baranya vm.
Mözs	Tolna vm.
Nemesnádudvar	P-P-S-K-K. vm.
Nyitra	Nyitra vm.
Omorovica, Omorovicza	Bács-Bodrog vm.
Öregcsertő, Öreg-Csertő	P-P-S-K-K. vm.
<b>Páhi</b>	P-P-S-K-K. vm.
<b>Paks</b>	Tolna vm.
Prnjavor	(Szerbia)
Püspökpuszta	Bács-Bodrog vm.
Rasztina	Bács-Bodrog vm.
Regőce	(Bács-Bodrog vm.)
Rém	Bács-Bodrog vm.
Révaranyos	Szabolcs vm.
Sárbogárd	Fejér vm.
Sárpilis	Tolna vm.
Sátorkeszi	Esztergom vm.
Siklós	Baranya vm.
Simon-major	Somogy vm.
Simontornya	Tolna vm.
Sióagárd	Tolna vm.
Soroksárpéter, Soroksár-Péteri	P-P-S-K-K. vm.
Sükösd	P-P-S-K-K. vm.
Szabadka	Bács-Bodrog vm.
Szabadszállás	P-P-S-K-K. vm.
Szántova	Bács-Bodrog vm.
Szebény	Baranya vm.
Szeged	Csongrád vm.
Szeged-Alsótanya	Csongrád vm.
Szekszárd	Tolna vm.
Szellő	Baranya vm.
Szentmártonkáta, Szent-Márton-Káta	P-P-S-K-K. vm.

## II. E/1. Származási helyek

Szeremle	P-P-S-K-K. vm.
Tardos	Szabolcs vm.
Tas, Tass	P-P-S-K-K. vm.
Tataháza	Bács-Bodrog vm.
Temerin	Bács-Bodrog vm.
Terebes	Bihar vm.
Tetétlen	Hajdú vm.
Tizsakálmánfa, Tisza-Kálmánfa	Bács-Bodrog vm.
Tiszapüspök, Tisza-Püspöki	J-N-K-SZ. vm.
Tompa	Bács-Bodrog vm.
Tömörkény	Csongrád vm.
Turony	Baranya vm.
Turzófalva	Trencsén vm.
Uszód	P-P-S-K-K. vm.
Vaskút, Bács-Vaskút	Bács-Bodrog vm.
Vemund, Véménd	Baranya vm.
Zombor	Bács-Bodrog vm.
Zsablya	Bács-Bodrog vm.

### Rövidítések:

vm. = vármegye

J-N-K-SZ. = Jász-Nagykun-Szolnok

P-P-S-K-K. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun



**Adattár III.**

**Összesített adatok**



### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Ács Ádám			15	46	64	
Adán			1		1	
Adány	3				3	
Adányos, Ádányos			2		2	
Agatity				1	1	
Agócs			15	2	17	
Ágoston		3			3	
Albert	12	13	16	7	48	
Aradics			1		1	
András			2		2	
Andrási		1			1	
Andu				1	1	
Angyó				1	1	
Aranyos	11	28	26	10	75	
Asztalos		6	2		8	
Atal, Átal	26	25	22	3	76	
Axter			1		1	
Baboczai				1	1	
Bácsovics				2	2	
Bajai Gózon		1			1	
Bajai Stumperger		1			1	
Bajai Tóth		1			1	
Bajai Török		1			1	
Bajnai			1		1	
Bajnok				5	5	
Bajtai			3		3	
Bakony		12	5		17	
Baky			2		2	
Balaton			5	2	7	
Balás, Balázs	1		4	5	10	
Bálint	72	71	78	35	256	
Ballabár	1				1	
Balog, Balogh	3	41	26	6	76	
Bán				1	1	
Barát, Baráth				3	3	
Bárdos	100	155	118	45	418	
Bárdos Dani	1				1	
Sz. Bárdos			1		1	(Szeremlei)
Barna			3	2	5	

### III. A/1. Családnevek

	1760-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1945	1760-1945	Megjegyzés
Barta				1	1	
Bartek				1	1	
Becses				1	1	
Beda, Béda				4	4	
Bekás, Békás	3				3	
Bene		1			1	
Benedek		1		2	3	
Benedek Felső	3	1			4	(Ben. Felső)
Béni, Bénis		3			3	
Bentze, Bencze		2		7	9	
Bentze Lévai		1	1	1	3	(Bence Lévai)
Bentes, Bencses			19	2	21	
Berberovics				3	3	
Berényi	30	21	8	2	61	
Berge, Berger				4	4	
Béri		1			1	
Berta				1	1	
Bévári Keresztes		1			1	
Biber				1	1	
Bilerák		1			1	
Birinyi, Berinyi	9	9	5		23	
Bíró				1	1	
Blaskó				1	1	
Bócs				1	1	
Bócsa				2	2	
Bódi		1			1	
Bodnár	1				1	
Bodó	1				1	
Bodor	11				11	
Bogár			2		2	
Bogárdi		1			1	
Bogdán				1	1	
Bogdánovics		5			5	
Bognár	3			1	4	
Bogyiszlói Illyés	1				1	
Bogyiszlói Kis	7	1			8	
Boli, Bóli	6	14	17	6	43	
Bolvári			2	5	7	
Bor, Bór	72	67	55	18	212	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Bor Vég		1			1	
Bora	1				1	
Borbás			1		1	
Borbély	7	14			21	
Boromissza				2	2	
Borsodi				1	1	
Borsos		2			2	
Bottyán		2			2	
Boz, Boisz			2		2	
Böbék				1	1	
Bölts		4			4	
Bóts, Bócs			6		6	
Budai, Buday	3	1	3	2	9	
Burány				1	1	
Butsoki Varga		1			1	
Büki				3	3	
Czeglédi	1				1	
Czeglédi Mester	1				1	
Czifra		1		1	2	
Czitus		1			1	
Csáki			11	2	13	
Csáki Felső	3	2	10	2	17	
Csáki Kovács			1		1	
Csáni, Csányi	2	10	3	1	16	
Csányi Kovács	6	5	8	1	20	(Cs. Kovács)
Csápa, Csapai, Tsapai	7	23	23	11	64	
Csatai				12	2	
Csáthi Dantsa		1			1	
Csatt			1		1	
Csekei, Tsekei	31	20			51	
Csekő, Tsekő	7	17	23	12	59	
Csengeri, Csengery			2	3	5	
Csermák		1			1	
Csilás Felső	1	2	1		4	
Csile Felső	1				1	
Csizmadia		4	4	2	10	
Csordás			3	8	11	
Csősz, Tsósz	48	40	36	12	136	
Csuka				2	2	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Csupo, Csapó		3	1	3	7	
Csurai				1	1	
Csurej				1	1	
Dants	1				1	
Dantsa, Danca	136	154	86	41	417	
Dantsa Asztalos		1			1	
Dantsa Imrő	1	1			2	
Dantsa Kasza			8	1	9	
Dantsa Máté	2	2			4	
Dantsa Szőnyi			2		2	
K. Dantsa			3		3	(Kasza Dantsa)
Dávid	1				1	
Deák				1	1	
Debretzeni		3			3	
Dévai				1	1	
Diosz			1		1	
Diószegi	24	22	21	7	74	
Dobi		2			2	
Dobler				1	1	
Dóme			2	14	16	
Dömötör, Dömötöri		2			2	
Dudás			1	3	4	
Dusnoki Varga	1				1	
Erdei	6	4	16		26	
Erdélyi	3	27	13	1	44	
Erdős				1	1	
Erhart			1		1	
Érsek	1				1	
Esküth		1			1	
Ézsi			5		5	
Fábián				2	2	
Fábik				1	1	
Facskó				2	2	
Fajszi	16	52	74	26	168	
Fajszi Vég	1				1	
Falusi				1	1	
Faragó		12	4		16	
Farka			1		1	
Farkas	9	12	15	14	50	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Fatter				2	2	
Fegyvári				1	1	
Fehér				1	1	
Fehérváry, Fehérvári			2.		2	
Fejes			4	2	6	
Fejes Nagy	1				1	
Fekete				4	4	
Fekete Paprika	1				1	
Félix				2	2	
Felső, Fölső	177	189	74	25	465	
Felső Benedek	1	4	6		11	(Felső B.)
Felső Cs.			1		1	(Felső Csáki)
Felső Mózsi		1			1	
Felső Nagy			1		1	
Felső Pál			3	5	8	(Felső P.)
Felső Szisze	1				1	
B. Felső			8	6	14	(Benedek)
Cs. Felső			15	3	18	(Csányi)
N. Felső		2	12	14	28	(Nagy)
P. Felső				1	1	(Pál)
Fényes	1				1	
Ferentz		1			1	
Ferentzi, Ferenczi	11	14	13	2	40	
Feró			1		1	
Finta				1	1	
Fintos	1				1	
Fisér, Fischer	1	11	1	4	17	
Fisér Mészáros			2		2	
Foktői Bálint		1			1	
Forgáts	6				6	
Földvári				1	1	
Frank				3	3	
Fribánszki		1			1	
Furu				1	1	
Futnyák	1				1	
Füle				1	1	
Gál		1			1	
Galambos		1			1	
Gardalits			2		2	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Garis			1		1	
Gáspár			4		4	
Gasparac				1	1	
Geiger				1	1	
Gentser Keresztes	3				3	
Geodits		1			1	
Gereb			1		1	
Gerebics				1	1	
Gerenda	3				3	
Gergely		3			3	
Gergő			1		1	
Gerő		1			1	
Gerőcs				2	2	
Gibert				1	1	
Gluszkievicz			1		1	
Golubocs			1		1	
Gombkötő			1		1	
Góra			6	1	7	
Gózon		1			1	
Gösi		1			1	
Grábits		1			1	
Graczer			1		1	
Grizák		1		1	2	
Gulyás	1	25	24	9	59	
Gulyás Berényi		1			1	
Gutai				1	1	
Gyenes	6	11		1	18	
Gyenis, Gyenizs	40	90	57	19	206	
Gyenis Pál			1		1	
Gyeska			5		5	
Gyienes	2				2	
Gyuka			1		1	
Gyurai	2				2	
Gyurákovics				3	3	
Gyuricza				4	4	
Gyurita			1		1	
Gyürei, Győrei	4	6			10	
Gyürtü, Gyürtis	1	1			2	
Hajdú	11	5	2		18	



### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Halász			6	1	7	
Hanák		5	6	18	29	
Harkai				1	1	
Harmati				2	2	
Hegedűs				1	1	
Hentsei, Hencsei		1	10	1	12	
Herczeg		4	2		6	
Herman				2	2	
Hernádi		2			2	
Hódos			1		1	
Hojkó			13	8	21	
Holkovich	1				1	
Holler			1		1	
Horváth		34	14	17	65	
Hosszú				2	2	
Huba				1	1	
Huber, Hubert				7	7	
Hunyák				2	2	
Hurton, Hurtony				8	8	
Husti				2	2	
Huszi				1	1	
Ihos				1	1	
Ikotity				3	3	
Imrő		14	9	2	25	
Imrő Dantsa	1	5			6	
Irázy				1	1	
Istványovics			1		1	
Ivanits, Ivanics			1	1	2	
Ivók			1		1	
Jakab				14	14	
Jakobus			1		1	
Jakos		1			1	
Jaksits				1	1	
Jakus		2	7	1	10	
Jámbor				9	9	
Jankovác			1		1	
Jankovics			1		1	
Jánosi				4	4	
Janovás			1		1	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Janovits			3		3	
Jászi				1	1	
Jófőki	1				1	
Jóföldi		1			1	
Juhász		17	15	4	36	
Jung			2	5	7	
Jurtsik		1			1	
Kádas Tar				1	1	
Kajtár		1			1	
Kákonyi			1		1	
Kálai, Kállai		8			8	
Kalapos		1	1		2	
Kálmán			1		1	
Kalomicza		1			1	
Kanász Gergő		1			1	
Kanász Szabó	2				2	
Kancsár				1	1	
Kandl				1	1	
Kapotsi, Kapocsi		4	6	4	14	
Kaptza		4			4	
Karajkó				1	1	
Karaszi				5	5	
Karlik		5			5	
Karsai			1		1	
Kassai			1		1	
Kasza	29	15	22	5	71	
Kasza Dancsa	1		10		11	
Kasza Kenyeres			1		1	
D. Kasza			1		1	(Dancsa Kasza)
Katlik		1				
Katona		2	2	2	6	
Katona Kis	1				1	
Katona Lázár		1			1	
Katona Varga		1			1	
Katona Vég	1		1		2	(Kat. Vég)
Katus				3	3	
Kazal			2		2	
Kecskés				4	4	
Kelemen			1		1	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Kenyeres	50	84	73	45	252	
Kenyeres Samu	2				2	
Keresztes	5				5	
Kernya			3	2	5	
Keserű	3				3	
Késmárky				1	1	
Ketskeméti		2			2	
Kiliti, Khiliti		4			4	
Kintses, Kincses	15	41	61	6	123	
Kis, Kiss	50	65	85	54	254	
Kis Bárdos			1		1	
Kis Bor	1				1	
Kis Felső	6				6	
Kis János	1	7	4		12	(Kis Ján.)
Kis Kenyeres	1	1			2	
Kis Paprika			1	1	2	
B. Kis	2				2	(Bárdos Kis)
K. Kis	2				2	(Kenyeres Kis)
Klein			1		1	
Kodány			3	2	5	
Kolinászy				1	1	
Kollár		2	2	3	7	
Kolompár		2	1	1	4	
Komár		1			1	
Komáromi Kis	16	1	2		19	(Kom. Kis)
Komlósi	1				1	
Konyár				1	1	
Korsós				3	3	
Kósa		4	16	7	27	
Kosaras			1		1	
Kosztolányi				2	2	
Kotró		1			1	
Kov. Paprika			1		1	(Kovács Paprika)
Kov. Vég			1		1	(Kovács Vég)
Kovacsics				1	1	
Kovacsik				1	1	
Kováts, Kovács	13	32	20	20	85	
Kováts Felső	1	3			4	(Kováts Fölső)
Kováts Szücs	1				1	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Kováts Vég	1				1	
Cs. Kováts, Cs. Kovács			7	7	14	(Csányi Kovács)
Kozák				3	3	
Kozma		18	20	14	52	
Körmöczy				1	1	
Körösy, Körösi			1	3	4	
Kövesdi				2	2	
Kreiner, Krinicker			3		3	
Krenka			1		1	
Kuli				2	2	
Kurutz, Kurucz	29	24	5		58	
Kusper				1	1	
Kusztor		7	1		8	
Kutas, Kutasi	14		1		15	
Kutus	1				1	
Kuzman				2	2	
Külkei			1		1	
Laczi				1	1	
Lakatos		2	4	3	9	
Lantos				2	2	
Latsonyi		1			1	
Lázár	14	31	5	1	51	
Lehotzky		1			1	
Lehőc			1		1	
Lengyel			8	5	13	
Lepény		2			2	
Leszig		1			1	
Lévai	48	54	41	7	150	
Lévai B.			1		1	(Bencze Lévai)
Lévai Gáspár		3			3	
B. Lévai			4	3	7	(Bencze Lévai)
G. Lévai			1	1	2	(Gáspár Lévai)
Lipót			1		1	
Liska			4		4	
Liszcai Varga		1			1	
Lógó, Lopó		1		1	2	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Losonczy				3	3	
Lovák				4	4	
Lovrik				1	1	
Lovrity				2	2	
Luhácsovics			1		1	
Lukáts		1	1		2	
Lukátsi		4			4	
Mácsai			2		2	
Magyar			1		1	
Major	6		1		1	
Majoros				7	7	
Makay, Makai			2	1	3	
Márfi	1				1	
Margit				1	1	
Márián, Marián		1	10		11	
Marinkó	35	31	16	12	94	
Markó	18	8		4	30	
Markó Fölső	1				1	
Markus, Márkus	3	5		1	9	
Maros		2	1		3	
Márton				2	2	
Marusa, Marussa			8	9	17	
Matán				1	1	
Máté Dantsa	1	2			3	
Matkó		140	53	8	201	
Mayer				7	7	
Mecseki				1	1	
Méhes	1				1	
Mester		2			2	
Mester Juhász	1				1	
Mészáros	35	57	31	9	132	
Mészáros Fisér	1		9		10	(Mészáros F.)
Metz				3	3	
Milosevits				2	2	
Miokovics				1	1	
Molnár	27	38	25	23	113	
Móra				1	1	
Morvai		1			1	
Mózsai, Mósi		1	3		4	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Mócsi Felső	1	3			4	
Musza				6	6	
Nagy	8	26	18	13	65	
Nagy Felső		2	4	4	10	
Nagy Kenyeres	1				1	
Nebojsza		2	7		9	
Német, Németh	8	3		1	12	
Nettik				2	2	
Nosztáni				1	1	
Nyilas				1	1	
Nyiráti		1			1	
Nyúl			1		1	
Obertlich				1	1	
Oéter				1	1	
Oláh		2	5		7	
Omorovita Molnár		1			1	
Omorovita Cserzán		1			1	
Omorovita Inotzi		1			1	
Orbán		3	7		10	
Orgyán		3	1		4	
Orján			5	4	9	
Oskó		1			1	
Oszucskó		1	7	6	14	
Osvald			2	3	5	
Ördög				3	3	
Öreg Bor	1				1	
Ötsényi Tóth		1			1	
Ötvös	4				4	
Pacskó, Patskó	8	18	13	4	43	
Pagi Vég	4				4	
Pákolitz		2			2	
Paksi Vég	19	7			26	
Pál, Páll		14	15	1	30	
Palik		3	11	4	18	
Pandur, Pandus				5	5	
Pankhardt				3	3	
Pap, Papp			4	1	5	
Pápa		1			1	
Pápity				1	1	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Paprika	150	179	115	32	476	
Á. Paprika			1		1	(Átal Paprika)
K. Paprika		3	4		7	(Kovács Paprika)
Pásztor				2	2	
Pataki		1		2	3	
Patek				1	1	
Patkai				1	1	
Pauk				2	2	
Peagity, Peágity			5	3	8	
Pelyhes				1	1	
Pénzes		4			4	
Peracsics			4	1	5	
Perosits		1			1	
Pertzel		1			1	
Péter	2		10	11	23	
Petőtz		1			1	
Petrás				1	1	
Petres			2	8	10	
Petry				2	2	
Pilisi, Pilissy			2	7	9	
Podhorszki			2		2	
Podor	1				1	
Polgár	3			1	4	
Porkoláb	18	13	3		34	
Pósa				1	1	
Potyondi				6	6	
Pörsi			1		1	
Prizik		2			2	
Punczmann			2		2	
Purák				1	1	
Pusztai	1				1	
Puti		1			1	
Rabata				5	5	
Rác	1			3	4	
Radits, Radics		1	2		3	
Radosin			2		2	
Rafael				1	1	
Rajczi			1		1	
Rajháty, Rajhái		6	1		7	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Rák		1			1	
Rákóci Parcsetich				1	1	
Rásztóczi				1	1	
Ratman		1			1	
Régi				3	3	
Ribánszki, Ribántzki		8	1		9	
Rimai			1	1	2	
Rósa		1			1	
Rosztóczi				1	1	
Rosztolczki				2	2	
Rózenplölc				1	1	
Rusa	1				1	
Rusa Felső	1				1	
Sági				1	1	
Ságli		7			7	
Sajda		1			1	
Sámán, Sámány		7	6	5	18	
Samu	9	13	25	7	54	
Samu Kenyeres	1				1	
Sánta Paprika	2	1			3	
Sárközi				1	1	
Sárváry		1			1	
Sas, Sass	32	2			34	
Scheffer			1		1	
Schwantzer				1	1	
Sebők				6	6	
Sendula			1		1	
Seregi		1			1	
Sikó	59	36			95	
Simon		11	13	1	25	
Simony, Simonyi		7			7	
Sipos	33	27	20	13	93	
Smitykó		3			3	
Socsi	1				1	
Solti	1				1	
Solti Farkas	2				2	
Somogyi			1	3	4	
Sós, Soós	5	7	6	4	22	
Spach				1	1	



### III. A/1. Családnevek

	1760-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1945	1760-1945	Megjegyzés
Spredin			1		1	
Stegman		1			1	
Svartz			1		1	
Sybilla			1		1	
Szabó	69	117	132	72	390	
Szabó Molnár		1			1	
B. Szabó			1	3	4	(Bárdos Szabó)
K. Szabó			5		5	(Kanász Szabó)
Szakáts		4				
Szalai			2	1	3	
Szlanyinka				1	1	
Szántósi				1	1	
Szarka	10	26	20	3	59	
Székány				1	1	
Szekeres		3			3	
Szél	1				1	
Szendrey				1	1	
Szenta		1			1	
Szentgyörgyi	2	4			6	
Szentgyörgyi Hajdu	3	2	1		6	
Szerdnik		1			1	
Szeremlei Bárdos	1	2			3	
Szerezla		1			1	
Szerletics			2		2	
Szífjártó		1			1	
Szilágyi				2	2	
Szili	8				8	
Sziráczki			3	3	6	
Sziszé Felső	1	1			2	(Sziszé Fölső)
Szitár			1	2	3	
Szlanyinka				1	1	
Szlavik				2	2	
Szójka				1	1	
Szondi Paprika			1		1	
Szőke				1	1	
Szőnyi	3	7	2		12	
Szőnyi Dantsa		1	2	2	5	(Szőnyi Dancsa)

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Sztakó				1	1	
Sztarek		1			1	
Sztoikó		1			1	
Sztojka				3	3	
Sztrikinác			1		1	
Szumoner		1			1	
Szücs	9		1		10	
Szvétyik		1			1	
Taba				6	6	
Tábori				1	1	
Takács				2	2	
Tallér			1		1	
Tamás				3	3	
Tamaskó				1	1	
Tamosi				1	1	
Tancsik				1	1	
Tasi				1	1	
Tatár	9	2			11	
Tatter				1	1	
Tautheimer		1			1	
Tegzes			1		1	
Teller			1		1	
Tessényi				1	1	
Titusz		1			1	
Tlapák				1	1	
Tófoldi		1			1	
Toki		1			1	
Tokodi				6	6	
Tolnai	21	9			30	
Tomaskó				3	3	
Tomó				12	12	
Tomtsányi, Tomcsányi		11	1		12	
Tot, Tót, Toth, Tóth	9	52	18	22	101	
B. Tóth				1	1	(Bajai v. Bogyiszlói)
Tsiszár	1				1	
Turesányi				1	1	
Turóczi, Turotzi	12	20	1		33	
Turós		6	1		7	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Turtsik, Turcsik		4			4	
Tusori		1			1	
Tüske				2	2	
Újvári		2	1	1	4	
Újvári Cseh		4			4	
Umenhoffer				2	2	
Ungvári	9	22	9		40	
Vajda	2	6			8	
Vámos			2		2	
Vantsik		1			1	
Vantsura		1			1	
Ványi				2	2	
Váradi			1		1	
Varga	62	119	61	26	268	
H. Varga			12	7	19	(Hosszú Varga)
N. Varga		1	4		5	(Nagy Varga)
T. Varga			1		1	
Vári				1	1	
Vas				1	1	
Vastag				1	1	
Vátzi		9			9	
Vég. Végh	65	94	49	2	210	
Vetzstein			2		2	
Vida				7	7	
Vidács				3	3	
Vidákovics				2	2	
Világos				3	3	
Vildman, Wildmann				2	2	
Vincze, Vintze	23	30	41	21	115	
Vinkovics			1		1	
Vitéz	4				4	
Vitus		1			1	
Vozinger			1		1	
Vörös		1	1	3	5	
Weisz				3	3	
Wiedmann				1	1	
Zagorszki				1	1	
Zalákovits		2			2	
Zavatits		1			1	

### III. A/1. Családnevek

	1760- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1945	1760- 1945	Megjegyzés
Zih			4		4	
Zórits				1	1	
Zórity				1	1	
Zrinyi			3	3	6	
Zubán		4			4	
Zsikó		29	39	27	95	
Zsikó Csabai			1		1	
Zsinór			3	2	5	
Zsókö			1		1	
<b>Összesen:</b>	<b>2121</b>	<b>3191</b>	<b>2579</b>	<b>1493</b>	<b>9384</b>	
<b>Nevek száma:</b>	<b>163</b>	<b>259</b>	<b>264</b>	<b>327</b>	<b>667</b>	
<b>Nevek megterhelése:</b>	<b>13,01</b>	<b>12,32</b>	<b>9,77</b>	<b>4,57</b>	<b>14,07</b>	

### III. B/1. Férfi keresztnévek

Református			Katolikus		
1. János	613	15,93 %	1. János	187	21,51 %
2. István	464	12,06 %	2. József	138	15,88 %
3. Sándor	386	10,03 %	3. István	123	14,15 %
4. Ferenc	322	8,37 %	4. Ferenc	74	8,51 %
5. József	278	7,22 %	5. Mihály	60	6,90 %
6. Mihály	270	7,01 %	6. Lajos	40	4,60 %
7. András	218	5,66 %	7. Sándor	40	4,60 %
8. Péter	213	5,53 %	8. Antal	26	2,99 %
9. Lajos	187	4,86 %	9. Pál	23	2,64 %
10. Pál	157	4,08 %	10. Imre	22	2,53 %
11. Illés	154	4,00 %	11. László	18	2,07 %
12. Beniamin	104	2,70 %	12. György	16	1,84 %
13. György	67	1,74 %	13. Péter	14	1,61 %
14. Mózes	56	1,45 %	14. András	10	1,15 %
15. Áron	37	0,95 %	15. Ádám	9	1,03 %
16. Gábor	26	0,67 %	16. Illés	9	1,03 %
17. Benedek	21	0,54 %	17. Mátyás	9	1,03 %
18. Sámuel	21	0,54 %	18. Márton	6	0,69 %
19. Dániel	18	0,46 %	19. Béla	5	0,57 %
20. Dezső	18	0,46 %	20. Ignác	5	0,57 %
21. Ignác	18	0,46 %	21. Károly	5	0,57 %
22. Gergely	17	0,44 %	22. Gergely	3	0,34 %
23. Imre	17	0,44 %	23. Kálmán	3	0,34 %
24. Ádám	16	0,41 %	24. Benjamin	2	0,23 %
25. Károly	16	0,41 %	25. Gyula	2	0,23 %
26. László	15	0,38 %	26. Simon	2	0,23 %
27. Jusztin	10	0,25 %	27. Bálint	1	0,11 %
28. Kálmán	10	0,25 %	28. Benő	1	0,11 %
29. Máté	8	0,20 %	29. Dávid	1	0,11 %
30. Mátyás	8	0,20 %	30. Dezső	1	0,11 %
31. Ezékiel	7	0,18 %	31. Elek	1	0,11 %
32. Lőrinc	7	0,18 %	32. Gusztáv	1	0,11 %
33. Tamás	5	0,12 %	33. Győző	1	0,11 %
34. Antal	4	0,10 %	34. Henrik	1	0,11 %
35. Dávid	4	0,10 %	35. Jákob	1	0,11 %
36. Dénes	4	0,10 %	36. Kelemen	1	0,11 %

### III. B/1. Férfi keresztnévek

Református				Katolikus			
37.	Lukács	4	0,10 %	37.	Miklós	1	0,11 %
38.	Miklós	4	0,10 %	38.	Móricz	1	0,11 %
39.	Gyula	3	0,07 %	39.	Rudolf	1	0,11 %
40.	Zoltán	3	0,07 %	40.	Samu	1	0,11 %
41.	Balázs	2	0,05 %	41.	Vendel	1	0,11 %
42.	Géza	2	0,05 %	42.	Vince	1	0,11 %
43.	Izsák	2	0,05 %	43.	Weislav	1	0,11 %
44.	Jónás	2	0,05 %	44.	Zoltán	1	1,11 %
45.	Ábrahám	2	0,05 %				
46.	Ágoston	1	0,02 %				
47.	Ákos	1	0,02 %				
48.	Attila	1	0,02 %				
49.	Elek	1	0,02 %				
50.	Emil	1	0,02 %				
51.	Ernő	1	0,02 %				
52.	Ézsiás	1	0,02 %				
53.	Gusztáv	1	0,02 %				
54.	Henrik	1	0,02 %				
55.	Jábes	1	0,02 %				
56.	Kázmér	1	0,02 %				
57.	Márton	1	0,02 %				
58.	Nándor	1	0,02 %				
59.	Simon	1	0,02 %				
60.	Zsigmond	1	0,02 %				
<b>Született összesen</b>				<b>Született összesen</b>			
		<b>3847</b>				<b>869</b>	
<b>Nevek száma</b>		<b>60</b>		<b>Nevek száma</b>		<b>44</b>	
<b>Megterhelési átlag</b>		<b>64,12</b>		<b>Megterhelési átlag</b>		<b>19,75</b>	

### III. B/2. Férfi keresztnévek összesítő adatai

1.	János	800	16,98 %		37.	Dávid	5	0,10 %
2.	István	587	12,44 %		38.	Gyula	5	0,10 %
3.	Sándor	425	9,03 %		39.	Miklós	5	0,10 %
4.	József	416	8,82 %		40.	Tamás	5	0,10 %
5.	Ferenc	396	8,39 %		41.	Dénes	4	0,08 %
6.	Mihály	330	6,99 %		42.	Lukács	4	0,08 %
7.	András	228	4,48 %		43.	Simon	3	0,05 %
8.	Lajos	227	4,81 %		44.	Balázs	2	0,04 %
9.	Péter	227	4,81 %		45.	Elek	2	0,04 %
10.	Pál	180	3,81 %		46.	Géza	2	0,04 %
11.	Illés	163	3,45 %		47.	Gusztáv	2	0,04 %
12.	Benjamin	106	2,24 %		48.	Henrik	2	0,04 %
13.	György	83	1,75 %		49.	Izsák	2	0,04 %
14.	Mózes	56	1,18 %		50.	Jónás	2	0,04 %
15.	Imre	39	0,82 %		51.	Zoltán	2	0,04 %
16.	Áron	37	0,78 %		52.	Ábrahám	1	0,02 %
17.	László	33	0,69 %		53.	Ágoston	1	0,02 %
18.	Antal	30	0,63 %		54.	Ákos	1	0,02 %
19.	Gábor	26	0,55 %		55.	Attila	1	0,02 %
20.	Ádám	25	0,53 %		56.	Emil	1	0,02 %
21.	Ignác	23	0,48 %		57.	Ernö	1	0,02 %
22.	Benedek	22	0,46 %		58.	Ézsaiás	1	0,02 %
23.	Sámuel	22	0,46 %		59.	Győző	1	0,02 %
24.	Károly	21	0,44 %		60.	Jábes	1	0,02 %
25.	Gergely	20	0,42 %		61.	Jákob	1	0,02 %
26.	Dezső	19	0,40 %		62.	Kázmér	1	0,02 %
27.	Dániel	18	0,38 %		63.	Kelemen	1	0,02 %
28.	Mátyás	17	0,36 %		64.	Móricz	1	0,02 %
29.	Bálint	14	0,29 %		65.	Nándor	1	0,02 %
30.	Kálmán	13	0,27 %		66.	Rudolf	1	0,02 %
31.	Jusztin	10	0,21 %		67.	Vendel	1	0,02 %
32.	Máté	8	0,16 %		68.	Vince	1	0,02 %
33.	Ezékiel	7	0,14 %		69.	Weislav	1	0,02 %
34.	Lőrinc	7	0,14 %		70.	Zsigmond	1	0,02 %
35.	Márton	7	0,14 %					
36.	Béla	5	0,10 %					
						<b>Született összesen:</b>	<b>4716</b>	
						<b>Nevek száma:</b>	<b>70</b>	
						<b>Megterhelési átlag:</b>	<b>67,37</b>	





### III. C/1. Női keresztnévek

Református				Katolikus			
1.	Erzsébet	521	14,31 %	1.	Julianna	183	21,03 %
2.	Éva	493	13,54 %	2.	Erzsébet	165	18,96 %
3.	Zsuzsanna	404	11,09 %	3.	Mária	122	14,02 %
4.	Julianna	368	10,01 %	4.	Katalin	59	6,78 %
5.	Sára	320	8,79 %	5.	Éva	55	6,32 %
6.	Lídia	294	8,03 %	6.	Ilona	49	5,63 %
7.	Zsófia	287	7,88 %	7.	Zsófia	41	4,71 %
8.	Anna	151	4,14 %	8.	Anna	36	4,13 %
9.	Ráhel	137	3,76 %	9.	Borbála	21	2,41 %
10.	Rebeka	135	3,70 %	10.	Rozália	18	2,06 %
11.	Ilona	117	3,21 %	11.	Veronika	14	1,60 %
12.	Jusztina	115	3,15 %	12.	Terézia	13	1,49 %
13.	Judit	94	2,58 %	13.	Etelka	11	1,26 %
14.	Mária	85	2,33 %	14.	Margit	11	1,26 %
15.	Katalin	72	1,97 %	15.	Ágnes	10	1,14 %
16.	Eszter	13	0,35 %	16.	Zsuzsanna	7	0,80 %
17.	Rozália	6	0,16 %	17.	Franciska	5	0,57 %
18.	Aranka	4	0,10 %	18.	Klára	5	0,57 %
19.	Margit	4	0,10 %	19.	Magdolna	5	0,57 %
20.	Rózsa	4	0,10 %	20.	Rózsa	5	0,57 %
21.	Terézia	3	0,08 %	21.	Sára	4	0,45 %
22.	Ibolya	2	0,05 %	22.	Aranka	3	0,34 %
23.	Kornélia	2	0,05 %	23.	Emilia	3	0,34 %
24.	Márta	2	0,05 %	24.	Brigitta	2	0,22 %
25.	Amália	1	0,02 %	25.	Eszter	2	0,22 %
26.	Borbála	1	0,02 %	26.	Jolán	2	0,22 %
27.	Edit	1	0,02 %	27.	Lidi	2	0,22 %
28.	Irén	1	0,02 %	28.	Márta	2	0,22 %
29.	Karolina	1	0,02 %	29.	Rebeka	2	0,22 %
30.	Klára	1	0,02 %	30.	Sarolta	2	0,22 %
31.	Piroska	1	0,02 %	31.	Albertina	1	0,11 %
				32.	Amália	1	0,11 %
				33.	Gizella	1	0,11 %
				34.	Henriette	1	0,11 %
				35.	Ida	1	0,11 %
				36.	Irén	1	0,11 %
				37.	Irma	1	0,11 %

### III. C/1. Női keresztnévek

Református				Katolikus			
				38.	Johanna	1	0,11 %
				39.	Karolina	1	0,11 %
				40.	Luca	1	0,11 %
				41.	Róza	1	0,11 %
<b>Született összesen:</b>				<b>Született összesen:</b>			
		<b>3640</b>				<b>870</b>	
<b>Nevek száma:</b>				<b>Nevek száma:</b>			
		<b>31</b>				<b>41</b>	
<b>Megterhelési átlag:</b>				<b>Megterhelési átlag:</b>			
		<b>117,41</b>				<b>21,21</b>	

### III. D/1. Másodkeresztnevek

Év	Első	Második	Év	Első	Második
1805	Anna	Mária	1921	Margit	Gizella
1818	Péter	Pál		Margit	Julianna
1820	József	Pál	1923	Aranka	Erzsébet
1821	Elek	Zénó		Irma	Erzsébet
1824	Mihály	Ádám		Mária	Julianna
	Lívia	Mária	1925	Dezső	István
1834	Emília Mária	Johanna		Ferenc	József
	Franciska Regina	Mária		Győző	Szilveszter
1835	Etelka Viktória	Erzsébet		Lajos	Tibor
1836	Karolina Johanna	Julianna		Aranka	Mária
1837	Kálmán	József	1927	Ferenc	Jenő
1839	Anna Mária	Klára		Sándor	József
1840	Mihály	Ferenc		Aranka	Erzsébet
	Móric	Ignác		Erzsébet	Margit
1845	János	Mátyás	1928	Károly	Kálmán
	Örzsé Julianna	Emilia		Éva Katalin	Mária
1847	László	Béla	1929	Bálint	István
1848	Emilia	Mária		Katalin	Berta
1889	József	Jenő		Mária	Erzsébet
1891	István	Géza	1930	László	József
1892	Mária	Julianna		Észter	Erzsébet
1893	Sándor	Lajos		Etel	Luca
1895	Mária	Ilona		Rozália	Ilona
1900	Lídia	Klára	1931	Dezső	Ödön
	László	József		Ilona	Julianna
1902	Észter	Olga		Jolán	Margit
	Ignác	Sándor		Mária	Lídia
1910	Erzsébet	Ilona	1932	Ferenc	Illés
1912	János	Zoltán		Imre	László
1915	Lídia	Piroska		István	Dezső
1917	János	Imre		Mária	Magdolna
1918	Benjamin	Márton	1933	Lajos	Béla
1919	István	János		Miklós	Imre
	István	József	1934	Éva	Mária
	János	Mihály		Éva	Erzsébet
	Sándor	Antal		Henriette Mária	Magdolna
1920	László	Antal		Julianna	Aranka
	Rozália	Ibolya		Mária	Magdolna

### III. D/1. Másodkeresztnevek

Év	Első	Második	Év	Első	Második
				Sándor	József
<b>1935</b>	Erzsébet	Ilona	<b>1941</b>	Ákos János	Gyula
<b>1936</b>	Kálmán	Ádám		Gergely	István
	Kálmán	János	<b>1942</b>	József	László
	Ilona	Piroska		László	Péter
<b>1937</b>	Éva	Rózsa		Judit	Éva
	Lajos	István		Mária	Magdolna
	László	Imre		Mária	Magdolna
	Sándor	József	<b>1943</b>	Weislaw Erasmus	Kajetan
	Sándor	Lajos		Erzsébet	Mária
<b>1938</b>	Béla	László		Éva	Zsófia
	Lajos	István	<b>1944</b>	András	László
	László	Imre		Dénes	Dezső
	Sándor	József	<b>1945</b>	István	János
	Sándor	Lajos		István	Sándor
<b>1939</b>	Edit	Sára		József	János
	Erzsébet	Etel		János	József
	Etel	Erzsébet		László	József
	Éva	Borbála		Sándor	András
	Julianna	Mária		Irén	Aranka
	Zsófia	Aranka		Klára	Mária
<b>1940</b>	Attila	Kálmán			
	Zoltán	Antal			
	Ilona	Magdolna			
	Julianna	Erzsébet			

### III. D/2. Férfi névpárok

Ákos	-	János Gyula	László	-	Antal
András	-	László		-	Béla
Attila	-	Kálmán		-	Imre
Bálint	-	István		-	József
Benjamin	-	Márton		-	József
Dénes	-	Dezső		-	József
Dezső	-	István		-	Péter
	-	Ödön	Mihály	-	Ádám
Elek	-	Zénó		-	Ferenc
Ferenc	-	Illés	Miklós	-	Imre
	-	Jenő	Móric	-	Ignác
	-	József	Péter	-	Pál
Gergely	-	István	Sándor	-	András
Győző	-	Szilveszter		-	Antal
Ignác	-	Sándor		-	József
Imre	-	László		-	József
István	-	Dezső		-	József
	-	Géza		-	Lajos
	-	János		-	Lajos
	-	János	Weislaw	-	Erasmus Kajetan
	-	József	Zoltán	-	Antal
	-	Sándor			
János	-	Imre			
	-	József			
	-	Mátyás			
	-	Mihály			
	-	Zoltán			
József	-	Jenő			
	-	János			
	-	László			
	-	Pál			
Kálmán	-	Ádám			
	-	János			
	-	József			
Károly	-	Kálmán			
Lajos	-	Béla			
	-	István			
	-	Tibor			

### III. D/3. Női névpárok

Anna	-	Mária	Katalin	-	Berta
	-	Mária Klára	Klára	-	Mária
Aranka	-	Erzsébet	Lídia	-	Klára
	-	Erzsébet		-	Piroska
	-	Mária	Lívia	-	Mária
Edit	-	Sára	Margit	-	Gizella
Emilia	-	Mária		-	Julianna
	-	Mária Johanna	Mária	-	Erzsébet
Erzsébet	-	Etel		-	Ilona
	-	Ilona		-	Julianna
	-	Julianna Emilia		-	Julianna
	-	Margit		-	Lídia
	-	Mária		-	Magdolna
Eszter	-	Erzsébet		-	Magdolna
	-	Olga		-	Magdolna
Etelka	-	Erzsébet		-	Magdolna
	-	Luca	Rozália	-	Ibolya
	-	Viktória Erzsébet		-	Ilona
Éva	-	Borbála	Zsófia	-	Aranka
	-	Erzsébet			
	-	Katalin Mária			
	-	Mária			
	-	Rózsa			
	-	Zsófia			
Franciska	-	Regina Mária			
Henriette	-	Mária Magdolna			
Ilona	-	Julianna			
	-	Magdolna			
	-	Piroska			
Irén	-	Aranka			
Irma	-	Erzsébet			
Jolán	-	Margit			
Judit	-	Éva			
Julianna	-	Aranka			
	-	Erzsébet			
	-	Mária			
Karolina	-	Johanna Julianna			

### III. D/4. Férfi keresztnévek gyakorisága

Első keresztnév			Második keresztnév			Harmadik keresztnév		
1.	Ákos	1	Ádám	2	Gyula	1		
2.	András	1	András	1	Kajetan	1		
3.	Attila	1	Antal	3				
4.	Bálint	1	Béla	2				
5.	Béla	1	Dezső	2				
6.	Benjamin	1	Erasmus	1				
7.	Dénes	1	Ferenc	1				
8.	Dezső	1	Géza	1				
9.	Elek	2	Ignác	1				
10.	Ferenc	1	Illés	1				
11.	Gergely	3	Imre	3				
12.	Győző	1	István	4				
13.	Ignác	1	János	5				
14.	Imre	1	Jenő	2				
15.	István	6	József	10				
16.	János	5	Kálmán	2				
17.	József	4	Lajos	2				
18.	Kálmán	3	László	4				
19.	Károly	1	Márton	1				
20.	Lajos	3	Mátyás	1				
21.	László	7	Mihály	1				
22.	Mihály	2	Ödön	1				
23.	Miklós	1	Pál	2				
24.	Móric	1	Péter	1				
25.	Péter	1	Sándor	2				
26.	Sándor	7	Szilveszter	1				
27.	Weislaw	1	Tibor	1				
28.	Zoltán	1	Zénó	1				
29.	?		Zoltán	1				

### III. D/5. Női keresztnévek gyakorisága

Első keresztnév		Második keresztnév		Harmadik keresztnév		
1.	Anna	2	Aranka	3	Emília	1
2.	Aranka	3	Berta	1	Erzsébet	1
3.	Edit	1	Borbála	1	Johanna	1
4.	Emília	2	Erzsébet	8	Julianna	1
5.	Erzsébet, Örzse	6	Etel	1	Klára	1
6.	Eszter	2	Éva	1	Magdolna	1
7.	Etelka, Etel	3	Gizella	1	Mária	2
8.	Éva	6	Ibolya	1		
9.	Franciska	1	Ilona	4		
10.	Henriette	1	Johanna	1		
11.	Ilona	3	Julianna	5		
12.	Irén	1	Katalin	1		
13.	Irma	1	Klára	2		
14.	Jolán	1	Lídia	1		
15.	Judit	1	Luca	1		
16.	Julianna	3	Magdolna	5		
17.	Karolina	1	Margit	2		
18.	Katalin	1	Mária	10		
19.	Klára,	1	Olga	1		
20.	Lídia, Lidi	2	Piroska	2		
21.	Lívía	1	Regina	1		
22.	Margit	2	Rózsa	1		
23.	Mária	9	Sára	1		
24.	Rozália	2	Viktória	1		
25.	Zsófia	1	Zsófia	1		



### III. E/1. Ikerk keresztnévei

Dátum	Családnév	Ikerpárok Keresztnévei	ref.	kat.	fiú	leány	vegyes	megjegyz.
<b>1763</b>	Bodor	Susanna - Anna	x			x		
	Dantsa	Ádám - Éva	x				x	
	Kenyeres		x					h.sz. (halva szü- letett)
	Sipos	Anna - Erzsébet	x			x		
<b>1765</b>	Szili	István - János	x		x			
<b>1768</b>	Átal	János - Éva	x				x	
<b>1769</b>	Kasza	Pál - Judit	x				x	
	Nagy	Erzsébet - Ilona	x			x		
	Paprika	Erzsébet - Péter	x				x	
<b>1771</b>	Lévai	Éva - Sára	x			x		
	Paprika	Katalin - Erzsébet	x			x		
<b>1775</b>	Varga	István - h.sz.fió	x		x			
<b>1777</b>	Felső	János - Erzsébet	x				x	
<b>1779</b>	Paprika	János - István	x		x			
	Szabó	Ádám - Éva	x				x	
<b>1780</b>	Bálint	Susanna - Erzsébet	x			x		
	Sas	János - Judit	x				x	
<b>1782</b>	Bárdos	h.sz.fió - h.sz.fió	x		x			
<b>1783</b>	Paksi Vég	Sándor - Susanna	x				x	
<b>1784</b>	Mészáros	Mihály - Sándor	x		x			
<b>1785</b>	Bor	András - Katalin	x				x	
<b>1786</b>	Dantsa	Jusztina - Éva	x			x		
	Csekei	Pál - Péter	x		x			
	Lázár	András - Anna	x				x	
<b>1788</b>	Ferentzi	János - Éva	x				x	
<b>1789</b>	Bor	István - András	x		x			
	Paprika	András - Anna	x				x	
<b>1790</b>	Felső	Péter - József	x		x			
	Molnár	János - István	x		x			
<b>1791</b>	Dantsa	József - Rákhel	x				x	
	Felső	Sámuel - András	x		x			
<b>1792</b>	Sass	János - Éva	x				x	
	Marinkó	István - Erzsébet	x				x	
<b>1793</b>	nincs beírva	Anna - Éva	x			x		
	Bálint	Susanna - Rákhel	x			x		

### III. E/1. Ikerk keresztnevei

Dátum	Családnév	Ikerpárok Keresztnevei	ref.	kat.	fiú	leány	vegyes	megjegyz.
1793	Bárdos	h.sz.fió - Anna	x				x	
1794	Felső	Péter - Mihály	x		x			
1796	Mészáros	Sára - Anna	x			x		
1797	Marinkó	János - Ilona	x				x	
1798	Felső	Benedek - Éva	x				x	
1760-1799 összesen			40		11	10	18	1
1840	Imrő Dantsa	Susanna - Judit	x			x		
1801	Vég	Katalin - Susanna	x			x		
1805	Vég	András - János	x		x			
1806	Borbély	István - János	x		x			
	Samu	István - János	x		x			
1807	Borbély	András - Ilona	x				x	
1808	Páll	Éva - Zsuzsanna	x			x		
	Samu	István - János	x		x			
	Lévai	József - Éva	x				x	
1849	Sikó	Mária - Erzsébet	x			x		
1811	Csekei	Sándor - József	x		x			
	Paprika	Ferentz - Mihály	x		x			
1812	Vég	Sámuel - Ferentz	x		x			
1813	Vajda	Ferentz - Sándor	x		x			
	Paprika	Illyés - Jusztina	x				x	
1814	Bárdos	Izsák - Éva	x				x	
	Kováts	Julianna - Susanna	x			x		
1815	Szabó	István - János	x		x			
1816	Kenyeres	Pál - Susanna	x				x	
1817	Nagy	Erzsébet - Éva	x			x		
	Fisér	József - Éva	x				x	
1818	Lázár	Ilona - Anna		x		x		
1819	Mészáros	János - Sára	x				x	
	Vég	Sára - Ilona	x			x		
	Bárdos	Sámuel - Rebeka	x				x	
1820	Paprika	János - Sára	x				x	
1821	Boli	Péter - János	x		x			
1824	Bárdos	Éva - Lídia Mária	x			x		
	Boli	József - Ferenc	x		x			
	Varga	Illyés - János	x		x			

### III. E/1. Ikerk keresztnévei

Dátum	Családnév	Ikerpárok Keresztnévei	ref.	kat.	fiú	leány	vegyes	megjegyz.
1826	Felső	Ádám - Éva	x				x	
1827	Bárdos	Lőrincz - György	x		x			
1829	Kurutz	Éva - Susanna	x			x		
1830	Horváth	Zsófia - Éva		x		x		
1831	Dantsa	Mihály - Éva	x				x	
1833	Felső	Jusztina - Anna	x			x		
1834	Pénzes	Ádám - Klára		x			x	
1836	Dantsa	Erzsébet - Éva	x			x		
1837	Kolompár	Péter - László		x	x			
1839	Bor	Katalin - Erzsébet	x			x		
1840	Bárdos	Lajos - Ignátz	x		x			
1842	Dantsa	Beniamin - Erzsébet	x				x	
	Porkoláb	Rebeka - Éva	x			x		
1843	Bárdos	Ignátz - Zsófia	x				x	
1844	Kis	András - Erzsébet	x				x	
1845	Matkó	Örzse - Katalin		x		x		
1846	Kenyeres	Julianna - Erzsébet	x			x		
	Herczeg	Imre - Karolina	x				x	
1849	Szabó	Judith - Sára	x			x		
<b>1760-1849 összesen</b>			<b>84</b>	<b>5</b>	<b>26</b>	<b>28</b>	<b>34</b>	
1852	Asztalos	Katalin - Erzsébet		x		x		
1853	Gyenis	István - Erzsébet	x				x	
	Kis	Gábor - István	x		x			
1854	Gyenis	Péter - András	x		x			
	Szabó	András - Éva	x				x	
1858	Juhász	Márton - Katalin		x			x	
1861	Lengyel	Károly - Ágnes		x			x	
1863	Felső	Ezékiás - Jusztina	x				x	
1865	Lengyel	Rozália - Rózsa		x		x		
1870	Bor	Mózes - Áron	x		x			
	Kazal	Erzsébet - Katalin		x		x		
1871	Ujvári	Ferenc - Zsófia	x				x	
1873	Marián	György - József		x	x			
1874	Aranyos	Zsófia - Jusztina	x			x		
1879	Ádám	József - Julianna		x			x	
	Zsikó	Ferenc - h.sz. fiú	x		x			
1880	Kis	Erzsébet - Éva	x			x		

### III. E/1. Ikerk keresztnevei

Dátum	Családnév	Ikerpárok Keresztnevei	ref.	kat.	fiú	leány	vegyes	megjegyz.
1881	Pál	János - h.sz. fiú	x		x			
1882	Kasza	Erzsébet - Juszтина	x			x		
1884	Csapai	János - Zsófia	x				x	
1885	Gulyás	Sára - h.sz. nő	x			x		
1888	Vincze	Zsófia - Lidia	x			x		
1892	Varga	Sándor - István	x		x			
1894	Szabó	István - h.sz. fiú	x		x			
	Bárdos	Julianna - h.sz. nő	x			x		
	Paprika	Julianna - Éva	x			x		
<b>1760-1899 összesen</b>			<b>103</b>	<b>12</b>	<b>34</b>	<b>38</b>	<b>42</b>	<b>1</b>
1903	Hurton	János - Katalin		x			x	
1922	Molnár	János - József		x	x			
1933	Bárdos	Ilona - Zsófia	x			x		
1935	Farkas	Julianna - Sarolta		x		x		
1941	Bálint	István - Illés	x		x			
1944	Bárdos	Erzsébet - Mária	x			x		
	N. Felső	Lidia - Julianna	x			x		
<b>1760-1945 összesen</b>			<b>107</b>	<b>15</b>	<b>36</b>	<b>42</b>	<b>43</b>	<b>1</b>

### III. E/2. Ikerpárok keresztnévei

Fiúk	Ikerpárok száma	Lányok	Ikerpárok száma	Vegyes	Ikerpárok száma
András - István	1	Anna - Erzsébet	1	Ádám - Éva	3
András - János	1	Anna - Éva	1	Ádám - Klára	1
András - Péter	1	Anna - Ilona	1	András - Anna	1
András - Sámuel	1	Anna - Juszta	1	András - Erzsébet	1
Áron - Mózes	1	Anna - Sára	1	András - Éva	1
Ferenc - József	1	Anna - Zsuzsanna	2	András - Ilona	1
Ferenc - Mihály	1	Erzsébet - Éva	4	András - Katalin	1
Ferenc - Sámuel	1	Erzsébet - Ilona	1	Benedek - Éva	1
Ferenc - Sándor	1	Erzsébet - Julianna	1	Benjamin - Erzsébet	1
Gábor - István	1	Erzsébet - Juszta	1	Ezékiel - Juszta	1
György - József	1	Erzsébet - Katalin	5	Ferenc - Zsófia	1
György - Lőrinc	1	Erzsébet - Mária	2	Ignác - Zsófia	1
Ignác - Lajos	1	Erzsébet - Zsuzsanna	1	Imre - Karolina	1
Illés - István	1	Éva - Ilona	1	István - Erzsébet	2
Illés - János	1	Éva - Julianna	1	Izsák - Éva	1
István - János	7	Éva - Juszta	1	János - Erzsébet	1
István - Sándor	1	Éva - Lídia	1	János - Éva	2
János - József	1	Éva - Rebeka	1	János - Ilona	1
János - Péter	1	Éva - Sára	1	János - Judit	1
József - Péter	1	Éva - Zsófia	1	János - Katalin	1
János - Sándor	1	Éva - Zsuzsanna	2	János - Sára	2
László - Péter	1	Ilona - Sára	1	János - Zsófia	1
Mihály - Péter	1	Ilona - Zsófia	1	József - Éva	2
Mihály - Sándor	1	Julianna - Lídia	1	József - Julianna	1
Pál - Péter	1	Julianna - Sarolta	1	József - Ráhel	1
Ferenc - h.sz.	1	Judit - Sára	1	Károly - Ágnes	1
István - h.sz.	2	Judit - Zsuzsanna	1	Márton - Katalin	1
János - h.sz.	1	Juszta - Zsófia	1	Mihály - Éva	1
Név nélkül h.sz.	1	Katalin - Zsuzsanna	1	Pál - Judit	1
		Lídia - Mária	1	Pál - Zsuzsanna	1
		Lídia - Zsófia	1	Pál - Erzsébet	1
		Ráhel - Zsuzsanna	1	Sámuel - Rebeka	1
		Rozália - Rózsa	1	Sándor - Zsuzsanna	1
		Julianna - h.sz.	1	h.sz. fiú - Anna	1
		Sára - h.sz.	1		
<b>Összesen</b>	<b>36</b>	<b>Összesen</b>	<b>45</b>	<b>Összesen:</b>	<b>40</b>

### III. E/3. Férfi keresztnévek gyakorisága

	Nevek	Fiú ikreknél	Vegyes ikreknél	Összes	%
1.	Ágnes	–	1	1	0,75
2.	Anna	7	2	9	6,76
3.	Erzsébet	16	6	22	16,54
4.	Éva	14	11	25	18,79
5.	Ilona	5	2	7	5,26
6.	Judit	2	2	4	3,00
7.	Julianna	6	1	7	5,26
8.	Jusztina	4	2	6	4,51
9.	Karolina	–	1	1	0,75
10.	Katalin	6	3	9	6,76
11.	Klára	–	1	1	0,75
12.	Lídia	4	–	4	3,00
13.	Mária	3	–	3	2,25
14.	Ráhel	1	1	2	1,50
15.	Rebeka	1	1	2	1,50
16.	Rozália	1	–	1	0,75
17.	Rózsa	1	–	1	0,75
18.	Sára	5	2	7	5,26
19.	Sarolta	1	–	1	0,75
20.	Zsófia	4	3	7	5,26
21.	Zsuzsanna	9	2	11	8,27
22.	Név nélkül halva sz.	2	–	2	1,50
	<b>Összesen</b>	<b>72</b>	<b>41</b>	<b>113</b>	

### III. E/4. Női keresztnévek gyakorisága

	Nevek	Leány ikreknél	Vegyes ikreknél	Összes	%
1.	Ágnes	–	1	1	0,75
2.	Anna	7	2	9	6,76
3.	Erzsébet	16	6	22	16,54
4.	Éva	14	11	25	18,79
5.	Ilona	5	2	7	5,26
6.	Judit	2	2	4	3,00
7.	Julianna	6	1	7	5,26
8.	Jusztina	4	2	6	4,51
9.	Karolina	–	1	1	0,75
10.	Katalin	6	3	9	6,76
11.	Klára	–	1	1	0,75
12.	Lídia	4	–	4	3,00
13.	Mária	3	–	3	2,25
14.	Ráhel	1	1	2	1,50
15.	Rebeka	1	1	2	1,50
16.	Rozália	1	–	1	0,75
17.	Rózsa	1	–	1	0,75
18.	Sára	5	2	7	5,26
19.	Sarolta	1	–	1	0,75
20.	Zsófia	4	3	7	5,26
21.	Zsuzsanna	9	2	11	8,27
	Név nélkül halva sz.:	2	–	2	1,50
	<b>Összesen:</b>	<b>92</b>	<b>41</b>	<b>133</b>	





IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

## ADATOK A HOMOKHÁTSÁG XVIII. SZÁZADI ÁLLATJÁRVÁNYAIHOZ

### Bevezető

Ha forrásközlést említünk, a legtöbb ember oklevelekre és jegyzőkönyvekre, útleírásokra és statutumokra: más szóval elbeszélő szövegek közreadására gondol. Pedig nemcsak a leíró források tudnak hitelesen vallani korokról. A számokban rögzített tények, a mennyiségeket, a nagyságrendeket bemutató számsorok, adatok éppoly hitelesek, sokszor pedig tömörebben és pontosabban tájékoztatnak, mintha szavakba öntve állnának rendelkezésünkre.<sup>1</sup> A kvantitatív források jelentőségét érthetően régóta ismerik a történészek, és az előző századok során is már több alkalommal publikáltak egész terjedelmükben különféle dica-jegyzékeket és lajstromokat, városi számadáskönyveket és vámjegyzékeket egyaránt. Az utóbbi évtizedekben urbáriumok és a demográfiai adat-sorok közlése vált gyakoribbá.

Tekintettel arra, hogy a XVIII. századtól az állami hivatalok egyre pontosabban kívánták ismerni szakterületüket, feladataik számottevő bővülése során mind jobban igénybe vették a statisztika által nyújtott lehetőségeket. Miután 1723-ban létrehozták a Helytartótanácsot, az örökös tartományokhoz hasonlóan Magyarországon is egyre tudatosabban és mind gyakrabban éltek a közigazgatás terén az igazából ekkor felvirágzó tudomány lehetőségeivel. Erre azért is szükség volt, mivel az uralkodók és a kormányhivatalok vezetői egyre pontosabb és tömörebb tájékoztatást vártak el, követeltek meg. Ezért nemcsak a törvényhatóságok, hanem ezeken keresztül a mezővárosok és falvak is gyakran kapták feladatul különféle listák és lajstromok, éves kimutatások és havi jelentések elkészítését. Ezek kiterjedtek a megadóztatható vagyonok nagyságára és a katonaképes férfiak számbavételére éppen úgy mint az ismételten pusztító járványok áldozatainak számbavételére.

Napjainkban a mind jobban elterjedő számítógépek, a mind könnyebben kezelhető és igen szerencsés programok birtokában érthetően megnőtt az érdeklődés a kvantitatív vizsgáladást lehetővé tevő történelmi források iránt. Ezek az információk biztosítják, hogy csaknem teljesen egzakt módon lehessen a különféle települések, az egymástól akár távolabb is eső közigazgatási egységek, tájak közötti összehasonlításokat elvégezni, a különféle gazdasági folyamatokat minden korábbinál pontosabban megrajzolni. A történelmi statisztikai feltárások és összegzések már nálunk is számottevő eredményekre tekintenek vissza.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Terjedelmi okok miatt választani kellett a szöveges források és az adatsorok között. Azért látszott célszerűnek, hogy a járványok lefolyását és következményeit dokumentáló adatsorokat adjuk közre a szöveges források (currentales, statutumok stb.) helyett, mivel ezek minden tekintetben valós tényeket rögzítenek, és a valósághoz nagyon közeli állapotokat jeleznek, míg az adminisztratív intézkedések és a gyógyítással kapcsolatos, ma már olykor mosolyt kelő javaslatok valójában nem tudták a folyamatot befolyásolni. Természetesen egy feldolgozás során ezeket semmiképpen sem lehet melőzni! Az is kétségtelen, hogy az állatjárványokkal kapcsolatosan keletkezett szöveges források közlése is indokolt lenne.

<sup>2</sup> Itt elég, ha néhány jelentősebb sorozatra, illetve munkára utalunk. Pl. a „Magyarország történelmi helység-névtára”. ill. a KOVACSICS József szerkesztésében megjelent, csaknem az ország egészét ismertető „Magyarország történelmi statisztikai helységnevtára” c. sorozat. Megyénkre vonatkozó adatokat az előbbi soro-

Kecskemét szabadalmas mezőváros XVII-XVIII. századi iratanyagán belül az elbeszélő források lényegesen nagyobb pusztulást szenvedtek mint a különféle lajstromok és nyilvántartások.<sup>3</sup> Már ebből a két évszázadból is ritka nagy mennyiségben és vigasztalóan folyamatosan maradt ránk adóösszeírások és robotlajstromok, különféle számadások és kimutatások. Bár a lényegesen szerényebb méretű és jóval töredékesebb levéltári anyaggal rendelkező Nagykörös ilyen jellegű, XVII. századi irataiból már a múlt század dereka táján közreadtak egy igen jelentős részt,<sup>4</sup> amelyet az e korrall foglalkozó történezeink gyakran kamatoztattak, Kecskemét nyilvántartásait a történettudomány eddig még nem, illetve csak igen szerény mértékben hasznosította. Ezeknek a forrásoknak a közlésére pedig még egyáltalán nem került sor. Pedig ezek a sokrétű és hatalmas adatbázisok nemcsak az ország legnagyobb mezővárosáról vallanak merőben új módon, hanem Vacstól Pusztaszerig, Alpártól Szabadszállásig egy megyényi területről, több tucatnyi településről, feltörekvő városok és népes községek régebbi múltjáról tudnának igen sok hiteles adatot szolgáltatni. Ez a forrásközlés elsőként kísérli meg e régi adósság csökkentését. Igazi célja valójában az, hogy ezekre a forrásokra, ezek minél szélesebb körű közlésének szükségességére és főként ezek minél többoldalú felhasználhatóságára felhívja részben a szakma, részben pedig az e tájegységgel foglalkozók figyelmét.<sup>5</sup>

Évezredek át a háborúk mellett a járványokat tartották a különféle népek a legnagyobb istencsapásnak. Leginkább ezek tartották rettegésben a családokat és a településeket egyaránt. Dürer méltán híressé vált metszetén az apokalipszist megszemélyesítő négy lovas között ott találjuk a járványt is. A köztudat érthetően az emberek között pusztító pestist, himlőt, kolerát stb. tartja leginkább számon. De jól tudjuk, hogy egykor és ma is nem csekély gondot okoztak, okoznak az állatjárványok. A száj- és körömfájás több állatfajta számára éppoly rettegett és végzetes betegség ma is mint egykoron. Anglia után Franciaországban és Hollandiában a szarvasmarhák és juhok ezreit kénytelenek napjainkban megsemmisíteni, mivel még a XXI. században is csaknem tehetetlen a tudomány e szörnyű pusztulást eredményező vírussal szemben. A szarvasmarhák között fellelhető szivacsos agyvelőgyulladás pedig mint új kór, az emberre is veszedelmes szörnyű betegség éppen napjainkban országok szarvasmarha-tenyésztésének és erre alapozott iparágainak a gazdaságosságát ássa alá. Az elmúlt évszázadok során a háziállatok között pusztító különféle kórok, többek között a keleti marhavész évszázadokon át országok és kontinensek lakosságát kergették kétségbeesésbe, juttatták nyomorba, és ezáltal nemegyszer meghatározó gazdasági tényezővé váltak. Nyomukban oly gyakran éhínség, általános elszegényedés és kilátástalanság fakadt. Állattartásuk révén virágzó országrészek és vidékek kerültek nyomorúságos helyzetbe a különféle vissza-visszatérő járványoktól, amelyeket igen sokszor meg sem tudtak egymástól különböztetni. Nemcsak a hadseregek ellátásában okoztak még a XVIII. század végén is rendkívüli fennakadásokat, nemcsak családok és falvak tucatjait tették anyagilag tönkre, hanem sok esetben gazdasági ágazatok végeletes hanyatlását is eredményezték, és visszatérő csapásként újabb mezőgazda-

---

zaton belül Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773-1808) Bp. 1988., illetve a helységnévtárakban a 8. Bács-Kiskun megye Bp. 1996. kötetek tartalmazzák. Vagy: BENDA Gyula Bp. 1973. Sokoldalú adataik miatt megkülönböztetett figyelmet kaptak az inventáriumok és a testamentumok, melyek anyagából már igen sok kötetet jelentettek meg.

<sup>3</sup> Tekintettel arra, hogy ezeket az elbeszélő forrásokhoz képest jelentéktelennek minősítették, a háború során mentésükre nem gondoltak, és így kerültek el a pusztulást. Bővebben L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1996. Bevezető.

<sup>4</sup> SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor 1963. Pest.

<sup>5</sup> A XVII-XVIII. században keletkezett kecskeméti nyilvántartásokat az elmúlt néhány évtizedben már több alkalommal lehetett hasznosítani. Többek között I. Bács-Kiskun megye múltjából VII. és X. kötet több feldolgozása.

sági ágazatok kialakulását, megerősödését kényszerítették ki. Egyáltalán nem túlzás tehát, ha velük kapcsolatosan akár a „történelemformáló” jelzőt emlegetjük.<sup>6</sup>

Közismert, hogy Homokhátságon élő lakosságnak évszázadokon át a nagyállattartás, illetve a juhtenyésztés biztosította a legfőbb megélhetést. Az itt élők igen jelentős hányada egészen a XIX. század derekáig-végéig valamilyen formában ehhez a foglalkozáshoz kötődött.<sup>7</sup> Még hosszabb időn át a közéletmezés, a közellátás meghatározó része volt ez az ágazat. Nemcsak az itteni lakosság gazdasági boldogulását vagy nyomorát eredményezték a járványoktól mentes, vagy azoktól sújtott esztendő, hanem jóval távolabbi települések, sőt az ország exportjának alakulását is évekre, sőt évtizedekre számottevően befolyásolták ezek a tényezők. Tehát semmiképpen sem valamiféle mellőzhető helyi jelenségeket, nyom nélkül múltó epizódokat kívánunk itt jelentőségükön felül kiemelni.

Bár a különféle állatjárványok már évszázadokon át pusztítottak a Kárpát-medencében, de még a XVI-XVII. században is a csaknem folytonos háborúskodás, az igen gyenge közbiztonság és az államigazgatás anyagi korlátai miatt a járványokkal szembeni védekezésre gondolni sem lehetett. Erre a sokszor végzetes jelenségre mint elkerülhetetlen sorscsapásra tekintettek. Csak a XVIII. században tudott az államhatalom mind jelentősebb figyelmet, majd bizonyos anyagi forrásokat is biztosítani előbb a járványok tényének, hatásának felmérésére és rögzítésére, majd idővel annak behatárolására és mérséklésére, illetve ezek eredményeként magára az állatgyógyászat kiépítésére és megszervezésére.<sup>8</sup> A természettudományok, majd a nyomukban járó és még oly sokszor tévelygő, bizonytalankodó orvoslás is csak ezekben az évtizedekben, éppen ezeknek a katasztrofális járványoknak a hatására tette meg az első lépéseit, fogalmazta meg nem ritkán tévedésekkel is teli diagnózisait, állította össze az orvosláshoz szükséges receptjeit, amelyek során még sokszor csak a népi gyógyászat sötétben történő tapogatózásait követték.<sup>9</sup> Az újabb kor felvirradását jelezte viszont az, hogy a kisebb-nagyobb visszaesések ellenére a gazdák és a hatóságok mind több alkalommal vehették igénybe a tudomány mécsese mellett lassan bizonyossággá váló, majd a kísérletek által sokszorosán bizonyított lehetőségeket. Ennek a folyamatnak részeként jöttek létre azok a nyil-

<sup>6</sup> Ennek ellenére sem ezen évszázadok humán-egészségügyével, még kevésbé annak állat-egészségügyével történettudományunk alaposabban nem foglalkozott. A tíz kötetesre tervezett, és végül csaknem duplájára duzzadt, a magyar történelem összefoglalására vállalkozó sorozat 1686-1790 közötti időszakát ismertető két kötete kb. másfél ezer oldal terjedelmű lett. Bár a WELLMANN Imrétől származó kiváló fejezet, „Az állattartás általában” viszonylag részletesen ismerteti a fontosabb állatok tartásának körülményeit, ők ezeknek az egyes vidékeken belüli sajátosságát is, ennek ellenére sem az állatbetegségekkel, sem az állatjárványokkal, sem pedig az ily módon keletkezett veszteségekkel nem foglalkozik, ők még csak utalást sem tesznek ezekre, mivel nem állt rendelkezésére megfelelő szakirodalom. (975-984.)

Ezen annál kevésbé kell csodálkoznunk, mivel a humán orvoslásra vonatkozóan is KOSÁRY Domokos a V/4. Könyvek, tudományok, Természettudományok címszó alatt csak néhány orvostudományhoz kapcsolódó tétet megjelenésére tudott szorítkozni ugyancsak a nagyon szűkös szakirodalom miatt (1178-1187.) Az állategészségügyre pedig csak töredéknyi hely sem jutott.

<sup>7</sup> Nem árt kiemelni, hogy a magyar lovak exportját már a XI. századi tövényeink szabályozták. Nagy Lajos királyunk, majd Zsigmond is több alkalommal törvények sorával regulázta mind a szarvasmarha mind a lóexportunkat. Nemcsak a XV., hanem a következő évszázadokban is ezek az állatok képezték a magyarországi kivétel igen jelentős hányadát, olykor pedig meghatározó részét. MÁLYUSZ Elemér 1983. 319-326.

<sup>8</sup> E téren is Mária Terézia és II. József uralkodása hozta meg az áttörést. Bécsben 1767-ben, Pesten pedig 1787-ben hozták létre az udvar szorgalmazására a „lóorvosi” iskolákat. GAÁL László 1966. 88-89.

<sup>9</sup> Még a XVIII. század szinte egészében is csaknem kizárólag a népi állatorvoslás eszközeit tudták a gazdák igénybe venni. Erre vonatkozóan igen figyelemre méltó összeállítás található RUSVAY Kálmán 1982. 511-589.

vántartások, amelyek nagyjából a század járványoktól leginkább keserített évtizedeiről adnak nagyon száraz adatokat, de annál megdöbbentőbb, hiteles képet.<sup>10</sup>

A forrásközlés során érthetően nemcsak kizárólag a járványokra vonatkozó adatokat vettük figyelembe, hanem néhány olyan adatsort is célszerűnek láttunk közölni, amelyek segítik, hogy képet kapjunk Kecskemét gazdáinak akkori állatállományáról, az egyes nagyobb tenyésztők gulyáiról és méneseiről, valamint azok tartásához szükséges bérelt pusztákról és a pásztorokról is. Ennek közreadását több tényező is szükségessé tette. Egyrészt az, hogy Kecskemét múltjáról az országos történetírás szinte csak Hornyik János és Takács Sándor munkái alapján vesz tudomást. Ezek a valóban jeles feldolgozások viszont nagyjából a hódoltság alatt keletkezett forrásokat veszik alapul, és csak esetlegesen utalnak egy-egy későbbi évtizedre. Ráadásul mindketten a város gazdasági és közjogi fejlődésének csúcspontjaként mutatják be a XVII. század néhány békésebb évtizedének valóban figyelemre méltó gazdasági fellendülését. Tekintettel arra, hogy a XVII. századi forrásaink nem teszik lehetővé, hogy akár a város lakosságának számát, akár vagyoni nagyságát pontosabban meghatározzuk, az e korrallal foglalkozók nem ritkán hipotézisek megfogalmazására kényszerültek. Később egyesek ezeket a hozzávetőleges adatokat nemcsak dokumentált tényként fogadták el, hanem további kombinációk alapjává tették azokat. Nem véletlen tehát, hogy a későbbi elemzők kételkedve fogadták ezen állításait. Méltán „túlzásnak” tarthatjuk pl. Hornyik azon kijelentését „Nem ritka eset ekkor [a hódoltság alatt], hogy egyetlen kecskeméti gazdának egy vagy két ezer darab szarvasmarhából álló gulyája egy vagy több száz lóból álló ménese, azonkívül juh- és sertésállománya legyen.”<sup>11</sup> Nem kevésbé eltúlzott Herman Ottó megállapítása sem, amely szerint Kecskemét határából 1703-1704 között 30 000 szarvasmarhát raboltak el.<sup>12</sup>

Szükségesnek láttuk, hogy folyamatosan több évre kiterjedően szolgáltatassunk adatokat a járvány nagyságáról, pusztító hatásának hullámzásáról, időtartamáról és csökkenéséről egyaránt. Az esetek nagyobb részében jelezni tudtuk, a különféle betegségekből milyen számban, arányban tudták a jószágokat kigyógyítani. Érthetően nem lehet véletlen, hogy a korabeli kormányhivatalok havi bontásokban követelték meg a pusztulások mértékének rögzítését. Ezekből a politikusok és a katonák már akkor is, és a mai elemzők is sok fontos következtetést tudtak, tudnak levonni. Ezek teszik valójában lehetővé, hogy az egymás melletti, vagy az egymástól nagyobb távolságban levő vidékeken lezajló folyamatokat feltárni, majd elemezni lehessen.

Bár ezeket a jelentéseket a helytartótanács minden törvényhatóságtól megkövetelte, távolról sem egyforma alapossággal végezték az adatgyűjtők munkájukat. Valószínű,

<sup>10</sup> A központi hatalom már a korábbi évtizedekben is felfigyelt a birodalom jelentős részét sújtó nagy állattjárványokra. Esetei: ént megkövetelte, hogy ezekről készítsenek kimutatásokat, de ezek nem folyamatosak, és az esetek jelentős hányadában csak néhány hónap, ill. egy-egy év veszteségeit rögzítették.

<sup>11</sup> HORNYIK János (1861. II. 219.) egyik Kecskeméttel kapcsolatos megállapítása szerint: „1772-ben már lakosainak száma megközelítette a 30 ezret, a török kiveretésekor lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük.” Valójában 1772 táján a város lélekszáma 15 ezer fő körül volt, és a hódoltság végén az átmenetileg ide kényszerülő menekültekkel együtt is csak 1100 körüli családot vettek nyilvántartásba az adószedők, amelyen belül legfeljebb 5-6 ezer személy élt. – HORNYIK János 1927. 71. Hangsúlyoznunk kell, hogy hipotézisét semmiféle adattal, hivatkozással nem dokumentálta! Hornyik ezen kijelentését GAÁL László is erős fenntartásokkal fogadta. 1966. 164.

<sup>12</sup> HERMAN OTTÓ 1909. 362. Ő minden bizonnyal Hornyik előbb idézett adataiból következtetett egy szélesebb térség esetleges veszteségeire. Valójában ezekből az évekből igen csekély a kétséget kizáró adat. GAÁL László (1966. 173.) Takács Sándor munkájára hivatkozva emeli ki, hogy 1646-ban – a többek által „virágkornak” vélt időszak közepén – Kecskeméten 8683 szarvasmarhát számoltak össze. Az 1700-as évek elejére Kecskemét szarvasmarha-állománya a török-elleni háborúk során a korábbiaknál már felére-harmadára zsugorodott, és biztosan nem érte el a békésebb évtizedek szintjét. Mivel a környéken alig volt más település, a 30 ezres szám erősen túlzottnak tűnik.

hogy a hivatalokban a beküldött jelentések egy része el is kallódott. Az egyetlen alaposabb áttekintést a magyarországi állatjárványokról Szepes (Schütz) Béla készítette.<sup>13</sup> A feldolgozás alapjául az ország megyéinek a helytartótanácsához megküldött jelentései szolgáltak.

Kigyűjtött adataiból, táblázataiból is több alkalommal hiányzik Pest megye, holott a Homokhátságon kétségtelenül igen jelentős pusztításokról készültek kimutatások. Ennek következtében az ezekből szerzett adatok és eddig levont következtetések sem lehetnek igazán megbízhatóak. Ezért célszerű utalni néhány olyan jelentősebb helyi feljegyzésre, amelyek kétségtelenné teszik, hogy az itt közölt időpontok előtt is jelentős járványok okozta állapotpusztulások történtek.

Fellelhető adataink alapján a XVIII. századon belül nagyobb járvány már 1717-ben pusztított ezen a vidéken.<sup>14</sup> Nem sokkal később rögzítették, hogy „Anno 1726:...Nemes vármegyének parancsolatjából Die 15-a Maji az eldöglött Marhákat számba vettük...”<sup>15</sup>

### Az eldöglött jószágok száma 1726-ban

Jószágok	Gazdák vesztesége	Nemesek vesztesége	Összesen
Jármos ökör	27		27
Fejős tehén	63	7	70
Hámos ló	24	2	26
Meddő tehén	126	35	161
Tinó, üsző, csikó	124	36	160
Fejős juh	580	217	797
Göboly	3		3
Borjas tehén	76		76
Méneses ló	4		4

Ezek az adatok meg sem közelítik a későbbi nagy járványok során nyilvántartásba vett veszteség nagyságát, de kétségtelen, hogy járványszerű pusztulás történhetett, és ezért kellett a lajstromot összeállítani.<sup>16</sup>

1729-ből is fennmaradt egy kimutatás: „Kezdődött az döglött jószágokról való conscriptio” címmel. Itt 426 gazda veszteségeit vették nyilvántartásba, tehát ugyancsak számottevő pusztulást örökítettek meg. Ezúttal is célszerű egy összegzést mellékelni, amely kétségtelenné teszi, hogy valóban járványos megbetegedésekről és pusztulásokról készült az összesítés. (L. az alábbi táblázat adatait.)

Bár Szepes (Schütz) Bélának a XVIII-XIX. századi állatjárványokat bemutató táblázatában Pest megye első alkalommal csak 1779-ben tűnik fel, a helyi feljegyzések már egy évtizeddel korábban is komoly járványokról tanúskodnak. Az 1768. szeptember 1-1769. május 20-ig terjedő időszakban pl. 2463 szarvasmarha, 1446 ló és 8692 db. juh

<sup>13</sup> SZEPES (SCHÜTZ) Béla 1942.

<sup>14</sup> „... Zenneg Urunknak levelére válaszolni kel, hogy tudni illik az el multŐsszel 40, 50 s 54 Talléron adodott Vásárunkban az ökröknek párja, hogy pedig drágább mint ennek eBtte volt, azt az Tavalyi nagy dög cselekedte...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1998. 48. 1718. február 13.

<sup>15</sup> Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (később: BKMÖL) IV. 1504. Kecskemét város levéltára (később: 1504) m/ Összeírások (később m/) 30. doboz, 1.

<sup>16</sup> Érdemes utalni arra, hogy a kimutatás valószínűleg nem teljes. További sajátossága, hogy újabb rovatokban megjelennek a fejős juhek (1573 db elhullás), együttesen a tehén és ló (506 db elhullás) végül a harmadfű üszők és csikók rovata, mely szerint 195 elhullás történt. Ez a bizonytalanság is indokoltá tette, hogy a teljes anyag közlésétől itt eltekintsünk.

pusztulásáról készült feljegyzés. Aligha kétséges, hogy már ekkor kezdetét vette a következő évtizedekben katasztrófálissá váló járvány.

### Az 1729. évi elhullások

Jószág	Az elhullottak száma
Ökör	147
Fejős tehén	655
3-d fű tinó	231
4-d fű üsző	54
3-fű tinó	83
4-d fű tinó	51
Tavalyi	712
Szopós	318
Meddő	14
Hámos ló	154
Méneses fias kanca	181
3-d fű kanca	40
4-d fű kanca	8
3-d fű paripa	9
4-d fű paripa	6
Tavalyi	118
Szopós	45
Meddő	3

A következő évtizedekben az országnak hol az egyik, hol a másik szegletében ütötte fel a fejét járványos állapotbetegség. A helytartótanács legalább a tények, a folyamatok szemmel tartását, és a pusztulások lehetséges mérséklését kívánta elérni. Ezért elég rendszeresen kérte a törvényhatóságoktól az erre vonatkozó jelentéseket. 1735. szeptember 20-án Pest megye a következő utasítást küldte mezővárosainak:

„Sok szerencsés jókkal áldgja meg [Isten] kegyelmeteket kívánom.

A Főlséges Locumtenentiale Consiliumtul érkezett intimatorium parancsolat a kijs Kegyelmes Urunk ő Főlsége Parancsolattyában fundáltatott, hogy hova hamarabb informállyuk az Locumtenentiale Consilium által ő Főlségét,

Primo: hány Esztendeje már annak miuta a Marhák Döge grassal Vármegyénkben.

2-do. Minémő Marhák döglenek és döglöttek.

3-tio. Minémő nyavalyában, vagyis minémű Symptomata az az jelek láttattak a meg döglött Marhákban, Tüdejekben, Lépében, vagy Epéjében, a vagy más egyéb Tagjaikban, a ki után döge következett a Marhának.

4-to. Minémő orvosságokkal orvosolták, a vagy orvosollyák a beteges Marhákat és ha használ valami orvosságuk, minémő az, a ki használt. Kegyelmetek őszve hivatván a magok Népet, ugy a Gulyásokat is, és mind azok végére járván a Néptül és Gulyásoktul, mind egyik, mind másik kérdések iránt Gemina et circumstantialis informatiot küldgyön Kegyelemtek magok szokott peccséttye alatt, hova hamarabb lehet.

Maradván Pesten

Kegyelmetek jo akaro v. ispánnya Mágocsi Mihály.

P. S. Nékem úgy teczik hogy ab Anno 1726. maid continuo hol edgyik, hol másik részében a Vármegyének döglük a Marha.”<sup>17</sup>

Ezen szorgalmazások ellenére valószínűleg Pest-Pilis-Solt megyéről is csak nagyon részleges jelentések maradtak meg a központi hivatalok levéltári anyagában. Ugyanis a helyi adatok azt bizonyítják, hogy lényegesen több évben pusztított különféle járvány, mint ahogyan a központi kimutatások alapján azt Szepes (Schütz) érzékelteti. Ezért a csak ezekre épülő feldolgozást a helyi források alapján folyamatosan ki lehet, és ki is kell egészíteni, és a korábbi évtizedekben megfogalmazott véleményeket, állításokat ezen adatok birtokában újra kell gondolni. Ez a forrásközlés az 1770-1790 közötti időszakra vonatkozóan kívánja bővíteni az eddigi ismereteket az ország egyik legjelentősebb állattenyésztő régiójáról. Remélhetőleg ily módon hozzá tud járulni ahhoz, hogy a XVIII. század második felében e régióban lezajló gazdasági és társadalmi folyamatokat valamivel jobban megértsük. Az itt közölt adatsorok minden bizonnyal érthetőbbé teszik, miért jelentkezett a század végén országszerte és vidékünkön is a korábbiakban nem vagy legalábbis nem ilyen mértékben a szegénység, sokak számára pedig a nyomor.<sup>18</sup> Ezek alapján érthetőbb, hogy nemcsak Kecskeméten, hanem a környező mezővárosokban is az extenzív állattartás mellett, illetve egyre inkább ahelyett miért fordult a lakosság egyre nagyobb részének figyelme a szántóföldi, valamint a szőlő és gyümölcs-termesztés irányába. Miért bontakozódott ki egy számottevő társadalmi válság, amelyet csak a legelők felparcellázása révén lehetett folyamatosan mérsékelni, oldani. Hogyan került mindinkább előtérbe a tanyás gazdálkodás, amely egyszerre nyitott lehetőséget a mind belterjesebb növénytermesztés, és ezzel párhuzamosan a mind belterjesebb állattartás számára.

A természeti csapással felérő járványok sajnos a század végén sem szüntek meg, és nemcsak a következő évtizedben, hanem a XIX. században is rendkívül súlyos veszteségeket okoztak az állattartóknak. Érthetően a század végétől is maradtak fenn a járvánnyal kapcsolatos összeírások, ha nem is a korábbi évtizedekre jellemző következetességgel és alaposággal készültek is azok. Mivel ezek formájukat, részben tartalmukat tekintve is eltérnek a korábbi két évtizedből fennmaradt lajstromoktól, ezért eltekintettünk attól, hogy teljes terjedelmükben közöljük ezeket. Célszerű viszont az elpusztult állatokra vonatkozó legfontosabb adatokat mellékelni.

„1790/91. Tabellája a múlt ősztül fogva el Döglött és Most actu Beteg Szarvas Marhaknak és Lovaknak”<sup>19</sup>

Az Egész Városban levő heverő és Vono Szarvas Marháknak Summája	6574
Szarvasmarhák: A múlt ősztül megdöglöttek	2512
Mostan Betegek	351
Lovak: Rosz féregben A mult ősztül fogva megdöglöttek	669

<sup>17</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1998. 103-104.

<sup>18</sup> Nem véletlen, hogy éppen ezekben az évtizedekben szigorította Kecskemét mezőváros magisztrátusa a városba irányuló bevándorlást, mivel az itt lakók között is egyre több lett azok száma, akiket közsadakozás és a hatósági segélyezés révén lehetett megmenteni az éhenhalástól. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1991. 75., 91., 188., 211., 319., 320., 329., 332., 270. és 377. sz., illetve 19., 60., 65., 103., 165., 187., 190., 211., 218., 242., 258., 291., 297., 301., 310., 312., 319., 321., 325., 326., 329., 330., 349., 371., 377., 391., és 395. sz. dokumentumok, valamint uő. 1998. 67., 69., 11., 162., 163., 182., 309., 353., 362., 415. és 416. – Ugyancsak nem véletlen, hogy Kiskunhalason 1779-től vezették a „Conscriptio mendicorum” (koldusok összeírása) nyilvántartást, és Kiskunfélegyházán is 1791-től arra kényszerültek, hogy felfektesék a „Koldusok és szűkölködők összeírása”-t. V. Kiskunhalas város levéltára 201. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai d/Összeírások, illetve V. Kiskunfélegyháza város levéltára 101. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai d/Összeírások.

<sup>19</sup> BKMÖL IV. 1504. m/ 31. 1790/91.

	Mostan Betegek	250
Rühben	A mult ősztől fogva megdöglöttek	30
	Mostan Betegek	38"

Egy másik összesítés 1795-ből való. Ennek fontosabb adatai a következők.<sup>20</sup>

Gazdák száma	664
Ökör	315
Fejős tehén	865
Harmadfű	407
Tavalyi	629
Hámos ló	663
Méneses ló	1033
Harmadfű	181
Tavalyi	267
Juh	12008
Toklyó	12984
Sertés	656

Sajnos a helyhiány nem teszi lehetővé, hogy az egyes évek nyilvántartásait a maguk teljes egészében közöljük. Pedig ezek biztosíthatnák azt, hogy igazán pontos képet alkossunk, a járványoknak az egyes gazdaságokra, családokra mért hatását igazán érzékelni tudjuk. Az egyes években a város nyolc tizedében élő gazdák állatainak pusztulásáról olyan hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, amelyekből egy-egy is csaknem terjedelmesebb lenne mint a jelen közlemény. Az elmélyültebb kutatás feltétlenül szükségessé teszi ezen kimutatások kézbevitelét, azok több irányú elemzését. Azok a fontosabb folyamatok viszont, amelyek más településekkel, vidékekkel történő, illetve az országos tendenciákkal való összevetést lehetővé teszik, ezek alapján is kirajzolódnak.

Az egyes nyilvántartásokhoz kapcsolódó megjegyzéseket, utasításokat mellékeljük. A kimutatások fejléceit, a hozzájuk fűzött kiegészítéseket betűhíven közöljük. Csupán néhány esetben fordult elő olvasati nehézség, így alig egy-két mondat mellőzésére kényszerültünk, ezek viszont a táblázatok használhatóságát egyetlen esetben sem érintik. Értetően a kimutatások egykori formáján többször módosítanunk kellett a táblázatok lehetőség szerinti egységének érdekében. Utalunk arra is, hogy néhány ismételt visszatevő és jelentéktelen kitételről, pl. a nro (numero) eltekintettünk, mivel ezeket részben következtelenül használták, részben pedig számottevően növelte volna a nyomtatott felületet, és rögzítésük valójában teljesen felesleges, sőt olykor zavaró lett volna.

<sup>20</sup> „Dög által elesett...” IV. 1504. m/ 31. 1795.



## FORRÁSKÖZLÉS

ANNO 1761/62.

### MARHA ÉS LÓ SZÁJOK CONSCRIPTIOJA

PUSZTASZER

*Szabó Istvánné, most Szabó Kata Guljássza Szabó György*

Név	Öreg tehén	4-d fű tinó	3-d fű	Tavali	Bika
Taligas					2
Szabó Kata marhája	17	5	5	10	1
Hajagos József	11		3	8	
Hajagos Istvánné	9		6	8	
Kajla György	22		10	15	1
Bugyi Istvánné	18	4	6	10	1
Ladányi Boldizsár	30	4	5	19	2
Balla József	20		6	17	1
Szegedi Ferenc	10		3	7	
Kis Marczi	16		5	16	
Csendes János	11		4	12	
Vak Jancsi, ali. Farkas János	10	2	4	8	
Nagy Csizma Jánosné	8		1	8	
Kajla Szalmazáré	2			2	
Samué	7		2	5	
Hajagos József Béresseié	5			5	
Hatai István Bérese	2		1	2	
Ladányi Boldizsár Bérese	4		4	4	
Balla József úr Bérese	4		2		
Kis Marczi Béreseié	3		1		
Kanászé	6	1	2	1	
Sörös György örzető	2		2	2	
Guljasé	10		6	6	
Bujtároké	2		3	3	
[Összesen:]	229	16	81	168	8
in Summa:	502				

*Guljas Gazsi Pista*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Cséplő Gergely	58	20	23	28	3
Béresseké	5				
Kun János	28		12	17	1
Béreséé	1				

Labancz Mihály	24	6	13	17	1
Béreséé				1	
Bán István	12	2	2	12	
Bán Gergely	17	6	12	11	
Béresé	3		2	1	
Tasi István	3		4		
Bognár Mihály	8		3	5	
Horvát János	8	4	5	5	
Béresé	4				
Lipóczi Lőrinc	6		1	5	
Jósa János	15		3	8	
Béresé	3		2		
Kanászé	1			1	
Guljásé	6		6	5	
Bujtáré	2		1	3	
Taligás					4
[Összesen:]	204	38	89	119	9
in Summa:	459				

*Guljás Marhás Tamás*

Név	Öreg tehén	4-d fű tinó	3-d fű	Tavali	Bika
Kis János úré	39	7	11	29	3
Béreseiké	5			1	
Balog Pálé	54	16	28	29	1
Furu Ferenc	14	4	7	7	1
Vajda András	9		6	9	
Guljásé	6			2	
Taligas					2
[Összesen:]	127	27	52	77	7
in Summa:	290				

*Pusztaszéri Csikos  
Szabó Ádám*

Név	Öreg kancza	4-d fű	3-d fű	Tavali	Monjas (Mén)
Rozgonyi István úré	46	20	18	20	2
ifj. Rozgonyi Istváné	17	2	6	6	
Doma Péteré	18	5	11	6	1
Csendes Pálé	14		7	11	
Tari Mátéé	8	2	3	4	
Lakatos Jánosé	14		2	2	
Bedi Istváné	8	1	2	2	
Bíró István úré	2		1	2	

Dalos Ádámé	6	3	2	1	
Tót Jánosé	2	2	1	1	
[Összesen:]	135	35	53	55	3
in Summa:	281				

*Guljás Szabó András*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Dalos Ádámé	51	6	15	30	1
Kovács Mihály	30	8	12	24	1
Pap Mihály	16		7	13	
Béreseké in Summa	11				
Seres Gáspár	11		3	6	
Szabó Gergely	9		4	7	
Bensik Mihály	14	3	3	9	1
Kelemen Jánosé	9		2	7	
Ördög Ferencé	8		6	10	
Szántó Ferencé	17		9	15	
Szél Mihályé	22		14	15	
Béreséi	6				
Szakri Mátyásé	13		4	15	
Csorba Jánosé	8		6	8	
Guljásé	24				
Bojtaré	6				
Kisbojtaré	4				
Dömötör János csikósáé	15				
[Összesen:]	274	17	85	159	3
in Summa:	538				

*Guljás Kovács Mátyás*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Tót Máté úré	28	23	8	15	1
Tót Péter	20	12	9	14	1
Faragó Mihály	16		6	14	1
Tót Jánosé	16	7	14	12	
Bíró Tamásé	9	1	3	5	
Bíró Istváné	9		7	3	
Farkas Józsefé	5	2	4	3	
Tót Józsefé	4		2	4	
Tót András úré	5		2	3	
Nagy Miskáé	2		3	1	
Galo Mihályé	4			3	
Zsíros Józsefé	1			1	
Bozó Pálé	3		4	1	

Tallas János	1	2	2	1		
Guljásé	12		6	6		
Bujtáré	2		2	2		
Csikóssé	2			3		
Taligás					2	
in Summa:	[Összesen:] 354	139	47	72	91	5

*Guljás Tóth János*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika	
Varga János úré	40	19	21	27	2	
Béresé	2					
Gulyásé	3					
Csikósbojtáré	5					
in Summa:	[Összesen:] 119	50	19	21	27	2

*Gulyás Homonyi István*

Név	Öreg tehén	4-dfű	3-d fű	Tavali	Bika
Öreg Sárközi Pál úré	20		4	16	2
Béresejé	1		3	3	
Csikai Pálé	22	4	11	17	1
Béreséi			2	1	
Sárközi Gergeljé	9	4	6	8	
Farkas Ferencé	14		5	13	1
Kerekes Jánosé	16	3	6	7	
Gyorki Jánosé	10		2	7	1
Cselédié	1		2	2	
Simon Józseffé	12	4	12	23	
Demeter Sándoré	20	2	7	14	
Cseledeké	5				
Farkas Mátyásé	19		7	11	
Paré Györgjé	10	1	1	8	
Bozó Pálé	9		5	5	
Szabó Pálé	5		3	3	
Sárközi Mihályé	5		6	3	
Kabok Jánosé	1	2		2	
Kusik	3	2	3	1	
Kis Mátyásé	4		4	2	
Csengés Márton	6	2	2		
Csengés Sámuel	5		1	2	
Polják Györgj	6		4	4	
Polják Gáboré	6		6	4	

Pulaj Jánosé	4		4	4	
Guljasé	10		6	4	
Bojtaré		1	1		
Taligás					2
[Összesen:]	223	25	113	164	7
in Summa:	532				

*Lengyel Gábor Csikos*

Név	Öreg kanca	5-d fű 4-d fű	3-d fű	Tavali	Mén ló
Szeles György úré	120	37	47	41	6
Patali Istváné	5		2		
Pasit Istváné	5	1	3	2	
Bobis Ferenc	1		1		
Bobis István	2		1		
Bobis János	2		1		
Polják Györgyé	4	5	1	2	
[Összesen:]	139	43	56	45	6
in Summa:	289				

*Guljas Molnár János*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Varga Józsefné	100	20	27	52	
Béreséi			2	2	
Beddi Istváné	24		11	14	
K Kis Miháljé	13		11	5	
Por Józsefné	22		4	14	
Nagy Gáboré	4		8	4	
Kis Györgyé	2	6	2	5	
Liliom Pistáé	1		4	4	
Mester Gerg.	4		4	6	
Guljasé	5		3	2	
Bojtaré	5		2	3	
[Összesen:]	180	26	78	111	
in Summa:	395				

*Kovács Mátyás Csikós*

Név	Öreg kanca	4-d fű	3-d fű	Tavali	Mén
Fekete Józsefné	49	6	17	16	2
Fekete Mihály	16		3	9	1
Hajagos Istváné	11	2	4	5	

Hajagos József úré	8	2	6	5	
Szabó Katáié	7	1	5	3	
Szabó Györgjé	8	1	4	2	
Olasz Istváné	11	5	7	1	
Hajagos Jánosé	5		3	1	
Virág Péteré	6	1	3		
Lakó Jánosé	2			1	
Csikósé	6		1	2	
[Összesen:]	129	18	53	45	3
in Summa:	248				

*Balog János Csikos*

Név	Ör[eg] kancza	Paripa	3-d fű	Tavali	Mén ló
Palotas István	82	7	30	22	3
Guljás János	5		1	2	
P. Piar. Attyáknak lov.	15		3	6	2
Labancz Mihály	3			1	
[ Összesen:]	105	7	34	31	5
in Summa:	182				

*Kurucz István Guljas*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Tormási János úré	49	9	22	32	4
Béreseié	7		7	5	
Tormási Mihály úré	49	15	26	32	
Az Aszszonyé	19	9	9	16	
Béreseké	3				
Csizmadia Jánosé	21	3	10	13	
Varga Bálinté	20	12	11	13	
Bede Jseffé	18		11	13	
Kormos Miháljé	12	3	6	10	
Dékány Andrásé	12		8	13	
Borsos Pálé	6		2	7	
Borsos Andrásé	4	2	1	5	
Tormási J. lovászáié			2		
Guljásé	8		9	9	
Bojtéré	5		2	5	
Kisbojtáré	1			1	
[Összesen:]	234	53	126	174	4
in Summa:	591				

*Csikos Bossa Ambrus*

Név	Öreg kanca	4-d fű	3-d fű	Tavali	Mén
Dömötör Sándor	36		9	11	
Kis Joseff úré	34	9	4	8	2
Herczeg János úré	11	3		4	
Lénárt Joseffé	15		6	3	
Pulaj Jánosé	13	6	6	8	
Csonti Szabó Mihalj	15		4	5	
Csizmadia Jánosé	3				
Szegő Jánosé	4				
Botján Jánosé	1				
Mama Andrásé	2		2	2	
Pap Miháljé	4		3	3	
Mocza Jánosé	5		2	3	
[Összesen:]	143	18	36	47	2
in Summa:	246				

*Csikos*

Név	Öreg kancza	Paripa	3-d fű	Tavali	Mén
Tormási János úr	53	5	24	21	
Tormási Mihály úr	34	2	12	11	
Küllei Josef	14	2	5	5	
Gere András	5	1	1	3	
Kustos István	6		3	3	
Varga Bálint	2			2	
Kurucz Mihály	3		1	1	
[Összesen:]	117	10	46	46	
in Summa:	219				

*Guljás Sipos Márton*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Kis András	63	2	21	39	3
Béreséé	9				
Másiké	4				
Madocs István	25		10	13	1
Dencsi Gergely	9		2	4	
Madocs Sámuelé	7	1	3	5	
Zsitva Miháljé	4		4	3	
Karacsonjé	4		3	3	
[Összesen:]	125	3	43	67	4
in Summa:	242				

*Molnár István Guljás*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Kis Joseff úr	62	25		28	6
Béreséi	11				
Másiké	7				
3-diké	1				
Bebők Jánosé	7	4	2	8	1
Pogánj Jánosé	7				
N.N. Őrzetőié	6				
Csikósé	6				
Pulaj Jánosé	8				
Guljasé	10				
Bojtáré	2				
in Summa: [Összesen:]	127	29	2	36	7
in Summa:	201				

*Csikos Lúgos János*

Név	Öreg kancza	Paripa	Har- madfű	Tavali	Mén
Kis András	79	14	20	22	3
Kis János	11	4	10	3	
Sarközi Pall	7			2	
Csikai Pall	11		2	4	
Szenkő János	6			2	
Dencsi Gergely	1		1		
in Summa: [Összesen:]	115	18	33	33	3
in Summa:	202				

*Csikos Viski Mihály*

Név	Öreg kancza	Paripa	Har- madfű	Tavali	Monyos
Nagy János úr	65	12	18	19	5
Cseh Andrásné	14		5	7	
Szabó Jánosé	14		6	2	
Nagy Mihálynéi	10		3	3	
Tobi Mihalyé	10	2	3	4	
Vékony Istváné	2		1		
Nagy Istváné	5		1	1	
Sárközi Samunée	3			1	
in Summa: [Összesen:]	123	14	37	37	5
in Summa:	216				



Gonosz István Csikos

Név	Öreg kancza	Paripa	Har-madfű	Tavali	Mén
Tót Mihály úr	30	15	21	12	1
Tót András úr	21		6	10	1
Tót Gergelj úr	8	2	6	4	
Dama Mihalj	8		2	5	
Darányi István	7	2	4	5	
Kongo György	10	3	3	7	1
Bíró Tamás	4		1	2	
Kovács András	3		1		
Kovács János	7			1	
Kalocsa János úr	2		1		
[Összesen:]	100	22	45	46	3
in Summa:	216				

MONOSTOR

Guljas Sipos Imre

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Hévizi Jánosé	18	8	12	12	
Béresséi			2	2	
Kisbéresé			1		
Szabó Joseffé	18	14	10	14	1
Borbélj Mihalj	1	1		1	
Dégi Istváné	6	1	3	6	
Dégi Pálé	2			1	
Nagy Mihaljé	13		7	10	1
Szántó István	4		3	1	
Tok Joseffé	8		2	4	
Török Jánosé	15		9	13	1
Béresséké	4				
Bank Joseffé	4		2	2	
Szatjkonéé	2		2	2	
Lipoczi Ferencé	8		7	7	1
Béresséé				1	
Kele Tamásé	5	3	2	3	
Beresséé	3		2	3	
Markó Jánosé	10	1	1	9	1
Beresséé	1		2	1	
Dakó Jánosé	6	2	3	6	
Máre Jánosé	6		3	5	
Beresséé		1	2	1	
Szabó Alberté	6		6	3	

Beresée	1				
Por. Kovácsé	10		2	8	
Laczi Ferencé	1		1	3	
Tok Jánosé	2		1		
Szabó Janosé	6		3	5	
Szanto Janosé	6	1		2	
Szanto Istvané				1	
Baracsi Mihaljé	5		2	4	
Szente Györgié	4		1	2	
Berke Istváné	1			3	
Guljasé	6		1	3	
Bojtéré	5			2	
Kisbojtaré	2		1	4	
Hévizi Karolyé			2	1	
Taligas					2
[Összesen:]	189	32	95	145	7
in Summa: 468					

*Guljas Imre István*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Deák Pál úré	38	1	9	17	1
Bereséi	7		4	1	
2-dik Béres	2		2	3	
Kisbéres			1		
Fejér Istváné	22	4	10	14	1
Béreséi	1		2		
Vánja Mihálj	26	4	8	15	1
RácZ Josefé	14		3	10	
Bereséi				2	
Ivicz Pálé	9	2	3	6	
Béreséi				1	
Tót Ferencnéé	8	2	5	7	
Betjár Pálé és öccsée	5	4	2	5	
Molnár Jánosnéé	2		4	2	
Tót Ferencé	3		2	1	
Beke Miska	4		3	4	
Laszloé	1	1		1	
Harkaié	4		3	3	
Kapas Pistaé	3		1	1	
Laczié	5			3	
Feket Istán úr Betjárja	2		2		
Kerkes István	5		1		
Guljasé	7			4	
Bojtéré	6		9	3	
Kisbojtaré	2			1	

Imre Jánosé	2		1	1	
[Összesen:]	178	18	75	105	3
in Summa:	379				

*Csomo Matyas Guljas*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Vas Mihaljé	16	5	5	12	2
Béreseké	4				
Varga János úré	18	2	8	7	
Béresié	1				
Pap Peter úré	15		15	8	
Beresié	2				
Benkő Josefé	20	4	8	13	1
Tót Györgjé	15		5	9	
Süv. Nagy János	14		7	8	1
Sárközi Josefé	20	4	12	10	
Sárközi Pálé	20	6	8	8	1
Magyar Istváné	13	2	9	11	1
Szekeres Josefé	20	1	10	12	2
Béresé	2				
Adorján Gergelj	23	2	5	13	
Bog Tamás	13		9	7	
Hévizi István	6		3	7	
Kovács István	8	2	7	8	
Kovács Ferenc	9	2		8	
Hollo Peter	3		3	3	
Guljasé	2				
Bojtéré	2				
[Összesen:]	246	30	114	144	8
in Summa:	542				

*Kakas János Guljas*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Csabai Istváné	66	4	27	31	4
Deák Mihálj úré	15		6	7	
Béresié	6			1	
Barát Ferenc	14		8	7	1
Béresié	3			1	
Másiké				1	
Beke Gyurkaé	16			9	
Pulaj Péteré	16			6	
Sándor Istváné	7			6	
Mojzes Jánosé	13			5	

Szekér Ferenc	3				3	
Berencsik Ferenc	4				3	
Kovács Péter	2					
Kovács Benczée	4				3	
Vörös Pálé	8				5	
Szalmacsojas Joskái	3				2	
Koncz vejée	5				3	
Guljasé	5				3	
Bojtáré					2	
Kapásé	16				5	
Taligás						2
in Summa:	[Összesen:]	206	4	41	103	7
	361					

*Csikos Csordás János*

Név	In sum- ma
Deák Pál úr	57
Deák Mihály úr	40
Csabai István úré	50
Fejér Istváné	14
Varjú Miháljé	15
Barát Ferenc úré	3
Szekeress Joseffé	3
Beke Miklós	13
Beke Györgyé	3
Csertó Jakabé	7
Csertó Jösefé	6
Péntek Jánosé	1
Ferenczi Pistái	3
Tóth Lászlóé	2
Takács Andrásé	2
Gál Istváné	4
Rácz Jöskée	4
Csikósái	1
Mojsesé	3
Pulajé	3
in Summa:	234

## PÉTERI

*Guljás Maisaj György*

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Virág Ferenczé	37	2	10	20	1

Béresée	2		1		
Virág Péteré	27	4	9	16	2
Béresée	2			2	
Csertő Joseff	19	2	2	8	1
Béresé	1				
Csertő Tamásé	13	2	4	10	
Béreséi	1		1		
Csertő Antalé	4	2	3	3	
Béresé				1	
Bakó Istváné	11		2	5	
Bakó Jánosé	5	2	1	4	
Bakó Ferencz	1		1	2	
Béreséi	2			2	
Barta Pálé és Béreséi	14	2	6	12	
Bakó Ferenczé	4		1	2	
Betjár Miska	3		2	2	
Betjár Jánosé	3				
Pismán Jánosé	8		2	5	
Ferkó Gazdáéi	6		1	3	
Guljásé	3		3	2	
Bojtáré				1	
Taligás					2
[Összesen:]	166	16	49	100	6
in Summa:	337				

*Csikós Kovács Gergelj*

Név	Öreg kancza	Paripa	3-d fű	Tavali	Mén
Bozó István úr	39	7	22	16	4
Varga János úr	64	13	19	23	4
Cséplő Gergelj	10				
Kun János	5				
Tegzes Gergelj	11				
Tegzes Mihálj	8				
Fodor Gergelj	3				
Bán Istváné	3				
Bán Gergeljé	2				
Parei Györgjé	3			2	
Kulcsár Istváné	1				
Koncz Miskáé	3		1	1	
Kasasaé	1				
Csikósé	4				
[Összesen:]	157	20	42	42	8
in Summa:	269				

## Szana Görgy Guljas

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Fekete Mihálj	41	6	7	25	
Taligás					2
Béresié	2			2	
Kovács Andrásé	23		17	14	2
Szabó Mihály és János	20		9	9	1
Béresié			1		
Lénárd Josefé	15	3	3	10	
Béresié	8	2	2	4	
Fodor Gergeljé	23	7	7	8	
Béresié	2	2		2	
Kallaj András	13		3	10	
Nagy Györgyé	9		2	14	
Béresié			1		
Nagy György öcsié	3		2	2	
Csonti Szabó Györgyé	8		3	7	
Béresié			2		
Kalocsai Györgyé	8		4	4	
Posta Jánosé	4			2	
Cséplő Tót	3		1	3	
Fekete Mihály volt béresié	19	7	7	10	
Guljásé	4		2	4	
Bojtáré	2			3	
[Összesen]:	207	27	73	133	5
in Summa:	445				

## Berisek Ferenc Guljas

Név	in Sum- ma
Nagy Mihálj úré	54
Vég András	30
Varga Miklosé	18
Bodacz János	13
Lakatos Jánosé	50
Szombati János	59
Kovács Péter	24
István János	41
Palocz István	32
Palocz András	27
Szabó János	26
Garaié	12
Imre Josef	3
Kulcsár István	33
Vida István	22

Bodog Jakab 53  
in Summa: 497

ALPÁRI GULJAS

Tohai István

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Gyenes Jánosé	55	13	23	26	2
Béresié	5				
Nagy Mihálynéi	23	7	9	15	1
Béressié	7				
Zana György	6	1	2	6	
Tobi Mihaljé	34		20	24	1
Béresé			1		
Horváth Gergely	6		14	8	
Szalai Pálé	20	4	8	11	
Béreséi	3				
Kalocsa János úré	8		4	4	
Nagy András	18		10	10	
Szanto Palé	8	1	5	5	
Bereséi	5				
Cseh Andrásnéé	28		10	18	1
Béreséi	2				
Szabó Jánosé	33		23	28	1
Béreséi	6				
Vékony Istváné	28	4	13	22	1
Béreséi	6				
Czirkos Mihály	11		7	6	
Siket Antal		4			
János, Nagy Andr. Bér.	4		3	2	
Szuromi András	3	2	1	2	
Posta Mester úré	5				
Zana Istváné	3				
Kis István	3				
Gjoni Mihály	3				
Guljasé	20				
Bojtáré	6				
Marhások [?]	4				
Taligás					2
[Összesen:]	363	36	153	187	9
in Summa:	748				

## SZENTLŐRINC

## Tercsi Szabó Pál Guljas

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Hajagos Jánosé	24		12	17	1
B. Hajagos Ferenc	24		15	14	
Kun István	12		7	7	
Kun Mihály	5		6	5	1
Kún Antal	4		2	4	
Bende Tamásé	10		6	8	
Gyenes István	8		6	6	
Német János	10		10	10	1
Pál Kovács Ferenc	12		7	6	
Szapanos János	7		2	5	
Balás Ferenc	8		3	10	
Kerekes Joseffé	4		3	3	
Kasza István	4		5	3	
Kovács Nagy György	7			2	
Bende Gergely	2		2	2	
Rimóczi Moln.				4	
Szijártó János	3		3	3	
Bakó Jánosé	7		4	5	
Varga Jánosé	3		3	2	
Lovas Mártoné	5		1	3	
Guljasé	8				
[Összesen:]	167		97	119	3
in Summa:	386				

## VACSI GULJAS

## Fodor István

Név	Öreg tehén	4-d fű	3-d fű	Tavali	Bika
Bozo Palé	43		7	20	3
Béreséi	5				
Rusa János	20		13	13	
Béreséi			2		
Öreg Bóbisné	25		11	12	1
Béreséi	5				
Bóbis Istváné	16		6	7	
Bolis János	14		9	13	
Béreséi	2				
Szeles György úré	26		10	10	
Pasit István	18		19	15	
Béreséi	10				



Bobaj Ferencné	22	21	15	
Deák János	8	2	3	
Matocsi István	5	3	4	
Kovács János	13	5	9	
Kara János	7	5	4	
Dugár Mihály	4	3	3	
Vecsei Pál	16	9	12	
Panczél István	3	1	3	
Patácz István	4		2	
Antal Joseff	7	3	3	
Baranyi István	8	3	3	
Labancz Ádám	10	9	10	
Somodi István	5	2	2	
Guljasé	4	2	3	
Bojtaré	3			
Bobis Fer. vett Marha	60			
[Összesen:]	363	145	166	4
in Summa:	678			

BKMÖL IV. 1504.c/ VII.

Anno 1766-67

NYARALLOKNAK ÁRENDÁJA

Pusztaszer	Bérlő	Marha-száj	Ló-száj	RFt	Xr	
Pusztaszer	Szantó Ferenc	455		86	27	
	Cséplő Gergelj	355		67	27	
	Kiss János	482		91	35	
	Hajagos Joseff úr	431		81	53,5	
	Kiss András	526		99	56,5	
	Kiss Joseff úr	283		53	46,5	
	Varga Istvánné	326		61	56,5	
	Tót Gergelj	199		37	48,5	
	Tormási János	558		106	1,5	
	Ferenczi Gergelj úr			204	38	45,5
	Kiss András			227	43	8
	Fekete Istvánné			308	58	31,5
	Szeles György			244	46	21
	Tót Mihályné			318	60	25,5
	Tormási János úr			247	46	56
Monostor	Csabai István		147	27	56	
	Csabai István	543		103	10,5	
	Hévizi János	333		63	16,5	
	Vas Mihálj	361		68	35,5	
Péderi	Virág Ferencz	458		87	1,5	
	Varga János úr		257	48	50	

Alpári	Nagy János úr		196	37	14,5
	Gyenes János	689		130	54,5
Vacson	Tót István	553		105	4,5
Szentlőrincz	Hajagos János	280		53	12
Nyomási Ménes			77	14	38
		6832	2225	1720	50

A lovak és a marhák száma összesen: 9057

BKMÖL IV. 1504. c/ VII.

### 1770. SZEPTEMBER 15-ÉN A MEGYEI KÖZGYŰLÉS SZÁMÁRA MEGKÜLDÖTT TÁBLÁZAT MÁSOLATA

A 1-ma Januarii usque finem Junii Anni labentis 1770. Kecskemét Várossabeli Lakosoknak Barmai meljek betegség miatt el vesztenek vagy abul ki gyógyultanak Száma, és neme é képpen Következik

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	27	34	25	31	44	41	202
	ökör felgyógyult	3		2	3			8
Fejős	eldöglött	32	49	39	23	34	30	207
	tehén felgyógyult	2	3	3				8
Heverő	eldöglött	197	154	100	42	111	113	717
	marha felgyógyult	20	4	6	3			33
Borjú	eldöglött	68	65	84	70	92	121	500
	felgyógyult		3	1	1			5
Hámos	eldöglött	53	55	36	24	51	55	274
	ló felgyógyult		4	4				8
Heverő	eldöglött	99	108	54	14	69	95	439
	ló felgyógyult		4					4
Csikó	eldöglött	22	27	20	4	24	39	136
	felgyógyult							
Juh	eldöglött	1271	1497	954	385	1235	1161	6503
	felgyógyult	39	63	33	2			137
Bárány	eldöglött		85	917	1890	2186	2787	7865
	felgyógyult							

A szarvas marhák Rebeteg nevezetű nyavaljában hirtelen úgy mint 24. óra alatt meg döglenek, sok tovább is elhúzza. Ez a nyavalja abból áll hogy a nyelve tövin holjagocska támad a kik már igen értenek hozzá abból esmerik meg hogy a marha nem eszik és a szemei rendkívül fénjesek mingyárt vakarják a nyelvit jó éles késsel, hogy a holjagot meg fakaszthassák úgy meg gyógyul.

Másik Targyú nevű nyavaljából all a Vér belső részit kinek hátulsó kinek első részit el futja ekkor a marhának eleit vagy szügyit ki metszik ereket vagatnak rajta csak ritka gyógyul meg.

A Lovak felettebb Rühessek voltak, most pedig bekovarasok és a miatt sánták a Ruhet így gyógyítják szittyánt a mint mi nevezzük az az Arsenienny len mag olajt némelljek haját oszve törnek ezeket fel forralják jó melegen ezen kenik és a Ruhék elüzik.

A juhoknak baranjoknak szőr féreg nyavajájuk és nagyon sáreroltak (?) a Szőr féreg tüdejében és majában terem megj elevenedik úgy hogy mikor a dögött nyuzak csoportostul talaltatik és mozog a sok apro féreg benne.

A Szőr féregül büdes Követ Kék Követ oszve törnek Kevés ház sotis elegyítve bele ezeket nad csöven a baranyoknak torkukba fuják meggyogyultak a Szőr féregtül.

A Béka varrul valasztó vizzet. Meg Kentik a beka varos Körmet a Pajhi (!?) porral fel vettetik és így orvosolják meg.

*Anno 1770 a Mense Julio inclusive usque ultima Decembris*

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	35	21	25	19	14	18	132
	ökör felgyógyult	3	8	7	4	3		25
Fejős	eldöglött	43	40	44	26	22	27	202
	tehén felgyógyult	3	6	7	14	13		43
Heverő	eldöglött	127	97	73	62	50	35	444
	marha felgyógyult	22	13	14	6	3	6	64
Borjú	eldöglött	66	43	23	28	32	24	216
	felgyógyult	6	13	2	6	3		30
Hámos	eldöglött	35	17	23	19	20	14	128
	ló felgyógyult	2	3	5	3	2	1	16
Heverő	eldöglött	39	24	30	15	21	16	145
	ló felgyógyult	9	5	1	2			17
Csikó	eldöglött	27	15	14	10	14	10	90
	felgyógyult	1		3		1		5
Juh	eldöglött	1216	595	265	296	104	137	2613
	felgyógyult	32	24	46	7	12	22	143
Bárány	eldöglött	1222	1003	691	260	258	100	3534
	felgyógyult	33	23	29	16	47	35	183

*A 1-ma Januarii usque finem Junii anni labentis 1771*

Kecskemét városabéli lakosoknak Barmai, mellyek betegség miatt elvesztenek, vagy abbúl Kigyógyultanak, Szama és neme ekképpen következik.

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	25	41	29	30	23	22	170
	ökör felgyógyult	5	5	10	16	12	8	56
Fejős	eldöglött	26	26	37	38	35	25	187
	tehén felgyógyult	3	11	7	5	13	5	44
Heverő	eldöglött	55	38	67	45	73	154	432
	marha felgyógyult	8	14	15	9	5	3	54
Borjú	eldöglött	67	42	57	36	66	67	335
	felgyógyult	50	26	24	1	18	12	131
Hámos	eldöglött	33	36	34	29	18	27	177
	ló felgyógyult	6	15	12	3	17	8	61

Heverő	eldöglött	39	36	37	16	21	16	165
ló	felgyógyult	7	6	12	12	4		41
Csikó	eldöglött	28	28	24	25	22	17	144
	felgyógyult	9	8	13	8	12	11	61
Juh	eldöglött	1008	446	583	405	399	159	3000
	felgyógyult	23	8	46	9	2	16	104
Bárány	eldöglött	352	227	567	609	713	105	2573
	felgyógyult	33	17	17	10	66	20	163

A Szarvas marha és heverő ló hogy közönséges dög által el vész kivált a szilajokat orvosságga is segíteni nem lehet szilajságok miatt, azt gyakorta tapasztalnunk kell.

Az Juhok el vetéltek, a Bárányok himlőben inkább dögöltek.

N. N. Kecskemet Várossa  
Bírása s Tanácsa

Remittáltatik azért: hogy hozzá járul az is, minemű orvossággal orvosoltattak, és használt é vagy sem azon orvosság mert az vonó marhák, fejős tehének, Juhok nem szilajok, fiait reflexio ad currentales respectu hujus modi Conscriptionis, unde specifica potest exerci deductio.

*Az állattjervány pusztításai 1771-július 1-től december 31-ig.<sup>21</sup>*

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	18	18	13	18	9	8	84
ökör	felgyógyult	2	4	2		1	2	11
Fejős	eldöglött	15	17	10	14	15	7	78
tehén	felgyógyult			1				1
Heverő	eldöglött	34	46	33	41	34	37	225
marha	felgyógyult			1				1
Borjú	eldöglött	28	24	34	16	25	16	143
	felgyógyult						1	1
Hámos	eldöglött	17	15	16	16	16	13	93
ló	felgyógyult						1	1
Heverő	eldöglött	17	11	14	9	13	8	72
ló	felgyógyult							
Csikó	eldöglött	11	7	9	11	6	9	53
	felgyógyult				1			1
Juh	eldöglött	229	205	174	211	262	225	1306
	felgyógyult	18	26	16				60
Bárány	eldöglött	164	103	261	78	28	119	753
	felgyógyult	1					2	3

<sup>21</sup> Az összegzést a havi gyűjtőívek alapján Rusvay Kálmán készítette, aki több évtizeden át volt a város egyik állatorvosa. Nyugdíjas korában több évet szentelt Kecskemet állattenyésztésének és az itteni népi állatgyógyászat emlékeinek feltárására. A táblázatot 1968. október 31-én állította össze.

Anno 1772. 1-ma Januarii usque ultimam Junii

Kecskeméti Lakosoknak el döglött és fel gyógyult marháiknak Neme és Száma

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	12	18	18	25	23	10	106
	ökör felgyógyult	1						1
Fejős	eldöglött	10	12	8	13	14	4	61
	tehén felgyógyult							
Heverő	eldöglött	12	18	29	50	46	15	170
	marha felgyógyult							
Borjú	eldöglött	16	26	41	27	37	27	174
	felgyógyult	2	1			1		4
Hámos	eldöglött	20	15	22	33	17	11	118
	ló felgyógyult			2				2
Heverő	eldöglött	5	18	15	18	15	7	78
	ló felgyógyult						2	2
Csikó	eldöglött	1	8	8	15	12	4	48
	felgyógyult		1					1
Juh	eldöglött	262	667	868	826	455	294	3372
	felgyógyult							
Bárány	eldöglött	97	100	340	739	587	299	2162
	felgyógyult							

Anno 1772. 1-ma Julii usque finem Decembris<sup>22</sup>

Kecskeméti Lakosoknak el döglött és gyógyult Marháknak Neme és Száma

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	9	15	23	22	14	10	93
	ökör felgyógyult	4						4
Fejős	eldöglött	15	27	28	15	9	2	96
	tehén felgyógyult		4			4		8
Heverő	eldöglött	38	40	74	34	44	10	240
	tehén felgyógyult			1	1			2
Borjú	eldöglött	36	54	46	44	38	6	224
	felgyógyult					1		1
Hámos	eldöglött	8	16	11	14	6	3	58
	ló felgyógyult							
Heverő	eldöglött	16	13	11	11	6		57
	ló felgyógyult							
Csikó	eldöglött	13	13	6	5	3	1	41
	felgyógyult						1	1
Juh	eldöglött	253	197	183	139	197	24	993
	felgyógyult	3	9				2	14
Bárány	eldöglött	183	140	35	107	270	33	768
	felgyógyult	10						10

<sup>22</sup> A hátlapon a következő megjegyzés található: „Tabella alá fel kellett írni mindenik Holnapban minemű nyjvoljában minemű Barom veszet el és minemű barom gyógyult fel minemű orvosással orvosoltat azon nyjvoljja honnan vette eredetét.” BKMÖL IV. 1504. m/ 30. 1772.

Anno 1773 a 1-ma Januarii usque finem Junii

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	17	25	11	25	30	31	139
	ökör felgyógyult		1				26	27
Fejős	eldöglött	20	26	35	29	40	19	169
	tehén felgyógyult	5		2	3	6	5	21
Heverő	eldöglött	27	49	55	41	78	57	307
	marha felgyógyult	10	6					16
Borjú	eldöglött	12	22	64	46	26	83	253
	felgyógyult		2		1	3		6
Hámos	eldöglött	15	36	27	27	32	26	163
	ló felgyógyult	2				1	1	4
Heverő	eldöglött	5	26	27	26	19	4	107
	ló felgyógyult							
Csikó	eldöglött	8	14	11	19	12	7	71
	felgyógyult							
Juh	eldöglött	495	745	751	729	733	514	3967
	felgyógyult	25	17	43	35	40	5	165
Bárány	eldöglött			552	416	505	353	1826
	felgyógyult			6	3		1	10

Anno 1773 a 1-ma Julii usque ultimam Decembris

Kecskemét városbeli Lakosoknak Barmai, melljek betegség miatt el vesztenek vagy abból ki gyógyultanak száma és neme ekképen Következik.

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	11	21	19	12	16	10	89
	ökör felgyógyult	2		1	3	2	3	11
Fejős	eldöglött	22	38	39	22	20	17	158
	tehén felgyógyult		1		1			2
Heverő	eldöglött	68	143	122	62	45	75	515
	marha felgyógyult	3	12		2	4		21
Borjú	eldöglött	58	123	62	30	95	48	416
	felgyógyult		4	2	1			7
Hámos	eldöglött	12	28	17	14	14	22	107
	ló felgyógyult		1	2		1		4
Heverő	eldöglött	8	19	25	18	19	24	113
	ló felgyógyult		4	3				7
Csikó	eldöglött	4	12	10	7	4	2	39
	felgyógyult			2		3	1	6
Juh	eldöglött	121	256	268	307	237	165	1354
	felgyógyult	3		10	4	21		38
Bárány	eldöglött	38	106	127	80	52	146	549
	felgyógyult		12				7	19

*Anno 1774 a 1-ma Januarii usque finem Juniilne peremptorum, alioquid genere morbi sublatorum e civis pecorum Consriptio*

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	6	14	10	7	7	5	49
	ökör felgyógyult	2	1	1			2	6
Fejős	eldöglött	5	17	16	12	17	4	71
	tehén felgyógyult							
Heverő	eldöglött	9	48	39	35	36	28	195
	marha felgyógyult	6		9		1		16
Borjú	eldöglött	3	35	40	62	59	28	227
	felgyógyult	1	3	1	2		1	8
Hámos	eldöglött	4	21	19	26	16	10	96
	ló felgyógyult	1			3			4
Heverő	eldöglött	17	30	27	20	13	7	114
	ló felgyógyult	1	4				1	6
Csikó	eldöglött	4	15	20	17	21	8	85
	felgyógyult		1					1
Juh	eldöglött	184	357	463	407	515	427	2353
	felgyógyult	1	49		5	1	2	58
Bárány	eldöglött		18	209	438	342	404	1411
	felgyógyult				2		1	3

*Anno 1774. a 1-ma Mensis Julii usque finem Decembris lucant alio morbo peremptorum pecorum in oppdo Kecskemet Species Numerus hac Tabella expositi.*

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	7	15	7	10	6	7	52
	ökör felgyógyult							
Fejős	eldöglött	10	19	18	14	9	6	76
	tehén felgyógyult	2				1		3
Heverő	eldöglött	41	35	71	98	65	48	358
	marha felgyógyult			2			5	7
Borjú	eldöglött	28	100	74	94	42	57	395
	felgyógyult				1		2	3
Hámos	eldöglött	10	29	22	28	37	35	161
	ló felgyógyult	1		1				2
Heverő	eldöglött	3	23	27	19	24	21	117
	ló felgyógyult							
Csikó	eldöglött	5	11	21	11	21	19	88
	felgyógyult	2		2	2			6
Juh	eldöglött	232	213	300	361	193	179	1478
	felgyógyult	6	76	22	19	17		140
Bárány	eldöglött	306	207	302	387	377	381	1960
	felgyógyult	1	46	25	14			86

Anno 1775. a 1-a Januarii usque finem mensis Junii lucant alio morbo peremptorum pecorum in oppido Kecskemét Speciem Namorumque haec Tabella exhibet.

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	23	44	11	15	3	6	102
	ökör felgyógyult						1	1
Fejős	eldöglött	42	93	48	34	43	11	271
	tehén felgyógyult		2		2	5		9
Heverő	eldöglött	78	145	104	39	19	4	389
	marha felgyógyult		9	6				15
Borjú	eldöglött	54	108	87	60	43	19	371
	felgyógyult				1			1
Hámos	eldöglött	38	58	42	26	34	10	208
	ló felgyógyult	3		1			1	5
Heverő	eldöglött	33	56	44	41	10	7	191
	ló felgyógyult				2			2
Csikó	eldöglött	21	43	27	22	10	1	124
	felgyógyult							
<b>Juh</b>	eldöglött	1224	1747	1773	1491	1337	600	8172
	felgyógyult							
Bárány	eldöglött	353	381	942	700	619	133	3128
	felgyógyult		33		11			44

1776. a 1-a Julii usque finem decembris

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	15	21	6	6	3	1	52
	ökör felgyógyult		1		1	1		3
Fejős	eldöglött	25	27	16	13	5	3	89
	tehén felgyógyult		1		1		3	5
Heverő	eldöglött	26	85	94	80	51	41	377
	marha felgyógyult		3	6		2		11
Borjú	eldöglött	22	75	54	28	29	26	234
	felgyógyult			3	5		1	9
Hámos	eldöglött	14	26	23	14	6	9	92
	ló felgyógyult	1		3				4
Heverő	eldöglött	9	31	20	14	13	5	92
	ló felgyógyult		4		3			7
Csikó	eldöglött	4	23	9	6	6	3	51
	felgyógyult							
<b>Juh</b>	eldöglött	300	560	499	503	397	351	2610
	felgyógyult							
Bárány	eldöglött	305	416	325	352	281	241	1920
	felgyógyult							



1777. év első felének összesítője

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	5	23	31	23	15	17	114
Ökör	felgyógyult		3	3	3	2	3	14
Fejős	eldöglött	11	14	21	29	30	12	117
tehén	felgyógyult		1		1	3		5
Heverő	eldöglött	32	39	57	44	47	30	249
marha	felgyógyult	2	5	13	7	13	19	59
Borjú	eldöglött	10	19	62	45	44	34	214
	felgyógyult	1		1		9	13	24
Hámos	eldöglött	12	21	22	23	22	16	116
ló	felgyógyult				2		1	3
Heverő	eldöglött	19	34	24	48	21	17	163
ló	felgyógyult	1			1			2
Csikó	eldöglött	15	33	15	9	10	10	92
	felgyógyult						3	3
Juh	eldöglött	578	877	947	852	768	401	4423
	felgyógyult	18	42	18	43	38	27	186
Bárány	eldöglött	103	240	538	813	639	425	2758
	felgyógyult					22		22

1777. év második felének összesítője

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	16	25	32	13	11	9	106
ökör	felgyógyult	5	1					6
Fejős	eldöglött	15	34	33	18	6	10	116
tehén	felgyógyult	1		1	10			12
Heverő	eldöglött	79	107	151	52	38	51	478
marha	felgyógyult	3	10					13
Borjú	eldöglött	22	51	43	25	25	42	208
	felgyógyult							
Hámos	eldöglött	22	22	28	15	13	21	121
ló	felgyógyult		1					1
Heverő	eldöglött	27	24	25	14	13	16	119
ló	felgyógyult		1		1			2
Csikó	eldöglött	8	19	18	9	19	8	81
	felgyógyult							
Juh	eldöglött	316	340	423	346	258	364	2047
	felgyógyult	5		8			7	20
Bárány	eldöglött	162	286	331	228	216	221	1444
	felgyógyult	5	7	1	4	5	1	23

*Tabella Luis*

Causa et origo Mali

Cum in pasciuis nostris pluribus locis stagnantes aquae habentes quae tempore aestivo facile comptionem subeunt et ab his pecora prohiberi u (uti ?) possint ex portu itaque ejusmodi aquam in polmonibus virium corrupti onemque acceperunt, Pecora pecudesque.

Equi potissimum ex repentina in visceribus sanguinis profusione, vulgo Tarjag et Currugatione pedis supra Ungula, seu ophasis vulgo Béka var in luis paludinosus contracta periere.

Multa praterea Oves in variolis interierunt.

Pecoribus

Ex contusis juniperis granis et cortice paris cum sale ac forto acerto parata inque globulos efformata massa exhibitu existit.

Equorum

Pedis corrugatio infusa aqua forti compersoque deinde pulvere pirio curabatur.

Ex Ovium vero variolis laborantium Naturibus subula sanguis exmittebatur.<sup>23</sup>

*Pecorum et pecodum, item Equorum aegrotantium reconvalescentium et intereuntium pro 2-do semestri 1778.*

*Az év első felének összesítője*

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	18	32	36	14	10	11	121
ökör	felgyógyult	8	3		5		1	17
Fejős	eldöglött	17	49	50	30	24	15	185
tehén	felgyógyult	5	4		2			11
Heverő	eldöglött	61	128	108	73	87	58	515
marha	felgyógyult	2	3	5			19	29
Borjú	eldöglött	30	57	94	63	45	49	338
	felgyógyult	2	6	1	2	1	4	16
Hámos	eldöglött	22	41	46	22	8	16	155
ló	felgyógyult	2	3	1				6
Heverő	eldöglött	10	38	46	23	13	25	155
ló	felgyógyult	2		1	1			4
Csikó	eldöglött	10	16	41	18	19	16	120
	felgyógyult	4	2				2	8
Juh	eldöglött	415	1272	1969	703	473	607	5439
	felgyógyult	20	30	17	41	5		113
Bárány	eldöglött	75	603	1243	1146	560	472	4099
	felgyógyult	22	41	23	18	28	31	163

<sup>23</sup> A latin nyelvű ismertetés lényegében az 1770-es táblázat mellékleteként található magyar nyelvű tájékoztatójával azonos.

Ez és a következő néhány táblázat a korábbiaktól eltérően külön tünteti fel a megbetegedett állatok, a felgyógyultak és az elhullottak számát.

1778. év második felének összesítője

		<b>Jul.</b>	<b>Aug.</b>	<b>Sept.</b>	<b>Oct.</b>	<b>Nov.</b>	<b>Dec.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	12	29	28	35	18	13	135
ökör	felgyógyult	2	3	1	2	1		9
Fejős	eldöglött	22	23	30	38	18	20	151
tehén	felgyógyult		2					2
Heverő	eldöglött	29	68	58	71	68	36	330
marha	felgyógyult	5	3	17	1			26
Borjú	eldöglött	10	45	46	47	63	18	229
	felgyógyult	2	1	8	1	1	1	14
Hámos	eldöglött	14	21	22	22	12	6	97
ló	felgyógyult	1					1	2
Heverő	eldöglött	16	16	17	31	14	8	102
ló	felgyógyult	3	1	2	2	1		9
Csikó	eldöglött	9	17	16	14	12	11	79
	felgyógyult			1	1	1		3
Juh	eldöglött	273	454	386	550	519	433	2615
	felgyógyult	49	38				4	91
Bárány	eldöglött	356	322	365	473	287	199	2002
	felgyógyult	14	18		7	24	11	74

1779. év első felének összesítője

		<b>Pecora</b>	<b>Pecudes</b>	<b>Equi</b>
Januar	aegrotarunt	112	898	48
	reconvaluerunt	13	3	1
	interierunt	99	895	47
Februar	aegrotarunt	202	937	74
	reconvalerunt	21	25	2
	interierunt	181	912	72
Marcius	aegrotarunt	238	1203	109
	reconvaluerunt	3	25	2
	interierunt	235	1178	107
Aprilis	aegrotarunt	260	1035	85
	reconvalerunt	25	12	
	interierunt	235	1023	85
Majus	aegrotarunt	196	773	83
	reconvalerunt	8	20	
	interierunt	188	753	83
Junius	aerotarun	117	769	63
	reconvalerunt	6	6	
	interierunt	111	763	63
Summa	aegrotarunt	1125	5615	462
	reconvalerunt	76	91	5
	interierunt	1049	5524	457

## 1779. év második felének összesítője

		Pecorum	Pecudum	Equorum
Julius	aegrotarunt	131	617	53
	reconvalerunt	2	2	2
	interierunt	129	615	51
Augustus	aegrotarunt	171	414	78
	reconvalerunt	5	4	10
	interierunt	166	410	68
September	aegrotarunt	194	491	90
	reconvalerunt	10		5
	interierunt	184	491	85
October	aegrotarunt	181	499	77
	reconvalerunt	9	7	8
	interierunt	172	492	69
November	aegrotarunt	170	478	69
	reconvalerunt	4	17	6
	interierunt	166	461	63
Deceber	aegrotarunt	106	446	58
	reconvalerunt		1	4
	interierunt	106	445	54
Summa	aegrotarunt	953	2945	425
	reconvalerunt	30	31	35
	interierunt	923	2914	390

## 1780. év első felének összesítője

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	15	28	34	15	20	20	132
ökör	felgyógyult	4	3	1	3	1	1	13
Fejős	eldöglött	7	47	39	45	27	25	190
tehén	felgyógyult			1	10			11
Heverő	eldöglött	38	156	150	140	102	115	701
marha	felgyógyult	8			1	17	14	40
Borjú	eldöglött	25	79	111	72	74	54	415
	felgyógyult				3	14	4	21
Hámos	eldöglött	15	36	51	26	25	18	171
ló	felgyógyult		3					3
Heverő	eldöglött	23	82	62	40	36	16	259
ló	felgyógyult	2	10	1				13
Csikó	eldöglött	7	20	32	28	24	17	128
	felgyógyult				1			1
Juh	eldöglött	805	961	1113	831	600	617	4927
	felgyógyult	13			27	3	5	48
Bárány	eldöglött	74	493	727	671	653	485	3103
	felgyógyult		7				8	15

1780. év második felének összesítője

		<b>Jul.</b>	<b>Aug.</b>	<b>Sept.</b>	<b>Oct.</b>	<b>Nov.</b>	<b>Dec.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	16	25	32	13	11	9	106
ökör	felgyógyult	5	1					6
Fejős	eldöglött	15	34	33	18	6	10	116
tehén	felgyógyult	1		1	10			12
Heverő	eldöglött	79	107	151	52	38	51	478
marha	felgyógyult	3	10					13
Borjú	eldöglött	22	51	43	25	25	42	208
	felgyógyult							
Hámos	eldöglött	22	22	28	15	13	21	121
ló	felgyógyult		1					1
Heverő	eldöglött	27	24	25	14	13	16	119
ló	felgyógyult		1		1			2
Csikó	eldöglött	8	19	18	9	19	8	81
	felgyógyult							
Juh	eldöglött	316	340	423	346	258	364	2047
	felgyógyult	5		8			7	20
Bárány	eldöglött	162	286	331	228	216	221	1444
	felgyógyult	5	7		4	5	1	22

Az 1781. év első felének összesítője

		<b>Jan.</b>	<b>Febr.</b>	<b>Marc.</b>	<b>Apr.</b>	<b>Mai</b>	<b>Jun.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	12	46	26	32	11	12	139
ökör	felgyógyult			1	1			2
Fejős	eldöglött	16	37	40	43	10	10	156
tehén	felgyógyult						1	1
Heverő	eldöglött	61	138	95	81	61	56	492
marha	felgyógyult	12	2	5	5			24
Borjú	eldöglött	10	55	69	103	36	30	303
	felgyógyult	2		1	3		3	9
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>98</i>	<i>276</i>	<i>230</i>	<i>259</i>	<i>118</i>	<i>108</i>	<i>1089</i>
<i>summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>14</i>	<i>2</i>	<i>7</i>	<i>9</i>		<i>4</i>	<i>36</i>
Juhok	eldöglött	448	708	922	1156	1591	657	5482
	felgyógyult	5	38	9	4		10	66
Bárány	eldöglött	159	264	617	1072	1917	1269	5298
	felgyógyult	3	1	27	35	35		101
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>607</i>	<i>972</i>	<i>1539</i>	<i>2228</i>	<i>3508</i>	<i>1926</i>	<i>10780</i>
<i>summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>8</i>	<i>39</i>	<i>36</i>	<i>39</i>	<i>35</i>	<i>10</i>	<i>167</i>
Hámos	eldöglött	18	34	43	28	18	7	148
ló	felgyógyult				1			1
Heverő	eldöglött	21	41	44	24	16	11	157
ló	felgyógyult	3		1		1		5
Csikó	eldöglött	7	13	26	14	17	13	90
	felgyógyult		3		4			7
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>46</i>	<i>88</i>	<i>113</i>	<i>66</i>	<i>51</i>	<i>31</i>	<i>395</i>
<i>summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>5</i>	<i>1</i>		<i>13</i>

## Az 1781. év második felének összesítője

		Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Sum.
Jármos	eldöglött	4	14	14	16	19	3	70
	ökör felgyógyult	2	5	4	2	3		16
Fejős	eldöglött	8	26	21	14	6	6	81
	tehén felgyógyult	2	4	4	2	2		14
Heverő	eldöglött	42	84	95	72	45	27	365
	marha felgyógyult	11	10	9	14	8		52
Borjú	eldöglött	19	49	48	51	37	19	223
	felgyógyult	4	2	2	3	1		12
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	73	183	178	153	108	55	750
	<i>Summa felgyógyult</i>	19	21	19	21	4		84
Juh	eldöglött	1152	1007	806	726	358	173	4222
	felgyógyult	382	349	100	73			904
Bárány	eldöglött	888	1295	1127	1204	408	318	5240
	felgyógyult	155	285	27	81	53	16	617
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	2040	2302	1933	1930	846	491	9542
	<i>Summa felgyógyult</i>	537	634	127	154	53	16	1521
Hámos	eldöglött	8	24	30	40	13	12	127
	ló felgyógyult	2	3	3	3	2		13
Heverő	eldöglött	14	34	30	6	18	6	108
	ló felgyógyult	1	2	1	1	2		7
Csikó	eldöglött	8	18	52	11	9	1	99
	felgyógyult	11	8		2			21
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	30	76	112	57	40	19	334
	<i>Summa felgyógyult</i>	14	13	4	6	4		41

## 1782. évi összesítő

		Jan.	Febr.	Marc.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	15	24	19	19	15	7	99
	ökör felgyógyult	1	5		1	1		8
Heverő	eldöglött	15	69	57	49	31	20	241
	marha felgyógyult	4	7	2	6		2	21
Borjú	eldöglött	19	34	31	34	21	19	158
	felgyógyult	5	2	4	1	2		14
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	59	152	134	128	75	53	601
	<i>Summa felgyógyult</i>	12	19	7	8	6	2	54
Juh	eldöglött	539	759	693	671	467	491	3620
	felgyógyult	17	24	74	19	21	16	171
Bárány	eldöglött	261	490	777	958	890	516	3892
	felgyógyult	18	17	13	9	16	15	88
<i>Pecod.</i>	<i>eldöglött</i>	800	1249	1470	1629	1357	1007	7512
	<i>Summa felgyógyult</i>	35	41	87	28	37	31	259
Hámos	eldöglött	15	37	44	29	19	12	156
	ló felgyógyult	4	3	2	2	3		14
Heverő	eldöglött	13	41	21	29	19	11	134

*Adatok a homokhátság XVIII. századi állattjárványaihoz*

ló	felgyógyult	2	3	1	1	2	1	10
Csikó	eldöglött	9	19	18	25	14	6	91
	felgyógyult	2	5	2	3	3	3	18
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	37	97	83	83	52	29	381
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	8	11	5	6	8	4	42

*Az 1782. év második felének összesítője*

		<b>Jul.</b>	<b>Aug.</b>	<b>Sept.</b>	<b>Oct.</b>	<b>Nov.</b>	<b>Dec.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	1	11	12	8	12	4	48
ökör	felgyógyult			1				1
Fejős	eldöglött	1	15	13	12	12	2	55
tehén	felgyógyult	1	1	2	3	1	1	9
Heverő	eldöglött	13	44	44	41	31	10	183
marha	felgyógyult	1		3	2			6
Borjú	eldöglött	11	20	22	27	21	7	108
	felgyógyult	2	7			1		10
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	26	90	91	88	76	23	394
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	4	8	6	5	2	1	26
Juh	eldöglött	264	405	414	306	289	301	1979
	felgyógyult	19	34	25	111	66		255
Bárány	eldöglött	349	345	309	307	271	175	1756
	felgyógyult	22		53	28	19	7	129
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	613	750	723	613	560	476	3735
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	41	34	78	139	83	8	383
Hámos	eldöglött	6	25	20	16	11	7	85
ló	felgyógyult				1			1
Heverő	eldöglött	12	15	21	14	14		76
ló	felgyógyult		2	2	1			5
Csikó	eldöglött	8	12	18	12	12	8	70
	felgyógyult		2	2	3			7
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	26	52	59	42	37	15	231
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>		4	4	5			13

*Az 1783. év első felének összesítője*

		<b>Jan.</b>	<b>Febr.</b>	<b>Marc.</b>	<b>Apr.</b>	<b>Mai.</b>	<b>Jun.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	13	17	14	6	9	5	64
ökör	felgyógyult	1						1
Fejős	eldöglött	12	21	16	22	11	7	89
tehén	felgyógyult	1	1	1	2	1	1	7
Heverő	eldöglött	36	38	53	32	28	10	197
marha	felgyógyult	1	2	9	2			14
Borjú	eldöglött	20	31	42	43	26	21	183
	felgyógyult	2		4	1	1		8
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	81	107	125	103	74	43	533
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	5	3	14	5	2	1	30
Hámos	eldöglött	11	25	30	20	12	5	103

ló	felgyógyult	1		1				2
Heverő	eldöglött	12	22	29	18	12	8	101
ló	felgyógyult	3	1					4
Csikó	eldöglött	7	22	22	16	10	10	87
	felgyógyult			1				1
Equor.	eldöglött	30	69	81	54	34	23	291
Summa	felgyógyult	4	1	2				7
Juh	eldöglött	516	536	728	596	282	267	2925
	felgyógyult	33	35	31	24	26	13	162
Bárány	eldöglött	258	293	482	519	486	375	2413
	felgyógyult	21	68	23	40	31	38	221
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>774</i>	<i>629</i>	<i>1210</i>	<i>1115</i>	<i>768</i>	<i>642</i>	<i>5138</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>54</i>	<i>103</i>	<i>54</i>	<i>64</i>	<i>57</i>	<i>51</i>	<i>383</i>

Az 1783. év második felének összesítője

		<b>Jul.</b>	<b>Aug.</b>	<b>Sept.</b>	<b>Oct.</b>	<b>Nov.</b>	<b>Dec.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	9	12	9	10	15	5	60
ökör	felgyógyult		5	3		4		12
Fejős	eldöglött	8	19	18	13	14	5	77
tehén	felgyógyult	2		1	2	3		8
Heverő	eldöglött	23	35	71	36	33	18	216
marha	felgyógyult	4	3	1	7			15
Borjú	eldöglött	12	33	34	28	24	13	144
	felgyógyult	1	4	11	3			19
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>52</i>	<i>97</i>	<i>132</i>	<i>87</i>	<i>86</i>	<i>41</i>	<i>495</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>7</i>	<i>12</i>	<i>16</i>	<i>12</i>	<i>7</i>		<i>54</i>
Hámos	eldöglött	13	35	22	17	15	10	112
ló	felgyógyult	1	1		1			3
Heverő	eldöglött	10	15	22	18	18	15	98
ló	felgyógyult	3	6	2	1	1	1	14
Csikó	eldöglött	6	12	19	12	7	9	65
	felgyógyult		2	2				4
Equor.	eldöglött	29	65	63	47	40	34	278
Summa	felgyógyult	4	9	4	2	1	1	21
Juh	eldöglött	259	368	427	564	443	200	2261
	felgyógyult	32	44	44	45	23	29	217
Bárány	eldöglött	227	326	303	241	217	176	1490
	felgyógyult	93	53	55	39	38	37	315
<i>Pecod.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>486</i>	<i>694</i>	<i>730</i>	<i>805</i>	<i>660</i>	<i>376</i>	<i>3751</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>125</i>	<i>97</i>	<i>99</i>	<i>84</i>	<i>61</i>	<i>66</i>	<i>532</i>



Az 1785. év első felének összesítője

		Jan.	Febr.	Mac.	Apr.	Mai.	Jun.	Sum.
Jármos	eldöglött	22	28	17	16	7	7	97
	ökör felgyógyult	2	1	1	2		3	9
Fejős	eldöglött	19	21	26	11	12	2	91
	tehén felgyógyult	8	1	1	1	2		13
Heverő	eldöglött	35	86	104	60	20	13	318
	marha felgyógyult	1	28	26	10	2	4	71
Borjú	eldöglött	26	107	110	56	34	13	346
	felgyógyult		9	13	9		2	33
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>102</i>	<i>225</i>	<i>257</i>	<i>146</i>	<i>73</i>	<i>35</i>	<i>838</i>
	<i>Summa felgyógyult</i>	<i>11</i>	<i>42</i>	<i>44</i>	<i>22</i>	<i>4</i>	<i>9</i>	<i>132</i>
Juh	eldöglött	1206	4029	7784	2160	596	214	15989
	felgyógyult	45	1031	3017	11	68	9	4181
Bárány	eldöglött	869	1941	9302	3723	891	192	16918
	felgyógyult		2	809	497		8	1316
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>2075</i>	<i>5970</i>	<i>17086</i>	<i>5883</i>	<i>1487</i>	<i>406</i>	<i>32907</i>
	<i>Summa felgyógyult</i>	<i>45</i>	<i>1033</i>	<i>3826</i>	<i>508</i>	<i>68</i>	<i>17</i>	<i>5497</i>
Hámos	eldöglött	38	51	43	31	18	4	185
	ló felgyógyult		3	9	8	1	1	22
Heverő	eldöglött	28	57	68	31	22	5	211
	ló felgyógyult		8	2	5		2	17
Csikó	eldöglött	10	49	46	27	14	7	153
	felgyógyult	1	8	3		2	2	16
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>76</i>	<i>157</i>	<i>157</i>	<i>89</i>	<i>54</i>	<i>16</i>	<i>549</i>
	<i>Summa felgyógyult</i>	<i>1</i>	<i>19</i>	<i>14</i>	<i>13</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>55</i>

1786. év második felének összesítője

		Jun.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Sum.
Jármos	eldöglött	22	22	31	12	7	4	98
	ökör felgyógyult	20	20	11	2	1		54
Fejős	eldöglött	20	35	23	6	8	2	94
	tehén felgyógyult	12	22	2	1	2		39
Heverő	eldöglött	65	111	102	30	22	15	345
	marha felgyógyult	27	18	38	21	9	8	121
Borjú	eldöglött	34	122	132	47	24	9	368
	felgyógyult	4	6	13	6			29
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>138</i>	<i>290</i>	<i>288</i>	<i>95</i>	<i>61</i>	<i>30</i>	<i>902</i>
	<i>Summa felgyógyult</i>	<i>63</i>	<i>66</i>	<i>64</i>	<i>30</i>	<i>12</i>	<i>8</i>	<i>243</i>
Juh	eldöglött	356	571	506	323	268	100	2124
	felgyógyult	127	170	130	79	52		558
Bárány	eldöglött	292	512	371	310	133	93	1711
	felgyógyult	97	60	50	135	13		355
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>648</i>	<i>1083</i>	<i>878</i>	<i>633</i>	<i>401</i>	<i>193</i>	<i>3836</i>
	<i>Summa felgyógyult</i>	<i>224</i>	<i>230</i>	<i>180</i>	<i>214</i>	<i>65</i>		<i>913</i>
Hámos	eldöglött	28	35	31	17	19	7	137

ló	felgyógyult	7	5	5		4	3	24
Heverő	eldöglött	19	35	23	13	12	1	103
ló	felgyógyult	8	7	1		4		20
Csikó	eldöglött	4	14	19	6	3	2	48
	felgyógyult	5			1			6
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>51</i>	<i>84</i>	<i>73</i>	<i>36</i>	<i>34</i>	<i>10</i>	<i>288</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>20</i>	<i>12</i>	<i>6</i>	<i>1</i>	<i>8</i>	<i>3</i>	<i>50</i>

*Az 1788. év első felének összesítője*

		<b>Jan.</b>	<b>Febr.</b>	<b>Marc.</b>	<b>Apr.</b>	<b>Mai.</b>	<b>Jun.</b>	<b>Sum.</b>
Jármos	eldöglött	12	7	12	12	9	5	57
ökör	felgyógyult	22	1	2	11	58	394	488
Fejős	eldöglött	10	8	9	11	5	7	50
tehén	felgyógyult		1			3	95	99
Heverő	eldöglött	18	23	21	25	11	10	108
marha	felgyógyult			1	1		84	86
Borjú	eldöglött	11	11	30	32	17	12	113
	felgyógyult					9	9	18
<i>Pecor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>53</i>	<i>49</i>	<i>72</i>	<i>80</i>	<i>42</i>	<i>34</i>	<i>330</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>22</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>12</i>	<i>70</i>	<i>582</i>	<i>691</i>
Juh	eldöglött	647	1142	1635	970	495	103	4992
	felgyógyult	42	53	16	8	14	14	147
Bárány	eldöglött	77	338	1220	561	584	201	2981
	felgyógyult			11	6		66	83
<i>Pecud.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>724</i>	<i>1480</i>	<i>2855</i>	<i>1531</i>	<i>1079</i>	<i>304</i>	<i>7973</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>42</i>	<i>53</i>	<i>27</i>	<i>14</i>	<i>14</i>	<i>80</i>	<i>230</i>
Hámos	eldöglött	26	53	51	35	28	7	200
ló	felgyógyult	2	7	2	3	2	16	32
Heverő	eldöglött	21	15	20	19	19	4	98
ló	felgyógyult			1				1
Csikó	eldöglött	3	17	20	12	10	4	66
	felgyógyult							
<i>Equor.</i>	<i>eldöglött</i>	<i>50</i>	<i>85</i>	<i>91</i>	<i>66</i>	<i>57</i>	<i>15</i>	<i>364</i>
<i>Summa</i>	<i>felgyógyult</i>	<i>2</i>	<i>7</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>16</i>	<i>33</i>

## TUDÓSÍTÁS<sup>24</sup>

A Magyarországban támadott Marha Döge eránt November Havának 30-dik napján hozzám Botsátott Kegyelmes Decretumot, tegnap, a másodikat pedig 2-dik Decem-ber Dátuma alatt, éppen ezen szempillantásban vettem.

Azát ugyan, hogy ezen Marha-Döge veszedelmes, és hogy ez, minden belé esett Marhát, igen kevés idő alatt meg öl, az, az eránt vett, és velem közölt tudósításokból, értem, de arról, miből álljon nyavalyájok? mitsoda belső részeit fogja el? mitsoda helyen vagyon, és millyen egy Szó emlékezet sintsen.

Hasonlóképpen, arról sintsen semmi emlékezet, hogy ezen Marhák, betegségek előtt, mitsodás állapotban voltak, kövérek é avagy hitvánok? mit lehetett tapasztalni Testeikben? Rosz élelmek volt é, s a Takarmányban szükségét láttak-é e? és a föld Népe mi okát adja ezen Marha-Dögnek? A dolog így lévén, én egyebet azoknál Orvosságoknál, a mellyeket közönségesen a Marha-Döge ellen, és azon Marháknak, a mellyek még meg nem betegedtek, meg tartása eránt, javasoltatnak, nem javasolhatok.

Hihető, hogy azokban a Helyekben, a hol ezen Marha-Döge vagyon, kevés egészséges Marhák találhatnak, és hogy több okok lehetnek, a mellyek az egészséges Marhákat, már régóta készítették ezen betegségre.

Hogy ezen Marha-Döge tovább ne terjedjen, az egészséges Marhák, a Betegektől azonnal el-választassanak, jól tartassanak, tisztittassanak, és egy Szóval vélek legjobb módon bánnyanak. Nem meleg, hanem száraz, és szellős Istállóknban kell tartani. A Marhákat, nem kell öszve szorítani, hogy szorossan egymás mellett áljanak, és sok Marhák egy Istállóban ne légyenek.

A leg tisztább, és melegebb óráin a napnak, friss Levegő-ég bé szívása kedvéért, ki kell őket hajtani, és az a hely a hová ki-hajtyák, nedves, és Ganéjos ne légyen, hanem a mennyire lehet tiszta és Száraz.

Az Istállót, Ólat, avagy Aklot éjszakára nem kell bé-zárni, hanem ezeknek ajtai, és Ablakai nyitva tartassanak, mindazáltal a Marhával bánó Kotsisok, Béresok, vagy más egyéb Szolgák, a Szélnek fúvására, és az Hidegnek keménységére vigyázzanak, hogy a Marha igen meg ne fázzon.

Az egészséges Marhával annyi kő-sót kell nyalatni, amennyit tsak nyalhat, és napjában gyakorta tiszta Vízből meg itatni.

Mihelyt egy darab Marha megbetegszik, mindgyárt el-kellettik az egészségesektől választani, és a betegek közé hajtani, és azonnal a két első Lába lözzé a Marjára egy Ló farkából tsinált szőr madzag, avagy e helyett az úgy nevezett Zill-Wurzel applicáltassék.

Itatul a beteg Marháknak, főtt szénának a Leve Sóval, Salétrommal, avagy Puska-pporral meg-elegyítve adassék.

A Szemeit, óra lyukait, és Száját a beteg marháknak mindennap háromszor tiszta vízzel kellett ki-mosni.

Ha nem ganajozhatnak, akkor egy ittze, szénával főtt vizet, egy maroknyi közönséges sóval megelegyítve, kellettik lágy melegen a Marha Torkába tölteni, egy meszely, avagy valamivel több Savanyú Káposzta Leve is, meg indítja hasonlóképpen, a beteg Marhának a hasát.

Hogyha a beteg marhákon a nagy fosás vagyon, akkor egy pár kalánnyi vékony porrá tört Tserfa hajat, kellettik nékik, egy portio Szénával főtt vízbe bé-adni, rántott Lisztel tsinált Leves, kivált ha ezt, egy Pohár borral, víz helyet tsinálja az ember, a hasmenésben igen hasznos.

Mint hogy abban az én Könyvemben, a melylyet az Istennek ezen Oltáráról irtam, a Marha Döge eránt való minden Rendtartások bővebben meg-vagynak írva, és a minden-

<sup>24</sup> BKMÖL IV. 1504. d/ 2. 1787.

napi tapasztalás tanitya, hogy az a föld-népének minemű nagy hasznára légyen, tehát ezen mostani alázatos Tudósításomban, provocalom magamat mind azokra, vallamelyeket, azon könyvemből, a mostani, avagy jövendőben Magyar Országon támadó Marha-Dögére lehet alkalmazni.

Wollstein  
Marha Orvos és Professzor.

## IRODALOM

- BENDA Gyula  
1973 Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867. Bp.
- GAÁL László  
1966 A magyar állattenyésztés múltja Bp.
- EMBER Győző és HECKENAST Gusztáv (főszerkesztők)  
1989 Magyarország története 1686-1790 I-II. Bp.
- HORNYIK János  
1861 Kecskemét város története oklevéltárral II. Kecskemét  
1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.)  
1975 Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét.  
1985 Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét.  
1989 Bács-Kiskun megye múltjából X. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor  
1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659-1849)  
1996/a Magyarország történeti Helységnévtára 8. Bács-Kiskun megye (Sorozatszerkesztő: KOVACSISCS József) Bp. A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei (1591-1711.) I. Kecskemét.  
1998 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei (1712-1811) II. Kecskemét.
- MÁLYUSZ Elemér  
1983 Állatkiviteli tilalmak Magyarországon a XIV. és a XV. század fordulóján. AtSz 3-4. sz. 319-326.
- RUSVAY Kálmán  
1975 Kecskemét város ménese (In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 53-81.) Kecskemét.  
1982 A népi állatgyógyítás múltja Kecskeméten (In Bács-Kiskun megye múltjából IV. 511-588.) Kecskemét.
- SZASZKÓNÉ SIN Aranka (kötetszerkesztő)  
1988 Magyarország történeti helységnévtára Pest-Pilis-Solt vármegye és a Kiskunság (1773-1808) Bp.
- SZEPES (SCHÜTZ) Béla  
1942 A magyarországi állatjárványok és ellenük tett hatósági intézkedések vázlatos története. Bp.
- SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor  
1863 Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon I-II. Bp.



## PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

### Kecskemét megyeszékhellyé válásra tett kísérletei a 19. század végén és a 20. század elején

1892 nyarán Horváth Ádám, Kecskemét függetlenségi 48-as párti országgyűlési képviselője arról értesült – s ezt újságcikkben közzé is tette –, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye állandó választmányának ülésén szóba került Kecskemét esetleges megyeszékhellyé válása. A megye korábban egy bizottságot küldött ki a megyei közigazgatás hiányosságainak kivizsgálására. A bizottság a bajok legfőbb okát a megye óriási kiterjedésében látta. Véleményük szerint lehetetlen egy központból 14 óriási járás lakosainak eltérő érdekeit és viszonyait figyelemmel kísérni, ezért javasolták a vármegye területének két részre való osztását. A kecskeméti képviselő biztos volt abban, hogy a javaslatot a megyei törvényhatósági bizottság elfogadja, arról pedig tudomása volt, hogy a Belügyminisztériumban is tervezik a megye kettéosztását.

A 19. sz. közepén egyszer már felosztásra került az akkor még Pest-Pilis-Solt megye. A szabadságharc leverése után a bécsi udvar centralizációs törekvéseit csak úgy látta megvalósíthatónak, ha a magyar történelmi fejlődés eredményeként létrejött állami berendezkedést – a nemesi megyerendszert – megszünteti. A Partium, Erdély, Horvát-Szlavónország, a Szerémség, a Temesi Bánság elcsatolásával megmaradt anyaországot, a magyar királyságot 5 kerületre osztották. A kerületek mindegyike 6-11 megyéből állt. A budai kerületbe tartozó Pest megyét 2 részre Pest-Pilis és Pest-Solt megyékre osztották. Pest-Solt megye székhelyéül Kecskemétet jelölték ki. Ugyanakkor a várost magát a Kecskeméti cs. kir. Szolgabírórság alá rendelték. Az 1860. október 20-án kiadott Októberi diploma állította vissza a korábbi megyerendszert. Kecskemét ettől kezdve ismét Pest-Pilis-Solt megye része lett. A város az abszolutizmus időszakában és a kiegyezést követően is jelentős erőfeszítéseket tett önállóságának elismertetésére. Ez azonban csak a közigazgatás átfogó reformjaival valósulhatott meg.

A közigazgatás alakulása viszont a politikai hatalmi harcok függvénye volt Magyarországon. A kiegyezés után a centralisták (a jogilag jól megalapozott, szakszerű központi irányítás alatt álló polgári közigazgatás hívei) és a municipalisták (a nemesi megye védelmezői) között kiújult a polgári forradalom előtti küzdelem, amely később a pártok politikájában kristályosodott ki. A Deák-pártnak még a konzervatív része is erősen támadta a vármegye régi rendjét. Tisza Kálmán és hívei viszont a megyei szempontokat védték a centralista érvekkel szemben. A kiegyezéstől a kormányok fokozatosan törekedtek a közigazgatás államosítására, a polgári közigazgatás megvalósítására. „A megyék pedig fő feladatuknak tartották elvben az alkotmány védelmét, de valójában az alkotmánynak csak azon tételeit, amelyekben a nemesség privilégiumai voltak lefektetve.”<sup>1</sup> Így a közigazgatási reformok elhúzódo országgyűlési harcok közepette és súlyos kompromisszumok árán, nemegyszer felemás módon valósultak meg.

Az 1869:XV. tc.-kel, mely az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elválasztását szabályozta, az 1870:XLII. tc.-kel, mely a törvényhatóságok (megyék,

<sup>1</sup> HENCZ Aurél, 1973. 156.

thj. városok stb.) közigazgatási szerepét rendezte és az 1871:XVII. tc.-kel, mely a községek jogi helyzetéről rendelkezett – megtörtént a közigazgatás jogi kereteinek újraszabása.<sup>2</sup>

Az 1870. évi törvényhatóságokról intézkedő törvény érintetlenül hagyta a törvényhatóságok területi határait. Amikor 1873-ban Szapáry Gyula belügyminiszter előállt a vármegyék rendszerét is érintő tervével, a vármegyék védekező álláspontot foglaltak el, a javaslatot túlságosan merésznek tartották. (A magyar törvényhozás 1873 előtt és után is azon az állásponton volt, hogy egy ezredéves múlt alkotásait egy nap alatt eltörölni nem lehet.) Csak minimális és elkerülhetetlen módosításra voltak hajlandók. Az 1876-ban (XXXIII. tc. – „Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” –, valamint az 1877:I. tc. – „Némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének törvénybe iktatásáról”) létrehozott megyei beosztással csak arra törekedtek, hogy minden megyének összefüggő területe legyen. Ekkor olvastották a megyékbe a kiváltságos kerületeket. Így lett része a Kiskun kerület Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyének. A megyei autonómiák századokon át önmaguk határozták meg székhelyeiket. Az 1876. évi törvény szakított ezzel a gyakorlattal és az általa szabályozott törvényhatóságok székhelyét magában a törvényben jelölte ki. Az 1876-ban létrehozott megyei beosztás azonban 1918-ig, sőt a trianoni határokat figyelembe véve, mondhatni 1950-ig fennállott.

Kecskemét az említett 1870:XLII. tc.-kel önálló törvényhatóság lett, kikerült a megye fennhatósága alól. Fejlődésének további lehetőségét egyes vezetők abban látták, ha Kecskemét megyeszékhellyé válik. A Szapáry-féle tervzetben Kecskemét egy alakítandó új megye – melynek területét a kecskeméti királyi törvényszék területe képezte – székhelye lehetett volna. A város politikai vezetői gyorsan reagáltak is a felvetődött lehetőségre.

„*Óhajtjuk és teljes erőnkől igyekezzünk munkálkodni rajta, hogy Kecskemét központja, székhelye legyen egy felállítandó új megyének, mert ez tagadhatatlanul gyarapítani fogja városunk intelligenciáját*” – fogalmazta meg nézeteiket 1874. novemberében a Kecskemét című lap cikkírója. Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy nem csupán politikai döntés, hanem fejlett kereskedelem, közlekedés, ipar stb. tesz egy települést központtá: „...*Produkáljanak iparosaink komolyabb eredményeket, akkor azután iparszükségeitei kielégítésére bizonyára senki sem keresi fel Budapestet, és a kecskeméti ipar mindenesetre meghódítja magának azt a vidéket, melyet egyébként hiába törekszik annektnálni*”.<sup>3</sup> A megyeszékhely jogállásnak azonban a belügyminiszteri tervzet szerint óriási ára lett volna, Kecskemét törvényhatósági jogállásának – amit alig pár évvel előtte ért el a város – feladása. Ebbe a város vezetői nem egyezhettek bele. Az említett törvénytervezetből sem lett semmi.

<sup>2</sup> Az 1869:XV. tc.-kel a megyének a bírakodásban élvezett kiváltságai szűntek meg. Az 1870:XLII. tc. a vármegyék választási jogának szabott korlátokat azzal, hogy a választhatóságot a kijelölésből tette függővé, a jelölésben pedig a kormány által kinevezett főispánnak biztosított túlsúlyt.

Az 1876:XXVII. tc. a népiskolák igazgatásának nagy részét kinevezett tanfelügyelőkre bízta. Az 1877:XXIV. tc. megszüntette a vármegyék műszaki közegeit, a megyei mérnökök állását és teendőiket az államépítészeti hatáskörébe utalta. Az 1879:XXXI. tc. az erdők feletti felügyeletet vonta el a megyéktől és kinevezett királyi felügyelőkre bízta. Az 1881:III. tc. a közbiztonság szolgálatának ellátását vette ki a megyék hatásköréből és létrehozta a csendőrség intézményét. Az 1883:I. tc. az összes megyei tisztviselőre kimondta a képesítéshez kötöttség elvét. Az 1887:VII. tc. az állategészségügyi intézésnek nagy részét vonta el a vármegyétől és állami állatorvosi intézményt léptetett életbe. Az 1886:XXI. tc. a megyei tisztviselőválasztást korlátozta azzal, hogy az egészségügyi és számvevőségi tisztviselőket a főispán nevezte ki.

<sup>3</sup> Kecskemét 1874. nov. 22. II. évf. 47. sz. 1.



Ezt követően 1892-ben merült fel ismét annak a lehetősége, hogy Kecskemét egy új megye székhelye lehetne.<sup>4</sup> Horváth Ádám Kecskemét országgyűlési képviselője 1892-ben írt, fent idézett cikkében az akkorra már a Kiskunsággal bővült Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kettéosztási szándékáról tájékoztatta a város lakóit. Ennek kapcsán sürgette a város vezetőit: „... Itt az ideje – írta –, hogy városunkat oly karba helyezzük, hogy midőn a székhely kérdéséről lesz szó, egyenesen mellőzhetetlen legyen Kecskemét.” Mit nyernénk a megyeszékhellyé válással? – tette fel a kérdést. „Itt emelkednék a vármegye székháza. Gyarapodna városunk a központnál szolgáló 60-70 családdal. Egy nagy terület középpontja lenne városunk s néhány száz törvényhatósági bizottsági tagot látna falai közt közgyűlések alkalmával. Közigazdasági, politikai, társadalmi közléppont lenne Kecskemét!” A cél eléréséhez legalkalmasabbnak a vasútépítést tartotta. „Módot kell találnunk – írta –, hogy vasútunk Izsákon, Kiskörösön keresztül összeköttetést nyerjen a Budapest-Zimony vasúttal, s ezáltal Pest megye alsó részeivel.” Szorgalmazta, hogy a város „e kérdés – ti. a megyeszékhely kérdése – tanulmányozására bizottságot küldjön ki, dolgozzanak ki egy emlékiratot, amely történeti, földrajzi, közlekedési stb. szempontból kimutatja és igazolja, hogy Pest megye kettéosztván, s új megye székhelye csakis Kecskemét lehet. Jelöljék meg, hogy erre nézve melyek a teendőink s minő áldozatokat hozhatunk. ... Résen kell állnunk – figyelmeztetett –, hogy élelmesebbek el ne halásszák előlünk a megyei székhelyet.”<sup>5</sup>

A város törvényhatósági bizottsága 1892. július 8-án tárgyalta az ügyet. Lestár Péter polgármester a napirendet megelőzően terjesztette elő e tárgyban szerzett értesüléseit. Budapesti útja alkalmával a megye főbb tisztviselőihez intézett kérdést ez ügyben. Az alispán és többen arról tájékoztatták, ha a megye kettéválasztása ténnyé válik, valószínű, hogy egyik részének Kecskemét lesz a székhelye. A kormánypárti polgármester meggyőződése volt, hogy ezt a kérdést csak a közigazgatás általános rendezésével és az országgyűlésen lehet majd megoldani, mégis jónak látta információit a bizottság elé tárni, nehogy azzal vádolják a tanácsot, hogy figyelme ilyen irányban nem terjed ki. Javasolta ezért, hogy a város minden irányban tegye meg a kellő lépéseket, hozzanak létre egy előkészítő bizottságot, amely a szükséges javaslatokat kidolgozza.<sup>6</sup> Augusztus 12-re összeállt a 15 fős bizottság a th. bizottság tagjaiból.<sup>7</sup> A törvényhatósági bizottság határozatban mondta ki, hogy a megyei székhely elnyerése érdekében a képviselőházhhoz és a belügyminiszterhez feliratot intéz, hogy „ha e város a megye székhelyéül kijelöltetik, a város közönsége jelentékeny anyagi áldozatok megtételére is kész”.<sup>8</sup>

<sup>4</sup> 1891-ben a Szapáry-kormány a megyei szervezetet alapvetően átrendezni akaró törvényjavaslattal állt elő, amely azonban a területrendezésnél igen óvatos volt. A korábban radikális területrendezést követelő Szapáry 1891-ben megfelelőnek tartotta az ország megyéinek területi beosztását. Végül a benyújtott, 2818-ból álló törvényjavaslatnak csak két szakaszát fogadták el az ellenzék obstrukciója miatt. A „Lex Szaparyana” mindössze azt az elvi kijelentést kodifikálta, hogy a „közigazgatás a vármegyében állami feladatot képez, melyet a kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével”. (1891:XXXIII. tc.) HENCZ Aurél, 1973. 159.

<sup>5</sup> Kecskemét 1892. júl. 3. XXI. évf. 27. sz. („Kecskemét – megyeszékhely” című cikk)

<sup>6</sup> Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (továbbiakban BKMÖL) IV. 1903/a Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságainak iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv 1892. júl. 8. – 149/1892. kgy.sz.

<sup>7</sup> A bizottság elnöke Lestár Péter lett, tagjai Horváth Döme, 1861-től Kecskemétnek több cikluson keresztül országgyűlési képviselője, ifj. Bagi László főjegyző, Vámos Béla rendőrfőnök, Zombory László tisztügyész, id. Bagi László volt polgármester, Gáll Ferenc, Dömötör Sándor, dr. Szeless József, Nagy Lajos, Kovács József, Zimay Károly, Tatay Jerő, dr. Kovács Pál, dr. Horváth Mihály, Muraközy József és Katona Zsigmond.

<sup>8</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1892. aug. 12. – 203/1892. kgy.sz.

Kecskemét felterjesztéseivel Pest megyéhez csatlakozott, mely szintén a képviselőházhoz és a belügyminiszterhez fordult, „*hogy a th.-ok újabb rendezése alkalmából a jelenlegi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből két th. alkottassék*”.<sup>9</sup>

Kecskemét másik – ekkor kormánypárti – hetilapja, a Kecskeméti Lapok cikkírója 1893. január elején szinte biztosnak látta az ügynek Kecskemétre nézve kedvező kimenetelét, mivel általánosan elfogadott nézet volt a közép fokú közigazgatás lassúsága, elmaradottsága. A város beadványában szereplő számadatokat idézve, ennek okát a megye nagy méreteiben látta: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Váctól Kiskunhalasig és Kalocsáig terjedt, területe 12.604 km<sup>2</sup> volt, népessége 988.532 fő. Ugyanakkor pl. egy közép nagyságú vármegye, Nyitra területe 5.052 km<sup>2</sup>, lakossága 362.000 fő, Bács-Bodrog vármegye területe 9.601 km<sup>2</sup>, népessége: 511.437 fő volt. Pest megye területén 14 járás, 6 rendezett tanácsú város és 205 község volt. Míg a megyei központi ügyforgalom 1876-ban 27.748, 1891-ben 80.495 volt. A megyeházán már nem fértek el a tisztviselők sem.

Pest megye is a kettéválasztás mellett voksolt, mert „*a községek nincsenek a fejlődésnek megfelelő fokán, ügykezelésük zavart és kuszált s nem egyszer az ellenőrzés gyengesége miatt tisztátalan is*”. A vármegyei bizottság is levonta a következtetést: „*... a vármegyei közigazgatás hiányainak és visszasságainak egyik oka a vármegye óriási nagy kiterjedésében van*”. Az újság cikkírója egyetértett a kecskeméti memorandum következtetésével, miszerint „*a megye kétfelé osztását csak az nem akarhatja, ki ama lehetetlenségben hisz, hogy a megyei igazgatás bármily területtel és népességgel is jól vezethető*”.<sup>10</sup>

Pest megye megosztását, az új megye határát a Duna és Tisza közötti részben Cegléd vonalánál képzelték meghúzni. A felső rész neve – a Kecskeméti Lapok cikkírója szerint – Pest-Pilis, az alsóé Solt-Kiskun lehet.<sup>11</sup> Az új megye székhelyként csak olyan város jöhet szóba – érveltek –, amely a vidéknek most is központja törvénykezési, kulturális, kereskedelmi és ipari szempontból. A kultúra központjai pedig ekkor – a korszellem szerint – a törvényhatósági jogú városok voltak. Alig volt thj. város Magyarországon, amelyik megyeszékhely ne lett volna. Kecskemét joggal pályázott a megyeszékhely címre.

Miután Pest megye kérvényt adott be az országgyűlés képviselőházához – amit Kecskemét is feliratban pártolt –, hogy a megye területét osszák ketté, s az egyik új megye székhelye Kecskemét legyen, az országgyűlésen is napirendre került a kérdés. A képviselőházban 1893. febr. 4-én tárgyalták Pest megye megosztásának kérdését, melyet Horváth Ádám kecskeméti képviselő terjesztett elő. Hivatkozott a megye beadványára, mely a megosztást azért kérte, mivel „*... a vármegye területe oly óriási, hogy a rendelkezésre álló erővel lehetetlen azt ellátni*”. Kecskemét is mozgalmat indított az iránt – szólt a képviselő –, hogy egy Solt-Kiskun megye székhelye legyen. Kitért az új megyébe tartozó községek számára és Kecskemét központi szerepére, nagyságára. Kérte a képviselőket, hogy még a közigazgatás államosítására beterveztendő javaslat előtt foglalkozzanak a kérdéssel egy külön törvényben. (A szélsőbal helyeselte a felvetést.) Gulner Gyula Pest megye képviselője hozzászólásában azt emelte ki, hogy az országgyűlés mikor 1876-ban létrehozta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét tudta, hogy túlságosan nagy közigazgatási egységet hoz

<sup>9</sup> Pest Megyei Levéltár IV. 403/b Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai Közgyűlési jegyzőkönyv 1892. júl. 12. – 561/1892. kgy.sz.

<sup>10</sup> Kecskeméti Lapok 1893. jan. 8. XXVI. évf. 2.sz. („A megyei székhely kérdése” című cikk.)

<sup>11</sup> A felső rész 148 községet és 2 rendezett tanácsú várost foglalt volna magában. Az alsó rész állt volna: a kecskeméti alsó, a kiskun felső, kiskun alsó, solti felső, solti közép és solti alsó járásból. Ide 57 község és 4 rendezett tanácsú város tartozott volna. Kecskeméti Lapok 1893. jan. 15. XXVI. évf. 3. sz. 1-2. („A megyei székhely kérdése II.” című cikk.)

létre. Gulner szerint az akkori politikának egyik ütőkártyája az volt, hogy az ország egyik érdekelt vidékével leszavaztatta a másikat. Alátámasztotta, hogy a közigazgatás áttekintése ekkora megyében szinte lehetetlen. Ugyanakkor azokat az érveket, melyeket Horváth felsorakoztatott csekélynek, egyoldalúnak tartotta. (Ezzel mintegy rációzott a megye és Kecskemét együttes felszólalására.) Szerinte a rendezés csak Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád vármegyék kérdésével együtt, tehát csak egy általános rendezés során lehetséges. Több képviselő elutasította Kecskemét megyeszékhelyé válását. Volt aki azért, mert birtokai révén a megye más területén volt érdekelt (Kolozsváry Kiss István a Sárköz vidékén), volt aki a történelmi tradíciót tartotta szemelőtt, mint pl.: Holló Lajos, aki a Kiskunság érdekeit képviselve a megye megosztásánál a Kis-Kun terület önálló közigazgatási egységé alakítását látta volna szívesebben. A felszólalók azt az álláspontot képviselték, hogy a tisztelt ház ne egyszerű kérvény alapján oldja meg a kérdést, hanem az egész közigazgatás rendezése kapcsán. Wekerle Sándor miniszterelnök felszólalásában egyetértett azzal, hogy ha új megye alakítatnék, Kecskemét nem hagyható figyelmen kívül. Szerinte azonban azokon a területeken kell megőrlődni a kérdésnek, amelyek össze akarnak tartozni. Gulnerrel értett egyet abban, hogy a kérdést más szomszédos megyék kikerekítésével kell együtt kezelni, tehát egy általános közigazgatási rendezés részévé tette Kecskemét megyeszékhely ügyét. Az általános közigazgatási rendezés tárgyalásának idejét azonban homályban hagyta: „... a megoldás helyes módját és idejét akkor találjuk meg, amikor annak idején alkalmunk lesz ezen kérdéssel foglalkozni”.

Bár az országgyűlési vitát ezzel Wekerle mintegy lezárta, Bartók Lajos (48-as Ugron párti képviselő, akit 1 hónappal később Kecskemét országgyűlési képviselőjévé választottak) még megpróbálta Kecskemét megyei központi szerepét a polgárosodás előrehaladásával is alátámasztani. „Kecskemét a maga erejéből olyan nagyra ment – mondta –, hogy áldozatkészségben, különösen kulturális ügyek iránt, egy város sem múlhatja felül”. Utalt az épülő városházára, színházra. Az ügyet azonban már lezártak tekintették. (Az országgyűlés határozata szerint a kérvényt a belügy-miniszternek adták át.)<sup>12</sup>

Pedig valóban sokat lépett előre Kecskemét a 19. század végén a polgárosodás útján és joggal pályázhatott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részének központi címére. A vidék legnagyobb, legfejlettebb városa volt. 50.000 fős lakossággal, 15 négyzetmérföldnyi területtel. Törvénykezési székhely volt, törvényszéke egyike volt a legnagyobbaknak, királyi adóhivatal, hadkiegészítési kerületi parancsnokság működött a városban. Oktatási intézményeit szép számmal látogatták a környező települések lakói. A jogakadémiát, 2 főgimnáziumát, a főreáliskolát, a polgári leányiskolát, s nagy számú alsó fokú iskoláit részben vagy egészen a város tartotta fenn. (Az 1893. évi költségvetés szerint Kecskemét 87.498 forintot fordított az iskolákra.)

Piacközpontként funkcionált, bár a Szeged-orsovai és az éppen akkor épülő zimonyi vasútvonal nagy hátrányt is jelentett Kecskemétnek kereskedelmi szempontból. Ezen vasútvonalak kiépülésével ugyanis több környező település lakói, akik eddig Kecskemétet tekintették kereskedelmi központnak, terményeiket itt adták el, ipari és egyéb szükségleteiket itt szerezték be, ettől kezdve Budapestre hordták áruikat. A piacközponti funkció visszanyerése, de a megyei székhely elérése szempontjából is célszerűnek tartották a város vezetői a zimonyi vasútvonalnak Szabadszállástól, vagy Kisköröstől Kecskeméten keresztül való összekötését a Szeged-Orsova vonallal, sőt kiépítését egész a tiszaujai révig. „Vasutakra van szükség és pedig addig, míg újabb vasutak a forgalmat más irányba el nem terelik, s míg városunkat a vidék központjává tehetik. E tekintetben csupán a megyei székhely kérdésére utalunk

<sup>12</sup> Kecskemét 1893. febr. 5. XXII. évf. 6. sz. („Kecskemét megyeszékhely” című cikk)

– írta 1893 januárjában a Kecskeméti Lapok cikkírója –, *mely az esetben, ha megfelelő vasutaink volnának, megoldást úgyszólván magától nyerne*<sup>13</sup>. Kecskemét a hasonló jogú városok közt a 7. helyet foglalta el az országban az 1890-es évek elején. Ezt a helyet fenn is akarták tartani. Többek között azért is, hogy kisebb városok mint kereskedelmi és kulturális központok ne hogy túlszárnyalják Kecskemétet. Ezen kisvárosok némelyike már 4-5 felől beágazó vasútvonallal bírt.

Vasútiügyi bizottság alakult<sup>14</sup> tehát, mely 1893. február 17-én a törvényhatósági bizottság közgyűlésén kijelentette: „A vidéknek a helyiérdekű vasutak kiépítése által városunkkal leendő összeköttetése városunknak első rangú érdeke, mely úgy a megyei székhely kijelölésének, mint a város kereskedelme érdekében annak emelkedésére nézve igen fontos tényezőt képez”. Ezért ajánlotta a bizottság, hogy a városi közönség a helyiérdekű vasutak létesítésére nézve jelentékeny áldozatoktól se riadjon vissza.<sup>15</sup>

Meg is tett minden lehető a városvezetés ez ügyben. A Kecskemét-tiszaugri vonal (30 km) kiépítése 650.000 forintba került, ebből Kecskemét 100.000 forintot vállalt, az ingyen rendelkezésre bocsátott terület értéke 50.000 frt-ot tett ki.<sup>16</sup> Fontos volt az ugi helyiérdekű vasút kiépítése, mert Kecskemétet a Tisza melletti községekkel saját pusztáin (Borbás, Szentkirály, Felsőalpár) keresztül kapcsolta össze. Ez a vonal egyúttal a Tiszán való szállítás előnyeit is jelentette (az építkezésekhez szükséges kő, fa olcsóbban volt ezúton beszerezhető). Ugyanakkor, mivel a vasút a város pusztáit szelte át, az itt levő birtokok ára is emelkedett. Ezért szavazta meg később Kecskemét a keletkezett többletkiadást is. A vonal kiépítésének költsége 1894-re 810.000 frt-ra emelkedett. Kecskemét még 60.000 frt-tal járult hozzá a vonal kiépítéséhez<sup>17</sup>, amit végül 1896. okt. 3-án adtak át a forgalomnak.

A zimonyi vonaltól a Szabadszállás-Kecskemét helyiérdekű vasút építésére még 1892-ben adta meg az előmunkálati engedélyt a kereskedelemügyi miniszter Wéber Edének és R. Eötvös Bálintnak. Kecskemét törvényhatósági bizottságának közgyűlése 1893-ban azonban a Fülöpszállás mellett való összeköttetést fogadta el, s a 40 km-es vonal kiépítéséhez 150.000 forinttal járult hozzá, valamint 38-43 hold földet adott át törzsrészevények fejében. A vonal kiépítésének költsége 950.000 frt volt. A Kecskemét-fülöpszállási vonalat 1895. október 10-én adták át a forgalomnak.

A Budapest–Lajosmizse vasútvonal Kecskemétiig való kiépítéséhez még korábban, 1889-ben adott ki engedélyt a m. kir. közmunka és közlekedésügyi miniszter. Ez az útvonal rövidebb volt, mint a Budapest–Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét vonal, így kereskedelmi szempontból olcsóbbnak számított. 1891 után, a vasútvonalak államosításával a Budapest–Szeged vonalon is olcsóbb lett a szállítás, ezért akkor Kecskemét th. bizottsága nem látta szükségesnek a vonal kiépítésében való közreműködést. A vasútépítő társaságnak nem sikerült megszereznie a kiépítési engedélyt, a város a társasággal kötött egyezményt megszüntnek tekintette. Később, 1895-ben Wéber Ede szerezte meg a Lajosmizsét Kecskeméttel összekötő vonal előmunkálati engedélyét. Ezt a vonalat végül szintén városi hozzájárulással 1905. jan. 15-én adták át.

1893-ban kérelmezte a város vasútállomásának bővítését – a megnövekedett forgalomra és a tervezett helyiérdekű vonalak építésére hivatkozva. A 100.000 fo-

<sup>13</sup> Kecskeméti Lapok 1893. jan. 22. XXVI. évf. 4. sz. 1-2.

<sup>14</sup> Tagjai: Lestár Péter polgármester, id. Bagi László, Bende György, Fekete István, Fischer Miksa, Hajas József, Katona Zsigmond, Kecskeméti Lajos, Liphay Pál, dr. Szeless József, Mészáros József, Szabó József és dr. Kovács Pál.

<sup>15</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1893. febr. 17. – 21/1893. kgy.sz.

<sup>16</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 125/1893. kgy.sz.

<sup>17</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 129/1894. kgy.sz.

rintba kerülő munkát (a MÁV igazgatósága által készített tervet) a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyta. Az állomás bővítését már ekkor egybekötötték a városközpontba vezető Temető Nagy utca – a mai Rákóczi út – kibővítése iránti kérelemmel. Kiemelték, hogy „a város csak ezen út kinyitásával léphet ki eddigi formájából, s lehet néhány rövid év alatt külsőleg is várossá”.<sup>18</sup> Ekkor azonban még csak az állomás bővítésére kaptak engedélyt.

Nélkülözhetetlen szüksége volt Kecskemétnek a vasútra a szőlészet területén kialakult helyzet miatt is. A szőlő- és gyümölcsstermelés fellendült a filoxéramentes homokon. A megye közepén 200-250 ezer kat. holdon volt összefüggő homokterület, mely szőlőültetésre alkalmas volt. (A homokos föld holdja 1893-ban 40 forint volt, szőlővel beültetve 8 év múlva 800 forintot ért holdanként.) A szőlő élvezeti cikkből gazdasági cikké vált. Korábban bort csak akkor adott el az itteni gazda, ha nem volt helye, vagy hordója. Ettől kezdve kezdtek a szőlőt nagyban termesztani. Ehhez azonban sok munkáskézre volt szükség. Az alföldi homokos részen kevés volt a munkáskéz. Horváth Ádám Kecskemét országgyűlési képviselője a telepítést tartotta megoldásnak, mely más vidékek tönkrement lakosainak kivándorlását is megakadályozza. „Jól és okosan csinálva, ez az egyetlen mód arra, hogy a néptelen Alföld megnépesedjék, a kivándorlás ne apassza az ország erejét”.<sup>19</sup> Kecskemét lett a szőlő- és gyümölcsstermesztés központja a vidéken. Évről-évre terjedt a város körül a szőlőgyűrű. A szőlő, gyümölcs és a bor értékesítéséhez azonban nem csak vasútra, hanem jó útra is szükség volt.

A Duna-Tisza köze közöttük tekintetében azonban igen kezdetleges állapotban volt a 19. század végén. (Olcsó építési anyag híján a roppant terjedelmű utak szilárd burkolattal való ellátására gondolni sem lehetett.) A Kereskedelemügyi Minisztérium 1894. évi költségvetési előirányzatában szerepelt egy Duna-Tisza-Körös közén fekvő műút kiépítésének terve. A kormány az ország termékeny részén egy minden időszakban járható út kiépítését készítette elő. Kecskemét tudomására jutott, hogy a tervezett út Baja-Halas-Félegyháza-Csongrád-Békéscsaba-Gyula-Debrecen csomópontokat kötné össze és kiépítése az érdekelt települések hozzájárulását is igényelné. Ilyen nagyszabású tervbe Kecskemét is be akart kapcsolódni, de az útvonal kiigazításával, hogy az kecskeméti birtokokat is érintsen (Halastól Kecskeméig, innen Csongrádig képzelték az út kiépítését). A város ügye támogatásáért folyamodott a képviselőházhoz és a kereskedelemügyi miniszterhez.<sup>20</sup> A kereskedelemügyi miniszter válasziratában kifejtette, „a kormány célja az, hogy a transzversalis út a magyar alföldön keresztül, minél több települést érintsen. A fővárosból sugárszerűen kinduló vasútvonalakat keresztezze, s ezáltal ezen területek összeköttetését biztosítsa állami utakkal és vasutakkal”. Ezért a Baja-Kecel-Halas-Félegyháza-Csongrád-Szentes-Kunszentmárton-Békéscsaba útirányt fogadta el.<sup>21</sup>

Nem vetette el viszont a kormány Kecskemétnek egy másik javaslatát, hogy Solt-Szabadszállás, vagy Fülöpszállás-Izsák-Kecskemét-Kécske vonalon épüljön egy állami műút.<sup>22</sup> A kereskedelmi miniszter ígéretet tett, hogy a város érdekeit egy

<sup>18</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1893. dec. 9. – 354/1893. kgy.sz.

<sup>19</sup> Kecskemét 1893. nov. 26. XXII. évf. 48. sz.

<sup>20</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 346/1893. kgy.sz.

<sup>21</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 43/1894. kgy.sz. Azért Baja kiindulóponttal, mert itt előreláthatóan egy híd épül.

<sup>22</sup> 1893-ban Kecskemét felterjesztést intézett az országgyűlés képviselőházához és a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, az említett műút kiépítését indítványozta, melynél Kecskemét érdekeit kérték figyelembe venni: „...Kecskemét város közönsége már azon folytonos törekvéseinél fogva is mellyel e város közönsége az ország elhagyatottabb vidékén kultúrát létesíteni feladatává tette, s azon nagy áldozatoknál fogva, melyeket ez érdekében meghozni küzdelmek mellett sem riadt vissza, meghall-

második alföldi út (az általuk tervezett: Dunaföldvár-Solt-Fülöpszállás-Kecskemét-Nagykőrös-Cegléd-Szolnok-Debrecen vonalon történő) kiépítésénél „*kellőleg figyelembe veszik*”.<sup>23</sup>

Ezzel egyidőben Kecskemét országgyűlési képviselője a város felé a törvényhatósági utak rendezését szorgalmazta: „*Ha azt akarjuk – írta cikkében –, hogy a tanyák, a messzebb puszták és a környék községeinek lakosai mentől sűrűbben és az év minden szakában bejárhassanak a városba, úgy gondoskodnunk kell arról, hogy összes országutaink a lehető legjobb karba helyeztessenek*”.<sup>24</sup>

Az országgyűlés 1893-ban ugyan elodázta Kecskemét megyeszékhellyé avasztalásának ügyét, a helyi közélet azonban nem hagyta azt elaludni. Cikkekben, beadványokban ostromolták a város vezetőit és a lakosságot a kérdés napirenden tartása végett. Előbbiekben a városias külsőt, utóbbiakon a társadalmi és művelődési terhekben való résztvállalást kérték számon. „*Alig is van itt valami, ami egy igazi város bélyegét viselné magán; s a városiasság érdekében a régiek többet tettek, mint a mostaniak*.” (A város kaszárnyái mind a kormány kezdeményezésére épültek.) A cikkírók szerint a polgári szellem még nem jutott érvényre, az urbanitás csak kevesek tulajdona volt, kevesen pártolták a polgárosodást. „*A társaság hiánya, az eszmék súrlódása, amely a fejlődést elősegíti – hiányzik. A nagyszámú lakosságból alig 4-5 ezer vesz részt a társadalmi és művelődési terhekben*” – írta a Kecskemét c. lap cikkírója.<sup>25</sup> Egy átgondolt, alapos terv hiányát vetették szemére a th. bizottságnak: „*...Kecskemétnek oda kell törekedni, hogy minden lehető tekintetben azon vidék központja legyen, amelyet magukhoz nem vonzanak Budapest és Szeged. Folytonos, körültekintő és minden részletre kiterjedő munkával azon kell fáradoznunk, hogy Kecskemét legyen vármegyeszékhely, ipari, kereskedelmi, közgazdasági, közművelődési és társaséleti központ*”. Tudta a cikkíró, hogy Kecskemét már több irányban tett lépéseket, kérvényezett a kormánytól és a képviselőházban, hogy midőn a vármegyeik területét újból rendezik, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alsó részéből alakuló új vármegyenek Kecskemét legyen a székhelye. Ugyanakkor azt sem titkolta, hogy ennek a célkitűzésnek több ellenzője is van. Földváry Mihály megyei alispán pl. azért nem pártolta Kecskemét megyeszékhely szerepét, mert szívesebben látott volna egy kisebb várost ezen a helyen, ami megyei hatáskör alatt van, Kecskemét ugyanis thj. városként nem tartozott a vármegyei közigazgatás alá.<sup>26</sup>

A fentiekben túl kezdeményezte a városvezetés a földművelésügyi miniszternél, hogy a helyi sertéshizláló telepet nemzetközi sertéspiaccá emelje<sup>27</sup>, vállalták volna mintegy 100 sváb családnak Bács-Bodrog vármegyéből való letelepítését földterület

gattassék, s kérelme ismert nagy határánál, s a tervbe vett műút irányához való közelfekvésénél és gyümölcsstermelésénél, s végül utainak kezdetleges állapotánál fogva is tekintetbe vétecsék.”

BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 346/1893. kgy.sz.

<sup>23</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 156/1895. kgy.sz.

<sup>24</sup> Kecskemét 1894. júl. 22. XXIII. évf. 29. sz.

<sup>25</sup> Kecskemét 1894. febr. 4. XXIII. évf. 5. sz.

<sup>26</sup> Kecskemét 1894. júl. 22. XXIII. évf. 29. sz.

<sup>27</sup> 1892-ben a magyar kormány a német kormánnyal állategészségügyi egyezményt kötött, mely szerint közvetlenül nem lehetett szállítani Németországba sertést, csak Kőbányán vesztégzár alatt tartás után. Ez a kecskeméti sertéspiac tönkremenetelét jelentette volna. (Kecskemét ekkor ugyanis évente 50.000 db sertést vitt piacra, ami kb. 3 millió forint forgalmat jelentett.) A piac megszűnését úgy akarták elkerülni, hogy a város sertéspiacát nemzetközi jellegűvé nyilvánítatják. A városi törvényhatósági bizottság felkarolta az ügyet. Annak ellenére, hogy 1895-ben sertésvész volt az országban és különösen Kőbányán nagy pusztításokat végzett, és annak ellenére, hogy Kecskemét minden befolyását felhasználta, a kőbányai sertés-lobbyt nem sikerült háttérbeszorítani, Kecskemét nem vált nemzetközi sertéspiacá.

BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv – 322/1894. és 175/1895. kgy.sz.-ok.

biztosításával<sup>28</sup>, helyet adtak az 1899-ben felállításra került kir. tanfelügyelői kirendeltségnek és egy megyeház építését is kilátásba helyezték a megyeszékhely cím elnyerése reményében.<sup>29</sup>

Hiába reménykedett azonban Kecskemét a korszerű közigazgatás megkívánta jobb területi beosztás és saját célja elérése végett az új megye kialakításában. A 19. század végén a magyar törvényhozás azon az állásponton volt, hogy egy ezredéves múlt alkotásait egykönnyen eltörölni nem lehet. Országos viszonylatban csak némi elkerülhetetlen toldás-foldásra voltak hajlandók. Az 1876-ban létrehozott megyei beosztás megkövesedve, szinte tehetetlenként maradt a 20. századra.

\*

A 20. század elején a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot kereste meg Kecskemét, hogy ezen a téren is alátámassza a megye megosztásának szükségességét. A minisztérium maga is foglalkozott Pest vármegyének közigazgatásilag ketté választásával. A nagy vármegyét ugyanis a budapesti központból kormányozták, innen indultak iskolalátogatásokra. Némely iskolát tíz évben egyszer ha meglátogattott egy tanfelügyelő. Mivel a megye megosztása több rendbeli nehézségekbe ütközött, csak tanügyi kormányzatának megosztására tettek intézkedéseket. A megye déli 4 járásából egy tanfelügyelői kirendeltséget szerveztek még 1899-ben (42.574. sz. rendeletével), melynek székhelyévé Kecskemétet tették.

1904-ben a városi közigazgatási bizottság javasolta: a város th. bizottsága írjon fel a minisztériumba, hogy a kirendeltséget rendszeresen szervezett önálló kir. tanfelügyelőséggé emeljék. A vármegyei közigazgatási bizottság útján is sürgették és kérelmezték a kérdés gyökeres megoldását.<sup>30</sup> A kecskeméti közigazgatási bizottság a belügyminiszterhez küldött évi jelentésében szintén kívánatosnak tartotta Pest megye kettéosztását. A politikai viszonyok azonban akkor az ügy megoldását megbénították. (A koalíciós kormány 1907-ben a közigazgatás államosítását kimondó 1891:XXXIII. tc.-t is hatályon kívül helyezte.)<sup>31</sup> Csak 1911-ben lett önálló kir. tan-

<sup>28</sup> A földművelésügyi miniszter 1895-ben tájékoztatta a várost, hogy Kiskér, Ókér, Kucora és Új Svőrő községek több német anyanyelvű lakója el akarja hagyni lakóhelyét. Kecskemét th. bizottsága hajlandó volt 100, vagy több német család részére az átköltözéshez szükséges területet számukra a város birtokából eladni. (1895. Közgyűlési jkv. 197/1895. kgy.sz.). A szikrai haszonbéres földekből ajánlottak fel mintegy 2000 holdat. Családonként 20 hold jutott volna az áttelepülőknek. Trágyázás híján ebből 1 család igen szegényesen élhetett volna, ha szőlőt nem ültet. A kérdéses területek a várostól 25-30 km-re estek, de a Kecskemét-tiszaugyi vasút kiépülésével olesó összeköttetést biztosítottak a várossal (328/1895. kgy.sz.). 1896 májusában Kecskemét képviselője egy miniszteri tanácsossal a sváb községekbe utazott, ahol a települni vágyókkal személyesen tárgyaltak. Ők községszerűen akartak áttelepülni, nem tanyásrendszerben. Megállapodtak, hogy bizalmi embereket küldenek Kecskemétre a terület megszemlélésére. A települni vágyók azonban nem jöttek. A szőlőműveléshez nem értettek és nem is szerettek volna vele foglalkozni – írták meg végül levelükben. Így a miniszteri tanácsos maga ismerte el, hogy „a szépeknek igérkező telepítés legalább ezúttal nem sikerült”. (BKMÖL IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának iratai Közigazgatási iratok I. 3457/1895.)

<sup>29</sup> Mindezen erőfeszítések ellenére a Kecskemét című lap cikkírója elmarasztalta a városvezetést. Hiányolta, hogy nem tűztek ki egy nagy tervet, útmutatót (ma úgy mondanánk nem készült átfogó koncepció), amin a fokozatos haladás szerint lehetett volna menni. Hiba volt, hogy a város legfontosabb ügyeinek előkészítését mindig egy szűk kör intézte. – Kecskemét 1895. máj. 5. XXIV. évf. 18. sz.

<sup>30</sup> Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1906. 246.

<sup>31</sup> A megyei igazgatás és területrendezés ekkor lekerült a napirendől. A politikai érdeklődés közép-pontjába a városok kerültek. A városok mind összehangoltabban léptek fel érdekeik védelmében. 1909-ben megalakult a Magyar Városok Országos Kongresszusa, a városok szervezete. 1912-ben pedig törvény született „A városok fejlesztéséről” (1912:LVIII. tc.).

HENCZ Aurél, 1973. 186.

felügyelőség Kecskeméten, amely független lett a vármegyei tanfelügyelőségtől. A megye egész déli része hatáskörébe tartozott Nagykőröst és Kunszentmiklóst is beleértve.

Az 1911. évi földrengés és az azt követő újjáépítések egy időre lekötötték Kecskemét erejét. Pest megye kettéosztását és a megyeszékhely kérdését Váry István kecskeméti ügyvéd, újságíró élesztette fel 1913-ban a Pesti Hírlap hasábjain (cikkét a Kecskeméti Napló is egy az egyben leköszölte). Ugyanis a szakemberek és politikusok törekvéseinek eredményeként a kormány 1913-ban kilátásba helyezte a közigazgatás reformját, s bejelentette, hogy javaslatát legkésőbb 1914. év elején a törvényhozás elé terjeszti. Ismét előtérbe került tehát a vármegyék egészségtelen területi beosztása.<sup>32</sup>

Váry a megye kettéosztását nem helyiérdekű ügyként tüntette fel. Statisztikai adatokkal igyekezett alátámasztani, hogy Pest megye kettéosztása a megyének és Kecskemétnek együttes érdeke, de érdeke az országnak és Budapestnek is. *„A megye déli részei úgy sem tartoznak ma sem Budapest ipari érdekszférájába”* – írta. Pest megye a legnagyobb megye volt az országban, területe 12.134 km<sup>2</sup> (ebben nem volt benne Kecskemét 873 km<sup>2</sup>-nyi és Budapest 194 km<sup>2</sup>-nyi területe.) A lakosság száma 1910-ben 1.030.836 fő volt (nem számítva Budapest 880.371 és Kecskemét 66.834 főnyi lakosságát). Az országban 9 megye volt, melyek lakóinak száma Pest megye lakosságának tized részét sem tették ki (Túróc, Árva, Liptó stb.). (Bosznia-Hercegovina lakossága ekkor 1.932.000, Norvégiáé 2.358.000, Dániáé 2.757.000 volt.) A megye ekkor már 16 járásra oszlott, sőt már szervezés alatt volt a 17. (gyömrői) is. A kormányzat a járások számának szaporításával akarta megoldani a megye adminisztrációs problémáit. Pest megyének rendkívül nagyok voltak a járásai is. *„Azáltal nem érünk el jobb eredményt, ha még több járásra forgácsoljuk szét a megyét – írta Váry –, mert ez a megyei központi kormányzat rovására megy. Radikális eljárásra van itt szükség, mely végleges megoldást teremt. Ezt pedig a megye kettéosztása hozza meg”*. A vezérmegye presztízst féltőknek megjegyezte: *„... a kettéosztást úgy kell eszközölni, hogy a felső megye azután is a legnagyobb területű megye legyen az országban, s a mellett még az alsó megye is egyike lehet az ország legnagyobb megyéinek.”*<sup>33</sup> Az alsó megye székhelye – szerinte is – Kecskemét lenne. Erre a szerepre úgy területe, mint lakóinak száma egyenesen predestinálja. Nagyobb kiterjedésű város csak 2 volt akkor az országban: Szabadka 169.192 kat.h. és Debrecen 166.284 kat.h. (Szegedé: 141.775 kat.h.). Népeség tekintetében Kecskemét 8. városa volt az országnak.<sup>34</sup> *„Kecskemét különben is a Budapesttől Szabadkáig terjedő magyar lakosságú síkság igazi központja tiszta magyar lakossággal”* – írta Váry. *„Gyümölcskereskedelme világpiacra szól, szőlőtelepei országos hírűek... Nagy előnye még Kecskemétnek, hogy kellő közelségben van az ország főváros-*

<sup>32</sup> Az állam és a vármegye még az 1910-es években is szemben állt egymással a közigazgatást illetően. A kormány féltékeny volt a vármegyék jogaira, melyben saját hatalmának korlátait látta. A vármegyék önkormányzati szellemének lassú sorvadása mellett, érezve jogkörük sajkülését, idegenkedve fogadták a kormány beavatkozását, igyekeztek jogaikat védeni. 1914-ben a vármegyei közigazgatással kapcsolatban a parlament elé terjesztett törvényjavaslatban a kormány azonban a vármegyei intézmény évezredes történeti fejlődését tabunak tekintette. A régi keretek megtartása mellett velt a vármegyét új feladatok ellátására alkalmassá tenni. A vármegyék számát és területét érintetlenül hagyta. HENCZ Aurél, 1973. 193.

<sup>33</sup> Kecskeméti Napló 1913. aug. 10. II. évf. 186. sz. 4. ; 1913. aug. 14. II. évf. 189. sz.

<sup>34</sup> Kecskemét tényleges szaporodása az utolsó népszámlálási időszakban: 1900 és 1910 között 9022, 15,6 %-os volt. 7.415 fős (12,8 %) volt a természetes szaporodás. A természetes és tényleges szaporodás közötti többletet a Kecskemét felé irányított bevándorlások okozták. A város 15,6 %-os szaporodási arányszáma majdnem kétszerese volt az országos szaporodási arányszámnak (8,5 %). Kecskemét népsűrűsége 1900-tól 1910-ig 66,2 %-ról 76,6 %-ra emelkedett. Az országos átlag 64,2 % volt.



ához... a Budapest-orsovai [vasúti] fővonal mellett fekszik, s hogy a belőle kiinduló vasútvonalak a megye bármely részét könnyen hozzáférhetővé teszik számára.”<sup>35</sup>

Bár mind a politikusok, mind a közigazgatás szakemberei között csaknem általános volt az a vélemény, hogy megkerülhetetlen a vármegyék területi átszervezése, az erőteljes ellentétek miatt ezt a témát ismételten levették a napirendről. A 20. sz. elején a dualizmus válságának mind nyilvánvalóbb elmélyülése miatt a kormány és az országgyűlés csak másodrangú kérdésekkel volt hajlandó foglalkozni ezen a területen.<sup>36</sup> Magyarországon a közigazgatás megreformálása a fejlődés meghatározó elemeként szerepelt. A hatalmi harcok küzdelmében a kérdés mégis mindig zátonyra futott a dualizmus időszakában. A kor súlyos belső ellentmondása volt, hogy a ténylegesen jövőbe mutató reformokat a konzervatívnak minősülő kormánypártok foglalmazták meg és képviselték változó következetességgel, míg a haladónak, nemzetinek mondott ellenzék időről időre megtorpedózta azokat a sokszor igen jól átgondolt törvényjavaslatokat, amelyek az ország polgári fejlődését, az egykori kiváltságos csoportok konzerválódott hatalmának oldását, belpolitikai életünk demokratisálódását igazán képesek lettek volna felgyorsítani.<sup>37</sup>

A vörös uralom<sup>38</sup> és a fehér terror felszámolása után a lassan konszolidálódó polgári hatalom kénytelen volt tudomásul venni nem csak az ország 2/3-ának megszállását, hanem e folyamatnak a következményét, a trianoni békediktátumot is. A katonai, gazdasági, társadalmi és közigazgatási összeomlás nem kedvezett a közigazgatási reformoknak.<sup>39</sup> Ez azonban nem azt jelentette, hogy nem jelentek meg a közigazgatás megreformálását igénylő nézetek.

1919 végén Zsitvay Tibort Kecskemét főispánjává nevezték ki. Székfoglalójában utalt arra, hogy „*Dél-Pest megye és Kecskemét soha úgy össze nem forrt, mint a vörösök uralma alatt, amikor együtt indította meg a [terület lakossága] a vörösök uralmának megdöntésére az ellenforradalmat*”. A törvényes rendezésben is bízott: „... hiszem, hogy a kormány és a nemzetgyűlés Solt és Kiskun megyéket Kecskemét székhellyel az önálló törvényhatóságok sorába fogja emelni. Ezzel Kecskemét közigazgatásilag is gócpontja lesz annak a vidéknek, melynek szellemileg és gazdaságilag eddig is vezére volt”.<sup>40</sup>

Még ezen az 1919. dec. 20-i közgyűlésen elfogadta a th. bizottság a városi tanács javaslatát, hogy „a nagyságánál fogva nehezen adminisztrálható Pest megye déli részének Kecskemét székhellyel új vármegyévé alakítására” felterjesztést intézzen a város a miniszterelnökhöz és az alakuló nemzetgyűléshez. Fel akarták hívni az érdekelt városok polgármestereit is a mozgalomhoz való csatlakozásra. Javaslatuk volt továbbá, hogy ehhez az új megyéhez hozzá kell csatolni Bács-Bodrog vármegye szerb megszállástól mentes részeit is ideiglenesen. Pest megye kettéosztásának szükségességét ekkor a következőkkel indokolták:

„– A vármegye jelenlegi területe óriási terjedelmű, s az adminisztráció emiatt felelte nehézkes.

– A levágandó összefüggő terület lakossága csaknem kizárólag mezőgazdasággal és szőlőműveléssel foglalkozván, egységes szellemű adminisztráció hozható abban létre.

<sup>35</sup> Kecskeméti Napló 1913. aug. 16. II. évf. 191. sz.

<sup>36</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 38.

<sup>37</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 39.

<sup>38</sup> A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésén, 1919. június 23-án elfogadott alkotmány az ország területi-igazgatási rendjében nem hozott változást, nem szüntette meg a vármegyét. (Bár a kerületet és a vármegye szót együttesen, illetve vagylagosan használta.)

<sup>39</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 41.

<sup>40</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1919. dec. 20. – 11/1919. kgy.sz.

– *A tisztviselői karra s a menekült hivatalnokok elhelyezésére is előnyös lehet a kettéosztás, mert az új vármegyei székhely megalakításával számos tisztviselői, továbbá segéd- és kezelőszemélyzeti állás fog szervezhető.*

– *Az új megye előnyeit a vidéki hatóságok fogják élvezni, akiktől a nagy távolságra eső eddigi székhely Budapest helyett az új székhelyet, Kecskemét várost sokkal könnyebben el fogják érni.*”

A városvezetés tisztában volt azzal, hogy a megye megosztásának problémáját az elmúlt évtizedek alatt régóta érezték a kormányok, s abban is egyetértettek, ha megosztásra kerül, Kecskemét lesz az új megye székhelye. Fontosnak tartották ugyanakkor megjegyezni, hogy Kecskemét „*eddig létesített vasútait és létesíteni szándékolt vasútainak tervezetét ezen szempont figyelembevételével alkotta meg*”. Az alakítandó vármegye nevének a th. biz. közgyűlése a Kiskun-Solt vármegye elnevezést javasolta: „*...a nemzeti hagyományok tisztelete parancsolja, hogy ezen ősi elnevezésekhez ragaszkodjunk*” – írták.<sup>41</sup>

A trianoni szerződés szerint az egykori Magyarország 63 vármegyéjéből mindössze 10 maradt teljes egészében az új határok között. A szomszéd országokba került teljes egészében 28 megye, a szomszédos országokkal osztoztunk 25 korábbi megyén. A közigazgatás reformja elkerülhetetlenné vált. A közigazgatási jogászok körében több országrendezési javaslat készült. A belügyminiszter is törvényjavaslatot készített, de ez csak a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változtatásaira terjedt ki, az átfogó rendezés feltételeinek kialakítását nem vállalta fel.

Területrendező szakemberek országos szinten új megyei beosztás kialakítására tett javaslatokkal álltak elő, ezért Kecskemét törvényhatósági bizottsága is szükségesnek tartotta a megyeszékhely kérdésével való újabb foglalkozást Trianon után. Időközben indokai is megszaporodtak. „*Legújabbán Kalocsa város indított mozgalmat a vármegye kettéválasztása iránt és pedig olyan irányban, hogy az új vármegye székhely számára biztosítottassék*” – hangzott az előterjesztés a kecskeméti th. bizottság közgyűlésén 1922. július 31-én. Elhatározták, hogy a nemzetgyűlésnél, a kormánynál és a belügyminiszternél megisméttlik az 1919-ben tett kérelmet. Az újabb kérelemben a kulturális fejlettség igazolására felsorolták az összes tanintézetet és kifejtették, hogy „*időközben olyan intézmények helyeztetek el városunkban, amelyek rendszeren a vármegye székhelyén működnek*”. Dél-Pest megyei hatáskörrel működött itt tanfelügyelőség, de pénzügyi kirendeltség és csendőrparancsnokság is. „*A város ezen intézmények számára nagy áldozatkészséggel megfelelő helyiségekről gondoskodott, amennyiben kb. 8 milliós költséggel a pénzügyigazgatóság épületét kijavította, tisztviselőinek új lakásokat építtetett, főispánja számára házat vásárolt és a többi hivatalokat is elhelyezte*” – szölte a megyeszékhelyé nyilvánítás iránti kérelem indoklása.<sup>42</sup> A miniszterelnöknek és a belügyminiszternek szóló felterjesztést a város főispánjából (Fáy István), nemzetgyűlési képviselőiből (Pekár Gyula és Zsitvai Tibor), a polgármesterből (Zimay Károly) és 6 törvényhatósági bizottsági tagból álló küldöttség vitte fel Budapestre.

A kormány 1923 derekán terjesztette be ideiglenes megyerendezési javaslatát. A törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása során ellenzéki oldalról erősen hangsúlyozták, hogy átfogó közigazgatási reformot a községi szervezet megerősítésével, a

<sup>41</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1919.dec. 20. – 14/1919. kgy.sz.

<sup>42</sup> Az új Kiskun-Solt megyét az abonyi, dunavecsei, kalocsai, kiskőrösi, kiskunfélegyházi járásokból, valamint Cegléd, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas rt. városok területéből gondolták kialakítani. A legfontosabbnak tartották, hogy az „új megye lakossága túlnyomóan mezőgazdasággal és szőlőműveléssel foglalkozván, számukra egységes szellemi adminisztráció lenne biztosítható”. Céljaik elérésében bizakodtak, mivel úgy tudták a közigazgatás rendezése a kormány programjában szerepel. BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1922. júl. 31. – 358/1922. kgy.sz.

megyék helyzetének megváltoztatásával, új területi beosztással kell megvalósítani. A nemzetgyűlés a megyei területrendezést azonban elodázta, csak ideiglenes megoldást fogadott el. Ez azonban végleges maradt.<sup>43</sup> Csak a részben elcsatolt, megcsonkított megyék miatti vármegye-összevonásokra került sor az 1923:XXXV. tc. alapján (25 vármegye lett Magyarországon).<sup>44</sup> Változatlanul hagyták viszont Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területét és Bács-Bodrog vármegye néven megmaradt a korábbi megye azon 3 járással, ami az új határon belül maradt, Baja székhellyel. Az I. világháború után bekövetkezett helyzetben történeti lehetőség kínálkozott Magyarországon új területi-igazgatási beosztás kialakítására. Szóba jöhetett volna egy egészségesebb, demokratikusabb területi rendezés. Erre azonban nem került sor. Ismét a vármegye nimbusza állt a reform útjába. A régi aránytalanság Trianon után még nagyobb lett.

Ezt követően 1928-ban vetődött fel ismét a közigazgatás rendezése kapcsán a vezérmegye kettéosztásának kérdése. Amikor a belügyminiszternek a közigazgatás rendezésével kapcsolatos tervei ismertté váltak, az ország egyes részein ésszerűsítési elképzelések jelentkeztek. A hatalmas kiterjedésű Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli lakosságának régi terve ismét előtérbe került. Országos lapokban – mint a Magyarország – jelentek meg írások ilyen címmel: „A Kiskunságban egyre nagyobb lendületet vesz a külön megye megalakítására irányuló mozgalom”, vagy „Pest vármegye déli járásai a külön törvényhatósággá való alakítást kívánják”.<sup>45</sup> Ekkor már nem a kettéosztás szükségessége volt a vita tárgya- ebben az érintett felek egyetértettek –, hanem az, hogy melyik város legyen az új vármegye székhelye. Voltak akik Kiskunfélegyháza központtal tudták volna elképzelni az önálló megyét ( pl. a Kiskunság községei).

A Kecskeméti Lapok hasábjain Sándor István (1913 és 1919 között Kecskemét polgármestere) arról cikkezett, hogy erre a címre Kecskemét a leginkább jogosult. „Mit kíván az új megye érdeke?” – tette fel a kérdést. A választ 3 pontban adta meg:

„1./ Legyen a székhely a vármegye minden részéből minél könnyebben megközelíthető, s az országos közigazgatási központtal, tehát Budapesttel érintkezéssé könnyen és gyorsan.

2./ Legyen minél magasabb kultúrfokon, hogy ott a vármegyeszékhelytől megkívánható intézmények már az első időkben rendelkezésre álljanak, esetleges kiegészítések minél kevesebb költséggel s minél rövidebb idő alatt megtörténhessék, a vármegye népe időnkénti látogatásai alkalmával minél többet tanulhasson, iskolába járó gyermekeit egy költséggel látogathassa, kulturszükségleteit kielégíthesse, a központi tisztviselők ne csak gyermekeik taníttatására, de a maguk továbbképzésére is megfelelő alkalmat találjanak.

3./ Legyen a székhely olyan közgazdasági berendezettségű, hogy az új vármegye lakossága foglalkozásának megfelelően ott minél többet tanulhasson, szükségleteit minél jobban kielégíthesse, terményeit minél kedvezőbben értékesíthesse.”

Kecskemét ezen szempontoknak mindenben megfelel, érvelt Sándor István. Naponta többször – alig 2 óra alatt – lehetett gyorsvonattal Budapestre jutni. Ezen túl személyvonatok és autót is rendelkezésre állt. Innen az alakítandó új vármegye minden része jól megközelíthető volt: a szegedi fővonalon, a tiszauzi, lajosmizsei, kerekegyházi helyiérdekű vasútvonalakon és az ezekkel elérhető szabadkai vonalon. Kiskunfélegyházától a Kiskunmajsza–Kiskunhalas vonallal, Lakiteleken át pedig a Kiskunfélegyháza–Szolnok vonallal volt összekötöttség. A helyzetet a teljesen Kec-

<sup>43</sup> HENCZ Aurél, 1973. 297.

<sup>44</sup> IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 44.

<sup>45</sup> VASKA Géza: Pest vármegye déli járásai a külön törvényhatósággá való alakítást kívánják. – Magyarország 1928. szept. 22. szám, 5.

kemét költségén épült, 1928-ban átadott Kecskemét-Kiskunmajsai kisvasút (a keskeny nyomtávú gazdasági vasút) is javította. A tiszauzi híd is befejezéséhez közeledett. Ugyanakkor elkezdődtek a Dunaföldvár-solti híd építésének munkálatai. Ezzel megoldáshoz közeledett a nagy terv, a dunántúli részeknek a Tiszántúllal való összeköttetése vasúton és közúton egyaránt.

Pest megye déli részének kövezett úton való megközelítése azonban még mindig nem a gazdasági érdekeknek, hanem a politikának volt alárendelve. Kiskunhasláról és környékéről alig járható homokutakon 60-70 km-ről lovaskocsival szállították a kukoricát Kecskemétre, ahol jobban lehetett értékesíteni. A majsaiak az uborkát hordták hasonló módon Kecskemétre, míg meg nem épült a gazdasági vasút.

Kimagasló volt a fölénye Kecskemétnek – Sándor István szerint – a közhivatalok, kulturális, szociális intézmények számát illetően. A már korábban említett törvényszékek, tanfelügyelőségek, pénzügyigazgatási kirendeltségek túl működött itt erdőfelügyelőség, a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara 1922-től intézte Pest megye déli részén a mezőgazdaság ügyeit. Népgondozó Kirendeltség, az Államvasutak Osztálymérnöksége, Vegyvizsgáló Állomás, Mértékhitelítő Hivatal is elhelyezést nyert Kecskeméten. A szociális és egészségügyet szolgálta az Országos Árvaház, a gyermekmenhely, a város nyilvános kórháza, a csecsemőgondozó hálózat, a tüdőbeteggondozó, a fertőtlenítő intézet és a fürdő.

Sándor István szerint a kultúra terén – a 3 egyetemi várost kivéve – alig volt olyan vidéki város mint Kecskemét. Voltak a városban fiú és lány gimnáziumok, állami reáliskola, polgári iskolák, fiú és lány felsőkereskedelmi iskolák, tanítónőképző, jogakadémia, vincellérképző. Működött itt kisegítő iskola és siketnémák intézete. A művészeti képzést segítette a művésztelep és a városi zeneiskola. A kulturális érdeklődés kielégítését szolgálta az állandó színház és a „*vidéki színvonalat túlhaladó múzeum*”, a 60-80 ezer kötetre tehető közkönyvtár és 2 mozi.

Még szembeütőbbnek tartotta a cikkíró a város gazdasági fölényét. Szép számmal működött itt pénzintézet, a gazdáknak és az iparosoknak saját székházuk, a kereskedőknek kaszinójuk volt. A talaj nagy része a tervezett új vármegye területén homok – írta Sándor István –, amelyen a megélhetés legfőbb forrása a szőlő-, gyümölcs-, zöldségfélék termesztése, a baromfitartás. Kecskemét a 19. század végétől legfőbb piaca volt a szőlő-, gyümölcs- és zöldségféléknek. 3.000 hl-t befogadó pincészete, 30-40.000 hl-es borközraktára volt. Két konzervgyár dolgozta fel a környék terményeit. A gyümölcs és zöldség exportja 50 éves múltra tekintett már akkor vissza. Ipara is fejlettnak volt mondható: gyufagyár, gépgyár, rézgálicgyár, több malom működött Kecskeméten. Nagy budapesti gyárak és kereskedők hatalmas raktárakat tartottak fenn. Végül leszögezte: „...*nagyfokú elfogultság nélkül bárki kénytelen beismerni, hogy az esetleg kialakuló új vármegye szellemi, egészségügyi, szociális és gazdasági szükségleteit és emelkedését Kecskemétnek megyeszékhellyé kijelölése szolgálhatja a legtökéletesebben és leghatásosabban*”. Sándor István maga nem tartotta egyhamar megvalósíthatónak a megye kettéosztását, mégis biztatta a város vezetőit: „*Kecskemétnek egy a feladata: itthon, Pest megye déli részén s az egész országban a propaganda minden eszközével köztudottá tenni ezeket az igazságokat, hogy a döntés pillanatában minden más megoldás célszerűtlensége minden döntésre hivatott tényező előtt megdönthetetlen igazságként álljon.*”<sup>46</sup>

A belügyminiszter a közigazgatási törvény parlamenti vitájában elismerte ugyan a vármegyék területi aránytalanságát, a kérdést azonban oly súlyosnak tartotta, hogy

<sup>46</sup> SÁNDOR István: Megyeszékhely I. – Kecskeméti Lapok 1928. okt. 17. 60. évf. 236. sz.  
Megyeszékhely II. – Kecskeméti Lapok 1928. okt. 18. 60. évf. 237. sz.  
Megyeszékhely III. – Kecskeméti Lapok 1928. okt. 19. 60. évf. 238. sz.

„egyelőre nem lehet megoldásához hozzájárulni”, s a probléma elintézését egy másik törvényjavaslatban látta megoldhatónak. Azt azonban határozottan kijelentette, hogy „Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye abban a területi nagyságban, amelyben van, tovább nem maradhat meg, és pedig nem maradhat meg a jó közigazgatás érdekében”.<sup>47</sup>

A közigazgatás rendezéséről szóló 1929:XXX. tc. nem is hozott változást a megyék területi rendszerében. Pest megye megosztásáról a vita azonban évekig eltartott. Kecskemét erőteljesen fellépett annak érdekében, hogy ide kerüljön az új megye székhelye.

Sándor István kezdeményezésére a város kisgyűlésén 1929. dec. 12-én megfogalmazták a cél eléréséhez szükséges teendőket. (Szükség volt a minél gyorsabb intézkedésre, mert Kalocsa is törekedett a székhely elérésére.)

Nyolc pontban foglalták össze a feladatokat:

1./ „...meggyőzni az új vármegye területének ama városait és községeit, amelyek érdekeit e megoldás nem sérti.

2./ Meg kell győznünk a jelenlegi vármegye vezetőségét, a törvényhatósági bizottság tagjait és különösen az új vármegyébe jutó járások vezetőit.

3./ Meg kell nyerni a megoldás számára az érdekelt állami hivatalok vezetőit.

4./ Fel kell világosítanunk a belügyminisztert, a földművelésügyi, közoktatásügyi, kereskedelmi, honvédelmi miniszterket és magát a miniszterelnök urat is.

5./ Be kell vonni a mozgalomba a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamarát, az ipartestületeket, a kereskedők országos egyesületét.

Nem szabad a munkát azzal befejezni – hívták fel a figyelmet –, hogy emlékiratot küldünk mindezen helyekre. Fel kell minden tisztviselőnknek, minden th.-i bizottsági tagunknak személyes összeköttetését is használnia, hogy igazságos és közérdekű ügyünknek tevékeny barátokat szerezzünk”. Továbbá:

6./ „Meg kell szervezni a sajtóbizottságot, a fővárosi sajtóban és az érdekelt vidékeken megjelenő újságokat állandóan informálni kell.

7./ Fontos annak meghatározása, mikor érkezik el az ideje bizonyos hozzájárulások megajánlásának, az új megyei székhely megszervezésének. Talán már most célszerű lenne – hangoztatták – a vármegyeháza és az Államépítészeti Hivatal részére telket kijelölni. (Az előbbi céljára a római katolikus plébánia mellett fekvő Széchenyi téri telek tömböt tartották alkalmasnak.)

8./ Szükségesnek tartották a feladatok koordinálására egy, vagy több bizottság megalakítását.”<sup>48</sup>

1930. január 15-én tárgyalta a th. bizottság közgyűlése a kisgyűlés indítványát. Elfogadták a javaslatokat és egy bizottságot hoztak létre az ügy előkészítésére.<sup>49</sup>

A város prominens személyiségeiből alakult bizottság 1930. március 14-én tartotta ülését. Sándor István – volt polgármester – azt javasolta, hogy Kecskemét szorgalmazza a Kiskunhalasra vezető út szilárd burkolattal való ellátását és ebbe az akcióba vonják be az érdekelt községeket és Halas várost is. Küldöttség menjen a miniszterhez és kérjék az út kövezését. Horváth Mihály – Kecskemét országgyűlési képviselője – a leendő új megyébe tartozó községek megnyerését tartotta célszerű-

<sup>47</sup> HENCZ Aurél, 1973. 308.

<sup>48</sup> BKMÖL IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának ir. Közigazgatási ir. 47479/1929.

<sup>49</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 1930. jan. 15. – 30/1930. kgysz.

A bizottság tagjai: Derzsy Ede, dr. Dömötör László, Farkas Ignác, dr. Gesztelyi Nagy László, Hercsúth Kálmán, dr. Horváth Mihály, dr. Kiss János, dr. Kiss Kálmán, Kecskeméti Mihály, dr. Márkus Ferenc, Maurer Frigyes, Németh László, Sándor István, dr. Szabó Iván, dr. Iványosi-Szabó László, dr. Szabó Ambrus, dr. Szappanos Sándor, Szeless László, dr. Roósz Lajos, dr. Váry István th. bizottsági tagok.

nek. Gesztelyi Nagy László – a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnöke – a kormány szándékát akarta előbb megtudakolni és kifejtette azon véleményét, hogy a jelenlegi megyében a „*déli részek erősen el vannak hanyagolva*”. Váry István a történeti előzmények felvázolása mellett ígérte, hogy az 1920-as népszámlálás alapján adatokat terjeszt a bizottság elé a megye megosztását alátámasztandó. Szerinte a „*kettéosztás esetén mindkét megye első helyen lenne a csonkaországban*”. Hercsúth Kálmán tanfelügyelő tanügyi szempontból foglalkozott a kérdéssel, s kifejtette – a megyének az iskolák ellenőrzése terén 50 %-os megtakarítást jelentene a kettéosztás. Szappanos Sándor az iparosok véleményét tolmácsolta, mikor kijelentette a Budapesti Kamara nem felel meg érdekeiknek, ezért 23 város és község bekapcsolásával Délpest vármegyei Iparos Körzeti Szövetség alakult. Zimay Károly polgármester a kormány megyemegosztási szándékát figyelembe véve az országos lapokban való propaganda mellett állt ki. Szabó Iván Kecskemét felsőházi képviselője és a bizottsági tagok abban bíztak, „*ha a miniszterelnök és a belügyminiszter velünk van a törvényhozási többség biztos. A megyében már kétes a többség* – fejtette ki Szabó Iván. – *Hátrányunkra lehet a vasúti hálózat ki nem építettsége, a megszokás, a főváros vonzásereje, az ezerévség tudatának beidegződése. Óriási érdekek forognak kockán* – mondta. Szerencsére Kalocsa rossz helyen fekszik. De Félegyháza is mozog, a környékbeli községek vonzódnak hozzájuk.” A megyével való összeütközést azonban kerülni akarták.<sup>50</sup>

A th. bizottság 1930. április 30-án tárgyalta meg a kiküldött bizottság javaslatát és véleményük abban összegződött, hogy Kecskemétről Pest vármegye déli részének minden pontja vasúton és közúton jól megközelíthető. Kimagasló Kecskemét fölénye a megyeszékhelyért versenyző többi várossal szemben a közhivatalok, kulturális és szociális intézmények számát és jelentőségét illetően. A tervezett új vármegye lakossága túlnyomórészt kis- és törpebirtokosokból áll, talajának jóval nagyobb fele homok, a megélhetés legfőbb forrása a gyümölcs-, zöldség- és szőlőtermesztés, valamint a baromfitenyésztés, melyeknek majd egy évszázada Kecskemét a legjelentősebb piaca. A városi képviselők bírálták a közigazgatás terén addig kialakult gyakorlatot: „...*A mi közéletünknek sokszor nagy baja, hogy a történelmi, földrajzi, foglalkozási, kulturális, társadalmi és gazdasági adottságokkal kellően nem számol, különösen pedig nem gondol arra, hogy azok megszervezését és a közigazgatási szervezést egymással összhangban végezze, ezzel a gazdasági, társadalmi és közigazgatási berendezkedést olcsóbbá, könnyebben igénybe vehetővé és hatásosabbá tegye. E gyakori hiba elkerülésére az új vármegye létesítése, szervezése, székhelyének kijelölése igen kedvező alkalmul kínálkozik.*”<sup>51</sup> A törvényhatósági bizottság felterjesztést intézett a belügyminiszterhez, amit megküldött a miniszterelnöknek, a honvédelmi, a vallás- és közoktatásügyi, a kereskedelemügyi, a pénzügy- és az igazságügyminiszternek is. Ebben a Sándor István által megfogalmazott – helyi lapokban megjelent – gondolatokat összegezték és kijelentették:

„...*ha kellően értékelésben részesül a gazdasági és társadalmi helyzet, hogy Kecskemét talaja, termelése, birtokmegoszlása, lakosságának társadalmi összetétele nagyjából azonos az alakítandó új vármegye túlnyomó nagy részével,*

*ha figyelembe vették, hogy az új vármegye termelvényeinek áruforgalma nagyrészt már úgymint Kecskeméten át áramlik idő- és költségvesztés nélkül a nyugati fogyasztópiacokra,*

<sup>50</sup> BKMÖL IV. 1910/b Kecskemét Polgármesteri Hivatalának iratai. Közíg. ir. 4243/1930.

<sup>51</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jegyzőkönyv 169/1930. kgy.sz.

hogy Kecskemétnek mennyi erős közgazdasági és kulturális, közegészségügyi stb. intézménye van, melyet az új vármegye készen kapna, míg más városokban azok nagy részét ezután kellene nagy, és részben felesleges költséggel megteremteni,

végül, hogy a megyeszékhelynek majdnem a határszélen való elhelyezése a nemzet válságos óráiban éppen a legveszélyesebb vármegyei területen béníthatná meg a közigazgatás működését, tehetné azt fejetlenné, szűnhetne meg annak a központi kormányzattal való kapcsolata, amikor annak pontos, öntudatos, a központi kormányzat akarásával egyező működése nem csak helyi, hanem nagy, esetleg sorsdöntő jelentőségű országos érdek lenne, biztosan reméljük, hogy a választás városunkra esik.”<sup>52</sup>

Ez utóbbi kitétel valószínűleg azért került bele a memorandumba, mivel tudomásukra jutott, hogy felmerült egy elképzelés, amely szerint Solt-Kiskun-Bács-Bodrog elnevezés alatt hoztak volna létre egy új megyét, melynek székhelyeként Baja szerepelt. Így, amikor Baja polgármestere Voinics Ferenc néhány héttel a felterjesztés kelte után arról informálódott van-e Kecskeméten olyan, aki tanulmányt készített a kérdésről és mi Kecskemét álláspontja ez ügyben, azt a lakónikus választ küldték: „Tanulmányunk nincs.”<sup>53</sup>

A belügyminiszterhez írt felterjesztést viszont megküldték több országgyűlési képviselőnek, miniszteri államtitkároknak, kérve a város ügyének támogatását. Írtak a megye déli települései előjáróinak, felkérték őket „amennyiben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kettéosztása megtörténik, a székhely kijelölése kérdésében Kecskemét város mellett szíveskedjenek állástfoglalni”.

Cikkek jelentek meg a Városok Lapjában Kecskemét elsőbbségét alátámasztandó.<sup>54</sup> Június 2-án Budafokon, a városok kongresszusán is napirendre került a kérdés.

Ugyanakkor a nagy vármegye főispánja és alispánja is hallatta a szavát a megye megosztásának kérdésében. Véleményük szerint közérdek, hogy az akkori közigazgatási egység megmaradjon, elsősorban takarékosági okokból, másodsorban azért is, mert az úthálózat is a fennálló vármegyei székhely megtartását indokolta.<sup>55</sup>

Kecskemét ügyének támogatására felkért miniszteriumi és országgyűlési potentátok közül egyedül Zsitvay Tibor igazságügyminisztertől érkezett írásbeli válasz. Ő a felterjesztésben foglaltakkal mindenben egyetértett. „A törvényhatóságnak megyeszékhellyé nyilvánítására irányuló törekvését nem csak attól a szoros érzelmi kapcsolattól indítatva támogatom – írta –, amely engem Kecskemét városához fűz, hanem azért is, mert a gondjaimra bízott igazságügyi érdekek is ezt kívánják. Kecskemét ugyanis az alakítandó új megye központjában fekvő egyedüli olyan város, ahol királyi törvényszék is van ... már ezért is elkerülhetetlennek tartom, hogy a mindig vezető szerepet játszó, nagy történelmi múlttal bíró Kecskemét városa legyen az új megye székhelye. Ezekből a törvényhatóság törekvését a legmelegebben támogatom.”<sup>56</sup> (Zsitvay Tibor tudvalevőleg 1919-1920-ban főispánja, 1922-től 4 cikluson keresztül országgyűlési képviselője volt Kecskemétnek.)

A nagy propaganda azonban nem hozta meg az eredményt. A közigazgatás reformja országos szinten a 30-as években is napirenden volt. Széleskörű programok fogalmazódtak meg a „közigazgatás racionalizálásá”-t illetően. Magyary Zoltán 1930 szeptemberében – ekkor még mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

<sup>52</sup> BKMÖL IV. 1910/b Közigazgatási iratok 4243/1930. sz.

<sup>53</sup> Uo.

<sup>54</sup> Kecskemét, mint megyeszékhely. – Városok Lapja 1930. 191.

Kecskemét a megyei székhelyért. – Városok Lapja 1930. 298.

<sup>55</sup> HENCZ Aurél, 1973. 309.

<sup>56</sup> BKMÖL IV. 1910/b Közigazgatási iratok 4343/1930. sz.

főtanácsosa, egyetemi tanár – a közigazgatás ésszerűsítéséről javaslatot terjesztett Bethlen István miniszterelnök elé. 1931-ben miniszterelnöki rendelet látott napvilágot, mely a közigazgatás egyszerűsítését kívánta előkészíteni. Magyaryt kormánybiztossá nevezték ki, majd vezetésével a téma alapos kidolgozására a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán 1931 elején megszervezték a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet. Magyar még 1931-ben a vizsgálatok és kutatások eredményét összefoglaló „Javaslat”-át felterjesztette Károlyi Gyula akkori miniszterelnökhöz, majd 1932-ben elkészítette részletesebb racionalizálási programját.<sup>57</sup> Ebben kifejezésre juttatta, hogy 1867 óta hiányzott Magyarországon egy egységes szervezeti szempont a közigazgatásban, ezért a területi beosztás mindig ötletszerűen történt.<sup>58</sup> A közigazgatás egységének és az önkormányzat szükségességének az elve – szerinte – megkívánta, hogy a területi beosztásban uralkodó anarchia megszűnjön. E téren munkatársaival együtt azt javasolta, hogy alakuljon külön bizottság földrajzi szakemberek részvételével a területi beosztás ésszerű kijelölésére, a vármegyei és a járási határok kiigazítására.<sup>59</sup> A közigazgatási szakemberek nem látták kivihetetlennek Solt-Kiskun megye megszervezését. Közöttük azonban volt olyan – mint pl. Hantos Gyula –, aki az újonnan alakuló megye székhelyeként szívesebben látta Kiskunhalast, az excentrikusabb Kecskemét helyett.

Magary „Javaslat”-át néhány ponton vitatta, másutt kiegészítette Sándor István – ekkor már Kecskemét országgyűlési képviselője – és több társa (Váry István, S.Tóth Sándor, dr. Bodócs Gyula) a városi közgyűléshez megküldött beadványában: „...Az új vármegye területi beosztására nézve kívánatos, hogy a vármegye területe minél egyneműbb talajú, éghajlatú, termelésű, minél hasonlóbb foglalkozású lakosságból alakuljon ... Ebből önként következik, hogy ahhoz csonka Bács-Bodrog vármegye fekete földjének csatolása az egyneműség kívánalmainak nem felel meg és így, ha egyenlőre jobb megoldás hiányában ez meg is történik; a történelmi fejlődés követelményeire való figyelemmel is ez az intézkedés csak átmeneti lehet.”

Magary tervezete szerint a központi közigazgatási hatóságokat a vármegyék székhelyein kell tömöríteni, hogy az azokat felkereső lakosságnak egyúttal többféle teendők elintézésére nyújtson alkalmat. Sándor Istvánék szerint a székhely esetében fontos volt még, hogy a gazdasági, kulturális és egészségügyi teendők elintézésére is a székhely nyújtson alkalmat. Legfontosabbnak azonban azt tartották, hogy „...az új vármegye minél nagyobb része a vármegyei székhelyen találja meg áruinak legjobb piacát, egyben szükségleteinek legjobb beszerzési helyét”. Nem tartották kellően megindokoltnak azt a nézetet, hogy a vármegye középpontján legyen a székhely. Magary tervezetében ugyanis a székhely a vármegye különböző pontjaiból való megközelíthetőség idejétartotta fő szempontnak. Sándor István és társai az ezzel járó esetleges vasút- és úthálózat bővítését felesleges költségráfordításnak tartották. Szerintük mindenképpen egy fejlett várost kell kijelölni székhelyként.

Fontos szempont maradt ki megítélésük szerint Magary tervezetéből: „az árucere áramlás”-ban betöltött szerep. „Nálunk – így a kecskeméti vélemény – az ország kisebb nyugati részének kivételével Budapest felé és Budapestről sugáralakban kiindulva történik [az árucere áramlás]. Ha tehát a vármegye székhelye annak Budapesthez közelebb eső részében fekszik, úgy a Budapestre, mint az onnan vissza irányuló áramlásnak természetes folytatása a vármegye székhelyéből és a székhely-

<sup>57</sup> CSIZMADIA Andor, 1976. 411.

<sup>58</sup> CSIZMADIA Andor, 1976. 412.

<sup>59</sup> A kiváló földrajztudós Hantos Gyula összeállításában a magyar közigazgatás területi alapjairól értékes kiadvány látott napvilágot.

HANTOS Gyula: A magyar közigazgatás területi alapja. Emlékirat. Bp., 1931. 14 lap és 56 térkép. A m. kir. miniszterelnök elé terjesztette Magary Zoltán kormánybiztos.



lyére irányuló másodfokú áramlás... Miután tehát úgy az ország egységes gazdasági, kulturális és állampolitikai szervezete szempontjából, mint fejlettebb intézményeinél fogva csak városunk lehet az új vármegye hivatott és igazi központja, melynek viszont közvetlenül kell elvi és gyakorlati okokból Budapesttel kapcsolatba jutnia". Sándor Istvánék indítványozták, hogy készítsen feliratot a közgyűlés a belügyminiszter részére, amit küldjenek meg Magyarynak és az országgyűlés képviselőháza közigazgatási bizottságának is.<sup>60</sup>

A közgyűlés azonban – 1932. január 16-i ülésén – az indítványt levette a napirendről, nem tárgyalta az ügyet, felhagyott nagy lendülettel megkezdett megyeszékhellyé válási propaganda-munkájával.<sup>61</sup> Látták, hogy a meginduló területi racionalizálási törekvések a vezető politikusok szélesebb körében méltánylásra nem találtak.

1932 végén Gömbös Gyula kormányalakításával olyan fordulat következett be, amely Magyar programjával nem volt összeegyeztethető, a kormánybiztos visszaadta megbízatását. Gömbös 95 pontból álló „nemzeti munkatervé”-ben „az ország egyes részeit nagyobb területi hatósággal bíró közigazgatási egységekben” akarta összefogni (12. pont).<sup>62</sup> A terv tulajdonképpen 7 nagy kerületre osztotta volna az országot, s a kerületek gócpontjaira decentralizálódtak volna sok tekintetben minisztériális hatáskörök. A terv szerint a kerületek élén államtitkári hatáskörrel olyan közigazgatási szakemberek álltak volna, akik minden közigazgatási kérdésben teljes hatáskört kaptak volna. A gócpontokban találtak volna elhelyezést az ítélőtáblák, a vegyes dandárparancsnokságok, a MÁV üzletvezetőségek, valamint az egyes tanterületi főigazgatóságok.<sup>63</sup>

Kecskeméten az ú.n. „Hetes terv” nagy visszhangot váltott ki az ismert megyeszékhely-aspirációk miatt. Kecskemét e szerint a terv szerint nem lehetett volna kerületi centrum, ezzel székhellyé válási kísérletei kudarcba fulladtak volna.<sup>64</sup>

A közigazgatás reformja országos szinten nem haladt előre.

Szakemberek tollából – pl. Benisch Artur – különböző koncepciók láttak napvilágot a megyék területének átrendezéséről. Benisch Artur szerint a történeti múlt ékesen igazolta, hogy a parlamenti tárgyalás, vagy az országgyűlés által kiküldött bizottságok útján eredményt nem lehet elérni. Az érdekelt törvényhatóságok közti tárgyalások is teljesen céltalanok, mert a vármegyék birtokállományukhoz való merev ragaszkodásukkal minden érvelés elől elzárkóznak. A megoldás egyedüli módja Benisch szerint az lett volna, ha a törvényhozás általános felhatalmazást ad a kormánynak a kisebb törvényhatósági kiigazításokra, a nagyobb változásokat pedig törvénybe iktatja.<sup>65</sup> Átfogó változtatásra, a megyék területi arányosítására azonban

<sup>60</sup> BKMÖL IV. 1910/b Kecskemét város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok 1001/1932.

<sup>61</sup> BKMÖL IV. 1903/a Közgyűlési jkv. 1932. jan. 16. – 15/1932. kgy.sz.

<sup>62</sup> CSIZMADIA Andor, 1976. 426.

<sup>63</sup> Kecskeméti Közlöny 1933. febr. 7. XV. Évf. 30. sz.

<sup>64</sup> A hét kerület a tervek szerint a következő volt: budapesti, győri, szombathelyi, pécsi, szegedi, miskolci, debreceni. A budapesti kerülethez tartozott volna Pest vármegye felső részén kívül Fejér és Jász-Nagykun-Szolnok megyék, a győri kerülethez Győr, Moson és Pozsony, Sopron, Veszprém, valamint Komárom és Esztergom megyék, a szombathelyi kerülethez Vas és Zala megyék, a pécsi kerülethez Baranya, Somogy és Tolna megyék, a szegedihez Csongrád, Arad és Torontál, Pest megye alsó része Kecskeméttel, Csanád és Békés megyék, a miskolcihoz Borsod, Gömör és Kishont, Heves és Hont megyék, a debrecenihez Hajdú, Szabolcs, Ung, Abaúj-Torna, Zemplén, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék.

Kecskeméti Közlöny 1933. febr. 14. XV. Évf. 36. sz.

<sup>65</sup> BENISCH Artur, 1938. 44.

Benisch 1939-ben, a kárpát-ukrajnai területek Magyarországhoz való visszacsatolása kapcsán tervet készített a közigazgatás területi átszervezéséről, melyben Pest megye nagy területének több évtizede húzóó problémáját felvázolva lehetségesnek tartotta egy Solt-Kiskun vármegye létrehozását

nem került sor a II. világháború előtt. A vezető réteg érdekei megsértését látta minden területi reformtervben. A megyerendszer gyökeres átalakítását nem vállalták fel az egyre jobbra tolódó kormányok, így a reformprogramok csak ígéretek maradtak.

50 év alatt (1892-től) Kecskemétnek önálló kezdeményezéseivel nem sikerült elérnie Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye kettéosztását, nem sikerült megszereznie a megyeszékhely címet. A két világháború között jelentős maradt az a politikai erő, amely a hagyományos megyerendszerhez görcsösen ragaszkodott. Csak a II. világháború után, 1950-ben, más politikai körülmények, más társadalmi viszonyok között valósult meg Kecskemét törekvése, egy új megye, Bács-Kiskun megye székhelye lett.<sup>66</sup> Megyeszékhellyé válása mellett azonban Kecskemét óriási területvesztéséget szenvedett el. Egykori óriási területe megcsappant, határán belül 9 új község jött létre.

---

Kecskemét székhellyel. Szerinte Kecskemét a vidéknek gazdasági központja lett, s a területtel minden irányban vasúti és közúti összeköttetése van. Solt-Kiskun vármegye lakosságát 307.000 főben határozta meg. Négy járás alkotta volna: a dunavecsei, kecskeméti, kiskőrösi és kunszentmiklósi.

<sup>66</sup> A 4343/1949. M.T. számú rendelet 3.§-a alapján Bács-Bodrog vármegye Magyarországhoz tartozó 3 járásából és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéből alakították ki Bács-Kiskun megyét.

## IRODALOM

- HENCZ Aurél  
1973  
Területrendezési törekvések Magyarországon. Az államigazgatási és jogi szabályozás aspektusából. Budapest.
- CSIZMADIA Andor  
1976  
A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest.
- SARLÓS Béla  
1976  
Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Budapest.
- IVÁNYOSI SZABÓ  
Tibor  
1999  
A közigazgatás alakulása a mai Bács Kiskun megye területén a polgári forradalom után.  
In: Bács-Kiskun megye múltjából XV. Kecskemét.
- BENISCH Artur  
1938  
Vármegyei határigazítások. Budapest.



## ORGOVÁNYI ISTVÁN

### A déli határsáv 1948 és 1956 között

A szovjet nagyhatalmi érdekek erőszakos érvényesítése miatt 1948-ban a Szovjetunió szembekerült Jugoszláviával. A Tájékoztató Iroda 1948. június 19-e és 23-a között tartott bukaresti értekezlete határozatban ítélte el a Jugoszláv Kommunista Pártot. Mivel Jugoszlávia nem volt hajlandó engedni a szovjet nyomásnak a kívülállók számára váratlan heveséggel kirobbanó konfliktusban, a magyar kommunista párt vezetőségének a szovjet orientációt kellett követnie, annak minden kül- és belpolitikai következményével együtt. A külpolitikai következmények közé tartozott, hogy a magyar pártvezetés alárendelte magát a szovjet nagyhatalmi érdekeknek, ezért a korábban mintának tekintett déli szomszéd ellenséggé vált, az addigi példászerű kapcsolat a két párt között végletesen megromlott.<sup>1</sup> A belpolitikai következmények legfontosabbika a szovjet modell szolgálai másolása lett az új rendszer kiépítése során, jóllehet Magyarországon az átmenetre vonatkoztatott „sajátos nemzeti út” illetve a „nemzeti kommunizmus” miatt Jugoszlávia népszerűbb volt a Szovjetuniónál.<sup>2</sup> Ugyanakkor a katonai szembenállás miatt nagyarányú hadseregfejlesztés indult el, ami a szovjet haditechnika magyarországi megjelenését vonta maga után. A szovjet katonai titkok védelme érdekében a szovjet katonai tanácsadók Magyarország határainak hermetikus lezárását javasolták. Legfontosabb javaslatuk az úgynevezett védőövezetek kialakítása volt: „a határ egy bizonyos sávjában, a legfontosabb helyeken csak tervszerűen kiképzett és szervezett, minden tekintetben "nemzethű" személyek lehetnek (szállodaigazgatók és szállodaalkalmazottak, vasúti állomások, őrházak beosztottai, hordárok, bérkocsisok, vendéglősök, pincérek, erdő- és mezőőrök), amelynek hálózata a határ megközelítését és azon való átjutást a nemkívánatos elemek részére igen megnehezíti.”<sup>3</sup> Megkezdődtek a jugoszláv konfliktussal kapcsolatos koncepció- és kémperek, és a szovjet modell kiépítésével párhuzamosan a parasztság üldözése. Ezekhez a folyamatokhoz kapcsolódik a déli határsáv létrehozása.

#### Előzmények

1950. január 3-án éjszaka Kiss Imrét, a Szeged melletti Lengyelkápolna, a későbbi Zákányszék volt párttitkárát egy tanyasi italozás után megölték. Kiss Imre 1948-ban lett a helyi MKP-szervezet párttitkára, de hamarosan le is váltották. Ezután a népi bizottság tagja és a munkaügyi bizottság elnöke lett.<sup>4</sup> A helyi pártszervek és pártvezetők a valóságnak megfelelően köztörvénycs bűncselekménynek tekintették az esetet, és hamar napirendre tértek felette. „...az ottani kommunisták a gyilkosságban, amelynek áldozata egyik pártfunkcionáriusunk volt, nem az éleledő osztályharc megnyilvánulását látták, hanem közönséges falusi bicskázást.”<sup>5</sup> – mondta Rákosi Mátyas a KV 1950. február 10-i ülésén. Az államvédelmi szervek és a

<sup>1</sup> RIPP Zoltán, 1998. 45.

<sup>2</sup> IZSÁK Lajos – KUN Miklós szerk. 1994. 200.

<sup>3</sup> OKVÁTH Imre, 1998. 106.

<sup>4</sup> Történelmi Hivatal (a továbbiakban TH) V-16434. Bodó István és társai ügye.

<sup>5</sup> IZSÁK Lajos főszerk. 1998. 101.

központi pártvezetők azonban meglátták benne a propaganda-lehetőséget, és a gyilkosságot a kulákok és a jugoszláv kommunista párt elleni gyűlölet felszítására próbálták felhasználni. „A pártszervek nem látják, az ÁVH véleménye szerint azonban terror van ezen a vidéken.”<sup>6</sup> A Titkárság Ács Lajost küldte ki az eset kivizsgálására, aki 1950. január 11-i jelentésében így jellemezte Kiss Imrét: „Igen lelkes kommunista volt, aki éjt nappallá téve dolgozott, gyűlölte a kulákokat, és aktív harcot folytatott ellenük.” Ács Lajos a jelentésében kiemelte, hogy az eset a kommunista funkcionáriusok elleni kulák-terror egyik megnyilvánulása, és valószínűleg jugoszláv kém felbujtására történt. Érdeemes részletesebben ismertetni az általa javasolt feladatokat is, ugyanis ez megvilágítja a pártvezetőség politikai célját, hogy az esetet ürügyként használják fel a Jugoszláviával határos terület lakosságának megrendszabályozására.

#### Feladatok:<sup>7</sup>

- 1., A pártszervezetek megerősítése, felvértezése az ellenség elleni harcra.
  - a) A párttagság és vezetőség megtisztítása.
  - b) 8-10 napos tanfolyam a járási bizottság kiképzésére, a pártvezetőségi tagokat, párttitkárokat Rákosi és Dej<sup>8</sup> beszámolóí, Brankov<sup>9</sup> vallomása alapján a jugoszláv trockista módszerekkel megismertetni. Rákosi és Dej beszédeit a pártszervezetekben megvitatni.
  - c) Az agitátorok részére ezekből speciális népnevelő brossúra készítése, ennek havonkénti megjelentetése.
  - d) A jugoszláv eredetű röpcédulákat felderíteni, propagandát folytatni ellenük.
- 2., Az agitáció segítésére az oktatási osztályon fejlett politikai munkatársakat beállítani.
- 3., A helyi sajtó szerkesztőségének leváltása.
- 4., A mai járási bizottságot le kell váltani, politikailag fejlett munkásokból erre a feladatra kiképzett, 5-7 tagú járási bizottságot kell beállítani.
- 5., Tsz-ek létesítése, megerősítése.
- 6., A megszilárdított pártszervek a tszcs-ékben teremtsenek szilárd bázist (földmunkások, kisparasztok), hogy a fegyveres erők mellett a lakosság tömegharca tegye lehetetlenné a titóista befolyást.
- 7., Jegyzőket, fasiszta, nyugatos, gyanús elemeket leváltani, helyükbe kommunista munkásjegyzőt állítani.
- 8., 3 héten belül kidolgozni az ÁVH, határőrség, katonaság, rendőrség együttműködését. Operatív bizottság létrehozása a fegyveres erők között a határszél biztosítására.
- 9., A kulákok ellen a legkeményebb rendszabályokat kell alkalmazni.
- 10., A délszláv kulákok leválasztása a délszláv közép és kisparasztokról, kulákok korlátozása.
- 11., A párt és a demokratikus szervek következetes védelme. A legszigorúbban meg kell torolni a gyilkosságot.

<sup>6</sup> Magyar Országos Levéltár MDP-MSZMP iratok osztálya 1948-1989. (a továbbiakban MOL) Az MDP KV Titkársága jegyzőkönyvei 1948.1956. (a továbbiakban 276. f. 54. cs. 82. ő.e.) Az 1950. január 18-i jegyzőkönyve.

<sup>7</sup> MOL 276. f. 54. cs. 82. ő.e.

<sup>8</sup> Gheorghe Gheorghiu-Dej 1945-1954 között a Román Kommunista Párt főtitkára.

<sup>9</sup> Lazar Brankov jugoszláv követségi tanácsos, a Rajk-per egyik vádlottja.

12., Lengyelkápólnán mindazokat, akiknek a legkisebb közülük volt a gyilkossághoz, szigorúan meg kell büntetni.

13., Lengyelkápólnán és környékén a legszigorúbban el kell járni mindenféle kulákszabotázs ellen.

14., Lengyelkápólnán 3 héten belül a megyei titkár tartson beszámolót a gyilkosságról. 10 napon belül tegyen látogatást a megyei főispán, rendőrkapitány, az ügy jelentőségének kiemelésére.

adminisztratív intézkedések:

1., Váratlanul, 1 hónapon belül nagy erővel átfésülni a környéket az illegális, féllégális elemek összeszedésére.

2., Az exponált személyek kitiltása a határszélről (úrirtokosok, csendőrök, fasiszta katonatisztek).

3., Az ÁVH keretében felállítandó határőrségnek sokkal komolyabb határzárt kell megvalósítani.

Helyes volna, ha az eset tanulságait Bács, Baranya, Somogy, és Zala megyei bizottság titkáraival is megbeszelnék a szükséges intézkedések megtételére.<sup>10</sup>

A legfelsőbb pártvezetésnek az ügyrel kapcsolatos álláspontját kis cetlik, úgynevezett „sajtcédulák” őrizték meg. Ezek egyikéből kiderül, hogy a jelentést Gerő Ernő január 13-án olvasta, a javaslatok többségét helyeselte, megfogalmazásukat azonban kifogásolta. Rákosi Mátyás egy nappal később olvasta az anyagot: „Ács elvtárs megállapításai lényegében helyesek, javaslatai is. A Pártközpont és az ÁVH sem kezelte megfelelően a kérdést. Dobó fejére díjat kellett volna tűzni, az ügyet nyilvánosságra kellett volna hozni. Javaslom: hétfőn kommunikét adunk, az ÁVH, a Szervezési Osztály dolgozza ki a rendszabályokat, melyek 18-án a Titkárság elé kerüljenek.” Rákosi a sajtocédula tetejére odaírta, hogy lássa Gerő, Farkas, Kádár, Révai, Péter. Ők természetesen egyetértettek Rákosival. Kádár János január 16-án látta az anyagot, zárójelben odaírta, hogy „Péter elvtárral megbeszélem.”<sup>11</sup> Január 17-ére kialakult a koncepció, amelyet Kristóf István terjesztett elő a Titkárság január 18-i ülésén. Eszerint a Nagy-Szegedhez tartozó egyik tanyán megöltek egy pártfunkcionáriust. A cselekményt kulákok követték el, akik egy jugoszláv ügynök vezetésével népi demokrácia elleni szervezkedést hoztak létre. Az áldozat ennek nyomára jutott, és ezért ölték meg. A Nagy-Szeged környéki falusi, tanyasi pártszervek titkárai nem elég éberek, egyes helyeken a pártszervek részéről vakság állapítható meg. Ennek oka, hogy a pártszervek elszakadtak a tanyasi, kisparaszti, szegényparaszti rétegektől, és az ellenség behatolt a pártszervekbe, egyes pártvezetőségekbe, a pártszervezetekben túl sok Jugoszláviából jött ember van. Bizottságoknak kell felülvizsgálni a tagságot és a vezetőségeket. Az agitációs-propaganda munka hiányos, a Tájékoztató Iroda határozatát a Titó elleni harcra és Dej elvtárs beszámolóját nem ismerik. „Ennek eredménye az, hogy a pártszervezeteket a politikai gondatlanság jellemzi, ávós elvtársak hívják fel a figyelmet arra, hogy a lakosságot a kulákok, fasiszták ideológiai terror alatt tartják.” A tanyavilágban meg kell szervezni a széleskörű agitációt, a tszcs-éket támogatni kell, és továbbiakat kell szervezni. A tszcs-ék elleni fellépést a legszigorúbban meg kell büntetni. A közigazgatásban lévő reakciós elemeket le kell váltani, a jegyzői funkciókba kommunistákat kell tenni. Mivel a határszáron nagy számban vannak jugoszláviai mene-

<sup>10</sup> MOL 276. f. 54. cs. 82. ö.e.

<sup>11</sup> MOL 276. f. 54. cs. 82. ö.e.

kültek, horthysta elemek, és délszlávok (kb. 600 fő Szeged környékén), az úribirtokosokat, fasiszta katonatiszteket, csendőröket ki kell tiltani a határsávból. A jugoszláv menekülteket felül kell vizsgálni, a gyanúsakat szintén ki kell tiltani. A kulákkal szemben erőlyes korlátozó politikát kell folytatni. Meg kell valósítani a fegyveres erők (ÁVH, Határőrség) fokozott együttműködését a teljes határzár biztosítása érdekében. A pártvezetőségek és a tagok nem értették meg a Rajk-per tanulságait, ezért meg kell változtatni a jugoszláv határ mentén a helyzetet. Tanulmányozni kell a lefolyásra kerülő szegedi per anyagát, a tagságnak esti előadásokat kell szervezni belőle. A szegedi újságok állandóan nagy teret szenteljenek a Titó-klikk elleni harcnak, a jugoszláv munkások és parasztok kizsákmányolásának.

A gyilkosság tettesei elleni intézkedésekre Péter Gábor tett javaslatot január 18-án. Megerősítette a már korábban ismertetett koncepciót, amely szerint egy jugoszláv ügynök által vezetett illegális, demokráciaellenes kulákszervezkedés tagjai voltak a gyilkosok. Az áldozatot azért ölték meg, mert „Kiss Imre, a helyi MDP-szervezet legaktívabb pártmunkása már több kártevő kulákot tett ártalmatlanná, és juttatott a törvény kezére.”<sup>12</sup> Dobó<sup>13</sup> és két társa, Császár Antal, Ördögh Imre a tettes. Péter Gábor a rögtönítélő bírósági eljárás megindítását javasolta a tettesek ellen. A rögtönítélő bírósági tanács elnökének dr. Kiss Dezsőt, a Szegedi Megyei Bíróság elnökét jelölte ki, a tárgyalás napjának január 20-át adta meg. A „szervezkedés” további 14 felderített tagja ellen szintén a bírósági eljárás megindítását javasolta. A megtorlás azonban itt még nem állt meg. Péter Gábor javaslatot tett az őrizetbe vett főbb bűnösök hozzátartozóinak a kitelepítésére is a határsávból. Eszerint a közös háztartásban élő hozzátartozókat a rendelet keltétől számított 48 órán belül vagyonelkobzás mellett, még a bírósági eljárás előtt áttelepítették az ország belsejébe. A kitelepítettek névsorát és a kitelepítés okát a határsávbán közhírré tették. Kitelepítették Császár Jánosné, Császár Józsefné és három gyermekét, Nógrádi Vilmosné és két gyermekét, Börcsök Géznét és öt gyermekét, valamint Ördög Andrásné.

A Titkárság 1950. január 18-i ülésén döntöttek a pártvezetők a déli határsáv létrehozásával kapcsolatos intézkedések kidolgozásáról, amit összekapcsoltak a lengyelkápornai gyilkosság adta propagandalehetőségek kihasználásával. Az ülésen részt vett Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Kádár János, Révai József, Marosán György, Kovács István, Donáth Ferenc és a témához kapcsolódó napirendi pontnál meghívottként Kristóf István, Péter Gábor és Ács Lajos. A Titkárság határozatot is hozott arról, hogy a tizennégy embert, aki tudott a gyilkosságról, azonnal ki kell telepíteni családotól. A Nagy-szegedi pártbizottság és a járási pártszervezet összeállította annak a „hús kuláknak a névsorát, akikkel politikailag már baj volt, vagy a legnagyobb birtokosok”, őket internálták, és a családjukat is elvitték. Kádár János, Péter Gábor és Kristóf István lett a tagja annak a bizottságnak, amelynek 6 hét alatt ki kellett dolgoznia az „egész jugoszláv határsávon létesítendő politikai és adminisztratív rendszabályokat.” Gondoltak arra is, hogy az internáltak és a kitelepítettek vagyonát ne hordják szét az emberek, birtokaikat az állami gazdaságok és a tszcs-ék kapták meg. A Nagy-szegedi pártbizottság feladata lett, hogy a környékben lévő öt-hat község pártszervezetét egy-egy komisszárral erősítse meg. A tettesek elleni perben 1950. február 2-án hozott ítéletet a rögtönítélő bíróság. Dr. Kiss Dezső az ítélet indoklásában nyíltan hangoztatta az osztálybíraskodást: „Bár jelentőségében a ma előttünk lefolyt és reprodukált események kétségtelenül elmaradnak a Rajk-perben megvilágosodott eseményektől, jelentőségük mégis nagy az egyre élesedő falusi osztályharc szempontjából.” Az öt fővádlott kö-

<sup>12</sup> MOL 276. f. 54. cs. 82. ö.e.

<sup>13</sup> Helyesen Bodó István.



zül hármat halálra ítélték, ketten életfogytiglani börtönbüntetést kaptak. Bodó Istvánt és Császár Antalt még aznap kivégezték, az Ördögh Imrére kirótt halálbüntetést az Elnöki Tanács kegyelemből életfogytiglani börtönre változtatta. A Szegedi Népbíróság különtanácsa a további tizenegy vádlottat kettőtől tíz évig terjedő fegyházra vagy kényszermunkára ítélte, néhányukat örökre kitiltotta Szeged területéről.<sup>14</sup> A kitelepítettek és a kitiltottak egy részének kényszertartózkodási helyeül Salgótarjánt jelölték ki, és rendőri felügyelet alá helyezték őket.<sup>15</sup>

## A határsáv létrehozása

A Kádár Jánosból, Péter Gáborból és Kristóf Istvánból álló bizottság megkezdte a határsávra vonatkozó korlátozó intézkedések kidolgozását. A Jugoszláviával határos 15 járásról jelentéseket kértek a megyei pártbizottságoktól, valamint az ÁVH-tól, a Belügyminisztériumtól, a közigazgatási- és a rendőri szervektől. Kiküldtek hat napra az érintett megyékbe egy-egy bizottságot helyszíni vizsgálatra. A bizottságok vezetői a Szervezési Osztály megbízottjai voltak, tagjai pedig az ÁVH-t, a rendőrséget, és a közigazgatást képviselték. Ezek a bizottságok „a határmenti pártszervezeteknél politikai és szervezeti gyengeséget, jobboldali opportunizmust, számos helyen ellenséges beszivárgást tártak fel.” A jelentések alapján a Titkárság által felállított háromtagú bizottság kidolgozta a déli határsávra vonatkozó intézkedések 24 pontból álló tervét, amit a Titkárság 1950. április 12-i ülésén ismertettek a többi pártvezetővel. Az ülésen a bizottság tagjain kívül jelen volt Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Marosán György, Kovács István, Horváth Márton és Donáth Ferenc. A napirendi pont előadója Kádár János volt. Javaslatára szerint a Jugoszláviával érintkező megyék területén (Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya, Somogy, Zala megye és Vas megye Szentgotthárdi járása) az úgynevezett határsáv mélységét 15 kilométerben állapították meg.<sup>16</sup> A 15 kilométeres sávba hat megye tizenöt járása került, és körülbelül 310 város, község, illetve számottevő település volt ezen a különlegesen kezelt területen. Ha a határsáv 50 000-nél nagyobb lélekszámú várost érintett, akkor a határsáv vonalát a város határán kívül kellett meghúzni. A határsáv így körülbelül 9000 km<sup>2</sup>-t „hasított ki” az ország területéből, amelyen mintegy 290 000-en laktak. Bács-Kiskun megye területén 3 járást és 22 községet érintett a határsáv. A Bajai járás területén Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Csátalja, Dávod, Gara, Hercegszántó, Nagybaracska, Vaskút és Bátmonostor, a Bácsalmási járás területén Bácsalmás, Bácsszöllös, Csikéria, Katymár, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút és Tatabáza, a Kiskunhalasi járás területén pedig Kelebia, Kisszállás és Tompa tartozott a 15 kilométeres zónába.<sup>17</sup> 1950. július 1-jétől ezen a területen csak különleges igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határsáv állandó lakóit állandó tartózkodásra jogosító igazolvánnyal látták el, az egy alkalommal beutazók számára egy ettől különböző, ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolványt rendszeresítettek. Az igazolványt kezdetben a községi jegyző, majd a községi tanács vb adta ki. Az engedélyeket nyilvántartották, egy község lakóinak engedélyei sorszám szerint egymást követték, a városokban ugyanez volt a gyakor-

<sup>14</sup> TH V-16434. Bodó István és társai ügye.

<sup>15</sup> TH V-14259. Nógrádi Vilmosné ügye.

<sup>16</sup> MOL 276. f. 54. cs. 94. ő.e.

<sup>17</sup> MOL A Határőrség Országos Parancsnokságának iratai 1945-1989. (a továbbiakban XIX-B-10.) IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

lat, csak utcák szerint. Letelepédési engedélyt csak politikai és erkölcsi megbízhatóság és indokoltság (munka, öröklés, házasság, stb.) esetén adtak. Az engedély elvesztése vagy gondatlanságból bekövetkező megrongálódása kihágási eljárást vont maga után. Az állandó engedély csak az adott megye területére volt érvényes, más megyébe csak ideiglenes engedéllyel lehetett átmenni. Az ideiglenes engedélyt az illetékes rendőrkapitányság adhatta ki legfeljebb 90 napra. A kérelmet személyesen kellett benyújtani, a személyazonosságát és az utazás szükségességét igazolni kellett. Az engedély csak a meghatározott helység területére volt érvényes, amit a legközelebbi úton kellett megközelíteni, és az ottani rendőrőrsnél, ennek hiányában a tanács vb-nél 12 órán belül jelentkezni kellett. Eltávozás előtt 12 órával ki kellett jelentkezni, és láttamoztatni kellett az engedélyt. A szerv erről nyilvántartást vezetett. A szabály megszegői ellen kihágási eljárást indítottak, súlyosabb esetben átadták az ÁVH-nak. Az utazónak az engedélyt állandóan magánál kellett tartania, rendőrnek, határőrnek felszólításra meg kellett mutatnia. Az ideiglenes engedélyt a lakhelyre való visszaérkezés után 24 órán belül vissza kellett juttatni a kiállító hatóságnak. Létfontosságú családi ügyben (halál, súlyos betegség) az utazás indokoltságát az illetékes helyi tanács vb utólag is igazolhatta, ezt a Jegyzet rovatba be kellett vezetni. Hivatalos kiküldötteknek is ideiglenes engedélyt kellett váltani. A kiküldő szerv vezetőjének aláírásával, pecsétjével ellátott igazolást is mellékelni kellett a kérelemhez. Az igazolás záradékában meg kellett nevezni az okot, miért szükséges a beutazás a határsávba. Ennek valódiságát a rendőrségen ellenőrizték. A hivatalos kiküldötteknek a járási rendőrkapitányság maximum egy járásra, a megyei rendőrkapitányság maximum két megyére érvényes engedélyt adhatott ki. Az egész határsávra érvényes engedélyek kiadásának jogát a belügyminiszter magának tartotta fenn. A beutazó szállást csak érvényes engedély birtokában kaphatott. A határsávbéli munkáltató csak állandó vagy ideiglenes engedéllyel rendelkező személyt alkalmazhatott. A határvonaltól számított két kilométeren belüli munkálatokat az ÁVH Határőrségnél kellett bejelenteni, a dolgozókat külön igazolvánnyal látták el.<sup>18</sup> A határvonaltól számított egy kilométeren belül tilos volt vadászni. 500 méteren belül napkelte után napnyugtáig dolgozni, legeltetni csak az ÁVH Határőrség illetékes szervének engedélyjével lehetett, napnyugtától napkelteig semmilyen mezei munkát nem lehetett végezni. Akinek ezen a zónán belül volt földje, annak az állandó engedélyre hatszögletű pecséttel rányomták: „Jogosult az 500 méteres sávon belül mezőgazdasági munkák végzésére.” Az 50 méteres sávon belül tilos volt épület emelni és tartózkodni, a polgári személyek által végzett munkálatokhoz a határőrség parancsnokának engedélye kellett.<sup>19</sup> Engedély nélkül tartózkodhattak a határövezetben az MDP KV Szervező Bizottsága által kiadott megbízólevéllel rendelkezők, az Elnöki Tanács tagjai, a miniszterek és helyetteseik, az országgyűlési képviselők. A megyei pártbizottság munkatársai a megyei titkár igazolásával, valamint a megyei tanács vezetői, de csak a működési területükhöz tartozó határsávban. Ugyancsak engedély nélkül tartózkodhattak a határsávban a fegyveres testületek tisztjei és tiszt-helyettesei, a kölekedési vállalatok, és a mentőszolgálat alkalmazottai, de személyigazolvánnyal és valamilyen szolgálati igazolással nekik is rendelkezniük kellett.<sup>20</sup>

A Központi Szervezési Osztálynak és a Káderosztálynak három hónap alatt felül kellett vizsgálnia a határmenti járások pártszervezeteinek vezetőit, a megyei pártbizottságoknak pedig a 15 kilométeres határsávban lévő községek alapszervezeteinek vezetőit, és a megbízhatatlan, a nem eléggé szilárd, vagy az ellenségesnek nyilvánított pártvezetőket el kellett távolítaniuk. A határmenti járások pártbizottsá-

<sup>18</sup> MOL XIX-B-10. IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

<sup>19</sup> MOL XIX-B-10. IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

<sup>20</sup> MOL XIX-B-10. IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

gainak nem csak a titkárát, hanem minden tagját a pártközpontnak kellett jóváhagynia. Ezekben a járásokban a függetlenített funkcionáriusok mellé egy év időtartamra beállítottak még összesen 30 függetlenített pártszervezőt. Az érintett megyei pártbizottságok agitációs és propaganda osztályain külön felelőst rendszeresítettek a határvidék speciális agitációs és propaganda ügyeinek intézésére. A speciális szempontokat a Központi Agitációs és Propaganda Osztálynak kellett kidolgoznia. A határmenti járásokban kététhes pártiskolákat szerveztek az alapszervezeti és tömegszervezeti funkcionáriusoknak, az iskolák különleges anyaggal való ellátása a Központi Oktatási Osztály feladata volt.

A javaslat külön pontban emelte ki, hogy a Délszláv Szövetség helyi szervezeteinek a működését a határ mentén fekvő megyékben jogszabály nélkül el kell sorvasztani. A Titkárság utasította a tömegszervezetek központjait, hogy a megyei pártbizottságokkal közösen vizsgálják felül a községi tömegszervezetek (MNDSZ, DÉFOSZ, ifjúsági szervezetek, stb.) vezetőségeit.

A járási pártbizottságok titkárainak hetente megbeszélést kellett tartaniuk a poltikai területen szükséges tennivalókról az ÁVH kirendeltségek vezetőivel, a Határőrség helyi vezetőivel, a járási rendőrkapitányságok vezetőivel és a járási főjegyzővel. Négy határmenti járás élén régi főjegyző állt, helyükre kommunista főjegyzőket kellett állítani, a 22 járási jegyző közül 18-at szándékoztak politikailag megbízható „jó káderekkel” felváltani. A határmenti községekben 33 megbízhatóan vezetőjegyzőt tartottak számon, az ő helyükre is politikailag megbízható embereket szándékoztak állítani, valamint a segédjegyzők körében is nagyarányú cserét határoztak el. Ugyanígy 33 községi bírót is le kellett váltani, és szegényparaszti származásúkkal betölteni a helyüket. Leváltás lett a sorsa a Siklósi Járási Rendőrkapitányság vezetőjének, a lenti, a csurgói és a bácsalmási rendőrkapitányság őrsemélyzeti parancsnokainak, továbbá másik 13 határmenti őrparancsnoknak is. A határsávban szolgálatot teljesítő rendőrök számára külön pótléket állapítottak meg azzal a szándékkal, hogy magasabb legyen a fizetésük a másutt szolgáló rendőrökénél, azt azonban kihangsúlyozták, hogy az ÁVH-nál beosztottak fizetését ne érje el a javadalmazásuk. A határmenti járőrözés rendszerét az ÁVH határőrség főparancsnokságának és a rendőrség illetékes szerveinek össze kellett hangolniuk. Az ÁVH Határőrség szerveinek káderhelyzetét megerősítették, és a Határőrség Főparancsnokságának és a rendőrség politikai osztályának különleges politikai anyagot kellett összeállítania a határsávban szolgálók számára. Az ÁVH határsávban lévő kirendeltségeinek számát és ezek létszámát felemelték. A jelentés időpontjában minden járás területén 1-3 fő, összesen 36 fő teljesített szolgálatot. A határsáv 10 olyan községében létesítettek új ÁVH-kirendeltséget, ahol eddig nem volt, és valamennyi kirendeltség létszámát felemelték 5-6 főre. Az ÁVH létszámát a határsávban így 100 fővel akarták növelni. A 100 fő kiválasztásába a megyei pártbizottságoknak is volt beleszólásuk. Ezeknek a kirendeltségeknek kizárólag ügynökök elhárításával kellett foglalkozniuk. A jugoszláv határ műszaki berendezésének tökéletesítését felgyorsították.

Az ÁVH feladata volt, hogy összeírja, és nyilvántartásba vegye a határsávban lakó, kommunista szempontból megbízhatatlan társadalmi réteghez tartozó embereket. Nyilvántartásba vették a volt vitézeket, csendőröket, 1945 előtti katonatiszteket, a volt fasiszta pártok tagjait, a polgári pártok aktív tagjait, az exponált jobboldali szociáldemokratákat, és az angol vagy amerikai zónából hazatért hadifoglyokat, az úgynevezett nyugatosokat. A legveszélyesebbnek ítélt 1500 személyt három hónapon belül el akarták távolítani a határsávból, és az ország belsejében lévő kényszerlakóhelyekre akarták telepíteni őket. A többieknek is ugyanezt a sorsot szánták a későbbiekben. A határsávban csak azok a papok és apácák maradhattak, akik be-

jelentett állandó lakással rendelkeztek az adott járás területén, és egyházi funkciójuk oda kötötte őket. Egyházi személyek nem költözhetnek ide: „Erre a területre semmiféle vándor szerzetest, apácát beengedni nem lehet.”

A határmenti megyékben lévő ipari üzemek felső- és középvezetőit felülvizsgálták a párt és az iparügyi minisztériumok megbízottaiból álló különleges bizottságok. A nagy gyárakban rendszeresített gyári nyomozó csoportok mintájára a határmenti megyékben lévő középüzemekben is nyomozó csoportokat létesítettek, amelyek szoros alárendeltségben álltak az ÁVH helyi szerveivel.

A határmenti járásokban, de főként a 15 kilométeres sávban megerősítették a szocialista mezőgazdasági szektort, azaz felgyorsították a tsz-szervezést. Ekkor körülbelül 160 tszcs és 35 gépállomás volt ezen a területen, a tervezet szerint ezek számát a lehető legnagyobb mértékben kellett növelni. A magánszektorban lévő vendéglátóipari üzemek engedélyeit felülvizsgálták, és a megbízhatatlannak minősített tulajdonosoktól megvonták az engedélyt.

A Kádár János által előterjesztett tervezethez a Titkárság határozatai annyit tettek hozzá, hogy a járási pártbizottságok átalakításánál egészen kivételes esetektől eltekintve ipari munkások legyenek a párttitkárok, és a járási pártbizottságok tagjait a Szervezési Bizottságnak is jóvá kellett hagynia, valamint felvették őket a központi vezetőség nomenklatúrájába. A járási pártbizottságok titkárainak havonta egyszer kellett összehívniuk az ÁVH-kirendeltségek vezetőit. Az ÁVH létszámának 100 fős emeléséhez hozzájárultak, de három hónapon belül vissza kellett állítani az eredeti létszámot. A vendéglátóipari üzemek engedélyeinek megvonását az ÁVH javaslata alapján kellett végrehajtani. Vizsgálatot rendeltek el a pécsi délszláv tanítóképző ellen.

Balogh Béla államvédelmi alezredes május 25-én írásban számolt be a határozatok végrehajtásáról. Ebben jelentette, hogy a megjelölt négy járási főjegyzőt, a 18 járási jegyzőt, a 33 községi vezetőjegyzőt, valamint a 33 községi bírót, a siklósi kapitányság vezetőjét, és a 13 őrsparancsnokot leváltották, helyükre megbízható kádereket állítottak. Elkészült a határsáv létesítéséről szóló rendelettervezet és annak bizalmas végrehajtási utasítása, valamint a rendőrök kiegészítő illetménypótlékjára vonatkozó rendelkezés is. A kitelepítésre megjelölt 1500 személy összeírása megtörtént, és elkészítették a végrehajtási tervezetet is. Összeírták a kitelepítendő apácákat és szerzeteseket is, 246 férfi és 424 női szerzetesnek szánták ezt a sorsot június 1-jétől. A többi határozat végrehajtásának előkészítése is megtörtént. Egyedül a gyári nyomozócsoportok felállítására vonatkozó határozat megváltoztatását javasolták, ugyanis ezek a legtöbb helyen, így a határsáv üzeimben is gyorsan dekonspirálódtak. Az erről szóló döntést el is halasztották későbbre.<sup>21</sup>

A Titkárság 1950. június 2-án Földes László jelenlétében és Hazai Jenő előadásában határozott, hogy összesen 30 új pártszervezőt állít be a 15 határmenti járásban. A határozat szerint a Bajai- és a Bácsalmási járás két-két, a Kiskunhalasi pedig egy funkcionáriust kapott erre a feladatra.<sup>22</sup>

A Titkárság 1950. június 28-i ülésén két napirendi pont is foglalkozott a déli határsávval. A korábbi határozat értelmében felülvizsgálták a határmenti járások pártbizottságainak összetételét a politikai megbízhatóság, képzettség, gyakorlati munkára való alkalmasság és a jugoszláv rokon kapcsolattal való rendelkezés szempontjából. A jelentés adatai szerint a járási titkári funkciók közül öt, a járási pártbizottsági posztok közül pedig 19 nem is volt betöltve. Általánosságban azt állapították meg, hogy a határmenti járások pártbizottságai a többihez viszonyítva igen

<sup>21</sup> MOL 276. f. 54. cs. 103. ö.e.

<sup>22</sup> MOL 276. f. 54. cs. 102. ö.e.

gyengék, a tervszerűtlenség, kapkodás, önállótlanág és a politikai éberség teljes hiánya jellemezte őket: „az ellenség leleplezését ÁVH-ügynek tekintik.” A nemzetiségekkel kapcsolatban elmondták, „hogy nem látták, hogy válasszák le a délszláv és sváb kis- és középparasztokat a kulákokról, ezért a nemzetiségek egységes tömböt alkotnak, apróbb kérdésekből is nemzetiségi kérdést csinálnak.”<sup>23</sup> Az alaposabban megvizsgált nyolc járási párttitkár közül négyet tartott megfelelőnek a jelentés, de közülük is a két paraszti származásút másik járásba akarták áthelyezni, így csak a két munkás származású maradhatott a helyén. A 36 lekáderezett függetlenített járási pártbizottsági tag közül 21 maradhatott meg, hatot leváltottak, másik kilencet áthelyeztek megbízhatatlanságuk, jugoszláv rokoni kapcsolatuk, tapasztalatlanságuk vagy múltbeli tevékenységük miatt. Rajtuk kívül 34 nem függetlenített pártbizottsági tagot is megvizsgáltak, egy részüket „politikailag fejletlennek”, megbízhatatlannak találták. Donáth Tibor rendőr hadnaggyal, a bácsalmási rendőrkapitánnyal kapcsolatban például azt kifogásolták, hogy a „múltban mint futballistát a tőkések tartották el.” Leváltották a mohácsi, a tiszamelléki, a csurgói és a letenyei járási titkárt, a barcsi, a csurgói és a lenti járási káderest, a siklói járási bizottság oktatási felelősét, a csurgói, mohácsi és siklói járási bizottság adminisztrátorait, valamint Vuity Sándort, a bácsalmási járási bizottság szövetkezeti felelősét is. Tisztogatást tartott szükségesnek a jelentés a DÉFOSZ, az MNDSZ és a SZOT járási titkárai, és még az adminisztrátorok között is kispolgári magatartás, klerikális befolyás és jugoszláv rokonság miatt. A jelentés javasolta, hogy erősítsék meg a határmenti járási pártbizottságokat, töltsék be munkáskáderekkel az üres funkciókat, a megyei pártbizottságok emeljék a járási bizottságok elméleti színvonalát, adjanak segítséget, és „súlypontként kezeljék a határmenti járásokat”, főleg a parasztpolitika és a nemzetiségi kérdés területén. Július első felében a megyei és a járási pártbizottságoknak napirendre kellett tűzniük az éberség kérdését, különös tekintettel Jugoszláviára. További tisztogatásokat követeltek a járási tömegszervezetekben. Annyi engedményt tettek csak, hogy az egyébként megfelelő járási titkárokat nem kell csupán a paraszti származásuk miatt leváltani. Viszont tisztogatást határozott el a központi pártvezetőség a határmenti üzemek vezetői és üzembizottsági elnökei között is.

Az MDP Bács-Kiskun megyei pártbizottsága 1950. július 11-én foglalkozott a jugoszláv határ mentén lévő járások káderhelyzetével. Németi József megyei első titkár javaslatára elhatározták, hogy betöltik a három déli járásban az üresen lévő funkcionáriusi állásokat megfelelően kiválogatott káderekkel. Az érintett három járási titkár részére havonta értekezleteket tartottak. Instruktórokat neveztek ki a járások felügyeletére, így a Bajai járás instruktora Németi József, a Bácsalmási járásé Halanda István, a Kiskunhalasi járásé pedig Kocsa László lett, aki a járási párttitkárok továbbképzését is felügyelte. Elhatározták a tömegszervezetek vezetőségének megtisztítását az ellenséges elemektől. További tisztogatásokat terveztek a közigazgatásban és a postai alkalmazottak valamint az állami gazdaságok agronómusai és a pedagógusok között is. A határ mentén fokozottan akarták fejleszteni a tszcs-eket, az állami gazdaságokat és a gépállomásokat. Garán a „klérus befolyása alatt álló” székyel telepéseket akarták megrendszabályozni, mert azok külön székyel és külön délszláv tszcs-ét akartak létrehozni.<sup>24</sup>

<sup>23</sup> MOL 276. f. 54. cs. 106. ő.e.

<sup>24</sup> Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban BKMÖL) A Magyar Szocialista Munkáspárt Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma (a továbbiakban MSZMP BKMB Archívuma) Az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei 1948-1956. (a továbbiakban 36. f. 1. cs. 6. ő.e.) Az 1950. július 11-i ülés jegyzőkönyve.

A Titkárság 1950. július 26-i ülésén Zöld Sándor beszámolt a testületnek az addig végrehajtott intézkedésekről. 1950. július 1-jén léptek életbe a déli határsávban a rendszabályok. Négy határmenti járási főjegyzőt, 18 járási jegyzőt, 33 vezetőjegyzőt, ugyanannyi segédjegyzőt és községi bírót leváltottak, helyükre politikailag megbízható és szakmailag képzett kádereket állítottak. A rendőrségtől egy járási kapitányt, 3 őrszemélyzeti parancsnokot, és 13 őrsparancsnokot távolítottak el. A határszolgálatot teljesítő rendőrök illetményét rendezték, külön pótlékokat kaptak, de ezzel együtt is alacsonyabb maradt a fizetésük mint az ávosoké. A kiegészítő pótlékokat 1950. június 1-jétől folyósították. A déli országhatár 15 kilométeres sávját az ÁVH június 1-jéig kijelölte. A határsávba Vas, Zala, Somogy, Baranya, Bács-Kiskun és Csongrád 15 járása és 300 községe került, a nagyobb városokat és vasúti csomópontokat lehetőleg kihagyták. A határsáv északi vonalán a bevezető fontosabb utakat 54 sorompóval zárták el június 28-ától. A határmenti terület járőrözését felülvizsgálták, és az ÁVH Határőrség parancsnokságával közösen módosították. Állandó, az egész területre kiterjedő járőrözést léptettek életbe 1950. május 15-étől. A határsávban szolgálatot teljesítő rendőrök politikai felvilágosítására a BM politikai osztály brossurát adott ki. A 15 kilométeres sávban a magánszektorban lévő vendéglátóipari üzemek engedélyeinek felülvizsgálását végrehajtották, az ÁVH a megbízhatatlanok engedélyeinek megvonására javaslatot tett, a végrehajtás a jelentés idején folyamatban volt. Az állandó tartózkodásra jogosító igazolványok kiadása elhúzódott, ezért július 1-je és 10-e között az igazoltatások laza formában történtek. Július 15-éig az igazolványok 99 %-át kiadták, ez 287 824 darabot jelentett. 3053 személy nem váltott igazolványt, főleg mert a mezőgazdasági munka miatt távol voltak a lakóhelyüktől.<sup>25</sup> Bács-Kiskun megyében a határkerületben a Baja–Katymár–Madaras, a Baja–Bácsalmás–Kelebia és Szeged–Baja–Pécs autóbusszvo-  
nalakat is fokozottan ellenőrizték.<sup>26</sup>

### *A falusi pártszervezetek megerősítése*

Mivel az MDP helyzetét nem találták elég szilárdnak a falusi lakosság körében, a Titkárság 1950. december 6-i ülésén határozatot hoztak függetlenített párttitkárok beállításáról a nagyobb községekben. Országosan összesen 540 községben akarták megerősíteni az MDP pozícióit. A ritkábban lakott, és nagyobb településekkel rendelkező 10 megyében a 2500-nál nagyobb lélekszámú településeken, és ahol legalább 100 párttag volt, függetlenítették a párttitkárt. Ebbe a kategóriába tartozott Bács-Kiskun megye is. Az inkább aprófalvas megyékben elég volt ehhez 1500 lakos és 100 párttag megléte is. Külön rendelkezés vonatkozott a jugoszláv és az osztrák határsávra. Itt azok a községek „kaptak” 1951. január 1-jétől főállású párttitkárt, ahol 1500-nál többen laktak, de elegendő volt 50 párttag községenként. Ez 49 községet érintett. A határsávban a megállapított kereten felül további 40 politikailag fontos községben lehetett függetlenített párttitkárt ültetni az emberek nyakára. A párttitkárnak helybelinek vagy járásbelinek kellett lennie, és amennyiben az eddigi párttitkár politikailag alkalmas volt rá, akkor őt kellett függetleníteni. A határozat gondosan felhívja a figyelmet arra, hogy fizetésüknek valamivel meg kell haladnia a községi tanácselnökök fizetését. Emellett telefont bocsátottak a rendelkezésükre, illetve rendbehozták a falusi pártházakat, hogy „külsőleg is fejezzék ki a párt vezető

<sup>25</sup> MOL 276. f. 54. cs. 110. ö.e. és MOL Rákosi Mátyás titkári iratai 1948–1956. (a továbbiakban 276. f. 65. cs. 182. ö.e.)

<sup>26</sup> MOL XIX-B-10. V.-4/1951. 26.d.

és irányító szerepét.”<sup>27</sup> Bács-Kiskun megyében ekkor a közvetlenül a határ mellett fekvő Csikéria, Tompa és Kelebia kapott független párttitkárt.

Házi Árpád belügyminiszter 1952. szeptember 1-jén a déli határszakaszon létesített határővezetést a nyugati határvonalra is kiterjesztette.<sup>28</sup> Az utasítást a határőrség tisztí állományának külön értekezleten kellett beható oktatás tárgyává tenni, és rendszeresen újból elővenni. A tiszthelyettesi és a legénységi állományoknak speciális foglalkozásokat tartottak. A határőrség szigorúan ellenőrizte, hogy a helyi lakosság betartja-e a rendelkezéseket. Fokozott ellenőrzést végeztek a közutakon és a vasutakon. Ha elfogták az utasítás megszegőjét, akkor átadták a határőrkerület parancsnokságának, majd a felderítő alosztálynak, ahol kihallgatták. Ha nem történt határsértés vagy annak szándéka, a legközelebbi rendőrhatóságnak adták át, ahol eljárást indítottak ellene. Ha bebizonyosodott a határsértés kísérlete, az illetékes ÁVH szervnek adták át. A határőrizet megsértőiről nyilvántartást vezettek a határőr kerületeknél.<sup>29</sup> Mivel a déli határsáv belső határán felállított sorompók a kívánt célt nem érték el, ezeket 1952. szeptember 1-jétől megszüntették, és helyettük figyelmeztető táblát helyeztek el.

### A kitelepítések

A határ melletti területekről az 1950 előtt is voltak már kitelepítések. Többek között határvédelmi okokból is sor kerülhetett erre, ha közvetlenül a határ mellett, az 50 méteres vagy a 200 méteres sávban lakott valaki. Ilyenkor a kitelepítés után az eltávolítottak házáat is lerombolták. A csempészekről is így próbálták megszabadulni a hatóságok. Hamarosan megjelentek azonban a politikai szempontok is. 1947 végén, 1948 elején is készült összeírás a határkerületekből kitelepítendőkről. Ekkor a határőrség főparancsnokának rendelkezésére 104 családot, összesen 592 embert írtak össze Szerencs és Sátoraljaújhely környékéről, a nyugati határvidékről, valamint a jugoszláv határról Makó–Battonya–Gyula körzetéből. Garáról és Tomparól négynégy főt és családjukat jelölték ki ekkor kitelepítésre feketézés, lócsempészés, valutauzérkedés, hamiskártyázás és egyiküket politikai megbízhatatlanság miatt. A belügyminiszter azonban azzal az indokkal tagadta meg a kijelöltek intézményes kitelepítését, hogy annak mind jogi, mind gazdasági feltételei hiányoznak. A rendőrhatóságok csak a 8130/1939. ME. sz. rendelet lehetőségeit, vagyis az internálást és a rendőrhatósági felügyelet alá helyezést használhatták fel. „Ezeket a kényszerintézkedéseket a rendőri hatóságok természetesen csak konkrét bizonyítékok alapján hajthatják végre.”<sup>30</sup>

Az MDP egyeduralmának megvalósítása és megerősítése után azonban egészen más volt a helyzet. A párt első számú vezetőinek utasítása szerint az ÁVH 1950. június 1-jére elkészítette a javaslatot a határsávban élő osztályidegen, ellenséges társadalmi csoportok, vagyis a vitézek, a csendőrök, a horthysta katonák, a fasiszta párttagok, a polgári pártok aktív tagjai, az exponált jobboldali szociáldemokraták és az amerikai vagy az angol zónából hazatért hadifoglyok, a nyugatosok kitelepítésére. Ezen kívül nyilvántartásba vették a délszláv származásúakat, a vegyes házasságban élőket, a jugoszláviai rokonokkal és ismerősökkel levelezőket, a kettősbirtonosokat, a Délvidékről 1945 után áttelepülteket, a délszláv tanítókat, a görög-keleti

<sup>27</sup> MOL 276. f. 54. cs. 121. ó.e.

<sup>28</sup> MOL XIX-B-10. IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

<sup>29</sup> MOL XIX-B-10. IV./1,3,4,5-18/1952. 13.d.

<sup>30</sup> MOL XIX-B-10. V./8-005/1948. 15.d.

papokat, a kulákokat, ezen belül a hátralékosokat, illetve a rádiókészülékkel és fegyverrel rendelkezőket külön is felsorolták. Feljegyezték a Jugoszláviába disszidáltakat, a határ mellett fekvő plébániákat, és a határsávban élő politikai szempontból megbízhatatlannak ítélt személyeket, illetve azokat, akiknek az adott közösségben való tartózkodását nemkívánatosnak találta valamelyik államhatalmi szerv. Ez utóbbi kategória kínálta a legjobb lehetőséget a községi vezetőknek az önkényeskedésre és az egyéni leszámolásra, bosszúra.

1950. június 8-án a határsávban élő 894 szerzetest és apácát az ország belsejében lévő különböző kényszertartózkodási helyre telepítette át az ÁVH.<sup>31</sup> A bajai cisztercita rendház szerzeteseit június 10-én éjszaka szállították egy leponyvázott teherautóval Kunszentmártonra, a karmelita zárdába. A ferences szerzeteseket szintén ezen az éjszakán vitték el, őket azonban Debrecenbe, az ottani ferencrendi kolostorba szállították. A három bajai női szerzetesrend tagjait Máriabesenyőre és Máriapócsra vitték. A szerzetesek szeptember közepén elhagyhatták kényszertartózkodási helyüket.<sup>32</sup>

Két héttel később, 1950. június 22-én a legveszélyesebbnek ítélt 2446 személyt családtagjaikkal együtt az ÁVH az ország belsejébe, Hajdú-Bihar és Szolnok megyébe telepítette ki. Bács-Kiskun megyében Hercegszántón kezdték a kitelepítést, hajnal 1 és 2 óra között a rendőrök és az ávosok ébresztették az összeírt családokat. A családfőket a tanácsolásra kísérték, ahol munkaszervezést írtak alá velük, ugyanis a Bánhalmi Állami Gazdaság kormospusztai telepére vitték őket, ahol a rizs- és gyapotföldéken kellett dolgozniuk. A vasúti szerelvény Hercegszántóról indult és Kelebián vette fel az utolsó kitelepítetteket. Ekkor mintegy 250 főt vittek el.<sup>33</sup> 1951. november 21-éről 22-ére virradó éjjel zajlott a második nagyobb kitelepítési hullám. Ekkor is Hercegszántóról indult a tehervonat, majd Bácsbokodon hosszabb ideig állt, bevárta a környékbeliakat, utána indult a Debrecen melletti Ebesre. Ekkor körülbelül 80-90 főt vittek el.<sup>34</sup> 1951. december 19-én ismét kitelepítettek 60-70 embert a déli határsáv Bács-Kiskun megyei szakaszából a Hajdúszoboszló mellett lévő Tedejpusztára, ahová december 21-én érkeztek meg.<sup>35</sup>

1950-ben, 1951-ben és 1952-ben összesen 3456 16 éven felüli személyt, más adat szerint kb. 4000 főt<sup>36</sup> telepítettek ki a déli határsávból, közülük 510-en voltak Bács-Kiskun megyeiek.<sup>37</sup> A kitelepített volt apácák közül 1951-ben négy már visszatért Bajára, egy pedig Sükösdre.<sup>38</sup> A részletes kimutatások hiányában a kitelepítettek pontos számát nem lehet megállapítani. A hiányos források szerint 1950-ben főként a Szolnok megyében lévő Tiszagyenda-Kormospusztára vitték a kijelölteket. A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány kitelepítettet. Bácsszentgyörgyről Harkai Mártont, Horváth Gyulát, Kubatov Istvánt, Dara Imrét és családtagjaikat telepítették ki Tiszagyenda-Kormospusztára. A későbbiek során kitelepítettek még Kubatov Jánost, Kubatov Ferencet, Barna Imrét, Aranyos Istvánt, Kovács Jánost és Piukovics Lajost is.<sup>39</sup> Garáról kitelepítették Karagity Gyulát, Gégner Ádámot, Turi

<sup>31</sup> MOL 276. f. 54. cs. 110. ö.e.

<sup>32</sup> VÁGVÖLGYI Ferenc, dr. 86.

<sup>33</sup> VÁGVÖLGYI Ferenc, dr. 104.

<sup>34</sup> VÁGVÖLGYI Ferenc, dr. 118-120.

<sup>35</sup> VÁGVÖLGYI Ferenc, dr. 123.

<sup>36</sup> MOL Az MDP KV Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1948-1956. (a továbbiakban 276. f. 53. cs. 300. ö.e.)

<sup>37</sup> MOL Az MDP KV Adminisztratív Osztályának iratai 1950-1956. (a továbbiakban 276. f. 96. cs. 89. ö.e.)

<sup>38</sup> TH O-9554/2.

<sup>39</sup> TH O-9557.



Tamást és özvegy Henrik Józsefnét, valamint Kühn Istvánt, Kubatov Ferencet.<sup>40</sup> Garáról kitelepítették a négy kocsmáros, akiket a fél falu kikísért az állomásra, sajnálták őket, különösen a rokonok. Garán egy szlovák kocsmáros maradt, az is szegény volt.<sup>41</sup> Bácsborsódról Csizmadia Sándort, Igaz Györgyöt, Martinecz Györgyöt, Kovács Menyhértet, Schadt Józsefet. Érsekcsanádrol Máriy Jánost és családját, valamint Karajkó Lajost. Sükösdről Kuti Istvánt és feleségét. Bajáról Pál Györgyöt és családját,<sup>42</sup> Krosmai nevű bajai lakost, Aliva nevű festő vejét és egész családját, Kalacsin Vilmost, Zsubori Bertalant.<sup>43</sup> Vaskútról Arnold Istvánt, Krix Istvánt, Dudler Pétert, Genál Ferencet, Grünfeld Vendelt,<sup>44</sup> Reile Gábort, Égi Mártonnét. Matos Jánostól és Péter Alberttől az italmérési engedélyüket vonták meg. 1951-ben kitelepítették Kovács Ferencet, Zority Miklóst, Lipták Istvánt, dr. Nagy Imrét és családját, Hubert Imrét és családját.<sup>45</sup> Csátaljáról Molnár Lőrincet, Barna Józsefet, Krisztnann Pétert, Hedrich Jánost.<sup>46</sup> Dávod községből Taszarik Józsefet, Szlobota Imrét, Kovalik Mihályt, később pedig Horváth Istvánt, Szlobota Józsefet, Burányi Mihályt, Burányi Pált, Brünner Mártont, Teszarik Mátyást és Rác Mihályt.<sup>47</sup> A Bácsalmási járásból összesen legalább 174 embert telepítettek ki. A bácsalmási jelentős részét a Hortobágyra, a Hajdú-Bihar megyei Ebespusztára vitték. Más megyékben talán még rosszabb volt a helyzet. A kitelepítések következtében kialakult bizonytalan helyzetben a Baranya megyei tanács olyan rendeletet adott ki, hogy 24 óra alatt össze kell írni a délszlávokat, Mohácson éjjel is csinálták az összeírást. Rövidesen elterjedt az a hír, hogy kitelepítik az összes délszlávot.<sup>48</sup> Ez nem volt igaz, de az érintettek körében óriási riadalmat keltett, attól tartottak, hogy a svábok sorsára jutnak.

Az 1950-ben kitelepítettek 50 kg-os csomagot vihettek magukkal, akik a későbbiek folyamán jutottak hasonló sorsra, azok valamivel kedvezőbb helyzetben voltak, mert ingóságai jelentős részét magukkal vihették. A hátrahagyott állatállományt, gazdasági felszerelést a tsz-ek, állami gazdaságok, az egyéb ingóságokat párt- és állami tömegszervezetek kapták meg, de a helyi párt- és állami funkcionáriusok is részesekdték belőle, illetve szereztek maguknak ezekből a javakból.<sup>49</sup> Sok házba tanácsai, és pártszervek dolgozói, rendőrök, államvédelmisták költöztek be, a házak nagy részét 1951-ben államosították. Leltárt és kiutalási határozatot csak szórványosan készítettek a helyi tanácsok. A földingatlan telekkönyvileg a kitelepített tulajdonában maradt, de a község kezelésébe ment át. A tanácsok részben tsz-eknek, részben kishaszonbérletbe adták ki ezeket a földeket, tagosítás esetén csereingatlant jelöltek ki. A ház és a belsőség szintén a kitelepített tulajdonában maradt, de a párt, a tanács, esetleg közületek, például óvoda, vagy magánszemélyek használatába került. Egyes esetekben ezeket államosították az 1952. évi 4. tvr. figyelembe vétele nélkül. A pénzügyminiszter egyik utasításában felszólította a tanácsokat, hogy készítsenek összesítő leltárt a visszahagyott ingóságokról, és a juttatottak fizessék be a kapott vagyontárgyakért megállapított árat. Ennek ellenére Baranyában a 867 608 Ft betérhelésből mindössze 278 668 Ft-ot fizettek be, máshonnan egyelőre nincs adat.

<sup>40</sup> TH O-9556/2.

<sup>41</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ö.e.

<sup>42</sup> TH O-9554/1.

<sup>43</sup> TH O-9554/7

<sup>44</sup> TH O-9555/1.

<sup>45</sup> TH O-9555.

<sup>46</sup> TH O-9558.

<sup>47</sup> TH O-9560.

<sup>48</sup> MOL AZ MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának iratai 1950-1956. ( a továbbiakban 276. f. 89. cs. 113. ö.e.)

<sup>49</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

Az utasítás szerint a befolyt pénzből rendezni kellett volna a kitelepítettek köztartozásait, a maradékból pedig 5000 Ft-ot kaphattak volna személyenként, de senki sem kapott.<sup>50</sup>

A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB 1950. július 31-i ülésén döntött arról, hogy a Garáról kitelepítettek ingatlanjait és ingóságait szétoztják. Az ülésen jelen volt Kulcsár Jenő elnök, Cseh László és Dobi István elnökhelyettes, Papp Géza titkár, Ónozó Ferenc belügyi kiküldött és a vb tagjai. Az üresen maradt lakások és ingóságok szétoztását egy bizottság végezte a helyi pártszervezettel egyeztetve. Juttattak a vagyontárgyakból a járási tanácsnak, a községi tanácsnak, a termelőszövetkezeteknek, és az MNDSZ-nek. A zongorákat a kultúrotthonoknak adták.<sup>51</sup> A kitelepítés után sietve léptek be az emberek a tszcs-be. Bácsszentgyörgyön 1950. augusztus 20-án új tszcs alakult 28 taggal, közülük 12-en voltak délszlávok. Garán is alakult új tszcs. Katymáron új tszcs alakult 93 családdal, 65 százalékuk délszláv, közülük 4 középaraszt.<sup>52</sup>

A pártközpontba küldött egyik jelentés szerint ekkoriban kezdtek elszaporodni a szekták Bács-Kiskun megyében és az Ormánságban.<sup>53</sup> Garán, Katymáron és Kunbaján főleg a jehovisták tevékenykedtek.<sup>54</sup> Baján az adventisták 38, a jehovisták 20, a nazárenusok 120, a baptisták 80 taggal rendelkeztek 1950-ben.<sup>55</sup>

Közben az osztrák határvidéken is zajlottak a kitelepítések. 1951. augusztus elején egy négytagú bizottság javaslatára a nyugati határsávból is kitelepítettek 88 családát, összesen 293 főt. A javaslatot Piros László terjesztette fel Péter Gábornak, amely Farkas Mihály és Rákosi Mátyás egyetértését is elnyerte.<sup>56</sup> Novemberben újabb 86 családot telepítettek ki erről a területről. Az "operációt" november 13-án hajnali 1 órakor kezdték, és reggel 8 órakor fejezték be. Budapestről crösítés is érkezett, amely három napig maradt a helyszínen.<sup>57</sup>

### A délszláv lakosság helyzete

Az 1950-es években egy pártkimutatás szerint összesen 78 687 délszláv élt az országban. Közülük horvát nemzetiségű volt 66 627 fő, szerb 5880 fő, szlovén pedig 6180 fő. A jugoszláv határ mentén Vas megyében szlovének és horvátok, Zala, Somogy és Bács-Kiskun megyében főleg horvátok, Baranya megyében horvátok és kis számban szerbek, Csongrád megyében pedig szerbek éltek. Az ország más területén, pl. Békés megyében szerbek, Pest megyében szerbek és horvátok, Győr megyében horvátok éltek. Foglalkozási megoszlás szerint 90 százalékuk mezőgazdasági munkából, 8 százalékuk ipari munkából élt. Gazdasági helyzetük szerint a délszlávok 15 százaléka nincstelen paraszt volt, 1 és 5 kh közötti törpebirtokon gazdálkodott 20 százalék, 5-től 15 katasztrális holdig terjedő nagyságú földet birtokolt 60 százalék, és kuláknak számított 5 százalékuk.<sup>58</sup> Az itt élő délszlávok közül a szerbek

<sup>50</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ő.e.

<sup>51</sup> BKMÖL A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. (a továbbiakban XXIII.1.a.) 9-20/1950. Az 1950. július 31-i jegyzőkönyv.

<sup>52</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ő.e.

<sup>53</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ő.e.

<sup>54</sup> TH O-9556.

<sup>55</sup> TH O-9554.

<sup>56</sup> MOL XIX-B-10. V.-16/1951. 26.d.

<sup>57</sup> MOL XIX-B-10. V.-17/1951. 26.d.

<sup>58</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ő.e.

görög-keleti, a többiek római katolikus vallásúak, és a jelentés szerint általában vallásosabbak voltak mint a magyar lakosság. Egy részük belépett a tszcs-be, és voltak délszláv termelőszövetkezeti községek is: Alsószentmárton, Csikéria, Újszentiván, Deszk. 70-80%-uk azonban egyéni gazdálkodást folytatott. A délszláv lakta területeken saját iskolák voltak, az általános iskolától kezdve a pedagógiai főiskoláig. Budapesten egy gimnázium, egy tanítónőképző, egy óvónőképző és egy pedagógiai főiskola foglalkozott délszláv nyelvű oktatással. Pomázon egy önálló kollégiummal rendelkező általános iskola volt, Pécsen pedig egy délszláv gimnázium. Az országban 10 délszláv nyelvű óvoda működött. Horvát nyelvű általános iskola 27, a horvát nyelvet tantárgyként tanító iskola pedig 44 létezett. Kevés számú kiadványuk volt: a Nase Novine című hetilap, egy évente több alkalommal megjelenő kulturális útmutató (uputnyik), a Szabad Föld Téli Esték sorozatának horvát nyelvű változata, és a haladó jugoszláv írók antológiája jelentette a nemzetiségi sajtót. Évente egy horvát nyelvű naptárt is kiadtak. Ezenkívül pártzemináriumi anyagokat, plakátokat, broszúrákat, röplapokat adtak ki a nyelvükön. Sok községben volt délszláv kultúrcsoport, Bács-Kiskun megyében Hercegszántón, Garán, Katymáron, Bácsalmáson, Csikérián és Csávolyon. Két parlamenti képviselőjük volt az ebben az időszakban teljesen jelentéktelen országgyűlésben, társadalmi szervezetük a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. A nemzetiségi tankötelesek létszáma jóval nagyobb volt mint a nemzetiségi iskolákba járók száma. Ennek oka, hogy a magyar iskolák általában magasabb színvonalúak voltak, a nemzetiségek általában kevéssé ismerték saját irodalmi nyelvüket, nyelvéllapotuk a betelepítés idejét örizte. Sokan pedig félelemből nem járták gyermekeiket nemzetiségi iskolába.<sup>59</sup> A 9000 délszláv tanköteles közül 750 járt délszláv iskolába, és volt olyan iskola, ahova csak 12 tanuló járt.<sup>60</sup> A pécsi főiskola délszláv tanszékén is csak 12 hallgató volt. A délszláv iskolákban kisegítő tanítók tanítottak, akik nyaranta 6 hetes tanfolyamon szerezték meg a tanítói oklevelet. A délszláv tankönyvek közül öt jelent meg, a hatodik, hetedik és nyolcadik osztályos könyvek még nem készültek el.<sup>61</sup> Szintén az oktatást hátráltatta, hogy a délszláv tanítók közül sokat mint titóista kémeket letartóztattak.<sup>62</sup>

### *Letartóztatások a déli határsávban*

A Titkárság 1951. február 14-én határozatot hozott, amely szerint *az ÁVH-val közösen ki kell dolgozni egy pár kém-pert*, ezeket a helyszínen vagy Budapesten nyilvánosan le kell tárgyalni. Az ÁVH ezután természetesen futószalagon gyártotta a kémügyeket. Az országosan propagált és ismert ügyek mellett ilyen váddal tartóztatták le Nokij Félix katymári MDP-titkárt, Vujevity József és Ispánovity János katymári lakosokat, Piukovics Gábor, Urbanovszky András, Piukovics Titusz, Petirity Péter, Vuity Sándor, Ternák József, Bende József bácsalmási lakosokat, Pertics Márkus csikériai lakost, Rockov Miklós bácsalmási és Zegnál Márk katymári délszláv tanítót,<sup>63</sup> valamint Babity Alajos garai tanítót, Vuity Pált, Karagity Antalt, Svraka Ferencet és Tomity Mátyást is.<sup>64</sup> A kitelepítés mellett a letartóztatások is a lakosság megfélemlítését szolgálták. Bácsalmáson 1950. november 18-án elvitte az

<sup>59</sup> MOL 276. f. 89. cs. 293. ő.e.

<sup>60</sup> A tankötelesek száma a jelentés bevallása szerint is csak becslésen alapul.

<sup>61</sup> MOL 276. f. 89. cs. 293. ő.e.

<sup>62</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ő.e.

<sup>63</sup> TH O-9528/1-a.

<sup>64</sup> TH O-9556/2

ÁVH Urbanovszky Andrászt azzal a váddal, hogy titóista. Urbanovszky Andrásné tudomása szerint férje november 20-án meghalt a hatóság őrizetében.<sup>65</sup> 1951 novemberében Bácsalmáson és Garán elvitték néhány délszlávot, ez nagy nyugtalanságot keltett a többi községben is. Az ÁVH éjjel vitte el őket azzal az ürüggyel, hogy fegyvert rejtegetnek, de nem találtak náluk fegyvert. Az egyik letartóztatott jó munkájáról éppen aznap írt a megyei újság. A lakosság zaklatása és megfélemlítése általános volt. Katymáron a kútnál beszélő horvát asszonyokra rászólt egy katona, hogy beszéljenek magyarul, erre elszaladtak, és bezárkóztak a lakásukba. Bácsalmáson sírva panaszkodtak az asszonyok, hogy nem kulák férjeiket elvitték. Katymáron Bandik Frányó tanácsstag elmondta, hogy őt is többször elvitték, utána Budapesten bújált, mert újra el akarták vinni. Hercegszántón az egyik népnevelő azt mondta, ha az emberek autót látnak, elbújnak, annyira félnek.<sup>66</sup> Sokan nem várták meg letartóztatásukat, és disszidáltak Jugoszláviába. A biztos letartóztatás elől menekült el Garáról többek között Osztrogonác Iván, Dujmov Mátyás, Babity Mátyás, Forrai Jenő, Órás László, Fekete Ferenc és Fekete Mihály is.<sup>67</sup> A rendőrség durva és ellenséges volt a délszlávokkal szemben. Gyakran vittek be délszlávokat a rendőrségre, megverték, két-három napig benntartották, aztán elengedték őket. A rendőrök az utcán gyakran rászóltak a délszlávokra, ha anyanyelvükön beszéltek. Katymáron egy parasztasszony azt mondta a községben tartózkodó Szentivánszky Sándornak: „Megbeszéltük, hogy felmegyünk Rákosi elvtárhoz, és kérni fogjuk, ha nem vagyunk megbízhatóak, akkor tegyenek át a határon, vagy teremtsenek nyugalmat számunkra.”<sup>68</sup>

### *A kitelepítettek és a letartóztatottak foglalkoztatása*

A Titkárság 1951. május 23-i ülésén a letartóztatottak, a rendőrhatalom őrizet alatt állók és munkahelyre bocsátandók foglalkoztatásával és a kényszerlakóhelyek létesítésével foglalkozott a központi pártvezetőség. Ennek előadója Vas Zoltán volt. A javaslat leszögezte, hogy minden letartóztatottnak és őrizetnek kemény munkafegyelem, a biztonsági szabályok szigorú betartása és a raboknak kijáró bánásmód mellett az egyébként érvényes béreknél 20 százalékkal kevesebbé kell dolgoznia. A politikai és gazdasági életre káros elemek foglalkoztatásával kapcsolatban kijelentette a javaslat, hogy a tőkésck, spekulánsok, munkakerülők, csavargók, káros elemek és kulákok számára munkakényszert és kényszerlakóhelyet kell előírni. A munkakényszer azt jelentette, hogy behívás útján jelöltek ki munkahelyet és időtartamot az arra kiszemelt embereknek, akik a kijelölt munkahelyet csak külön engedéllyel hagyhatták el. Nekik a kollektív szerződés szerinti munkabért kellett fizetni. A kényszerlakóhelyek létesítéséről azt mondta a javaslat: „A kulákok falvakból való fokozott kiemelésére, munkaerejük intézményes felhasználására részükre és családjuk részére kényszerlakóhelyet lehet kijelölni. Három-öt falut kell létesíteni tisztántúli, rossz, szikes földeken, ahol a kulákok a harmadik típusú tsz-rendszerben dolgozhatnak.” A közös típusépületekhez az anyagot az állam biztosította, de az építésről maguknak kellett gondoskodniuk. Felügyeletükről közigazgatási vezető és megerősített rendőrök gondoskodott. Állami gazdaságok és kőbányák mellett további öt-hat kényszerlakóhelyet jelöltek ki, ahol a kulákok alkalmazottként dolgoztak a

<sup>65</sup> BKMÖL A Bácsalmási Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága közösen kezelt szakigazgatási szerveinek iratai 1957-1962. ( a továbbiakban XXIII.213.) 277/1958.

<sup>66</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ö.e.

<sup>67</sup> TH O-9556/2

<sup>68</sup> MOL 276. f. 54. cs. 131. ö.e.

fennálló rendelkezések szerinti bérért. A számukra kijelölt területen belül szabadon mozoghattak, ám a rendelkezések megszegése esetén rendőrhatósági őrizet alá helyezték őket. Személyes vagyontárgyaikat a kényszerlakóhelyre magukkal vihették. Termelőszközeik államosításáról vagy használatukban hagyásáról az illetékes állami szerv döntött. A rendfenntartás, valamint a kulturális, szociális és egészségügyi szükségletek kielégítése az illetékes államigazgatási és biztonsági szervek feladata volt. Az ehhez szükséges őrsemélyzet biztosítása érdekében a büntetésvégrehajtási őrsemélyzet létszámát 600, az államvédelmi őrsemélyzet létszámát 300, az államrendőrségi őrsemélyzet létszámát 80 fővel emelték fel. A Titkárság a határozatban kiemelte, hogy a politikai elítélteket és a köztörvényes bűnözőket csak kivételes esetben foglalkoztathatták együtt, kivéve az internáltakat. A stílisztikához is volt érzéke a pártvezetésnek, előírták, hogy a rabmunka helyett a "letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása" kifejezést kell használni. A Népgazdasági Tanácsnak, a Tervhivatalnak, az Igazságügyi Minisztériumnak, a Belügyminisztériumnak és az ÁVH-nak 1951. november 1-jéig kellett kidolgoznia a részleteket, hogy 1952. január-1-jétől egységesítve legyen a letartóztatottak foglalkoztatása.<sup>69</sup>

## A propaganda

A határsáv lakói számára elfogadhatatlan és kegyetlen intézkedéseket kiterjedt ideológiai propagandával próbálta leplezni és megmagyarázni az MDP. A Központi Agitációs és Propaganda Osztály 1950 júniusában határozati javaslatot készített a jugoszláv határvidék, valamint a Jugoszlávia felé irányuló agitációs és propaganda munka megerősítésére. A téma előadója Komócsin Mihály volt, és meghívták az ülésre Gondos Lászlót és Szentivánszky Sándort is. A határsáv létrehozása, a bevezetett intézkedések egy része, és a lakosság vegyes összetétele miatt a kitelepítések főleg az ott élő nemzetiségek ellen irányultak. Az önálló, nagyobb gazdasággal rendelkező délszláv parasztok, kommunista szóhasználattal a kulákok, a jelentés szerint az ellenük hozott intézkedéseket – egyébként teljesen jogosan – nemzeti sérelemként élték meg. Ez nyilván erősítette az összetartozás tudatát, és a nemzetiségek szorosabbra zárták soraikat. „A délszláv dolgozó parasztok között az osztálybéke nacionalista nézete erősen hat”, ami a „mi, bunyevácok tartunk össze” érzésében fejeződött ki. A pártvezetés ezt titóista agitációnak minősítette. A javaslat nyíltan hangoztatta, hogy az MDP vezetőinek fő célja „a délszláv nemzeti egység megbontása, a délszláv dolgozó parasztok szembefordítása a kulákokkal és a Titó-banda egyéb helyi ügynökeivel. Feladatunk a délszláv és magyar dolgozó parasztok szolidaritásának elmélyítése”<sup>70</sup>, vagyis a nemzeti egység és szolidaritás helyébe az osztályszolidaritást akarták helyezni. Vádként hangoztatták, hogy a délszláv kulákok a Titó-féle rendszert, a kényszermunkát és a zadrugát<sup>71</sup> akarják meghonosítani, és el akarják venni a felosztott földet. Opportunizmusnak minősítették és ezért felszámolták a jugoszláv zászlók használatát, a horvát nyelvű szemináriumok engedélyezését. Népszerűsíteni próbálták a néphadsereget és a határőrséget, valamint a Szovjetunió „békepolitikáját” és a „béketábor fokozódó erőfölényét”. Megerősítették a Jugoszlávia felé irányuló sajtó- és rádiópropagandát, a magyar rádió délszláv adását is fokozottan alárendelték ezeknek az elveknek. Nagy teret biztosítottak a

<sup>69</sup> MOL 276. f. 54. cs. 145. ö.e.

<sup>70</sup> MOL 276. f. 54. cs. 106. ö.e.

<sup>71</sup> jugoszláv termelőszövetkezet

jugoszláviai magyarellenes intézkedéseknek, fokozták „a Titó-banda magyarokat elnyomó politikájának ismertetését”, bizonyítandó, hogy „a nemzetiségi elnyomás a Titó-rendszer népellenes, fasiszta jellegéből adódik.” Az így felkorbácsolt horvát- és szerbellenes indulatok és hisztéria ellensúlyozásaként leszögezték azt is, hogy káros az az álláspont, mi szerint minden délszláv titóista. A revizionizmus elkerülése érdekében javasolta a jelentés, hogy lépjenek fel a magyar sovíniszta megnyilvánulások ellen, amelyeket a párt, az AVH, a rendőrség és a közigazgatás apparátusában tapasztaltak. Az agitáció erősítésére az ipari bázissal is rendelkező határmenti járási központokban, tehát Szegeden, Baján és Pécsen politikailag fejlett magyar párttagokból, főleg ipari munkásokból álló különleges agitációs csoportokat szerveztek, amelyek a határmenti községekben a „felvilágosító” munkát végezték, és a helyi népnevelő csoportokat szervezték. A Központi Agitációs és Propaganda Osztály felülvizsgálta a *Nase Novine* szerkesztését és kiadói munkáját. A lap népszerűségét úgy akarták fokozni, hogy több képet és karikatúrát jelentettek meg benne, a terjesztés támogatását pedig a megyei pártbizottságok feladatává tették.<sup>72</sup> A határozati részben annyi engedményt tettek, hogy felhívták a figyelmet arra, ha a sokác, bunyevác, vend szavak használatát sérelmezik az érintettek, akkor azokat az országos agitációban ne használják. Az agitációnak ki kellett hangsúlyoznia, hogy nem igazak azok a rágalmak, hogy a párt üldözi a délszlávokat nemzetiségük miatt. „Vigyáznunk kell azonban, nehogy agitációnk nacionalista vonalra csússzon, amit Titóék azonnal revíziós propagandaként állítanának be.”<sup>73</sup>

A KV Agitációs és Propaganda Osztálya a határmenti megyékben a Szovjetuniót népszerűsítő és a „Titó-bandát leleplező” előadássorozatot szervezett, és ehhez kapcsolódó brossurát adott ki magyar és délszláv nyelven. A határsávban megjelenő megyei lapok és a *Nase Novine* feladata volt, hogy Titó-ellenes cikkeket közöljön, valamint a népnevelő füzetekben is adtak ki ilyen anyagokat. 1951. március elején Központi Délszláv Csoportot alakított az Agitációs és Propaganda Osztály és a Káder Osztály, majd felülvizsgálta a határsávban megjelenő lapok szerkesztőségeit, a megbízhatatlan elemeket leváltották. Több megyei lapot is elért a tisztogatási hullám, köztük a Bács-Kiskun Megyei Népújságot is. A lap szerkesztőjét lemondatták, „helyére Welther Dániel került, akit viszont még 1949-ben megbízhatatlansága miatt eltávolítottak a megyei agitációs és propaganda osztály éléről.”<sup>74</sup>

Az érintett megyei és járási pártbizottságok egyik politikai munkatársának kizárólag a délszláv kérdéssel kellett foglalkozni, és előírták, hogy lehetőleg beszéljen valamilyen szláv nyelven. Ennek ellenére 15 határmenti járásból 1951 közepén is csak 2-3-ban volt délszláv felelős.<sup>75</sup> A délszláv felelősök névsora: Koblor Erzsébet (Szombathely), Krenács Márton (Csongrád megye), Dolonec István (Somogy megye), Helt József (Baranya megye), Karajkó János (Bács-Kiskun megye), Matein János (Zala megye).<sup>76</sup> A központi apparátusból Matéczy Jánosnak és Szentivánszky Sándornak előírták, hogy a következő pártkongresszuson szólaljon fel horvát nyelven.<sup>77</sup>

1950. augusztus 8-án a központi agitációs és propaganda osztály jelentést adott a Titkárságnak a délszlávok között végzett propagandamunkáról. Tavasszal és a nyár folyamán kéthónapos és négyhetes megyei pártiskolákon alapszervezeti titkárokat, aktivistákat képeztek ki rohamtempóban, „akik az ellenség elleni harcban

<sup>72</sup> MOL 276. f. 54. cs. 106. ö.e.

<sup>73</sup> MOL 276. f. 54. cs. 106. ö.e.

<sup>74</sup> MOL 276. f. 89. cs. 113. ö.e.

<sup>75</sup> MOL 276. f. 89. cs. 113. ö.e.

<sup>76</sup> MOL 276. f. 89. cs. 35. ö.e.

<sup>77</sup> MOL 276. f. 54. cs. 131. ö.e.

megállták a helyüket.” A négyhetes pártiskolák azt a célt szolgálták, hogy elsősorban délszláv „elvtársakat” képezzenek, akiket majd saját községükben politikai munkára használhatnak fel. A négyhetes iskolák előkészítése a jelentés szerint nem volt jó, a Bajai járásban a hallgatókat a tanfolyam előtti utolsó éjszaka szedték össze autóval. Vas megyében csak azt mondták meg a hallgatóknak, hogy speciális iskolára mennek, ezért azt hitték, diverzáns munkára fogják kiképezni őket. A pártiskolák számára kiadott délszláv nyelvű füzeteket a pártbizottságok helyesléssel fogadták, bár több helyről visszaküldték azokat, Bácsalmáson pedig eltitkolták a füzeteket, és nem adták oda a hallgatóknak.<sup>78</sup> Baranya és Bács-Kiskun megyében a délszláv községekben külön is szerveztek pártoktatást, ezért voltak délszláv nemzetiségű párttagok, akik politikai iskolát is végeztek. Azonban így is alacsony volt az arányuk, a Bajai járásban először nem is küldtek délszláv párttagot pártiskolára, és 1951-ben a 29 hallgatóból is csak három volt délszláv. A bácsalmási járási bizottság nyolc főt küldhetett volna tanfolyamra, de csak kettőt küldött. Nagyon kevés volt a nő is ezeken az iskolákon, Zala megyében mindössze egy, Vas megyében pedig három. Az előadók rosszak, készületlenek voltak, ezért nagy volt a lemorzsolódás. A magyar nyelvű oktatás és a délszláv nyelvű füzet együttes használata sokak számára nehézséget okozott. Garán például elkezdtek délszláv nyelven oktatni, de a harmadik foglalkozást már magyarul tartották, ezért a következő alkalommal már csak ketten jelentek meg a tanfolyamon. A jelentés szerint sok trockista megnyilvánulás volt a tanfolyamokon, a hallgatók például helyeselték a nemzetiségenkénti ifjúsági szövetséget, vagy hangoztatták, hogy a mostani áruló Titó nem azonos a partizánvezérrel, az már régen meghalt. A közigazgatási apparátusban dolgozó délszláv származású dolgozókat is felmérte a megyei pártbizottság. Egy kimutatás szerint a Bajai járási tanács apparátusában öt, a községi tanácsoknál tizenhét, a Bácsalmási járásban hatvannégy délszláv származású „elvtárs” volt. A Kiskunhalasi járásban nem volt a tanácsapparátusban délszláv dolgozó.<sup>79</sup>

A Központi Előadói Iroda és a megyei előadói irodák nemzetközi szakcsoportjai által kidolgozott előadások alapján a megyei előadók propagandaelőadásokat tartottak a délszlávok által lakott községekben.<sup>80</sup> Közvetlenül az első kitelepítés után, 1950. július 27-én Katymáron a helyi békebizottság és a Délszláv Szövetség gyűlést tartott, amelyen körülbelül hétszázan vettek részt. A község 4300 lakosa közül 1800 volt délszláv. A jelentés szerint: „A délszláv dolgozók megértik és helyeslik azt a kormányintézkedést, amellyel közülük – nemzetiségre való tekintet nélkül – eltávolították az ellenség ügynökeit.” Az előadók egyenként leleplezték azokat az ellenséges elemeket, titóista ügynököket, akiket áttelepítettek. Mindenütt felhoztak példákat a magyar nemzetiségűek áttelepítésére, (csendőrök, volt katonatisztek), ezzel bizonyítva, hogy az áttelepítés nem nemzetiségi szempont szerint történt. A Délszláv Szövetség főtitkára, Hován Andrej húzódozott a katymári gyűlésen való fellépéstől, beszéde lélektelen és akadozó volt, ezért később újra felvették a beszédet, és azt adták le a rádióban.<sup>81</sup>

A Titkárság 1951. február 14-i ülésén a délszlávok között végzett politikai munkáról volt szó. A téma előadója Lakatos Éva volt, meghívottként megjelent Komócsin Mihály, Sándor József és Szentivánszky Sándor is. A jelentés szerint fejlődést értek el a jugoszláv határ mentén élő délszlávok körében. A békekölcsön jegyzése, a tanácsválasztások és a begyűjtés területén a határsávbéli községek jobb eredményeket mutattak fel a megyei átlagoknál. A tszcs-fejlesztési tervet pedig

<sup>78</sup> MOL 276. f. 89. cs. 113. ö.e.

<sup>79</sup> BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma 36. f. 2. cs. 122. ö.e.

<sup>80</sup> MOL 276. f. 89. cs. 113. ö.e.

<sup>81</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ö.e.

egyenesen túlteljesítették. Katymáron például 93 család lépett be a tszcs-be, és közülük 60 volt délszláv. Garán főleg délszláv parasztok új tszcs-t alakítottak.<sup>82</sup> Az eredménynek a jelentés szerint három fő oka volt. Az első, hogy „az MDP nemzetiségi politikáját a délszláv lakosság *megismerte* a délszláv nyelven tartott gyűléseken, valamint a pártsajtón és a propagandisták, a népnevelők munkáján keresztül. A második a délszlávok saját tapasztalata, hogy a párt és a kormány gondoskodása gazdasági és kulturális téren egyaránt eredményt hozott számukra. A harmadik pedig, hogy a határvidéket az erőszakos szervek szempontjából megerősítették, a legveszélyesebb ellenséges góccokat kioperálták”, vagyis egy bő félév alatt sikerült bizonyos mértékig megtörni a határsáv nemzetiségi lakosainak az ellenállását, ellenkezését.<sup>83</sup>

A pártbizottságok adminisztratív eszközökkel, megfélemlítéssel próbálták az elégedetlenséget megszüntetni, emellett az agitáció fokozásával akarták a nemzetiségi lakosságot megnyugtatni. Az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága 1951. március 27-én jelentést küldött a Központi Agitációs és Propaganda Osztálynak a délszlávok között végzett eddigi politikai munkáról és a további tervekről. Pártépítési anketokat szándékoztak tartani, hogy több délszláv párttag és tagjelölt legyen. A Bácsalmási, Bajai, Kiskunhalasi járási és községi titkárokat összehívták, a délszlávok között végzendő politikai felvilágosító munka megtárgyalására. A pártbizottságok vezetésével el kellett távolítani az osztályidegen elemeket a tanácsokból, a géppálmásokról és a szövetkezetekből. Ezt a déli járásokban kezdték. Kéthetenként szerkesztőségi üléseket tartottak a Bács-Kiskun Megyei Népújságnál, és átmenetileg Zóka Béla, az agitációs és propaganda titkár vette át a lap irányítását mint felelős szerkesztő. Havonta brossúrát adtak ki a nemzetiségi politikáról. A Titó-fasizmus története című könyv alapján akarták leleplezni a széles tömegek előtt a Titó-bandát. A rendőrségnek nemzetiségi politikát szándékoztak tanítani.<sup>84</sup> Áprilisban jugoszláv emigránsok előadásokat tartottak a Bajai és a Bácsalmási járásban. Május 1-jétől a hat déli megyében 7 előadásból álló sorozatot indított be az Agitációs és Propaganda Osztály megyénként 7-10 helyen. A cél a Szovjetunió népszerűsítése, a Titó-banda leleplezése volt. Bács-Kiskun megyében Ásotthalmon, Bácsalmáson, Kunbaján, Mórahalmon tartottak előadást. A Bácsalmási járásban 17 propagandista dolgozott az oktatási évadban.<sup>85</sup> 1951-ben Bács-Kiskun megye három déli járásában speciális oktatásokat szerveztek a helyi kádereknek. Bácsalmáson Balla Kálmán iskolaigazgató és Koszecz László rendőr főhadnagy, Garán Gorjanác József, Hercegszántón Kobos István iskolaigazgató, Vaskúton Reile Géza tanácselnök, Kiskunhalason Karaszi Márton főtörzsőrmester, Baján Szonda István rendőrfőhadnagy és Donáth Tibor járási rendőrkapitány volt a speciális tanfolyam csoportvezetője.<sup>86</sup>

<sup>82</sup> MOL 276. f. 54. cs. 131. ö.e.

<sup>83</sup> MOL 276. f. 54. cs. 131. ö.e.

<sup>84</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ö.e.

<sup>85</sup> MOL 276. f. 89. cs. 186. ö.e.

<sup>86</sup> BKMÖL MSZMP BKMB Archivuma. Az Agitációs és Propaganda Osztály iratai 1950-1956. ( a tivábbiakban 36. f. 2. cs. 122. ö.e.)



## A határőrség a déli határsávban

### *A határőrség átszervezése*

A Jugoszláviával megromlott viszony volt az egyik fő oka a határőrség sürgős fejlesztésének, ezzel párhuzamosan az ÁVH-ba való integrálásának is. A Tájékoztató Iroda határozatának anyagát a honvédséggel is alaposan feldolgoztatták 1948 nyarán, egyben a politikai egységének megszilárdítására is felhasználták.<sup>87</sup> Az ezt követő másfél évben az MDP KV Államvédelmi Bizottsága többször is foglalkozott a jugoszláv helyzettel, a határőrség átszervezésével, és a déli határvidék kérdésével. Az 1948. december 2-i ülésen Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Kádár János, Pálffy György, Révész Géza, Péter Gábor, Deszkás János, meghívottként Szalvay Mihály, Zöld Sándor, Veres József és Janikovszky Béla vett részt. A bizottság Kádár Jánost, Farkas Mihályt és Szalvay Mihályt bízta meg, hogy dolgozza ki a határvédelem átalakításának javaslatát. Janikovszky Béla alezredes már ekkor előállt egy javaslattal, amelyben összefoglalta a határvédelem megerősítésével kapcsolatos nézeteit. A javaslat nyilván az ÁVH vezetőjének kívánalmait is tükrözte. A magyar határvédelmet gyengébbnek ítélte mint a környező országokét. A határvédelmet ekkor két szerv végezte, a honvéd határőrség a tulajdonképpeni határőrzést látta el, a határrendőrség pedig a távolsági forgalom számára megnyitott vasúti és közúti átkelőhelyeken az útlevelellenőrzést folytatta. A határőrizet szempontjából Janikovszky Béla az ÁVH és a Katonapolitikai Osztály elhárító tevékenységének fontosságát hangsúlyozta. Kiemelte a Kádár János által az ÁVH korábbi aktívülésén elmondottakat, hogy a határvédelem elsősorban ÁVH-feladat. A határőrségnek és az ÁVH-nak szorosan együtt kell működnie mindaddig, amíg az ÁVH képes lesz arra, hogy a határőrizet egységes irányítását átvegye. Követelte, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben valamennyi jogtalan határátlépőt adják át az ÁVH-nak, ítéljék súlyos elzárásra és vagyonelkobzásra, az embercsempészettel foglalkozókat tiltsák ki a határsávból. Sürgette, hogy a határőrség és a rendőrség fegyverhasználati jogát terjesszék ki, hogy bizonyos esetekben figyelmeztetés nélkül lőhessenek: „Pár ember agyonlövése és ennek újságokban való közzététele, illetve ilyen híreknek a lakosság körében való elterjedése meggondolásra fogja készíteni a határon átlépni szándékozókat. Ez azért is szükséges, mert például az 1948. év folyamán fegyverhasználat következtében a nyugati határon csak egyetlen haláleset történt.”<sup>88</sup> Javaslatára szerint a mélységben történő határőrizet fokozására a vonatokat, pályaudvarokat, országutakat állandóan ellenőrizni kell, a határsávban gyakran kell igazoltatni. A határmenti városokban lévő szállodákban, szálláshelyeken sűrűn kell razziát tartani. Az ÁVH-n belül működő vasútbiztosító csoport létszámát fel kell emelni, valamennyi határ felé közeledekő vonatot ellenőrizni kell. Az embercsempészek felkutatására és likvidálására külön csoportot kell felállítani az ÁVH-n belül. Az előterjesztéssel egyetértettek az ülésen résztvevő pártvezetők, és a javaslatok többségét határozatba foglalták. A határozat szerint azonnal el kellett kezdeni a javíthatatlan illegális határátlépők összeírását és a határsávból való kitelepítését, az ÁVH-nak pedig a besűgőhálózat kiépítését. Megkezdték a határ megerősítését, a műszaki tervek elkészítését.<sup>89</sup>

<sup>87</sup> MOL Az MDP KV Államvédelmi Bizottsága jegyzőkönyvei 1948-1950. (a továbbiakban 276. f. 84. cs. 4. ö.e.) Az 1948. június 29-i ülés jegyzőkönyve.

<sup>88</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e. Az 1948. december 2-i ülés jegyzőkönyve.

<sup>89</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e.

A kisebb határszéli forgalomról 1947-ben Szabadkán kötött egyezmény szól a kettősbirtokosokról. A magyar-jugoszláv viszony megromlása után mindkét ország akadályozta, zaklatta az átjáró gazdákat. „A kettősbirtokos rendszer és az ezzel kapcsolatos kishatárszéli forgalom csak Közép-Európában divatos. Másutt ilyen nem létezik. Ezért szükséges volna a kettősbirtokos rendszer megszüntetésére a megfelelő lépéseket megtenni. Október hónapban a jugoszláv határon körülbelül 10 000 alkalommal jött át hozzánk kettősbirtokos, míg magyar részről csak 5000 átlépés volt Jugoszláviába.” A kettősbirtokosok tehát nemkívánatosává váltak a rendszer szemében. Ezért a nyugati és a déli viszonylatban a kettősbirtokos rendszer felszámolását határozták el, addig is az átjárók számát mindenképpen csökkenteni akarták. Az ÁVH véleménye szerint a reakció elsősorban a kettősbirtokosokat szervezte be. Míg Magyarországról 1850 fő járt át Jugoszláviába összesen 2772 hold földet művelni, addig Jugoszláviából 4397 fő jött át ugyanilyen célból.<sup>90</sup> A Szegeden kötött 1949. április 23-i helyi jellegű megállapodás után ismét átjárhattak a határon a kettősbirtokosok.<sup>91</sup> Hamarosan azonban teljesen megszüntették ezt a lehetőséget. A határon lévő vendéglőket elkobozták a megbízhatatlanoktól, és a népi demokrácia számára feltétlen megbízhatóknak utalták ki. A pártszervek és az ÁVH szigorúan felülvizsgálta, hogy a határon lévő épületeknek van-e nemzetgazdasági és szociális szempontból létjogosultsága. Ezek tulajdonosait hamarosan kitelepítették, az épületeket pedig határvédelmi érdekekre hivatkozva lerombolták. Először a nyugati határt, ezután a hasonlóan fontosnak ítélt jugoszláv határvonalat erősítették meg.<sup>92</sup>

A jugoszláv határszakasz 630 kilométer és 622 méter hosszú volt. A jelentés területileg öt szakaszra osztotta Nyugatról Keletre haladva. Földrajzi jellemzőit tekintve a Felsőszölnök és Csemec Dolni közötti szakasz sűrűn fedett, nehezen áttekinthető, erdős terület. A Csemec Dolni és Gyűrűspuszta közötti részen a Mura és a Dráva képezi a határt. Gyűrűspuszta és Udvar között nyílt, sík a terület. Udvar és Hercegszántó között jellemzően a Duna árterülete terül el, ez erdős, nádas, ingaványos szakasz. A Hercegszántó és Szeged-Oroszlányos közötti rész nyílt, sík terület. Egy-egy határórs működési területe átlag 14 km határsávnyi terület volt, és az őrsök a jugoszláv határon 22 fősek voltak. A határőrségnél hiány volt tisztkeből és tiszthelyettesekből, amit fokozott, hogy 10-15 százalékuk állandóan tanfolyamon volt, vagy elvezényelték őket. „A jugoszláv határon csak a befelé forgalom számottevő, a kifelé menő elenyésző. A jugoszláv oldalon a mi erőinknek a sokszorosa áll őrt, és szinte lehetetlenné teszi a bejutást Jugoszláviába, viszont ha akarnak, a mi erőnk elégtelensége miatt át tudnak tenni ügynököket. A mi 22 fős őrseinkkel szemben körülbelül 150 fős jugoszláv őrsök állnak.”<sup>93</sup> A nyugati és a déli határon az őrsök és a vezetési közegek létszámát Janikovszky Béla a duplájára javasolta emelni, mert „ma nem határőrizet van, hanem csak határmegfigyelés.” A határt 3000 fő legénységgel és 100-150 fő tiszttel és tiszthelyetttel javasolta megerősíteni, miután a meglévő keretet teljesen feltöltötték. A szakképzett és politikailag megbízható kádereket gyakran elhelyezték a határőrségtől. A jelentés hangoztatta, hogy a másod- és harmadrendű káderek helyett jól képzett rendszerhű kádereket kell beállítani. Bevetésre kész, legalább százfős tartalékokat is rendszeresítettek, hogy a századparancsnok bármikor meglepetésszerű razziákat tarthasson a határkörzetben. A századparancsnokokat terepjáró motorkerékpárral, a végrehajtó szolgálatot ellátó egységeket

<sup>90</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e. Osztrák viszonylatban a létszámban nem volt ilyen aránytalanság. Ott 1055 magyar állampolgár járt át 10 404 hold földet művelni, míg 1273 fő osztrák állampolgár jött át a nálunk lévő 2772 hold földjét művelni.

<sup>91</sup> MOL XIX-B-10. V./1-2/1950. 27.d.

<sup>92</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e.

<sup>93</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e.

pedig géppisztollyal akarták felszerelni. Az osztrák határon a terep alapján a határ egyötöd részén, azaz 70 kilométeren, a jugoszláv határvonalon pedig a határ egyhatod részén, vagyis 105 kilométeren kétsoros drótkadályt, és ezenfelül bukó dróthurok-akadályokat is létesítettek. A jugoszláv határon legalább 120 magasfigyelőt állítottak fel, fényszórókkal, sorozatfegyverrel és telefontal látták el ezeket. A járőr-kutyák nevelését azonnal el kellett kezdeni, és a nyugati és a déli határt járőr-kutyákkal látták el. A Tiszán, a Dráván és a Murán rohamcsónak állomásokat létesíttek, hogy éjjel-nappali portyázhassanak a határőrök.<sup>94</sup>

Nem egészen egy év múlva, 1949. szeptember 29-én az MDP KV Államvédelmi Bizottsága határozatot hozott a határőrség átadásáról az ÁVH-nak és a déli határ műszaki lezárásáról. A bizottság tagja volt ekkor Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Marosán György és Péter Gábor. Rajtuk kívül Révész Géza, Sólyom László, Szalvai Mihály, Janikovszky Béla, Szücs Ernő, Görgényi és egy szovjet tanácsadó, Prokovejev elvtárs vett részt az ülésen. A bizottság Szalvai Mihályt, Szücs Ernőt, Janikovszky Bélát és Szabó elvtársat bízta meg a részletek kidolgozásával. A napirendi pont előadója Révész Géza volt.<sup>95</sup> 1949. október 1-jétől az ÁVH vette át a határvédelmet. A honvédség teljes egészében az addigi szervezésben, létszámmal, anyaggal adta át a határőrséget, és ezzel létrejött a „zöld ávó”. A szervezet létszámát 13 500 főben állapították meg, míg előtte a honvéd határőrség létszáma 11 493 fő volt.<sup>96</sup> Nem vettek át a honvéd határőrségtől körülbelül 150 tisztet és 400 tiszthelyettest. Az intézkedéseket a jugoszláv határra összpontosították. A sorozott állományt válogatták, és főleg ipari munkásokból igyekeztek behívni.<sup>97</sup> A határ minden szakaszán attól távoli vidékről való legénység teljesített szolgálatot.<sup>98</sup>

### *Az ÁVH Határőrség és a lakosság viszonya*

1950. január 1-je után, amikor az ÁVH hivatalosan is átvette a határőrséget, megbízható párttagokat csoportosítottak át más területekről a határőrség déli és nyugati egységeihez. Ezekre az őrsőkre tisztii állományú politikai vezetőket rendszeresítettek. Az átnevelés azonban itt sem ment egyik napról a másikra: „Déli határainkon a jugoszláv határőrben nem a Titó-fasiszta rendszer megszemélyesítőjét, az ellenséget látják. Egyes beosztottak rendszeresen beszélgettek a jugoszláv határőrökkel, cigarettát, pálinkát fogadtak el tőlük.”<sup>99</sup> 1950-ben 38 határőr szökött át a határ másik oldalára, amit az akkori viszonyok között hazaárulásnak tartottak, és akként is büntettek.<sup>100</sup>

Az ÁVH Határőrség és a Belső Karhatalom parancsnoka, Piros László 1951. március 22-én foglalkozott a határőrség és a déli határsáv lakosságának viszonyával.<sup>101</sup> A határőrség a délszláv lakosságot ellenségnek tekintette, erőszakkal kényszeríteni akarták őket, hogy magyarul beszéljenek. Állandósult a határőrség és a lakosság közötti feszült viszony, mindennaposak voltak a zaklatások. Ezt nacionalista elhajlásnak minősítette a párt. Piros László parancsnok ezért megparancsolta,

<sup>94</sup> MOL 276. f. 84. cs. 13. ö.e.

<sup>95</sup> MOL 276. f. 84. cs. 20. ö.e. Az 1949. szeptember 29-i ülés jegyzőkönyve.

<sup>96</sup> 1945 előtt 25 000 fős volt a határőrség.

<sup>97</sup> MOL 276. f. 84. cs. 17. ö.e. Az 1949. április 26-i ülés jegyzőkönyve.

<sup>98</sup> MOL 276. f. 84. cs. 8 ö.e. Az 1948. augusztus 30-i ülés jegyzőkönyve.

<sup>99</sup> MOL 276. f. 96. cs. 98. ö.e.

<sup>100</sup> Belügyminisztérium Központi Irattára (a továbbiakban BM KI) 106-1-16. ö.e. A BM Kollégium 1953. november 10-i ülésének jegyzőkönyve.

<sup>101</sup> MOL XIX-B-10. I/1, 2-28/1951. 1.d.

hogy meg kell változtatni a határőrök nacionalista beállítottságát. A szabadságra, eltávozásra menő határőrök figyelmét felhívták, hogy kerüljék a délszláv lakosság zaklatását. A parancsnoknak jelenteni és fenyíteni kellett minden délszlávok elleni atrocitást. Ennek ellenére a fegyveres erők vonalán így is gyakran csak egész őrsök kicserélésével sikerült csökkenteni az atrocitásokat. Ugyanakkor havonta egy politikai előadást tartottak a lakosoknak a határőrizet fontosságáról, fokozottan jutalmazták és népszerűsítették a határőrséggel együttműködő délszlávokat.<sup>102</sup> A határmenti községekben hazafias csoportokat szerveztek a délszláv és a német lakosság körében. Ezek feladata a határőrség támogatása volt.<sup>103</sup> A Titkárság 1951. február 14-i határozata után, amelyik szintén ezzel a kérdéssel foglalkozott, bizonyos mértékig csökkent a lakosság zaklatása, terrorizálása. Megjavult a parancsnokságok és a pártbizottságok közötti viszony is, kivéve a Kiskunhalasi Határőrparancsnokságot, amely anélkül hajtott végre nagyszabású letartóztatásokat, hogy a megyei pártbizottságot előzetesen értesítette volna.<sup>104</sup>

### *Az erőltetett fejlesztés*

A Titkárság 1952. január 30-i ülésén Piros László jelentést terjesztett elő az ÁVH Határőrség helyzetéről.<sup>105</sup> 1951-ben 7349 fővel nőtt az újoncok száma, kiképzésük után 1000 fővel emelték a határőrség létszámát a déli és a nyugati határon.<sup>106</sup> Ebből 12 új őrsöt, és 1 új tartalék szakasszal ellátott zászlóalj törzset állítottak fel. Ez utóbbi Tompára került, és 98 főt jelentett.<sup>107</sup> Ugyanakkor átszervezést és politikai tisztogatást is végrehajtottak, 168 régi tisztet és 248 tiszthelyettest távolítottak el a testületből. A jelentés idején a határőrség 1454 tisztjének 88,6 %-a új tiszt volt, és 73 %-uk párttag, további 10 %-uk pedig tagjelölt. Délen és nyugaton a régi „horthysta” tiszthelyettes őrsparancsnokokat új tiszti káderekkel váltották fel, de a déli határon így is viszonylag sok régi, megbízhatatlannak számító tiszt maradt a kerületi parancsnokságok törzseiben. A felderítő szerveket délen és nyugaton fiatal, rövid tanfolyamot végzett káderekkel töltötték fel. A déli és a nyugati határon az őrsparancsnokok új káderek voltak, tapasztalatuk nem volt, és a gyakori áthelyezések miatt is nagy volt a bizonytalanság. A gyakori áthelyezést csökkenteni kellett, de ennek ellenére a határőrség vezető beosztottainak megtisztítását főleg délen és nyugaton be kellett fejezni 1952. június 30-áig. A jelentés szerint javulást értek el a hálózati, ügynöki munkában is, bár ez a déli és a nyugati határon még kezdetleges volt, különösen a határon túli felderítés. A határőrség felderítő parancsnokságai nem álltak szoros összeköttetésben az ÁVH megyei osztályaival. 1951-ben 1748 esetben összesen 2639 határsértőt fogott el a határőrség, ebből a déli határon 272 esetben 359 főt. A déli határon elfogottak 24,6 %-át minősítették kémnek, ez az arány országosan viszont csak 4,3 % volt. Állandóan magas volt a balesetek, fegyvelemsértések, azaz a rendkívüli esetek száma. Ennek oka főként a határőrök leittasodása volt, és ezek többsége a déli határon lévő egységeknél fordult elő. „Többször előfordul, hogy egyes határőrök a kulákoknál lerészegednek, boron és kuláklányon keresztül kulákbefolyás alá kerülnek.”<sup>108</sup> A kimenő során a határőrök sokszor fegyvelmetle-

<sup>102</sup> MOL XIX-B-10. 1./1, 2-28/1951. 1.d.

<sup>103</sup> BM KI 106-1-16. ő.e.

<sup>104</sup> MOL 276. f. 89. cs. 113. ő.e.

<sup>105</sup> MOL 276. f. 54. cs. 178. ő.e.

<sup>106</sup> MOL XIX-B-10. IV./1-6/1951. 15.d.

<sup>107</sup> MOL XIX-B-10. IV./1-9/1951. 15.d.

<sup>108</sup> MOL 276. f. 54. cs. 178. ő.e.

nek és durvák voltak, ami természetesen növelte az ellenük megnyilvánuló lakossági ellenszenvet. A határőrök még attól sem riadtak vissza, hogy különböző mulatságon helyi pártfunkcionáriusokat bántalmazzanak.

A műszaki zár délen és nyugaton 1951-ben már elavult, mivel főleg 1948-ban és 1949-ben telepítették.<sup>109</sup> Az ellenség felderítette, és így nem jelentett teljes értékű akadályt a határsértőknek. A műszaki zár halálos áldozatokat is követelt. 1951 első felében például a Kiskunhalasi Határőrkerület területén kiszökési kísérlet közben aknarobbanás miatt egy ember meghalt.<sup>110</sup> A műszaki zár rendszerét meg akarták erősíteni, főleg az elaknásított területeket akarták növelni.

Az erőletett fejlesztés miatt a határon lévő őrök védelmi megerősítését elhanyagolták, a védelmi támpontokat csak hiányosan építették ki. Ezek pótlásához nagyarányú földkisajátításokat határoztak el.<sup>111</sup> A Honvédelmi Minisztérium a déli határsáv által érintett megyékben, tehát Vas, Zala, Somogy, Baranya, Bács-Kiskun és Csongrád megyében, különböző munkálatokat végzett 1950 és 1953 között. Itt nyilván a határsávval kapcsolatos erődítési munkákról volt szó. Az adatok szerint 1952 végéig 9323 gazdasághoz tartozó 1416 kh földet vettek el ilyen indokkal a tulajdonosától. 1953-ban újabb 1750 kh földet akartak elvenni a gazdáktól, és ebből 1200 kh kisajátítása és beépítése meg is történt. Egy belügyminiszteri rendelet alapján a kisajátított földekért csereingatlant vagy pénzbeli kártalanítást kellett volna adni, a zöldkárt pedig pénzben kellett volna megtéríteni. A kisajátításokat és a kártalanításokat központi szinten az Országos Operatív Bizottság végezte, amelynek Matolcsi János volt a vezetője.<sup>112</sup> Helyi szinten a kisajátításokat egy erre a célra esetenként és konspiratív módon létrehozott háromtagú bizottság a községi párttitkár és tanácselnök bevonásával hajtotta végre. A csereterület birtokbaadása a helyi tanácselnök feladata volt. Ennek során sok igazságtalanságot és visszaélést követtek el a gazdákkal szemben. A megyei és a járási tanácsok a tulajdon- illetve a művelésiág-változást nem ismerték el, nem hagyták jóvá, ezért a kisajátított terület továbbra is a korábbi tulajdonos tulajdonában maradt papírforma szerint. Ez azzal járt, hogy a föld beadási- és adókötelezettségét továbbra is viselnie, és teljesítenie kellett a megkárosított parasztnak, mert az elvesztett területek beadási kötelezettsége a községek begyűjtési tervében kötelezően szerepelt. Az igénybevett területek adó- és begyűjtés alóli mentesítése még 1954 végén sem történt meg. A kártalanítások, főleg a pénzbeliek, rendkívül vontatottan haladtak, az 1951-ben és 1952-ben igénybe vett földterületek kártalanítása csak 1952 végén történt meg. Ennek során 2671 esetben 961 kh csereföldet és 7709 esetben összesen 507 780 Ft pénzbeli kártalanítást adtak a megkárosított gazdáknak. Az 1953-ban elvesztett földek és a zöldkár megtérítése 1953 végén még meg sem kezdődött. Sokszor nem a tényleges tulajdonos kapta meg a kártalanítást, hanem olyan személy, akinek csak tervezték a földje kisajátítását, de az nem történt meg. Parasztság körében ez is elégedetlenséget és elkeseredettséget eredményezett. 1953. október 28-án került a Politikai Bizottság elé az a javaslat, amely a határkerületekben történő földkisajátítások szabályozását volt hivatott meghatározni. A PB végül nem döntött Matolcsi János előterjesztéséről, hanem a Honvédelmi Minisztériumot és a Belügyminisztériumot bízta meg azzal, hogy a parasztság jogos igényeit szem előtt tartva döntsön erről a kérdéstről, de úgy, hogy „szüntessék meg a dolgozó parasztság zaklatását.”<sup>113</sup> Utasítást adtak, hogy a

<sup>109</sup> MOL XIX-B-10. I/1, 2-116/1951. I.d.

<sup>110</sup> MOL XIX-B-10. IV./8,9,10-353/1951. 20.d.

<sup>111</sup> MOL 276. f. 54. cs. 178. ö.e.

<sup>112</sup> MOL 276. f. 53. cs. 144. ö.e.

<sup>113</sup> MOL 276. f. 53. cs. 144. ö.e.

védelmi célokra igénybevett földterületek adó- és begyűjtés alóli mentesítését és a kártalanítások kifizetését 6 hónapon belül végezzék el.<sup>114</sup>

Az erődítési csoportfőnök és Keleti Ferenc 1954-ben megvizsgálta a határsávban Csongrád, Bács-Kiskun és Baranya megye területén a védőkörleteket. Megállapították, hogy a hadsereg és a határőrség létesítményei rossz állapotban vannak, a természetes elhasználódásból adódó hibákat anyag, szerszám és pénz hiányában nem tudják elvégezni. A parasztok a földjeiken lévő katonai objektumokat nem érzik magukénak, a kisebb javításokat sem végzik el, a környéken lévő földek gyakran parlagon hevernek. Több védelmi körletben az árkok beomlottak, a létesítmények elhanyagoltak, víz alatt álltak és gazosak voltak. A honvédség a karbantartást nem végezte el, nem álcázta a létesítményeket, így azok messziről észerevehetőek voltak.<sup>115</sup>

### Az amnesztia

A Központi Vezetőség az 1953. június 27-28-i ülésen határozta el az internálás megszüntetését. A Politikai Bizottság ezután 1953. július 22-én, Erdei Ferenc előadásában tárgyalta az amnesztia kérdését, és július 25-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel részleges közkegyelmet hirdetett, amelynek értelmében amnesztiában részesültek a 2 évnél kisebb büntetésre ítélt politikai rabok. Július 26-án a minisztertanács határozatot hozott az internálás és a kitelepítések megszüntetéséről. Ekkor 5005 államvédelmi és 255 rendőrségi internált volt a táborokban. Közülük 579 főt bíróság elé szándékoztak állítani, a különösebb fogvatartási vagy eljárási indok nélkül internált 3111 főt pedig szabadon engedték. A 255 rendőrségi internáltat is szabadon bocsátották, kivéve a köztük lévő néhány jehovista vezetőt, akiket szintén bíróság elé állítottak. A Hortobágyon ekkor az irat szerint 7244 kitelepített élt.<sup>116</sup> Őket a nyár végétől fokozatosan szabadlábba helyezték. Egyidejűleg a hortobágyi gazdaságokban toborzást folytattak, és szerződéssel próbálták visszatartani a szükséges munkaerőt. A rendőri felügyelet és a kiutasítás intézménye továbbra is fennmaradt. Azokat, akiket korábbi lakóhelyükön fokozottan veszélyesnek minősítettek, az eredeti lakóhelyükről kitiltották. Az idősök és a betegek egyéni elbírálás alapján az egyébként kiemelt városokban is letelepedhettek. A rendőri felügyelet alatt is álló volt kitelepítettek rendőri felügyelete nem szűnt meg automatikusan. Az eddig elrendelt rendőri felügyeletet, ami vidéken 4741 embert érintett, általában feloldották, kivéve a társadalomra fokozottan veszélyesnek ítélt eseteket. A kitelepítettek a visszahagyott ingó és ingatlan vagyontárgyaikra, vagy lakásaikra vonatkozóan nem élhettek visszakövetelési vagy kártérítési igényekkel. A hortobágyi kitelepítettek elengedését augusztus 1-je és szeptember 30-a között kellett végrehajtani, úgy, hogy augusztusban azokat a munkaképteleneket, gyerekeket, öregeket, betegeket kellett elengedni, akik nem akarták bevárni velük élő hozzátartozóikat, vagy nem volt munkaképes családtagjuk. A kiszabadulók mielőbbi munkába állítása a gazdasági miniszterek, a helyi tanácsok és a Közérdekű Munkák Igazgatósága feladata volt.<sup>117</sup> A kitelepítettek tehát nem térhettek vissza eredeti lakóhelyükre, és semmit sem kaphattak vissza elvett földjeikből, házaikból, termelőeszközeikből, gépeikből, állataikból, ingóságaikból. Az ÁVH figyelemmel kísérte a szabadulókat,

<sup>114</sup> MOL 276. f. 53. cs. 198. ö.e.

<sup>115</sup> MOL 276. f. 53. cs. 198. ö.e.

<sup>116</sup> MOL 276. f. 53. cs. 127. ö.e.

<sup>117</sup> MOL 276. f. 53. cs. 127. ö.e.

közülük 7438 személy került az ellenséges elemek nyilvántartásába, sokat hálózati operatív ellenőrzés alá vontak.<sup>118</sup> Az amnesztia végrehajtásáról készült 1953. novemberi kimutatás szerint az internáló táborokból több mint háromezer embert engedtek szabadon, de közülük 697 személyt bíróság elé állítottak.<sup>119</sup> A Politikai Bizottság az internáltak vitás ügyeinek tisztázására 1953. augusztus 19-én bizottságot hozott létre, amelynek Nagy Imre, Farkas Mihály és Gerő Ernő lett a tagja.<sup>120</sup>

Az 1953-as amnesztia során a BM rendelete alapján a kitelepítettek a határövezetbe csak letelepedési engedély birtokában költözhetnek vissza. A BM utasítást kapott, hogy csak a legkivételesebb esetben (öregkor, munkaképtelenség) adjon ki ilyen engedélyt. Az ellenséges kategóriába tartozó személyeket kitiltották a nagyobb városokból, így Pécsről, Zalaegerszegről, Nagykanizsáról, Szegedről és járásaikból. Ez összesen 887 tizenhat éven felüli személyt érintett. A Sellyei járásban mindössze három család kapott visszatérési engedélyt. Baranyában 80 fő kérte ingóságainak visszaadását, de a helyi tanácsok központi utasításra hivatkozva elutasították az igényeket. A helyi párt- és tanácsi szervek féltek a kitelepítettek visszatérésétől. A barcsi járási pártbizottság másodtitkára hangoztatta, hogy nem tudják megmagyarázni az érintetteknek a korábbi kíméletlen intézkedéseket, illetve a mostani feloldást, mert el kellene ismerniük a saját felelősségüket is. A községi tanácselnökök többsége kijelentette, hogy nem engedi visszatérni a kitelepítetteket, mert követeléseik zavart okoznának a községben. A kitelepítés idején zajló hangulatkeltést most nem tudták megmagyarázni azok, akik korábban azt elkövették. Ugyanakkor általában a párt- és a tanácsi funkcionáriusok is részesedtek a kitelepítettektől elvett javakból. Ugyanezért nagy volt a nyugtalanság a tsz-tagok között is, féltek, hogy vissza kell adniuk az elvett földet, épületeket, állatokat, gépeket, ingóságokat. A jogaikért fellépő kitelepítettek óvatosak voltak, inkább csak puhatolóztak, de voltak akik felkeresték lakásuk akkori használóját, és felszólították, hogy ürítsék ki a lakást, mert igényt tartanak rá. Voltak, akik megfenyegették a párttitkárt vagy a vagyionukat bitorlókat, de az ilyen esetekben büntetőeljárást indítottak ellenük.<sup>121</sup>

A kitelepítettek nagy számban tértek volna vissza lakóhelyükre. Volt olyan eset, hogy a visszatérők fogadására a község lakói a vasút- vagy buszállomáson csoportosan összejöttek, és részvényilvánítás közepette, ünnepélyesen fogadták őket.<sup>122</sup> Zalából 597 családot telepítettek ki 1950-52-ben, 1953-ban pedig 350 személyt tiltottak ki a különböző járásokból, közülük 66 személy kitiltása időközben megszűnt. Nagykanizsán 600 volt kitelepített helyezkedett el. Az volt a közigazgatási gyakorlat, hogy a községi tanács a BM járási osztályához küldte a visszatérőt, ahol nem engedélyezték a visszatérésüket. Somogy megyében a megyei főosztály egyenesen utasította a járási osztályokat, hogy akadályozzák meg a kitelepítettek visszatérését, a megyei tanács pedig a községi tanácsokat, hogy ne teljesítsék a visszatérők igényeit. Zákányon az egyik visszatérőt, aki állandó lakosnak bejelentkezett, a járási osztály hivatalból visszajelentette addigi lakóhelyére. A visszatérőt, ha meg is kapta a letelepedési engedélyt, az ÁVH járási osztályai figyelemmel kísérték, és ellenséges megnyilvánulás esetén azonnal kitiltották őket. A mohácsi járásban viszont a kitelepítettek 80 %-ának visszatérését engedélyezte a járási osztály, még a kitiltottnak is. A megyei tanács viszont csak 8-10 embernek adta vissza a házat, a többiek kérelmét elutasította.<sup>123</sup>

<sup>118</sup> HORVÁTH Ibolya–SOLT Pál–SZABÓ Győző–ZANATHY János–ZINNER Tibor szerk. 1992. 428.

<sup>119</sup> MOL 276. f. 67. cs. 124. ö.e.

<sup>120</sup> MOL 276. f. 53. cs. 132. ö.e.

<sup>121</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

<sup>122</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

<sup>123</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

Tiszagyenda-Kormospusztáról 1953. augusztus 31-étől kezdve fokozatosan engedték el a Bács-Kiskun megyei kitelepítetteket, az ebesi táborból pedig az őszi folyamán szabadultak ki a rabok. Mivel a határsávba nem térhettek vissza, a kitelepítettek jelentős része Baján és Jánoshalmán telepedett le.<sup>124</sup>

## A rehabilitáció

A Politikai Bizottság 1956. január 18-án tárgyalta először a déli határsáv megszüntetéséről Piros László előadásában.<sup>125</sup> Tekintettel a magyar-jugoszláv viszonyban beállott pozitív változásra, nem tartotta indokoltnak déli viszonylatban a 15 kilométeres határsáv további fenntartását, és a megszüntetését javasolta. Az ehhez kapcsolódó BM-rendeletet 1956. február 29-éig kellett kidolgozni, és a minisztertanácshoz felterjeszteni. A déli határon elegendőnek tartotta az 500 méteres sáv, ezen belül pedig egy 50 méteres és egy 100 méteres szélességű szigorított zóna fenntartását. Itt a belügyi szerveknek szigorú ellenőrzést kellett gyakorolniuk, de úgy, hogy a lakosságot ne zaklassák.<sup>126</sup> Az MDP Központi Vezetősége 1956. április 6-án értesítette a megyei pártvezetőket, Dénes Istvánt (Zala megye), Tóth Istvánt (Somogy megye), Farkas Lászlót (Baranya megye), Daczó Józsefet (Bács-Kiskun megye), Némethi Károlyt (Csongrád megye), hogy a Minisztertanács a magyar-jugoszláv viszony rendeződése miatt március 12-én megszüntette a déli határövezetet. A belügyminiszter 1956. március 15-én rendelkezett a gyakorlati teendőkről. E szerint a 15 kilométeres határövezet és a kapcsolódó korlátozó rendelkezések megszűntek, kivéve a magyar-jugoszláv-osztrák hármashatárt. Az érintett megyék községeiben a letelepedésre és az ideiglenes tartózkodásra vonatkozó rendelkezések megszegése miatt indított szabálysértési eljárásokat megszüntették. A határövezetet jelző táblákat a tanácsok 1956. március 25-étől vonták be. A rendelkezéseket dobolás vagy hangszóró útján hirdették ki, valamint a sajtóban is megjelentették.<sup>127</sup>

Az ORFK IX. osztálya 1956. április 10-én javasolta a határövezetben lévő főosztályoknak, hogy a visszatérést ne akadályozzák meg, ha a kitelepítettek lakása biztosítva van. A járási osztályok azonban fokozott megfigyelés alatt tartották a hazatérőket, ellenséges megnyilvánulás esetén pedig kitiltották őket, súlyosabb esetben eljárást indítottak ellenük. A tanácsi szervek alkalmazták a 760/1939. BM sz. rendelet 21. szakaszát, amely szerint a kitelepítés, kitiltás következtében elszenvedett vagyoni kár esetén kártérítés nem járt, kivéve a nem osztályidegen és a jugoszláv rokonság miatt kitelepítetteket.<sup>128</sup>

Az MDP KV adminisztratív osztálya 1956. május 28-án jelentést készített a Politikai Bizottságnak a déli határsáv megszüntetése utáni vagyoni jogi problémákról.<sup>129</sup> A jelentést Czinege Lajos készítette. A várható vagyoni jogi problémák tanulmányozására a KV adminisztratív osztályának, a mezőgazdasági osztálynak, a Legfőbb Ügyészségnek, az Igazságügyi Minisztériumnak, és a Minisztertanács helyi tanácsok titkárságának megbízottaiból álló bizottság utazott Baranya, Zala és Somogy megyébe. A vizsgálathoz adatokat szolgáltatottak a BM megyei főosztályok vezetői,

<sup>124</sup> BKMÖL MSZMP BKMB Archivuma. 36. f. 1. cs. 36. ö.e.

<sup>125</sup> MOL 276. f. 53. cs. 266. ö.e.

<sup>126</sup> MOL 276. f. 53. cs. 266. ö.e.

<sup>127</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

<sup>128</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

<sup>129</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.



államvédelmi és rendőri helyetteseik, a személyi igazolvány- és igazgatásrendészeti osztályvezetők, a járási osztályvezetők és rendőri helyetteseik, a megyei pártbizottságok adminisztratív osztályainak vezetői, a járási pártbizottságok titkárai, a megyei tanácsok vb-elnökhelyettesei és titkárai, valamint a járási tanácselnökök. A BM ORFK bizottsága Zala megyéről készített egy hasonló jelentést. Czinege Lajos javaslata még mindig azt hangoztatta, hogy a volt kitelepítettek megzavarnák eredeti lakóhelyükön a jelenlegi konszolidált hangulatot, ezért csak a nem osztályidegen, becsületes dolgozó, büntetlen előéletűek visszatérését kell engedélyezni. Erről nem nyilvános utasításban kell értesíteni a déli megyék közigazgatási és rendőri szerveit. Az osztályidegenek visszatérése nemkívánatos, a BM járási osztály tagadja meg visszatérésüket, a közben visszatérteket pedig ki kell tiltani eredeti lakóhelyükről. Tehát a párt és az ÁVH továbbra is szelektálhatott volna, hogy kit enged vissza a lakóhelyére. Bármilyen kategóriába tartozó kitelepített elvett ingóságai miatt kártérítési igénnyel nem léphet fel. A házingatlanok államosítását meg kell vizsgálni, túlkapás esetén vissza kell adni azokat, de a benne lakót nem lehet kilakoltatni. A nem államosított házingatlant és a földingatlant vissza kell adni, ennek akadálya esetén csereingatlant kell biztosítani. Az adminisztratív osztály április 23-i tervében olyan javaslat is szerepelt, hogy a délszláv nemzetiségű kitelepítetteket osztályhelyzettől függetlenül vissza kell engedni lakóhelyükre, a magyar nemzetiségű osztályidegeneket azonban nem.<sup>130</sup> Az Igazságügyi Minisztérium is foglalkozott a kérdéssel, Kovács Kálmán miniszterhelyettes 1956. augusztus 3-án fejtette ki a nézeteit. A vagyoni kérdéseket egy bizottság vizsgálta meg, amelyben Matheidesz István, Raum Frigyes, Szilbereki Jenő, Magyar Árpád és Bartha László vett részt. A bizottság nem találta indokoltnak, hogy megakadályozzák az osztályidegenek tartott kitelepítettek visszatérését. Javasolta az elvett ingóságok visszaadását, vagy a kártérítést is. A házingatlanok államosítás alóli mentesítése 1956. január 15-ével már lezárult. A bizottság javasolta a határidő meghosszabbítását, de csak a határsávban, és ügyészi óvás alapján. A vagyoni kérdések rendezését nem belső utasítással kell rendezni, mert a lakosság nagyon várja ennek megtörténtét.

A Politikai Bizottság 1956. augusztus 24-én tárgyalta a déli határsáv megszüntetésével kapcsolatos vagyoni intézkedésekről.<sup>131</sup> A javaslatot Hegedűs András és Szabó János város és községgazdálkodási miniszter terjesztette elő. E szerint a déli határsávból kitelepített személyek a korábbi lakóhelyükre visszaköltözhetnek. Ez mintegy 4000 fő tizenhat éven felüli lakost érintett. Annak elősegítésére, hogy a visszatérő kitelepítettek új egzisztenciát teremthessenek, családonként legfeljebb 5000 Ft segélyt kaphattak.<sup>132</sup> A segély megállapítása és kiutalása a járási tanács vb hatáskörébe tartozott. Ez a segély volt hivatott pótolni a kitelepítetteknek az ingóságukban bekövetkezett károkat, hiányokat, mivel azt feltételezték, hogy a hiányok megállapítása nem lehetséges. Azoknak, akiknek a gazdasági munka megindításához vagy házuk rendbehozásához szüksége volt rá, családonként legfeljebb 10 000 Ft kölcsönt lehetett adni. A hitelt az OTP megyei fiókja a járási tanács végrehajtó bizottságának javaslatára nyújtotta. A kitelepítettek házingatlanait, amennyiben azokat az 1952. évi 4. tvr. rendelkezéseitől eltérően, tehát törvénytelenül államosították, a kitelepített tulajdonába visszaadták. Ez szintén a járási tanács vb hatásköre volt. Amennyiben az állam eladta a házat, határvédelmi okokból lebontották, megsemmisült, állami vagy társadalmi szerv költözött bele, a járási tanács vb hasonló értékű

<sup>130</sup> MOL 276. f. 96. cs. 89. ö.e.

<sup>131</sup> MOL 276. f. 53. cs. 300. ö.e.

<sup>132</sup> Hegedűs András első javaslatában még csak 3000 Ft segély szerepelt, azzal, hogy a kitelepítetteket a 760/1939. BM sz. rendelet 29.§-a alapján az ingóságokban keletkezett károk miatt kártérítés nem illeti meg.

más házat adott az állami házalapból a kitelepített tulajdonába. Ha megfelelő csereingatlan nem volt, akkor egy másik, közeli községben kellett részére házingatlant adni. A tulajdonos csak akkor költözhetett be a házába, ha az üresen állt. Ha bérlő volt benne, tőle bérleti díjat követelhetett, a bérleti viszony megszüntetésére azonban a mindenkor érvényes lakásbérleti rendelkezések voltak érvényesek. A déli határsávba visszatérő volt kitelepítettek földingatlanukat is visszakaphatták. Ha a földet állami gazdaságok vagy tsz-ek területéhez csatolták, vagy azok területéhez közel esett, és ezek igényt tartottak rá, akkor nem adták vissza, hanem csereingatlant kellett adni helyette. Ha a földet kishaszonbérletbe adták, a volt kitelepített a földet tulajdonába visszakapta, de a bérletet annak lejártáig nem mondhatta fel. Erre az időtartamra a tartalék földekből hasonló értékű területet kellett a használatába adni. Amennyiben a visszatérő a földtulajdonát el akarta adni, erre lehetőséget adtak neki, és ekkor a megyei tanács mezőgazdasági osztálya az általános szabályoktól eltérően, kedvezőbben bírálta el az eladási szándékot. Amennyiben a volt kitelepített nem akart eredeti lakóhelyére visszaköltözni, akkor jelenlegi lakóhelyén kérhetett volt földje és háza után csereingatlant. A volt kitelepített távolléte alatt házát, földjét nem használhatta, ezért az erre az időre eső adót és beadási kötelezettséget törölték, a korábbi időkből származó hátralékot pedig a járási tanács vb a körülmények figyelembevételével törölte. A pénzügyminiszter a segélyek kifizetéséhez a járási tanácsok rendelkezésére bocsátott 12,5 millió forintot. A határozat gyors és helyes végrehajtását a Központi Vezetőség és a Minisztertanács közös megbízottjaként Szabó János, a város és községgazdálkodási miniszter koordinálta és ellenőrizte.<sup>133</sup> Egyéb vagyoni jogi kérdések is felmerültek. A német kitelepítésekkel érintett közös tulajdon (a házingatlan fele a német kitelepített után állami tulajdonba került, a házat csehszlovákiai magyar telepes kapta), a határmenti kettősbirtokosok tulajdona, jugoszláv tulajdon képező ingatlanok sorsa rendezetlen maradt. Őrtilos községben például 300 hold szőlő 70 présházzal teljesen elpusztult a kitelepítések és államosítások következtében. Ezeket a kérdéseket diplomáciai úton próbálták rendezni.

Bács-Kiskun megyében a délszláv lakosságot ért törvénytelenségek kivizsgálására 1956 augusztusában bizottság alakult, amelynek Monori F. Dezső, a megyei tanács igazgatási osztályának vezetője, Baski József, a megyei pártbizottság politikai munkatársa, és Pécsi László államvédelmi főhadnagy volt a tagja. Augusztus 8-a és 15-e között jártak a megye három déli járásának azon községeiben, ahol kitelepítések történtek. A bizottság megállapításait felhasználva 1956. szeptember 1-jén a megyei tanács jelentést küldött a Minisztertanács elnökének. A helyszíni vizsgálat során körülbelül harminc emberrel beszéltek, akiket annak idején kitelepítettek. Mindannyian dolgoztak, többnyire a helybeli állami gazdaságokban. Kifejezték kérésüket, hogy teljes kártérítést igényelnek, a földet azonban kevesen kérték vissza, mivel nem volt mezőgazdasági eszközük, amivel megmunkálják. Pénzbeli kártérítés esetén szívesen vásárolnának mezőgazdasági felszereléseket, és gazdálkodnának. Voltak olyanok is, akiket a bíróság több évre elítélt, és amikor a rehabilitálásuk felvetődött, kijelentették, hogy nem tesznek ennek érdekében semmit, hanem aki jogtalanul elítélte őket, az intézkedjen.

A kitelepítettek házai kevés kivétellel állami tulajdonba kerültek azon a jogcímenen, hogy a kitelepítettek nem laktak benne. Ezeket az érintettek most visszakérték. Garán és Hercegszántón a helyi tanács a bizottság javaslatára néhány esetben már engedélyezte, hogy a kitelepített visszaköltözhessen a házába. Az 1952. évi 4. sz. tvr. alapján államosított házak visszaadására 1955. december 15-ig volt lehetőség, és ez a folyamat lezárult. Javasolták, hogy az erről szóló rendeletet módosítsák, hogy a

<sup>133</sup> MOL 276. f. 53. cs. 300. ő.e.

délszlávok is visszakaphassák házaikat. A visszaadást ki kell terjeszteni azokra is, akik kulákká nyilvánításuk miatt vették el házukat, de rehabilitálták őket, és házuk törvénytörően került állami tulajdonba.<sup>134</sup> Mivel a kitelepítettek nagy többsége 1956-ban még nem tért vissza régi lakhelyére, lehetővé kell tenni, hogy jelenlegi lakhelyükön kapjanak államosított házat illetve földjük után csereterületet az állami tartalékföldről. A földingatlanok nagy részét kényszerbérbeadás útján hasznosították, ezek visszajuttatását a tanácsok saját hatáskörükben a következő gazdasági évben elintézik. Az időközben betagozott ingatlanok nagy részének kártalanítása nem történt meg, ilyen esetekben a tagosítási eljárásról lefektetett elvek szerint kell intézkedni. Az ingóságok kártalanítása minden családnál felvetődött, azoknál is, akiknek sem házuk, sem földjük nem volt. „Olyan személyekkel is beszélt a bizottság, akik megnevezték, hogy az ingóságaik melyik állami vagy szövetkezeti szerv használatában van. Természetesen megnevezték a magánosoknál lévő ingóságaikat is.”<sup>135</sup> Az állami-, párt-, és fegyveres erőkhöz került ingóságokat az igazolt tulajdonos visszakaphatja. Nagy számban voltak ingóságok magánosoknál, ezeket a tulajdonosaik felismerték, és kérték vissza. Különbséget kell tenni azok között, akik a tanács kiutalására vagy más szerv juttatására kaptak vagyontárgyakat, és azok között, akik eltulajdonították azokat. Egy-egy családnál a tanács rendelkezésére álló leltárak szerint az ingóságok értéke elérhette a 100 000 Ft-ot is. Voltak olyan esetek, hogy a kitelepítettek ingóságait a BAV értékesítette, és az összeget befizette az illető adószámlájára. Ezek az összegek túlfizetésként jelentkeztek, mégsem kaphatták meg felsőbb rendelkezés nélkül a tulajdonosaik. A jogtalanul megvont nyugdíjakat is vissza kell adni. Sok embertől vonták meg a nyugdíjat azon a címen, hogy titóisták voltak.<sup>136</sup> A megyei tanács vb elnöke, Dallos Ferenc ugyanekkor utasította a Bajai, a Bácsalmási és a Kiskunhalasi járási és a városi tanácsot, hogy amíg a minisztertanácstól részletes intézkedés megérkezik, a saját hatáskörükben elintézhető sérelmeket a fentiek szerint orvosolják. A Pénzügyminisztérium 1956. szeptember 19-én 2 millió Ft póthitel engedélyezett a határsávból kitelepítettek segélyezésére a Bács-Kiskun megyei tanácsnak.<sup>137</sup> A Bácsalmási járási tanács 300 000 Ft-ot kapott erre a célra.<sup>138</sup>

A rehabilitálásokat Bács-Kiskun megyében Cseh László vb-titkár ellenőrizte a helyszínen. 1956. október 9-éig a Bajai járásban 38, többségében hercegszántói kitelepített adta be a rehabilitálási és kártérítési kérelmét. A járási tanács azonban még csak kettőnek a kérelmét bírálta el pozitívan, a többi esetet a községi tanács és a Népfront bevonásával vizsgálták. Baja város mindössze egy kérelmet kapott, ezt is vizsgálták. A Bácsalmási járásban 38-40 kérelmező fordult a tanácshoz. Közülük 25 kitelepítettnek ítélték meg összesen 100 000 Ft kártérítést. Katymáron négy tulajdonost helyeztek vissza a házába. A Kiskunhalasi járásban 22 kérelmező volt október elejéig, 12 kelebiai, 8 tompai és 2 kisszállási. A helyszíni szemle megállapítása szerint vonatottan indult az rehabilitálás. A kitelepítettek ugyanakkor türelmetlenül várták, hogy visszakapják elvett vagyonukat: „a rehabilitálandó személyek fölkeresik a tanács által kijelölt tulajdonosokat, bérlőket, és zavarják azok munkáját. Mondván azt, hogy betolakodtak a házukba, jogtalanul használgák földjüket. Nem

<sup>134</sup> „Kulákokkal nem szándékozott tárgyalni (a bizottság), de mégis előfordult, hogy olyanokat hívatott magához, akik ma is kulákoknak számítanak. Ilyen esetben a bizottság kijelentette, addig nem tud nevezett ügyében semmit sem tenni, amíg kuláksága fennáll.”

<sup>135</sup> BKMÖL MSZMP BKMB Archivuma. 36. f. 1. cs. 36. ö.e.

<sup>136</sup> BKMÖL A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Elnöki iratok 1953-1978. (a továbbiakban XXIII.1.b.) 158/1956. és MSZMP BKMB Archivuma. 36. f. 1. cs. 36. ö.e.

<sup>137</sup> BKMÖL XXIII.1.b. 167/1956.

<sup>138</sup> BKMÖL XXIII. 206. a. Pénzügyi osztályvezetői iratok. (továbbiakban XXIII. 206. a.) 35/1957. ov.sz.

egy esetben bitorlónak, csalónak, csirkefogónak nevezik ezeket az embereket.”<sup>139</sup> A kártalanításra és segélyezésre szánt összeg nem volt elegendő a kitelepítettek igényeinek kielégítésére. A Kiskunhalasi járásban például már 1957 januárjára elfogyott az erre szánt pénz. A megyei tanácshoz fordultak segítségért, ahol türelemre intették őket.<sup>140</sup> A Bácsalmási járásban 1956. október 12-éig összesen nyolcan tértek vissza eredeti lakóhelyükre, Bácsalmásra ketten, Katymárra négyen, Madarasra ketten. 35 család igényelt segélyt, közülük 26-nak ítélték meg összesen 84 000 Ft-ot. OTP-kölcsönt 14 család igényelt, nekik 75 000 Ft-ot ítélt meg a tanács. Házingatlanukat 25-en kérték vissza, közülük 14-en visszakapták, vagy csereingatlannal elégitették ki őket. Földjüket 28-an igényelték vissza, és 19-en vissza is kapták. 1957 február 14-éig összesen 623 000 Ft segélyt és kölcsönt folyósítottak Bácsalmás, Bácsszőlős, Csikéria, Katymár, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút és Tataháza 69 kérelmezőjének. 1957 márciusában a járási tanács már kiadott határozat alapján 51 000 Ft-ot, az eleintezés alatt álló 8 kérvényre 35 000 Ft-ot, a még várható 11 kérvényre 140 000 Ft-ot igényelt a megyei tanácstól.<sup>141</sup>

A déli határsávból kitelepítettek rehabilitálását és segélyezését 1957 májusában leállították. A segélyek kifizetésének beszüntetése a folyamatban lévő ügyekre is vonatkozott.<sup>142</sup> A forradalom után 1957 február 2-án a fegyveres erők minisztere visszaállította a déli határsávot. A korábban érvényben lévő szabályokat is újra életbe léptették. A forradalom utáni tömeges megtorlás lezajlása után 1960-ban a déli határsáv mélységét 15 kilométerről 8 kilométerre csökkentették azokon a szakaszokon, ahol folyóvíz képezte a határvonalat. Ekkor 112 község és Mohács városa került ki a határsávból. Bács-Kiskun megyében a Bajai járásban Bácsbokod, Bátmonostor és Vaskút, a Bácsalmási járásban Bácsalmás, Mátételke, Mélykút és Tataháza, a Kiskunhalasi járásban pedig Kisszállás szabadult fel a korlátozó intézkedések alól.<sup>143</sup> Miután normalizálódott Magyarország és Jugoszlávia viszonya, 1965. május 1-jei hatállyal véglegesen megszüntették a déli határsávot.

<sup>139</sup> BKMÖL XXIII.1.b. 167/1956.

<sup>140</sup> BKMÖL A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratai. Általános iratok. 1950-1973.(a továbbiakban XXIII.2.c.) 839/1957.

<sup>141</sup> BKMÖL A Bácsalmási Járási Tanács iratai. Elnöki iratok. 1955-1961. (a továbbiakban XXIII.202.c.) 2021/1957.

<sup>142</sup> BKMÖL XXIII. 206. a. 50/1957. ov. sz.

<sup>143</sup> BM KI 106-1-16. ö.e. Az 1960. május 5-i ülés jegyzőkönyve.

## Irodalomjegyzék

- HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor szerk.  
1992 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Budapest.
- IZSÁK Lajos – KUN Miklós szerk.  
1994. Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948. Budapest.
- IZSÁK Lajos főszerk.  
1998 Az MDP határozatai. Budapest.
- OKVÁTH Imre  
1998 Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Budapest.
- VÁGVÖLGYI Ferenc, dr.  
Baja és vidéke a szovjet megszállás évtizedeiben. Kézirat.
- RIPP Zoltán  
1998 Barátból ellenség. In: A fordulat évei. (szerk. Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János) Budapest.

## Rövidítések jegyzéke

ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BM	Belügyminisztérium
DÉFOSZ	Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége
IM	Igazságügyi Minisztérium
KV	Központi Vezetőség
MNDSZ	Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MSZT	Mezőgazdasági Szövetkezetek Tanácsa
MT	Minisztertanács
ORFK	Országos Rendőr-főkapitányság
OTP	Országos Takarékpénztár
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa

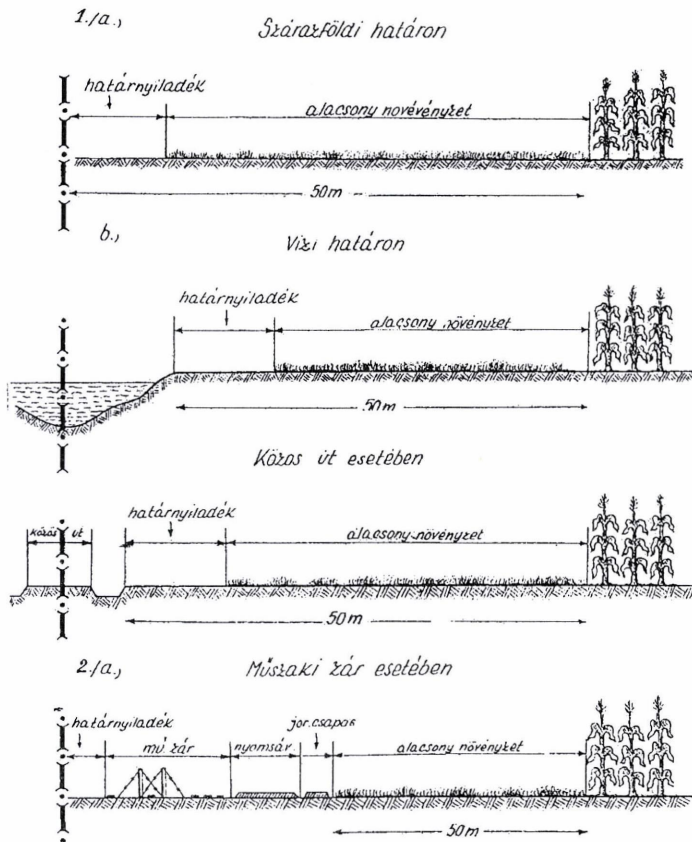


## **Mellékletek**





**VÁZLAT**  
az 50 méteres határsáv kijelölésére



Magyar Országos Levéltár XIX-B-10-IV/1,3-5 - 18-1952/13. a.)

1. sz. melléklet

A határvonaltól számított 50 méteres határsáv kijelölésének módja különböző terepviszonyok esetén

28/7

IGAZOLVÁNY  
A HATÁRSÁVBAN LAKÓK RÉSZÉRE,  
ÁLLANDÓ TARTÓZKODÁSRA

HIVATAL

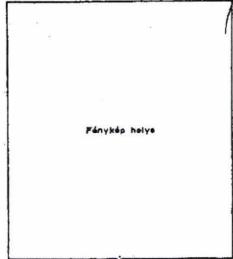
347.271

II. sz.

IGAZOLVÁNY

a határsávbán lakók részére, állandó tartózkodásra

Név: Pereszlényi Endre  
 Szül. hely, év, hó, nap: Gara 1930 nov 24  
 Anyja neve: Steinthaler  
 Apja neve: Pereszlényi Imre  
 Foglalkozása: post. gomb. ny. so.  
 Szerény mérete: magassága: 175 termete: ny. arca: ovál  
 szeme: kék haja: sötét szája: széles  
 különös ismertetőjele: ---  
 Pontos lakcíme: Gara Vörösköves út 253. (község, uca, haz.)  
 Milyen lakóhelyi jogviszonyban van: Állandó  
 Hol van az őző lakóhelye: ---  
 Az igazolvány hol érvényes: Gara  
 A kiállítás kezdő napja: Gara 1950 jún 14 nap.



Pereszlényi Endre  
 a tulajdonos sajátkezű aláírása.

Az igazolvány 6 hónapig érvényes, kivéve, ha meghosszabbították.

1950. június 14  
 meg hosszabbítás kezdete.

1951. június 15  
 meghosszabbítás vége.

P.H.

P.H.

P.H.

2. sz. melléklet

A határsávbán való állandó tartózkodásra jogosító igazolvány

**TUDNIVALÓK.**

1. Az engedélyes az engedélyben megjelölt határolt területen községbe a legközelebbi úton köteles eljutni.
2. Az engedélyes az úticélként megjelölt helységben a rendőrségnél, ilyen hiányában a községi tanács végrehajtóbizottságánál megérkezését követő 12 órán belül, majd az eltávozását megelőző 12 órán belül személyesen jelentkezni és engedélyét láttamoztatni köteles.
3. Az engedélyes kizárólag az engedély érvényességét határidejéig és csakis az engedélyben megjelölt határolt területen tartózkodhat.
4. **Az engedély jól megőrzendő!** Esetleges elvesztése vagy megsemmisülése esetén ezt a körülményt az engedélyes 24 órán belül a kiállító hatóságnak bejelenteni köteles.
5. Az engedélyes az engedélyt lejárta után 24 órán belül — amennyiben az engedély felhasználást nem nyert, úgy azt azonnal — a kiállító hatóságnak személyesen, megbizott úttal vagy postán ajánlott küldeményben beszolgáltatni köteles.
6. Az engedélyes az engedélyt állandóan magánál tartani és a rendőrség, illetve az Államvédelmi Hatóság határőrzeti közegeinek felhívására felmutatni köteles.
7. Fenti rendelkezések megszegése büntetést von maga után.

**Magyar Országos Levéltár**

XIX-B-10-IV/1,3-5 - 18 - 1952 (13. d.)

**ENGEDÉLY 003.922**

határolt területben való ideiglenes tartózkodásra.

500 méteres határsávba való belépésre nem jogosít!

**Engedélyes**

neve: .....

szül. helye, éve, hó, napja: .....

anyja neve: .....

foglalkozása: .....

állandó lakhelye: .....

**Személyleírása:**

magassága: ..... termete: ..... arca: .....

szeme: ..... haja: .....

különbös ismertető jele: .....

Állami Nyomda, Budapest 1952. — 15.412/06.

Hová utazik (kihez), ha több helységbe utazik, ezek megnevezése: .....

Utazás célja: ..... község ..... utca ..... szám, .....

Érvényes: 195..... hó ..... naptól  
195..... hó ..... napig.

Jogosít: ..... belépésre.

A kiállítás kelte: ..... 195..... hó ..... nap.

P. H. ..... r. hatóság vezetője.

**Magyar Országos Levéltár**

XIX-B-10-IV/1,3-5 - 18 - 1952 (13. a)

A helység megnevezése, ahol az engedélyes jelentkezni köteles: .....

Be..... hó ..... nap. Ki..... hó ..... nap. ....

P. H. ..... jelentk. ig. szerv. P. H. **Fénykép helye** .....

Be..... hó ..... nap. Ki..... hó ..... nap. ....

P. H. ..... jelentk. ig. szerv. P. H. ....

Be..... hó ..... nap. Ki **P.H.**..... hó ..... nap. ....

P. H. ..... jelentk. ig. szerv. P. H. ....

Be..... hó ..... nap. Ki..... hó ..... nap. ....

P. H. ..... jelentk. ig. szerv. P. H. ....

3. sz. melléklet

A határsávban való ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolvány

105

Bács-Kiskun vármegye.

Bajai járás.

Bácsszentgyörgy.

Képzőartérikezősi hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
--	----------------------

12  
hész  
Harkai Márton Bácsszentgyörgy, 1908. aug. 20. anyja:  
Hercsák Anna, nős, Bácsszentgyörgy, Hémet u 102.sz.  
korcsmáros, demó ráciaellenes.

Képzőartérikezősi hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
--	----------------------

14  
hész  
Horváth Gyula Bácsszentgyörgy, 1908. anyja: Vörös Er-  
zsébet, nős, Bácsszentgyörgy, 93/a sz. két gyermeke  
van, de csak eggyel él közös háztartásban, 60 hold  
földje volt, melyet gyermekei között szétosztott,  
kulák, demokráciaellenes.

Képzőartérikezősi hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
--	----------------------

16  
hész  
3  
Kubatov István Gara, 1898 anyja: Baresevitj Julisna,  
nős, két gyermeke van, de csak eggyel él közös házar-  
tásban, Bácsszentgyörgy Bajai u 108.sz. kulák, 40 hol-  
d föld tulajdonosa, demokráciaellenes.

Képzőartérikezősi hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
--	----------------------

2  
hész  
Dara Imre, Bácsszentgyörgy, 1902, anyja: Kakány Erzsé-  
bet, nős, két gyermeke van, de csak eggyel és annak  
felesével él közös háztartásban, 60 hold földje vol-  
t melyet gyermekei között szétosztott, kulák, demokrácia-  
ellenes.

TÖRTÉNELMI ÉRTÉKELÉS

4. sz. melléklet

Kitelepítési lista

23

Bács-Kiskun vármegye.

Bajai járás.

Gsátalja.

Képzőartizánkodási hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
---	----------------------

2 Molnár Lőrincz Gara 1891. anyja: Krisztmann Teréz,  
nős, Csátalja 31.sz. egy gyermeke van, 220 hold  
föld tulajdona volt, kulák, jelenleg 9 holdon gaz-  
dálkodik. a multban jobb oldali tevékenységet fej-  
tett ki, jelenleg demokráciaillesenés.

Képzőartizánkodási hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ①
---	----------------------

3 Barna/Bran/ József, Csátalja 1895. anyja: Martin  
klára, nős, Csátalja, Kórház L. u 45c. kulák,  
korcsmáros, demokráciaillesenés.

Képzőartizánkodási hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ②
---	----------------------

4 Krisztmann Péter Csátalja 1897. anyja: Köpfler  
Katalin, Csátalja 1.sz. 150 hold föld tulajdonosa  
volt, kulák, földjét elkobozták, demokráciaillesenés.

Képzőartizánkodási hely: Tiszagyenda- Kormos-pusztá	Vagon száma: ③
---	----------------------

5 Hedrich János Csátalja 1909 anyja: Wepsztein Gertud  
nős, Csátalja Garai u 128.sz. két gyermeke van,  
egyvel közeli háztartásban él, kulák, malomtulajdo-  
nos, demokráciaillesenés.

TÖRTÉNELMI ÉRTÉKELÉS

5. sz. melléklet

Kitelepítési lista

**Kimutatás**  
**a déli határövezet területéről kitelepített személyek számáról és szoc. megoszlásáról**

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Sor- szám	Terület	osztály- idegen	földműves	kulák	keres- kedő	iparos	értelmi- ségi	alkal- mazott	gyári munkás	mezőgaz- dasági munkás	háztartás- beli	egyéb	Összesen
1.	Baranya		57	7	4	8	7	6	4	306	39	27	465
2.	Bács		242	3	3	16	7	3		97	131	8	510
3.	Csongrád		256	2	4	22	14	27	15	77	141	15	573
4.	Somogy	5	220	2	1	21	4	11	6	258	201	4	733
5.	Zala	1	547	2	8	32	3	18	9	279	270	6	1175
<b>Összesen:</b>		<b>6</b>	<b>1322</b>	<b>16</b>	<b>20</b>	<b>99</b>	<b>35</b>	<b>65</b>	<b>34</b>	<b>1017</b>	<b>782</b>	<b>60</b>	<b>3456</b>

Megjegyzés: A kimutatás szociális megoszlásra vonatkozó adatai nem megbízhatóak, mivel a 4., 5. és 11. rovatokban szerepelnek a kulákok és egyéb osztályidegen elemek is.

6/b. sz. melléklet

### Kimutatás

a déli határövezet területéről kitelepített azon személyekről akiket a hortobágyi zártterületről való szabadulásuk alkalmával a déli határövezet mentén levő egyes városokból, járásokból kitiltottak.

Sor-szám	Terület	rendőrtiszt, katonatisz, egyéb osztályide- gen	csendőr, SS katona	kulák	pap, apáca	keres- kedő	iparos	értelmi- ségi	alkal- mazott	munkás	dolgozó paraszt	háztar- tásbeli	egyéb	összesen
1.	Baranya	34	10	35		4	1		4		11	1	7	107
2.	Bács	4	2	36			3			6	17	2	16	86
3.	Csongrád	75	2	69	1	2	1	3	6	6	23	13	21	222
4.	Somogy	66	23	31			6		5		36	13	10	190
5.	Zala	75	19	59	1	2	10	2	11	9	41	27	26	282
<b>Összesen:</b>		<b>254</b>	<b>56</b>	<b>230</b>	<b>2</b>	<b>8</b>	<b>21</b>	<b>5</b>	<b>26</b>	<b>21</b>	<b>128</b>	<b>56</b>	<b>80</b>	<b>887</b>

## 7. sz. melléklet

Telefon: Kecskemét 16-66

Jelentés leadva:

1956. okt. 12-én 1520-kor

Felvette: Árvai szerv.cs.vez. a volt déli határsáv létesítésével érintett egyes személyek vagyoni jogi igényeinek érvényesítésére vonatkozó M.T. rendelet végrehajtásával kapcsolatban.-

## Kimutatás

	Község neve	Az M. T. rendelet megjelentése óta kb. hányan tértek vissza régi lakhelyükre	Hány család			Segély címén eddig összesen		Hány család igényelt takarékpénztári köl-		Hányan kérték házigatlanukat		Hányan igényelték vissza föld-		A korábbi lakhely szerint illetékes járási tanácsnak hány olyan esetről van tudomása, hogy az eltávozni kényszerült személy a jelenlegi lakóhelyén igényelt			Milyen intézkedés történt az adó, illetőleg a beadási kötelezettség törlesztésére, továbbá, az eltávozási időt megelőző származó adó, illetve beadási hátralék elengedésére	A M. T. r. végrehajtásával kapcsolatban milyen vitás kérdések merültek fel azokban milyen intézkedést tettek. A fenti adatokat a korábbi lakhely szerint illetékes járási Tanácsok vb. aítól kell beszerezni.
			igényelt más segélyt	hányan részesültek segélyben	hány családnak a kérelme vár még eldöntést	milyen összeget állapítottak meg	és utaltak ki	csönt	(megállapítva)	vissza	ebből hánynak adták már vissza tulajdonába házigatlanát illetőleg csereingatlant	jüket	ebből hánynak adták vissza, illetve hánynak adtak csereingatlant	csere házigatant	csereföldet	segélyt		
	1	2			3		4		5		6		7			8	9	
		a	b	c	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	c			
1.	Bácsalmás	2	11	9	2	30000	-	3	20000	11	8	8	7	-	-		Közvetlen az eltávoztatás utáni időben az adó és	
2.	Bácsszőlős	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
3.	Csikéria	-	3	-	3	-	-	2	-	3	-	2	-	-	-			



	Község neve	Az M. T. rendelet megjelentése óta kb. hányan tértek vissza régi lakhelyükre	Hány család			Segély címén eddig összesen		Hány család igényelt takarékpénztári köl-		Hányan kérték házingatlanukat		Hányan igényelték vissza föld-		A korábbi lakhely szerint illetékes járási tanácsnak hány olyan esetről van tudomása, hogy az eltávozni kényszerült személy a jelenlegi lakóhelyén igényelt			Milyen intézkedés történt az adó, illetőleg a beadási kötelezettség törlesztésére, továbbá, az eltávozási időt megelőző időből származó adó, illetve beadási hátralék elengedésére	A M. T. r. végrehajtásával kapcsolatban milyen vitás kérdések merültek fel azokban milyen intézkedést tettek. A fenti adatokat a korábbi lakhely szerint illetékes járási Tanácsok vb. aítól kell beszerezni.
			igényelt más segélyt	hányan részesültek segélyben	hány családnak a kérelme vár még eldöntést	milyen összeget állapítottak meg	és utaltak ki	csönt	(megállapítva)	vissza	ebből hánynak adták már vissza tulajdonába házingatlanát illetőleg csereingatlant	jüket	ebből hánynak adták vissza, illetve hánynak adtak csereingatlant	csere házingatlant	csereföldet	segélyt		
	1		2			3		4		5		6		7			8	9
			a	b	c	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	c		
4.	Katymár	4	3	-	-	12000	-	3	22000	4	3	4	3	-	-	-	beadási hátralék törölve (...) lett, így ezen személyeknek jelenleg hátralékuk nincs.	
5.	Kunbaja	-	-	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-		
6.	Madaras	2	11	-	2	28000	-	4	19000	1	2	6	6	-	-	-		
7.	Mátételke	-	6	9	1	14000	-	2	14000	5	-	7	3	-	-	-		
8.	Mélykút	-	-	5	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-		
9.	Tataháza	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	Összesen	8	35	26	9	84000	0	14	75000	25	14	28	19					

Bácsalmás, 1956. október 12.



MAYER JÁNOS

## AZ ELÜZÖTT ÉSZAK-BÁCSKAI SVÁBOK NÉMETORSZÁGI BEILLESZKEDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE\*

### I. ELHELYEZÉS ÉS ELLÁTÁS. AZ ELSŐ ÉVEK NÉMETORSZÁGBAN

#### 1. A menekülttáborok

Az elűzetés sokkja után a kitelepített népesség számára történetének egy gyökeresen új fejezete kezdődött meg. A menekültek szervezett csoportjai gyakran napokon át tartó, embertelen vasúti szállítás és nem ritkán hosszabb ausztriai kitérő után érkeztek meg Németország területére.<sup>1</sup>

A Felső-Bácskából elűzötteket szállító vonatok, melyekhez útközben gyakran más szerelvényeket is kapcsoltak, többnyire bajorországi határ menti fogadótáborokban léptek először német területre. Csak kivételes esetekben érkeztek szerelvények a Hessen tartományban található *Bebra* vasútállomására. A menekülttáboroknak többféle fajtája volt, közülük a legelső állomást a keleti határ mentén található *felvevőtáborok* jelentették, amelyeknek szerepe elvileg csak a szállítmányok regisztrálására és a menekültek tartományon belüli elosztására vagy más tartományba irányítására korlátozódott.<sup>2</sup> A menekültkérdésben érintett német tartományi szervek még a szervezett nagy menekülttranszportok érkezése előtt felosztották a táborok között a szerelvények fogadását aszerint, hogy azok honnan érkeztek, és hová kell majd továbbirányítani őket. Az amerikai zóna területén több határ menti fogadótábor is létezett. Bajorországban *Schalding-Passauban*, *Furth im Waldban*, *Hofban*, *Wiesauban* és *Piding-Freilassingban* működött ilyen fogadótábor, melyek közül a magyarországi szállítmányok rendszerint *Pidingbe*, ritkább esetben *Passaubá* futottak be. Württemberg-Badenben *Göppingen*, *Heidenheim*, *Gmünd*, *Aalen*, *Ulm*, *Backnang*, *Karlsruhe* és *Lauda*, Hessenben pedig *Bebra* számított felvevő- és elosztótábornak. Egy 1946 februárjából származó kormányrendelet értelmében eleinte minden Bajorországba beérkező, magyarországi „népi németeket” szállító vonatszerelvényt a regisztrálást követően Württemberg-Baden<sup>3</sup> és Hessen irányába kell ír-

\* A tanulmány a „*Most menekültnek hívnak...*” című bölcsészdoktori értekezés egy része, amely az egykori csonka Bács-Bodrog vármegyéből a kollektív bűnösség jegyében elűzött sváb népesség nyugat-németországi integrációját vizsgálja. A most közölt részletek a beilleszkedés néhány kulcskérdését, mindenekelőtt a közvetlenül a Németországba érkezés (1946-47) utáni időszak eseményeit mutatják be: főként a helybeli lakossággal kialakult viszonyukat, valamint a gazdasági integrációjuk főbb jellemzőit. (A szerk.)

<sup>1</sup> Az 1947-es bácskai kitelepítések során a szovjet zónába elszállítottak a szászországi *Pirna* fogadótáborába kerültek, és később Szászországban is kerültek letelepítésre. Az ottani körülmények és a szovjet megszállók bánásmódja miatt onnan számosan az elkövetkező években ugyancsak a nyugati zónákba szöktek, és lettek végleges otthonra. A Kelet-Németországban maradók további sorsával e dolgozat keretében nem foglalkozunk tovább.

<sup>2</sup> PSCHEIDT, Edgar, 1990.

<sup>3</sup> Württemberg-Baden nem azonos a mai Baden-Württemberg tartománnyal. 1945-ben a megszállási zónák határainak meghúzásakor ugyanis az amerikai és francia övezet elválasztó vonal Baden és Württemberg területét is kettévágta, így a korábbi két tartomány helyén hozták létre az amerikai zóná-

nyítani, mert a magyarországi svábok letelepítése főként ezekben a tartományokban történik majd.<sup>4</sup> Egyedül a Furth im Waldba érkező szerelvények utasait telepítik le Bajorországban. (Ez utóbbi határátkelőhöz földrajzi okokból inkább csehszlovákiai menekülteket szállító transzportok érkeztek.) Az eredeti elképzelések szerint Bajorországba mindenekelőtt szudétánémet menekülteket telepítettek volna, míg az ún. délkelet-európai németek<sup>5</sup> a származási helyüknek tartott Svábföldre kerültek volna elsősorban. A lakóterek hiánya és a táborok túlszűfolttsága miatt azonban ezeket az irányelveket már 1946-ban sem mindig sikerült betartani.

A fogadótáborok személyzete arra törekedett, hogy a menekültek ott-tartózkodása a lehető legrövidebb időre korlátozódjék. Erre már csak azért is szükség volt, mert a határ menti táborok legfeljebb 1500-3000 fő elhelyezésére voltak alkalmasak, márpedig egy átlagos vasúti transzporttal érkezők száma kb. 1200 fő volt. Miután egy nap folyamán gyakran több ilyen szerelvény érkezésére lehetett számítani, igyekeztek a szerelvényeket lehetőség szerint minél gyorsabban újra útnak indítani. 1946 folyamán – amikor a legtöbb menekültszállítmány érkezett – gyakran napi 5-6 transzportot is regisztrálni kellett. Csak 1946 folyamán 764 vasúti transzport futott be Bajorországba, melyekkel 777 130 elűzött érkezett Németországba.<sup>6</sup> Ebből egyedül júniusban 132 transzportot kellett fogadni és elhelyezni.<sup>7</sup>

A határ menti fogadótáborok feladatait a menekültügyi hatóság a következőkben határozta meg: a legfontosabb adatok felvétele a fogadóhivatalban, fertőtlenítés, egészségügyi ellátás, egészség igazolása, illetve amennyiben még a táborban maradtak, lakhelybeosztás, étkezési jegyek kiosztása és esetleg bizonyos használati tárgyak kölcsönzése.<sup>8</sup> Hosszabb elhelyezésre e táborokban csak akkor került sor, amennyiben az egyes körzetekben kialakított táborok nem tudtak újabb menekülteket felvenni, vagy ha a menekült egészségi állapotát nem találták megfelelőnek. Éppen ezért az ellátás színvonala itt volt a legalacsonyabb, hiszen csak rövid távú elhelyezésre rendezkedtek be. A hivatalos adatok felvétele után itt az elűzöttek ételt-italt kaptak, és amennyiben mindent rendben találtak, kiállították számukra a továbbutazáshoz szükséges menetleveleket. Az étel-ital persze rendszerint csak pótkávét és tejport jelentett, ami egyúttal arra is szolgált, hogy a hosszan tartó regisztráció idejét elviselhetőbbé tegye. Ekkor már az érintett tartományok és táborok, lakóterek felvevőképességének korlátozottsága miatt a Magyarországról még együtt érkezett transzportok szétválasztására is sor került. Egyedül arra lehetnek tekintettel, hogy lehetőleg közvetlen családokat ne válasszanak el egymástól, de erre rokonságok, illetve faluközösségek esetében nem volt mindig lehetőség. Az önkéntes menekültként Németországba került emberek is gyakran ilyen csoportokhoz társultak, és hozzájuk hasonlóan regisztráltatták magukat. Időnként arra is sor került, hogy egyes emberek hosszas keresés és németországi bolyongás után akadtak rá a szülőfalujukból kitelepített csoportra, és csatlakoztak hozzájuk. Ehhez persze óriási szerencse kellett, sokaknak évekre teltt, míg családjuk újraegyesítését el tudták érni.

---

ban Württemberg-Baden, míg a franciában Württemberg-Hohenzollern és Baden tartományokat. A három terület 1951-ben Baden-Württemberg néven egyesült.

<sup>4</sup> Bayerisches Hauptstaatsarchiv München. Ministerium für Arbeit...Akten der Landesflüchtlingsverwaltung. (A továbbiakban BayHStaAMü MARbLaFlüverw.) 714

<sup>5</sup> A német terminológia Südosteuropa-kategóriája nagyjából megegyezik a nálunk használatos Köztes-Európa elnevezéssel. Amikor délkeleti németekről beszélnek, akkor főként a Romániából, Jugoszláviából és Magyarországról származó németeket értik ezalatt.

<sup>6</sup> KORNRUMPF, Martin: 1979. 32.

<sup>7</sup> Uo.

<sup>8</sup> BayHStaAMü Akten des Staatskommissars für das Flüchtlingswesen (a továbbiakban StK) 114 840

A határ menti táborok rendszerint egyszerű barakktáborok voltak, amelyek a határfelügyelő (*Grenzkommissar*) irányítása alatt álltak. A táborok ellátásáért az e célból létrehozott állami szerv, a *Bajor Táborfelügyelet* (*Bayerische Lagerverwaltung*) felelt.

A határ menti fogadótáborokban a menekültek felvétele meghatározott rend szerint zajlott. A vasúti személyzet beérkezéskor a számára kijelölt vágányra irányította a szerelvényt. Ekkor a határfelügyelő hangosbeszélőn keresztül néhány szóval üdvözölte az érkezőket, és a vonat elhagyására szólította fel az utasokat. Ezután a Vöröskereszt képviselőihez irányította őket, akik megkezdték az orvosi vizsgálatokat. Ezek során mindenkit az ún. DDT-vel fertőtlenítettek (nőket és férfiakat külön). A regisztrálások mindenki megkapta az egészségügyi igazolását, és csak ekkor mehettek a továbbutazók számára elkülönített mosdóhelyiségekbe, hogy gyors tisztálkodást követően továbbindulhassanak a szállítmány végcélja felé. Közben az itt sorra nem kerülők egyéb ellátást is kaptak. Szerencsés esetben két órán belül mindenkire sor került, ezután adtak engedélyt a vonat továbbindítására. A határfelügyelők általában 400 fős csoportokban engedték újra útjára a szerelvényeket. Ez azt jelenti, hogy az eredeti transzportokat nagyjából három részre osztották, melyek úticélja nem mindig ugyanaz az állomás volt.<sup>9</sup>

Általában tehát ezekben a határ menti táborokban nem kellett éjszakákat eltölteni, mert a szerelvényeket a regisztráció után azonnal továbbirányították a kijelölt fogadóterületek irányába. A hosszú úttól egyébként is kimerült menekültek számára mindez megnyugvást jelentett, hiszen addig a gyakran több napig tartó utazás során semmiféle ellátást sem kaptak, és ezúttal legalább végre emberi hangon szóltak hozzájuk. Igaz, a megértés nem ment mindig könnyen, hiszen a határfelügyelők által használt hivatalos német nyelv vagy a bajor nyelvjárás meglehetősen ismeretlenül csengett az ehhez nem szokott füleknek. Gyakori probléma volt az is, hogy a regisztráció során hibásan értették és írták le a korábban a magyar helyesírás szerint használt vagy éppen magyarosított családneveket.<sup>10</sup> Arra is sor került, hogy egyesek csomagja az út során elveszett, amiért ugyan csekély pénzbeli kárpótlást adtak, de ez nem pótolhatta az eltűnt személyes tárgyakat.<sup>11</sup> A hosszú utazás után mégis rettentő hosszúnak tűnt a várakozás, aminek az oka sem volt világos mindenki számára, a fertőtlenítést („főregtelenítést”) pedig megalázónak érezték. Pedig egyáltalán nem volt alaptalan a hatóságok aggodalma, a korabeli feljegyzések szerint ugyanis Magyarországról elég sok fertőzőses megbetegedés származott.<sup>12</sup> A bizonytalanság érzését viszont bizonyosan csak növelte az itt látott hatalmas embertömeg. A sietős étkeztetésből sokan csak a kapkodást észlelték.

A határ menti tábor elhagyása után rendszerint újabb, több órás vonatút következett a kijelölt fogadóhelyek irányába. Az első éjszakát itt is táborokban kellett eltölteni. Az első állomást az ún. *kormányzati átmeneti tábor* (*Regierungsdurchgangslager*) jelentette, amelynek felépítése hasonló volt a határ menti táborokéhoz. Az átmeneti tábornak az volt a célja, hogy a transzportokkal érkező menekülteket arányosan osszák el a kormányzati kerület területén lévő falvak és városok között. Ehhez a környékbeli települések felvevőképességét előzetesen fel kellett mérni. Ezen túl rendszerint egy újabb orvosi vizsgálatra is sor került.

<sup>9</sup> KORNRUMPF, Martin, 1979. 24-27.

<sup>10</sup> Így lett pl. Hessenben a magyarosított Konkoly családnévből Kunkel, mert a regisztráló nyilván valami hasonló hangzású német nevet keresett volna, de a dialektusból és a magyaros beűzésből egyébként is számos félreértés adódhatott.

Vö. LANCZ, Andreas – HUTTERER, Adam – EULER, Heinz; 1996. 12-16.

<sup>11</sup> BayHStA Mü MArb LaFlüVerw. 1279

<sup>12</sup> BayHStA Mü StK 114 840

Az egyes transzportokkal érkező csoportokat itt újfent többfelé osztották, majd útnak indították a *körzeti táborok* (*Kreislager* vagy *Landratslager*) irányába. Ezek már az elhelyezésre kijelölt községek és városok területén vagy azok közelében helyezkedtek el. Csak itt ért véget egy időre a menekültek hosszú kálváriája, legalábbis itt lehetett először hosszabb pihenőre térni. A körzeti táborok rendszerint már nem barakktáborok, hanem erre a célra lefoglalt fogadók, szállodák, tornatermek, illetve a Wehrmacht egykori telepei, gyáépületek voltak. Ezeket Bajorországban pl. további három kategóriába sorolták minőségük alapján, amire itt most nem térek ki. Itt már ágybetéteken lehetett aludni; igaz, az egyes helyiségekben sok embert helyeztek el. A korabeli szóbeszéd szerint az ellátás az elviselhetőtlől a nagyon rosszig terjedt. Az már az adott körzetben található, és rendelkezésre bocsátott lakótér mennyiségétől függött, hogy az ilyen táborokban mennyi időt kellett eltölteni. Volt, akik csak egyetlen éjszakát töltöttek ott, másoknak még hónapokig maradniuk kellett.

Az észak-bácskai németek ebből a szempontból viszonylag szerencsés helyzetbe kerültek, ugyanis a számukra kijelölt felvevőterületek (Württemberg-Baden, Hessen) távolról sem voltak annyira teltettek, mint Bajorország legtöbb körzete, így nagy részüknek csak viszonylag rövid időt kellett a táborban eltöltenie. Még a végül Bajorországban maradókat is többnyire azokba a kormányzati kerületekbe (Sváb-Bajorország/ Schwaben, Alsó-Frankföld/ Unterfranken) irányították, ahol a telítettség alacsony foka elég gyorsan lehetővé tette a táborok elhagyását. Általában minden körzetben legalább 3-4 ilyen elosztótábor működött.

Ilyen elosztótábor volt pl. *Bietigheimben* (Württemberg) a Deutsche Linoleumwerke-től lefoglalt ipartelep, amelyben bácskai németek is megfordultak. Ennek területén 4 különböző táborot hoztak létre, melyekben összesen mintegy 2800 főt lehetett elhelyezni. Közülük a „Lager Bietigheim” jelentette az átmeneti szállást. A helyiségek jól fűthetők voltak, ezekben amerikai tábori ágyakat helyeztek el. 1947 után ezt a táborot szervezett transzportokkal érkezők számára már nem kellett igénybe venni. A legtöbb tábor 1949-ben fel lehetett oszlatni, mert addigra a tömegek nagy részének elhelyezése másként is megoldható volt, és a korábbiakhoz hasonló méretű menekültáradat sem volt már várható.

A táborokban a közösségi élet sajátos új formája alakult ki, hiszen gyakran az is előfordult, hogy a táborlakók már innen jártak dolgozni időközben megtalált munkahelyükre. Másrészt a családokon belül a korábbiaknál bensőségesebb viszony jöhetett létre, hiszen egy-egy nagyobb helyiséget az adott család valamennyi tagjának meg kellett osztania egymással (sőt, eleinte idegenekkel is). A táborlakóknak nem volt igazi magánélete, privátszférája, vagy legalábbis minden nyilvánossá vált belőle, hiszen egy főre legfeljebb 4 m<sup>2</sup> -nyi terület jutott. A legfőbb vágyuk így érthető módon egy saját helyiség megszerzése lett volna, ahová el lehetett volna vonulni, ami persze a táborban nem sikerülhetett.

A menekülttábor legnagyobb hátránya azonban az volt – és mint lelki tényező, igencsak meghatározó –, hogy elválasztotta egymástól a helybelieket és a menekült lakosságot. A menekültek sokan voltak egy elkülönített kis helyen, ahol kizárólag menekültek éltek (még ha egyébként gyakran különböző sorsúak is), akiket ezen az izoláció miatt mindenféle bántó gúnynevekkel illettek. Jelenlétük alaposan megzavarta a közösségek szociális rendjét.<sup>13</sup> Miután egyelőre kevés lehetőség volt kommunikációra a helyi lakossággal, hamar elterjedtek a táborokra vonatkozó gúnyos elnevezések, mint pl. *Barackingen* (kb. „Barakkfalva”), *Bretterhausen* („Deszkaháza”) a menekülteket pedig többek között *50 kilós cigányoknak*, *hátizsákos né-*

<sup>13</sup> FRANTZIOCH, Marion, 1987. 128.

meteknek, nincsteleneknek, jöttmenteknek, stb. csúfolták.<sup>14</sup> Ezek az elnevezések még évekig használatosak maradtak, de ettől függetlenül minden menekült arra vágyott, hogy minél előbb elhagyhassa a menekülttáborokat. A helybeli lakosság, amely a menekültek jelenlététől egyébként is tartott, pedig legszívesebben éppen ezt az állapotot tartotta volna fenn tovább is, hiszen ameddig a menekültek izolálva voltak, addig ellenőrizni is könnyebben lehetett őket, és addig sem kellett velük semmin megosztozni. Ezt a felfogást az is erősítette, hogy a táborok korábban, a háború alatt is elsősorban különféle „diszkriminált” kisebbségek (hontalan külföldiek, idegen kényszermunkások) elhelyezésére szolgáltak, akiknek mindennapos életét szigorú, mai szemmel nézve sokszor kissé megalázó szabályok irták elő.<sup>15</sup> Ehhez társultak a tömeges elhelyezés során csaknem elkerülhetetlen járványok és fertőzések, valamint lopások és mindennapos feszültségek, amelyekből a táborlakók szerettek volna mihamarabb megszabadulni, míg a helyiek épp ezt szerették volna maguktól minél messzebb tudni.

## 2. Egy fedél alatt

A felső-bácskai németek nagy részének csak viszonylag rövid időt kellett táborban töltenie. Hamarosan ugyanis magánházakba illetve -lakásokba kerültek, amelyek a menekültek elhelyezésének céljából a helyi lakosságtól foglaltak le. A lakáslefogalásokat az egyes községekben a rendelkezésre álló lakóterek és lakásra alkalmas helyiségek felmérése előzte meg, majd hamarosan listát készítettek arról, melyik tulajdonosoknak mekkora területet kell e célra szabaddá tennie. A táborokat elhagyó menekülteket rendszerint a lakóhelyüknek kijelölt községek-városok vasútállomásra vagy főterére (a község- vagy városháza elé) szállították, ahol az előzetesen összeállított listák alapján beosztották, ki melyik házakba kerül. A menekültek elhelyezésére kötelezett helybeliek már ott várták a hozzájuk érkezőket. A lakástulajdonosok és a menekült családok között formális albéleti szerződéseket kötöttek, csak azzal a különbséggel, hogy azokat a tulajdonos egyoldalúan nem bonthatta fel. Mégis előfordult olyan eset, hogy a tulajdonosok magatartása miatt az elűzöttek maguk kérték, hogy máshol helyezték el őket.<sup>16</sup> Különösen ott fordult elő ilyen, ahol kisgyerekek voltak kitéve a helybeliek zaklatásainak és durva megjegyzéseinek.

Miután a német városokban a bombázások által okozott kár és az egyébként is szűkösebb lakóterek miatt kevesebb volt az igénybe vehető lakótér, így az elűzöttek elhelyezéséhez főként községek és kisvárosok jöhettek számításba. A legnagyobb terhet Württemberg-Badenben az 5000 és 50 000 közötti lakosságú települések viselték.<sup>17</sup> Bajorországban elsősorban a falvak jelentettek átmeneti megoldást. A magyarországi németek letelepítésekor az is szerepet játszott, hogy ők nagyrészt agrárnépesség voltak, akiket így elsősorban falusi parasztnál kívántak elhelyezni annak reményében, hogy ott majd hosszú távon is munkát találhatnak. Másrészt ott az élelmezési problémákkal valamivel kevésbé kellett megküzdeni, mint az éhínséggel küzdő városokban. Ezt az elosztási elvet azonban nem mindig sikerült betartani, így

<sup>14</sup> vö. FRANTZIOCH, Marion, 1987.: 127-130.

<sup>15</sup> LEHMANN, Albrecht, 1993. 56-60. A személyesen is érintett szerző idézi többek között az alábbiakat: „A tábori személyzet és az őrség utasításai mindenkor követendők, nem teljesítése a hivatal megsértése.” „Férfi- és nőnemű személyek vad együttélése további feldolgozásra a bíróság előtt kerül megítélésre.” (sic!)

<sup>16</sup> Interjú E.R.-rel, Csátalja, 1996. Felvétel a szerző archívumában.

<sup>17</sup> SCHRAUT, Sylvia, 1993. 164-196.

rengeteg, a mezőgazdasági munkákhoz nem értő városi munkás és értelmiségi került vidékre, mint ahogy sok falusi parasztembert is városokba irányítottak.

A rendelkezésre bocsátott lakóterek között is nagy lehetett a különbség, hiszen előfordult az is, hogy csupán üres szobákat kaptak, ahol a menekültek ezután is csak szalmazsákokon aludhattak. Az ilyen helyiségekben eleinte még kályha sem volt. Más, szerencsésebb menekültek jól berendezett lakásokba is kerülhettek, bár nem ez volt a tipikus eset.<sup>18</sup> Az amerikai katonai kormányzat előírása szerint emberhez méltó szállás az lett volna, amelyben elegendő mellékhelyiség, főzési és fűtési lehetőség, valamint megfelelő számú berendezési tárgy is van. Ezt azonban még akarta sem lehetett volna következetesen betartani. Az eredetileg egy családi háztartásra tervezett házakban nem is lehetett elvárni, hogy még további 6-7 ember megfelelő elhelyezéséhez szükséges bútor álljon rendelkezésre. És mindemellett természetesen fűtőanyagról is gondoskodni kellett, a mindennapi ételmezésről nem is beszélve. Ezért eleinte a szó szoros értelmében vett „lakás”-ról aligha lehetett beszélni, egyedül az volt biztos, hogy fedél volt a menekültek feje fölött.

Az eddig rendkívül zárt közösségek rendszerint vonakodtak a menekültek felvételétől. A német falvak közösségei ugyanis a háború előtt hasonlóképpen zártak és elzárkózók voltak, mint egyébként az elűzetés előtt a bácskai községekéi is. Ennek megóvása érdekében néhol a polgármesterek szándékosan hamis adatokat adtak meg a rendelkezésre álló lakóterek nagyságáról, más esetekben pl. az evangélikus lelkész óvott a község felekezeti homogenitásának megbontásától. A polgármesterek egyébként is nehéz helyzetben voltak, hiszen kettős nyomás nehezedett rájuk. A helyi lakosság további menekültek befogadásának azonnali leállítását követelte, míg a felettes szervek rendszerint újabbak elhelyezését várták el tőlük.

A helyi lakosok reakciója nem volt mindig azonos. Annak természetesen senki sem örült, hogy akkor, amikor saját maguk ellátása sem volt egyszerű, még idegeneket is „telepítenek a nyakukra”. Az amerikai zóna mindhárom tartományában előfordult, hogy csak erőszakkal lehetett a kijelölt helyiségeket szabaddá tenni. Az első menekültek megérkezésekor tulajdonképpen nem lehetett igazán ellenséges hangulatról beszélni. Mindaddig, ameddig a helybeli lakosság azt hitte, hogy a menekültek rövid ott-tartózkodás után visszatérnek majd hazájukba (az 1945 folyamán evakuáltak és önkéntes menekültek esetében még látszott erre esély), vendégként vagy kedves látogatóként fogadták őket.<sup>19</sup> Nagyot változott a helyzet 1946 folyamán, amikor kiderült, hogy egyrészt a már Németországban tartózkodó menekültek sem térhetnek vissza a közeljövőben, másrészt még újabbak érkezésével is számolni kellett. Innen – amint *Elisabeth Pfeil* és *Marion Frantzioch* is rámutattak – az addigi szívélyes házigazda-vendég viszony „kényszerű társbérletté” változott át, amely mindkét fél számára egyre kellemetlenebbé vált.<sup>20</sup> Újabb menekültek elhelyezése így a helybeli lakosság ellenkezése miatt mindig nehezebb lett, egyre szaporodtak a lakossági tiltakozások, és egyre gyakrabban fordult elő az, hogy az elűzötteket csak géppisztolyos amerikai katonák kíséretében lehetett a számukra kijelölt lakhelyekre bejuttatni. A lakástulajdonosokat olykor a törvény kemény szigorával kellett megfenyegetni, így a beköltöztetés megakadályozásáért akár 3 hónap börtönt is lehetett kapni, mint ahogy arra is sor került, hogy a vonakodó tulajdonost erőszakkal eltávolították a lakásából, és egy menekülttáborban helyezték el, „*hogy jobban átérezze a menekültek életköriülményeit*”.<sup>21</sup> Az így vagy hasonlóan induló együttélésbe természetesen a későbbi

<sup>18</sup> TOMSCHIK, Erich, 1986. 71-90.

<sup>19</sup> PFEIL, Elisabeth, 1948. 124.

<sup>20</sup> PFEIL, Elisabeth, 1948: 124 és FRANTZIOCH, Marion, 1987: 120-122.

<sup>21</sup> ERKER, Paul, 1988: 24-25.



konfliktusok előre be voltak programozva, és miután – teljesen természetes módon – a helybeli és a menekült családok létformája és szokásai is gyökeresen különböztek egymástól, hamarosan az ürügyeket is meg lehetett találni hozzájuk.

A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a lakástulajdonosok és a náluk elhelyezett menekült családok privát szféráját nem lehetett teljesen elválasztani egymástól. Bár a menekült családok külön, vagy legalábbis egymástól mesterségesen elválasztott helyiség(ek)ben laktak, mégis rákényszerültek arra, hogy bizonyos helyiségeket és eszközöket közösen használjanak, az intim szféra pedig egészen szűkösre redukálódott. A konyha, az illemhely, a mosdó stb. közös használatára mindkét féltől türelmet és egymáshoz való igazodást követelt meg, ami nem minden esetben sikerült. Különösen a konyha vált vitaforrássá, hiszen ezt mindkét családnak nagyjából egyidejűleg kellett használnia.

Sokszor csak apróságoknak tűnő dolgok miatt hangzott el egy-egy a menekülteket sértő megjegyzés, ami persze ismét újabb feszültségeket teremtett. Az sem mellékes tényező, hogy időnként a menekültek is érzékenyebben is reagáltak néhány, alapvetően talán nem is sértő szándékkal vagy éppen tudatlanságból elejtett megjegyzésre. Így például sokakat sértett, amikor a helybeliek „magyaroknak” nevezték a Magyarországról származó svábokat. Ami persze érthető, ha meggondoljuk, hogy a szülőhazájukat jórészt éppen német nemzetiségük vállalása miatt kellett elhagyniuk.<sup>22</sup> Azt viszont ők nem tudhatták, hogy az őshonos németek nem elhanyagolható részének még arról sem volt tudomása, hogy egyáltalán élt német kisebbség Magyarországon (ez ma is így van). Mindez persze semmit sem változtat azon, hogy hasonló megjegyzések is elegendők voltak ahhoz, hogy kiélezzék a viszonyt befogadók és befogadottak között.

A helybeli lakosság hozzáállása nem mindenütt volt egyformán elutasító. Bár kilengések mindenhol előfordultak, bizonyos regionális különbségeket is észre lehetett venni a menekültekhez való viszony tekintetében. Ezt egy reprezentatív vizsgálat is igazolta, amelyet az amerikai katonai kormányzat végeztetett el. Eszerint Württemberg-Badenben és Hessenben a lakosság sokkal inkább kész volt menekültek befogadására, mint Bajorországban, ahol a kifejezetten ellenséges viselkedés sem volt ritka. A jelentés tartalmát az illetékes bajor minisztérium vitatta.<sup>23</sup> Persze itt sem feltétlenül arról van szó, hogy a bajor lakosság alapvetően ellenséges beállítottságú lett volna a menekültekkel szemben. Inkább az lehet a magyarázat, hogy kezdetben e tartományba érkezett a legtöbb menekült, és ennek súlya a lakosságot alaposan megterhelte. Ennél is fontosabb szempont lehet, hogy a bajor falvak még ebben az időben is hagyományosan rendkívül belterjesek, elzárkózók voltak nemcsak a menekültekkel, hanem minden más „idegennel” szemben is. Bajorország egyes részein az egyébként is elmaradott mezőgazdaságon kívül ekkor alig-alig volt munkalehetőség, ami cleve csak keveseknek nyújthatott biztos megélhetést. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy kezdetben a szervezett transzportokkal érkező menekültek között a munkaképes férfiak aránya csekélyebb volt; sok volt viszont az idős, beteg ember, így a bajor gazdák eleinte még az újonnan érkező munkaerőből is csak keveset tudtak hasznosítani.

Minél hosszabb ideig tartott a kényszerű együttélés, annál inkább szaporodtak a konfliktusok a helybeliek és az „új polgárok” között, amibe gyakran a hatóságoknak is be kellett avatkozni. Az elűzöttek vagy a nevükben nyilatkozó menekültügyi bizalmiak többször tiltakoztak amiatt, hogy a lakástulajdonosok szemérmetlenül magas bérleti díjat szedtek, a menekültek által lakott házrészben kikapcsolták az ára-

<sup>22</sup> Interjú G.M-mel, Waiblingen, 1997 december. Felvétel a szerző archívumában

<sup>23</sup> BayHStAMü StK 114 847 (Jelentés a lakásviszonyokról)

mot, vagy éppen nem engedték meg a konyha vagy az általuk látogatott WC használatát.<sup>24</sup> Miután azonban az ilyen viselkedésért 10 000 márka pénzbüntetést (ez akkor horribilis összeg volt) vagy 5 év börtönbüntetést is lehetett kapni, rendszerint sikerült a főbérloket jobb belátásra bírni. Mindez persze a feszült viszonyt nem javította. A tradicionális faluközösségekben még ennél megdöbbentőbb dolgokkal is lehetett találkozni. Egy bajor kisközségben pl. egy helybeli asszony 1946 szeptemberében feljelentést tett a menekültügyi felügyelőnél, ugyanis szerinte édesanyja elméje a náluk elhelyezett kelet-európai menekült asszony hatására háborodott meg. Mint az elvégzett vizsgálat kimutatta, a községben korlátlanul hisznek a boszorkányokban, amit ezúttal a menekültkérdéssel is összefüggésbe hoztak.<sup>25</sup> Bár a menekültek szándékos provokálását a kilátásba helyezett büntetésekkel a hatóságok igyekeztek korábban tartani, mégis nagyon sok bántó megjegyzés hangzott el velük szemben. Így például Obernburg körzetében – ahol nagyrészt éppen magyarországi bácskai menekülteket helyeztek el – egy helybeli lakos kijelentette, hogy „minden menekült cigány”. (Ezért pénzbüntetésre kötelezték.)<sup>26</sup>

Az is élezte a viszonyt, hogy a menekültek elhelyezésére nemcsak lakásokat foglaltak le, hanem gyakran olyan helyiségeket is (táncterem, tekepálya, kocsmá, stb.) amelyek a helyi közösségi élet központjainak számítottak, és ezáltal „a menekültek miatt” a helybeliek különféle hagyományos szórakozási lehetőségei is korlátozódtak.<sup>27</sup> A fogadók, vendéglők lefoglalása ellen különösen nagy volt a tiltakozás (a tulajdonosok különféle ürügyekkel igyekeztek is kibújni a kötelezettség alól), hiszen itt a tulajdonos a hivatlan vendégek elhelyezésén túl egyúttal jelentős haszontól is elesett.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy kizárólag az elutasítás jellemezte volna a befogadó társadalmat. Ha ez így lett volna, akkor ma aligha lehetne sikeres beilleszkedésről beszélni. Idővel mégiscsak oldódtak a menekültekkel kapcsolatos előítéletek, és ezeket viszonylag hamar egymás kölcsönös tisztelete vagy elismerése váltotta fel. Rengeteg pozitív példa van, amely a helybeli lakosság segítőkészségét bizonyítja az előzettekkel szemben. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a helyi lakosság maga is rendkívül nehéz helyzetben volt, és a menekültek érkezését afféle büntetésként érték meg az elvesztett háború miatt. (Eleinte nemcsak a menekültekkel, hanem az angol-szász megszállókkal szemben is nagy volt a bizalmatlanság.) Ráadásul a menekültekben nemcsak kényszerű társbérloket láttak, hanem – különösen a munkalehetőségek területén – gyakran vetélytársakat is. Azt pedig sokan irigységgel nézték végig, hogy a menekültek különféle kedvezményeket is kaptak, amihez ők nem jutottak hozzá, holott maguk is nehéz helyzetben voltak. A háború során ugyanis az őshonos német lakosság is jelentősen károsodott vagyonában, amiért kezdetben semmiféle kárpótlást sem kapott (a teherkiegyenlítés részben orvosolta ezeket a problémákat, de annak végrehajtására csak évekkel később került sor). Sem a befogadóknak, sem a menekülteknek nem volt könnyű tehát az együttélés, s akár hosszú éveken keresztül is tarthatott. Ám ennek során olykor nemcsak konfliktusok keletkeztek, hanem olyan mély emberi kapcsolatok is kialakultak, amelyek nem szakadtak meg akkor sem, amikor az együttélés véget ért. Ennek egy szép példája, amikor egy egykori menekült asszony 75. születésnapjára nem felejtette el meghívni családjára egykori, időközben elhunyt szállásadónőjének lányát, akinek családjára máig is hálával gondol.<sup>28</sup>

<sup>24</sup> Staatsarchiv Würzburg (a továbbiakban StAWü) Landratsamt (a továbbiakban LRA) Miltenberg 5317

<sup>25</sup> Bay.HStAMü StK 114 840

<sup>26</sup> StAWü LRA Obernburg 3022

<sup>27</sup> BETZ, Hanna, 1949. 41.

<sup>28</sup> Beszélgetés M.M.-mel, Forchheim, 1998. május

A bácskai (és általában a magyarországi) németeknek elhelyezésük során néhány további sajátos problémával is meg kellett küzdeniük. Agrárregiókba történt letelepítésük például korántsem volt annyira előnyös, mint ahogy ezt eredetileg gondolták, ugyanis az elűzött gazdák és őshonos német parasztok együttélése és főleg közös munkája több rejtett konfliktust is hordozott magában. A mezőgazdaságban ugyanis csak igen kevés pénzt lehetett keresni, így a menekült munkaerő igen gyakran pénzbeli fizetség helyett inkább ellátásért dolgozott. Ez azért annyiban nagy segítséget jelentett, hogy élelmezésük nagyjából meg volt oldva. A német kisparaszti gazdaság (különösen Bajorországban) eléggé elmaradott volt, és a magyarországi gazdák ekkortájt valamivel modernebb módszereket alkalmaztak, mint német szőlő- és gyümölcsösök. Utóbbiak mégsem igazán fogadták el az elűzött gazdák tanácsait. Nyugat-Németországban a paraszti birtokok rendszerint jóval kisebbek is voltak a Bácskában szokásosnál, de amikor az elűzöttek erről meséltek, a helybeli gazdák mindezt rendszerint csak hitetlenkedve fogadták. (Ez az elűzöttek akkori állapota és a magukkal hozott poggyászok nagysága alapján talán nem is csodálható.) További nehézség volt az is, hogy a magyarországi sváb nagygazdák jelentős része nemigen tudta elfogadni azt, hogy a saját közösségében érvényes hierarchia nem érvényes többé, és nem volt hajlandó a „cselédmunkára” mások birtokán. Már csak azért sem, mert gyakran meg voltak győződve arról, hogy jobban értenek a gazdálkodáshoz, mint német munkaadók.<sup>29</sup>

A kényszerű együttélés persze nemcsak a helybeliek családi életét borította fel, hanem a menekültekét is. A szűk lakóter miatt a szülői háztól időközben már elköltözött gyerekeknek, ifjú házasoknak, rokonoknak újra össze kellett költözniük szüleikkel, nagyszüleikkel, sőt olykor más közeli rokonaikkal is. A család összetartását – mely a menekültek számára az első évek legfontosabb kihívása volt – másképp valószínűleg meg sem lehetett volna valósítani. Mindez a bajban – még a szükség-szerűen jelentkező konfliktusok ellenére is – jelentősen erősítette a család mint közösség összetartó erejét akkor, amikor a családfő még rendszerint nem is volt közöttük. A rokonságok így rendkívüli módon egymásra voltak utalva, de ennek később az előnyös oldalai is megmutakoztak, hiszen a kényszerű együttélés megszüntetésében is kölcsönösen segíteni tudták egymást, amikor már új házak építésére is lehetőségük nyílt.

### **3. A bácskai németek nyomában**

Az amerikai katonai kormányzat eredeti elképzelései szerint valamennyi Magyarországról származó menekültet Hessen és Württemberg-Baden tartományokban kellett volna elhelyezni. A tervet természetesen csak a szervezett transzportokal érkezőkre vonatkozott, hiszen az önkéntes menekülteként vagy nyugati hadifogságból elbocsátván már korábban az országba érkezők erre az időre már gyakran ideiglenes lakhelyet és munkalehetőségeket találtak maguknak, így őket már nem irányították ezekbe a tartományokba. A két tartomány telítettsége miatt végül mégsem teljesen az eredetileg eltervezett kvóták szerint vették fel az elűzötteket, és ez bizonyos részen a Magyarországról kitelepítetteket is érintette.

1950-ben az akkor Nyugat-Németországban található 192 742 magyarországi német közül 97 486 fő (54,8 %) élt a későbbi Baden-Württemberg területén, 49 220 (27,7 %) Bajorországban, 25 583 (14,4 %) Hessenben és 2326 fő Északrajna-Veszt-

<sup>29</sup> BayHStA Mü Marb LaFlüVerw. 1822

fáliában. 1964-re a munkaerőpiaccal összefüggő áttelepülések és a szovjet hadifogságba esett katonák „hazatérése” után ez az arány annyiban módosult, hogy még nagyobb számban kerültek Baden-Württembergbe (115 000 fő, 61,4 %), míg Bajorország és Hessen súlya csökkent. Ekkor már Rheinland-Pfalz tartományban is élt egy 3000 fős magyarországi sváb közösség, és néhányan jobb munkalehetőségek reményében távolabbi tartományokba költöztek el.<sup>30</sup>

A felső-bácskai svábok új lakhelyeire vonatkozólag nem rendelkezünk pontos számszerű adatokkal, ám néhány fogódzót itt is találni. Némi segítséget jelenthetne, ha valamennyi vonatlistát ismernénk, amelyek arról is beszámolnának, hogy hová telepítik majd a szállítmánnyal érkező elűzötteket. Sajnos ilyenekre szinte csak véletlenszerűen lehet ráakadni, és ezek a végeredmény szempontjából nem is mindig megbízhatók. Az Augsburgi Állami Levéltárban 3 olyan teljes vonatlistát találtam, amelyekben Bácskából származókra vonatkozó adatok is vannak. Az ún. 54. sz. transzport Passau felvevőtáboron keresztül érkezett meg Augsburgba 1946. május 31-én. E szerelvénnyel 948 főt szállítottak Németországba, akiket innen Günzburg, Krumbach és Kaufbeuren körzetébe irányították tovább, és az eredeti szándék szerint itt is telepítették volna le őket.<sup>31</sup> 1946. június 17-én újabb transzport érkezett Passau érintésével 909 fővel, ugyancsak egykori bácsalmásiakkal, akiket Augsburg és Mindelheim körzetébe irányítottak.<sup>32</sup> Az ún. 72. sz. transzport két nappal később futott be összesen 1747 fővel, akik közül 1745 személy ugyancsak Bácsalmásról érkezett, 2 önkéntes menekültet pedig a felvevőtáborban csatoltak hozzájuk. Az ezzel a transzporttal érkezetteket Augsburg, Günzburg és Kempten körzetébe indították tovább.<sup>33</sup> (Valószínűsíthető, hogy a szerelvényekben nemcsak bácsalmásiak, hanem katymáriak, rémiekek és kunbajaiak is voltak, de ezt a fogadáskor nem tüntették fel.) A Bácsalmásról önként menekülők már 1946. áprilisában németországi elosztótáborba kerültek (korábban az ausztriai Linzben töltöttek el hosszabb időt), mégpedig egyik részük Ulmba, másik csoportjuk pedig az ugyancsak Württembergben található *Heilbronn*ba. Ezt a csoportot eredetileg nagyrészt az Ulmhoz közeli *Bollingen*, *Tomerdingen* és *Dietenheim* községekben telepítették le. Az 1946. májusában útnak indított transzportok egyike Bebra fogadótáborán át a Hessen tartományban található *Wetzlar* (Lahn-Dill-Kreis) körzetébe került, ahol Schöffengrund településkörzetben *Laufdorf*, *Niederquembach*, *Niederwetz*, *Oberquembach*, *Oberwetz*, *Schwalbach* községekben összesen 1005-en találtak 1946. júniusát követően új otthonra.<sup>34</sup> A fiatalabb generációk természetesen ma már a környék nagyobb városaiban (*Wetzlar*, *Gießen*, *Frankfurt*) is megtalálhatók. Egy másik transzport utasai *Aschaffenburg* közelében telepedtek le. A bácsalmási svábok meghatározó része pedig a baden-württembergi *Rems-Murr-körzet*ben él, amelynek mindenkelőtt *Backnang* városa a legjelentősebb központja, de a környékbeli településeken (*Winningen*, *Schwaikheim*, *Burgstetten*) is sokan élnek. Ez a környék egyébként a magyarországi svábok egyik legfontosabb telepítési területe lett. Nem véletlen, hogy később éppen *Backnang* lett Bácsalmás testvérvárosa.

Miután ilyen részletességgel a legtöbb bácskai település egykori lakosainak későbbi tartózkodási helye nem állt rendelkezésemre, a továbbiakban essék szó azokról a területekről, ahol a bácskai németek nagyobb foltokban megtalálhatók. Itt általában a hagyományörző egyesületek vezetőitől és képviselőitől megkapott, nagy vonalakban megbízható adatokra tudtam hagyatkozni. A most következő felsorolás

<sup>30</sup> BOHMANN, Alfred., 1975: 69-71.

<sup>31</sup> Staatsarchiv Augsburg (a továbbiakban StAA) Regierungsflüchtlingsamt 257.

<sup>32</sup> StAA Regierungsflüchtlingsamt 278

<sup>33</sup> StAA Regierungsflüchtlingsamt 277.

<sup>34</sup> LANCZ, Andreas- HUTTERER, Adam.- EULER, Heinz, 1996. 15.

természetesen csakis felületes lehet, hiszen az elűzetés óta rengetegen lakhelyet változtattak (akár többször is), és ennek megfelelően ma a bácskai németek utódai Nyugat-Németország számos szegletében megtalálhatók. Jellemző erre, hogy Paul Flach egyedül Vaskút községből származó németeket Nyugat-Németország 192 (!) településén fedezett fel<sup>35</sup>, és ehhez még az NDK-ban maradt menekülteket nem is számítottuk hozzá. Ma szinte valamennyi érintett község lakói hasonlóan szétszóródva élnek a szövetségi államterületen, ezért valamennyi település felsorolása lehetetlen, és értelmetlen feladat is volna. A továbbiakban tehát néhány nagyobb telepítési területet tekintünk át.

A bácskai svábok egy jelentős része Bajorországban él. Itt több olyan körzetet is találni, amelyekben – különböző okokból – számos bácskai menekült él. Az egyik ilyen folt Alsó-Frankföld (*Unterfranken*) közigazgatási kerület, ahol főként *Aschaffenburg* környékén, *Miltenberg* körzetében él egy nagyobb csoport (*Miltenberg* körzetéhez egy közigazgatási reform révén *Obernburg* egykori körzetét is hozzácsatolták). E területen elsősorban Csátaljáról és Vaskútról származók élnek. Itt jórészt annak a transzportnak az utasait telepítették le, amelyet 1946 novemberében Nagybaracsckáról indítottak útnak. Rajtuk kívül olyanok is kerültek ide, akik a családgyejesítés keretében az ötvenes évek elején csatlakoztak már korábban is a körzetben élő rokonaikhoz. A környék szinte minden községében (*Erlenbach*, *Elsenfeld*, *Wörth am Main*, *Schippach*, *Sommerau*, stb.) megtalálhatók a Felső-Bácskából származó németek, és a későbbi beköltözések révén természetesen *Aschaffenburgban* is. A munkalehetőségek miatt a későbbiekben az innen ugyancsak gyorsan elérhető más nagyvárosokba (*Hanau*, *Frankfurt*) is sokan költöztek. Az ugyanezen szállítmánnyal érkezők másik része viszont Dél-Bajorországban, München és *Wolfratshausen* térségében telepedett le. Ez utóbbi térség az ötvenes éveket követően vált sokak lakhelyévé, ugyanis a közelben épült fel Németország egyik ún. „menekültvárosa”, *Geretsried*, amely szinte kizárólag menekültek számára épített telepekből állt. Bár a telep létrehozásában főként szudétanémetek jártak az élen, egyes magyarországi németek is ide költöztek, mindenekelőtt az egykori szovjet zónából menekültek közül. Ugyancsak a menekültvárosok sorát gyarapítja a *Regensburg* közelében felépült *Neutraubling*, ahol néhány garai és vaskúti család él.

Ugyancsak jelentős településterület lett Bajorországban *Schwaben* (Sváb-Bajorország) kormányzati kerület, ahol mindenekelőtt Augsburgban és környékén, azon belül pedig főleg *Schwabmünchen*, *Bobingen* és *Königsbrunn* városokban él nagyobb bácskai közösség, ahol egyébként az egyik legnagyobb menekültcsoportot alkotják. Eredetileg a környék szinte valamennyi községében éltek menekültek, de a munkalehetőségek és a lakásépítési programok koncentrálttsága miatt e három kisváros lakossága az ötvenes évektől kezdve megháromszorozódott, míg az összes többi település lélekszáma csökkent.<sup>36</sup> Az utolsó fontos bajorországi csomópont a *Würzburg–Schweinfurt–Bad Kissingen–Bad Neustadt* (Hausen, Essleben) vonalon található községek és városok sora. Ide – pontosabban eredetileg Würzburgba – érkezett ugyanis az az 1946. november 8-án Bajáról útnak indított transzport, amelyvel csátaljai, garai és vaskúti családokat szállítottak el, akiket aztán ezen a környéken is telepítettek le.

Több fontos csomópont létezik Baden-Württembergben is. Ezek kialakulását jórészt szintén a munkalehetőségek határoztak meg. A szervezett transzportokkal érkezők legnagyobb része mellett Württembergbe került a Magyarországot – részben már korábban – önként elhagyók jelentős része is. Így például a Csávolyról 1944-

<sup>35</sup> FLACH, Paul, 1983. Anhang.

<sup>36</sup> vö. PFISTER, Doris- HAGEL, Bernhard, 1995. 57 ff.

ben önkéntesen elmenekülők nagy része a tartomány északnyugati részében, Heidelberg közelében található *Aglasterhausen* térségében telepedett meg. Itt egy időben a falu egy kerületét is utánuk nevezték el („Kleintschawal”). Csávolyi németek egyébként August Rukatukl 1981-ben készített kimutatása szerint összesen 134 nyugat-német településen voltak megtalálhatók.<sup>37</sup> A csávolyiak útjának nyomon követése azonban nem túl könnyű, mivel őket a szervezett transzportokkal a szovjet zónába vitték, és onnan rendszerint külön utakon szöktek át nyugatra, végállomás-ként főként Baden-Württembergbe. Többségük lakóhelye ma *Schwäbisch Gmünd*, *Schwäbisch Hall*, *Reutlingen*, *Ulm*, *Hockenheim*, *Darmstadt* és *Stuttgart* környékén van.<sup>38</sup>

A bácskai németek talán legfontosabb württembergi központja Stuttgart vonzáskörzetében található, közelebről elsősorban *Ludwigsburg* körzete (*Bietigheim-Bissingen*, *Besigheim*, *Wolfsschlugen* központokkal) és a *Rems-Murr-körzet* (*Backnang* és *Waiblingen* központokkal) említendő, ahová szinte mindegyik községből kerültek bácskai németek. Nagyrészt ezekre a vidékekre irányították ugyanis az önkéntes menekülőket és a szovjet zónából érkezőket is, mivel a magyarországi németek más vidékekről származó csoportjai is főként e tartományban élnek. További központ még *Pforzheim* környéke is, de Stuttgart szélesebb vonzáskörzetében szinte mindenütt lehet egy-egy bácskai sváb családot is találni. A telepítési szempontból tulajdonképpen inkább a sváb-bajorországi csoporttal rokon, de már Baden-Württemberg területén található *Ulm*, *Krumbach* és *Günzburg* vonzáskörzete, ahol csátaljai, bácsalmási és kunbajai németek is élnek. A Kunbajáról elszármazott svábok egyik fő központja a Heidenheim közelében található *Giengen an der Brenz*, ahol rendszeres találkozókat is szerveznek. Ugyancsak ezen a környéken él a szovjet zónából elmenekült bácsbokodi svábok egy része is. A katymári svábok három nagyobb foltban telepedtek meg. Egyrészt *Mannheim-Sandofen*, illetve *Schwäbisch Gmünd* környékén (Baden-Württemberg), másrészt pedig az oberhesseni térségben *Gießeln* környékén. Sokan élnek *Griesheimben*, és a közigazgatásilag ahhoz tartozó mintagazdaságban, a St.-Stephan-telepen is. Ez utóbbi telep kivételes példa arra, hogy egykori elűzött parasztok továbbra is eredményesen foglalkoznak a mezőgazdasággal.

A menekültek egy része az ötvenes években történt belső áttelepítések révén Baden-Württemberg eredetileg a francia zónához tartozó részébe is került, itt azonban jelentősebb számú felső-bácskai közösség nem él. Közülük csak olyan személyek költöztek oda, akik – már Németországban – Jugoszláviából származó németekkel kötöttek házasságot, nekik ugyanis jelentős részüket éppen Badenben telepítették le.

#### 4. Az elűzöttek mint idegenek

A menekültek Nyugat-Németország második világháború utáni helyi társadalmaiban mindenképp rendszeridegen elemeknek számítottak. Mindaddig, amíg „mészságuk” – ami bizonyos fokig máig is megőrződött – szociális elkülönüléssel párosult, aligha lehetett valódi integrációról beszélni. Éppen ezért érdemes áttekinteni azokat az ismérveket, amelyek tekintetében a menekültek nem illeszkednek a helyi közösségekbe. Ennek alapján közelebb kerülhetünk a társadalmi beilleszkedés kiindulópontjához. *Marion Frantziöch* egy tanulmányában szemléletesen elemzi a me-

<sup>37</sup> RUKATUKL, August, 1981. 21-22.

<sup>38</sup> PFEIL, Jakob – GINDER, Paul – RUKATUKL, August, 1980.

nekültek idegenségének néhány ismertetőjegyét, amelyek közül sok a bácskai németek esetében is helytálló.<sup>39</sup>

Az idegenség vizsgálatakor különbséget kell azonban tenni a nagyvárosba, illetve a kisebb falvakba, kisvárosokba kerülő csoportok között. Az eleve erősen kevert lakosságú nagyvárosokban ugyanis a menekültprobléma a lakhely /lakótér és a munkahelykeresés/ munkaerőpiac szintjén jelentkezett elsősorban, de az ebben kialakult versenyhelyzet sem kizárólag helybeliek és menekültek közé húzta meg a határvonalat. A városokban a keletről elűzöttek mellett mások is idegennek számítottak, vagy pedig hasonlóképp nem régóta éltek ott. Miután a hamarosan fellendülő iparosodás főleg a nagyvárosokban nyújtott számos munkalehetőséget, a menekültek ottani beilleszkedése jóval kevesebb konfliktussal járt. Itt a menekült (elűzött) szó hamarosan el is vesztette megkülönböztető jelentését.<sup>40</sup>

Egészen más volt a helyzet a zárt társadalmú falvakban és kisvárosokban, ahová a nagyobb számban épen maradt lakótér miatt az elűzöttek jóval többen érkeztek. E falusi közösségek rendszerint még a szomszéd községekből érkezőket is nehezen fogadták be, nemhogy a „ki tudja, honnan jött” idegeneket. Itt a menekültek idegensége egy külső szemlélő számára is nyilvánvaló volt, ugyanis a negyvenes évek végén a bácskai németek (különösen a nők) még jóval tradicionálisabban öltözködtek. A bácskai népviselet – amelyben a régi német ruházat magyar és délszláv elemekkel is keveredett – első ránézésre is teljesen eltért a Németországban elterjedt viselettől, a helyi lakosság számára pedig primitívnek és elmaradottnak tűnt. A menekült asszonyokat viseletük alapján anélkül is bárki felismerhette, hogy egyetlenegyszer megszólaltak volna.

Ugyancsak idegenül hangzott a bácskai svábok által beszélt nyelvjárást<sup>41</sup>, amely jelentősen eltért mind a württembergi sváb nyelvjárástól, mind a bajor területeken beszélt nyelvváltozatoktól. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy – mint az előző alfejezet is mutatja – bár elég nagy csoportok kerültek Bajorország területére, ám szűken vett bajor nyelvjáróterületekre már kevesebben. Sváb-Bajorország ugyanis szintén sváb nyelvjárást beszél (a terület a 1815-ig a Svábföld része volt), míg Aschaffenburg környékén a bajornál a bácskai nyelvjárásokhoz valamivel közelebb álló frankot beszélik. A menekültek beszédét a helyiek azonban elsősorban rossz vagy elrontott német beszédnek tartották<sup>42</sup>, amelyben a német szavak – olykor a beszélő számára észrevétlenül – magyar és délszláv kifejezésekkel keveredtek. Számos fogalmat ettől függetlenül németül is más szóval jelöltek, bonyolultabb – és gyakran újabb eredetű – nyelvtani formulákat pedig sokan nem is tudtak kifejezni. A beszédben többféle nehézség is akadt, amely nem is a nyelvjárások eltérő grammatikai vagy hangtani sajátosságaiából vagy a meg nem értésből, hanem az eltérő nyelvi szokásokból is adódott. Például ha valaki a bevásárlás során 10 „dekát” kért valamiből, akkor a helybeli eladó furcsán nézett rá, hiszen ez a mértékegység Németországban nem ismeretes. Sokszor gondot okozott a személyek megszólítása, hiszen Magyarországon a bácsi (Onkel), néni (Tante) vagy a bátyám (Vetter) megszólítás természetes, a németeknél viszont bizalmaskodónak hat, így pl. az iskolai tanítót nem illet „tanító néni” vagy a éppen keresztnévén szólítani. A sváb nyelvjárásban több, az irodalmi németben is használatos szót eltérő jelentésben használnak, ami ugyancsak félreértéseket okozott. (Pl. „schaffen” az irodalmi németben kb. te-

<sup>39</sup> FRANTZIOCH, Marion, 1989.

<sup>40</sup> LEHMANN, Albrecht, 1993. 39-48.

<sup>41</sup> A menekültek nyelvi beilleszkedéséről részletesebben ld. GEHL, Hans, 1997. 51-54., ill. MACKENSEN, Lutz, 1959. 225-271.

<sup>42</sup> vö. BONOMI, Eugen, 1955. 70.

remteni/ végrehajtani, míg a sváb nyelvjárásban egyszerűen „dolgozni” a jelentése, de még tucatnyi hasonló példát lehetne találni.)<sup>43</sup>

Még ennél is feltűnőbbek voltak azok a viselkedésbeli különbségek, amelyek a két ország eltérő szokásrendszeréből és a mentalitás különbségeiből adódnak. A bácskai svábok ugyan aligha keverhetők össze az ország vagy a régió más nemzeti-ségeivel, de az is tény, hogy a Magyarországon honos viselkedésformák közül igen sokat átvettek és természetesnek is tartottak. Ezek azonban a német normákkal gyakran szöges ellentétben álltak. A Magyarországon például teljesen hétköznapi, kedélyes csevegést a szomszédokkal vagy azonos községben lakókkal az őshonos lakosság többnyire toladódnak vette, és elutasítóan reagált erre. Nem vették jó néven a menekültek nyitottságát, érzelmeik a náluk szokásosnál jóval nyíltabb kimutatását sem, amit a helyi lakosság egyszerűen az önuralom hiányának tartott.<sup>44</sup> Már-már undorítóan, de legalábbis szokatlannak tartották, hogy a menekültek ismerőseiket, rokonaikat arcon csókolják, ami ott ugyancsak nem volt szokásban. Az alapvetően is sokkal elzárkózóbb német társadalom válasza így gyakran az volt, hogy az elűzöttek udvarias „Grüß Gott!” (Adjon Isten!) köszönésére – ami a magyarországi svábok körében, valamint Bajorországban teljesen hétköznapi formula, más vidékeken azonban kissé bizalmasodóan hat – legfeljebb egy visszafogott „Guten Tag!” (Jó napot!) volt a felelet. Mindezeket a különbségeket és a helyben szokásos udvariasági formulákat meg kellett tanulni, és illett is átvenni.

Az egy fedél alatt élés ugyan már alkalmas volt bizonyos előítéletek megszűnésére – hiszen bizonyos mértékű kommunikáció mindenképpen elkerülhetetlenné vált befogadók és menekültek között), ám más különbségeket újra a felszínre hozott. Frantzióch jól veszi észre, hogy a főzési szokások is gyökeresen eltértek egymástól. A bácskai svábok konyhája lényegében magyaros jellegű volt, vagyis lényegesen fűszeresebb volt a Németországban szokásosnál, ahol ekkor a fokhagyma, a bab, a mák vagy a paprika felhasználása csaknem ismeretlen volt.<sup>45</sup> Hasonlóképp idegennek tűntek az egyes ünnepekhez kapcsolódó népszokások (pl. locsolás húsvéthétfőn), amelyeket a helybeliek elutasítóan szemlélték, sőt még arra is volt példa, hogy megtiltották őket.<sup>46</sup>

További választóvonalat jelentett a felekezeti különbség, aminek a jelentőségét a konzervatív vidéki társadalmakban egyáltalán nem szabad lebecsülni. Miután az elhelyezés szempontjait szinte kizárólag a rendelkezésre álló lakóter mennyisége jelentette, kevésbé lehetett szem előtt tartani, hogy mely községekbe milyen vallású menekülteket helyezzenek el. Így a katolikus bácskai svábok Württembergben szinte kivétel nélkül evangélikus többségű körzetekbe kerültek, de érdekes módon még az egyébként döntő részben katolikus Bajorországnak is zömmel az evangélikus területein telepítették le őket. Württembergben a katolikus menekültek letelepítésével a római katolikusok számaránya több, mint duplájára nőtt!<sup>47</sup>

Azt ugyan túlzás lenne állítani, hogy a felekezeti különbség direkt összetűzésekhez vezetett volna, de az előítéletek leépítése szempontjából semmiképp sem volt szerencsés. Az új otthon vallásos életét a menekültek gyakran üresnek találták, és legfőképpen nem találtak elég együttérzést és választ sorsukkal összefüggő lelki problémáikra. A templom közössége nem jelentette már azt, amit a régi hazában, különösen addig, ameddig – katolikus templom híján – más felekezet istentiszteleteit kellett látogatniuk. A menekültek jelentős része még évtizedek múltán is arra pa-

<sup>43</sup> vö. WEIDLEIN, Gerda, 1996. 16.

<sup>44</sup> vö. KURZ, Karl, 1950. 41.

<sup>45</sup> FRANTZIOCH, Marion, 1989. 173.

<sup>46</sup> KARASEK-LANGER, Alfred, 1953. 125.

<sup>47</sup> BEER, Mathias, 1995. 244-271.



naszkodott, hogy az egyház, de különösen a falusi papság nem helyzetüknek megfelelően viselkedett velük, s nem mutatott elegendő empátiát a lelkiileg is sérült hívek irányában. Az evangélikus papok ugyanis sokszor nem csak az elesett, segítségre szoruló embereket látták a beáramló tömegekben, hanem azt a potenciális veszélyt is, hogy a saját felekezeti dominanciája megszűnhet az adott településen. Ennek jellemző példája a weihenzei (Bajorország, Mittelfranken) evangélikus lelkész levele, aki nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az újabb menekültáradat az eddigi evangélikus Frankföldet teljesen Róma előretolt bástyájává fogja változtatni.<sup>48</sup>

A menekültek valójában sok pozitív elemet is hoztak a falvak és városok vallásos életébe, amit hamarosan a kezdetben bizalmatlan egyháziaknak is el kellett ismernie. Nyugat-Németországban erre az időre a vallásosság, a buzgó hitélet talán is jelentősen visszaesett a korábbi időkhöz képest. Ebben egyfelől a nemzeti-szocializmus vallásellenességének hatását, másfelől a nagy számban ideérkező városi evakuáltak szerepét kell látnunk. Az előzőttek – legalábbis Magyarországról – szigorúan vallásos környezetből érkeztek, s buzgalmukat sorsuk alakulása még inkább erősítette. Aktivitásukkal több helyütt is új impulzust adtak a községek, kisvárosok vallásos életének. Ezt pedig még az evangélikus egyház is örömmel vette tudomásul, még ha a katolikus-evangélikus vegyes házasságokat eleinte nem is nézték jó szemmel.<sup>49</sup>

Iszoláló tényezőt jelentett az is, hogy a menekültek múltja az új környezetben teljesen érdektelenné vált. Lehetett valaki a régi faluközösségében mindenki által elismert, jómódú polgár, mindez az új lakhelyen már nem számított semmit sem. A német helyi társadalom mind a mai napig hajlamos arra, hogy tagjait vagyonuk és őshonosságuk alapján ítéljék meg. Mindez a menekültek esetében predestinálta az elutasító végeredményt, hiszen vagyonuk elveszett, és eleinte aligha tudták magukat odaválósínak érezni. Van ugyan arra is példa, hogy azt állítják, hogy a nehézségek ellenére kezdettől fogva otthon érezték magukat Németországban, de itt inkább arról van szó, hogy az azóta eltelt idő és a szerencsésebb folytatás kicsit megszüpítette az első évek megpróbáltatásait is.<sup>50</sup>

Mindezek a hatások szinte szükségszerűen vezettek ahhoz, hogy a menekültek és az őslakosok közössége továbbra is kölcsönösen elzárkózzanak egymástól, a menekültek pedig fölöslegesnek és kitagadottnak érezték magukat új lakhelyükön. Szinte szükségszerű is volt tehát, hogy elsősorban az „övéik” társaságát keresték, hiszen másutt eleinte alig volt rájuk fogadókészség. Nem csoda, hogy így szinte mindegyikükben csak a honvágy erősödött meg, és sokak legfőbb vágya a közeli hazatérés volt, amiben nagy részük ekkor még szilárdan hitt is.<sup>51</sup> Másrésztől mindenáron azt igyekeztek volna bizonygatni a helyieknek, hogy azok semmivel sem „különbek” náluk. Ezt azonban megint csak a régi hazából hozott példákkal lehetett volna szemléltetni, ám ezek igazságát senki sem hitte el. Egyelőre tehát inkább a láthatatlan választfalak erősödtek a menekültek és helyiek között, és még hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy végleg lebontsák őket.

A bácskai menekültek azonban sokszor nemcsak a helybeli lakossággal, hanem a menekültek más csoportjaival szemben is védtelennek érezték magukat. Az ő létformájuk, kultúrájuk ugyanis jelentősen különbözött pl. a szudétánemetektől is,

<sup>48</sup> Közli: ERKER, Paul, 1988. 150-151. Az eredeti szöveg: „...Es ist u. E. Sache der maßgebenden Behörden, unverzüglich durch gegenseitige Führungnahme alles ans Werk zu setzen, daß der neue – hoffentlich letzte – Flüchtlingsstrom unser evangelisches Frankenland nicht noch vollends in einen Vorposten Roms verwandelt!”

<sup>49</sup> Uo. 38-39.

<sup>50</sup> Interjú J.P.-vel, Wolfratshausen, 1998. július. Felvétel a szerző archívumában.

<sup>51</sup> Interjú P.G.-vel Waiblingen, 1997. december. Felvétel a szerző archívumában

akik e tekintetben lényegesen közelebb álltak az őshonos németekhez. A szudétanémetek ugyanis az elválasztó országhatárok ellenére is mindvégig német kultúrkörben maradtak, így őket könnyebben akceptálni is tudták, mint az „elmaradottabb” Duna menti svábokat. A szudétanémetek már csak számbeli túlsúlyukból, nyelvi adottságaikból adódóan is jobban tudták képviselni érdekeiket, mint a kezdetben mindenütt idegenül mozgó bácskai svábok. Többnyire az is volt a jellemző, hogy „különbnek tartották magukat náluk”, és gyakran lenézték a népi németeket (vagy azok legalábbis így érezték). Ennek egy jellemző példája, amikor a laudenbachi (Unterfranken) menekültügyi biztos jelentése szerint a szudétanémet származású Weigl menekültügyi bizalmi kijelentette, hogy nem hajlandó magát és népcsoportját a magyarországi és romániai németekkel azonos szintűnek tekinteni.<sup>52</sup> Egy másik esetben Hausenban magyarországi németek egy csoportja tiltakozott a menekültügyi bizalmi megválasztása ellen, mert úgy érezték, hátrányosan kezelték őket a választások során, ahol végül két szudétanémet jelölt futott be. A dolog érdekessége, hogy a községben a magyarországi németek – csaknem mind bácskaiak – számbeli többséget képeztek a választásra jogosult elűzöttek között, ám nagy részük érvénytelenül szavazott.<sup>53</sup> (Később a tiltakozást visszavonták.<sup>54</sup>) Ez is csak azt mutatja, hogy a feszültséget nem lehet kizárólag menekültek és helybeliek közé vetíteni, mert bizonyos sorsközösség ellenére egyfajta elzárkózás a különböző menekültcsoportok között is fennállt.

Léteznek azonban pozitív példák is, amelyek ugyan az idegenségről mondtakat alátámasztják, ám azt is mutatják, hogy létezett együttérzés a helyi lakosság részéről is. Egy helybeli férfi Obernburgban például udvarias hangú hivatalos levélben arra figyelmezteti a hatóságokat, hogy a magyarországi németeknek rendszeresen segítségre van szüksége, és nem tudják érdekeiket sem megfelelően képviselni, mert nem ismerik a helyi berendezkedést és a szokásokat sem. Szerinte nem érdemelték meg, hogy másodrendűként kezeljék őket.<sup>55</sup> Tény azonban, hogy rendszerint képviselőik kiszorultak a különféle elosztóbizottságokból (már amennyiben egyáltalán vállalni merték a jelöltséget), és így a segélyek felosztásakor gyakran hátrányosan kezelték őket.

Jól látható tehát, hogy kezdetben a helyi közösségekre inkább az elutasítás, mint az együttérzés volt a jellemző. Nem véletlenül vonta meg a Fränkische Zeitung 1948 decemberében a következőképpen az integráció ideiglenes mérlegét: „A városokban és körzetünk nagyobb településein minden nehézség ellenére a polgármesterek hosszú távra tervező politikája révén új és régi polgárok között lassan üdvös viszony kezd kialakulni, míg a kisebb helységekből és szétszórt településeken gyakran még irigység és intolerancia nehezíti a hazájukból elűzöttek amúgy is nehéz életét.”<sup>56</sup>

<sup>52</sup> StAWü Landratsamt Miltenberg 5317

<sup>53</sup> StAWü Landratsamt Miltenberg 5317

<sup>54</sup> Uo.

<sup>55</sup> StAWü Landratsamt Obernburg 3022

<sup>56</sup> Fränkische Zeitung, 1948. szeptember 21, Idézi ERKER, Paul, 1988. 37.

## 4.1. A feszültségek oldódása

A helyi közösségek kezdeti elzárkózása után előbb-utóbb mégis meg lehetett találni azokat az összekötő kapcsolatokat, amelyek révén e közösségekhez – legalábbis bizonyos tekintetben – csatlakozni lehetett. Ezek közül röviden három terepet (iskola, közösségi élet, vagyonszerzés) érdemes kiemelni, az ún. „vegyes házasságok” kérdését pedig közelebbről is megvizsgáljuk.

Az iskola szükségszerűen volt olyan terep, ahol az elzárkózás mindkét fél részéről csak bizonyos határig volt lehetséges. Mind a menekültek, mind az őshonos lakosok gyermekei ugyanazokba az iskolákba jártak, így nem lehetett őket egymástól eltiltani. A közösen megszerzett élmények, a szabadidő közös eltöltése pedig már jelentősen oldották a kölcsönösen meglévő előítéleteket. A visszaemlékezők nagy része is azt állítja, hogy az osztályközösségeikben a diák megítélésében nem játszott szerepet az, hogy menekült- vagy helybeli családból származott. (Az más kérdés, hogy az iskolai teljesítményeket gyakran befolyásolták az elűzetés során szerzett élmények, kisebbségi érzés illetve a háború miatt meg nem szerzett tudás hiánya, vagy éppen a kezdeti nyelvi problémákból adódó nehézségek.<sup>57</sup>) Az iskolai közöségben az elűzött gyerekek is könnyebben elsajátították a helybeli német nyelvjárást, és amikor beszédükön már alig lehetett érezni az idegen akcentust, akkor már sokkal inkább készek voltak a befogadásra. Igaz, amikor az illető gyerek családja körében is a helyi dialektusban beszélt, az ott nem feltétlenül talált a szülők, nagyszülők elismerésére. Utóbbiak ugyanis eleinte nem is nagyon akartak túlzottan beolvadni az új közösségbe, mert még mindig a közeli visszatérésben reménykedtek. Ez aztán többször is generációs konfliktusokhoz vezetett szülők és gyerekek között.

Még inkább megkönnyítette a menekült fiatalok beilleszkedését a különféle egyesületekben, az önképzőkörökben, zenekarokban való részvétel. Ezeket ugyanis a véletlen helyett valamiféle közös érdeklődés hozta össze, amely természetesen ugyancsak könnyítette egymás elfogadását. Persze ezek a tevékenységek elsősorban inkább a fiatalabb generációkat vonzották. Közülük is nagyrészt csak a fiúkat, fiatal férfiakat, mert a nők efféle időtöltésekben a régi hazában sem nagyon vettek részt. E tekintetben a bácskai svábok közül sokan viszonylag kedvező helyzetben voltak, ugyanis az egykori lakhelyeiken gazdag kulturális élet folyt, amelyet sokan az új körülmények között is folytatni próbáltak. Viszonylag gazdag lehetőségeket kínált ugyanis a sportélet, és több tehetséges labdarúgó és kézilabdázó került be a helyi csapatokba, és ott nyújtott teljesítményeik, hozzáállásuk alapján társaik hamarabb el is fogadták őket. Ugyanígy volt lehetőség az idehaza is népszerű fúvószenekarokban való részvételre, még ha a játszott dalok az idők folyamán változtak is. Sőt, a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején még az amatőr színjátszás is divatba jött (néhány bácskai faluban ennek is volt hagyománya), amelyben szintén több magyarországi sváb fiatal vett részt. Ezek a tevékenységek, majd évekkel később más, „komolyabb” egyesületekben folytatott programok olyan, egy életre szóló közös élményanyagot jelentettek, amelyek révén megtették az első lépéseket a „helybelivé válás”, a társadalmi beilleszkedés útján.

Persze a közös élményanyag és a közös erőpróbák sem vezettek a felszín alatt továbbra is létező előítéletek azonnali lebontásához. Mindez elsősorban feszült vagy

<sup>57</sup> Ezen a téren a magyarországi sváb gyerekek lényegesen nehezebb helyzetben voltak, mint azonos korú, de máshonnan menekült iskolatársaik. Azokban a községekben, ahol nem volt ugyanis megfelelő német nyelvű oktatás, ott még az írás-olvasás is gondot jelentett. Néhány tanító arról is panaszkodott ebben az időben, hogy sokan közülük a szünetekben magyarul beszélnek egymással.

konfliktushelyzetekben vált nyilvánvalóvá az elűzöttek számára olyankor, amikor sokan már meg voltak győződve arról, hogy a helyiek teljesen befogadták őket. Sok ahhoz hasonló eset fordult elő, mint amelyet egy tanulmányában *Herbert Schwedt* is idéz (egy kísértetiesen hasonló esetet az én adatszolgáltatóim egyike is elmesélt, csak ott énekkar helyett egy sportegyesület szerepelt<sup>58</sup>). A történet menekült főhőse egy helyi kórusban énekelt, ahol szívesen is fogadták, és sohasem éreztették vele, hogy nem tartozik közéjük. Egészen addig így is maradt, amíg az egyik összejövetel során el nem tűnt az egyik kórustag pénztárcája. Ekkor egyértelműen az egyetlen menekülthez terelődött a gyanú, akinek a többi kórustag kutatta át a lakását (!). Ezek után érthető módon újabb szakadék keletkezett a helybeliek és a menekültek között, pedig – mint később kiderült – a lopást egy őshonos helybeli lakos követte el.<sup>59</sup>

A falusi, kisvárosi ember számára mégis akkor válik leginkább az adott közösségbe tartozóvá valaki, ha kötődésének a külvilág számára is nyilvánvaló jelei vannak, és az is látható, hogy jövőjét az adott közösségben képzelel el. Ennek első lépése a helyi nyelvjárás, majd a szokások átvétele, de még sokkal inkább a vagyonszerzés és a házépítés voltak. A menekültek vagyoni felemelkedését a helyi lakosság ugyan gyakran irigységgel szemlélte, de mégis ezáltal lehetett megszabadulni a nincstelen, senkiházi, stb. jelzőktől, aminek innentől már nem lehetett alapja. Egy-egy csipős megjegyzés persze elhangzott arról, hogy „*mennyire a semmiből jöttek ezek a menekültek, és most meg már hol tartanak*”, de az igyekezetet az irigykedőknek is el kellett ismernie.<sup>60</sup>

A saját ház építése ilyenformán több szempontból is különleges aktus volt, mely egyfajta szimbolikus jelentőséggel is bírt. A menekültek legfontosabb célja hosszú ideig az volt, hogy a régi hazában teljesített anyagi/ vagyoni színvonalat az új környezetben is megteremtsék maguk és családjuk számára. A házépítés persze rendszerint csak nagy összegű kölcsönökből és segélyekből valósulhatott is meg, ám a ház felépülésétől kezdve a menekült „újra a maga urává” vált. Ettől kezdve nem kellett sem másokkal kényszerű társbérletben élni, sem felesleges konfliktusokba keveredni. Ezentúl a helyi társadalom is más szemmel nézte azokat, akik saját házzal rendelkeztek, akiket már nem lehetett a nincstelenek közé sorolni. Az egykori elűzöttek tekintélyét az is növelte, hogy az egy közösségből származók, rokonok az otthonteremtésben kölcsönösen segítettek egymást, ami a helyiek csodálkozását és elismerését is kiváltotta. Az ekkor felépült új házakban egy család két-három generációja is helyet kapott, de amikor a gazdasági fellendülés ezt is lehetővé tette, a fiatalabbak új házak építésébe fogtak (Joggal gondolható, hogy a bácskai svábok számára a legfőbb luxus az új hazában is a házépítés maradt.). Olyan is előfordult, hogy az évek során valaki négy vagy akár öt (!) házat is épített, s ezek a későbbiekben már mellékes jövedelem forrásaivá is válhattak.<sup>61</sup> A saját ház építése egyúttal jelzése is volt annak belenyugvásnak, hogy a régi hazába való visszatérés valószínűleg már nem lehetséges, és az egykori menekült jelenlegi lakhelyén kíván maradni. Közvetlenül a háború után a helységek túlzott telítettsége miatt hozott szigorú költözési szabályok alapján nem is volt könnyű elhagyni a tartózkodási helyüket. Az ötvenes évek során a különböző új munkalehetőségeket követve aztán rendkívül sokan gyakran változtatták lakhelyüket. A saját ház e tekintetben is sokszor egyfajta megnyugvást jelentett, és egyúttal – persze modernizált formában és csak bizonyos fokig – a régi normákhoz való visszatérést is jelentette az idősebb generációk szá-

<sup>58</sup> Beszélgetés S.J.-vel, Bietigheim-Bissingen, 1996.

<sup>59</sup> SCHWEDT, Herbert, 1969. 27-40.

<sup>60</sup> Beszélgetés G.K.-val, Schwabmünchen 1997. január. Felvétel a szerző tulajdonában.

<sup>61</sup> Interjú G.K.-val, Schwabmünchen 1997. január. Felvétel a szerző archívumában

mára. Újra zaklatás nélkül összejárhattak az egykori társaságok, és egy időre a társas együttélés bizonyos régi formái is újjáéledtek. Persze csak ott, ahol egy nagyobb közösség tagjai egymás közelében maradtak, és akkor is főként az idősebbek élvezték ennek gyümölcsét, mert a fiatalabbak számára az ilyen találkozásoknak jóval kisebb volt a jelentősége. A saját ház birtoklása mindenesetre jó szolgálatot tett a társadalmi előítéletek lebontásához, és amikor mind az őshonos, mind a letelepített lakosság anyagi helyzete is jelentősen javulni kezdett, a származási hely a mindennapi kapcsolatokban egyre csekélyebb szerepet játszott.

Az őshonos és menekült lakosság furcsa módon akkor adta elsőként tanújelét „összetartozásának”, amikor a hatvanas-hetvenes évektől kezdődően egyre több vendégmunkás illetve ún. gazdasági menekült jelent meg lakóhelyükön, akikkel szemben egységesen elutasító magatartást tanúsítottak. Bár ez a magatartás elég elgondolkodtató, mégis volt olyan beszélgetőtársam, aki a jugoszláv és olasz vendégmunkások érkezésekor érezte magát először lakóhelye teljes jogú polgárának.<sup>62</sup>

#### **4.2. A „vegyes házasságok” (konnubium)**

Egy közösség társadalmi elfogadottságának/ közeledésének sokak szerint az a legbiztosabb jele, ha a csoport tagjai „biológiai-szociális úton keverednek”, azaz a különböző csoportba tartozók házasságot kötnek egymással, és ilyenformán a két csoport tagjai rokonságba kerülnek.<sup>63</sup> Az így létrejött „vegyes házasságok” utalnának a legbiztosabban a menekültek társadalmi elfogadottságára. Az erről szóló, optimizmust sugárzó korabeli statisztikákat azonban meglehetősen óvatossággal kell kezelni. Ezek ugyanis már az ötvenes évek elején azt mutatták ki, hogy a vegyes házasságok száma menekültek és őshonos németek között rendkívül magas, vagyis a betagozódás ezen a téren is megvalósult. Ha kizárólag a szövetségi statisztikában megjelenő számokat vesszük alapul<sup>64</sup>, könnyen téves következtetésekhez juthatunk. Ennek pedig az az oka, hogy a statisztika a menekültek egyes csoportjait külön-külön nem vizsgálja, pedig ezáltal valószínűleg komoly eltéréseket lehetne megfigyelni közöttük. Nem minden menekültcsoport megítélése volt ugyanis azonos a helyiek szemében, és maguknak a menekülteknek a felfogása sem volt egységes a kérdéssel kapcsolatban. Bár a házasságkötéseket mindezek ellenére jórészt az érzelmek motiválták, néhány objektív tényezőt mégis érdemes megvizsgálni, hogy valós képet kapjunk róla.

Először is: tény az, hogy Németországban a fronton elesett vagy hosszú ideig hadifogságban lévő férfiak hiánya miatt a „házasuló korban” lévő férfiak számaránya alaposan csökkent. A menekültek beáramlása valamelyest javított ezen a helyzeten, így az elűzött férfiaknak elméletileg jobb esélyei voltak egy ilyen kapcsolat kialakítására. A menekült nők lehetőségei már kezdetben is rosszabbak voltak, hiszen az ilyen házasságtól semmiféle anyagi előnyt, hozományt nem lehetett várni. Különösen igaz volt ez a bácskai svábok esetében, akik paraszti környezetből, minden vagyonukat elvesztve jöttek. További fontos tényező volt még a felekezeti különbség, ami rendszerint mindkét szülői ház tiltakozását maga után vonta, bár ettől függetlenül ez kevésbé bizonyult áthidalhatatlan akadálnak. Azt is egységesen állítják a kutatók, hogy a falvakban, kisvárosokban – a korábban vázolt elzárkózás

<sup>62</sup> Interjú J.B.-vel Waiblingen, 1997. december. Felvétel a szerző archívumában.

<sup>63</sup> Vö. többek között PFEIL, Elisabeth, 1952. 52. és MÜLLER, Karl Valentin, 1963. 331-333., FRANTZIOCH, Marion, 1987. 241-242. stb.

<sup>64</sup> Vö. REICHLING, Gerhard, 1989.

ellenére is – jóval nagyobb volt a készség vegyes házasságokra, mint a nagyvárosokban, ahol a menekült sokkal inkább izolálva maradhatott. Vidéken ugyanis a társadalmi érintkezést bizonyos idő után nem lehetett megkerülni.<sup>65</sup> Az is gyakori helyzet volt, hogy a háborúban megözvegyült helyi német asszonyok fiatalabb menekült férjjet választottak maguknak, akik közül sokan még mindig nőtlének voltak.

A hivatalos szövetségi statisztika tanúsága szerint az 1946-1950 között Nyugat-Németországban kötött házasságok 19,5 százaléka, az 1951-60 közöttieknek pedig 23,4 százaléka volt vegyes házasság<sup>66</sup>, ami igen magas számnak tűnik, és a fent említett okokból logikusnak is látszana. Csakhogy ez a szövetségi statisztika a bácskai svábok és egyáltalán a Magyarországról származó németek esetében nem releváns!

Az igazság az, hogy az észak-bácskai németek meghatározó része kezdetben az új hazában is szinte kizárólag menekültekkel kötött házasságot. Ez esetben természetesen főként az elűzöttek második generációjáról van szó, amely nagyjából az elűzetéssel egy időben, vagy röviddel azután került házasulóképes korba. A párválasztás az ő esetükben meglehetősen tudatosan történt, amelynek tendenciáját az alábbiakban igyekszem kifejteni. (A fent már vázolt okokból a nők és a férfiak kiinduló helyzete nem volt teljesen azonos, de a fő vonalak mégsem különböznek túlzottan.)

Az a generáció, amely a negyvenes-ötvenes években kötött házasságot, az esetek döntő többségében vele azonos helyről származó házastársat választott magának. Ez rendszerint azt is jelentette, hogy a házastárs ugyanabból a községből is került ki. Ennek a legritkább esetben volt az az oka, hogy még korábbról megmaradt kapcsolatok értek házassággá, hanem sokkal inkább az, hogy az odahaza elsajátított értékrend tovább élt az új környezetben is. Így az egyes családok közötti kapcsolatokat Németországban is jórészt a szülőfaluban kialakult viszony határozta meg, vagyis egy otthon – vagyoni vagy egyéb különbségek miatt – lehetetlen házasságra itt sem kerülhetett sor. Pedig ezek a különbségek már régen nem számítottak (volna) semmit. Több esetben arra is akadt példa, hogy a házasulandó fiatalok Magyarországon az azonos községben nem is ismerték egymást, a család mégis megnyugvással vette tudomásul, hogy gyermekük a saját közösségükből választott társat magának.<sup>67</sup>

Ha ez nem így történt, akkor a házastárs rendszerint valamely szomszédos községből vagy más magyarországi német helységről származott. Gyakoriságban még ezt sem a helybeliekkel kötött házasságok követik, hanem rendszerint a más menekültcsoportokból származókkal. Ezen belül is elsősorban a jugoszláviai Bácskából származó németekkel kötött esküvők voltak a leggyakoribbak, ami azzal magyarázható, hogy ez a csoport lényegében azonos kulturális környezetből érkezett (hiszen gyakran csak néhány kilométer volt a távolság a származási helyek között), hasonló nyelvjárást beszélt, és értékrendjük az azonos életforma miatt lényegében megegyezett a magyarországiakéval. Ennél már jóval ritkábban – és akkor is főként férfiak esetében – fordult elő az, hogy a házastárs szudéta- vagy sziléziai német lett volna. Erre inkább csak értelmiségi körökben volt példa, a többiek pl. a szudétanémetekkel kötött házasságokat gyakran „túl előkelőnek” tartották.<sup>68</sup> (Ezt persze az is magyarázza, hogy ezek a jóval polgárosultabb környezetből érkezett csoportok maguk sem tartották kívánatosnak az elmaradottabbnak tartott Duna menti svábokkal folytatott

<sup>65</sup> Vö. FRANTZIOCH, Marion, 1989.

<sup>66</sup> WEIFERT, Matthias, 1996. 69.

<sup>67</sup> Beszélgetés J.K.-val Schwabmünchen, 1997 január

<sup>68</sup> A.O. Csátaljáról származó értelmiségi szudétanémet származású felesége például nevetve mesélte, hogy a községi találkozókon férje arra kérte, hogy azt mondja magáról, hogy a szomszédos Garáról származik, mert azzal az meg van magyarázva, hogy nem ismerik, de mégis könnyebben elfogadhatja magát, mintha felfedné cseh-szlovákiai származását. Férje pedig elkerüli a „kínos” magyarázkodást.

kapcsolatokat. Miután az ő esetükben a kulturális különbség korántsem volt olyan nyilvánvaló, sokkal inkább az őshonos lakosság társaságát keresték. Az idézett statisztikák adatait is inkább az ő házasságkötéseik emelik.)

Még ennél is ritkább volt a helybeli lakosokkal kötött házasság. Ha felületesen vizsgáljuk a dolgot, akkor egyszerűen elintézhetnénk azzal a kérdéssel, hogy a kölcsönös elzárkózás volt mindennek az oka. Mélyebb vizsgálattal az is kideríthető azonban, hogy itt egy többé-kevésbé tudatos stratégiáról is szó van, ami az ötvenes években még meghatározta az elűzöttek társadalmi kapcsolatait, később viszont elsikladt. A hatvanas évektől, tehát a következő generációtól kezdve ezek a motivációk már másodlagos jelentőségűvé váltak.

Egyrészt a Duna menti svábok eleve szigorúan zárt közösségeket alkottak még az új hazában is. Másrészt szerény anyagi helyzetük miatt amúgy sem számítottak „jó partinak” a helyiek számára. Am furcsa módon a tiltások nem is annyira a helybeli lakosságtól, hanem az elűzöttek idősebb generációjának részéről érkeztek.

A visszaemlékezők szerint a helybeli fiatalokkal általában kifejezetten jó volt a viszony, de többen ehhez azt is hozzátették, hogy ezt a magyar svábok részéről egyfajta kisebbségi érzés árnyékolta be. Ez azt jelentette, hogy sokan közülük nem is mertek gondolni arra, hogy köztük és a helybeli fiatal lányok, fiúk között szerelem vagy házasság létrejöhetne. Sokan azt gondolták, hogy létezett egy kimondatlan határ, egy láthatatlan fal, amelyen a személyes kapcsolatok nem léphettek túl.<sup>69</sup> Hogy így volt-e valóban, ma már nehéz lenne eldönteni. De mi lehetett az oka a magyarországi sváb szülők elutasításának?

Véleményem szerint mindez a már említett vallási-kulturális különbség mellett két tényezőre vezethető vissza. Az egyik az, hogy az elszorított sérelmek és a saját vagyon elvesztése ellenére az emberek (és jelen esetben a családok) megítélését még mindig a régi, vagyoni alapú értékrend határozta meg. A magyarországi svábok számára érthető módon a helyi németeknek az a csoportja jöhetett számításba, amelyik szociálisan hasonló helyzetben volt hozzá, hiszen az elit körökkel nem is kerültek kapcsolatba. Az idősebb generáció számára önmaguk megítélésében azonban nem a fennálló helyzet volt a mércé, hanem a Magyarországon maradt, többnyire jóval nagyobb vagyon, és – bármilyen ellentmondásosan is hangzott mindez az adott időben – ennek alapján a helybeliek közül nem mindenkit éreztek magukhoz méltónak a házasságra. Persze ennek ellenére is születtek házasságok, főként helybeli nők és elűzött férfiak között, de ez gyakran a család és a rokonság rosszállását is maga után vonta. A másik tényező pedig azzal függ össze, hogy az idősebb generáció legalább az ötvenes évek közepéig szilárdan hitt abban, hogy hamarosan vissza lehet majd térni Magyarországra. Sokan közülük az elűzést olyan ideiglenes állapotnak fogták fel, ami a politikai kurzus változásával hamarosan módosulhat, és akkor mindenki hazatérhet. Ebbe az elképzelésbe viszont egy helybeli házastárs nehezen fért bele, hiszen az aligha lenne kész itt mindent feladni, és a számára teljesen idegen Magyarországra távozni. Ez a felfogás 1956-ig biztosan nem volt elhanyagolható, de a forradalom bukása hamarosan lelohasztotta a politikai visszarendeződéshez és a visszatéréshez fűzött reményeket.

Hogy a társkeresés mennyire tudatosan a fent leírt módon zajlott, annak jellemző példái a Magyarországról elszármazott németek lapjának, az *Unsere Post*nek az ötvenes években megjelent számai, amelyeknek akkor házassághirdetési rovata is volt. Ezekből az apróhirdetésekből is látható, milyen kritériumok alapján kerestek maguknak partnereket az elűzött fiatalok: a másutt szokásos külső „paraméterek”

<sup>69</sup> Beszélgetés J.K.-val, G.K.-val, S.J.-vel, P.S.-sel Schwabmünchen, 1997 december, Bietigheim-Bissingen, 1996 november. Felvétel a szerző archívumában.

helyett származási helyek alapján (persze az, hogy ebben a lapban, és nem valamely országos vagy regionális orgánumban adták fel a hirdetést, már önmagában is jelzésértékű volt).

Az is tény viszont, hogy – főként a nők közül – elég sokan egyáltalán nem kötöttek házasságot, és még feltűnőbb, hogy milyen sok házasság maradt gyermektelen. Ennek genetikai, társadalmi, gazdasági és szexuális okait valószínűleg önmagában is érdemes volna vizsgálni, de ez nem tartozik dolgozatunk tárgyához. Annyit azért mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy e zártság megtartása semmiképp sem volt szerencsés, hiszen az egy községből származók gyakran rokoni kapcsolatban álltak egymással, ami a gyermekáldás szempontjából aligha lehetett kedvező.

A már Németországban született vagy ott felnőtt generáció párválasztását a fenti szempontok már jóval kevésbé befolyásolták. Az ő esetükben már nem annyira a származási helyek, hanem inkább a másokhoz képest továbbra is ingatagnak számító szociális helyzet jelenthette a korlátokat. A szülők, nagyszülők még mindig jobban örültek volna, ha a gyermek, unoka az „övéik” közül házasodik, de ennek inkább már csak szimbolikus jelentősége volt. Erre az időre (kb. a hatvanas évek elejétől kezdve) csakugyan megkezdődött a keveredés a bácskai svábok számára is. Ebből azonban az is láthatóvá válik, hogy a „társadalmi egyenrangúság” elérése nagyrészt csak a harmadik generációnak sikerült. Igaz, ez a nemzedék rendszerint nem is sorolta magát az elűzöttek közé.

## 5. A családok egyesítése

Mint arra korábban is utaltam, a családok, rokonságok szerepe és azok összetartása az elűzetés után új, különleges tartalmat kapott. Egyedülállóként még akkor is sokkal nehezebb volt az idegen környezetben boldogulni, ha kezdetben a családok közös elhelyezése számos gondot okozott. Voltak azonban olyan nehézségek, amelyek a családok egyesítését hosszú ideig akadályozták, és amelyeket – ha lehetett – meg kellett oldani.

A kitelepítés illetve a menekültszállítványok felosztása során a hatóságok igyekeztek arra törekedni, hogy családokat ne szakítsanak szét. Az egy transzportban érkező szülők és gyerekek, illetve házastársak szétválasztására nem is került sor, de szélesebb rokonságok esetében a befogadó települések korlátozott felvevőképessége miatt már ezt az elvet sem lehetett mindig szem előtt tartani. Ezen kívül több más okból is sor kerülhetett családok szétszakadására. Egyik interjúalanyom például arról számolt be, hogy amíg ő szovjet hadifogságban volt, feleségét és kisgyerekeit Szovjetunióba hurcolták kényszermunkára, míg annak szüleit Németországba telepítették ki.<sup>70</sup> Arra is volt példa, hogy a család egyes tagjai a kitelepítés első hullámában mentességet kaptak, de másodszor már ők is rákerültek a listákra, ám ezen szállítványok útvonala adott esetben egész más volt, mint a pár hónappal vagy egy évvel korábban kitelepített rokonok esetében. Az elbocsátott német hadifoglyok pedig sok esetben családjuk sorsáról mit sem tudva maradtak Németországban, ahol gyakran csak hónapok, évek elteltével tudták meg, hogy időközben családjuk vagy rokonságuk is oda került. És akkor még nem beszéltünk a szovjet zónából elmene-kültekkel, akik jórészt szintén nyugaton élő családjukhoz kívántak volna csatlakozni.

Mai viszonyok között mindez talán kevesebb problémát okozna, de egészen az ötvenes évek elejéig-közepéig a szűkös lakóterek és egyes helységek túlterheltsége

<sup>70</sup> Interjú S.K.-val, Königsbrunn bei Augsburg, 1998. július



miatt a szabad költözést nem engedélyezték automatikusan. Így a család egyesítést minden esetben külön kellett kérvényezni, és csak a helyi önkormányzatok engedélyével lehetett végrehajtani. Az elbocsátott hadifoglyoknak átmeneti gyűjtőtáborokban kellett jelentkezniük, és egyúttal azt is igazolniuk kellett, hogy hol élnek azon rokonai, akikhez csatlakozni kívánnak. Az engedélyeket erre formailag – a helyi önkormányzatokkal és menekültügyi szervekkel egyetértésben – a tartomány menekültügyi államtitkára adta meg.<sup>71</sup> Ez nem volt mindig egyértelmű, hiszen a menekültek helybeli családoknál sokszor már így is csak szűkösen voltak elhelyezhetők, és az újabb érkezők miatt a lakástulajdonosok még kisebb területre szorultak vissza. Hasonló eljárást jelentett a családjuk után – főként az ötvenes évek második felében – önkéntesen kitelepülők ügye is. Itt főként olyan emberekről volt szó, akiket Magyarországon idős korukra való tekintettel a kitelepítés alól felmentettek, ám szülőfalujukban nem maradt rokonságuk, így rendszerint azt kérelmezték, hogy Nyugat-Németországban élő gyermekeikhez költözhessenek.<sup>72</sup>

A hivatalok a család egyesítés elsődleges szempontja mellett azt is mérlegelni kényszerültek – főként egyedülálló férfiak esetében –, hogy az illető tanult szakmájával hasznára tud-e lenni a befogadó településnek. Így a kézműves foglalkozásokat űzők kérvényei általában jobb esélyekkel bíráltattak el, mint a korábbi mezőgazdáké.

Arra is utalnom kell – bár e dolgozat tárgyától voltaképpen elég messze esik –, hogy az egymástól elszakított családtagok, rokonságok felkutatása sem volt mindig egyszerű feladat. A hadifoglyok megtalálása a Szovjetunióban jórészt a Német Vöröskereszt, illetve menekültek családtagjai esetében a Caritas Menekültsegély keresztszolgálatának feladata volt, akik – különösen a korabeli technikai felszereltséget is figyelembe véve – a szétszakított családok újraegyesítésében emberfeletti teljesítettek. Ezen túlmenően a menekültek sajtója, majd – amikor már ilyenek is léteztek – az egyes régiók, községek hagyományörző egyesületei is sokat dolgoztak azon, hogy az egy helyről származó menekültek egymásról információkat szerezzenek és továbbítsanak. Ugyanezen a módon lehetett az otthon maradt rokonsággal is ápolni a kapcsolatokat.

A nyugat-német Alaptörvény kiadása (1949), majd az esetenként még ezután is érvényben lévő helyi korlátozások után a költözködés a szövetségi területen lényegében szabaddá vált, és innentől a családok egyesítésének nem volt már formai akadálya. A későbbiekben a lakhely megválasztása elsősorban már az anyagi és munkalehetőség függvénye volt.

<sup>71</sup> StaAWü Regierung von Unterfranken 16 315

<sup>72</sup> StaA Wü Regierung von Unterfranken 16319 A kérelem két csatoltja özvegyasszonytól származik, akiknek lányait 1946 folyamán kitelepítették, és ebben az időben Hausen községben éltek. 1957-ben mindketten ide kívántak települni, ám egyikük az eljárás lefolytatása közben már elhunyt.

## II. BEILLESZKEDÉS A GAZDASÁGBA

### 1. Bevezetés

A menekültek és elűzöttek gazdasági beilleszkedése – vagy modernebb szakki-fejezéssel élve *szocioökonomiai integrációja* – az integrációkutatás egyik megkerülhetetlen kulcskérdése. Olyannyira az, hogy számos korai munka azonosította is a beilleszkedés fogalmát az állandó munkahely megszerzésével és az anyagi viszonyok stabilizálásával. Arra már korábban is utaltunk, hogy az integráció kérdése jóval összetettebb probléma annál, hogy kizárólag ennyire egyszerűsíthetnénk. De valójában maga a gazdasági integráció is olyan bonyolult kérdés, amit lehetetlen kizárólag foglalkoztatási statisztikákkal, az életviszonyok jelentős javulásával szemléltetni. Ezen a nyomvonalon haladva ugyanis arra a tévútra juthatunk, amire az ötvenes években – részben persze politikailag is motiválva – számos német kutató jutott, amikor az „integráció csodájáról” mint befejezett folyamatról kezdett beszélni. Ha integráción csupán annyit értünk, hogy a vagyont, életterét és megélhetését elvesztett menekültáradat az ötvenes évekre döntő részben valóban nem volt munkanélküli, és a pár évvel korábbi helyzethez képest anyagi helyzete is javult (hiszen ekkor már nem őshonos lakosokkal kényszerűen összeköltöztetve, hanem többnyire önálló lakásban éltek), akkor talán valóban hihetnénk a „gyors integráció mítoszában”. Érdemes azonban néhány egyéb tényezőt is megvizsgálni, hogy némileg objektívebb képet kaphassunk. Ezzel egyáltalán nem kívánjuk a Nyugat-Németországban ekkor elért gazdasági és szociálpolitikai eredményeket lebecsülni, mert ezek mindenképpen páratlanok voltak az elvesztett háború és az ország gazdasági összeomlása után. A szocioökonomiai integráció azért is meghatározó jelentőségű volt, mert ameddig a menekültek ezt nem valósították meg, addig a beilleszkedés más területein is gondokkal küzdöttek.

Az elűzöttek és menekültek gazdasági beilleszkedése önmagában is akkora téma, hogy arról jó néhány önálló feldolgozás született. Egyébként sem lévén gazdasági szakértő, nem kívánok ezekkel versenyezni, hanem néhány, számunkra érdekes kérdést megvilágítani és néhány közismertnek mondható tény okait keresni.

A következő fejezetben ezek közül részletesebben az alábbiakat vizsgáljuk meg. Az köztudomású, hogy az elűzöttek és menekültek beilleszkedése az ún. „nyugat-német gazdasági csodával” egyidejűleg zajlott le. Az már sokkal inkább vitatott kérdés, hogy a menekültek haszonélvezői, egyszerű részesei vagy éppen katalizátorai voltak-e az ugrásszerű fejlődésnek, és az elképzelhető lett volna-e egyáltalán aktív részvételük nélkül. Ehhez röviden át kell tekintenünk a csoda mibenlétét, és a gazdaság átstrukturálódásának fő jellemzőit, különös tekintettel azokra a tartományokra, ahová az általunk vizsgált menekültcsoport nagy része került. Nem kívánjuk a csodát különféle gazdasági mutatók alapján behatóbban elemezni, de mint az integráció fontos terepét, pár lényeges elemét árnyalunk kell.

Ugyancsak közismertnek mondható tény, hogy végeredményben a magyarországi sváb menekültek meghatározó része önállóan gazdálkodó birtokos parasztemberből gyári munkás lett. A következőkben arra is választ keresünk, vajon volt-e, lett volna-e más lehetőségük, és mennyiben volt ez törés életpályájuk szempontjából. Egyúttal ismertetjük a közties állomásokat is, és azt, hogyan élték meg az életformaváltást az elűzöttek különböző generációi.

Közismert ugyan, bár tévhit, hogy a Magyarországról kitelepített polgárok Nyugat-Németországban hamar anyagi jólétbe kerültek. Ennek a „jólétnek” az elemeit is megvizsgáljuk, különös tekintettel az otthonteremtésre, az anyagi motivációkra és ezek eredményeire.

## 2. A nyugat-német gazdaság új arca

A nyugat-német gazdaság fejlődésének 1948 volt a meghatározó fordulópontja. Az ebben az évben megvalósított valutareform, majd a hamarosan felvett Marshall-segély teljesen új pályára állította az addig a háborús pusztítások és a szövetséges megszállók leszerelési politikája miatt alapjaiban megrendült országot. A következő évek gazdaságpolitikájának az volt a fő jellemzője, hogy egyidejűleg kellett az *újjáépítést* és egy nagyfokú *modernizációt* végrehajtani, ami végeredményben a gazdaság jelentős *szerkezetváltását* is eredményezte. A következő években mind az ipar, mind a mezőgazdaság jelentős változásokon ment keresztül, és alapjaiban megváltozott az egyes tartományok gazdasági szerepvállalása is. Ezt részben a kényszerűség diktálta, hiszen az elszakított kelet-német tartományok által termelt árukat is pótolni kellett a piacon.

A modernizáció leglátványosabb jellemzője az erőteljes *iparosodás* volt. Együttal jelentősen csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma (ennek okait ld. később), ami az ipari munkásság számbeli megerősödéséhez vezetett az egész ország területén.<sup>73</sup> A produktív termelésben egyúttal erőteljes koncentrációra is sor került, ami azt jelentette, hogy 1950-1960 között az iparban foglalkoztatottak számaránya több mint duplájára nőtt.<sup>74</sup> Ebben az is szerepet játszott, hogy az ipari szférában munkát vállaló nők számaránya is jelentősen emelkedett. Az ipar nagymértékű fejlesztésének eredményeképpen a belföldi termelés mintegy tíz év alatt az egész szövetségi köztársaság területén kb. megháromszorozódott.

A mennyiségi mutatók mellett arra is érdemes figyelmet fordítani, hogy az ipar terjeszkedése az ötvenes évektől olyan területekre is kiterjedt, ahol korábban nem volt jellemző. A második világháború előtt a nagyobb méretű ipari termelés főként a nagyvárosokra korlátozódott. A háborút követően számos vállalkozás vidékre települt, ahol egyfelől ugyancsak nagyszámú munkaerőhöz jutott hozzá, másrészt itt a meglévő és hasznosítható épületeket is kevesebb károsodás érte. (A hadsereg leszerelése következtében egyébként is sok, korábban a Wehrmacht kezelésében állt épület és telek szabadult fel.). Az iparosodás következtében a tartományok közti munkamegosztás is jelentősen megváltozott. Ennek egyik legjellemzőbb példája Bajorország volt, amely a háború előtt az elmaradott agrártartományok közé tartozott. (A bácskai svábok felvételében leginkább érdekelt Baden-Württemberg hagyományosan fejlettebb iparral rendelkezett.) 1954-től kezdve Bajorország folyamatosan behozta a lemaradását. Erre az időre itt a gazdaság teljes átstrukturálódása is lezajlott, és az ipar súlya vált meghatározóvá. Ez más tartományokban is így volt, legfeljebb az eltérő kiindulólélelet miatt nem volt ilyen látványos. Ennek megfelelően Bajorországban 1946-61 között mintegy félmillióval csökkent az erdő- és mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Az innen távozók meghatározó része az iparban talált új megélhetési forrásra, ugyanis a legtöbb új munkahely ott keletkezett, és az iparban kínált fizetésekkel a mezőgazdaság nem tudott lépést tartani. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya Bajorországban a korábbi 15%-ról 11%-ra, az egész országban pedig 10%-ról 7%-ra csökkent.<sup>75</sup> További sajátosság volt még, hogy a korábbi bajor ipari központok (München, Nürnberg, Augsburg) jelentősége némileg csökkent, és – főként Felső-Bajorországban (Oberbayern) és Sváb-Bajorországban (Schwaben) – teljesen új ipari központok jöttek létre. Ezen kis iparcentrumok keletkezése a menekültek letelepítésével is erősen összefüggött, ugyanis az új

<sup>73</sup> MOOSER, Josef, 1990. 362-375.

<sup>74</sup> Uo. 364.

<sup>75</sup> LANZINNER, Maximilian, 1996. 255.

központok nagy része az ún. menekültelepek közelében alakult ki. A vállalkozások beindításában pedig számos szudéta- és sziléziai német menekült vállalt oroszlán-részt, akik főként Csehszlovákia és Lengyelország legiparosodottabb területeiről érkeztek, ahonnan hatalmas tapasztalatot, szakképzettséget is magukkal hoztak. Ezeken a területeken olyan új iparágak is megjelentek, és értek el rendkívül magas színvonalat, melyeknek korábban Bajorországban egyáltalán nem volt hagyománya. Teljesen új iparágnak számított itt a fémmegmunkálás és a gépgyártás mellett az elektrotechnika, a finommechanika, az optika, és a vegyipar. Említést érdemel még *Neugablonz* városa, amely a csehországi Gablonzban (Liberec mellett) már kifejlesztett üveg- és díszáruipar hagyományait újította fel és honosította meg Nyugat-Németországban is. De ezen túl is számos, az elüzetési területeken már sikeresen működött vállalkozás újjáalakítására is sor került; igaz, ez néhány esetben a profil teljes átalakítását követelte meg a tulajdonosoktól.

A mezőgazdaság még nagyobb változásokon ment keresztül, és a struktúraváltás az ott foglalkoztatottak nagy részét igen hátrányosan érintette. Egyfelől itt is nagymértékű modernizáció ment végbe, de – az iparral ellentétben – ez a vállalkozások és az alkalmazott munkaerő számának jelentős csökkenéséhez vezetett. A mezőgazdaság már a háború előtt elkezdett, de ekkor különösen nagy lendületet vett gépesítése ugyanis számos alkalmazott munkáját feleslegessé tette. Ez pedig a vidéki társadalom szerkezetében sem maradt hatástalan.

A mezőgazdaság termelékenységére egy időre a modernizálás ellenére is visszaesett. Miután a gépesítés hatalmas költségekkel járt, állami eszközökkel folyamatosan támogatták a vállalkozó gazdákat, de az ágazat visszaesését ezzel sem sikerült megállítani. Ami ennél is nagyobb probléma volt, hogy a támogatások és befektetések ellenére sem tudott a mezőgazdaság az iparhoz hasonló nagy és gyors nyereségeket produkálni, így az alkalmazottak fizetése is jóval alatta maradt az iparban kereshető béreknek. Ez pedig hamarosan a kisvállalkozások feladásához vezetett. Bajorországban például 1949-1960 között mintegy 100 000 paraszt hagyott fel a mezőgazdasággal.<sup>76</sup>

Mindez különösen fontos a menekültkérdés szempontjából, hiszen az elűzöttek közel fele 3000 főnél kisebb lakosságú településekre került, amelyek eddig főként mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak.<sup>77</sup> A menekültek érkezése 1948 előtt tulajdonképpen kedvező is lett volna, ugyanis a mezőgazdaság addig munkaerőhiánnyal küzdött. A kezdetben még csak élelemért és ellátásért dolgozó menekültek célja azonban vagyoni felemelkedés lett volna, erre pedig ez a munka semmiképp sem volt elegendő – a valutareform után kapott fizetésekből pedig nem is tudtak megélni. A mezőgazdaságban való tartós elhelyezkedésük előfeltétele egy átfogó földreform lehetett volna (ami a szovjet zónában meg is történt). Erre kezdetben a lakosság élelmezési nehézségei miatt nem kerülhetett sor; főleg azért, mert a nyugati ország-részben a művelhető területek aránya kb. negyedével csökkent.<sup>78</sup>

Az ötvenes évektől kezdődő struktúraváltás azt eredményezte, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya tovább csökkent. A termelékenység és a bérek valamelyest növekedtek ugyan, de közel sem olyan mértékben, mint az ipari szférában. A mezőgazdaság gépesítése pedig a gazdák jelentős eladósodásához vezetett. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenésével pedig szükségszerűen együtt járt az ott megmaradók jelentős túlterhelése. Különösen igaz volt ez a korábban Nyugat-Németországban tipikus családi gazdaságok esetében. Már az ötvenes

<sup>76</sup> LANZINNER, Maximilian, 1996. 263-265.

<sup>77</sup> FRANTZIOCH, Marion, 1987. 90-94.

<sup>78</sup> BAUERNKAMPER, Arnd, 1990. 188-200.

években érezhetővé vált a parasztok előregedése, majd egyre többen csupán mellékes keresetként foglalkoztak földműveléssel (állattenyésztéssel pedig még annál is kevesebben). A 60-as évekre a családi gazdaság mint művelési forma túlhaladottá vált, és a fiatalabb generációk más megélhetési forrásokat kerestek maguknak.<sup>79</sup>

A gazdasági szerkezetváltás másik lényeges jellemzője az volt, hogy elmosódtak a korábban jóval élésebb határok a falu és a város társadalmá, illetve a városi gyári munkások és a vidéki parasztok között. Egyre több egykori mezőgazda ugyanis az ipari szektorban talált munkát magának, amit az ipar „vidékre települése” is megkönnyített. Másfelől a közlekedési hálózat jelentős fejlesztése azt is lehetővé tette, hogy a munkahelyváltásnak nem kellett szükségszerűen lakhelyváltáshoz is vezetnie, így a munkavállalónak nem kellett teljesen kiszakadnia a tipikus falusi milióból sem. Az ingázó munkásokkal így egy korábban nem jellemző társadalmi csoport jött létre, amely átmenetet képezett a falusi és városi létforma között. Az ingázó munkás családja mellékes jövedelemként ugyan továbbra is foglalkozott mezőgazdasággal, de a család elsődleges bevételi forrását rendszerint már nem ez jelentette.<sup>80</sup>

### **3. A menekült a gazdaságban**

A fent vázolt folyamatok a menekültek érkezése nélkül is számos szociális csapdát rejtettek volna magukban. A Nyugat-Németországba áramlott sokmillió, rendkívül heterogén embertömeg azonban még tovább bonyolította a kérdést, hiszen rövid időn belül kellett számukra munkát, egzisztenciát és jövőképet nyújtani ahhoz, hogy az igazán nagy szociális feszültségeket el lehessen kerülni. A kutatás máig nem egységes abban, hogy elképzelhető lett volna-e a német gazdasági csoda a menekültek jelenléte nélkül. Az ma már elfogadott tételnek tekinthető ugyanis, hogy tevékenységük egészében mindenképpen jótékony hatással volt az NSZK gazdasági fejlődésére. Nemcsak azért, mert a folyamatosan kiépülő új iparágaknak nagyszámú munkaerőt biztosítottak, és mert maguk is hozzájárultak a gazdasági paletta kiszélesítéséhez, hanem azért is, mert ők különösen érdekelték voltak a gazdasági fejlődésben. Motivációjuk is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a gazdaság ilyen mértékben fejlődhetett. Sőt, sokan tovább is mennek ennél, és határozottan állítják, a menekültek a gazdasági csoda megvalósulásában katalizátorszerepet játszottak. Mások óvatossággal csak annyit mondanak, hogy a fejlődés fő vonala nélkülük is hasonló lett volna, de az mindenképp másképp zajlott volna le. Hogyan is kell ezt érteni? Az alábbiakban a gazdaság és a menekültkérdés általánosabb összefüggéseit kutatjuk, majd a következő alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan jelent meg mindez a bácskai svábok integrációjakor.

Bármennyire különbözők is voltak a menekültek és egyes csoportjaik életkoruk, tanult szakmájuk, származásuk, korábbi vagyonuk stb. szerint, egy tekintetben az ötvenes években is sorsközösséget alkottak: a haza elvesztése és az elűzetésük kezdetben valamennyiük számára szociális deklasszálódást, elszegényedést jelentett.<sup>81</sup> Ennek megfelelően az önmaguk számára megfogalmazott alapvető céljuk csak a szociális felemelkedés lehetett. E folyamat első lépései a munkahely megtalálása, a saját családi otthon megteremtése, majd a régi hazában elért vagyoni helyzet újrateemtése voltak. Ennek elérésében pedig igyekeztek a lehető leggyorsabb megoldá-

<sup>79</sup> Uo. 194.

<sup>80</sup> Uo. 199.

<sup>81</sup> vö. HOLTSMANN, Everhard, 1990. 349-361.

sokat megtalálni. Ebben már az átformalódó német gazdaság által nyújtott lehetőségekhez is alkalmazkodniuk kellett. A leggyorsabb lehetőség pedig nem mindig, sőt többnyire nem volt azonos a régi hazában folytatott tevékenységgel, így a menekültek jelentős része egy kényszerű *szakmai és szociális átrétegződést* élt át. Aki azonban erre, illetve korábbi életformájának megváltoztatására nem volt képes, azt erőteljes lesüllyedés és szociális szegregáció fenyegette. A lesüllyedéstől leginkább fenyegetett csoport a korábban önállóan gazdálkodó parasztok rétege volt, amely számára az előzőtt-státus a tulajdonosi szerep elvesztését jelentette.<sup>82</sup> Erről a bácskai svábok kapcsán utóbb részletesebben is szólnunk.

A legelső időszakban a munkanélküliség problémáját is le kellett küzdeni, de 1948-at követően *valamilyen* munkalehetőség megtalálása önmagában nem jelentett komoly problémát. A korábbiakban leírtakból logikusan következik az, hogy a menekültek gazdasági integrációját főként az ipari szektorban való alkalmazásuk oldotta meg. Ez a szükségyszerű lépés azonban a mezőgazdaságból származók számára lehetetlenné tette az otthoni szociális struktúra újratemetését. Nekik új szakmákat kellett elsajátítaniuk, illetve olyan munkakörben kellett dolgozniuk, amelyek a korábbi tevékenységükhöz képest presztízsvesztésnek számítottak.<sup>83</sup> Az átrétegződés terhei egyébként nemcsak az egykori gazdákat, hanem az előzőtök csaknem minden rétegét sújtották.

Már az 1950-ben elvégzett népszámlálás adatai is azt szemléltetik, hogy a menekültek között az önállóan vállalkozók és hivatalnokok aránya nagyon alacsony, míg az ipari munkásságé feltűnően magas.<sup>84</sup> Sőt, az iparban foglalkoztatottak aránya a menekültek körében jóval magasabb, mint a lakosság többi részénél.<sup>85</sup> Ezen belül is Baden-Württembergben a menekültek több mint a fele a textil- és ruhaiparban, gépgyártásban vagy a gépjárműgyártásban talált munkát magának. Nagy számban dolgoztak még a vas-, fém- és fafeldolgozásban is. Ezek az iparágak foglalkoztatták az iparban dolgozó összes menekültek mintegy kétharmadát.<sup>86</sup>

A későbbiekben az ekkor még önállóan gazdálkodók jelentős része is a bér-munkások közé került, mint ahogy az ebben az időben még működő agrárvállalkozások nagyobb részét is feladták a későbbiekben. Marion Frantzióch e tendenciával kapcsolatban két figyelemre méltó megjegyzést is tesz. Egyrészt azt állítja, hogy az adott körülmények között az ipari társadalomhoz való – máshol is szükség-szerű – alkalmazkodás a menekültek körében jóval gyorsabban végbement, mint a származási helyükön történt volna. Másrészt Max Weberhez csatlakozva azt mondja, hogy jelentősen megváltozott a munkához való viszony: a szakmát mint hivatást, az élet céljaként interpretáló felfogást felváltja a munkát *szolgálatként*, illetve az *egyéb célok eléréséhez szükséges kényszerként* értelmező szemlélet. Ez a rendkívül szemléletes elmélet így azt állítja, hogy a munka az egzisztenciális alapok megteremtésének eszközévé vált. De a kényszer mégis haszonnal jár: az előrelépés állandó igénye ugyanis még így is egy viszonylag gyors szakmai integrációt tett lehetővé. Ez az 1960-as évekre már a gymölceit is megmutatta.

Abban a német szakirodalom csaknem teljesen egyetért, hogy a sikeres gazdasági integráció a beilleszkedés meghatározó lépcsőfoka. A munka ugyanis egyúttal a kapcsolatteremtés eszköze is, és a munkahelyeken létrejött szakmai és emberi kapcsolatok jelentősége túlmutat a szakmai kereteken. Egymás emberi tulajdonságainak megismerése többek között az együtt elvégzett munkán keresztül is lehetséges, ami

<sup>82</sup> Uo. 353.

<sup>83</sup> FRANTZIOCH, Marion, 1987.

<sup>84</sup> vö. REICHLING, Gerhard, 1989.171.

<sup>85</sup> KÜHNE, Andrea, 1993. 226.

<sup>86</sup> Uo.

akaratlanul is egymás megbecsüléséhez és hosszabb távon az előítéletek leépítéséhez is vezethet. Ezen túlmenően a munkán keresztül megszerzett önbizalom hozzájárulhat ahhoz is, hogy az illető menekült sorsával megbékéljen, és életének újra értelmet találjon. Egy ilyenfajta optimizmussal, ahol a jövőkép is valamennyire megfoghatóvá lesz, pedig valóban a gazdaság hajtóerejévé lehetett válni.

#### **4. Az észak-bácskai svábok. Esélyek és lehetőségek**

Felső-Bácska elűzött német lakosainak lehetőségeit a gazdasági integrációra a fentebb vázolt körülmények alapjaiban meghatározták. A bácskai falu lakosságának szakmai összetétele meglehetősen egyoldalú volt, hiszen a népesség meghatározó része mezőgazdasággal vagy azzal szorosan összefüggő tevékenységgel foglalkozott. Csak nagyon csekély volt a diplomások, értelmiségiek száma, az ipari munkás-ság száma pedig a régió sajátosságai miatt elhanyagolható volt.

Az elűzetés után kezdetben még többen reménykedtek abban, hogy mezőgazdasági tevékenységüket az új körülmények között is folytatni tudják. A korai optimizmusnak az adott némi alapot, hogy az elűzöttek nagy részét falvakban, kisparaszti birtokokon helyezték el, ami munkalehetőséget – és nem mellékesen: biztos eleséget – is biztosított számukra. Az egykori gazdagparasztok jelentős része azonban megalázónak érezte a „cselédmunkát”, ami egyébként sem hozott elegendő jövedelmet, hiszen 1948 előtt a magas infláció miatt amúgy is csak élelemért és ellátásért dolgoztak. A valutareform után pedig olyan alacsony béreket kaptak, hogy az legfeljebb a fennálló életszínvonal konzerválására lett volna elegendő, de korábbi igényeiknek megfelelő életre semmiképpen sem. Szerencsére a nehéz mezőgazdasági munkáktól többnyire mentes téli időszakban egyre több alkalom nyílt más jellegű munkavállalásra is. Sokan ekkor ismerték fel, hogy más gazdasági szektorokban magasabb jövedelmekhez lehet jutni, és ezután rendszerint már nem tértek vissza korábbi kenyéradóikhoz. (Innen származott a „lusta menekültekről” szóló egyébként teljesen alaptalan – vád, amit főként a bajor gazdák hangoztattak előszeretettel<sup>87</sup>)

Azt hamar fel kellett ismerni, hogy az ötvenes években alapvetően átalakuló mezőgazdaságban a bácskai menekülteknek minden tapasztalatuk és kötődésük ellenére sem sok keresnivalójuk lehet. Hiába próbált az állam és a tartományok különféle hitelekkel és támogatásokkal az elűzött parasztgazdák földhöz jutásához segítséget nyújtani; ahhoz, hogy versenyképes termelőkké válhassanak, a gazdáknak jelentős mobilizálható vagyoni és megfelelő mennyiségű alaptőkére lett volna szükségük. Még ezek megléte esetén is azonban csak igen hosszú távon lehetett volna eredményeket várni, márpedig a családi egzisztencia újrateremtése sürgős feladat volt. Ehhez pedig gyorsan kellett volna minél több pénzt szerezni, amit a mezőgazdaságban kereshető bérek egyszerűen nem tettek lehetővé. De többség vágya amúgy is a régi hazában folytatotthoz hasonló családi gazdálkodás lett volna, ami fölött egyrészt eljárt az idő, másrészt idegen is volt a német struktúrától. A rendkívül költséges modernizáció és gépesítés – ami a versenyképesség miatt elkerülhetetlen lett volna – pedig gyorsan lelohasztotta az ebbe vetett reményeket.

Ennek megfelelően a folyamatosan terjeszkedő ipari szféra volt az, ahol az elűzött bácskai parasztok nagy része jövőbeni megélhetését megtalálta. Miután az ipari üzemekben kezdetben csaknem mindenhol szükség volt új munkaerőre, viszonylag gyorsan lehetett munkát találni. Szinte valamennyi visszaemlékező azt

<sup>87</sup> BAUER, Franz J., 1982. 349-367.

állította, hogy igazából nem jelentett komoly nehézséget megfelelő munkahelyet találni.<sup>88</sup> Persze túlzottan válogatni sem lehetett az új munkakörök között, mivel hasznosítható szakképesítéssel szinte senki nem rendelkezett. Viszonylag jobb esélyekkel bírtak a korábban bizonyos kézműves szakmákban dolgozók, akiknek különféle tapasztalatait az újjáépítésben is hasznosítani lehetett. Kezdetben az építőiparban lehetett a legjövedelmezőbb munkákat találni, és amikor egyre több lakásépítési program beindult, sok egykori kőműves, ács, asztalos, stb. vált részesévé egészen új utcák és városrészek megjelenésének. Elsősorban közülük kerültek ki azok, akik a későbbiekben önálló vállalkozásokba is fogtak, melyek a maguk területén aztán még nagyobbra is kinőtték magukat.

Azok az elűzött fiatalok, akik odahaza még nem foglalták el helyüket a helyi közösségben, azaz még nem gazdálkodtak önállóan, Németországban rendszerint átképző kurzusokon vettek részt, ahol olyan új szakmákat tanultak ki, amelyekkel jobban tudtak érvényesülni a munkaerőpiacon. Főként a gépjárműjavításban- és javításban, valamint a nehéziparban lehetett így munkát találni. A náluk már valamivel idősebb generáció, akiknek a sürgős pénzkeresés kényszere miatt nem volt ideje és lehetősége új szakmát tanulni, rendszerint a könnyűiparban vagy az élelmiszeriparban lett *betanított munkás*. Ennek ugyan az egykori önálló parasztok szemében nem volt túl nagy értéke, de megvolt az az előnyös oldala, hogy a kötött munkaidő után még más mellékes jövedelem után is lehetett nézni. Ezek a – gyakran engedély nélküli – munkák is elsősorban a gyors pénzszerezést szolgálták, de céljaik elérése még ezzel együtt is igen nagy takarékoságot követelt meg az elűzöttektől. És azt sem szabad elfelejteni, hogy rendszerint az új családi házak építésére is a munkaidő után (!) került sor. A házépítések ugyan a kedvező építési hitelek és egymás kölcsönös megsegítése nélkül aligha lettek volna megvalósíthatók, de az eredmény így is tiszteletet parancsoló volt. Sőt, sokan arról számoltak be, hogy – miután annak idején Magyarországon a mezőgazdaságban hozzá voltak szokva az egész napos elfoglaltsághoz – a hivatalos munkahelyen elvégzett munka mennyisége nem elégítette ki őket (!), ezért anyagi viszonyaik stabilizálódása után további kisvállalkozásokba fogtak. Ennek egyik jellemző formája a kiskereskedelem volt: többen élelmiszerboltokat nyitottak, zöldség-gyümölcs értékesítésével, esetleg olyan tevékenységgel foglalkoztak, ahol azért valamennyire az otthonról magukkal hozott tapasztalatokat is fel lehetett használni, és ezáltal nem szakadtak el teljesen egykori hivatásuktól sem.<sup>89</sup> Arra is akadt példa, hogy otthonról bedolgozóként működtek közre valamely gyár számára, így pl. az ott dolgozó munkás felesége – részmunkaidőben legalábbis – a háztartás vezetése mellett további pénzkeresési lehetőséghez jutott.

Ezzel együtt, tárgyilagosan szemlélve a kérdést, el kell ismerni, hogy a menekültek által létrehozott új üzemek alapításában nem a bácskai svábok játszották a vezető szerepet. Ezeket az üzemeket elsősorban a fejlett iparvidékekről származó szudéta- és sziléziai német menekültek hozták létre, de tény az is, hogy az olyan településeken (pl. Geretsried, Neutraubling, Ludwigsburg), ahol a környéken sok magyarországi sváb is élt, alkalmazottként közülük is sokan ilyen üzemekben találtak munkát maguknak, ahol elsősorban szorgalmukkal és megbízhatóságukkal tűntek ki. Önálló vállalkozás alapítása azonban nem volt igazán jellemző rájuk. Kivételt elsősorban olyanok jelentettek – de az ő számuk valóban elenyésző -, akik még Magyarországon egyetemi tanulmányokat folytattak, amelyeket aztán az újjáépítésben vagy a kereskedelemben tudtak hasznosítani. Ez a szűk réteg volt az, amely

<sup>88</sup> Beszélgetés A.O.-val, J.B.-vel, G.M.-mel stb.

<sup>89</sup> Interjú G.K.-val Schwabmünchen 1997. január. Felvétel a szerző archívumában ill. beszélgetés J.T.-vel, Regensburg, 1997



aztán anyagilag rendkívüli módon fel tudott emelkedni. Ennek egy jellemző példája az a beszélgetőpartnerem volt, aki magyarországi műegyetemi tanulmányait követően került Nyugat-Németországba, ahol kisebb átképzés után építészmérnökként dolgozott. Szakmája gyakorlására az újjáépítés, majd az ipar terjeszkedése számos anyagilag kecsesítő munkalehetőséget nyújtott. Így ő az elűzöttek azon vékony rétegébe tartozik, amely nemcsak az itthon maradókhoz képest, hanem nyugat-német szinten is meg tudott gazdagodni.<sup>90</sup> Ez azonban inkább a szabályt erősítő kivétel, semmint tipikus példa. A nagy többség ugyanis az ötvenes-hatvanas években még komoly adósságokkal küzdött, és a házépítést követően anyagi lehetőségeik még nagyon sokáig behatároltak voltak.

Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy a fent leírt életformaváltásra nem mindenki volt képes. Az elűzött parasztemberek idősebb generációja nem tudott az új világhoz és rendhez alkalmazkodni. Annál is inkább nem, mert szemükben a gyári munkának nem volt komoly értéke, és az ilyenfajta pénzkeresést degradálódásként élték meg. Önálló gazdálkodásra tett kísérleteik azonban gyorsan csődbe mentek, ezek az emberek a tömegtermelésben folyó munka elsajátítására már csak életkoruk miatt sem voltak alkalmasak. Ennek így rendszerint az lett a vége, hogy nem tudtak megfelelő munkát találni maguknak, és már jobban beilleszkedett gyermekeik segítségére szorultak. Főként ez a réteg volt az, amelynek a teherkiegyenlítés – ha sokszor csak megkésve is – valóban bizonyos anyagi kárpótlást jelentett. Ebben nem is annyira az elveszett vagyon, földbirtok utáni főkárpótlás volt jelentős (czeknek a kifizetése ugyanis annyira elcsúszott, hogy a legidősebb generáció azt többnyire nem is érte meg), hanem az életjáradék- és nyugdíjfizetések, amelyek legalább egy szerény megélhetést biztosítottak számukra. Ez azonban továbbra is több generáció együttélését tette szükségessé, amelyek egymásra több szempontból is rá voltak szorulva.

Az is érdekes azonban, hogy az életforma teljes átalakulása mellett is sokan törekedtek arra, hogy paraszti gyökereiktől ne szakadjanak el teljesen. Az első két generációban ugyanis jellemző volt, hogy vásároltak maguknak legalább egy kisebb gyümölcsös- vagy zöldségeskertet, esetleg szőlőterületet. Ezek már nem az önellátást szolgálták elsősorban, hanem mindenekelőtt kiegészítették mindazt, amit a keresetből meg lehetett venni. Gazdasági jelentőségük ennek megfelelően nem is volt túl nagy, sokkal inkább egy csipetnyi nosztalgia látható e tevékenységben, ami az egyébként szabad hétvégékre is gyakori elfoglaltságot jelentett. Talán az sem meglepő, hogy főként a régebben odahaza is termelt zöldségfélék, gyümölcsök termesztésére került sor. (Azt persze hamar be kellett látni, hogy az éghajlati különbségek miatt a paradicsom, a paprika és a szőlő sem ízlik ugyanúgy, mint egykoron.) Az idősebb generáció máig nagy büszkeséggel beszél erről a rendszerint kis földdarabról, melynek műveléséhez érzelmileg sokkal jobban kötődtek, mint a létfenntartásukat biztosító munkájukhoz. Gondosan megművelt kiskertjeik általában az őshonos lakosság körében is elismerést váltottak ki, főleg, hogy ott ennek a kiegészítő kistermelésnek korábban nem volt hagyománya. Ezt a tevékenységet a Nyugat-Németországban rendszerint már erősebben gyökeret eresztett harmadik generáció általában nem folytatta.

<sup>90</sup> M.M. szóbeli közlése. Löchgau 1996. november ill. beszélgetések A.O.-val 1997-98.

## 5. A házépítés és a pénzkeresés céljai

Arra már korábban többször is utaltunk, hogy a saját ház birtoklása már a régi hazában is meghatározó jelentőséggel bírt. Az új körülmények között pedig mindez még különösebb hangsúlyt kapott.

Az elözöttek fő anyagi gazdasági célja egyértelműen a helyi lakosokhoz való felzárkózás, majd ezt követően az elhagyott hazában elért anyagi színvonal reprodukálása voltak. Ebben egy önálló lakás, illetve ház megszerzése stratégiai fontosságú volt. Ez jelentette ugyanis a kényeszerű és mindenki számára kellemetlen társbérletek végét, és egyúttal jelzése is volt annak, hogy az illető már elért valamit, „valamit letett az asztalra”. Ez a helybeliek szemében is feltétlenül javította az elözöttek megítélését. Másrészt fontos állomás volt ez a „lelki otthonteremtés” útján is. Többen is határozottan állítják ugyanis, hogy először akkor érezték magukat otthon Németországban, amikor saját lakásba költöztek, de még inkább akkor, amikor a saját erejükből épített házuk elkészült.<sup>91</sup> A ház ugyanis az egyik első kötődés volt az új hazához, amit aztán majd később a már ott született gyerekek tovább erősítettek.

A nagyméretű házépítési programok és az egyébként is nagy házépítési kedv (a ház egyúttal jó befektetés is lett) révén egészen új község- és városrészek jelentek meg, amelyek révén e települések eredeti jellege is döntően megváltozott. Ez egyébként egy költözési hullámot is beindított, hiszen az újonnan létrejött munkahelyek tágabb körzetében új csomópontok alakultak ki, amelyek a telekvásárlásnak, illetve a helyi építkezési beruházásoknak is fontos terepét jelentették. Ennek megfelelően duzzadtak fel egyes kisvárosok, községek több tízezres nagyságú településekké, és a nagyvárosok, ipari központok is új és jellegzetes városrészekkel gazdagodtak. (Ezzel párhuzamosan több, korábban túlterhelt község lakossága jelentősen csökkent, mert ott kevesebb munkalehetőség adódott.) Az új épületek a városias jelleget is erősítették. A lakásépítéseket államilag, illetve a helyi önkormányzatok által is támogatott közhasznú társaságok irányították, amelyekbe hagyományosan az építkezni szándékozók is beléptek. Tevékenységüket eleinte a tökehiány erősen korlátozta. Az építési telkek egy része egyébként korábban éppen menekülttábor vagy a Wehrmacht kezelésében lévő terület volt. (Így vált pl. a 955-ös augsburgi csata helyszínével csaknem megegyező *Lagerlechfeld* település is olyan területté, amelyet hamarosan – főként éppen a magyarországi Bácskából származó – menekültek népesítettek be.)

Ekkor épültek azok a tipikus „menekültvárosrészek”<sup>92</sup>, amelyek jórészt olyan emeletes társasházakból álltak, amelyek általában három-négy család elhelyezésére voltak alkalmasak. Sőt, a legelső, még a negyvenes évek végén megkezdett építkezések során elkészült lakások mindössze egy konyhából és egy szobából álltak. A gazdasági növekedés azonban hamar lehetővé tette, hogy ezeket a lakásokat is modernizálják, illetve bővítsék.<sup>93</sup>

Az ötvenes-hatvanas évek során épült házak és lakások általában mind ugyanazt a stílust követték. A magyarországi svábok legnagyobb része általában olyan két-szintes, padlásszobás házakat épített, amely rendszerint két-három család (vagy egy család több generációjának) elhelyezését tette lehetővé. Az egy családra jutó lakóter kb. 40-55 m<sup>2</sup> körül volt. A házakban legalább három szoba, konyha és WC volt,

<sup>91</sup> Beszélgetések J.P.-vel, G.M.-mel, P.G.-vel, J.T.-vel és másokkal. Felvételek a szerző tulajdonában. Más összefüggésben lásd még MAYER János, 1998.

<sup>92</sup> Az elnevezés tulajdonképpen nem teljesen helytálló, mert nem kizárólag elözöttek és menekültek kaptak itt házrészeket, de tény az, hogy a lakosok nagy többségét mégisők tették ki.

<sup>93</sup> vö. SALLINGER, Barbara, 1992. 239-240.

illetve a pincében még közös használatra szánt mosó- vagy nyári konyha vagy fürdőszoba is épült.<sup>94</sup>

Miután a menekültek kezdetben nem rendelkezettek a lakásvásárláshoz szükséges összegekkel, így hosszabb távú törlesztéseket kellett felvállalniuk. Ennek alapján csak néhány évvel a megépülés után váltak a lakások lakóik saját tulajdonává. A folyamatot aztán némileg meggyorsították az időközben megítélt teherki egyenlítési fizetések és más nyilvánosan meghirdetett hitelek felvétele. A házakhoz általában kisebb kertek is tartoztak.

A lakások egy másik típusát képezték a mai lakótelepekre emlékeztető „menekülttelepek”. Egy-egy ilyen új telep 2-3000, nagyobbak esetén akár 15-20 000 ember elhelyezését tette lehetővé (a bácskai svábok nagy része nem ilyenben él). Az új telepek, illetve a főként menekültek által épített új településrészek mellé új élelmszerüzletek, iskolák, vendéglők is épültek, továbbá a tömegközlekedés is hamarosan összekötötte őket a városközpontokkal és a munkahelyekkel.<sup>95</sup> Ez azt is lehetővé tette, hogy az iparban dolgozóknak nem kellett a közeli nagyvárosba költöznie akkor sem, ha éppen ott vállaltak munkát. Ilyen nevezetes új telepek voltak pl. Stuttgartban a Rotweg vagy Giebel városrész, a Plattenwaldsiedlung Backnangban, Armorbach Neckarsulmban, Bissingen Bietigheimben, hogy csak párat említsünk a rendkívül sok közül, hiszen a menekültek által épített részek szinte minden település arculatát formálták valamelyest. Az őshonos lakosság sokáig becsmérően, de gyakran irigykedve is beszélt ezekről az új telepekről. Az is igaz azonban, hogy az odaköltöztetett különféle csoportok között is akadtak feszültségek, amelyek főként az eltérő szokásrendszerből következtek.

Az észak-bácskai svábok egy része is hasonló lakásokban talált új otthonra, de anyagi helyzetük javulásával mind többen újabb telekvásárlásokba és – ezúttal már önállóan is – házépítésekbe fogtak. A telekvásárlásoknál sokaknál az is fontos szerepet játszott, hogy a közelben sok azonos községből származó barát, ismerős és rokon építkezett, akik egymásnak kölcsönösen segédkeztek is az építkezés során.<sup>96</sup> Ez utóbbi annyira példaértékű lehetett, hogy azt szinte minden visszaemlékező is megemlítette, valamint a máshonnan elűzöttek is a magyarországi svábokat emlegették a bajtársi összefogás pozitív példájaként.<sup>97</sup> Arra is akadt példa, hogy valaki falubelijeit kifejezetten arra biztatta, hogy költözzön a jó munkalehetőségeket (is) nyújtó városba, és így a szomszédság is úgy alakult, hogy régi ismerősök éltek egymás közelében.<sup>98</sup> Ez bizonyos városrészekben azt is lehetővé tette, hogy a korábbi együttélés bizonyos formái az új körülmények között is újjáéledhessenek. (Így például a szomszédok – hasonlóan, mint odahaza – gyakran kiültek a házuk elé megbeszélni egymással az aktuális eseményeket. Ez az őshonos németek számára teljesen szokatlan volt.) Ahol ilyen közösen összehangolt építkezésekre került sor, ott azt helyenként még az utcanevek is mutatják, hiszen pl. Batschksastraße több településen is létezik, ami arra utal, hogy ott elsősorban Magyarországról vagy Jugoszláviából származó németek éltek.

Az építkezési hullám és a munkalehetőségek egy olyan folyamatot is elindítottak, amelynek során az elűzöttek megoszlása az egyes települések között jelentősen megváltozott. Rendszerint a továbbra is főként mezőgazdaságból élő falvak lakossága újra csökkenni kezdett, míg a munka- és építkezési lehetőségek szempontjából

<sup>94</sup> KÜHNE, Andrea, 1994b. 138-142.

<sup>95</sup> A témáról bőszéges áttekintést nyújt: BAUSINGER, Hermann- BRAUN, Markus- SCHWEDT, Herbert, 1959. és KÖHLE-HEZINGER, Christel, 1995.

<sup>96</sup> vö. NECKER, Birgit, 1995. 124-132.

<sup>97</sup> vö. SALLINGER, Barbara, 1992. 235.

<sup>98</sup> Interjú S.L.-lel, Königsbrunn bei Augsburg, 1998. július

előnyösebb kisvárosok közepes városokká duzzadtak. Ez a folyamat Bajorországban, Baden-Württembergben és Hessenben is hasonlóképpen ment végbe.<sup>99</sup> A folyamatnak az eredetileg felvevő tartományokon túlmutató hatása is volt: egyes áttelepítési akciókkal igyekeztek a menekülteket kevésbé telített tartományok felé irányítani. Ez a folyamat az ekkor már letelepült bácskai sváboknak a nagy részét egyébként már nem érintette. Az újabb központi lakásépítési programok pedig már kifejezetten a munkalehetőségekhez igazodtak.<sup>100</sup> Miután a lakáspiac jó üzletté is kezdett válni, a sok vállalkozó miatt hamarosan már pályázatokat kellett kiírni az új telepek arculatának megtervezésére.

A második vagy adott esetben harmadik felépített ház esetén arra is akadt példa, hogy a ház a menekültek szülőföldjéről hozott tervek, minták alapján épült fel. Ha ez utóbbi nem is volt tipikus, az már sokkal inkább, hogy ezekben a házakban szinte mindenhol találni a régi otthonra emlékeztető vagy onnan elhozott motívumokat. Néha nem több ez egy odahaza vásárolt szentképnél vagy családi képnél, de néhány házban még olyan idézetek is díszítik a falakat, amelyek arra utalnak, hogy bárhol éljen is, szülőhazája csak egy van az embernek. Még a német viszonylatban is milliommossá lett vállalkozó hatalmas házában is van egy „magyar szoba”, amelynek berendezési tárgyait az utóbbi évtizedekben Magyarországról szerezte be.<sup>101</sup> Így az új ház nemcsak az első kötődést jelentette az új hazához, hanem legalább ilyen fontos szerepe volt az, hogy emlékeztessen a családi kötődésekre, a régi otthonra és származási helyre. Ezért a házak felépülésének a gazdasági eredményen túl hatalmas emocionális jelentősége is volt: ez lett a kiindulópontja a további anyagi gyarapodásnak, miután ez az első kitűzött cél megvalósult. Megítélésekor az is döntően nyomott a latban, hogy – döntő részben legalábbis – saját erőből megvalósított eredmény volt, s ez az elűzöttek önbecsülését is javította, hiszen náluk jobb helyzetből indulók sem feltétlenül tudtak hasonló gyarapodást felmutatni.

## 6. A gazdasági beilleszkedés emberi ára

A kétségkívül szembeűnő eredmények mellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mibe is került a menekülteknek az, hogy a német gazdasági csoda részeseivé válhattak. Mint láttuk, a sikeres anyagi felzárkózás igen széles körű szakmai átrétegződést követelt meg, amelynek érdekében számos áldozatot is meg kellett hozni. A létfenntartás, létbiztonság érdekében sok álomról le kellett mondani – mind szakmai, mind magánéleti vonatkozásban. Csak nagyon kevesen voltak ugyanis olyanok, akik a már Magyarországon életcélként tekintett foglalkozásukat tudták folytatni – és abból tisztességesen meg is tudtak élni. Ez egyébként nemcsak az egykori parasztok esetében volt így, hanem azokkal is, akik Magyarországon az elűzetés előtt éppen középiskolai tanulmányaikat végezték, és értelmiségi pályára készültek. (Arra több példa volt, hogy itt megkezdett egyetemi tanulmányokat Németországban fejeztek be, de ez minden községben csak egy-két fiatalat érintett.) A túlélés érdekében ezeket az álmokat gyorsan fel kellett adni, és többnyire olyan munkalehetőségeket keresni, amelyek biztos jövedelmet nyújtottak. Sőt, a továbbtanulás még az ötvenes években felnött generáció nagy részének is csupán beteljesü-

<sup>99</sup> vö. SALLINGER, Barbara, 1992. ld. 237. és HARTL, Rudolf, 1975. 212-220., ill. KOLB, Monika, 1990. 240-241.

<sup>100</sup> KOLB, Monika, 1990. 242.

<sup>101</sup> M.M. szóbeli közlése. Löchgau, 1996. november

letlen vágyalom maradhatott, mert a családok anyagi lehetőségei a visszafizetendő nagy adósságterhek miatt még évekig behatároltak maradtak. A rendkívül költséges egyetemi tanulmányokra vagy akár csak bizonyos szakmák elsajátítására a menekültek gyerekei egész egyszerűen nem is gondolhattak. Ezért még a második generációban is jóval magasabb az iparban illetve a szolgáltatásban foglalkoztatott „menekültek” számaránya, mint az őshonos lakosságé. Igaz, ők többnyire már nem betanított munkások, hanem szakképzett munkaerők voltak, de ez is csak szerény előrelépés volt a szülők generációjához képest.<sup>102</sup> Csak ezeknek a menekültgyerekek gyerekeinek sikerült kortársaikkal nagyjából egyenlő esélyekkel indulniuk pályaválasztásuk idején.

További „mellékterméke” volt még a szükös anyagi körülményeknek, hogy szülők és már felnőtt gyerekek továbbra is egy fedél alatt éltek, és ezen sokszor személyes és egyéb problémák ellenére sem nagyon lehetett eleinte változtatni, mert anyagiilag egymásra voltak utalva. (Az új helyzethez való viszonyuk is gyakran teljesen ellentétes volt. Az sem volt ritka, hogy az idősebb szülő nem tudott megfelelő munkát találni magának, míg gyereke igen, és ez az új környezethez való viszonyukban is tükröződött. Többek között ez is generációs konfliktusok forrása lehetett.)

A rendkívül megfeszített munka és az állandó megfelelési kényszer a családi életre is hatással volt: rendkívül sok fiatal házassága maradt gyermektelen, illetve sokan csak viszonylag későn szánták el magukat a gyermekvállalásra. A gyermektelen házaspárok rendszerint sokkal nagyobb beilleszkedési gondokkal küzdöttek, mint a többiek. A már az új környezetben született, és őshonos társaikkal együtt játszó, iskolába járó gyermekek ugyanis oldani tudták a feszültséget a helybeli és elűzött szülők között is. (A későbbiekben helybeli fiatalokkal kötött házasságaik pedig még inkább.) Ahol ez hiányzott, ott továbbra is erősebb volt a régi közösség és a szülőföld iránti vágyakozás, aminek elvesztése által keletkezett űrt más nem tudta betölteni.

A gazdasági integráció és a személyes talpraállás során elvégzett elképesztő munkamennyiség így nem csupán az egzisztencia újrateremtésében volt nagy jelentőségű, hanem fontos szerepe volt a háború, az elűzetés és az azt követő évek sorscsapásainak, lelki terheinek *elfojtásában* is. A sok munka mellett ugyanis egyszerűen nem maradt idő e tragédiák belső feldolgozására és a saját helyzet tárgyilagos átgondolására sem. Ebből a szempontból mindenestre szerencsés helyzetnek mondható, hogy a menekültek integrációja időben egybeesett Nyugat-Németország gazdasági fellendülésével, ami a múlt leküzdését bizonyos fokig mégiscsak megkönnyítette.<sup>103</sup> Nyilván egész más lett volna a helyzet, ha Németország az ötvenes években súlyos gazdasági válságot élt volna át.

Ennek ellenére sokan vannak/ voltak olyanok, akik új tevékenységüket lesüllyedésként érték meg. Ha a menekültek gazdasági integrációját háború előtti állapottal vetjük össze, akkor egy furcsa ellentmondással kerülünk szembe. Egyfelől nagy részük *szociális deklasszálódást* ért meg, hiszen az egykor önállóan gazdálkodók az általuk is alacsonyabb rendűnek tekintett munkavállalói rétegbe kerültek be, amely Németországban kevésbé jómódú társadalmi csoportok közé tartozott. Anyagi lehetőségeik is hosszú ideig korlátozottak maradtak, önálló vállalkozásra vagy akár csak – a házépítést, később az autóvásárlást leszámítva – nagyobb anyagi beruházásokra nem is gondolhattak, és gyermekeik továbbtanulását is csak kevesen tudták finanszírozni. Ilyen értelemben tehát a menekültek nagy része sokáig valóban a társadalom peremén maradt.

<sup>102</sup> Vö. PYKA, Christiane, 1995. 27-35.

<sup>103</sup> vö. STROTHMANN, Dietrich, 1970. 304-305.

Csakhogy ez a szint is jóval magasabb volt annál, mint ami a régi hazában maradás esetén várt volna rájuk. A modernizáció és az általános életszínvonal-emelkedés révén ugyanis sok mindent megengedhettek maguknak, ami ugyanabban az időben Magyarországon még teljesen elképzelhetetlennek számított volna. Ezt – az ilyen értelemben mégiscsak végbement – *felemelkedést* persze csak akkor ismerhették fel tudatosan, amikor az első magyarországi látogatásaikra sor került. Sokan csak ekkor tudták reálisan értékelni az erőfeszítéseket, amit az eltelt 15-20 évben megtettek. Csak ekkor tudták igazán felmérni saját eredményeiket, és akkor tudtak megbékélni a végleges maradás gondolatával, amikor felmérték, mi várt volna rájuk, ha odahaza maradhattak volna.<sup>104</sup>

Az azóta eltelt évtizedek persze sokszor más megvilágításba helyezik a gazdasági integráció küzdelmeit, hiszen mára az egykori clüöztek szinte mindegyike rendezett anyagi körülmények között él, és valószínűleg jóval többet megengedhet magának, mint amit a szocialista Magyarországon – pénzben és anyagi javakban mérve – elérhetett volna. De mindez az emberekben nem mosta el a küzdelmes első évtizedek emlékeit. Alighanem ez a szemlélet tükröződik abban a széles körben hangoztatott felfogásban, amelyet főként a nyolcvanas-kilencvenes évek „gazdasági menekültjeivel” és a manapság nagy számban Németországba települő oroszországi németekkel kapcsolatban szokás hangoztatni. Szinte minden általam megszólaltatott egykori menekült azt emelte ki, hogy „...*ezek szinte mindent ingyen és készen kapnak, amiért nekünk még keményen meg kellett dolgoznunk és küzdenünk.*”<sup>105</sup>

Ezek után azt hiszem felesleges külön hangsúlyoznunk, mennyire téves az a Magyarországon időnként még ma is hallható felfogás, hogy az „elűzetéssel – bár joggal volt – a magyarországi svábok mégis jobban jártak, hiszen Nyugat-Németországban gyorsan meggazdagodtak.” Az önigazoló (vagy mentegető) állítás azonban nemcsak a fent leírtak miatt hamis. A haza elvesztését, családok szétszakítását, emberi tragédiákat és egy közösséghez való kötődést nem lehet anyagi javakban mérni. Éppen ezért azt, ami az elűzetés után örökre hiányérzetet keltett az eseményeket tudatosan átélő generációban, azt semmiféle anyagi jólét nem pótolhatta. Ezért sikertörténekről beszélni még gazdasági értelemben is mindenképp túlzás lenne.

<sup>104</sup> Beszélgetés J.O.-val, Wörth/Main 1996. november, M.M.-mel Löchgau, 1996 november.

<sup>105</sup> Nem kell ebben feltétlenül rosszindulatot vagy irigységet keresni. Egyszerűen gyökeresen változott a szituáció a háborút követő évekhez képest. De a fő különbség valójában nem is ott van, hogy mennyivel kedvezőbb (ha az egyáltalán) körünk menekültjeinek helyzete, hanem ott, hogy ötvenegynéhány évvel ezelőtt a hazát kényszerből kellett elhagyni, míg az akkor lerombolt Németország ma vonzó terep a bevándorlók számára. Sokaknak pedig az fáj minden bizonnyal a legjobban, hogy ma azt az életszínvonalat, amiért az ötvenes években sokat kellett dolgozni, ma szinte a különböző szociális juttatásokból, munkanélküli segélyekből (azaz: „munka nélkül”) is produkálni lehet.

## IRODALOM

- ABELSHAUSER, Werner  
1996  
Wirtschaft in Westdeutschland, 1945-1948.  
Rekonstruktion und Wachstumsbedingungen in der  
amerikanischen und britischen Zone. Stuttgart, 1975.  
Weinmann, Filderstadt.
- BADE, Klaus J.  
1990  
Neue Heimat im Westen. Vertriebene, Flüchtlinge und  
Aussiedler. Westfälischer Heimatbund, Münster.
- BAUER, Franz J.  
1982  
Flüchtlinge und Flüchtlingspolitik in Bayern 1945-  
1950. Klett-Cotta, Stuttgart.
- BAUERNKAMPER, Arnd  
1990  
Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft in der  
Bundesrepublik in den 50er Jahren. In:  
SCHILDT, Axel – SYWOTTEK, Arnold (Hg.):  
Modernisation im Wiederaufbau. Frankfurt, 1990.  
188-200.
- BAUSINGER, Hemann – BRAUN, Markus – SCHWEDT, Herbert  
1959  
Neue Siedlungen. Volkskundlich- soziologische  
Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts in  
Tübingen. Kohlhammer, Stuttgart.
- BEER, Mathias (Hg.)  
1994  
Zur Integration der Flüchtlinge und Vertriebenen im  
deutschen Südwesten nach 1945. Bestandaufnahme  
und Perspektiven der Forschung. Ergebnisse des  
Kolloquiums vom 11. bis 12. November 1993 in  
Tübingen. Thorbecke, Sigmaringen.
- BEER, Mathias – LENGGER, Paula  
1995  
Fremde Heimat. Das Lager Schlotwiese nach 1945.  
Stuttgart- Tübingen.
- BEER, Mathias  
1995  
Alte Heimat- Neue Heimat. Das spezifische  
Verständnis von Kirche und Gemeinschaft bei den  
Vertriebenen aus Südosteuropa und dessen  
Auswirkungen auf den Eingliederungsprozeß im  
deutschen Südwesten. In: Jahrbuch für Ostdeutsche  
Volkskunde, 1995. 244-271.
- BETZ, Hanna  
1949  
Flüchtlingsschicksal auf dem Lande. Frankfurt.
- BOHMANN, Alfred  
1975  
Menschen und Grenzen. Bevölkerung und  
Nationalitäten in Südosteuropa I-III. Köln, 1969-75.

- BONOMI, Eugen  
1955 Deutsche aus dem Ofner Bergland in neuer Heimat. In: Jahrbuch für Volkskunde der Deutschen Heimatvertriebenen. Band 1. Salzburg.
- ERKER, Paul  
1988 Vom Heimatvertrieben zum Neubürger. Sozialgeschichte der Flüchtlinge in einer agrarischen Region Mittelfrankens 1945-1955. Steiner, Wiesbaden.
- ERKER, Paul  
1990 Ernährungskrise und Nachkriegsgesellschaft. Bauern und Arbeiterschaft in Bayern. Klett-Cotta, Stuttgart.
- FLACH, Paul  
1983 Waschkut. Beiträge zur Geschichte einer überwiegend deutschen Gemeinde in der Batschka, Ungarn. München.
- FRANTZIOCH, Marion  
1989 Die Vertriebenen als Fremde. Eine soziologische Betrachtung der ersten Nachkriegsjahre. In: Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde. Band 32. 1989. Hg. von TOLKSDORF, Ulrich. Elwert, Marburg.
- FRANTZIOCH, Marion  
1987 Die Vertriebenen. Hemmnisse, Antriebskräfte und Wege ihrer Integration. Reimer, Berlin.
- GEHL, Hans  
1997 Die sprachliche Eingliederung der vertriebenen Donauschwaben. In: Unser Hauskalender. Der Heimatkalender der Deutschen aus Ungarn. Ostfildern 1997. 51-54.
- GROSSER, Thomas – GROSSER, Christiane – MÜLLER, Rita – SCHRAUT, Sylvia  
1993 Flüchtlingsfrage- das Zeitproblem. Amerikanische Besatzungspolitik, deutsche Verwaltung und die Flüchtlinge in Baden-Württemberg 1945-1949. Palatium, Mannheim.
- HARTL, Rudolf  
1975 Selbsthilfe gegen Wohnungsnot In: Drei Jahrzehnte. Die Heimatvertrieben in Baden Württemberg. Stuttgart, 1975. 212-220.
- HOLTMANN, Everhard  
1990 Flüchtlinge in den 50er Jahren: Aspekte ihrer gesellschaftlichen und politischen Integration. In: SCHILDT, Axel – SYWOTTEK, Arnold (Hg.): Modernisierung im Wiederaufbau. Frankfurt, 1990. 349-361.



- JAENICKE, Wolfgang  
1950 Vier Jahre Betreuung der Vertriebenen in Bayern 1945-1949. München.
- KARASEK-LANGER, Alfred  
1953 Brauchtumswandel in Bayern durch den Zustrom an Vertriebenen. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, Regensburg.
- KOLB, Monika  
1990 Flüchtling, Neubürger, Unterlander. Aufnahme und Eingliederung der Vertriebenen im Landkreis Heilbronn zwischen 1945 und 1953. Heilbronn.
- KORNRUMPF, Martin  
1979 In Bayern angekommen. Die Eingliederung der Vertriebenen. Zahlen-Daten-Namen. Olzog, München.
- KÖHLE-HEZINGER, Christel (Hg.)  
1995 Neue Siedlungen- neue Fragen. Eine Folgestudie über Heimatvertriebene in Baden-Württemberg 40 Jahre danach. Silberburg, Tübingen.
- KRAUSS, Karl-Peter  
(Red.)  
1996 Angewonnen! – Angenommen? Flucht und Vertreibung 1945 bis 1995. Hg. von Haus der Heimat des Landes Baden-Württemberg. Die Deutschen und ihre Nachbarn im Osten Heft 5.
- KURZ, Karl  
1950 Der Wandel des Dorfes Gersdorf. In: LEMBERG, Eugen- KRECKER, Lothar (Hg.): Die Entstehung eines neuen Volkes aus Binnendeutschen und Ostvertriebenen. Marburg.
- KÜHNE, Andrea  
1994 b Die Vertriebenen im Wohnungsbau. In: EBERL, Immo (Hg.) Flucht, Vertreibung, Eingliederung. Sigmaringen, 1994. 138-142.
- KÜHNE, Andrea  
1994 Vertriebene als Arbeitnehmer in der Industrie. In: EBERL, Immo (Hg.): Flucht-Vertreibung- Eingliederung. Baden-Württemberg als neue Heimat. Thorbecke, Sigmaringen., 1993.
- LANCZ, Andreas – HUTTERER, Adam – EULER, Heinz  
1996 50 Jahre Ungarndeutsche in Schöffengrund. Festschrift. Schöffengrund.
- LANDSBERG, Ludwig  
1967 Vertriebene und Flüchtlinge in der westdeutschen Gesellschaft. Leistung und Schicksal. Köln- Graz.
- LANZINNER, Maximilian  
1996 Zwischen Sternebanner und Bundesadler. Bayern in Wiederaufbau 1945-1958. Pustet, Regensburg.

- LEHMANN, Albrecht  
1993  
Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945-1990. Beck, München.
- LÜTTINGER, Paul  
1989  
Integration der Vertriebenen. Eine empirische Analyse. Frankfurt- New York.
- MACKENSEN, Lutz  
1959  
Die deutsche Sprache in und nach der Vertreibung. In: LEMBERG, Eugen – EDDING, Friedrich (Hg.) Die Vertriebenen in Westdeutschland. Band III. Kiel, 1959. 225-271.
- MAIER, Jörg – TULLIO, Germano  
1996  
Die soziale und wirtschaftliche Eingliederung von Flüchtlingen und Heimatvertriebenen in Bayern. Iudicium, München.
- MAYER János  
1998  
Heimat, Wohnort, Zuhause? Heimatbegriff und Selbstidentifizierung der vertriebenen Deutschen aus der Nordbatschka. In: Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde. Band 41. 1998. Hg. Von MÜNS, Heike. Elwert, Marburg, 1998. 101-126.
- MESSERSCHMIDT, Rolf  
1994  
Aufnahme und Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge in Hessen. Historische Kommission für Nassau, Wiesbaden.
- MOOSER, JOSEF  
1990  
Arbeiter, Angestellte und Frauen in der nivellierten Mittelstandsgesellschaft. Thesen. In: SCHILDT, Axel – SYWOTTEK, Arnold (Hg.): Modernisierung im Wiederaufbau. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre. Dietz, Frankfurt, 1990. 362-375.
- MÜLLER, Karl Valentin  
1963  
Das Konnubium als Maßstab für die Bestimmung sozialer Schichten. Beitrag zu modernen Angestellten Problemen. Meisenheim, 1963. 331-333.
- NECKER, Birgit  
1995  
Wer darf bleiben- wer soll gehen. In: KÖHLE-HEZINGER, Christel (Hg.): Neue Siedlungen- neue Fragen. Tübingen, 1995. 124-132.
- PFEIL, Elisabeth  
1952  
Soziologische und psychologische Aspekte der Vertreibung. In: Europa und die deutschen Flüchtlinge. Frankfurt.
- PFEIL, Elisabeth  
1948  
Der Flüchtling. Gestalt einer Zeitwende. Hamburg.

- PFEIL, Jakob – GINDER, Paul – RUKATUKL, August  
1980 Csávoly 1780-1980. Heimatbuch einer ungarndeutschen Gemeinde aus der Batschka. Patenschaft Waiblingen.
- PFISTER, Doris- HAGEL, Bernhard  
1995 Vertreibung und neue Heimat. Eine Dokumentation. Beiträge zur Heimatkunde des Landkreises Augsburg, Band 12. Augsburg.
- PSCHEIDT, Edgar  
1990 Die Flüchtlingslager in Bayern- Planung, Aufbau, Unterhaltung. In: Friedrich Prinz: Integration und Neubeginn. Dokumentation über die Leistung des Freistaates Bayern und des Bundes zur Eingliederung der Wirtschaftsbetriebe der Vertriebenen und Flüchtlinge und deren Beitrag zur wirtschaftlichen Entwicklung des Landes. München.
- PYKA, Christiane  
1995 Ein Baustein mehr im Identitätsbastelspiel. Die dritte Generation Heimatvertriebener als Forscherinnen und Forscher im Feld. In: KÖHLE-HEZINGER, Christel (Hg.): Neue Siedlungen- neue Fragen. Tübingen, 1995. 27-35.
- REICHLING, Gerhard  
1989 Eingliederung durch Eheschließung. In: Die Deutschen Vertriebenen in Zahlen II.. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, Bonn.
- RUKATUKL, August  
1981 Tschawalr-Csavolyer Nachrichten. In: Das Donautal-Magazin, 1981. április 1.
- SALLINGER, Barbara  
1992 Die Integration der Heimatvertriebenen im Landkreis Günzburg nach 1945. Vögel, München/ Stamsried.
- SCHRAUT, Sylvia  
1993 Zwangswanderung nach 1945 und ihre soziale Folgen. Die Aufnahme der Flüchtlinge und Ausgewiesenen in Württemberg-Baden 1945-1949. In: Flüchtlingsfrage- das Zeitproblem (hg. von GROSSER, Thomas. GROSSER, Christiane., M?LLER, Rita, SCHRAUT, Sylvia). Mannheim.
- SCHWEDT, Herbert  
1969 Heimatvertriebene in württembergischen Landgemeinden. In: Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde. XII/ 1969. Marburg, 1969. 27-40.
- STROTHMANN, Dietrich  
1970 Die Vertriebenen. In: BRACHER, Karl Dietrich (Hg.): Nach 25 Jahren. Eine Deutschland-Bilanz. München, 1970. 304-305.

- TOMSCHIK, Erich:  
1986 Die Einweisung. Die Eingliederung der Vertriebenen im Landkreis Ludwigsburg. Ein Rückblick auf die vier Jahrzehnte seit 1945. Eigenverlag des Landkreises Ludwigsburg.
- WEBER, Adolf  
1947 Seßhaftmachung Heimatloser in Bayern. Auf der Grundlage der in der Volkswirtschaftlichen Arbeitsgemeinschaft für Bayern gehaltenen Referate. München.
- WEIDLEIN, Gerda  
1986 **Ti kenet ja net a mal** schwätzen. In: Unsere Post. Die Heimatzeitung der Deutschen aus Ungarn, 1996. september.
- WEIFERT, Matthias  
1997 Die Durchsetzungsdynamik von Heimatvertriebenen und Aussiedlern beim wirtschaftlichen Aufbau Deutschlands nach 1945. Donauschwäbisches Archiv, München.
- WIEGAND, Lutz  
1992 Der Lastenausgleich in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1985. Lang, Frankfurt/M., Bern, New York, Paris.

**TERENYI ÉVA**

**A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT  
LEVÉLTÁRA BIBLIOGRÁFIÁJA  
1996-2000<sup>1</sup>**

**1. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN:**

Gróf Koháry István és Kecskemét város haszonbérleti szerződése a Pest megyei Vacs pusztáról. 1693. augusztus 27. = Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei. 1975. 8-10. 43-53.

**2. BÁLINT BÉLÁNÉ (a 3. fejezetet összeáll.):**

Megyénk munkásmozgalma az ellenforradalmi rendszer időszakában, 1919-1944. = Olvasókönyv a magyar munkásmozgalom Bács-Kiskun megyei történetéhez. Kecskemét. Bács-Kiskun Megyei Lapkiadó Vállalat, 1975. 3. fejezet. 132-178.

**3. BÁLINT BÉLÁNÉ MIKES KATALIN:**

Bács-Kiskun Megyei Levéltár. [Levéltárismerető]. = Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683-1718. A török kiűzésének hazai levéltári forrásai. [Szerk. Felhő Ibolya, Trócsányi Zsolt.]. Budapest. Budapest Főváros Levéltára, 1987. 123-137.

**4. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN:**

Kecskemét a seregek ütközőpontjában. = Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában, 1686-1699. Eger. Heves Megyei Múz. Igazgatósága, 1989. 111-125. (Studia Agriensia 9.)

**5. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN:**

Bálint Béla múzeumigazgató tevékenysége, 1955-1959. = Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994. Szerk. Székelyné Körösi Ilona Kecskemét. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága 1995. 21-27.

**6. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:**

Az első vidéki kaszinó. = Kecskeméti Lapok. 87. 1991. 38. 5.

---

<sup>1</sup> A Bács-Kiskun Megyei Levéltár bibliográfiája az 1950-1990 között megjelent írásokról a Bács-Kiskun megye múltjából 11. kötetben, az 1990-1995-ig eltelt időszaké pedig a 14. kötetben található. A kiegészítéseket itt közöljük.

1996

7. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai, 1848-1876. Repertórium. Kecskemét. BKMÖL, 1996. 178, [4]. (Segédletek 1.)

8. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876. 2. kiad. Debrecen. Ethnica K., 1996. 283.

9. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

A Jászkun Kerület közigazgatása 1848-ban. = Múzeumi levelek 73-74. [Szerk. T. Bereczki Ibolya és Gulyás Katalin]. Szolnok. [Damjanich János Múzeum], 1994. [!1996] 63-73.

10. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

Pénzügyigazgatás a Jászkun Kerület helységekben, 1745-1848. = A Jászkunság összefogása. Tanulmányok a Jászkunság történetéből. Szerk. Bellon Tibor, Őrsi Julianna. Karcag. Karcag Város Önkormányzata, 1996. 79-97, [12].

11. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

Polgárok Kiskunfélegyházán, 1890-1913. Bürger in Kiskunfélegyháza, 1890-1913. Debrecen. KLTE Néprajzi Tanszéke, 1996. 314. (Studia folkloristica et ethnographica 38.)

12. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

Provizórium a jogszolgáltatásban. A Jászkun Kerület törvénykezési szervezete 1861-1871. = Múzeumi Levelek 75. [Szerk. T. Bereczki Ibolya és Gulyás Katalin]. Szolnok. [Damjanich János Múzeum], 1996. 1. [köt.]. 167-178.

13. [IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR]:

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. = Magyarország levéltárai. Szerk. Blazovich László, Müller Veronika. Budapest. Magyar Levéltárosok Egyesülete, 1996. 41-43.

14. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., bev., jegyz.):

A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 1. 1591-1711. Kecskemét. BKMÖL, 1996. 254, [1]. (Forrásközlemények 1.)

15. [IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR]:

Komitatsarchiv Bács-Kiskun. = Die Archive in Ungarn. Veröffentlicht von László Blazovich, Veronika Müller. Budapest. Verein der Ungarischen Archivare, 1996. 45-47.

16. [IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR]:

Magyarország történeti helységnévtára 8. Bács-Kiskun megye. Budapest. KSH, 1996. 207.

17. KEMÉNY JÁNOS:

Adalékok a kecskeméti művésztelep megalakításához. = Művészettörténeti Értesítő. 45. 1996. 1-2. 131-142.

18. KEMÉNY JÁNOS:

A Bajai Rudnay Képzőművészeti Szabadakadémia, 1947-1953. = Művészettörténeti Értesítő. 44. 1995. [!1996]. 3-4. 252-265.

19. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara 1922-1946 (1949). = Agrártörténeti Szemle. 35. 1993. 1-4. [361]-381.

20. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

Ismertetés a Csongrád Megyei Levéltár új segédleteiről. 1. A Csongrád Megyei Levéltár kiadványai. Segédletek IV. Hódmezővásárhely város levéltára 1691-1950. Szerk. Kruzslíc István Gábor. Szeged, 1994. 246 p. ; 2. A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai. Segédletek V. Barta László – Labádi Lajos: Szentés város levéltára 1703-1950. Szeged, 1995. 216 p. ; 3. A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai. Segédletek VI. Szeged város levéltára 1359-1950. Szerk. Dunainé Bognár Júlia. Szeged, 1995. 256 p. = Levéltári Szemle. 46. 1996. 1. 51-53.

21. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:

Kecskemét polgármesterei 1848-1950. Kecskemét. Fax Info Kkt., 1996. [40] t.

22. TÓTH ÁGNES:

Aussiedlung der Ungarndeutschen. 1. Teil. Zur kollektiven Bestrafung des Deutschtums. = Der neue Pester Lloyd. 3. 1996. 39. 3.

23. TÓTH ÁGNES:

Aussiedlung der Ungarndeutschen. 2. Teil. Außenpolitische Zwänge – nach Postdam. = Der neue Pester Lloyd. 3. 1996. 40. 4.

24. TÓTH ÁGNES:

Aussiedlung der Ungarndeutschen. 3. Teil. Wie die Aktion ausgeführt wurde. = Der neue Pester Lloyd. 3. 1996. 41. 3.

25. TÓTH ÁGNES:

Aussiedlung der Ungarndeutschen. 4. und abschließender Teil. Die Auswirkungen auf Wirtschaft und Gesellschaft. = Der neue Pester Lloyd. 3. 1996. 42. 3.

26. TÓTH ÁGNES:

Előszó. = Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai, 1848-1876. Kecskemét. BKMÖL, 1996. (Segédletek 1.)

27. TÓTH ÁGNES:

Népmozgások Csonka Bács-Bodrog vármegyében, 1945-1948. = Barátság. 3. 1996. 1. 1226-1230.

28. TÓTH ÁGNES:

Die ungarische Diskussion über die Kollektivschuld der Deutschen und die Vertreibung. = Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn. 14. (24.) 1996. 22-35.

1997

29. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

Jász és kun, jászkun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. Etnikai tudat – privilegialis tudat. = Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve 10. Szerk. Szabó László, Tóth László, Madaras László. Solnok. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága 1997. 13-27.

30. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:

Kada Elek városépítő munkássága. = Kada Elek Emlékkülés, Kecskemét. I. 31. [Kecskemét]. Kada E. Közgazd. Szakközépisk., [1997]. 5-10.

31. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA [összeáll.]:

Bács-Kiskun Megyei Levéltár XIII. Családok fondfőcsoport fondjainak repertóriumai. Kecskemét. BKMÖL, 1997. 111. (Segédletek 2.)

32. TÓTH ÁGNES:

Freiwillig in die SS. Über die Rekrutierungsmethoden gegenüber den Ungarndeutschen in den Jahren 1942-1944 durch Hitlers „Sturm Staffel“. = Der neue Pester Lloyd. 4. 1997. 19. 3.

33. TÓTH ÁGNES – KŐHEGYI MIHÁLY [közread., bev. és jegyz. ell.]:

„Magyar nálatok, magyaroknál kopogtat, bocsánatot kérek”. Drusbaczký György józseffalvi plébános három levele a Szent László Társulathoz (1869). = Győri Tanulmányok. Tudományos szemle 19. Győr. Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 1997. 257-265.

34. TÓTH ÁGNES:

A magyarországi németek kitelepítésének kül- és belpolitikai okai. = Előadások a Veszprém megyei németek történetéről, 1946-1948. Történeti konferencia Veszprém, 1996. június 8. [Szerk. Hudi József]. Veszprém.



Veszprém Megyei Német Önkormányzatok és Elektorok Közössége, 1997. 21-[34.]

35. TÓTH ÁGNES:

A magyarországi németség megpróbáltatásai, 1945-1948. = A magyarországi németség története Szent István korától napjainkig. A Pécssett 1995. szeptember 21-22-én tartott szimpozion előadásai. Szerk. Füzes Miklós. Die Geschichte der Ungarndeutschen von der Zeit Stephans des Heiligen bis zur Gegenwart. Die Referate des Symposions am 21-22. September 1995. Editor Füzes Miklós. Pécs. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Köre, 1997. 27-44.

36. TÓTH ÁGNES:

Die Schicksalsprüfungen der Ungarndeutschen, 1945-1948. = A magyarországi németség története Szent István korától napjainkig. A Pécssett 1995. szeptember 21-22-én tartott szimpozion előadásai. Szerk. Füzes Miklós. Die Geschichte der Ungarndeutschen von der Zeit Stephans des Heiligen bis zur Gegenwart. Die Referate des Symposions am 21-22. September 1995. Editor Füzes Miklós. Pécs. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Köre, 1997. 114-133.

37. TÓTH ÁGNES:

Das Zusammenwirken von Bodenreform, Binnenmigration und Aussiedlung der Deutschen im Jahre 1945/46. = Migrationen und ihre Auswirkungen das Beispiel Ungarn 1918-1995. Herausgegeben von Gerhard Seewann. München. R. Oldenbourg Verlag, 1997. 115-126. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 36.)

38. TÓTH ÁGNES:

Zwang oder Möglichkeit? Die Annahme der Maxime von der Kollektivschuld und die Bestrafung der deutschen Minderheit in Ungarn. = Nationale Frage und Vertreibungsproblematik in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. Aktuelle Forschungen. Herausgegeben von Richard. G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan und Anna M. Drabek. Wien. Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 1997. [89]-103. (Zentraleuropa-Studien 3.)

**1998**

39. APRÓ ERZSÉBET:

Bács-Kiskun Megyei Tanács vb-ülési jegyzőkönyveinek témakatalógusa 1950-1990. Kecskemét. BKMÖL, 1998. 457. (Segédletek 3.)

40. APRÓ ERZSÉBET [ism.]:

Vjesnik Povijesnog Arhiva Rijeka XXXVIII. A Rijekai Történelmi Levéltár Híradója. Rijeka, 1996. 458 p. = Levéltári Szemle. 48. 1998. 2. 51-54.

41. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., bev., jegyz.):  
A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 2. 1712-1811. Kecskemét. BKMÖL, 1998. 487. (Forrásközlemények 2.)
42. ORGOVÁNYI ISTVÁN:  
A kecskeméti forradalmi tanácsok története 1. [rész]. 1956. október 30 – november 4. = Új Honvédségi Szemle. 52. 1998. 10. 45-56.
43. ORGOVÁNYI ISTVÁN:  
A kecskeméti forradalmi tanácsok története 2. [rész]. 1956. október 31– november 4. = Új Honvédségi Szemle. 52. 1998. 11. 88-100.
44. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA (... a katalógust összeáll.):  
Kiállításvezető az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára rendezett kiállításhoz. [Kecskemét]. [BKMÖL], [1998]. 15.
45. PETŐ MELINDA (... a katalógust összeáll.):  
Híres emberek kéziratai Bács-Kiskun levéltárában. Kiállításvezető. [Kecskemét]. BKMÖL, [1998]. 13.
46. PETŐ MELINDA:  
Homokmégy története 1898-1945. = Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. Szerk., [a szöveget gondozta és sajtó alá rendezte] Romsics Imre. Homokmégy. Homokmégyért Alapítvány, 1998. 181-240.
47. PETŐ MELINDA:  
Homokmégy története 1945-1960. = Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. Szerk., [a szöveget gondozta és sajtó alá rendezte] Romsics Imre. Homokmégy. Homokmégyért Alapítvány, 1998. 241-296.
48. TÓTH ÁGNES:  
Íratmegsemmisítés a Bács-Kiskun Megyei Földhivatalnál. = Hírlelő. Az Önkormányzati Levéltárak Tanácsának információs kiadványa. 1998. 1. 18-19.
49. TÓTH ÁGNES:  
Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben. Kecskemét. BKMÖL, 1998. 257. (Forrásközlemények 3.)

1999

50. APRÓ ERZSÉBET:

Középszintű segédletek a vajdasági levéltárakban. = Pallium. A Magyar Levéltárosok Egyesületének tájékoztatója 27. Budapest. MLE, 1999. 9-16.

51. APRÓ ERZSÉBET [ism.]:

Vjesnik Državnog Arhiva u Rijeci XXXIX. (A Rijekai Állami Levéltár Híradója) Rijeka, 1997. 572 p. = Levéltári Szemle 49. 1999. 1. 51-54.

52. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

A hagyatéki per, mint történettudományi forrás. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 321-365.

53. BÁNKÚTI IMRE:

Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703-1711. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 5-69.

54. CSERI GÁBOR:

Kiskunhalasi adatok 1935-1937-ből. = Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas. Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, 1999. 157-168. (Thorma János Múzeum könyvei 3.)

55. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR – TÓTH ÁGNES (szerk.):

Bács-Kiskun megye múltjából 14. Kecskemét. BKMÖL, 1998 [!1999] 403.

56. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:

Emlékezzünk! = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 39. 5.  
Gróf Batthyány Lajosról megemlékező cikk

57. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:

Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén 1848-ig. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 71-167.

58. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:

A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén a polgári forradalom után. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 5-93.

59. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:

Óhajtásaim. Kecskemét és népe 1848 tavaszán. = Forrás. 30. 1998. 3. 45-57.

60. KÁPOSZTA LAJOS (ifj.):

A bécsi Konzuli Akadémia válságos évei és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 367-396.

61. KEMÉNY JÁNOS:

Baja város közoktatásügye a tanfelügyelő közigazgatási bizottsághoz intézett jelentéseinek tükrében, 1876-1890. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 95-162.

62. KEMÉNY JÁNOS:

A bajai Rudnay-művésztelep története 1945-1953. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 337-380.

63. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

Adatok Szabadszállás első tagosításához, 1785-1813. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 289-320.

64. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

A Magyar Levéltárosok Egyesületének Országos Vándorgyűlése. Kecskemét, 1999. augusztus 23-26. = Levéltári Szemle. 49. 1999. 3. 60-69.

65. KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA:

Mátyási Józseffel kapcsolatos iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. = Irodalomismeret. 9. 1998. 3-4. 165-166.

66. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

Mátyási-iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. = Kecskeméti Helytörténeti Kör Híradója. Magánkiadású lap [a kör tagjai részére]. Szerk. Horák Béla. 2. 1999. 1-2. 7-12.

67. [KŐFALVINÉ] ÓNODI MÁRTA:

A Függetlenségi Nyilatkozat félegyházi hatása. Elhangzott 1999. április 14-én a „Sorsunk Európa” békenapi rendezvényen. = Félegyházi Közlöny. 8. 1999. 9. 7.

68. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:

A Függetlenségi Nyilatkozat félegyházi hatása. = Sorsunk Európa. A Függetlenségi Nyilatkozat 150. évfordulója tiszteletére rendezett kiskunfélegyházi békenap. 1999. április 14. Kiskunfélegyháza. Kiskunfélegyházi Nyugdíjas Klubok Egyesülete, 1999. 17-20.

69. [KŐFALVINÉ] ÓNODI MÁRTA:

Móra-emlékkonferencia Kiskunfélegyházán. = Félegyházi Közlöny. 8. 1999. 23. [7.]

70. KÖFALVINÉ ÓNODI MÁRTA (szerk.):  
Sorsunk Európa. A Függetlenségi Nyilatkozat 150. évfordulója tiszteletére rendezett kiskunfélegyházi békenap. 1999. április 14. Kiskunfélegyháza. Kiskunfélegyházi Nyugdíjas Klubok Egyesülete, 1999. 26.
71. [KÖFALVINÉ] ÓNODI MÁRTA:  
Szendrei Júlia nyilatkozata a férje halálával kapcsolatban. = Félegyházi Közlöny. 8. 1999. 16. 7.
72. MERK ZSUZSA:  
Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában, 1941-1944. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 263-283.
73. ORGOVÁNYI ISTVÁN:  
Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története. = Bács-Kiskun megye múltjából 15. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 163-287.
74. ORGOVÁNYI ISTVÁN – TÓTH ÁGNES:  
Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez. [1. rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 41. [5.]
75. ORGOVÁNYI ISTVÁN – TÓTH ÁGNES:  
Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez. 2. [rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 42. [4.]
76. ORGOVÁNYI ISTVÁN – TÓTH ÁGNES:  
Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez 3. [rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 44. 5.
77. PETŐ MELINDA  
Katonatelep névadójáról. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 16. 11.
78. PETŐ MELINDA:  
Kiállítás a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. = Levéltári Szemle. 49. 1999. 3. 54-55.
79. PETŐ MELINDA:  
Nevezetes kéziratok. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 13. 5.
80. PETŐ MELINDA:  
Szilády levele. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 25. 6.

81. PETŐ MELINDA:

A színházalapító – Kelemen Lászlóról. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 19. 10.

82. TERENYI ÉVA:

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1990-1995. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 381-394.

83. TÓTH ÁGNES:

Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. = Bács-Kiskun megye múltjából 14. [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. 1998 [!1999]. 285-336.

84. TÓTH ÁGNES – IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.):

Bács-Kiskun megye múltjából 14. Kecskemét. BKMÖL, 1998 [!1999] 403.

85. TÓTH ÁGNES (szerk.):

Bács-Kiskun megye múltjából 15. Kecskemét. BKMÖL, 1999. 413.

86. TÓTH ÁGNES:

Kecskemét 1848-49-ben. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 9. 6.

87. TÓTH ÁGNES – ORGOVÁNYI ISTVÁN:

Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez. [1. rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 41. [5.]

88. TÓTH ÁGNES – ORGOVÁNYI ISTVÁN:

Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez. 2. [rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 42. [4.]

89. TÓTH ÁGNES – ORGOVÁNYI ISTVÁN:

Kronológia az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyei történetéhez 3. [rész]. = Kecskeméti Lapok. 95. 1999. 44. 5.

90. TÓTH ÁGNES:

Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései. = Magyarország társadalomtörténete III. 1945-1989. Válogatott tanulmányok. Budapest. Új Mandátum. 2. [köt.]. A kötetet szerk. Fokasz Nikosz és Örkény Antal. 1999. 376-393. (Nagyítás 16.)

Részletek az 1993-ban a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára kiadásában Kecskeméten megjelent könyv 117-138., 190-194. oldaláról

**2000**

91. APRÓ ERZSÉBET:

Kecskemét Város Tanácsa vb-ülési jegyzőkönyveinek témakatalógusa, 1950-1990. Kecskemét, BKMÖL, 1999. [!2000]. 432. (Segédletek 4.)

92. APRÓ ERZSÉBET (... a katalógust összeáll.):

Kiállításvezető. I. Levéltári Nap keretében megrendezett 50 éves a Megyei Levéltár című kiállításához. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 26.

93. BÁNKÚTI IMRE:

A Kiskunság a török hódoltság utolsó évtizedeiben. Dokumentumok 1667-1683. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 153-170.

94. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:

Kecskemétiiek a polgári társadalom és a nemzeti függetlenség védelmében 1848-49-ben. Kecskemét. Kecskeméti Lapok Kft., 2000. 41. (Jelenvaló füzetek 2.)

95. KEMÉNY JÁNOS:

Baja város katonai szerepe az 1848-1849-es szabadságharcban a közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek tükrében. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 5-43.

96. [KEMÉNYNÉ] PINTÉR ILONA:

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára XIV. Személyek fondőcsoport repertóriuma. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 119. (Segédletek 5.)

97. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:

Egyháztörténeti dokumentumok a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában. = Levéltári Szemle. 50. 2000. 2. 76-77.

98. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:

A Kalocsai Iskolanővérek kínai missziója 1926-1948. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 105-142.

99. [KŐFALVINÉ] ÓNODI MÁRTA:

A kiskunfélegyházi Constantinum leánynevelő-intézet krónikája. 1919. december – 1923. augusztus. Forrásközlés és kísérőtanulmány. Kecskemét. BKMÖL, 1999 [!2000], 196. (Levéltári füzetek. Bács-Kiskun megye 12.)

100. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:

A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek társulatára vonatkozó levéltári források a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában. = Egyháztörténeti Szemle. 1. 2000. 2. [75]- 87.

101. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:

A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek letelepedése Kalocsán. = Kalocsa történetéből. Szerk. Koszta László. Kalocsa. Kalocsa Város Önkormányzata, 2000. 307-331.

102. KŐHEGYI MIHÁLY:

Katymár lakossága a XVIII. század első harmadában. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 97-104.

103. MOLNÁR JÁNOS:

Baja város népoktatásáról az 1800-as évek utolsó évtizedeiben. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 45-95.

104. ORGOVÁNYI ISTVÁN [közrem.]:

1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára. [Szerk. Tóth Ágnes]. [Az adatgyűjtést végezte: Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeáll., és az életrajzokat írta: Orgoványi István, Pető Melinda]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 1-2. köt. 829.

105. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA – TÁNCZOS TIBORNÉ:

A Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai, 1814-1953. A XI. fondőcsoport fondjainak repertórium. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 206. (Segédletek 6.)

106. [PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA][a térképeket vál.]:

Kecskemét régi térképeken. 2000. [Falnaptár]. Kecskemét. BKMÖL, [2000]. [8] t.

107. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:

Kecskemét vagyoni helyzetének felmérése 1855-ben. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 171-214.

108. PETŐ MELINDA [közrem.]:

1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára. [Szerk. Tóth Ágnes]. [Az adatgyűjtést végezte: Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeáll., és az életrajzokat írta: Orgoványi István, Pető Melinda]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 1-2. köt. 829.



109. PETŐ MELINDA:

Kerekegyháza. Kerekegyháza. Nagyközségi Önkormányzat, 2000. 108, [16].

110. TÁNCZOS TIBORNÉ – PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:

A Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai, 1814-1953. A XI. fondőcsoport fondjainak repertórium. Kecskemét, BKMÖL. 2000. 206. (Segédletek 6.)

111. TÓTH ÁGNES (szerk., közrem.):

1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára. [Szerk. Tóth Ágnes]. [Az adatgyűjtést végezte: Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeáll., és az életrajzokat írta: Orgoványi István, Pető Melinda]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 1-2. köt. 829.

112. TÓTH ÁGNES (szerk.):

Bács-Kiskun megye múltjából 16. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 227, [4].

113. TÓTH ÁGNES:

Deutsche in Ungarn in der ungarischen Historiographie nach 1945. = Doświadczenia przeszłości. Niemcy w Europie Środkowo-Wschodniej w historiografii po 1945 roku. Erfahrungen der Vergangenheit. Deutsche in Ostmitteleuropa in der Historiographie nach 1945. Redakcja/ Herausgegeben von Jerzy Kłoczowski, Witold Matwiejczyk, Eduard Mühle. Marburg. Verlag Herder-Institut – Lublin. Institut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. 183-195. (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 9.)

114. TÓTH ÁGNES:

A magyarországi németek története a hazai történetírásban 1945 után. = Bács-Kiskun megye múltjából 16. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 143-151.

## NÉVMUTATÓ<sup>2</sup>

- Apró Erzsébet** 39, 40, 50, 51, 52, 91, 92  
Bálintné Mikes Katalin 1, 2, 3, 4, 5  
*Bálint Béla* 5  
Bálint Béláné lásd Bálintné Mikes Katalin  
Bánkiné Molnár Erzsébet 7, 8, 9, 10, 11, 12, 26, 29  
Bánkúti Imre 53, 93  
Barta László, V. 20  
Bellon Tibor 10  
Bereczki Ibolya, T. 9, 12  
Blazovich László 13, 15  
Bognár Júlia lásd Dunainé Bognár Júlia  
*Budanovich Lajos* 72  
**Cseri Gábor** 54  
Drabek, Anna M. 38  
*Drusbaczký György* 33  
Dunainé Bognár Júlia 20  
Fehér Mária lásd Péterné Fehér Mária  
Felhő Ibolya 3  
Fokasz Nikosz 90  
Füzes Miklós 35, 36  
Gulyás Katalin 9, 12  
Haselsteiner, Horst 38  
Horák Béla 66  
Hudi József 34  
Iványosi-Szabó Tibor 13, 14, 15, 16, 41, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 72, 82, 83, 84, 94  
*Kada Elek* 30  
Káposzta Lajos, ifj. 60  
*Katona [Zsigmond]* 77  
*Kelemen László* 81  
**Kemény János** 17, 18, 61, 62, 95  
**Keményné Pintér Ilona** 19, 20, 31, 63, 64, 65, 66, 96  
Kłoczowski, Jerzy 113  
*Koháry István* 1  
Kosza László 101  
**Kőfalviné Ónodi Márta** 67, 68, 69, 70, 71, 97, 98, 99, 100, 101  
Kőhegyi Mihály 33, 102  
Kőrösi Ilona lásd. Székelyné Kőrösi Ilona  
Kruszlich István Gábor 20  
Labádi Lajos 20  
Madaras László 29  
Matwiejczyk, Witold 113  
*Mátyási József* 65, 66

---

<sup>2</sup> Bánkiné Molnár Erzsébet 1997-ig, Orgoványi István és Pető Melinda 2000-ig dolgozott a levéltárban. Dr. Iványosi-Szabó Tibor a levéltár nyugalmazott igazgatója. A levéltár munkatársainak neve félkövér betűvel, a címekben található nevek dőlt betűvel szerepelnek.

- Merk Zsuzsa 72  
Mikes Katalin lásd Bálintné Mikes Katalin  
Molnár Erzsébet lásd Bánkiné Molnár Erzsébet  
Molnár János 103  
*Móra [Ferenc]* 69  
Mühle, Eduard 113  
Müller Veronika 13, 15  
Ónodi Márta lásd Kőfalviné Ónodi Márta  
Orgoványi István 42, 43, 73, 74, 75, 76, 87, 88, 89, 104, 108, 111  
Örkény Antal 90  
Örsi Julianna 10  
**Péterné Fehér Mária** 6, 21, 30, 44, 105, 106, 107, 110  
Petó Melinda 45, 46, 47, 77, 78, 79, 80, 81, 104, 108, 109, 111  
Pintér Ilona lásd Keményné Pintér Ilona  
Plaschka, Richard G. 38  
Romsics Imre 46, 47  
Seewann, Gerhard 37  
Suppan, Arnold 38  
Szabó László 29  
Szakál Aurél 54  
Székelyné Kőrösi Ilnoa 5  
*Szendrei Júlia* 71  
*Szilády [Károly]* 80  
T. Bereczki Ibolya lásd Bereczki Ibolya, T.  
Tálas László 29  
**Tánczos Tiborné** 105, 110  
**Terenyi Éva** 82  
**Tóth Ágnes** 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 48, 49, 52, 53, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 95, 98, 102, 103, 104, 107, 108, 111, 112, 113, 114  
Trócsányi Zsolt 3  
V. Barta László lásd Barta László, V.



# ÖSSZEFOGLALÓK

KÓHEGYI MIHÁLY\*

## Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig

A tanulmány a honfoglalástól a XVIII. század végéig tárgyalja Érsekcsanád község történetét. Régészeti és okleveles források segítségével igyekszik bizonyítani, hogy a „régí Csanád” a IX. századtól 1806-ig (a mai Érsekcsanád létrejöttéig) folyamatosan lakott, „élő” település volt.

A község történelmében meglehetősen sok a fehér folt (az 1514 körüli évek, a török hódoltság egyes évei, a XVI-XVII. század fordulója), egyes korszakokból viszont bőséges forrásanyag áll rendelkezésre. A honfoglalás korában a vidék Fajsz nemzetséggfő szállásterülete volt, régészkatatók számos Árpád-kori település és temető nyomát fedezték fel a környéken.

A falucska első okleveles említése 1391-ből való Losonczi István macsói bántól, aki Bodrog alispánjaként a megye tolvajai és gonosztevői felett ítélő okmányában említi a „Chanad” nevet. A terület földesura a kalocsai érsek volt (a XV. század közepéig, majd a XVII. században ismét), erre utal a község mai nevében szereplő „Érsek” előtag. A következő információ a mohácsi csata utáni évekből származik, török összeírások, defterek szemléltetik Csanád népességének alakulását, gazdasági erejét, közigazgatási hovatartozását: eszerint a XVI. században a kalocsai, majd a bajai nahijébe tartozó kb. 400 lakossal bíró kisebb gazdasági alközpont lehetett. A Duna-Tisza köze a hódoltság éveit, a sorozatos hadjáratokat, majd a „felszabadító” császári csapatok garázdálkodásait nehezen vészelte át, a Rákóczi-szabadságharc éveiben pedig rác és kuruc csapatok perzselték felváltva a vidéket. Csanád egy 1626-27-ből származó dikális összeírás szerint a kettős adóztatás terheit viselte, a XVII. század végéről fennmaradt vármegyei jegyzőkönyvek a község hadiadó-kötelezettségeibe engednek betekintést. Egy 1689-es összeírás mutatja, hogy a község népességének pusztulása olyan nagyarányú volt, hogy alig maradt adózó portája.

Csanád 1711 után lassú fejlődésnek indult, ebből a korszakból összeírások, úrbéri szerződések maradtak fenn, amelyek minden eddiginél részletesebb képet nyújtanak a falu gazdálkodásáról (földművelés, állatállomány, méhészkedés) és adózásáról.

Végül a fennmaradt XVIII-XIX. századi térképek alapján a helység pontos fekvése is meghatározható: a Vajas folyócska ágai által körülzárt kis szigeten, a Duna mai medrének helyén lehetett Érsekcsanád település „őse”.

---

A tény visszavonhatatlan: Kóhegyi Mihály halott. Személyében e régió és táj szakavatott ismerőjét, tudományos kérdésekre választ kereső kutatóját veszítettük el. Jelen tanulmánya közlésével – mely utolsó munkái egyike – is tisztelgünk emléke előtt. (A szerk.)

## IVÁN LÁSZLÓ

### Érsekcsanád református és római katolikus szülötteinek adattára 1760-1945

Érsekcsanád, e Bács-Kiskun megyei település már a középkorban élénk községi élet színtere volt. Fejlődését a török hódoltság visszavetette, lakossága jelentősen megfogyatkozott. A település majd csak a XVIII. sz. végén népesült be újra, főként református magyarokkal. A tanulmány – mely a református és a katolikus egyház-község anyakönyvei, valamint az állami anyakönyvek adatai alapján készült – Érsekcsanád település személyneveivel foglalkozik. Koronként elemzi az újonnan jelentkező és az eltűnő családneveket, felsorolja az 1760 és 1945 között fennmaradt, tehát jellegzetesen érsekcsanádi családneveket. A nevek eredetéről, előfordulásuk gyakoriságáról, időszakonkénti előfordulásuk számáról, a születettek számához viszonyított arányáról is átfogó képet kap az olvasó. Kiemeli továbbá az egyedi, a szórvány, a ritka, az ismert, a gyakori családneveket, ír azok eredetéről, előfordulásuk gyakoriságáról, felekezetenkénti összehasonlítást végez és rangsorol. A férfi és női keresztnéveket összehasonlítja más községekben (Dunavecse, Endrefalva, Kecel, Kunszentmárton, Mersevát, Öregcsertő, Csörötnek, Budapest VIII. ker.) előforduló névváltoztatási szokásokkal.

A tanulmányhoz csatolt adattárak (I. Református, II. Katolikus, III. Összesített) tartalmazzák a vizsgált családnevek, kettős családnevek, férfi és női keresztnévek, másodkeresztnévek, férfi és női névpárok, ikrek keresztnéveinek jegyzékét.

## IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

### Adatok a Homokhátság XVIII. századi állatjárványaihoz

A számszerű adatokat rögzítő források jelentőségét már régtől fogva ismerik történészeink. Napjainkban a számítógépek lehetővé teszik, hogy ne csak illusztrációként használjuk ezek adatait, hanem többirányú statisztikai feldolgozás révén hosszabb folyamatok mélyére is be tudjunk segítségükkel tekinteni. A különféle lajstromok, adókönyvek és nyilvántartások korábban áttekinthetetlennek tűnő adathalmazai jól kezelhető argumentumokká válnak mind több gazdasági és társadalmi folyamat hátterének bemutatásához.

Az állatjárványok létéről eddig is tudtunk. Mivel méreteikről, a tényleges pusztításaikról csak kevés helyen maradtak fenn folyamatos adatsorok, legfeljebb a járványok feltűnéséről emlékeztek meg a gazdaságtörténettel foglalkozók, és néhány adattal igyekeztek illusztrálni annak méreteit. A központi hatalom csak a XVIII. századtól szentelt komolyabb figyelmet ennek a sokszor országrészek sorsát meghatározó „természeti csapásnak”. A nyilvántartások kötelezővé tett folyamatos vezetése Kecskeméten több évtized pusztításainak igen pontos felidézését teszi lehetővé. Az 1769-1780 közötti évtizedekről pedig teljesnek mondható nyilvántartások maradtak ránk. Ezek nemcsak az extenzív állattartás egyik legkritikusabb területére engednek bepillantást, hanem elemzésük révén magyarázatot találunk a Kecskeméten és a környező mezővárosokban egyaránt jelentkező súlyos gazdasági és társadalmi válság

egyik fő okára, a csaknem országos méretűvé szélesedő elszegényedésre, a mezővárosok társadalmának figyelemre méltó átalakulására stb.

A forrásanyag közreadásának nemcsak az volt a célja, hogy egy meghatározott témakörön belül többirányú elemzéshez szolgáltatassunk jól előkészített anyagot, hanem az is, hogy felhívjuk a figyelmet ezen forrástípus minél szélesebb körű feltárására és kamatoztatásának fontosságára.

Az itt közzétett adatsorok minden korábbinál egzaktabb kép megalkotását teszik lehetővé, részben a Homokhátságon évszázadokon át folyó extenzív állattartás egészéről, részben pedig arról, milyen óriási veszteségekkel kellett számolniuk ezen kétségtelenül egyik legolcsóbb, de sok tekintetben kezdetleges állattartás során a mezővárosok gazdáinak.

## PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

### **Kecskemét megyeszékhelyé válásra tett kísérletei a 19. század végén és a 20. század elején**

Kecskemét még az 1848-as polgári forradalom előtt megváltotta magát a földesúri hatalom alól és folyamodott a szabad királyi városi címért. Ez a törekvése a forradalom előtt nem valósult meg, a szabadságharc leverése után pedig jogilag nem volt rá lehetőség. A kiegyezést követően is komoly erőfeszítéseket tett a város az önállóság törvényes deklarálásáért, a jogi helyzet rendezése azonban csak a közigazgatás átfogó reformjával valósult meg. Az 1870:XLII. törvénycikk értelmében Kecskemét törvényhatósági jogú város lett. A város politikai vezetői a fejlődés további lehetőségét abban látták, ha Kecskemét megyeszékhellyé válik. A tanulmány a városnak ezen cél eléréséért folytatott küzdelmét mutatja be az 1800-as évek végétől az 1930-as évek elejéig.

A 19. század végén Kecskemét a megyeszékhely jogállás eléréséhez legalkalmasabb megoldásnak a helyi érdeklő vasútvonalak kiépítésében való közreműködést tartotta, ezért jelentős összegeket fektetett be a Kecskemét-tiszaugi, Kecskemét-fülöpszállási és Kecskemét-lajosmizsei vasútvonalak megépítésébe. Állami intézmények elhelyezése mellett a kereskedelem és az ipar pártolásával, több szintű iskolák, kulturális intézmények létesítésével és fenntartásával igyekezett elérni, hogy ne csak igazgatási, de gazdasági és kulturális központja is legyen a Duna-Tisza közének Kecskemét. A 19. század végén 20. század legelején azonban nem volt átfogó terve a városnak a cél eléréséhez, a magyar törvényhozás pedig azon az állásponton volt, hogy egy évezredes múlt alkotását – a megyei szervezetet, megyerendszert – nem lehet egykönnyen eltörölni.

A hatalmas kiterjedésű és ezért nehezen igazgatható Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kiterjedésével, a déli rész székhelye akart lenni Kecskemét. A két világháború között azonban más települések is aspiráltak a címre, ezért a város vezetői már átfogó tervet dolgoztak ki a megyeszékhely cím elnyerése érdekében. Erőfeszítéseik azonban sorra megbuktak az országos politikai-hatalmi harcok, a központosított polgári közigazgatást megteremtteni igyekvő kormányok és a nemesi privilégiumokat védő vármegyék küzdelmeinek porondján. A második világháborúig jelentős maradt az a politikai erő, amely a hagyományos megyerendszerhez görcsösen ragaszkodott.

Csak 1949 végén, más politikai körülmények, más társadalmi viszonyok között valósult meg Kecskemét törekvése: egy új megye, Bács-Kiskun megye székhelye lett 1950-től.

## ORGOVÁNYI ISTVÁN

### A déli határsáv 1948 és 1956 között

A tanulmány a déli határsáv létrehozása körüli politikai csatározásokat, a lakosságot sújtó korlátozó intézkedéseket, a kitelepítéseket, a délszláv nemzetiségek üldözését, és az ÁVH Határország ebben betöltött szerepét mutatja be.

A Szovjetunió 1948-ban érkezettnek látta az időt, hogy demonstrálja egyeduralmát a befolyási övezetévé vált Kelet-európai és Közép-Kelet-európai térségben. Mivel Jugoszláviának önálló hatalmi ambíciói voltak a szomszédokkal szemben, nem volt hajlandó feltétel nélkül alárendelni magát a Szovjetunióknak. A Tájékoztató Iroda 1948. június 19-e és 23-a között tartott bukaresti értekezlete határozatban ítélte el a Jugoszláv Kommunista Pártot, és ezzel kiközösítette a kommunista táborból. A magyar kommunista párt vezetőségének a szovjet orientációt kellett követnie, annak minden kül- és belpolitikai következményével együtt. A külpolitikai következmények közé tartozott, hogy a magyar pártvezetés alárendelte magát a szovjet nagyhatalmi érdekeknek, ezért a korábban mintának tekintett déli szomszéd ellenséggé vált, és az addigi példászerű kapcsolat a két párt között végletesen megromlott. A belpolitikai következmények legfontosabbika a szovjet modell szolgáló másolása lett az új rendszer kiépítése során, jóllehet Magyarországon az átmenetre vonatkoztatott „sajátos nemzetű út” illetve a „nemzeti kommunizmus” miatt Jugoszlávia népszerűbb volt a Szovjetuniónál. Megkezdődtek a jugoszláv konfliktussal kapcsolatos koncepció- és kémperek, és a szovjet modell kiépítésével párhuzamosan a parasztság üldözése. Ugyanakkor a katonai szembenállás miatt nagyarányú hadseregfejlesztés indult el, ami a szovjet haditechnika magyarországi megjelenését vonta maga után. A szovjet katonai titkok védelme érdekében a szovjet katonai tanácsadók Magyarország határainak hermetikus lezárását javasolták. A fenti okok miatt 1950 közepén az ország Jugoszláviával határos részén egy 15 kilométer széles biztonsági zónát, úgynevezett határsávot hoztak létre. A 15 kilométeres sávba az ország hat megyéjének tizenöt járása került, és körülbelül 310 város, község, illetve számottevő település volt ezen a különlegesen kezelt területen, amely így körülbelül 9000 km<sup>2</sup>-t „hasított ki” az ország területéből, és mintegy 290 000-en laktak itt. Bács-Kiskun megye területén 3 járást és 22 községet érintett a határsáv. A Bajai járás területén Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Csátalja, Dávod, Gara, Hercegszántó, Nagybaracská, Vaskút és Bátmonostor, a Bácsalmási járás területén Bácsalmás, Bácsszőlős, Csikéria, Katymár, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút és Tatabáza, a Kiskunhalasi járás területén pedig Kelebia, Kisszállás és Tompa tartozott a 15 kilométeres zónába. Hamarosan megkezdődtek a terület lakossága elleni megtorló intézkedések, amelyek elsősorban az itt jelentős számban élő délszláv nemzetiségeket sújtották. 1950. június 8-án a határsávban élő 894 szerzetest és apácát az ország belsejében lévő különböző kényszertartózkodási helyre telepítette át az ÁVH. Két héttel később, 1950. június 22-én a legveszélyesebbnek ítélt 2446 személyt családtagjaikkal együtt az ÁVH az ország belsejébe, Hajdú-Bihar és Szolnok megyébe telepítette ki. 1950-ben, 1951-ben és 1952-ben összesen 3456 tizenhat éven felüli személyt, más adat szerint kb. 4000 főt telepítettek ki a déli határsávból, közülük 510-en voltak Bács-Kiskun megyeiek. Ugyan 1953-ban, Nagy Imre miniszterelnöksége idején, a



kitelepítettek szabadon bocsátották, eredeti lakóhelyükre nem térhettek vissza. Erre csak 1956-ban kerülhetett sor, amikor időlegesen megszüntették a déli határsávo-  
tot.

## MAYER JÁNOS

### **Az elűzött észak-bácskai svábok németországi beillesz- kedésének néhány kérdése**

Az itt közölt tanulmány részlet a szerző „Most menekültek hívnak...” Az elűzött észak-bácskai németek integrációja Nyugat-Németországban című bölcsész-doktori értekezéséből. Az elűzöttek beilleszkedése a második világháborút követő időszak kulcskérdése volt Nyugat-Németország számára. A kérdést a dolgozat főleg az eseményeket átélt generáció szemszögéből vizsgálja, amely sokirányú kutatómunkát tett szükségessé. A levéltári kutatás és az integráció-kiiktatás német szakirodalmának áttekintése mellett számos életút-interjú és visszaemlékező beszélgetés folytatására is sor került., amelyek még inkább árnyalhatják a bácskai németek beilleszkedéséről kialakított képet.

A jelen kiadványban megjelentetett részek a történet Magyarországon talán kevésbé ismert szakaszával foglalkoznak. Az első fejezet az első Nyugat-Németországban eltöltött évek nehézségeit mutatja be: a menekültek fogadását és elhelyezését táborokban, majd magánlakásokban, illetve az őshonos lakossággal kialakult viszonyt, melyet kezdetben kölcsönös félelmek és előítéletek, rossz tapasztalatok, ellátási problémák, valamint kényszerű együttélés nehezítettek meg. Arra is kísérletet teszünk, hogy levéltári források, szóbeli közlések, a hagyományörző egyesületek munkája és saját kutatások alapján megtaláljuk a bácskai németek mai lakhelyeit a Német Szövetségi Köztársaságban.

Az írás második részének az integráció kulcskérdése, a menekültek gazdasági-szakmai beilleszkedése a témája. Alapvető kérdés, hogy miképp lett a német gazdasági struktúraváltásának következtében az egykori önálló parasztgazdákból betanított gyári munkások, és ők maguk hogyan élték meg ezt az életformaváltást. Ennek során azt is mérlegeljük, vajon szükségszerű volt-e ez a fejlődés, vagy lett volna más választás is az elűzöttek és menekültek számára. A tanulmány záró részében megvonjuk a gazdasági integráció mérlegét; egyúttal leszámolunk néhány, a gyors beilleszkedésről és a menekültek gyors meggazdagodásáról szóló tévhittel is. A dolgozat végkövetkeztetése az, hogy a szakmai betagozódás eredményeit (és értékelését) gazdasági és szubjektív emberi aspektusokból újra kell értékelni.



**ARCHIV DER KOMITATSREGIERUNG  
BÁCS-KISKUN  
RESÜMEES  
JAHRBUCH XVII. BAND**

**MIHÁLY KÖHEGYI\***

**Kurze Geschichte der Gemeinde Érsekcsanád bis zum  
Ende des 18. Jahrhunderts**

Die Studie erörtert die Geschichte der Gemeinde Érsekcsanád seit der Landnahme bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Der Autor beweist mit Hilfe von archäologischen und urkundlichen Quellen, daß „das alte Csanád“ seit dem 9. Jahrhundert bis 1806 (bis zur Entstehung des heutigen Érsekcsanáds) eine stätig bewohnte, „lebendige“ Siedlung war.

In der Geschichte der Gemeinde gibt es ziemlich viele unbekannte Momente (die Jahre um 1514, einzelne Jahre der Türkenherrschaft, die Wende der 16-17. Jahrhunderte), aus anderen Epochen steht aber reiches Quellenmaterial zur Verfügung. In der Zeit der Landnahme siedelte sich der Stamm von Fürst Fajsz auf diesem Gebiet an. In dieser Gegend entdeckten Archäologen die Spuren von zahlreichen Siedlungen und Friedhöfen aus der Arpadenzeit.

Der Name des Dörfchens kam – in Form von „Csanád“ – zuerst in einer aus dem Jahre 1391 stammenden Urteilsurkunde des Banus von Macsó, des Vizegespans des Komitats Bodrog, István Losonczi vor. Bis zum Mittel des 15. Jahrhunderts und danach, im 17. Jahrhundert wieder war der Gutsheer des Gebietes der Erzbischof von Kalocsa, darauf das Vorderglied „Érsek“ im heutigen Namen der Gemeinde hinweist. Die nächste Information über die Geschichte der Siedlung stammt aus den Jahren nach dem Schlacht von Mohács: türkische Steuerbücher (defter) veranschaulichen die Gestaltung der Bevölkerung, die wirtschaftliche Kraft und Verwaltungszugehörigkeit von Csanád. Demgemäß konnte die zuerst zur Kalocsaer, später zur Bajaer Verwaltungseinheit (nahije) gehörende Gemeinde im 16. Jahrhundert mit ihren etwa 400 Einwohnern ein kleineres Wirtschaftszentrum sein. Das Gebiet zwischen der Donau und der Theiß überstand die Jahre der Türkenherrschaft, die vielen Feldzüge, später die Hausungen der königlichen „Befreiungsheere“ nur sehr schwer, während des Rákóczi-Freiheitskampfes wurde das Gebiet abwechselnd von Raizen- und Kuruzentruppen eingeäschert. Nach einer Steueraufnahme aus den Jahren 1626/1627 trug Csanád die Lasten der Doppelbesteuerung. Die Komitatsprotokolle vom Ende des 17. Jahrhunderts ließen in die Kriegssteuerpflichtungen der Gemeinde Einsicht. Nach einer Zusammenschreibung aus dem Jahre 1689 war die Verwüstung der Gemeindebevölkerung so bedeutend, daß kaum einige steuerzahlende Grundstücke blieb.

Nach 1711 kam Csanád langsam zur Entwicklung, aus dieser Zeit blieben Zusammenschreibungen, Urbarialverträge auf, die über die Wirtschaftsführung (Landwirtschaft, Tierbestand, Bienenzucht) und Steuerzahlung des Dorfes ein sehr detailliertes Bild geben.

Schließlich kann der genaue Platz der Gemeinde anhand der aufgebliebenen Landkarten aus den 18-19. Jahrhunderten bestimmt werden: auf der kleinen, durch

die Flußarme des Fließchens Vajas umschlossenen Insel, an der Stelle des heutigen Flußbettes der Donau konnte der „Vorfahr“ der Siedlung Érsekcsanád liegen.

## LÁSZLÓ IVÁN

### Register der Reformierten und Katholiken von Érsekcsanád zwischen 1760-1945

Érsekcsanád, diese Siedlung im Komitat Bács-Kiskun war schon im Mittelalter Schauplatz vom regen Gemeindeleben. Die Entwicklung der Siedlung wurde durch die Türkenherrschaft zurückgeworfen, die Bevölkerungszahl nahm bedeutend ab. Die Siedlung bevölkerte sich erst am Ende des 18. Jahrhunderts neu, vor allem mit reformierten Ungarn. Die Studie – die anhand von Angaben der reformierten und katholischen Kirchen-, sowie Staatsmatrikeln geschrieben wurde – beschäftigt sich mit den Personennamen der Siedlung Érsekcsanád. Zeitweise analysiert der Autor die neu erscheinenden und die verschwindenden Familiennamen, führt die zwischen 1760 und 1945 weiterlebenden Familiennamen an, die für Érsekcsanád charakteristisch sind. Der Leserkreis kann vom Ursprung der Namen, von der Häufigkeit ihres Vorkommens, von der Zahl ihres zeitweiligen Vorkommens, von ihrem Verhältnis zu der Zahl der Neugeborenen ein umfassendes Bild erhalten. Der Autor hebt noch die individuellen, vereinzelt, selten, bekannten, häufigen Familiennamen hervor, schreibt über ihre Ursprung, über die Häufigkeit ihres Vorkommens, macht ein Vergleich nach Konfessionen und stuft sie der Rangordnung nach ein. Die männlichen und weiblichen Vornamen werden mit den Namenswahlgebräuchen anderer Gemeinden (Dunavecse, Endrefalva, Kecel, Kunszentmárton, Mersevát, Öregcsertő, Csörötnek, Bezirk VII. von Budapest) verglichen.

Die zur Studie angeschlossenen Register enthalten die Listen der analysierten Familiennamen, doppelten Familiennamen, männlichen und weiblichen Vornamen, Zweitvornamen, männlichen und weiblichen Namenpaare, Vornamen der Zwillinge.

## TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

### Angaben zu den Tierepidemien auf der Landschaft Homokhátság im 18. Jahrhundert

Die Bedeutung der zahlenmäßigen Angaben festsetzenden Quellen kennen die Geschichtsforscher schon lange her. Heutzutage machen die Computer möglich, diese Angaben nicht nur als Illustration zu verwenden, sondern durch verschiedene statistische Verarbeitungen auch längere Vorgänge näher zu analysieren. Die früher unübersehbar scheinende Datenmenge der verschiedenen Listen, Steuerbücher und Register werden bei der Vorführung des Hintergrundes von immer mehr wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Vorgängen zu gut behandelbaren Argumenten.

Das Dasein der Tierepidemien war schon bekannt. Weil fortlaufende Angabenreichen über ihre Größen, effektiven Verwüstung nur an wenigen Stellen aufblieben, erwähnen die Wirtschaftsforscher höchstens nur das Erscheinen der Epidemien und versuchten deren Größe mit einigen Daten zu illustrieren. Die Zentralmacht widmete dieser, oft den Schicksal ganzer Landesteile bestimmenden „Naturkatastrophe“ erst

seit dem 18. Jahrhundert bedeutende Aufmerksamkeit. Anhand der verbindlich ständig geführten Register kann die Verwüstung von mehreren Jahrzehnten in Kecskemét sehr genau hervorgerufen werden. Vom Zeitraum zwischen 1769-1780 blieben vollständige Register auf. Sie geben nicht nur ins eine der kritischsten Gebiete der extensiven Viehhaltung einen Einblick, sondern durch ihre Analyse kann auch die eine Hauptursache der sowohl in Kecskemét als auch in den umliegenden Marktflecken auftretenden schweren Wirtschafts- und Gesellschaftskrise, die fast landesweite Verarmung, die bemerkenswerte Gesellschaftsumgestaltung der Marktflecken usw. ausgelegt werden.

Die Veröffentlichung des Quellenmaterials dient nicht nur dem Ziel, zu verschiedenen Analysen innerhalb eines bestimmten Themenkreises gut vorbereitetes Material zu geben, sondern auch auf die je umfassendere Aufdeckung dieses Quellentypus und die Wichtigkeit seiner Anwendung aufmerksam zu machen.

Die hier veröffentlichten Angabenreihen ermöglichen die Erschaffung eines noch exakteren Bildes einerseits über die Ganzheit der jahrhundertealten extensiven Tierhaltung an Homokhátság, andererseits darüber, mit wie großen Verlusten die Wirte der Marktflecken während dieser zweifellos billigen, in vieler Hinsicht aber primitiven Tierhaltung rechnen mußten.

## MÁRIA PÉTER GEB. FEHÉR

### **Versuche der Stadt Kecskemét Komitatssitz zu werden am Ende des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts**

Der Stadt Kecskemét löste sich noch vor der bürgerlichen Revolution von 1848 von der Grundherrenschaft ab und sucht um den Titel einer königlichen Freistadt nach. Diese Bestrebung von Kecskemét wurde vor der Revolution nicht verwirklicht, nach dem Niederwerfen des Freiheitskampfes war doch die Möglichkeit dazu rechtlich nicht gegeben. Auch nach dem Ausgleich machte die Stadt beträchtliche Anstrengungen um die gesetzmäßige Deklaration der Unabhängigkeit, aber die Regelung des Rechtsstandes wurde nur mit der umfassenden Reform der Verwaltung verwirklicht. Im Sinne des Gesetzartikels 1870:XLII wurde Kecskemét zu Municipium. Die politische Führung der Stadt sah die weitere Entwicklungsmöglichkeit darin, wenn Kecskemét zu Komitatssitz wird. Die Studie stellt den zu diesem Ziel geführten Kampf der Stadt seit dem Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Anfang der dreißiger Jahre dar.

Am Ende des 19. Jahrhunderts hielt Kecskemét die Mitwirkung im Ausbau der Lokalbahnlinien für die geeignetste Lösung den Rechtsstand eines Komitatssitzes zu erreichen, deshalb investierte die Stadt bedeutende Summen im Erbauen der Eisenbahnlinien zwischen Kecskemét und Tiszaug, Kecskemét und Fülöpszállás, bzw. Kecskemét und Lajosmizse. Durch Platzgebung von staatlichen Institutionen, Unterstützung des Handels und der Industrie, Aufstellung und Erhaltung der mehrstufigen Schulen, kulturellen Einrichtungen wollte die Stadt erreichen, auf dem Gebiet zwischen der Donau und der Theiß nicht nur Verwaltungs-, sondern auch Wirtschafts- und Kulturzentrum zu sein. Aber die Stadt hatte am Ende des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts noch keinen umfassenden Plan dieses Ziel zu erreichen und die ungarische Gesetzgebung stand auf dem Standpunkt, daß das Werk ei-

ner tausendjährigen Vergangenheit – d. h. das Komitatssystem – nicht so leicht getilgt werden kann.

Im Falle einer eventuellen Zweiteilung des weit ausgebreiteten, deshalb schwer verwaltbaren Komitats Pest-Pilis-Solt-Kiskun wollte Kecskemét zum Sitz des südlichen Teils werden. Zwischen den zwei Weltkriegen aspirierten aber auch andere Siedlungen auf diesen Titel, deshalb arbeitete die Führung der Stadt einen umfassenden Plan für die Erreichung des Komitatssitztitel aus. Aber alle Anstrengungen der Stadt mißglückten wegen der politischen Machtkämpfe zwischen den Regierungen, die die zentralisierte bürgerliche Verwaltung erschaffen wollten, und den Komitaten, die ihre Adelsprivilegien schützten. Bis zum zweiten Weltkrieg blieb die politische Macht bedeutend, die sich ans traditionelle Komitatssystem krampfhaft klammerte.

Erst am Ende 1949, unter anderen politischen Umständen und gesellschaftlichen Verhältnissen wurde die Bestrebung von Kecskemét verwirklicht: die Stadt wurde ab 1950 zum Sitz eines neuen Komitats, des Komitats Bács-Kiskun.

## ISTVÁN ORGOVÁNYI

### Die südliche Grenzzone zwischen 1948 und 1956

Die Studie führt die politischen Kämpfe um das Zustandekommen der südlichen Grenzzone, die Bevölkerung betreffenden Beschränkungsbestimmungen, die Aussiedlungen, die Verfolgung der südslawischen Nationalitäten und die in diesen gespielten Rolle des Staatssicherheitsdienstes (ÁVH) vor.

Die Sowjetunion fand im Jahre 1948, daß die Zeit dazu reif ist, ihre Alleinherrschaft im – zu ihrem Einflußbereich gewordenen – osteuropäischen und mittel-osteuropäischen Raum zu demonstrieren. Jugoslawien war nicht bereit, sich der Sowjetunion bedingungslos unterzuordnen, weil dieser Staat gegen den Nachbarländern selbständige Machtambitionen hatte. Deshalb verurteilte die zwischen 19. und 23. Juni 1948 in Bukarest einberufte Konferenz des Informationsbüros die Jugoslawische Kommunistische Partei im Beschluß, damit sie aus dem kommunistischen Lager geächtet wurde. Die Leitung der ungarischen kommunistischen Partei mußte der sowjetischen Orientierung – sowohl in der Innen- als auch in der Außenpolitik – folgen. Weil sich die ungarische Parteiführung auch in der Außenpolitik den sowjetischen Großmächtsinteressen untergeordnet hat, ist der früher zum Vorbild genommene südliche Nachbarstaat zum Feind geworden und das bis dahin musterhafte Verhältnis zwischen den zwei Parteien hat sich endgültig verschlechtert. Die wichtigste innenpolitische Folge der Sowjetorientierung war die sklavische Nachahmung des sowjetischen Modells während des Ausbaus des neuen Systems, obwohl in Ungarn – wegen des auf die Übergangsperiode bezogenen „eigenartigen Nationalwegs“ bzw. „Nationalkommunismus“ – Jugoslawien beliebter war, als die Sowjetunion. In Ungarn wurden die mit dem jugoslawischen Konflikt verbundenen Konzeptions- und Spionageprozesse, sowie – parallel mit dem Ausbau des Sowjetmodells – die Verfolgung der Bauernschaft begonnen. Wegen des militärischen Gegenüberstehens fing eine große Entwicklung des Heers gleichzeitig an, was das Erscheinen der sowjetischen Kriegstechnik in Ungarn nach sich zog. Die sowjetischen Militärberater schlugen im Interesse der sowjetischen militärischen Geheimnisse die hermetische Sperrung der Grenzen Ungarns vor. Infolge dessen wurde Mitte 1950 am südlichen, an Jugoslawien grenzenden Teil des Landes eine 15 Kilometer breite Sicherheits-

zone, sogenannte Grenzzone zustande gebracht. In diese Zone, die 9000 Quadratkilometer aus dem Gebiet des Landes aussonderte, gerieten fünfzehn Bezirke von sechs Komitaten; an diesem speziell behandelten Gebiet waren etwa 310 Städte, Gemeinden und bedeutende Siedlungen und lebten hier ungefähr 290.000 Einwohner. Auf dem Gebiet des Komitats Bács-Kiskun betraf die Grenzzone drei Bezirke und zweiundzwanzig Gemeinde. Auf dem Gebiet des Bezirks Baja gehörten Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Csátalja, Dávod, Gara, Hercegszántó, Nagybaracska, Vaskút und Bátmonostor, auf dem Gebiet des Bezirks Bácsalmás gehörten Bácsalmás, Bácsszöllös, Csikéria, Katymár, Kusbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút und Tataháza, auf dem Gebiet des Bezirks Kiskunhalas gehörten Kelebia, Kisszállás und Tompa zur Grenzzone. Bald wurden die Vergeltungsmaßnahmen gegen die Bevölkerung des Gebietes begonnen, die zuerst die hier in bedeutender Zahl lebenden südslawischen Nationalitäten betrafen. Am 8. Juni 1950 siedelte der Staatssicherheitsdienst (ÁVH) 894 in der Grenzzone lebenden Mönche und Schwestern an verschiedene Zwangsaufenthaltsorte im Inneren des Landes um. Um zwei Wochen später, am 22. Juni 1950 siedelte der ÁVH die für am gefährlichsten gehaltenen 2446 Personen und ihre Familienmitglieder ins Innere des Landes, ins Komitat Hajdú-Bihar und ins Komitat Szolnok aus. Zwischen 1950 und 1952 wurden insgesamt 3456 (nach anderen Angaben etwa 4000) Personen über sechzehn Jahren aus der südlichen Grenzzone ausgesiedelt, unter ihnen waren 510 vom Komitat Bács-Kiskun. Obwohl die Ausgesiedelten im Jahre 1953 – unter dem Ministerpräsidium von Imre Nagy – freigelassen wurden, konnten sie an ihre ehemaligen Wohnorte nicht zurückkehren. Dazu konnte es erst 1956 kommen, als die südliche Grenzzone zeitweilig aufgehoben wurde.

## JÁNOS MAYER

### **Einige Fragen zur Anpassung der aus der Nord-Batschka vertriebenen Schwaben in Deutschland**

Der vorliegende Aufsatz ist ein Auszug aus der Promotionsarbeit „Jetzt werd' ich Flüchtling genannt“, die die Eingliederung der vertriebenen Ungarndeutschen aus der Nordbatschka in der Bundesrepublik Deutschland darstellt. Diese heikle Frage der deutschen Nachkriegsgeschichte wird in erster Linie aus dem Aspekt der Erlebnisgeneration besprochen. So erforderte die Forschungsarbeit vielfältige Methoden: neben der archivistischen Forschung und Untersuchung der deutschen Fachliteratur der Integrationsforschung wurden vom Verfasser zahlreiche Lebenslaufinterviews und Privatgespräche geführt, die das Gesamtbild über die Eingliederung der Batschkaer Menschen deutlicher nuancieren können.

Die hier veröffentlichten Teile der Arbeit beschäftigen sich mit solchen Details dieser Geschichte, die in Ungarn bisher eher unbekannt geblieben sind. Im ersten Kapitel des Aufsatzes werden v. a. die Schwierigkeiten der ersten Jahre nach der Vertreibung geschildert: die Aufnahme und Unterbringung der Flüchtlinge in Lagern und Privatquartieren sowie das Verhältnis mit der einheimischen Bevölkerung, das durch gemeinsame Vorurteile und Befürchtungen, schlechte Erfahrungen, Versorgungsprobleme, gezwungenes Zusammenleben unter einem Dach besonders erschwert wurde. Es wird versucht, aufgrund Archivalien, privater Mitteilungen und der eigenen Forschungsarbeit der Vertriebenenverbände die heutigen Wohnorte der aus der Nordbatschka ausgewiesenen deutschen Bevölkerung auf dem Bundesgebiet zu finden.

In der zweiten Hälfte der Schrift wird die Schlüsselfrage der Integration, die wirtschaftliche-berufliche Eingliederung der Vertriebenen nachgeforscht. Kapitalfrage der Darstellung ist, wie aus den einstigen selbstständigen Landwirten durch den Strukturwandel der deutschen Wirtschaft angelernte Industriearbeiter wurden und wie sie dies persönlich erlebten. Es wird erwogen, ob diese Entwicklung zwangsläufig so passieren mußte oder es sich für die Flüchtlinge und Vertriebenen überhaupt eine andere Wahl gestellt habe. Im abschließenden Teil der Arbeit wird eine Bilanz der wirtschaftlichen Integration gezogen, gleichzeitig werden einige Irrgaluben über die schnellen Integration und den angeblichen wirtschaftlichen Wohlstand der Vertriebenen dementiert. Schlußfolgerung der Arbeit ist, daß die Ergebnisse der beruflichen Anpassung aus verschiedenen (wirtschaftlichen und subjektiven menschlichen) Gesichtspunkten relativiert werden müssen.



## Tartalom

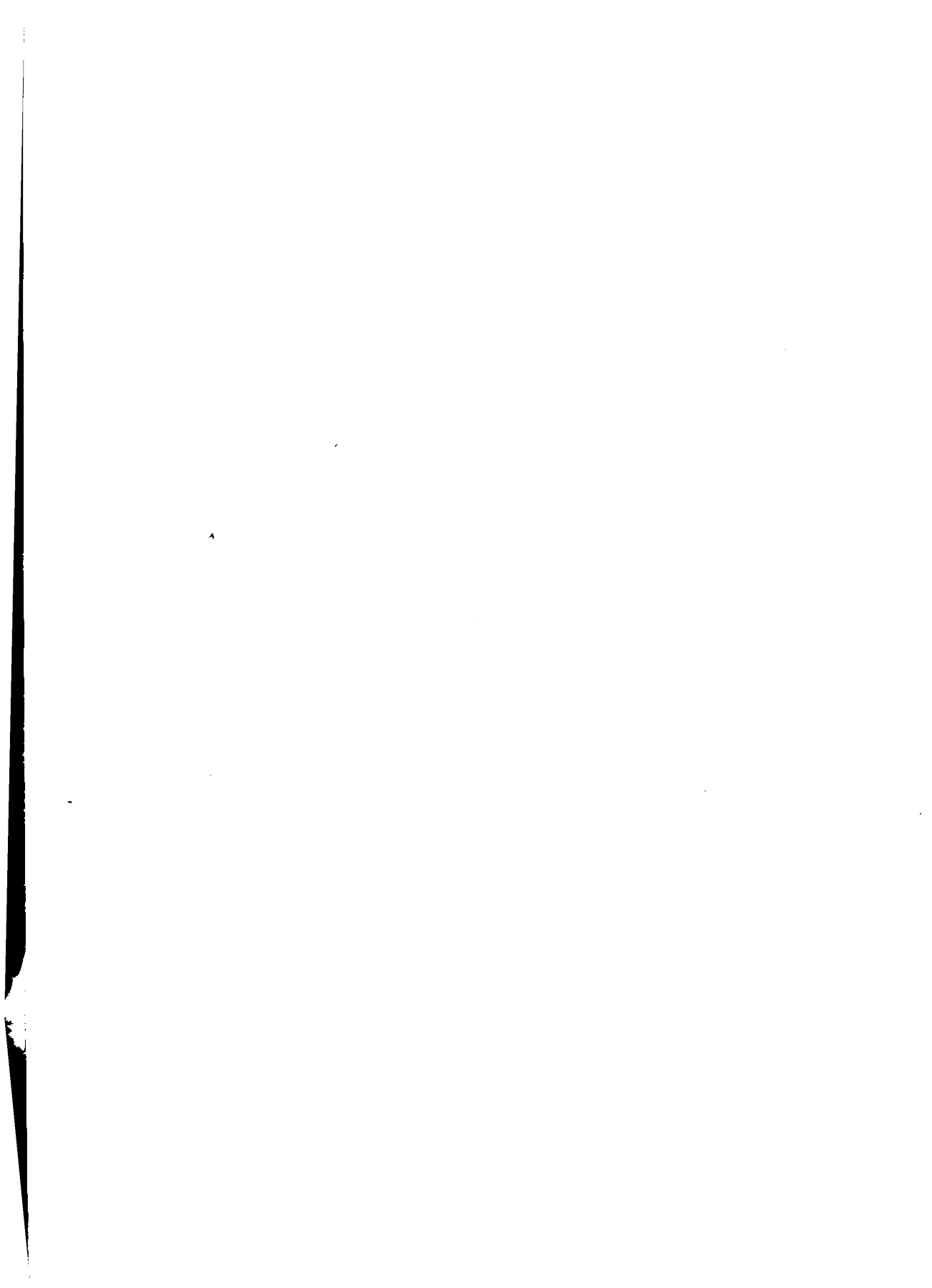
KŐHEGYI MIHÁLY Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig.....	5
IVÁN LÁSZLÓ Érsekcsanád református és római katolikus szülötteinek adattára 1760-1945.....	73
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR Adatok a Homokhátság XVIII. századi állatjárványaihoz.....	185
PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA Kecskemét megyeszékhellyé válásra tett kísérletei a 19. század végén és a 20. század elején.....	231
ORGOVÁNYI ISTVÁN A déli határsáv 1948 és 1956 között.....	253
MAYER JÁNOS Az elűzött észak bácskai svábok németországi beilleszkedésének néhány kérdése.....	299
TERENYI ÉVA A Bács Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1996-2000.....	341
ÖSSZFOGLALÓK.....	357
RESÜMEES.....	363



## Inhalt

MIHÁLY KŐHEGYI Kurze Geschichte der Gemeinde Érsekcsanád bis zum Ende des 18. Jahrhunderts .....	5
LÁSZLÓ IVÁN Register der Reformierten und Katholiken von Érsekcsanád zwischen 1760-1945.....	73
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ Angaben zu den Tierepidemien auf der Landschaft Homokhátság im 18. Jahrhundert .....	185
MÁRIA PÉTER GEB. FEHÉR Versuche der Stadt Kecskemét Komitatssitz zu werden am Ende des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts .....	231
ISTVÁN ORGOVÁNYI Die südliche Grenzzone zwischen 1948 und 1956.....	253
JÁNOS MAYER Einige Fragen zur Anpassung der aus der Nord-Batschka vertriebenen Schwaben in Deutschland .....	299
ÉVA TERENYI Bibliographie des Archivs der Komitatsregierung Bács-Kiskun 1996-2000.....	341
RESÜMEES.....	363





600 Ft